

CİLT / VOLUME 16 • SAYI / ISSUE 1 • NİSAN / APRIL 2025
ISSN 1309-3738 e-ISSN 2791-9374

ÇANKIRI
KARATEKİN
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

JOURNAL OF INSTITUTE OF
SOCIAL SCIENCES

ÇANKIRI KARATEKİN
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Journal of Institute of Social Sciences

ISSN : 1309-3738

Nisan 2025

Cilt: 16 Sayı: 1

E-ISSN : 2791-9374

April 2025

Volume: 16 Issue: 1

“Türkçe ve İngilizce Dillerinde Yayın Yapan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir”

Yılda İki Sayı (Nisan-Kasım) Yayınlanır

TR DİZİN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi TR DİZİN dizinde taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir.

İmtiyaz Sahibi / Owner

Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü /
Rector of Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ

Editör / Editor

Doç. Dr. Nur ÇAĞLAR ÇETİNKAYA

Sayı Editörü / Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Onur KÖKTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Yavuz DEMİREL

Prof. Dr. Edina SOLAK

Prof. Dr. Emre Şahin DÖLARSLAN

Prof. Dr. Ertan BEŞE

Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Prof. Dr. Yeşim YASAK

Prof. Dr. Hatice YAZGAN

Doç. Dr. Rıfat KARAKUŞ

Doç. Dr. Burhan ÇONKOR

Doç. Dr. Cihat KARTAL

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Murat TANRIKULU

Prof. Dr. Selim CENGİZ

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI

Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Cengiz EKEN

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip TURAN

Sekreteryä / Secretariat

Arş. Gör. Dr. Özge BİLDİ
CERAN

***Yazışma Adresi /Address for
Correspondence***

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Uluyazı Kampüsü Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü

Çankırı TÜRKİYE

E-posta:

sbedergi@karatekin.edu.tr

DANIşMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Zekayi KAYA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nasrullah UZMAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Bir kuruma bağlı değildir
Doç. Dr. Serap ASLAN COBUTOğLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Murat DEMİREL	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal ZORBA BAYRAKTAR	Kütahya Üniversitesi
Doç. Dr. Doğanay ERYILMAZ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya ERASLAN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep Serap TEK TEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Korkud AYDIN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Merve KARAÇAY TRKAL	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Nursal KUMAş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Turgay AKKUş	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail EFE	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ALTUğ	Bir kuruma bağlı değildir
Dr. Öğr. Üyesi Mert Can ERDOğAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Batuhan ÇEKEN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan DOğAN	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah METİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat NER	Çankırı Karatekin Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS	
Araştırma Makaleleri/Research Articles	
1-19	Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Taşımalı Eğitimde Yaşanan Sorunlar ve Yansımaları <i>School Administrators' Opinions About Difficulties and Reflections of Transported Education</i> Ender Kazak & Fuat Tür
20-35	Evaluation of Grassroots Newspapers' Mission Statements in South-West Nigeria <i>Güneybatı Nijerya'daki Kitle Gazetelerinin Misyona Açıklamalarının Değerlendirilmesi</i> Jide Jimoh , Raheemat Adeniran, Tunde Akanni, Hassan Suleiman & Lai Oso
36-47	Sağlık Çalışanlarının Termal Turizm Faaliyetlerine Katılımına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma <i>A Research on the Determination of Factors Affecting the Participation of Healthcare Professionals in Thermal Tourism Activities</i> Yakup Öztürk & Gülsüm Gül Baygün
48-59	Civil Society Organizations in Bangladesh and Their Impact on Good Governance <i>Bangladeş'teki Sivil Toplum Kuruluşları ve İyi Yönetişim Üzerindeki Etkileri</i> Şuayip Turan & A. K. M. Motinur Rahman
60-81	Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitim Metaforları: Nitel Bir Çalışma <i>Teachers' Metaphors of Inclusive Education: A Qualitative Study</i> Zeynel Amaç, Taha Yazar & Behçet Oral
82-94	Psychological Impact of Great Southeast Türkiye 2023 Earthquake: Hatay Phase <i>Büyük Güneydoğu Türkiye Depreminin Psikolojik Etkileri: Hatay Bölgesi</i> Metin Çınaroğlu & Müge Zın
95-109	Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde Kadının Varoluşu ve Eşitlik Anlayışı: Bitlis'te Yaşayan Kadınlar Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Women's Existence and Sense of Gender Equality in the Shadow of Gender: A Quantitative Research on Women Living in Bitlis</i> Barış Çağırkan & Günel Bilek
110-127	Birleşmiş Milletler Güney Sudan Barışı Koruma Operasyonu: Mandanın Uygulanmasına UNPOL'un Katkısı <i>United Nations Mission in South Sudan, UNPOL's Contributions to Mandate Implementation</i> Salih Turgay
128-143	Türkiye'deki Boş Konut Stokları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation on Vacant Housing Stocks in Türkiye</i> Mehmet Akalın
144-151	Dilthey'in Bilgi Teorisi İnşası ve Pozitivizm ile Apriorizme Yönelik Eleştirileri <i>Dilthey's Construction of the Knowledge Theory and Criticism for Positivism and Apriorism</i> Hatice BİLEK
152-160	A Qualitative Research on the Concept of Digital Dementia from the Perspective of Academics <i>Akademisyenlerin Bakış Açısıyla Dijital Demans Kavramı Üzerine Nitel Bir Araştırma</i> Rukiye Çakmak, Damla Topçu & Dilek Yıldırım Gürkan
161-187	Yeşil Aklama Yapan Markalara Karşı Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Ciddi Oyun Üzerinden Bir Uygulama <i>The Factors Affecting Consumer Reactions towards Brands in Greenwashing Practices: An Application Through Serious Game</i> Özlem Şenel & Tülay Yeniçeri
188-198	Gezgin Bir Türk Dervişliği Olan Kalenderîliğin İslam Düşüncesindeki Yeri <i>The Place of Kalenderism, a Wandering Turkish Dervish Tradition, in Islamic Thought</i> İsmail Erdoğan & Esra Polat

199-215	Video Portal Pazarlama: Türkiye Menşeli Yemek Vlogger Girişimcileri Üzerine Bir Araştırma <i>Video Portal Marketing: A Study on Food Vlogger Entrepreneurs Originating in Türkiye</i> İlbey Kutluhan Papatya
216-235	Muhafif Bir Dergi Akis'in Perspektifinden İç Politikada Celal Bayar (15 Mayıs 1954-30 Mayıs 1960) <i>Celal Bayar in Domestic Politics from the Perspective of a Opposition Magazine Akis (May 15, 1954-May 30, 1960)</i> Hacı Veli Gök
236-261	Coğrafya Öğretmen Adaylarının Çevre ve Çevre Korumaya Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi <i>Examining of Geography Teacher Candidates' Views on Environment and Environmental Protection</i> Yusuf Aydemir & Mete Alım
262-271	Boşanma Eğiliminin Yordayıcıları Olarak Yaşam Doyumu ve Evlilik Doyumu <i>Life Satisfaction and Marriage Satisfaction as Predictors of Divorce Tendency</i> Zeynel Yiğit & F. Sülen Şahin Kıralp
272-286	Soğdların Turfan Bölgesindeki Yerleşimleri ve Ticari Kolonileri <i>Settlements and Commercial Colonies of Sogdians in the Turfan Region</i> İbrahim Onay
Derleme Makaleler/Review Articles	
287-298	Psikolojide Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının Sömürgeleştiricilik Açısından Tarihi Bir Değerlendirmesi <i>A Historical Evaluation of Gender Studies in Psychology from a Decolonial Perspective</i> Doğa Gül & Nihan Albayrak Aydemir
299-316	Nitel Verilerin Analizinde Kavram Bunalımı: Teorik Bir Çözümleme <i>Concept Crisis in Analyzing Qualitative Data: A Theoretical Analysis</i> İdil Dayanan Uğur & Ahmet Saylık
Kitap İncelemesi/Book Review	
317-320	Tartı, Nevzat. 2016. Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları. 215. S. (Tr.) <i>Tarti, Nevzat. 2016. Muhtasar Hadis Ilimleri ve Usulu. 2nd Edition. Ankara: Otto Publishing. 215 Pages. (Tr.)</i> Arif Gezer

Değerli Akademisyenler, Araştırmacılar ve Okuyucular,

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 2025 yılı Nisan sayısını siz kıymetli bilim insanlarıyla buluşturmanın mutluluğunu ve akademik sorumluluğunu derin bir şekilde hissetmekteyiz. Her sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da sosyal bilimlerin çok disiplinli yapısını yansıtan, teorik ve uygulamalı düzlemde anlamlı katkılar sunmayı hedefleyen özgün çalışmalara yer verilmiştir.

Bilindiği üzere, sosyal bilimler insanı ve toplumu anlamaya yönelik olarak geliştirilen sistematik bilgi üretim süreçlerini ifade eder. Bu disiplinler; insan davranışlarını, kültürel yapıları, toplumsal dönüşümleri, siyasal mekanizmaları, ekonomik eğilimleri ve tarihsel gerçeklikleri analiz etme çabasının ürünüdür. Günümüz dünyasında artan toplumsal karmaşıklık, hızla değişen sosyal dinamikler ve küresel sorunlar karşısında, sosyal bilimlerin rehberliğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu gereklilik, bilimsel yayıncılığın sorumluluğunu da artırmakta; nitelikli, disiplinlerarası, etik ilkelere bağlı ve yenilikçi çalışmalara duyulan ihtiyacı gündeme getirmektedir.

Dergimizin bu sayısında yer alan makaleler, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden araştırmacıların katkılarıyla şekillenmiş ve titiz bir hakemlik sürecinden geçirilmiştir. Edebiyattan tarihe, kamu yönetiminden uluslararası ilişkilere, işletmeden sosyolojiye uzanan geniş bir yelpazede hazırlanan bu çalışmalar, yalnızca mevcut literatüre katkı sunmakla kalmayıp aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için de önemli birer referans niteliği taşımaktadır. Her bir makale, kendi alanında özgün sorunsallar etrafında şekillenmiş; yöntemsel tutarlılık, kuramsal derinlik ve bilimsel etik çerçevesinde hazırlanmıştır.

Dergimizin bilimsel niteliğinin korunmasında ve geliştirilmesinde büyük katkıları bulunan değerli hakemlerimize, özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz. Gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri bu akademik emek, yayıncılık süreçlerinin en temel dayanaklarından biridir. Aynı şekilde, çalışmalarını bizlerle paylaşarak bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunan kıymetli yazarlarımıza ve süreci profesyonel bir titizlikle yöneten yayın kurulu üyelerimize de şükranlarımızı sunarız.

Akademik yayıncılığın temel hedeflerinden biri, bilimsel bilginin yaygınlaştırılması, çoğaltılması ve kamuoyuyla buluşturulmasıdır. Bu bağlamda dergimizin açık erişim politikası, tüm paydaşların bilgiye eşit koşullarda erişmesini mümkün kılmakta; akademik şeffaflık ve paylaşım kültürünü desteklemektedir.

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak, sosyal bilimler alanındaki özgün ve bilimsel katkıları desteklemeye, akademik topluluğu ortak bir düşünsel platformda buluşturmaya devam edeceğiz. Siz değerli okuyucularımızdan gelecek eleştiri, öneri ve katkıların bizler için yol gösterici olacağını önemle vurgulamak isteriz.

Sosyal bilimlerin farklı alanlarından gelecek yeni katkılarla daha zengin sayılarda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Ersoy YILMAZ
Baş Editör

Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Göre Taşımali Eğitimde Yaşanan Sorunlar ve Yansımaları

School Administrators' Opinions About Difficulties and Reflections of Transported Education

Ender Kazak^{1*}

Fuat Tür²

^{1*}Doç. Dr., Düzce Üniversitesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü, Düzce,
Türkiye

²Öğretmen, Düzce İl Milli Eğitim
Müdürlüğü, Düzce, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
enderkazak81@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 24.10.2022
Kabul/Accepted: 12.11.2024

Atıf/Cite as:
Kazak, E. & Tür, F. (2025). Okul
yöneticilerinin görüşlerine göre
taşımali eğitimde yaşanan sorunlar
ve etkileri, Çankırı Karatekin
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 16(1), 1-19.

Öz

Amaç: Bu çalışma, taşımali eğitimde yaşanan sorunları, yansımalarını ve buna yönelik çözüm önerilerini okul yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Düzce ilinin Akçakoca ilçesinde bulunan taşımali eğitim kapsamındaki 12 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçimi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş, bulgular üç temada betimlenmiştir.

Bulgular: Taşımali eğitimde yaşanan sorunlar; öğrencilerin yaşadığı sorunlar, öğretmenlerin yaşadığı sorunlar, okul yönetiminin yaşadığı sorunlar, velilerle ilgili yaşanan sorunlar, servis şoförleri ve servis araçları ile ilgili yaşanan sorunlar ve üst yönetimle ilgili yaşanan sorunlar olmak üzere altı alt temada toplanmıştır. Taşımali eğitimde yaşanan sorunların yansımaları; öğrencilere yansımaları, öğretmenlere yansımaları, okul yöneticilerine yansımaları ve velilere yansımaları olmak üzere dört alt temada toplanmıştır. Taşımali eğitim sorunlarına ve yansımalarına yönelik çözüm önerileri; bakanlık eliyle uygulanabilecek çözümler, milli eğitim müdürlüklerince uygulanabilecek çözümler, okul yönetimince uygulanabilecek çözümler ve öğretmenlerce uygulanabilecek çözümler olmak üzere dört alt temada toplanmıştır.

Sonuç: Taşımali eğitim uygulaması temel eğitimin yaygınlaştırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi önemli kazanımlar sunsa da araştırma sonuçları taşımali öğrencilerin süreçte birçok sorun yaşadığını göstermektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için belirtilen sorun alanlarına çözümler geliştirilmesi eğitim sürecinin daha verimli yürümesini sağlayacaktır.

Özgünlük: Nitel çalışmalar, doğası gereği her biri özgün sonuçlar içerir. Bu çalışmada, alanyazındaki çalışmalardan farklı olarak lise kademeleri de çalışma grubu olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taşımali eğitim, okul yöneticisi, temel eğitim.

Abstract

Aim: The purpose of this study is revealing difficulties and side reflections of transported education and finding possible solutions in line with school administrators' opinions.

Method: The study group of the research consists of 12 school administrators within the scope of mobile education in Akçakoca district of Düzce province in the 2021-2022 academic year. For the selection of the study group, the maximum diversity sampling technique, one of the purposeful sampling technique, was preferred. The data were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher. The collected data were analyzed using the content analysis method, and the findings were described in three themes.

Results: The outcomes are categorized in six sub-themes that are difficulties in transported education, students', instructors', school administration's problems, problems about parents, shuttle drivers and problems about shuttles, and problems about top management. Side reflections of transported education difficulties are categorized in four themes as reflections on students, instructors, school administrators and parents. Solutions for difficulties and side reflections of transported education are categorized in four themes as solutions implemented by ministry, directors of national education, school administration and instructors.

Conclusion: Although the implementation of transported education offers important gains such as the dissemination of basic education and the provision of equal opportunities in education, the results of the research show that transported students experience many problems in the process. Developing solutions to the specified problem areas in order to ensure equality of opportunity in education will ensure that the education process runs more efficiently.

Originality: Qualitative studies, by their nature, contain unique and subjective results.

Key Words: Transported education, school administrator, basic education.

Giriş

İnsan, üretmiş olduğu bilgiyi ve kültürü eğitim yoluyla yeni nesillere aktarabilen tek varlıktır. Bu bilgi ve kültür aktarımı ile insanların istendik davranış değişimi ve gelişimi amaçlanmıştır (Gökkyer ve Gülşen, 2012, s. 17). Aynı zamanda eğitim, içinde bulunulan toplumun sürekliliğini sağlama görevi ile birlikte toplum içerisinde istenilen yönlerde gelişme sağlanması görevini de yerine getirmiştir (Özyurt, 2018, s. 5). Eğitim sistemindeki tüm model ve yöntemler, bu amaç ve işlevleri yerine getirmek için planlanmıştır (Şişman, 2007, s. 19). Kısaca, bilgi ve kültür aktarımı yoluyla istendik davranışlar kazandırma sürecinin nihai amacı toplumsal gelişmeyi sağlamak ve güçlü bir devlet olmaktır.

Güçlü devletlerin eğitimdeki nihai amacı ise mensuplarına daha iyi hayat koşulları sağlamaktır ki (Çavuşoğlu ve Dönmez, 2018, s. 647) bu kazanımlara ve hayat koşullarına ancak eğitim yoluyla ulaşılabilmektedir (Bilek ve Kale, 2012, s. 610). Bu amaçla, her ülkede asgari düzeyde gelişmişlik sağlamak amacıyla temel eğitim öngörülmüş ve bu eğitimin bir kısmı zorunlu olarak düzenlenmiştir (Yeşilyurt vd., 2007, s. 197). Türkiye’de temel eğitim 6-14 yaş aralığını kapsamakta ve zorunlu olarak uygulanmaktadır (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961). Temel eğitim, insanın yaşamı boyunca ihtiyaç duyacağı temel bilgi becerilerle donanmasını ve topluma uyumunu sağlar (Sarıbaş ve Babadağ, 2015, s. 19). İnsan, temel eğitim ile hayata hazırlanır, bu nedenle her insanın temel eğitime ulaşması önemlidir. Türkiye’de her vatandaşın temel eğitime ulaşması için uygulanan yöntemlerden biri, kırsal köylerde kurulan birleştirilmiş sınıf uygulamasıdır. Bu uygulamanın zaman içinde beklentileri karşılayamaması sonucu, taşınalı eğitim bir çözüm olarak 1990 yılı itibariyle uygulamaya girmiştir (Yurdabakan ve Tektaş, 2013, s. 512). Kırsal ve dağınık yerleşim yerlerindeki çocuklardan zorunlu eğitim çağında olanların okul servisleriyle alınıp daha merkezi konumlardaki okullara götürülmesi ve okul sonrasında da yine okul servisleriyle evlerine bırakılması uygulamasına taşınalı eğitim denilmektedir (Yeşilyurt vd., 2007, s. 200). Eğitimin bir hak oluşu (Millî Eğitim Temel Kanunu, 1973), hükümetleri bu konuda tedbir amaçlı uygulamalar geliştirmeye sevk ederek taşınalı eğitime zemin hazırlamıştır (Bilek ve Kale, 2012, s. 610). Günümüzde, taşınalı eğitim ile en ücra köylerdeki öğrenciler taşıma merkezli okullara servislerle ulaştırılarak bu ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır (Çavuşoğlu ve Dönmez, 2018, s. 647).

Eğitimde fırsat eşitliği, toplumdaki bireylerin hiçbir ayrıma tabi tutulmadan eğitim faaliyetlerinden eşit biçimde yararlandırılması olarak tanımlanır (İnan ve Demir, 2018, s. 343). Taşınalı eğitim uygulaması Milli Eğitim Temel Kanunun 8. Maddesinde yer alan fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması açısından eğitim hakkından yoksun kalma ihtimali olan çocukların okullara ulaştırılması için atılmış bir adımdır (Millî Eğitim Bakanlığı Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği, 2014). Türkiye genelinde yerleşim bölgelerinin büyük çoğunluğunun dağınık yapıda olmasına ve çeşitli sosyoekonomik nedenlerden ötürü göçlerin yaşanmasına rağmen hem eğitimin kalitesinin artırılmak istenmesi hem de maliyetlerin aşağı çekilmek istenmesi gibi nedenler taşınalı eğitimi zorunlu kılmıştır (Gülmez, 2019, s. 438).

2020-2021 eğitim öğretim yılında ilkökul ve ortaokul düzeyinde taşınalı eğitimden faydalanan kız öğrenci sayısı 355288, erkek öğrenci sayısı 366831; ortaöğretim düzeyinde ise kız öğrencilerin sayısı 218077, erkek öğrencilerin sayısı 23245’tir. Türkiye geneli tüm düzeylerde 573365 kız, 599281 erkek olmak üzere toplamda 1.172.646 öğrenci taşınalı eğitimden faydalanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2021). Bu veriler bize taşınalı eğitim uygulamasından Türkiye’de bir milyondan fazla öğrencinin yararlandığını göstermektedir. Öğrencilerle birlikte veliler, öğretmenler ve diğer paydaşlar da düşünüldüğünde taşınalı eğitim uygulamasının milyonlarca insanı ilgilendiren bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmaların pek çoğu (Bilek ve Kale, 2012; Cinoğlu, Öztürk ve Demir, 2014; Gülmez, 2019) taşınalı eğitimin hem eğitimde fırsat eşitliğini sağlama hem eğitimin niteliğini arttırmada bir çözüm olarak düşünüldüğünü

göstermektedir. Ayrıca daha az sayıda okul olacağından ekonomik olarak da yükün hafifleyeceği, yapılan araştırmalarda belirtilmiştir (Ozan, 2008, s. 17-18). Bununla birlikte, uygulamada bazı sorunların yaşandığı yine ilgili alan yazındaki araştırmalardaki öğretmen öğrenci ve okul yönetimi gibi paydaşların ifadelerine yansımaktadır (Şimşek ve Büyükkıdık, 2017, s. 17). Kanada Toronto’da konu ile ilgili yapılan bir araştırmada taşınmalı eğitimin varlığının öğrencileri okula ulaştırmak gibi bir fayda sağlamakla birlikte paradoksal olarak başka sorunları da beraberinde getirdiği vurgulanmıştır (Buliung, Bilas, Ross, Marmureanu, ve El-Geneidy, 2021, s. 496). Amerika Birleşik Devletleri’nde [ABD] taşınmalı eğitim sorunlarını araştıran bir çalışmada her gün dört yüz bin servisle milyonlarca öğrencinin evlerinden okullara taşındığı belirtilmiştir (Zars, 1998, s. 3). Bu kadar insanın dâhil olduğu bu uygulamanın da içinde bazı sorunları barındırması kaçınılmazdır. Taşınmalı öğrenci sayılarının artacak olması ve servis ortamlarının bilinmezliği de bu konuda daha çok çalışmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Henderson, 2009, s. 1).

Taşınmalı eğitim, eğitimde önemli bir yer tutmakla birlikte, uygulamada, öğrenci başarısını olumsuz etkilemesi, uyum sorunları (Elçiçek ve Kaplan, 2021, s. 215) ve okul aile iş birliğine olumsuz etkisi (Tümekaya ve Ulum, 2020, s. 861) gibi çözülmeyi bekleyen birçok sorunu da bünyesinde taşıdığı anlaşılmaktadır. Taşınmalı eğitimin paydaşlarını öğrenci, veli, okul yönetimi, öğretmen, servis şoförleri ve üst yöneticiler oluşturmaktadır. Tüm paydaşlar bir arada düşünüldüğünde çok büyük bir grup ortaya çıkmaktadır. Taşınmalı eğitim sürecinde bu paydaşların her biriyle ilgili sorunlar yaşanmakta olduğu ve yaşanan sorunların da en çok öğrencilerle ilgili olduğu görülmektedir (Cesur, 2021, s. 133-136). Zars (1998, s. 3), öğrencilerle ilgili başlıca sorunları, zaman kaybı ve servis ortamındaki olumsuz ortam olarak belirtmiştir. Ayrıca Arı (2021, s. 42), öğrencilerin olumsuz hava koşullarına maruz kalmasını, Çelik (2019, s. 47) ise yetersiz beslenmeyi öğrencilerle ilgili sorunlar olarak belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak uykusuzluk, yorgunluk ve ders dışı etkinliklere katılamama gibi sorunların yaşandığı da yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir (Arı, 2003, s. 114; Küçüksüleymanoğlu, 2006, s. 20; Memek, 2014, s. 56). Okul yöneticileri ve öğretmenler açısından yaşanan sorunlar ise daha çok sorumluluk ve ekstra iş yükü konusundadır (Yengin Sarpkaya ve Dal, 2020, s. 107). Velilerin ise süreçte toplantılara katılamama, iletişim kurmada zorluk ve erken uyanma gibi sorunlar yaşadıkları yapılan araştırma sonuçlarındandır (Şan, 2012, s. 109; Zars, 1998, s. 3). Okul servisleri ve şoförlerle ilgili olarak en önemli sorun alanı güvenlik olarak görülmektedir (Cook ve Shinkle, 2012, s. 2). Putnam (2003) çalışmasında, servis şoförlerinin eğitimiyle ilgili sorunların olduğunu ortaya koymuştur. Üst yönetimlerle ilgili olarak da daha çok planlama ile ilgili sorunların olduğu araştırmalarda değinilen konulardır (Kaya, 2010, s. 76).

Taşınmalı eğitimde yaşanan sorunlardan en çok etkilenen grup ise kırsal bölgeden gelen taşınmalı çocuklardır (Spence, 2000, s. 3). Öğrenciler, yaşanan zaman sorunundan dolayı, okul sonrası yapılan etkinliklere katılmakta zorluk yaşamaktadır (Jimerson, 2007, s. 2). Taşınmalı öğrencilerin okula gelirken servis kullandıkları için servisteki diğer büyük çocuklar tarafından zorbalığa maruz kaldıkları ve kötü davranış ve sözlere tanık olduğu da yine araştırmalarda tespit edilmiştir (Howley, 2005, s. 15). Servislerdeki güvenlik sorunlarından en çok öğrenciler etkilenmektedir. Taşınmalı eğitimde yaşanan tüm bu olaylarda ise okul yönetimleri ve nöbetçi öğretmenler sorumlu tutulmaktadır (Şimşek ve Büyükkıdık, 2017, s. 28). Ayrıca taşınmalı eğitimde yaşanan bu sorunlar veliler açısından endişeye sebep olmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 53).

Eğitimde yaşanan sorunlar, kurum içi ya da kurum dışı kaynaklı olabilmektedir. Her iki durumda da yaşanan sorunlar, eğitim öğretim süreçlerini ve çıktıları olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, sorunların tespiti ve uygulamaya yönelik çözümlerin öngörülmesi önemli görülmektedir. Taşınmalı eğitim, üzerinde yoğun olarak çalışılan bir konu değildir. Her bölgenin kendine has problemlerinin olabileceği ve sosyal olayların durağan bir yapı arz etmeyip yeni durum ve olguların yaşanabileceği gerçeğinden hareketle, yeni çalışmalara olan ihtiyaç devam etmektedir. Taşınmalı eğitimde yaşanan sorunlara yönelik yapılan önceki araştırmalarda Düzce ili Akçakoca ilçesini ve tüm eğitim kademelerini ele alan bir araştırmanın olmadığı görülmüştür. Taşınmalı eğitime yönelik yapılan çalışmaların daha çok ilköğretim okullarını kapsayacak şekilde ele alındığı anlaşılmıştır (Arı, 2003; Gökyer ve Gülşen, 2012; Gülmez, 2019; Işık ve Maya, 2003; Karakütük, 1996; Yurdabakan ve Tektaş, 2013). Taşınmalı eğitimle ilgili Lise düzeyinde yapılan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma, liselerdeki taşınmalı eğitimde yaşanan sorunları da içermesi nedeniyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bölgenin coğrafi ve kültürel özelliklerinin konuya ilişkin oluşturabileceği yeni durumlar uygulamaya ve alanyazına katkı sağlayabilir. Nitel çalışmaların tümevarımcı özelliği (Yıldırım ve Şimşek, 2011) nedeniyle konu hakkında yapılan birçok çalışmanın ve bu çalışmanın sonuçlarının alanyazına katkı sağlaması, ileride geliştirilecek kuramlara alt yapı teşkil etmesi muhtemeldir. Bu çalışmada, taşınmalı eğitimde yaşanan sorunlar ve bunların doğurduğu sonuçlar ile bu sorunlara yönelik çözüm önerileri, Düzce ili Akçakoca ilçesinde farklı eğitim kademelerindeki taşınmalı eğitim veren okul yöneticilerinin görüşlerine başvurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda aynı konu hakkında farklı evren ve örneklem gruplarıyla çalışmak, elde edilen bulguların geçerliği ve güvenilirliğini artırma bakımından önemli sonuçlar doğurabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 271). Benzer ve farklı durumların karşılaştırılmasına ve bunlara dönük politikaların üretilmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, araştırmanın Düzce ilinde yapıyor olmasının, uygulamaya ve alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

1. Okul yöneticilerinin görüşlerine göre, taşınmalı eğitim uygulamasında karşılaşılan sorunlar nelerdir?

2. Taşınalı eğitim uygulamasında karşılaşılan sorunların, öğretmen, öğrenci, veli ve okul yöneticileri açısından ne gibi olumsuz yansımaları olmaktadır?

3. Taşınalı eğitim uygulamasında karşılaşılan sorunların çözümüne ilişkin okul yöneticilerinin önerileri nelerdir?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel (Qualitative) araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması (case study) deseninde tasarlanmıştır. Amacı, ilgili durumun sonuçlarını ortaya çıkarmak olan durum çalışması ile konu derinlemesine irdelenir. Bununla birlikte, durum çalışmasında konu bütüncül bir yaklaşımla ele alınırken durumun etkiledikleri ve etkilendikleri üzerine yoğunlaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 77). Bu çalışmada araştırılan durum, taşınalı eğitimde karşılaşılan sorunlar ve olumsuz yansımalarının neler olduğudur.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Düzce ilinin Akçakoca ilçesinde bulunan taşınalı eğitim kapsamındaki okullarda görev yapan 12 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçimi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Burada amaç, genelleme yapmak olmayıp farklılık oluşturan durumlar arasında ortak, benzer veya farklı durumların olup olmadığının görülmek istenmesi ve bu şekilde problemin daha geniş bir perspektif ile ele alınmasıdır (Büyüköztürk vd., s. 90). Akçakoca ilçesinde bulunan 8 ilkokuldan 5'i; 8 ortaokuldan 6'sı; 8 ortaöğretim kurumunun tamamı taşınalı eğitim yapan okullardır. Kısaca, toplamda 24 okuldan 19'u taşınalı eğitim yapmaktadır. Bu bağlamda, altı okuldan 12 yönetici ile görüşme yapılmış, verilerin doygunluğa ulaştığı 12. katılımcıdan sonraki iki görüşme araştırmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma grubunu oluşturan altı okul (ilkokul, ortaokul ve lise) çalışılan evrende ortalama durumu yansıtabilecek okullardır. Katılımcılar, birinci yönetici (Y1), ikinci yönetici (Y2) şeklinde kodlanmıştır. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin demografik özellikleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Okul Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

Sıra	Görev	Cinsiyet	Okul kademesi	Meslekteki kıdem	Yöneticilik süresi
Y1	Müdür	E	İlkokul	22	12
Y2	Müdür Yardımcısı	E	İlkokul	31	5
Y3	Müdür	E	İlkokul	28	12
Y4	Müdür Yardımcısı	E	İlkokul	14	8
Y5	Müdür	E	Ortaokul	10	6
Y6	Müdür Yardımcısı	E	Ortaokul	22	4
Y7	Müdür	E	Ortaokul	16	10
Y8	Müdür Yardımcısı	E	Ortaokul	10	3
Y9	Müdür	E	Lise	26	14
Y10	Müdür	E	Lise	21	8
Y11	Müdür Yardımcısı	K	Lise	20	1
Y12	Müdür Yardımcısı	E	Lise	22	8

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada sosyal bilimler alanında en çok kullanılan ve etkili bir veri toplama yöntemi olarak görülen (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 119) görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanmadan önce ilgili alanyazın taranmış, katılımcılardan probleme ilişkin derinlemesine veri elde etmeyi sağlayacak soruları içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan görüşme formu Eğitim Bilimleri (Eğitim yönetimi) alanında çalışan ve alanda birçok nitel çalışması bulunan iki öğretim üyesinin görüşlerine sunulmuştur. Gelen görüşler doğrultusunda soru sayısında ve

niteliğinde bir değişme olmamış, sadece soruların ifade ediliş biçimlerinde düzenlemeler yapılmıştır. Asıl görüşmelerden önce, taşımali eğitim yapan üç farklı okulun yöneticisiyle pilot görüşmeler yapılmış, soruların anlaşılabilirliğinde bir problem olmadığı görülmüş ve görüşme formunun son şekli verilmiştir.

Veriler toplanmadan önce Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 21.07.2022 tarih ve 2022/348 sayılı kararıyla etik kurul izni alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların okullarındaki odalarında yapılmıştır. Görüşme öncesinde araştırmacı önce kendini tanıtmış, sonra araştırmanın konusu, amacı ve önemi gibi konularda katılımcılara bilgiler vermiştir. Verilerin, araştırma dışında kullanılmayacağı ve kimlik bilgilerinin asla paylaşılmayacağı, görüşmenin gönüllülük esasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Görüşme esnasında görüşme sorularının dışında cevaplar hakkında zaman zaman açıklayıcı, yansıtıcı, cesaretlendirici, teşvik edici özet niteliğinde dönütler vererek katılımcının düşüncelerini rahat ifade etmeleri sağlanmıştır. Görüşme esnasında sonda sorularla derinlemesine verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmelerden önce katılımcılardan ses kayıt cihazı kullanımına ilişkin izin alınmış ve katılımcıların tamamı bu konuda izin vermiştir. Elde edilen veriler transkript edilmiş ve katılımcılara mail yoluyla ulaştırılarak teyit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizi için nitel çalışmalarda sıklıkla kullanılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizler herhangi bir yazılım kullanılmadan yazarlar tarafından yapılmıştır. İçerik analizi, toplanan verileri açıklama, anlamlandırma ve kavramlara ulaşma amacıyla yapılır. Bu amaçla, önce toplanan verilerden kavramlar çıkarılır, sonra bu kavramlar birbiriyle ilişkilendirilir ve temalar oluşturulur (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 228). Araştırma sürecinde 12 okul yöneticisi ile toplam 6 saat 45 dakika görüşme yapılmış, görüşmeler sonucunda elde edilen ham veriler 70 sayfa metne dönüştürülmüştür. Görüşme metinleri deşifre edilip tekrar tekrar okunarak kodlara ulaşılmıştır. Daha sonra ilgili alanyazın ve araştırma soruları da göz önünde bulundurularak, birbiriyle ilişkili kodlar bir araya getirilip aynı anlamı konu edinen kodlardan alt temalar oluşturulmuştur. Temaların oluşturulmasında araştırmanın soruları etkili olmuş, alt temaların oluşturulmasında ise sonda soruların da etkisiyle elde edilen bulguların sınıflandırılması etkili olmuştur. Veri analizi sonucunda 3 tema ve 8 alt tema elde edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik (İnandırıcılık ve Aktarılabilirlik)

Araştırma sonuçlarının gerçeği temsil etme konusundaki inandırıcılığı arttırmak için süreç boyunca bazı önlemler alınmıştır. Bu doğrultuda, farklı okul kademeleri çalışma grubuna dâhil edilip veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi sağlanmıştır. Görüşmelerde samimi ve rahat bir ortam oluşturulmuş, bu sayede katılımcıların gerçek görüşlerini olabildiğince açık ve net belirtmeleri sağlanmıştır. Ham veriler, yorum yapılmadan ayrıntılı betimlenmiş ve bunu desteklemek için de görüşmelerden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın tutarlılığının sağlanması için de görüşme formlarının hazırlanması, verilerin toplanması, verilerin analiz edilmesi aşamalarını da içerecek şekilde bir uzman yardımıyla tutarlılık incelemesi yapılmıştır. Araştırmanın dış geçerliğini artırmak amacıyla, araştırma süreci ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu amaçla, araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri toplama süreci, verilerin çözümlenmesi aşamaları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Son olarak, ulaşılan kod ve alt temalar için bir uzmanın yardımıyla kodlayıcılar arası güvenirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada Güvenirlik = $\left[\frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}} \right] \times 100$ formülü (Miles ve Huberman, 1994) kullanılmış ve kodlayıcılar arası güvenirlik düzeyi, birinci tema için %90, ikinci tema için %87 ve üçüncü tema için %89 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada, taşımali eğitimde yaşanan sorunların neler olduğunu anlamak; ne gibi olumsuz yansımalarının olduğuna ışık tutmak ve bu sorunlara yönelik okul yöneticilerinin çözüm önerilerinin neler olabileceğini tespit etmek amaçlanmıştır. Elde edilen veriler, sorular bağlamında 3 tema ve 8 alt tema altında analiz edilmiş, toplam 99 adet kod üretilmiştir. Her alt tema da kendi içinde alt kategorilere ayrılmıştır.

Taşımali Eğitimde Yaşanan Sorunlar Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın ilk teması, taşımali eğitimde yaşanan sorunlar ile ilgilidir. Bu temada taşımali eğitimde yaşanan sorunlar, öğrencilerin yaşadığı sorunlar, öğretmenlerin yaşadığı sorunlar, okul yönetiminin yaşadığı sorunlar, velilerle ilgili yaşanan sorunlar, servis şoförleri ve servis araçları ile ilgili yaşanan sorunlar ve üst yönetimle ilgili yaşanan sorunlar olmak üzere altı alt tema ve 51 koddan oluşmuştur. Her bir alt tema kendine ait alt kategori ve ilgili kodlar ile ayrı ayrı tablolar halinde aşağıda ele alınmıştır.

Taşınalı eğitimde öğrencilerin yaşadığı sorunlar

Araştırmanın birinci alt teması, taşınalı eğitimde öğrencilerin yaşadığı sorunlar ile ilgilidir. Bu alt temada, süre ile ilgili sorunlar, fiziki şartlar ile ilgili sorunlar ve eğitim öğretimle ilgili sorunlar olmak üzere üç kategori ve 15 kod elde edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşınalı eğitim sürecinde öğrencilerin yaşadığı sorunlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Taşınalı Eğitimde Öğrencilerin Yaşadığı Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Süre ile ilgili sorunlar	Derse geç kalma	Y1, Y2, Y9, Y11
	Okul açılmadan okula gelme	Y1, Y6, Y9
	Erken uyanma-yetersiz uyku	Y3, Y6, Y9, Y12
	Evine geç gitme	Y4, Y7, Y9, Y11
	Zaman kaybı	Y3, Y5, Y6, Y7, Y8
Fiziki şartlar ile ilgili sorunlar	Olumsuz hava şartlarına maruz kalma	Y2, Y5
	Düşük yemek kalitesi	Y1, Y3, Y7, Y9
	Yetersiz öğlen yemeği	Y5, Y11
	Fiziksel yorgunluk	Y4, Y5, Y6, Y10
	Psikolojik yorgunluk	Y5
Eğitim öğretim ile ilgili sorunlar	Ders araç-gereçlerini zamanında edinememe	Y6, Y8, Y9, Y10, Y12
	Destekleme ve yetiştirme kurslarına katılamama	Y3, Y4, Y6
	Okul dışı sanatsal/sportif çalışmalara katılamama	Y3, Y5, Y8, Y10
	Resmi tatillerde tören ve bayramlara katılamama	Y4
	Davranış problemleri	Y2

Tablo 2’de taşınalı eğitim sürecinde öğrencilerin yaşadığı sorunlar ile ilgili olarak katılımcıların en çok değindiği durum, öğrencilerin zaman kaybı yaşaması ve ders araç-gereçlerini zamanında edinememesidir. Öğrencilerin zaman kaybı yaşamasına yönelik bir katılımcının görüşü şu şekildedir:

Y3: “...diğer arkadaşlarından yani yarım saat dezavantajları var, giderken de yine aynı şekilde diğer okulları beklerler bunlar. Toplam süre kaybı, bunların o öğrenciye göre, gün içerisinde bir buçuk saat diyebiliriz...”

Okul ihtiyaçlarının zamanında giderilememesine yönelik bir katılımcının görüşü şu şekildedir:

Y1: “...Ders malzemelerini temin etme noktasında. Kırtasiye ihtiyaçlarını giderme açısından böyle çok da bir zamanları olmuyor. Bu anlamda çocuklar biraz mağdur oluyorlar.”

Fiziki şartlarla ilgili katılımcıların en çok değindiği konu, yemeklerin düşük kaliteli olmasıdır. Bu duruma yönelik bir katılımcının görüşü şu şekildedir:

Y9: “Yani bu yemeği senin evinde kendi çocuğuna yedirir misin sorusu. Sanırım büyük bir oranda hayır cevabı çıkabilir bu noktada. Evet, nitelik noktasında ciddi anlamda sıkıntı var...”

Katılımcıların yine çokça değindiği hususlardan biri de erken uyanma ve yetersiz uyku ile ilgili olup, bu duruma yönelik bir katılımcının görüşü şu şekildedir:

Y6: “Öğrencilerde yaşanan sorunlardan en büyüğü, uzak köylerden gelen öğrenciler. Bunların sabah gerçekten erken kalkmaları gerekiyor...”

Öğrencilerin taşınalı eğitimde yaşadığı bir diğer sorun alanı eğitim öğretimle ilgilidir. Öğrencilerin, okul saatleri dışında yapılan destekleme ve yetiştirme kursu, sanatsal sportif faaliyetler gibi çalışmalara katılamadığı, bu anlamda eksik kaldığı vurgulanmıştır. Bu duruma yönelik bir katılımcın görüşü şu şekildedir:

Y8: “...Hani ondan dolayı eğitim anlamında geri kalmasına sebep oluyor. Evet, ders dışı etkinliklere katılmama ya da kurslara katılamama. Yani eğitimleri eksik kalıyor diyebiliriz.”

Taşımalı eğitimde öğretmenlerin yaşadığı sorunlar

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşımalı eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadığı sorunlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Taşımalı Eğitimde Öğretmenlerin Yaşadığı Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Öğretmenlerin yaşadığı sorunlar	Sorumluluk alma	Y5, Y6, Y7, Y11, Y12
	Servisleri denetleme zorunluluğu	Y8, Y9, Y11
	Ekstra stres oluşturma	Y1, Y4
	Tartışmalara maruz kalma	Y5
	Öğrencilerin seviye farkı	Y4
	İlgisiz veli tutumları	Y4, Y6
	Ekstra iş yükü ve görev dışı çalışma	Y6, Y9, Y8, Y10, Y11

Tablo 3'te taşımalı eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadığı sorunlar ile ilgili olarak 7 kod üretilmiştir. Katılımcılar tarafından en çok vurgulanan sorun, taşımalı eğitimin getirmiş olduğu sorumluluk kavramı olmuştur. Öğretmenlerin, ekstra bir sorumluluk yüklenme ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Y11: *“Taşımalı durumu, öğretmen açısından ekstra bir yük ve sorumluk zaten, çünkü geliş saatleri belli değil çıkış saatleri belli değil. Mesela çocuğu alıyor, buradan ilerde servisleri birleştiriyormuş bunu ben nasıl bilebilirim ki açıkçası buranın dışındaki olaydan da bizim sorumlu tutulmamız üzüyor beni açıkçası.”*

Taşımalı eğitim sürecinde öğretmeni zorlayan diğer bir konu da ekstra iş yükünün doğmasıdır. Bu konu ile ilgili olarak bir katılımcı görüşlerini aşağıdaki gibi açıklamıştır:

Y5: *“Yaaa, bir kere taşımalı eğitim öğretmene ayrı yükür, idareye ayrı yükür. Sorumluluk anlamında ayrı yükür...”*

Öğretmenler açısından servislerin denetlenmesi zorunluluğu ise bir başka sorun alanı olarak görülmektedir. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Y8: *“En büyük problem, nöbet ve servis araçlarının takibi, kontrolü ve denetimi...”*

Taşımalı eğitimde okul yöneticilerinin yaşadığı sorunlar

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşımalı eğitim sürecinde okul yönetimlerinin yaşadığı sorunlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Taşımalı Eğitimde Okul Yönetiminin Yaşadığı Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Okul yöneticilerinin yaşadığı sorunlar	Personelden görevi dışında iş isteme	Y1
	Sorumluluk üstlenme	Y4, Y6, Y10, Y11
	Yetki eksikliği	Y5, Y7, Y9
	Servisleri denetleme zorunluluğu	Y1, Y5, Y10
	Ekstra stres oluşturma	Y12
	Ekstra iş yükü oluşturma	Y2, Y4, Y6

Tablo 4'te taşımalı eğitim sürecinde okul yönetimlerinin yaşadığı sorunlar görülmektedir. Okul yöneticilerinin yaşadığı sorunlar ile ilgili olarak 6 kod üretilmiştir. Öğretmenlerle ilgili yaşanan sorunlarla benzer şekilde en çok değinilen sorunlar, sorumluluk üstlenme, servis denetimleri ve ekstra iş yükü doğurması durumlarıdır. Sorumluk üstlenme durumunu bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

Y7: *“Normalde taşıma planlamasını biz yapmıyoruz. Milli eğitim yapıyor ama bütün sorumluluk bize ait...”*

Okul yöneticileri, taşımalı eğitimi ekstra iş yükü olarak görmektedir. Özellikle, servis araçlarının denetlenmesi durumunun, okul yöneticileri açısından yük ve sorun teşkil ettiğine ilişkin bir katılımcının görüşü aşağıdaki gibidir:

Y10: *“Fazladan yük oluyor tabi. Denetim kısmı beni yoruyor. Servisleri denetlemek için zaman harcamanız gerekiyor. Hepsine ulaşamıyorsunuz, geliş saatleri farklı bundan dolayı...”*

Taşımali eğitimde velilerle ilgili yaşanan sorunlar

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşımali eğitim sürecinde velilerle ilgili yaşanan sorunlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Taşımali Eğitimde Velilerle İlgili Yaşanan Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Velilerle ilgili yaşanan sorunlar	Çocuklarını toplanma alanına vaktinde getirmeme	Y1
	Ders dışı etkinlikler için yola katlanma	Y2
	Toplantılara katılamama	Y2, Y3, Y4
	İletişim güçlüğü	Y2
	Erken uyanma	Y3, Y8

Tablo 5'te taşımali eğitim sürecinde velilerle ilgili yaşanan sorunlar görülmektedir. Bu sorunlar, katılımcı görüşlerine dayanarak 5 farklı şekilde kodlanmıştır. Katılımcılar tarafından en çok değinilen durum, taşımali öğrenci velilerinin toplantıya katılımlarının düşük olmasıyla ilgilidir. Bu durumla ilgili bir katılımcının görüşü aşağıdaki gibidir:

Y4: *"Okul aile Birliğine köylerden gelen velilerin katıldığını görmedim çünkü bunların gelip gitmeleri çok zor."*

Velilerin, çocuklarını servise yetiştirmek için daha erken kalkması gerekmektedir. Bununla birlikte, bu durum bazen aksamakta ve öğrenci servise yetişememektedir. Bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Y3: *"...Yaşadıkları sıkıntı erken kalkmak. Aile tabii ki çocuğu kaldırarak. Bu anlamda aileye yük."*

Taşımali eğitimde servis şoförleri ve servis araçları ile ilgili yaşanan sorunlar

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşımali eğitim sürecinde servis şoförleri ve servis araçları ile ilgili yaşanan sorunlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Taşımali Eğitimde Servis Şoförleri ve Servis Araçlarıyla İlgili Yaşanan Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Servis şoförleri ile ilgili yaşanan sorunlar	İmza atmadan okuldan ayrılma	Y1, Y7
	İletişim ve üslupta olumsuz davranma	Y3, Y4, Y5, Y9
	Eğitim eksikliği	Y1, Y3, Y4
	Gayri ahlaki davranışlar	Y1, Y9
	Servis şoförlüğü için adayın az olması	Y1, Y3, Y5
	Servis şoförü değişikliği	Y2, Y5, Y10, Y12
	Vaktinden önce veya sonra gelme	Y2, Y7, Y9
	Okul dışında öğrenci indirme bindirme	Y6, Y12
	Hız sınırlarını aşma	Y6
Servis araçları ile ilgili yaşanan sorunlar	Servis araçlarının alternatifinin az olması	Y7
	Servis aracı değişikliği	Y2, Y9, Y12
	Servislerde temel donanım eksikliği veya arızaları	Y4, Y8, Y9, Y10, Y11
	Servis araçlarına ödenen ücretlerin yetersizliği	Y1, Y4, Y6, Y9
	Farklı okul türlerini birlikte taşıma zorunluluğu	Y2, Y7, Y9, Y10

Tablo 6'da taşımali eğitim sürecinde servis şoförleri ve servis araçlarıyla ilgili yaşanan sorunlar görülmektedir. Bu sorunların, katılımcı görüşlerine dayanarak 14 kodla ifade edildiği görülmektedir. Okul yöneticilerinin en çok üzerinde durduğu sorun, servis şoförlerinin iletişim ve üslupla alakalı olumsuz davranışları ile ilgilidir. Bu durumu, bir okul yöneticisi aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y4: *"...hem öğrenciyle hem idare ile çok ciddi iletişim sorunları olabiliyor. Genelde eğitimsiz kişiler olduklarından dolayı sıkıntılı yani."*

Servisler ve araçlarla ilgili bir diğer önemli sorun ise servis araçlarının veya şoförlerinin plansız olarak değişmesi durumudur. Bu durumu bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

Y12: *"...servis araçlarıyla ilgili burada olan sorunu söylüyorum. Listedeki aracı listedeki servis şoförü kullanmıyor. İşte şoförün işi oluyor falan. Ama o aracı kullanan bu işte ehil mi yani. Bu konuda da sıkıntı var diye düşünüyorum."*

Servis araçlarının önemli bazı donanımlarının eksik veya arızalı olduğu yine görüşmelere yansımıştır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Y2: *"Arabanın eksikleri sorun oluyor tabii. Emniyet kemerleri çalışmıyor, kapılar gerekli şekilde açılıp kapanmıyor, sıkıntılar yaşanıyor..."*

Servis araçlarına ödenen ücretlerin yetersizliği taşımali eğitimde yaşanan diğer bir sorundur. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

Y4: “...Sonra da bu fiyatlandırmadan memnun değillerse, artan benzin fiyatları, artan yük onları da zorluyor ve birçoğu servis yapmaktan vazgeçmek istiyor çünkü para kazanamadıklarını söylüyorlar. Onların yükü de bu şekilde olabilir. Komisyon tam yani doğru bir şekilde tespit edebilmeli ama ne kadar tespit edebilirsiniz sonuçta? Bir gün benzin fiyatı bir anda 2 lira artabilir, 3 lira artabilir...”

Taşımali eğitimde üst yönetimle ilgili yaşanan sorunlar

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre taşımali eğitim sürecinde üst yönetim ile ilgili yaşanan sorunlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Taşımali Eğitimde Üst Yönetimle İlgili Yaşanan Sorunlar

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Üst yönetimle ilgili yaşanan sorunlar	Servis araçlarıyla ilgili bazı kriterlerde esnek davranmaları	Y1, Y2
	İhalelerden kaynaklı sorunlar	Y9
	Yaşanan sorunları çözme yükümlülüklerini yerine getirmeme	Y1
	Planlama ile ilgili sorunlar	Y9, Y12

Tablo 7’de taşımali eğitim sürecinde üst yönetim ile ilgili yaşanan sorunlar görülmektedir. Bu sorunlar katılımcı görüşlerine dayanarak 4 farklı şekilde kodlanmıştır. Üst yönetim kaynaklı sorunlardan en çok değinilen sorunlar, ihale kaynaklı sorunlar, servislerle ilgili esnek olma ve planlama ile ilgili sorunlardır. Bu sorunlar katılımcı görüşlerine aşağıdaki şekilde yansımıştır:

Y9: “...bazı hatlarımız ile kısa mesafeli olanlar için servisiye getirisi fazla yok. Şimdi bu sefer de yaşanan olumsuzlukları bunu bir koz olarak kullanabiliyorlar mı? Kullanıyorlar yani hani bu işte kazan kazana dönüyor. Sen burada beni görme ben de burada görmeyeyim. Maalesef böyle şeyler olabiliyor ya da o hattın şeyine girmiyor, ihalesine girmiyor. Mesafe kısa beni kurtarmaz ben buraya girmiyorum, diyebiliyor.”

Planlama ile ilgili olarak kendilerinden bilgi alınması gerekliliğini bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

Y12: “...planlama yapılırken ortaokulu, liseyi, ilkokulu dikkate alarak sahadan alınan bilgileri dikkate alarak yapılması. Bu noktada, planlama noktasında bence sıkıntı var... Her kademe ile ilgili böyle bilgilerin yayınlanması, taşıma planlamasını kolaylaştıracaktır... Onun dışında tabii kendileri ihalelerden sorun yaşıyorlar mı? Türkiye burası, ahbab çavuş ilişkileri dönüyor mu? O konuları bilmiyoruz.”

Taşımali Eğitimde Yaşanan Sorunların Yansımaları Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci teması, taşımali eğitimde yaşanan sorunların yansımaları ile ilgilidir. Bu temada, taşımali eğitimde yaşanan sorunların yansımaları; öğrencilere yansımaları, öğretmenlere yansımaları, okul yöneticilerine yansımaları ve velilere yansımaları olmak üzere dört alt kategori ve 19 koddan oluşmuştur. İlgili alt tema, kategori ve kodlar Tablo 8’de ele alınmıştır.

Tablo 8: Taşımali Eğitimde Yaşanan Sorunların Yansımaları

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Öğrencilere yansımaları	Eğitime erişmekte güçlük	Y1, Y3, Y4
	Ders dışı sosyal, sanatsal, sportif faaliyetlere katılmada güçlük	Y1, Y2, Y12
	Öğrenilenlerin pekiştirilememesi	Y8
	Gerektiğinde evine hızlı ulaşamama	Y2
	Yolculukla alakalı yorgunluk	Y10, Y12
	Zaman kaybı yaşama	Y4, Y10
	Okulöncesi eğitim almadan ilkokula başlama	Y3
	Okul ihtiyaçlarını zamanında giderememe	Y6, Y8, Y9, Y10, Y12
Öğretmenlere yansımaları	İş yükü doğurması	Y6, Y10, Y11
	Risk barındırması	Y1
	Sorunlardan kaynaklı üzüntüler	Y5
	Ders dışı etkinlikler için yeterli öğrenci bulamama	Y2
Okul yöneticilerine yansımaları	Ekstra sorumluluk vermesi	Y11
	Strese sebep olması	Y1, Y3
	İş yükü doğurması	Y1, Y3, Y6, Y10
Velilere yansımaları	Çocuğunun beslenmesiyle ilgili endişe duyma	Y6, Y9
	Olumsuz hava şartlarıyla ilgili endişe duyma	Y1
	Servise binebilmesi konusunda endişe duyma	Y3, Y9, Y10
	Güvenlikle ilgili endişe duyma	Y5, Y6, Y8, Y12

Öğrencilere yansımaları

Taşımali eğitimde yaşanan sorunların öğrenciler üzerindeki yansımaları ile ilgili 7 adet kod üretilmiştir. Bunlardan en çok üzerinde durulan konu, taşımali öğrencilerin ders dışı etkinliklere katılmada güçlük çekmeleri konusu olmuştur. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y9: “Ancak babasının imkânı varsa katılabilir. Hatta okul içi okul dışı etkinliklerde de. Yani mesela bizim üniversite gezilerimiz var, üniversite tanıtım gezileri. Buradan çıkış saatim mesela sabaha doğru saat dört diyelim bu çocuk nasıl gelsin o saatte gelemez.”

Taşımali eğitimde yaşanan sorunların öğrencilere bir diğer önemli etkisi gün içerisinde fazla zaman kaybı yaşatmasıdır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y4: “Süre kaybı yaklaşık en az bir saat olur yolda veya servisi beklerken...”

Taşımali öğrenciler servisle okula geldikleri için erken kalkmakta bu da öğrencilerde ekstra bir yorgunluğa sebep olmaktadır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y10: “...Şöyle bir şey var, bu sabah çok erken kalkıyor yolda bir süre gidiyor derken gelirken bekliyorlar, çocuğu yoruyor, geri kalır mı? Evet, aslında kalabiliyor. Yorgun başlıyorsun mesela...”

Taşımali öğrenciler sabah evinden çıkmakta ve ancak akşam eve dönebilmektedir. Gün içerisinde ekstra bir durum olduğunda tekrar evine gidip gelme imkânından da yoksun kalmaktadır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y2: “Unuttuğu bir şey olur evde bir ders materyali olur, bu da sıkıntı değil mi? Buradaki çocuk(taşımasız) karşı tarafa gider alır gelir ama bir X köyündeki çocuk ailesi eğer ilgilenmezse o günkü ders bitti, o dersten yararlanamayacak.”

Öğretmenlere ve okul yöneticilerine yansımaları

Taşımali eğitimde yaşanan sorunlar okul yöneticilerini ve öğretmenleri benzer şekilde etkilemektedir. Hem okul yöneticileri hem de öğretmenler için yaşanan sorun en çok ekstra iş yükü doğurmasıdır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y12: “Taşımali eğitim ayrı bir yük. Dosya yükü iş yükü olarak karşımıza çıkıyor. Araçların denetlenmesi, kontrol edilmesi, dosyalarının tutulması ve bunun getirdiği yükü ağır olan sorumlulukları var.”

Taşımali okulda çalışıyor olmak başta güvenlik sebebiyle olmak üzere ekstra strese sebep olmaktadır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y1: “Taşımacılığın yapıldığı taşıma servislerinin okulda olduğu okullarda biraz daha ortam stresli oluyor açıkçası, çünkü her birisinde diyelim devlet taşıması da olsa özel taşıma da olsa yine sorumluluk sonuçta okul idarelerine oluyor.”

Velilere yansımaları

Taşımalı eğitimde yaşanan birçok sorunun velilere de olumsuz yansımaları olmaktadır. Bu olumsuzluklar, başta güvenlikle ilgili olmak üzere yemek ve servisle ilgili endişelerdir. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y1: “Yani çocuğumun okulda işte yemek hizmetinden faydalanıp faydalanamadığı, yiyebildi mi? Bir yandan olumsuz bir durum oldu mu, takibi açısından ne yapardım?”

Taşımalı öğrenci velilerinin yol güvenliği ve yemek yiyebilme durumu ile ilgili endişe duyduğunu bir başka katılımcı da şu şekilde ifade etmiştir:

Y6: “Araçla geliyor bu neticede yani yol boyunca bir kaygı vardır mutlaka. İkincisi bu çocuğu oraya her ne kadar harçlık verse gönderse de bu çocuğun beslenmesi ne olacak ne olmayacak gibi basit de olsa tedirginlikleri yaşayabilir.”

Taşımalı öğrenciler bazen açık alanda beklemek zorunda kalabilmekte, bu durum velileri çocuklarının olumsuz hava şartlarına maruz kalması açısından endişelendirmektedir. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y1: “Endişe duyardım. Çocuğun işte yağmurlu havada işteeee, beklerken ıslandı mı? Üşüdü mü? Ya da işteeee, otobüse bindi mi binebildi mi kaçırdı mı? Her sabah böyle endişeler mutlaka yaşayacağız, yaşardım.”

Taşımalı Eğitimin Sorunlarına ve Yansımalarına Yönelik Çözüm Önerileri Temasına İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü teması, taşımalı eğitimde yaşanan sorunlara ve bu sorunların neden olduğu olumsuz yansımaları yönelik çözüm önerileri ile ilgilidir. Bu temada taşımalı eğitim sorunlarına ve yansımalarına yönelik çözüm önerileri, bakanlık eliyle uygulanabilecek çözümler, milli eğitim müdürlüklerince uygulanabilecek çözümler, okul yönetimince uygulanabilecek çözümler ve öğretmenlerce uygulanabilecek çözümler olmak üzere dört alt kategori ve 29 koddan oluşmuştur. İlgili alt tema, kategori ve kodlar Tablo 9’da ele alınmıştır.

Tablo 9: Taşımalı Eğitimde Yaşanan Sorunlar ve Yansımalarına Yönelik Çözüm Önerileri

Alt Kategori	Kodlar	Katılımcı
Bakanlık Eliyle uygulanabilecek çözümler	Taşımalı okullara araç ve şoför temini	Y1
	Milli eğitim müdürlüklerinde, içinde servisi ve şoförü olan taşımalı birimleri kurulması	Y1
	Okullara güvenlik görevlisi görevlendirilmesi	Y2, Y3, Y4, Y6, Y7, Y11
	Araçlarda yardımcı personel/çalışan görevlendirilmesi	Y2, Y3, Y4, Y7, Y9
	Profesyonel okul servisi taşımacılığı yapılması	Y2
	Dış denetim yaptırma	Y5
	Trafik polislerinin daha çok denetim yapmasının sağlanması	Y7, Y8, Y10, Y11
	Sadece taşımalıdan sorumlu bir görevli (nöbetçi öğretmen) görevlendirilmesi	Y9
	Yatılı okulların yaygınlaştırılması	Y9
	Köy ilkokullarının açılarak ilkokulun taşıma kapsamından çıkarılması	Y12
Milli Eğitim müdürlüklerince uygulanabilecek çözümler	Taşıma kapsamındaki öğrenci velilerine maddi yardım yapıp taşımayı kendileri halletmeleri	Y1, Y3, Y7
	Şoförlere yönelik eğitimler düzenlenmesi	Y1, Y2, Y3, Y6, Y8, Y10
	Aynı okul türlerinin aynı servisler ile taşınması	Y3, Y8, Y10
	Öğretmene yönelik eğitimler verilmesi	Y4, Y6, Y11
	Mevzuatın uygulanmasında esnek davranılmaması	Y5
	Yakın köylerde taşıma merkezlerinin oluşturulması	Y6
	Servis denetimlerinin milli eğitim müdürlükleri ve yetkililerce yapılması	Y7, Y8, Y9, Y10, Y11
	Planlamanın iyi yapılması	Y9, Y10, Y12
	Köyün kendi servis araçlarının taşımada kullanılması	Y2
	Araçların geliş gidiş zamanlarının takibi	Y1
Okul yönetimince uygulanabilecek çözümler	Görülen aksaklıkların kayıt altına alınıp ilgililere bildirilmesi	Y1
	Bilgilendirmelerin ilgililere zamanında yapılması	Y1, Y2, Y6
	Mevzuatın uygulanmasında esnek davranılmaması	Y5
	Araçta olmayan öğrencilerin idareye bildirilmesi	Y1, Y2
Öğretmenlerce uygulanabilecek çözümler	Şoförlerin imzalarının alınması	Y2
	Yemek dağıtımında düzenin sağlanması	Y2
	Mevzuatın uygulanmasında esnek davranılmaması	Y5
	Öğrenci sayımının titizlikle yapılması	Y6
	Okul nöbetlerinin aksatılmadan yapılması	Y12

Bakanlık kanalı ile uygulanabilecek çözümler

Bakanlık kanalı ile uygulanabilecek çözüm önerilerinden en çok tekrarlanan kodlar; araçlara yardımcı personel/çalışan, okul bahçelerine güvenlik görevlisi görevlendirilmesi olmuştur. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y7: “Servislerde yardımcı personel olsa iyi olurdu, tabi bir de okul güvenliği aslında tüm okullarda olması gereken. Vardı burada aslında ama başka yere görevlendirildi.”

Taşımalı servislerinin denetimini trafik polislerinin yapması yönünde öneriler yapılmıştır. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y10: “...Denetimin bizden alınması emniyet ya da milli eğitim görevlendirdiği biri yapacak, denetim yapmamız bizim uygun değil. Biz denetim yaptığımız zaman bizle münakaşaya girebiliyor, ama kolluk kuvveti ile giremez.”

Taşımalı servis işinin ücretinin velilere ödenip kendi bulacakları imkânlarla okula gelmeleri yönünde önerilerde bulunulmuştur. Bu durumu bir katılımcı aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Y3: “Taşımalı öğrencisine ayrı bir ücret ödenip yani yemek ve ulaşım problemini çözecek ücret, tahakkuk ettirilmesi lazım. Böylelikle kendi çabasıyla, kendi gayretiyle bu sorunu çözecektir.”

Taşıma servislerinin düzene girmesi ile ilgili olarak bir katılımcı ise dış denetim uygulamasının yapılmasının yararlı olacağına şu şekilde değinmiştir:

Y5: “Sayıştay’dan bir müfettiş gelmişti. Hiç unutmuyorum tüm servis araçlarını denetledi eksikleri belirledi 3 gün sonra tekrar geldi tüm eksiklikler giderilmişti ve o sene sonuna kadar o kadar rahat ettik ki. Yani denetim her işin başı. Adamın yetkisi vardı ihaleyi bile feshetmeye. Yani dış denetim lazım. O sene tüm ilçede taşıma düzene girdi.”

Milli eğitim müdürlüklerince uygulanabilecek çözümler

Milli eğitim müdürlükleri ile ilgili çözüm önerilerinde en çok tekrarlanan kodlar, şoförlere yönelik eğitimler düzenlenmesi, servis denetimlerinin milli eğitim müdürlüklerince ve yetkililerce yapılması, planlamanın daha iyi yapılması konusuna yöneliktir. Bu öneriler katılımcı görüşlerine aşağıdaki şekilde yansımıştır:

Y3: “Genelde. şunu söyleyeyim. Önce şoförleri, hizmet içi eğitim. Sonra da taşımalı öğrenci velilerine yönelik... Böyle bir toplantı bilgilendirme amaçlı olabilir diye düşünüyorum.”

Y11: “...Dediğim gibi servis takiplerini kolluk kuvvetlerine bırakılması gerekiyor. Her ay kontrol etmemiz gerekiyor. Aylık günlük yapamıyoruz çünkü farklı farklı oldukları için detaylı raporlar falan bizce onların yapması gerekiyor...”

Okul yönetimince uygulanabilecek çözümler

Katılımcılar, taşımalı eğitim sürecinde yaşanan sorunlarla ilgili okul yönetimlerince uygulanabilecek tedbirlerle ilgili de bazı önerilerde bulunmuşlardır. Örneğin, bir katılımcı okul yönetimlerinin gerekli bilgilendirmeleri ilgililere zamanında yapması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir:

Y6: “Okul yönetimi de işte planlamadan sorumlu, bazen değişiklik oluyor serviste şoför de öğrencinin durumunda bunları zamanında bilgilendirmesini yapmak gerekiyor. Bunlar yapıldığında genel olarak büyük sıkıntıların önüne geçmiş oluyorsun.”

Bir başka katılımcısı ise okul yöneticileri ile ilgili olarak servis araçlarının geliş gidişini takip etmesi gerektiğine şu şekilde dikkat çekmiştir:

Y1: “Yani okul yöneticileri de araçların zamanında gelip gitmediğini, gelip gittiğini takibini yaparak eğer görülen aksaklıklar varsa bu aksaklıkların bir tutanakla tutanak altına alınmasını sağlar ve gerekli uyarıları yapar; uyulmadığı takdirde ilgili üst makamlara görülen aksaklıkları bildirip, aksaklıkların giderilmesi ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması noktasında çalışmalar yapabilir.”

Öğretmenlerce uygulanabilecek çözümler

Katılımcılar, öğretmenler tarafından uygulanabilecek bazı çözüm önerileri de sunmuşlardır. Örnek olarak bir katılımcı, taşımalı öğrenci sayımını ve şoför imzalarının önemini şu şekilde vurgulamıştır:

Y2: “Zaten nöbetçi öğretmenler, dediğimiz gibi sabah yarım saat önce geliyorlar. Taşımalıları karşıyorlar, öğrenci sayılarını alıyorlar. Şoför imzalarını alıyorlar ve bu bir tedbirdir.”

Bir başka katılımcı ise öğretmenlerin mevzuatı uygulamasının doğru olacağını şu şekilde belirtmiştir:

Y5: “Burada tek cümle var tek mevzuatın uygulanması ama böyle harfi harfine, mevzuat harfi harfine uygulanırsa senin dediğin yardımcı personel de olur. Şoför nizami iyi olur, araba nizami olur, işte nöbetçi öğretmen nizami olur, idare nizami olur ya bizim biraz hani Türkiye’deki iş ahlakıyla alakalı.”

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Taşımali eğitim, temel eğitimin yaygınlaştırılması (Çabuk Kaya, 2006, s. 107) ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için önemli bir çözüm yöntemidir. Yapılan araştırma sonuçları taşımali eğitimin sağlamış olduğu katkıların yanında uygulamada birçok sorunu da beraberinde getirdiğini göstermektedir (Vasconcellos, 1997, s. 127). Bu nedenledir ki taşımali eğitim, önemli sorun alanlarından biri olarak ilgili alanyazında ele alınmıştır (Deveci ve Aykaç, 2019; Şahin ve Avan, 2018; Vasconcellos, 1997). Yaşanan sorunlar, yansımaları ve bunlara yönelik çözüm önerileri ile ilgili sonuçlar üç ayrı başlık altında tartışılmıştır. Bu çalışmada, taşımali eğitimde yaşanan sorunların, en çok öğrencilerle olmak üzere öğretmen, okul yönetimi, veli, servisler ve üst yönetimlerle ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, başta öğrenciler olmak üzere birçok sorun yaşandığı, alanda yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Cesur, 2021, s. 133). Nitel araştırmaları özgün kılan, sadece ele aldıkları konu, bu konunun ele alınış yöntemi ve elde edilen bulguları değildir. Nitel bir araştırma, nicel araştırmalardan farklı olarak bağlama özgü sonuçlar içerir. Bu sonuçların alanyazında yapılan çalışmalarla benzerlik göstermesi, nitel araştırmanın ele aldığı konunun geçerlik ve güvenilirliğini artırır ve büyük söylemler içermeyen teoriye ulaşmaya vesile olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 271-274). Bu nedenle, bu araştırmanın alanyazında yapılan araştırma sonuçları ile benzerlik göstermesi, hem uygulamadaki sorunların tespitine yönelik politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacak hem de yeni sorunların çözümüne katkı sağlayabilecektir.

Yapılan çalışmada öğrencilerin taşımali eğitimde yaşadığı sorunlar; süre, fiziki şartlar ve eğitim öğretim ile ilgili sorunlar olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Taşımali öğrencilerin süre ilgi olarak; derse geç kaldığı, okul açılmadan okula gelip soğukta beklediği, okul için başta kırtasiye olmak üzere ihtiyaçlarını karşılayacak zaman bulamadığı, evine geç gittiği ve zaman kaybettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Konuyla ilgili bir çalışmada, taşımali öğrencilerin servise sabah erken binip akşam eve geç dönmelerinden kaynaklı dinlenmeye ve ödevlerini yapmaya yeterince zaman ayıramadıkları ortaya çıkmıştır (Yengin Sarpkaya ve Dal, 2020, s. 111). Aydın Timur'un (2017, s. 63) yapmış olduğu çalışmada da öğrencilerin zamanla ilgili sorunlar yaşadığına yer verilmiştir. Benzer şekilde Şan (2012, s. 100) çalışmasında, okula gidiş gelişlerde ve beklemlerde zamanla ilgili sorunlar yaşandığını vurgulamıştır. Taşımali eğitimde okula olan mesafe arttıkça ve aynı servisle taşınan farklı okul sayısı arttıkça süre kaynaklı sorunların arttığı da anlaşılmaktadır. Bu süre kayıplarından da en çok ilkökul öğrencilerinin yaşları itibarıyla olumsuz etkilenebileceği söylenebilir. Servislerde zaman kaybı yaşayan öğrencilerin ders çalışmaya diğer öğrencilere göre daha az zamanları kalmasına rağmen Gottfried (2017, s. 576) çalışmasında, okul servislerinin öğrencilerin devamsızlığını azaltan bir etken olarak bulmuş ve bu sebeple de kırsal bölgedeki öğrencilerin akademik başarısını artırıcı bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Görüldüğü gibi farklı eğitim sistemlerinde ya da farklı okul kademelerinde ve farklı yaş gruplarında taşımali eğitimin etkileri de farklılık göstermektedir. Bu nedenle, sorunlara toptancı çözümler yerine daha odaklı çözümlerin üretilmesi yerinde olacaktır.

Taşımali öğrencilerin yaşadığı bir diğer sorun alanı ise fiziki şartlarla ilgilidir. Öğrenciler servis beklerken veya okula çok erken geldiklerinde olumsuz hava şartlarına maruz kalabilmektedir. Arı (2021, s. 42), yapmış olduğu araştırmasında bazen de bu olumsuz hava şartları sebebiyle taşımali öğrencilerin okula hiç gidememe durumunun yaşandığı sonucuna ulaşmıştır. Taşımali eğitimin olumsuz hava koşullarından dolayı da zaman zaman sorunlara sebep olabildiği anlaşılmaktadır.

Taşımali eğitimde yemeklerin yetersiz olması ve kalite sorunlarının olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Çelik (2019, s. 47) araştırmasında, yemeklerin kalitesi ile ilgili sorunların olduğuna değinmiştir. Yemeklerde kalite sorunlarının olması da özellikle ergenlik dönemdeki öğrenciler başta olmak üzere fiziksel gelişim problemleri yaşatabilmektedir (Çelik Kayapınar ve Aydemir, 2014, s. 23). Taşımali öğrenciler servis beklemede ve yolda geçen sürelerde çok zaman kaybetmektedirler. Bunun sonucunda uyku için yeterince zamanları kalmamaktadır. Uyku ile ilgili sorunların yaşandığı, diğer araştırmalarda da ortaya çıkmıştır (Kayhan, 2014, s. 103; Küçüksüleymanoğlu, 2006, s. 18). Başta ilkökul çağındaki çocuklar, yetersiz ve kalitesiz uyuduklarında dikkat ve öğrenme kabiliyetleri olumsuz etkilenebilir (Öztürk, Sezer ve Tezel, 2018, s. 73-74). Spence (2000) de ABD'de yapmış olduğu araştırmasında, benzer şekilde taşımali öğrencilerin servise gelip gittiklerinden zaman kaybettiğini ve bunun da öğrencilerin akademik başarısını olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

Taşımali öğrencilerin yorgunluk yaşadığı araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Arı'nın (2003, s. 108) araştırmasında uzun mesafelerden servislerle gelen çocukların yorgunluk yaşadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, taşımali öğrencilerin yorgunluk, uykusuzluk, yetersiz beslenme gibi fiziksel sorunlar yaşadığı ve bu sorunların da öğrencilerin hem akademik durumunu hem de fiziksel gelişimlerini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Huesca'da (İspanya) yapılan bir çalışmada (Corral-Abos vd., 2021, s. 144) ise taşımali eğitimde çocukların okula servisle gelmesi nedeniyle yürümedikleri, bunun da gün içinde yeterli fiziksel aktivite yapmalarına engel olduğu ve sağlıklarının olumsuz etkilendiğine değinilmiştir. Görüldüğü gibi taşımali eğitim, olumlu ve olumsuz yanları ile öğrencilerin yaşantılarını, sağlıklarını ve akademik başarılarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle, taşımali eğitimden vazgeçmenin maliyeti ile devam etmenin maliyet analizi çok iyi yapılmalıdır.

Okul servislerinin okulun normal ders saatlerine göre hareket etmesinden dolayı ders saatleri dışında yapılan destekleme yetiştirme kursları, sanat ve spor dallarına yönelik yapılan egzersiz çalışmaları ve tören ve bayram

kutlamaları gibi faaliyetlere taşınalı öğrenciler ya hiç katılamamakta ya da kendi imkânlarıyla zor şartlarda katılabilmekte olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Memek (2014, s. 56) yapmış olduğu araştırmasında, taşınalı öğrencilerin okul sonrasındaki kurs, etüt ve diğer egzersiz çalışmalarına katılamadığı sonucuna ulaşmıştır. Veli görüşlerine dayanan bir başka araştırma da ise taşınalı öğrenci velilerinin büyük çoğunluğunun çocuklarının bu kurslara gidemediği sonucu ortaya çıkmıştır (Taşdemir, 2010, s. 59). ABD’de yapılan bir araştırma ise öğrencinin okul ile evi arasındaki mesafe arttıkça okul dışı etkinliklere katılım oranının düştüğü sonucunu ortaya koymuştur (Jimerson, 2007, s. 17). Bunların dışında, taşınalı öğrencilerin anaokuluna gitmeden ilkokula başlaması da sınıf öğretmenleri açısından bir problem alanı olarak görülmektedir.

Taşınalı eğitim uygulaması temel eğitimin yaygınlaştırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi önemli kazanımlar sunsa da tüm bu araştırma sonuçları bize taşınalı öğrencilerin süreçte birçok sorun yaşadığını göstermektedir. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanması durumu göz ardı edilemeyeceği için belirtilen sorun alanlarına çözümler geliştirilmesi eğitim sürecinin daha verimli yürütmesini sağlayacaktır. Taşınalı eğitimin, öğretmenler ve okul yöneticileri açısından da bazı olumsuzlukları beraberinde getirdiği araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle sorumluluk boyutunun, hem okul yöneticileri hem de öğretmenler açısından çok tedirgin edici olduğu araştırma sonucuna yansımıştır. Yengin Sarpkaya ve Dal (2020, s. 107) yapmış oldukları araştırmada taşınalı eğitimin gerek servisler gerek yemek boyutu olmak üzere birçok yönden idareci ve öğretmenlere büyük bir sorumluluk yüklediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu durumda, öğretmen ve okul yöneticileri açısından bir stres kaynağı olduğu yine araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Öğretmen ve okul yöneticilerinin okulda yaşadıkları bu stresi sınıflara ve eğitim süreçlerine yansıtmadan çok uzun süre dayanabilecekleri şüphelidir. Çünkü taşınalı eğitim yıl boyu devam eden bir uygulamadır. Bu durum, taşınalı eğitim gören öğrencilerle taşınalı eğitim görmeyen çocuklar açısından bir fırsat eşitsizliğine neden olabilir.

Tüm sistemlerde olduğu gibi taşınalı eğitimde de denetimin çok önemli olduğu araştırma sonucunda görülmüştür. Gerek servislerin gerekse taşınalı yemeğinin denetlenmesinin önemi diğer araştırma sonuçlarına da yansımıştır (Bilek ve Kale, 2012, s. 627; Çavuşoğlu ve Dönmez, 2018, s. 670). Periyodik denetimlerin bir kısmının öğretmenler ve okul yönetimlerinde yapıyor olması öğretmen ve okul yöneticileri açısından, uzmanı olmadıkları bir alanda yetkisiz bir şekilde denetim yapması durumunu doğurduğu araştırma sonucuna yansımıştır. Bu durum da başta servislerde olmak üzere aksaklıklara neden olmaktadır. Bu duruma araştırmasında yer veren Şahin ve Avan (2018, s. 443) denetimlerin polis jandarma ve ilçe komisyonlarınca düzenli olarak yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkarak öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin hem gerekli bilgi donanımlarına sahip olmadan denetim yapmaları hem de denetim sonucunda yaptırım uygulayacak yetkiye sahip olmamaları, denetimlerin etkililiğini düşürecektir.

Ayrıca öğretmenler açısından ders dışı etkinliklere katılacak yeterli öğrenci bulunamaması, öğretmenler açısından diğer bir sorun alanıdır. Taşınalı öğrencilerin ve diğer öğrencilerin hazırbulunuşluk seviye farkı olması da araştırma sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Taşınalı öğrenci velilerinin ilgisiz tutumları da öğretmenler açısından yaşanan sorunlardan biridir. Bu durumu Elçiçek ve Kaplan (2021, s. 216) araştırmasında velilere istenildiğinde ulaşılamadığı ve ilgisiz tutumları olduğu şeklinde belirtmiştir. Ayrıca öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin servis şoförleriyle iletişim zorluğu yaşadığı bu araştırmanın sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Yıldız (2021, s. 4), araştırmasında nöbetçi öğretmenlerin servis şoförleri ile bazı tartışmalar yaşadığı sonucuna ulaşmıştır. Servis şoförlerinin bu tür sorunlarını en aza indirmek için eğitime alınmasının sorunu biraz olsun çözebileceği düşünülmektedir (Recepoglu, 2009, s. 443). Taşınalı eğitimin, uzak köy ve mezralarda yaşayan öğrencileri eğitime kavuşturan bir çözüm olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte taşınalı okullarda görev yapan öğretmen ve okul yöneticileri açısından bu durum başta yetkisiz bir sorumluluk ve ekstra iş yükü getirmek gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Taşınalı eğitim uygulaması bu boyutuyla yeniden yapılandırılmayı beklemektedir.

Taşınalı eğitimin sürecinin diğer bir paydaşı olan velilerle ilgili olarak katılımcılar ciddi sorun görmemekle birlikte, bazı taşınalı öğrenci velileriyle ilgili, toplantılara ve okul aile birliğine katılmama gibi sorunların olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer bir sonuç Şan’ın (2012, s. 100) araştırması sonucu da ortaya çıkmıştır. Taşınalı öğrenci velileriyle iletişimin diğer velilere göre daha zor gerçekleştiği ve veli toplantılarına katılımlarının daha düşük düzeyde olduğu ilgili çalışmada belirtmiştir. Ayrıca taşınalı öğrenci velilerinin diğer öğrenci velilerinden daha erken uyanıp çocuklarını hazırlamaları ve toplanma alanlarına ulaştırmaları da gerekmekte olduğu araştırma sonucuna yansımıştır. Benzer şekilde Zars’ın (1998, s. 3) ABD’de yapmış olduğu araştırmasında, özellikle kırsaldaki taşınalı öğrenci velilerinin çocuklarını toplanma alanına yetiştirmek için sabah 6 civarında uyanmaları gerektiği, araştırmaya katılan veliler tarafından belirtilmiştir. Son olarak taşınalı öğrenci velileri çocuklarının ders dışı faaliyetlere katılmak isterse bunu kendi imkânları ile çözmesi gerekecektir.

Taşınalı eğitimde yaşanan sorunların önemli bir kısmının servis araçları ve servis şoförleri ile ilgili olduğu araştırma sonucuna yansımıştır. Bu durum, Bilek ve Kale’nin (2012, s. 623) ve Gökyer ve Gülşen’in (2012, s. 192) çalışmalarının sonucuna da bu şekilde yansımıştır. Sims (2014), yapmış olduğu çalışmada, servis şoförlerinin aslında okulda çok görünmeseler bile öğrenciler üzerinde ciddi yansımalarının olduğunu belirtmiştir. Servis şoförlerinin öğrencilerin okula gelişini eğlenceli veya kötü hale dönüştürebileceğini ayrıca gün sonunda eve giderken de öğrenci motivasyonunu yükseltebileceğini veya düşürebileceğini de belirterek servis şoförlerinin önemini vurgulamıştır.

Servis şoförlerinin gerek okul personeli gerekse öğrencilerle ilgili üslup ve iletişimlerinde sorunların yaşandığı, bazen öğrencilerle argo konuşmak gibi gayri ahlaki davranışlar sergiledikleri, bu yönde eğitim eksiklikleri olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durumu Elçiçek ve Kaplan (2021, s. 217) araştırmasında servis şoförlerinin bilinçsiz davrandığını, sigara içme, emniyet kemeri bağlamama gibi olumsuz davranışlar sergilediklerini belirterek ifade etmiştir. Bu durumdan farklı olarak Yengin Sarpkaya ve Dal (2020, s. 106) çalışmasında, servis sürücülerinin öğrencilere kaba davranmadığı sonucuna ulaşmıştır. İlgili çalışmada Aydın ilinde bir taşımali okulun yönetici, öğretmen, veli ve öğrencilerinden oluşan toplam 11 kişilik bir katılımcı grubundan görüşme ile ve gözlem yöntemiyle veri elde edilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, servis şoförlerinin davranışlarıyla ilgili bölgesel farklılıkların olduğu ve bu örneğin istisna olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Çünkü servis şoförlerinin davranış sorunları olduğuna değinen araştırma sayısı da çok fazladır (Çavuşoğlu ve Dönmez, 2018; Şahin ve Avan, 2018; Şimşek ve Büyükkıdık, 2017). Katılımcılar tarafından sıklıkla tekrarlanan bir diğer sorun da servis araçlarının ve servis şoförlerinin sıklıkla ve bazen de izinsiz değişim yapmalarıdır. Bu durumun okul yönetimlerini sorumluluk ve güvenlik olarak da zor durumda bırakmakta olduğu araştırma sonucuna yansımıştır. Bu sonuç, Çavuşoğlu ve Dönmez'in (2018, s. 666) araştırmasının da sonuçlarında ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu servis değişimlerinin, çocukların servis saatlerini bilememe ve servislerini tanıyamamalarına neden olduğu Yurdabakan ve Tektaş'ın (2013, s. 524) araştırma sonucuna yansımıştır. Buradan çıkacak bir sonuç, servis şoförlerinin sıkı denetime tabi tutulmaları gereğidir. Uygulamada karşılaşılan olumsuzluklar içinde en çok bu konunun ele alınması gerektiği söylenebilir. Servis şoförlerinin hem biyolojik hem psikolojik testlerden geçirilmeleri ve yaptırım gücü yüksek cezaların uygulanması bu olumsuzlukları kısmen azaltabilecektir.

Bunların dışında, bir servisin birkaç okula birden öğrenci bırakması, okul dışında öğrenci indirilmesi ve taşımacılık yapacak servisçi bulmakta zorluk yaşanması da dile getirilen sorunlardandır. Servis şoförlerinin, servis aracı sahiplerinin okul taşımali servisi yapmaya yanaşmadığı buna sebep olarak yetersiz ödeneklerin olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hem servis aracı hem de servis şoförü bulmakta zorluk yaşandığına yine çalışma sonucunda ulaşılmıştır. Bu durumlardan dolayı servis şoförleri ve araçları ekstra başka işleri veya birkaç okulun servisini birlikte yapmaya çalıştıkları bu nedenle öğrencilerin bazen okula geç bazen de çok erken geldikleri yine araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer nedenlerle servis şoförlerinin servis araçlarıyla başka taşıma işlerini yaptıkları Yurdabakan ve Tektaş'ın (2013, s. 524) araştırma sonucuna da yansımıştır. Bunların dışında bazı servis araçlarının hız sınırlarına uymadığı, bazı günler imza atamadan okuldan ayrıldıkları araştırma sonuçlarına yansımıştır. Servis araçlarının güvenlik, konfor ve donanım olarak yeterli olmadığı, servis araçlarının temizliğine ve hijyenine dikkat edilmediği araştırma sonucunda ulaşılmıştır. Benzer şekilde birçok araştırmada servis araçlarının gerekli güvenlik ve donanım eksiklerinin olduğu ortaya konmuştur (Bilek ve Kale, 2012; Şahin ve Avan, 2018; Yurdabakan ve Tektaş, 2013). Servis araçlarıyla ilgili yaralanmaların araştırıldığı bir çalışmada, ABD'de 2001 ve 2003 yılları arasında 51100 yaralanmanın kayda geçmiş olması servis araçlarının güvenliğinin önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir (McGeehan vd., 2006, s. 1978). Her gün 25 milyondan fazla öğrencinin servis araçlarıyla taşındığı ABD'de bir yılda 24 çocuk, servis araçlarıyla ilgili olarak hayatını kaybetmektedir. Bu ölümlerin çoğunun ise servis aracına binme ve inme esnasında olması da dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur (Cook ve Shinkle, 2012, s. 1).

Taşıma işinin omurgası sayılabilecek olan servis araçları ve servis şoförleri ile ilgili birçok sorun yaşandığı gerek yapılan bu çalışmada gerek önceki çalışmalarda farklı boyutlarda çokça dile getirilmiştir. Burada eksikliklerin bir bölümü ekonomik kaynaklı görülmektedir. Bu durumla ilgili iyileştirmelerin yapılması bazı sorunların önüne geçilmesini sağlayabilir. Ayrıca bazı sorunların da denetim eksikliği ve etkisizliğinden kaynaklandığı ortadadır. Bu durumla ilgili gerekli tedbirlerin alınması, denetimleri yapanların sözleşmelerde belirtilen koşulların sağlandığından emin olması gerekmektedir. Cook ve Shinkle (2012, s. 6) çalışmalarında öğrencilerin kendi imkânlarıyla yolculuk yapmasına göre, servis araçlarının 50 kat daha güvenli olduğunu NHTSA (Ulusal Karayolu Trafiki Güvenliği İdaresi, ABD) ve diğer güvenlik kuruluşlarının raporlarına dayanarak belirtmişlerdir. Ayrıca bu kuruluşların, servis araçlarının güvenliğini sağlamak için araştırmalarına devam etmekte olduğu da dile getirmişlerdir. Taşımalı eğitimde il/ilçe MEM gibi üst yönetimlerle ilgili de sorunlar yaşanmaktadır. Bunların başında ihaleyle ilgili sorunlar gelmektedir. Üst yönetimlerin, taşıma işine talip olacak servis firması bulmakta zorluk yaşadığı ve bundan dolayı taşıma işi ile ilgili süreçte servislerden kaynaklı sorunların kendilerine aksettirildiğinde esnek davrandığı araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca, üst yönetimlerin planlama konusunda okullarla gerekli bilgi alışverişini yeterince ve sistemli bir şekilde yapmadığı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Taşımalı eğitim uygulamasında ortaya çıkan sorunların bir kısmı il/ilçe MEM aracılığı ile çözülebilir. Belirtilen noktalarda iyileştirilmelerin yapılmasının, eğitimin kalitesini yükselteceğine ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır (Kaya, 2010, s. 76).

Araştırma sonucuna göre, yolda geçen zamanın çok olması ve servis beklerken çok zaman kaybetmesi; öğrencinin evine daha geç ulaşmasına ve yeterince dinlenememesine neden olmaktadır. Ayrıca öğrenciler, okuldaki eğitim öğretim faaliyetlerinden taşınasız öğrenciler kadar faydalanamamaktadır. Örneğin, ders dışı kurs ve etkinliklere diğer öğrenciler gibi katılma imkânları bulamamaktadırlar. Bu da onları eğitim öğretim olarak dezavantajlı duruma düşürmektedir. Bu durum, Çavuşoğlu ve Dönmez'in (2018) çalışmasındaki "taşıma durumunun öğrenci ders ve okul başarısını etkileyebileceği söylenebilir" bulgusu ile örtüşmektedir. Benzer şekilde Cinoğlu vd.'nin (2014, s. 220) yapmış olduğu

çalışma da taşımalı öğrencilerin ders dışı faaliyetlere katılamaması sonucu, öğrenci başarılarının olumsuz etkilendiği sonucunu destekler niteliktedir.

Taşımalı eğitimin amacı, başta temel eğitim olmak üzere eğitimin yaygınlaştırılması, fırsat ve imkan eşitliği sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar öğrenciler ders dışı etkinliklere katılamama, zaman kaybetme gibi sorunlar yaşasa da köylerindeki kısıtlı imkânların üzerinde imkânlarla sahip olmaları, farklı sosyal kültürel çevreye dâhil olmaları onlar açısından yararlı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda taşımalı öğrencilerin merkezdeki taşımasız öğrencilere göre genelde dezavantajlı olduğu görülse de başarı olarak bu durumla çelişen bir sonuç Kaya ve Bilgin Aksu'nun (2009, s. 186) araştırmasında ortaya çıkmış, taşımalı öğrencilerin merkezdekilerden birçok açıdan daha başarılı olduğu vurgulanmıştır. Taşımalı eğitim sürecinde yaşanan sorunların, okul yöneticileri ve öğretmenler açısından benzer şekilde ekstra yük, sorumluluk ve stres getirdiği araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Şimşek ve Büyükkıdık'ın (2017) çalışmasına da aynı durum yansımıştır. Ayrıca okul yöneticilerinin birçok konuda karar verme yetkisinin olmaması da yaşanan sorunların önüne geçilmesini engellemekte ve ayrıca okul yöneticileri açısından ekstra strese sebep olmakta olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Işık ve Maya (2003, s. 295) çalışmalarında il, ilçe ve okul yönetimlerinin karar vermede yeterince yetkili olmamalarının, sorunları arttıran bir etken olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Taşımalı eğitimde birçok sorun yaşanmaktadır, bu sorunların ilk muhatapları nöbetçi öğretmen ve okul yöneticileridir. Bu açıdan bakıldığında bu sorunların çözümü için okul yöneticileri ve nöbetçi öğretmenlerin bazı yaptırım güçleriyle donatılması ve yaşanan sorunlara ilişkin görüşlerinin alınması çözüm için atılması gereken adımlar olarak düşünülmektedir. Karakütük (1996, s. 20) yapmış olduğu araştırmada okul yöneticileri, öğretmen öğrenci ve velilerden görüş alarak araştırmaların yapılmasını sorunların çözümü için önermiştir.

Taşımalı eğitimin, öğrenciler için fırsat eşitliği sağlaması tüm paydaşlar tarafından olumlu karşılsa da öğrencilerin yaşamış olduğu bazı sorunlar velilere ciddi endişeler yaşatmaktadır. Sabah çocuğunu evinden yolcu eden bir veli bazı durumlarda 10 saate yakın çocuğunu görememektedir. Bu süre içinde çocuğun başta güvenlik olmak üzere yemek yiyebilmesi, olumsuz hava şartlarına maruz kalması, okul çıkışında servise binebilmesi gibi birçok konuda endişe duymaktadır. Bu durum taşımalı eğitimin velilere en önemli olumsuz etkisidir. Yılmaz (2019, s. 53), taşımalı öğrenci velileriyle beslenme hakkında yapmış olduğu çalışmada velilerin çoğunluğunun okulda verilen yemeğin menüsünü bilmediklerini belirtmiştir. Bu durumda başta anneler olmak üzere çocuğunun yemek yiyebilmesiyle ilgili endişe duymasına sebep olmaktadır. Bir başka araştırmada velilerin işlerinden dolayı okula gelmelerinin zor olması okula sadece özel araçla gelebilecek olmaları gibi nedenlerden dolayı okula ulaşmaları zor olduğu belirtilmiştir (Tümkiye ve Ulum, 2020, s. 861). Öğrencilerin okulda cep telefonu kullanmamasından dolayı velilerin, öğrencisini sabah evden çıkarken görüp sonrasında eve dönene kadar bir daha haber alamaması da yaşanan sorunlardan biridir. Bu sonuçlardan farklı olarak Ohio'da yapılan bir araştırmada, taşımalı öğrenci velileri çocuklarının okul servislerindeki diğer büyük öğrenciler tarafından uygunsuz sözler ve davranışlara maruz kalması açısından da endişe duyduğu belirtilmiştir (Howley ve Ramage, 2005, s. 18). Henderson (2009), yapmış olduğu araştırmasında öğrencilerin servislerde büyük çocuklar tarafından alay edilmekte ve zorbalığa maruz bırakılmakta olduğunu belirterek bu durumu desteklemiştir. Aynı zamanda Henderson'un servis ortamlarının öğrenciler için arkadaşça ilişki kurabildiği, farklı fikir ve deneyimlerini paylaşabildiği ortamlar olduğunu belirtmesi servis ortamlarının farklı ve olumlu bir yönünü de göstermektedir.

Yapılan bu araştırmada okul yöneticilerinden, yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri ve alınabilecek tedbirlere yönelik de veriler toplanmıştır. Milli eğitim müdürlüklerince içinde servis şoförleri ve servis araçlarının da bulunduğu profesyonel taşımalı eğitim birimleri kurulup her okula ayrı şoför ve servis aracı sağlanması, taşımalı servis araçlarına yardımcı personel/çalışan çalıştırma zorunluluğun getirilmesi sorunların azaltılmasına yardımcı olacaktır. Taşımalı olan her okula güvenlik görevlisi görevlendirilmesi de sorunların azaltılmasına yardımcı olacaktır. Benzer şekilde (Mengi, 2019, s. 22-25) çalışmada özel eğitim taşımasında servislerde yardımcı personel/çalışan bulundurulması gerekliliğine değinmiştir. Taşımalı eğitimle ilgili konularda okullar Sayıştay denetimi başta olmak üzere dış denetimlere tabi tutulabilir. Trafik polislerinin servis denetimleri konusunda daha çok görev alması sağlanabilir. Şahin ve Avan (2018, s. 443) çalışmada polis ve jandarmanın taşıma araçlarını denetlemesi durumuna değinmiştir. Her gün bir öğretmen sadece taşıma konusundan sorumlu olacak şekilde taşımalı servis nöbetçisi olarak görevlendirilmesi sorunların azaltılmasına yardımcı olacaktır. Bu şekilde görevlendirilecek taşıma nöbetçisi öğretmenlere, okul nöbetçiliğinden az olmayacak şekilde ayrıyeten ücretlendirme yapılabilir. Yatılı okulların yaygınlaştırılması, köy ilkokullarının açılarak ilkokulun taşıma kapsamından çıkarılması, taşıma kapsamındaki öğrenciler için velilerine ayrı bir ödenek gönderilip kendilerinin bir okul servisi tutmaları katılımcı önerileri arasındadır.

Şoförlere yönelik iletişim ve üslup konularını da içeren eğitimler verilmelidir. Yurdabakan ve Tektaş (2013, s. 525) çalışmalarında şoförlerin üslupları ile ilgili sıkıntıların olduğuna ve bu davranışların öğrenciler için kötü örnek olduğuna değinmişlerdir. Bu konudaki eksiklerin giderilmesi için Bilek ve Kale (2012, s. 627) de çalışmada şoförlere eğitim verilmesini önermiştir. Benzer şekilde ABD'de yapılan bir araştırmada, servis şoförleri dâhil okul personelinin eğitilmesinin yaşanan sorunları azaltıcı etkisi olacağı sonucu ortaya çıkmıştır (Putnam vd., 2003, s. 588). Öğrencilerin en az zaman kaybı yaşayacağı şekilde bir planlama yapılmalıdır. Gerekiyorsa köylere daha yakın olan okullar taşıma merkezine dönüştürülmelidir. Karakütük de (1996, s. 20) araştırmasında planlama yaparken bilgi paylaşımının önemine dikkat çekmiştir. Görüldüğü gibi, taşımalı eğitimde birçok sorun yaşanmaktadır. Bu sorunların farkına varmak ve sorunlara yönelik çözüm önerilerini hayata geçirmek, eğitim öğretimin çıktıları açısından önem arz etmektedir. Konuyla

ilgili başka illerde yapılan çalışmalar da düşünüldüğünde, MEB'in ve politika yapıcılarının başvuracağı zengin bir verinin olduğu görülecektir. Bu araştırmanın sadece görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiş olması ve gözlem yapılmamış olması; ayrıca yaşanan problemlerin sadece yöneticilerin gözünden yansıtılmış olması araştırmanın bir sınırlılığıdır. Bu bağlamda, yapılacak araştırmalarda gözlem yönteminin kullanılması ve daha farklı paydaşların görüşlerinin alınması daha geçerli sonuçların alınmasını sağlayabilir.

Öneriler

Taşımali öğrencilerin okul sonrası yapılan kurs ve etkinliklere katılamıyor olması sorununun çözümü için her kademedeki birkaç taşımali okulun birleştirilerek sadece taşımali öğrencilerin öğrenime devam etmesi yani taşıma merkezli okullarda gündüzlü öğrencilerin olmaması düşünülebilir. Bu şekilde okulun öğretmenleri planlamayı tüm taşımali öğrencileri kapsayacak şekilde yapabilecektir.

Taşımali öğrenci velilerinin sabah çocuğunu servise bindirip, sonrasında tekrar evine dönene kadar haber alamaması, özellikle ilkököl velileri açısından endişe verici olmaktadır. Bunun için merkezi yönetimin çevrimiçi yoklama uygulaması geliştirip öğretmenlerin her ders bu uygulamada yoklama alması ve velilerin de kendi sistemleri üzerinden bunu takip edebilmeleri sağlanabilir. Bakanlık bünyesindeki bilişim birimleri aracılığıyla böyle bir mobil uygulama yazılımının geliştirilip kullanıma sunulması e-okul uygulaması kadar faydalı ve köklü bir dönüşüm olacaktır.

Aynı okul türündeki öğrencilerin aynı servisle taşınması sağlanabilir. Taşımali okulda görev yapan öğretmenlere de taşımali eğitim ve trafik konularını içerecek şekilde hizmet içi eğitimlerin verilmesi, işbaşında öğretmenlerin işini kolaylaştıracaktır. Servis denetimleri il/ilçe MEM tarafından oluşturulacak bir ekiple yapılmalıdır. Planlama yapılırken okullarla bilgi alışverişi yapılmalıdır. Okullardan gelen bildirimlerle ilgili gerekli tedbirler anında alınıp, gerekiyorsa aksamaya neden olanlara gereken cezai işlem mevzuata göre uygulanmalıdır. Köyün kendi servis araçları varsa onların servis olarak kullanılması sağlanmalıdır. Okul yöneticileri araçların geliş gidiş saatlerini takip etmelidir. Görülen aksaklıkların kaydını tutup ilgililere bildirmelidir. Servisler ve diğer konulardaki değişiklikler anında öğretmenlerle paylaşılmalıdır. Mevzuata tam uyulmalıdır. Araçta olmayan öğrenciler idareye anında bildirilmelidir. Öğrenci sayıları titizlikle alınmalıdır. Şoförlerin imzaları takip edilmeli başkasının yerine imza atılmasına göz yumulmamalıdır.

Bu çalışma, Düzce ili Akçakoca ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Düzce ilinin geneline ele alan daha kapsamlı bir araştırma yapılabilir. Ayrıca gözlem yöntemi ile de görüşmelerden elde edilen verilerin teyidi sağlanabilir. Çoklu veri toplama ve analiz yöntemleriyle daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilebilir. Taşımali eğitimde yaşanan sorunları konu alan bu araştırmada veriler, okul yöneticilerinden toplanmıştır. Üst yönetim ve velileri araştırma grubuna dâhil eden çalışmalar, alandaki önemli bir eksiği gidermiş olacaktır.

Kaynakça

- Arı, A. (2003). Taşımali ilköğretim uygulaması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(1), 101-115.
- Arı, İ. (2021). *Coğrafyanın taşımali eğitim uygulaması üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Aydın Timur, H. (2017). *Taşımali eğitim sistemi uygulamasının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Bilek, E. & Kale, M. (2012). Taşıma merkezi okullarda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre taşımali eğitim uygulaması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 609-632.
- Buliung, R., Bilas, P., Ross, T., Marmureanu, C. & El-Geneidy, A. (2021). More than just a bus trip: School busing, disability and access to education in Toronto, Canada. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 148, 496-505.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (19.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Cesur, A. (2021). Fırsat eşitliği temelinde taşımali eğitim uygulaması: Kızılırmak ilçesi örneği. 9. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*. İstanbul: İlmi Etütler Derneği, 126-138.
- Cinoğlu, M., Öztürk, M. & Demir, H. (2014). Birecik'te taşımali eğitim uygulamalarının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 211-229.
- Corral-Abos, A., Aibar, A., Estrada-Tenorio, S., Julian, J., Ibor, E., & Zaragoza, J. (2021). Implications of school type for active commuting to school in primary education students. *Travel Behaviour and Society*, 24, 143-151.
- Cook, C. & Shinkle, D. (2012). School bus safety. *National Conference of State Legislatures*, Denver Colorado.
- Çabuk Kaya, N. (2006). Taşımali eğitim programındaki ilköğretim öğrencilerinin durumları: Silopi köyleri örneğinde bir sosyal değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 105-116.
- Çavuşoğlu, D. & Dönmez, B. (2018). Yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine göre Pazarcık'ta taşımali eğitim uygulaması. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(4), 646-675.

- Çelik Kayapınar, F. & Aydemir, R. (2014). Lise öğrencilerinin beslenme bilgi ve alışkanlıklarının incelenmesi (Kars Digor Anadolu Lisesi örneği). *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(2), 21-38.
- Çelik, F. (2019). *Taşımali eğitim veren ilkokullarda ve ortaokullarda risk ve risk yönetimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Deveci, Ö. & Aykaç, N. (2019). Temel eğitimde yaşanan sorunları inceleyen çalışmaların değerlendirilmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 277-301.
- Elçiçek, Z. & Kaplan, U. (2021). Taşımali eğitim uygulamalarına yönelik öğretmen değerlendirmeleri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(29), 202-219.
- Gottfried, M. A. (2017). Linking getting to school with going to school. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 39(4), 571-592.
- Gökkyer, N. & Gülşen, C. (2012). Taşımali ilköğretim uygulamasında öğrencilerin taşınması sürecinde karşılaşılan sorunlara ilişkin öğrenci görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 193, 17-28.
- Gülmez, E. (2019). İlkokullarda taşımali eğitim uygulamasına yönelik görüşler (Denizli ili Buldan ilçesi örneği). *Milli Eğitim Dergisi*, 49(228), 437-461.
- Henderson, B. B. (2009). The school bus: A neglected children's environment. *Journal of Rural Community Psychology*, 12(1), 1-11.
- Howley, A. & Ramage, R. (2005). Parent's perceptions of rural school bus ride. *Rural Educator. Journal of Research in Rural Education*, 16(1), 51-58.
- Işık, H. & Maya, İ. (2003). Taşımali ilköğretim uygulaması ve bu uygulamaya son verilmesiyle ilgili veli görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11(2), 285-296.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu. (1961, 12 Ocak). *Resmî Gazete* (Sayı: 14574). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10705.pdf> Erişim tarihi: 21.06.2022
- İnan, M. & Demir, M. (2018). Eğitimde fırsat eşitliği ve kamu politikaları: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 337-359.
- Jimerson, L. (2007). *Slow motion: Traveling by school bus in consolidated districts in West Virginia*. Rural School and Community Trust. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED499440.pdf>. Erişim tarihi: 21.06.2022
- Karakütük, M. (1996). *Taşımali ilköğretim uygulaması ve sorunları Sincan ilçesi örneği*. İçişleri Bakanlığı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü.
- Kaya, A. & Bilgin Aksu, M. (2009). Fırsat ve olanak eşitliğinin sağlanmasında bir adım olarak taşımali eğitim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 177-189.
- Kaya, İ. (2010). *Taşımali eğitimin yönetimi ve sorunları: Adıyaman ili örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kayhan, M. (2014). *Öğretmen ve öğrencilerin taşımali eğitim uygulamasına ilişkin metaforlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Küçüksüleymanoğlu, R. (2006). Taşımali eğitim Bursa ili örneği. *Elementary Education Online*, 5(2), 16-23.
- McGeehan, J., Anest, J. A., Vajani, M., Bull, M. J., Agran, P. E. & Smith, A. G. (2006). *School bus-related injuries among children and teenagers in the united states 2001*, The American Academy of Pediatrics. Erişim adresi: <https://publications.aap.org/pediatrics/article-abstract/118/5/1978/69961/School-Bus-Related-Injuries-Among-Children-and?redirectedFrom=fulltext>. Erişim tarihi: 21.06.2022
- MEB. (2021, Eylül 10). *Strateji Geliştirme Başkanlığı. Strateji Geliştirme Başkanlığı*. Erişim adresi: https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=424. Erişim tarihi: 21.06.2022
- Memek, A. (2014). *Taşımali eğitim yapılan okullardaki yönetici ve öğretmenlerin taşımali eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri (Şanlıurfa İli Örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Zirve Üniversitesi, Gaziantep.
- Mengi, A. (2019). Özel eğitim okullarında taşımali eğitim ile ilgili karşılaşılan sorunların belirlenmesi: Van ili örneği. *ISPEC Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, Siirt, 22-25.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expended sourcebook*. (2. Baskı) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973, 24 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 14574). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>
- MEB Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği. (2014, 11 Eylül). *Resmî Gazete* (Sayı: 29116). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20040&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Ozan, Ö. (2008). *Kırsal eğitim ortamlarının bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla iyileştirilmesi: Eskişehir taşımali ilköğretim uygulaması örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Öztürk, A., Sezer, T. & Tezel, A. (2018). İlkokul öğrencilerinin uyku ve televizyon izleme alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 5, 73-80.
- Özyurt, C. (2018). *Eğitim sosyolojisi yazıları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Putnam, R., Handler M., Ramirez-Platt C. & Luiselli J. (2003). Improving student bus-riding behavior through a whole school intervention, *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36, 583-590.

- Recepoğlu, E. (2009). Taşımalı ilköğretim uygulaması ve karşılaşılan sorunlar: Kastamonu ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 427-444.
- Sarıbaş, S. & Babadağ, G. (2015). Temel eğitimin temel sorunları. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 3(1), 18-34.
- Sims, B. K. (2014). Driving and thriving: *School bus drivers and the behavior management strategies they ue*. Electronic Theses and Dissertations. Paper 2423. Erişim adresi: <https://dc.etsu.edu/etd/2423/>. Erişim tarihi: 21.06.2022
- Spence, B. (2000). *Long school bus rides: Their effect on school budgets, family life, and student achievement*. Rural Education Issue digest. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?q=ED448955&id=ED448955>. Erişim tarihi: 21.06.2022
- Şahin, S. & Avan, Y. (2018). Öğrencilerin güvenli taşınmasında sorunlar ve çözüm önerileri. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(10), 440-447.
- Şan, A. (2012). *İlköğretimde taşımalı eğitim öğrencilerinin sorunları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek, A. & Büyükkıdık, S. (2017). Öğretmen ve öğrenci görüşleriyle taşımalı eğitim uygulaması değerlendirilmesi: Bozova ilçesi örneği. *Elementary Education Online*, 16(1), 15-34.
- Şişman, M. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. (3. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Taşdemir, M. (2010). *Taşımalı eğitime ilişkin veli görüşleri: Sorunlar ve öneriler (Şile İlçesi Örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Tümekaya, S. & Ulum, H. (2020). Taşıma yoluyla eğitime erişim uygulamasında ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve veli görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 853-868.
- Vasconcellos, E. A. (1997). Rural transport and access to education in developing countries: Policy issues. *Journal of Transport Geography*, 5(2), 127-136.
- Yengin Sarpkaya, P. & Dal, S. (2020). Taşımalı eğitim uygulamasının güçlükleri: Bir durum çalışması. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 83-118.
- Yeşilyurt, M., Orak, S., Tozlu, N., Uçak, A. & Sezer, D. (2007). İlköğretimde taşımalı eğitim araştırması, Van il merkezi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 197-213.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Y. (2021). *Taşımalı eğitimde taşıma kaynaklı sorunların okul yöneticileri görüşü bağlamında incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Siirt Üniversitesi, Siirt.
- Yılmaz, A. (2019). *Taşımalı eğitimle öğrenim gören öğrencilerin ebeveynlerinin beslenme hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Rize Üniversitesi, Rize.
- Yurdabakan, İ. & Tektaş, M. (2013). Taşımalı ilköğretim öğrencilerinin taşımalı eğitime ilişkin görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 511-527.
- Zars, B. (1998). Long rides, tough hides: Enduring long school bus rides. *Rural Challenge Policy Program*, Randolph. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED432419.pdf>.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 21.07.2022 tarih ve 2022/348 gerekli izinler alınmıştır

Yazar Katkıları: Çalışmada birinci ve ikinci isim tüm bölümlerde eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Evaluation of Grassroots Newspapers' Mission Statements in South-West Nigeria

Güneybatı Nijerya'daki Kitle Gazetelerinin Misyon Açıklamalarının Değerlendirilmesi

Jide Jimoh¹ Raheemat Adeniran^{2*} Tunde Akanni³ Hassan Suleiman⁴
Lai Oso⁵

¹Prof., Lagos State University,
Journalism Department, Lagos
State, Nigeria

^{2*}Assoc. Prof., Fountain
University, Mass Communication,
Osogbo, Osun State, Nigeria

³Assoc. Prof., Lagos State
University, Journalism Department,
Lagos State, Nigeria

⁴Senior Lecturer, Lagos State
University, Journalism Department,
Lagos State, Nigeria

⁵Prof., Lagos State University,
Journalism Department, Lagos
State, Nigeria

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
raheemat.adeniran@fuo.edu.ng

Başvuru/Submitted: 26.09.2023
Kabul/Accepted: 02.10.2024

Atıf/Cite as:
Jimoh, J., Adeniran, R., Akanni, T.,
Suleiman, H. & Oso, L. (2025).
Evaluation of grassroots
newspapers' mission statements in
South-West Nigeria, Çankırı
Karatekin Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1),
20-35.

Abstract

Aim: Mission or vision statement is expected to reflect an organization's ideology and operational philosophy. It provides an organization's sense of direction, focus, and distinguishing features among its peers. Grassroots newspapers are often less institutionalized due to their low capital base. This study explores the extent of conceptualization of mission statements to guide the operational philosophy of grassroots newspapers in South-West Nigeria.

Method: It adopts the content analysis research method to extract quantitative and qualitative data on key messages conveyed in the mission statements of 27 grassroots newspapers identified as operating within South-West, Nigeria.

Results: The study finds that half of the identified grassroots newspapers have clearly expressed mission statements; mostly focused on creating a voice for community members, projecting their image and activities to the outside world, while reviewing national issues related to their communities; fostering development, and upholding journalism ethical standards.

Conclusion: The findings thus suggest a high level of professionalism among grassroots newspapers operating in Nigeria's South-Western region because they appear to understand their societal expectations. However, it is unclear if they indeed live up to the expressed mandates in their everyday operations as this was beyond the scope of this study. Further studies are therefore suggested to explore the extent to which grassroots newspapers in the region, and beyond, live up to their expressed mission statements.

Originality: Research studies on print media in Nigeria often focus on national or regional newspapers with minimal attention accorded grassroots media. This study is original in its quest to understand the operational philosophy of grassroots print media in the country. The study thus contributes to public understanding of the operations and guiding principles of grassroots media often considered as alternative media capable of enhancing media access to local communities and enhancing their participation in political and developmental processes.

Key Words: Grassroots newspaper, mission statements, media management, content analysis, Nigeria.

Öz

Amaç: Misyon veya vizyon ifadesinden bir kuruluşun ideolojisini ve operasyonel felsefesini yansıtmayı beklenir. Misyon; bir kuruluşun yön duygusunu, odak noktasını ve benzerleri arasında ayırt edici özellikleri sağlar. Kitlelere ait gazeteler düşük sermayeleri nedeniyle genellikle daha az kurumsallaşmıştır. Bu çalışma, Güney Batı Nijerya'daki kitle gazetelerinin operasyonel felsefesine rehberlik edecek misyon beyanlarının kavramsallaştırılmasının kapsamını araştırmaktadır.

Yöntem: Nijerya'nın Güney Batı bölgesinde faaliyet gösterdiği belirlenen 27 kitle gazetesinin misyon beyanlarında aktarılan temel mesajlara ilişkin niceliksel ve niteliksel verileri çıkarmak için içerik analizi araştırma yöntemini benimser.

Bulgular: Araştırmadan elde edilen bulgular sonucu, kitle gazetelerinin yarısının misyon beyanlarını açıkça ifade ettiğini; çoğunlukla topluluk üyeleri için bir ses yaratmaya, imajlarını ve faaliyetlerini dış dünyaya yansıtmaya ve aynı zamanda topluluklarıyla ilgili ulusal sorunları gözden geçirmeye odaklanmış olduğunu, kitle gazeteciliğinin gelişimini teşvik ettiğini ve gazetecilik etik standartlarını desteklediği bulgulanmıştır.

Sonuç: Dolayısıyla bulgular, Nijerya'nın Güney-Batı bölgesinde faaliyet gösteren kitle gazeteleri arasında yüksek düzeyde bir profesyonellik olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü toplumsal beklentileri anlıyor gibi görünmektedirler. Ancak bu çalışmanın kapsamı dışında olduğundan, günlük operasyonlarında ifade edilen talimatları gerçekten yerine getirip getirmediikleri belirsizlik taşımaktadır. Bu nedenle, bölgedeki ve ötesindeki kitle gazetelerinin ifade ettikleri misyon beyanlarını ne ölçüde karşıladığını araştırmak için daha kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Özgünlük: Nijerya'da yazılı medya üzerine yapılan araştırma çalışmaları genellikle ulusal veya bölgesel gazetelere odaklanmakta ve kitle medyasına çok az ilgi gösterilmektedir. Bu çalışma, ülkedeki kitlelerden gelen yazılı basın işleyiş felsefesini anlama arayışı açısından orijinallik taşımaktadır. Bu nedenle çalışma, genellikle yerel topluluklara medya erişimini artırma ve onların siyasi ve kalkınma süreçlerine katılımlarını artırma kapasitesine sahip alternatif medya olarak kabul edilen kitle medyasının operasyonları ve yol gösterici ilkeleri hakkında kamuoyunun anlayışına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitle gazetesi, misyon beyanları, medya yönetimi, içerik analizi, Nijerya.

Introduction

Grassroots newspapers are expected to differ significantly from large national or regional commercial newspapers. They tend to encourage patronage and support from the government, community leaders and associations, and other key stakeholders in the communities. Unfortunately, their roles within the society have not been fully explored by researchers in Nigeria. Erstwhile studies on the contribution of the media to Nigeria's political and socio-economic development often draw data from national media organizations to the exclusion of community or grassroots media. As alternative media, they have been neglected by researchers (Fuchs, 2010). Studies such as Coker (1968), Omu (1978), Agbaje (1992), among other landmark studies on Nigeria's media history, drew conclusions on the basis of data obtained from the national newspapers with minimal reference to grassroots newspapers. Grassroots newspapers are closer to the people and can (if well managed) relate to the needs and yearnings of their communities, mirror their needs to government, and also bring government's programs to the attention of the community where they are based (Oso, 2003). Grassroots newspapers tend to project the needs of local community members to the government and sensitize the people on government programs. They tend to focus on people-centered issues such as, environment and waste disposal, nutrition, youth empowerment, primary healthcare, adult literacy, yearly traditional festivals, roads construction, drainage system, provision of fertilizers to peasant farmers and modern mechanized farming techniques.

The political-economy of the local communities in Nigeria is usually backward owing to perennial neglect by national and state governments who site industries and other investments of the economy in the cities and big towns that host the seats of governance. The media are mostly urban based and urban focused to the detriment of the rural communities and their inhabitants. This study sought to address this gap by examining grassroots media, an area largely neglected in previous studies. Our focus here is on their mission statements and their potentials to contribute to national goals and objectives.

The study presupposes that the proximity of local newspapers to their resident audiences positions them strategically to better influence and reflect the activities, interests, and concerns of their readers compared to the more celebrated national newspapers. Therefore, local newspapers must be included in societal development efforts. Grassroots newspapers can also be viewed as alternative media, capable of giving voice to grassroots communities as alternative social actors. This, in turn, can enhance their participation in political and developmental processes. This study thus explored the operational philosophies of grassroots newspapers in South-West, Nigeria to examine the extent to which operators perceive and understand their role as critical actors within the society.

Nigeria's news media landscape and the South-West region

The Nigerian media have been noted as one of the most vibrant, advanced and diverse systems in Africa, whose roles continue to be of great significance in the country's development processes (Akinfeleye, 2003; IWMF, 2011). The Nigerian media system has long been dominated by print and broadcast media. The proliferation and increasing affordability of internet access has also enhanced the development of the online media over the past decade with more

media start-ups being established as online news media platforms (Adepetun, 2017). The print media started as a private enterprise and remain dominated by private ownership (Omu, 1978), while the electronic media (both radio and television) are dominated by government ownership (Oso, 2012). The broadcast sector is still largely regulated through the National Broadcasting Commission (NBC) which oversees the licensing, operations, and conduct of broadcast media in the country, imposing fines and sanctions when deemed necessary.

Historically, the South-West region has dominated the news media industry. The region comprises six states namely Lagos, Ogun, Oyo, Osun, Ondo, and Ekiti. Lagos remains strategic as “the media centre of Nigeria” (Anyanwu, 2001) being a former capital, in addition to maintaining its status over the years as the nation’s commercial nerve centre. Ibadan, located in Oyo state still within the South-West region, was the birth place of the first television station in Nigeria. Egband, located in today’s Abeokuta in Ogun State hosted the first newspaper in the country, *Iwe Iroyin fun awon ara Egba ati Yoruba*, (translated “A newspaper for the Egbas and Yorubas”), a bilingual newspaper established in 1859 by an Anglican missionary, Reverend Henry Townsend (Omu, 1978). The newspaper, though promoted as a grassroots newspaper to drive literacy within its host community, was notably political with reports suggesting the proprietor used it as a propaganda tool to drive his political agenda (Oso, 2012). Its involvement in local politics eventually contributed to its demise in 1867 (Coker, 1968). Over the years, the South-West region has remained the preferred location for media establishments, hosting the majority of news outlets from the early years (Omu, 1978) to contemporary times (Olukotun, 2017).

Despite the long history of the press in the region (Omu, 1978), many of the publications were in English Language even at a time when literacy level was low, prompting analyst to suggest elitist inclinations of the early press (Oso, 2012). The dominance of the English language in Nigerian print media industry remains till date, especially with more Nigerians reportedly being literate in the English Language than the local languages (Lagos Bureau of Statistics, 2011).

The Nigerian press has taken different colorations depending on prevailing circumstances in the country, and “has developed within the dynamics of the country's political economy” (Oso, 2012, p. 10). Oso argued that the political orientation of the press remains largely motivated by the economic and political interests of media owners and the market imperative for survival. The quest for survival remains a major issue in the print media industry. It is difficult to give the exact circulation figures of all newspapers published in the country largely due to poor attrition rate of newspapers in the country (Olukotun, 2017). However, some general interest newspapers with national outlook (e.g. The Nation, The Punch, The Sun Vanguard, Daily Trust, The Guardian, Thisday) have remained dominant and consistent over the years (MediaReach OMD, 2017).

The magazine sub-genre of print media is the most affected by the challenges facing the sector. Most notable news magazines, like Tell and The News, have been largely overwhelmed and have ceased regular publishing. The magazines that still survive can be described as photo albums, primarily showcasing fashionable styles of celebrities. These magazines are mostly printed in vibrant colours but have very little online presence (MediaReach OMD, 2017).

The print media sector remains vibrant and a major driver of public discourse despite the challenges and stiff competition from online and social media platforms which have generally reduced the influence of the hitherto influential legacy media. However, this vibrancy cannot be said to apply to the grassroots sector owing mainly to the poor economy of the rural sector in Nigeria. Government neglect over the years has ensured that rural areas remain poor and lack the infrastructure to support a vibrant media sector. Nevertheless, some publications have weathered the storm, with the oldest being *Oriwu Sun*, a community newspaper in the Ikorodu area of Lagos State, which has survived for 40 years (Oso, Jimoh, Akanni, & Tijani-Adenle, 2021). Our focus on the South-West region is thus supported by the region’s acclaimed dominance of the Nigerian media landscape, as well as the continuing existence of *Oriwu Sun*, a key reference point for community newspaper practice in Nigeria.

Conceptualizing grassroots / community newspapers

In today’s mediatized and promotional society, the media and other tools of communication have become highly important and central to the processes of political cum social development, and the process of democratic consolidation. To be able to adequately capture, reflect and project these processes, ideas and perspectives that underline them, the society needs a multi-sector media system with different units or components serving the different social groups and interests within the society. There is no doubt that the society is becoming highly segmented with identity politics on the upward spring.

Media, by virtue of the nature and relevance of their content, have a high potential for setting the agenda in local environments. Cook et al. (1983) examined how the media influence the general public, policymakers, interest group leaders, and public policy. Their findings revealed a significant link between audience exposure to a specific television program and public perceptions of issue importance, reinforcing the idea that the media play a role in agenda-setting. Hence, a well-run grassroots publication could effectively influence the local agenda with the right content.

Until recently, few studies had focused on community media practice in Nigeria. Such studies have mostly explored their role in driving grassroots development and sustaining democracy (e.g. Abiola, Rauf, & Ekeh, 2023; Ibagere & Anyanwu, 2012). These roles have sometimes evaluated stakeholders' perspectives (Abiola, Rauf, & Ekeh, 2023), or audience's perspectives (Animashaun, 2023; Asekun-Olarimoye, Ekeh, & Abiola, 2022). They tend to justify public need for community media by establishing their role in mobilising grassroots participation in the political system, empowering local communities by integrating them into governance, enlightening them, and projecting their interests in media coverage. This is despite the noted absence of ordinary community members in the operations and ownership of most community media, with ownership and operations often vested in the hands of select elites members of the community (Asekun-Olarimoye, Ekeh, & Abiola, 2022; Oso, et al., 2021).

The need for grassroots community based media in Nigeria is thus justified in the sense that the national commercial media hardly feature or reflect the activities and concerns of peasants, and those living in urban slums. These set of Nigerians are politically, socially, economically, and symbolically marginalized. The late Nigerian political scientist, Claude Ake, has noted this crucial point when he observed that "nowhere in the state apparatus do peasants find institutional expression as a social force; nowhere do they have even a physical presence in the state..." (Ake, 1985, p. 25). It is therefore important for this social segment of the citizenry to have their own mechanism of expression and representation which grassroots based newspapers tend to represent. This type of newspapers could be close to an alternative public sphere described by Nancy Fraser as "parallel discursive arenas where members of subordinated social groups invent and circulate counter discourses to formulate oppositional interpretations of their identities, interests and needs" (Fraser, 1992, p. 123).

Nigeria is well served by many so called national newspapers and broadcasting stations. Scholars, particular those interested in the areas of media and politics have paid due attention to the dominant commercial mainstream media. Though not given much attention and recognition, there are local community-based newspapers serving different functions for their audiences as (Animashaun, 2023; Asekun-Olarimoye, Ekeh, & Abiola, 2022). Privatization and deregulation have changed the ecology of broadcasting in Nigeria, formalizing the establishment of community broadcast stations. The Nigerian Government through its broadcast regulatory agency, the National Broadcasting Commission (NBC) began licensing community radio stations in 2015, licensing 17 community radio stations spread across the country (Garba, 2015), with more additions over the years (Adegboyega, 2021; Ajimotokan, 2023).

While all these varied media forms (at least in terms of ownership) are united in performing basic media functions (information, education, entertainment, mobilization), they do not necessarily operate from the same philosophical or normative premise. There is the tension between public service and commercial interests, elite ownership and control and community ownership and control. Community media are conceptualized as alternatives to the commercial oriented and elite owned mainstream media. The journal, Media Development (2002, p. 1) outlines the key characteristics and purpose of community media. These outlets prioritize social objectives over profit-making, focusing on empowering individuals rather than viewing them as passive consumers. Instead of imposing standardized solutions, they preserve and promote local knowledge. Community media are owned and governed by the communities they serve, ensuring accountability. Additionally, they are dedicated to human rights, social justice, environmental sustainability, and inclusive development.

According to Thomas (2001), the foundation of community media is rooted in the principle of participatory communication. This perspective emphasizes that individuals and communities have the right to express themselves, define their reality, and take action accordingly. It also serves as a tool for understanding and challenging dominant power structures and the inequalities they create.

As Oso has pointed out, the key concept guiding the formation and operation of community media are *access*, *popular participation* and *self-management*, with its key objective entrenched in the Freirean concept of *conscientization*, which focuses on raising critical awareness and empowering communities (Oso, 2003, p. 2). Access is more than being able to read or listen or view other people's view or images but also important is the opportunity to be able to put across one's views, perspectives to others through the media space. McQuail (2010) explains that in a communication system, access can refer to both the ability of a sender to reach a specific audience and the capacity of an audience to receive particular messages or channels. In practice, it primarily concerns how open media channels are to diverse voices, particularly those with limited power or resources. More broadly, access is closely linked to the principle of media diversity.

In terms of popular participation, the audience of community media is not treated as mere consumers. It "implies the involvement of the public in production and in the management of communication systems" (Berrigan, 1979, p. 19). The third key concept, self-management connotes the opportunity for the public to exercise power of decision-making within communication enterprises and being fully involved in the formulation of communication policies and plans (Berrigan, 1979). Self-management relates to the process of empowerment. Paulo Freire's concept of conscientization means that "adults could learn to recognize social, political and economic contradictions and would be able to take action against oppressive elements in life" (Richards, 2001, p. 4). Berrigan (1979) noted self-management as the activation of the individual and group to articulate their needs and/or problems, and provide solutions.

Oso (2003) argued that the objectives of community media extend beyond influencing attitudes and behavioral change in areas such as health, agriculture and literacy campaigns. He emphasized that their objectives must include socio-political and cultural concerns. According to him, community media serve four key purposes. First, they amplify the voices of marginalized and powerless social groups while fostering dialogue through horizontal communication. Second, they assist these groups in identifying their actual challenges, facilitating discussions, exchanging information and ideas, and collaboratively finding solutions. Third, they encourage popular participation and self-management, enabling communities to take charge of decision-making and the execution of local projects. Finally, community media play a crucial role in raising awareness, equipping communities with the knowledge needed to challenge political and economic marginalization, oppression, and exploitation, ultimately contributing to their empowerment and liberation.

The late Zambian scholar, Francis Kasoma, in his definition of community newspaper assert that grassroots/community media must not only be people-centered in terms of its content and philosophical orientation, it must also be owned, operated and managed by the community it serves (Kasoma, 1987, in Karikari, 2000). Outside assistance is however not ruled out in its operation and finance as such task may be carried out by assigned experts outside the communities as deemed necessary. Kasoma (1997) also emphasized that a community newspaper should be published in the predominant language spoken by the majority of its target audience to ensure accessibility and effective communication. Oso (2003) thus considered the community newspaper a part of everyday life, aspirations and interests of the community, with its “name, definition, orientation, content and philosophy grassroots-based” (p. 159).

The grassroots/community newspaper is not just an inward looking instrument. It is an instrument of dialogue; the community speaking to itself and the outside world about issues of concern affecting it and seeking solutions. As a two-way communication channel it is “a mirror (reflecting the community back to itself) and that of a window allowing the outside world to look in at its experience” (Wanyeki, 2000, p. 30). In fulfilling its mission as a people-centered public communication channel, the community newspaper is not apolitical, though it is expected to be non-sectarian, non-partisan, inclusive and open to all members of the community i.e. it must provide access as the voice of the community (Oso, 2003). As an instrument of counter-hegemony, it must strive to be independent of political actors and other established interests in order to maintain its autonomy and affiliation to its community. It is of, and for its community.

The fundamental operating philosophy of this type of newspaper is public service and communitarianism and not commercialism and/or self-interest. The interest of the community is paramount. McQuail (2010) explains that the communitarian model highlights the importance of social connections among individuals, countering the emphasis on individualism found in modern libertarian thought. In the context of media, this model suggests that the relationship between media and audiences becomes more interactive, particularly when they share a common social identity or belong to the same physical community.

The above discussion raises some issues. First is the issue of ownership and control. In a largely illiterate and predominantly oral society, community or collective ownership and control of modern mass media organizations, particularly newspapers, could be problematic. Though ownership could be through grassroots based organizations (e.g. cooperative societies, market men and women association, age-grades etc.) control could actually be monopolized by the literate and/or politically active members who often dominate these associations. In this sense, participation could either be deceptive and/or manipulative (See Sparks, 2007, for a general discussion of different forms of participation). Oftentimes, community/grassroots newspapers are established by privileged individuals, politicians, and former editorial staff of well-established commercial newspapers (Oso, Jimoh, Akanni, & Tijani-Adenle, 2021). We must therefore be concerned with the issues of production and management skills required for the operation of grassroots media outfits.

The other issue is related to their non-commercial orientation. Grassroots/community newspapers are expected to operate on the basis of what Roncagliolo (1997) calls the logic of socio-cultural profitability. This perspective focuses on enhancing community capital, which cannot simply be acquired through financial means. According to Brunetti (2000, as cited in Oso, 2003), this involves acting as facilitators of social engagement and encouraging both material and symbolic production that better aligns with the specific needs of the community. The fundamental issue connected to this is the viability and sustainability of such newspapers. They are not expected to be commercial and profit orientated. Quite often, they record low circulation figures and their readership are usually not the affluent members of the society. This makes them less likely to attract or appeal to advertisers. The peculiarities of grassroots newspapers thus make it imperative for practitioners to have explicitly specified operational philosophy to guide the publication as often contained in mission statements of organizations. This should also be of interest to researchers to provide a better understanding of the dynamics of grassroots newspaper management and operations.

Mission statements as operational philosophy of organizations

Mission statements are expected to reflect the ideology and operational philosophy of an organization. A mission statement acts like a rudder to any business enterprise giving direction and vision to the organization and it distinguishes

one organization from others, even within the same industry. Braun, Wesche, Frey, Weisweiler, and Peus (2012) highlight that mission statements became widely adopted in both for-profit and non-profit organizations following the publication of Drucker's Handbook of Management in 1974. The articulation of mission statements by corporate organizations gained prominence in the 1980's (Alegre, Berbegal-Mirabent, Guerrero, & Mas-Machuca, 2018) and has continued to rise over the following years (Bart & Baetz 1995; Cady, Wheeler, DeWolf, & Brodke, 2011).

Mission statements typically encompass several key components. According to Braun et al. (2012, p. 431), these include:

- i. A vision and set of goals that outline a long-term, future-focused perspective on the organization's development.
- ii. A mission statement that defines the organization's core responsibilities and purpose.
- iii. A philosophy and set of values intended to shape attitudes, behaviors, and decision-making within the organization, sometimes expressed as a motto.

They added that, the varied components are usually are not always distinctly separated but are instead integrated into an organization's overall practice to ensure their effective application. Hence, these statements are expected to articulate the organization's purpose, its goals, core values, and the strategies it employs to achieve its objectives (Cady et al., 2011).

Without a mission and a vision, an organization may flounder, wither and die. Where entrenched, a sharp mission and vision may lead to a robust and sustainable business template, enabling the organization to flourish and endure the vicissitudes of the business environment. As noted by a professor of strategy and governance, a "mission statement consists of three components: key market, contribution and distinction" (Bart, 1997). An organization's ability to succinctly envision these three components may define its success or otherwise as "mission statements are usually considered the cornerstone of every company's strategy formulation exercise" (Bart & Baetz, 1995, p. 9). Organizations thus tend to articulate their mission statements for varied reasons which can be for financial benefits, attitudinal or behavioral, depending on their respective peculiarities (Braun, et al., 2012).

For grassroots newspapers, mission statements remain relevant in providing a needed direction for effective operations. Citing Bartkus, Glassman, and McAfee (2000), Braun et al. (2012, p. 430) observe that, regardless of whether an organization operates for profit or not, mission statements serve several key functions. They help establish coherence within the organization by providing clear direction and purpose. Additionally, they act as a control mechanism and serve as a reference point for decision-making. Furthermore, mission statements contribute to a sense of meaning in work, which can inspire and motivate members of the organization.

Studies are however sketchy on the effectiveness of mission statements in achieving organizations' goals. Findings by Braun, et al., (2012) identified content and form of mission statements among key factors influencing mission statements' effectiveness to an organization's overall aim. How then have grassroots publications in South-West Nigeria fared in this regard? Are they accustomed to conceptualizing mission and vision statements to guide their operations? This study sought to examine the degree to which mission statements are institutionalized in the conceptualization and operation of grassroots newspapers in South-West, Nigeria. The study thus examined:

- (1) The extent to which community newspapers in South-West Nigeria have expressed mission statements to guide their operations; and
- (2) The themes of mission statements of grassroots newspapers in South-West Nigeria.

Method

The study is a qualitative study evaluating the mission statements of grassroots newspapers in South-West, Nigeria. It is also an *exploratory research* seeking to understand a phenomenon of which little is previously known. Exploratory research often addresses the "what" question; intended to develop preliminary ideas about a phenomenon, thus providing necessary framework for further studies (Neuman, 2014). It adopted the content analysis method, using thematic analysis of mission statements of the grassroots newspapers in South-West, Nigeria. Content analysis is used to "describe communication content" (Wimmer & Dominic, 2006, p. 150) and "enumerate the details of communication – their content, their function, their form or structure" (Baxter & Babbie, 2004, p. 238).

The population of study spanned grassroots news publications in the South-Western region of the country with non-national outlook. Its focus was on mission statements of grassroots newspapers published across Nigeria's South-West region. The study sampled all accessible community newspapers in the six states in the region comprising Lagos, Ogun, Oyo, Osun, Ekiti and Ondo. Since there was no official record or listing of these publications, the researchers relied on the snowball approach where residents and media practitioners in the field gave information on the grassroots newspapers they were aware of. A total of 27 publications were eventually identified across the six states the region, and sampled for this study.

Each identified publication formed the units of analysis. A simple coding sheet was designed to extract the required data from the identified publications. The content categories extracted included publication name, publisher, state of publication, and location within state, year of establishment, mission and vision. We conducted online search of

names of individuals listed as publishers of the publications to gather background information on those behind the grassroots newspapers. This included checking available social media profiles and news mentions identifying an individual with any of the sampled publications. We were unable to get concrete information on named individuals or corporate entities identified as publishers for eight of the publications.

The mission statements of each of the identified publications were extracted for the study. The extracted mission statements were thereafter qualitatively analyzed using thematic analysis approach. Details of the grassroots newspapers examined in the study are presented in the appendix section at the end of this article.

Findings

This study examined the mission statements and other key variables of the identified twenty-seven (27) grassroots newspapers published in South-West Nigeria. Majority of the newspapers (89%; n=24) are published in English despite Yoruba being the dominant indigenous language in the region. One of the publications is bilingual (publishing in both English and Yoruba languages) and two were solely published in Yoruba language. More than half of the publications (52%, n=14) either have their mission statements separated from their vision statements or both integrated. Ten (37%) limited themselves to “Motto” wherein they expressed their operational philosophy and values. Three others (11%) have no mission statement whatsoever. Our findings indicate that majority of the grassroots newspapers are published by journalists who had honed their skills in major national newspapers before going to their local communities to practice. We also found them having strong connection with the political class either by appointment into political positions, or their desire to contest for political office or both. Table 1 gives a general overview of these observations.

Table 1: Descriptive data on grassroots newspapers examined in the study

Variable	Options	Frequency	Percent
State	Lagos State	10	37.0
	Oyo State	7	25.9
	Ekiti State	4	14.8
	Osun State	3	11.1
	Ondo State	2	7.4
	Ogun State	1	3.7
	Total	27	100.0
Location within State	Others	14	51.9
	Capital	13	48.1
	Total	27	100.0
Language	English only	24	88.9
	Yoruba only	2	7.4
	Yoruba/English	1	3.7
	Total	27	100
Mission Statements	Mission/Vision	14	51.9
	MOTTO only	10	37.0
	None	3	11.1
	Total	27	100.0
Mission Statements themes inclusion	Community centeredness	17	71%
	Fulfilling basic media role	11	46%
	Politically oriented	5	21%
	Journalism ethics	4	17%
	Cultural orientation	2	8%
	Total	24	
Publisher's background	Journalist	9	29.6
	Journalist & Politician	5	18.5
	Government institution	2	7.4
	Journalist group	1	3.7
	Politician	1	3.7
	Lawyer	1	3.7
	NGO	1	3.7
	Unknown	8	29.6
	Total	27	100.0

Extent of Use of Mission Statements

On the extent to which grassroots newspapers in South-West Nigeria have expressed mission statements to guide their operations, our findings show that majority of the grassroots newspapers (90%) have some form of mission statements expressed even though their level of articulation varies. The high preponderance of publications with mission statements suggests that the publications realize the need for mission statements to guide their operations. However, it might just be a way of following typical news media templates as entrenched in national newspapers organizational models where most of the publishers had worked before venturing into grassroots journalism. It is therefore unclear if they were simply coined to maintain international standards like conventional mainstream newspapers (Ayedun-Aluma & Tijani-Adenle, 2014).

Nevertheless, the fact that mission statements are featured by majority of the publications examined in this study portends well-guided operational ideologies for these newspapers. It could serve as a guarantee by these publications to reassure the populace of their desire to remain focused irrespective of economic pressures and varied ownership structures - mostly privately owned with ties to political parties or administrations in power.

Themes of Mission Statements of Selected Grassroots Newspapers

In this section, we present our findings on the varied mission statements of the identified newspapers where expressly stated. As there was no distinction on vision and mission statements for over half of the publications, the contents are examined together with those expressing only their Motto. The analyzed mission, vision, and motto statements were categorized into five themes: community centeredness, fulfilling basic media role, being politically oriented, premised on journalism ethics and cultural orientation. The inclusion rate of each identified theme is graphically presented below and discussed thereafter.

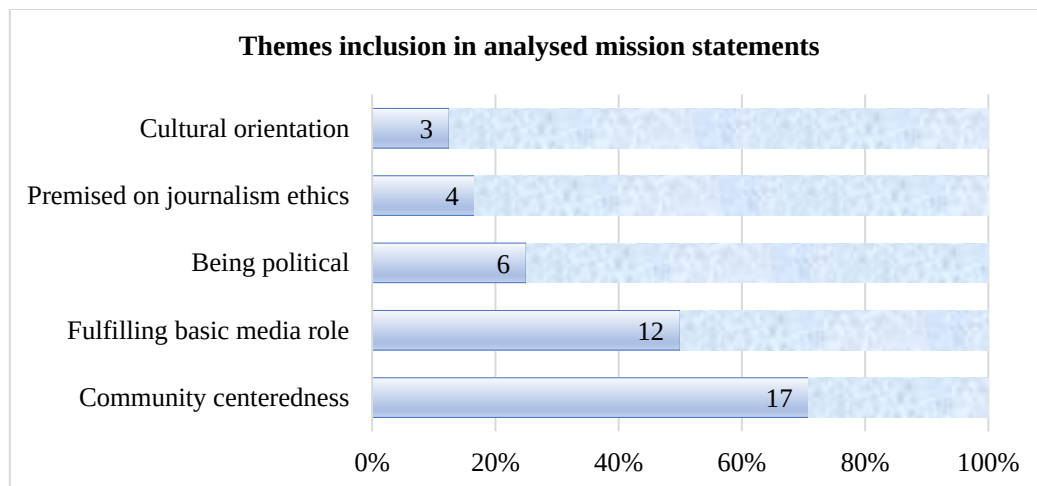

Figure 1: Themes inclusion in analyzed mission statements

Community Centeredness

Majority of the mission statements examined (71%) expressly confirmed their bias towards promoting the interest of the community they serve. The statements variedly avowed the commitment of the publications in promoting the interest and development of the community through fostering social interactions and impacting lives of community members. They often seek to sustain peace and harmony within their communities.

Oriwu Sun, the longest surviving community newspaper in the region based in Ikorodu, Lagos, seeks to,

advocate nothing opposed to the welfare of Ikorodu division and the best interest of our neighborhood; we shall strive to do our best for the physical, intellectual, the moral and above all, the spiritual welfare of all classes in this great town, Ikorodu, without distinction of rank, politics or sects.

The Voice, in Saki area of Oyo State desires to

reawaken the consciousness of all our people on the need to develop ourselves through self-help, exposition of ills in society and promotion of our natural endowment that will bring in the much-desired development to our people and make our state a model for others.

The Pen, established by Ekiti State Chapter of Nigerian Union of Journalists, aimed to bring,

objective reporting to the door-steps of Ekiti people at home and in diaspora... (not denying) the fact that this publication shall be an official mouthpiece of NUJ Ekiti Council in all its programs and activities both in the state and from the national secretariat.

Another Ekiti-based newspaper, *Fountain News Breaker*, clearly expressed its focus nothing that, "We have never pretended to be a national newspaper. It's our clear mission to promote grassroots news from our community in Ekiti".

Some of the expressed mission statements also suggest a desire to grant media access to members of the community, giving members of the community a voice; promoting the exchange of ideas among the people, government, corporate organizations and civil societies; with over-arching interest towards fostering overall community development.

The Impact, another community newspaper in Ikorodu, affirmed its commitment "to galvanizing public opinions towards bringing development, first, to our immediate environment, Ikorodu, as well as Lagos State, and humanity in general". *Townwatch*, also in Ikorodu, expresses its community journalism drive as aiming "Towards grassroots enlightenment and development". *The Village Network*, published by a non-governmental organization in Abeokuta, Ogun State, presents itself as "a vehicle through which people within and without would understand their predicament and firmly commit themselves to solving the problem with the assistance of other stakeholders".

Some other community newspapers seek to project the image and activities of their communities to the outside world. For instance, Ondo based *Southern Echo* seeks to be "The Voice of Ondo People", while Oyo State based *Ibadan News*, sees itself as "Championing the course of Ibadan land".

Fulfilling Basic Media Role within the Community

Half of the studied newspapers with mission statements (50%, n=12) expressed their desire to promote basic media roles of informing, educating, entertaining, creating a voice for members of their respective communities; reawakening societal consciousness and public participation in the development and governance of their respective communities.

Ekiti-based *Fountain News Breaker* notes a "clear mission to promote grassroots news... to inform, educate, and entertain the world at large about happenings in Ekiti, as well as bring the happenings from the world to Ekiti people". *New Democrat*, also based in Ekiti, hopes to "remain the voice for the voiceless, and hope for the down-trodden masses of our society".

Lagos-based *Echo News* also seeks "to inform, educate and entertain, (but) in positive, liberal and critical manner and in a language that is simple, polite and precise...to have a well-informed citizenry passionate about the development of the community". Ondo-based *Ikale News*, seeks to "promote community development through journalism". Lagos-based *Badagry Prime*, considers itself as,

"the flagship of community journalism in Badagry Division area of Lagos State, ... (while ensuring) that its audience are well informed, irrespective of, and not minding the challenges and the cost of achieving this task in every edition of our publication, as we are poised to reporting our conscience without fear or favor".

Another Badagry publication, *The Reality*, considers itself the "mouth-piece of the people. For Ibadan's *Parrotxttra*, it simply desires to promote "edutainment at its best".

These highlighted mandates are entrenched media roles which may not ordinarily be available to grassroots communities in the absence of the established grassroots publications. Often times, the community newspapers focused their coverage of issues on reviewing national issues as they relate to their respective communities, thus creating a better understanding of how national issues, policies, actions and inactions, impact on members of their respective grassroots audience.

Sometimes Political

Six of the mission statements (25%) clearly expressed their political inclination in their mission statements. For instance, one of the newspapers sampled in the study, *Osun Defender*, was birthed out of the desire of its owner to challenge the political administration in the state. The proprietor might have successfully used the paper to actualize that dream, with his later emergence as governor of the state. Few others were created by serving governments at the state or local governments' level with expressed mission statements to promote inclusive governance and collective responsibility.

One of such is Lagos-based *Ikoyi-Obalende Times* founded during the administration of then Chairman of Ikoyi/Obalende Local Council Development Agency (LCDA), Folarin Gbadebo-Smith. The *newspaper* expressed its mission as “to highlight the activities of the local government... (and) make the paper a reference point among other community newspapers”. *Alore Ipinle Oyo/Oyo Megaphone*’s adoption of Oyo State government’s maxim as its motto is also suggestive of its political inclination. The newspaper is a publication of the state’s Ministry of Information and Culture.

Lagos-based *Echo News*, owned by a politician and former journalist, Hon. Kehinde Bamigbetan, wants members of its host community “participating actively in governance to overcome collective challenges”. Ikorodu, Lagos-based *The Impact* wants “to bridge the gap between the government and the governed, particularly at the grassroots”. *The Voice*, based in Saki, Oyo state, desires “to be the driver for good governance through accurate and unbiased reportage of events that would change the political and economic landscape of our state”.

Premised on Journalism Ethics

Four of the mission statements (17%) analyzed profess support for the sanctity of upholding basic journalism ethics of balance and fair reportage of issues; premised on truth. The fact that many of the publishers of these grassroots newspapers were trained journalists, and/or had practiced journalism in large and mainstream media organizations might have informed the rampant inclusion of uploading these journalistic ethics in their mission statements.

Ekiti based *New Democrat*, expresses its commitment “to impact positively on the society by disseminating news without bias, and practice journalism in the most civilized manner”. Ikorodu-based *Townwatch*, says it is,

guided by the principles of factual, balanced and fair reporting and commentaries ... (believing) that these principles and ethical conduct are the basis of public trust and confidence... (and) that a system of self-regulation through a professional code of ethics under an independent body would serve the interest of the profession and that of the public.

As could be expected, *The Pen*, operated by members of the Ekiti State chapter of the Nigerian Union of Journalists (NUJ), expresses its commitment to upholding “the ethics and code of conduct of our profession by publishing nothing but the truth, and show to the world a practical example of what NUJ preaches about professionalism”. For Oyo-based *Oyo Herald*, it is “in pursuit of truth and fairness”. Lagos-based *Badagry Prime* desires to “be the dependable and accurate source of reference for balanced, objective, informative and well researched news stories, news analysis, informed feature articles, events and spotlight reports as they break in the state and Badagry in particular as its constituency”.

Cultural Orientation

Few of the mission statements (13%, n=3) suggest the desire of the operators to use their respective publications to promote the culture and cultural values of their respective communities. These included promoting the language of the people; socio-cultural activities of the community, and revitalizing the declining cultural values encouraging communalism, hard work, humility, integrity, etc.

Lagos-based *Alariya Oodua* professes its mandate as “*Ewa ati igbelaruge asa Yoruba Ni ti wa*” (We desire to promote Yoruba beauty and culture). *Ekiti standard* desires to fill identified gap in “appropriate communication tools that will enhance the general wellbeing and promote the socio-cultural and political needs of our people”. Oyo-based bilingual newspaper, *Alore Ipinle Oyo / Oyo Megaphone*, adopts the state government maxim “*K’Oyo le daa...Ajumose gbogbo wa ni o*” (Oyo’s development is our collective responsibility) as its motto.

Discussion of Findings

Our analysis of grassroots newspapers in South-West Nigeria thus presents them as poised for balance in their coverage of issues, often claiming to be guided by the ethics of the journalism profession. Despite the myriad of challenges confronting grassroots newspapers in South-West Nigeria (Sobowale, Sowunmi & Emmanuel, 2014), these newspapers nonetheless appear committed to giving their publics a voice, positively projecting their local cultures and traditions; fostering social, infrastructural and political development in their communities, and reviewing national issues as they relate to their communities. Contrary to projected impressions however, our exploration of these publications suggests a dominant focus on the local elites. News mentions are dominated by known political and social actors in the communities with scant focus on artisans and other unknown actors. Thus, a replication of urban-based media whose front pages and major stories are elite dominated. This finding validates Aborisade’s (1977) study on news mentions between known and unknown persons in the urban media.

The commitment to focusing on local issues are however noted and affirmed by the sampled publications. These expressed commitments are commendable as it is only localized goals such as these that separate community newspapers from national-oriented newspapers and these are what can encourage patronage and support from the government,

community groups, and other key stakeholders in the community. Grassroots publications in Nigeria thus need to back up their commitments to community development goals with actions by shedding their seeming elitist toga and focus more on issues and interests of ordinary members of the community. Further studies are however required on core contents of community newspapers in the country to truly substantiate their observed elitist tendency, or otherwise.

Equally important is the desire of most grassroots newspapers in the region to achieve their aims in line with the laws and ethics guiding journalism practice. This might not be unconnected to the fact that most of the publishers of these grassroots newspapers had journalism education and/or had practiced as journalists in mainstream or national newspapers before setting up community newspapers in their respective localities. One must however add that grassroots newspapers have the right to be biased in their outlook and subjective in their coverage. They are unlikely to be able to project their local culture and resources; or review national, regional or state issues as it affects their communities if they are not focused primarily on the growth and development of their constituencies. This is the strength of grassroots/community newspapers and it is a quality that serves as an advantage rather than a deficiency. As noted by Oso, et al. (2021), most of the community newspapers which have survived over a decade in Nigeria have been those which had focused on their communities rather than those built around political office holders or individual interests. Hence, we hold that a well-run grassroots publication will be in a good position to influence the local agenda as envisioned by Cook, et al. (1983).

Though it is clear that the grassroots newspapers whose mission statement were analyzed in the study fall short of the theoretical ideal in terms of ownership and control, their operational principles and world views are guided by communitarian principles and democratic participant media theory as theorized by Dennis McQuail (McQuail, 2010). The overall analysis presented above confirmed that these grassroots newspapers are mostly driven by social objectives and are not-for-profit oriented (Media Development, 2002). The findings suggest that the expressed mission statements of the sampled newspapers largely conform to the communitarian ideology promoted by McQuail (2010). Their orientations, contents and philosophies as articulated in the mission statements are also grassroots-based as stressed by Oso (2003). Their expressed desire to promote communication channel for projecting the activities of the communities thus aligns with Wanyeki's (2000) expectations of grassroots media roles within the society.

The seeming exclusion of the local community members in the control and ownership of these newspapers should however be a cause for concern. It runs contrary to Kasoma's (1987, cited in Karikari, 2000) explanation of what a community or grassroots newspaper should be. The establishment of grassroots newspapers in the region might have been hijacked by political elites and media professionals within the communities. This has not been without some repercussions. Contents production are largely monopolized and influenced by elite members of the society who tend to have the requisite knowledge to effectively run a newspaper, or the requisites capitals to own and/or serve as sources.

This could have contributed to the predominance of English as the primary language used in the sampled newspapers despite Kasoma's (1997) emphasis on the necessity of community newspapers publishing in local languages of the people they serve. No doubt, this prevailing practice could further alienate the less-privileged and less educated members of their respective communities.

There is also the tendency for these publications to compromise on their independence, since the elites who run and establish these newspapers are often those with political clout and specific interests within the society. It is a sort of irony that these publications whose avowed missions are to promote the culture of their localities are unable to do so in their local languages and dialects. As established in our findings, only two of the publications are published in the local Yoruba language dominant in the South-West Nigeria and only one is bilingual (Yoruba/English). The major reason for this is the decline of local languages in relation to the English language as Nigeria's *lingua franca*. English language gets promoted in educational institutions and public service to the detriment of the indigenous language derisively labelled 'vernaculars' by the British colonial authorities and parroted by their local successors. This might have contributed to the low literacy level in indigenous languages with fewer people able to read or write in indigenous languages compared to the English language (Lagos Bureau of Statistics, 2011). Thus, even if written in the local language, only few will be able to read the grassroots newspapers. There is however an observed difference in audience reception of broadcast or spoken online media content presented in indigenous languages which are increasingly popular among audiences. This has propelled online influencers, local and international media organizations like the British Broadcasting Corporation (BBC) to delve into production of local content in the popular indigenous languages commonly spoken by Nigerians. Undoubtedly, Nigerian communities remain largely oral with indigenous languages still largely spoken among the populace in urban and rural areas despite the dwindling literacy in such languages (Lagos Bureau of Statistics, 2011).

Conclusion

This study of mission statements of grassroots newspapers in South-West Nigeria is an original study that fills a significant gap about the operations, and especially the normative beliefs underlying community newspapers in Nigeria. It chronicles the reflection of mission statements of the grassroots newspapers and their expected roles within their

respective communities. It theorized the significance of having channels with which alternative voices can be projected, and promote counter-hegemony ideas. It also found that even though the publications are locally based, the English language is the overwhelming medium of expression to the detriment of the local language.

It is worth noting that this study, though significant, did not explore all there is to know about community newspapers in Nigeria. First, it is restricted to the South-West region of the country. While the South-West can be safely said to be the headquarters of the media operations in Nigeria (Oso, 2012), it still portends a limitation for the generalizations of our findings to the entire country due the diversity of Nigeria's peoples and cultures across regions (Jonathan, 2020). The study also did not examine the extent to which the newspapers live up to their philosophical orientations and beliefs, through critical examination of their contents. Such inquiry can thus be explored in future studies.

Recommendation

With the internet and other innovations in technology, grassroots newspapers in Nigeria may need to begin to redirect/re-focus their channels from print to online in order to save cost and reduce financial challenges. The ever increasing internet penetration rate in the country (Sasu, 2024) may be an added advantage in this regard. With the information overload resulting from a globalized world order, grassroots/community media have an opportunity now, more than ever before to secure and capture their constituencies creating peculiar media content and harnessing local opportunities that may not be explored by mainstream or international media platforms. Development organizations and their communication experts should focus more on reach rather than coverage. They should explore how grassroots and community media can help achieve societal development goals.

Reference

- Abiola, O. L. Rauf, G. & Ekeh, C. M. (2023). Stakeholders' assessment of the role of community-based media practice in grassroots development. *Adeleke University Journal of Business and Social Sciences*, 3(1), 136-143. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7892156>
- Aborisade, B. (1977). A comparative study of news mention between known personalities and unknown personalities in the Nigerian press. *UNILAG Communication Review* 1(1), 16-19.
- Adegboyega, A. (2021). Buhari approves 159 new radio, television stations. *Premium Times*. <https://www.premiumtimesng.com/news/top-news/487197-buhari-approves-159-new-radio-television-stations.html?tztc=1>
- Adepetun, A. (2017). Online media as safe haven for journalists. *The Guardian*, 23 May. <https://guardian.ng/features/online-media-as-safe-haven-for-journalists/>
- Agbaje, A. (1992). *The Nigerian press hegemony and the social construction of legitimacy – 1960 – 1983*. New York: Edwin Mellon
- Ajimotokan, O. (2023). Buhari Approves 67 New Broadcasting Licenses. *This Day*. 9 February. <https://www.thisdaylive.com/index.php/2023/02/09/buhari-approves-67-new-broadcasting-licences/>
- Ake, C. (1985). The Nigerian state: Antinomies of a periphery formation. In C. Ake (Ed.), *Political Economy of Nigeria*. Essex: Longman.
- Akinfeleye, R. A. (2003). *Fourth estate of the realm or fourth estate of the wreck: Imperative of social responsibility of the press*. Being an Inaugural Lecture Delivered on Wednesday May 14, 2003 at the University of Lagos Main Auditorium. Akoka: University of Lagos Press.
- Alegre, I., Berbegal-Mirabent, J., Guerrero, A. & Mas-Machuca, M. (2018). The real mission of the mission statement: A systematic review of the literature. *Journal of Management & Organization*, 24(4), 456-473. Doi:10.1017/jmo.2017.82
- Animashaun, L. (2023). Role of community newspaper in community development: A study of Oriwu Sun newspaper in Ikorodu. (Unpublished Higher National Diploma project). School of Communication and Liberal Studies, Lagos State Polytechnic, Ikorodu. https://www.academia.edu/114635177/ROLE_OF_COMMUNITY_NEWSPAPER_IN_COMMUNITY_DEVELOPMENT_A_STUDY_OF_ORIWU_SUN_NEWSPAPER_IN_IKORODU?uc-sb-sw=114492626
- Anyanwu, C. (2001). In Nigerian newspapers, women are seen, not heard: Even influential women journalists stay away from coverage of women issues. *Nieman Reports*, p. 68-71.
- Asekun-Olarinmoye, O. S., Ekeh, C. M. & Abiola, T. L. (2022). Media practice, community-based newspapers and community development in South-West Nigeria. *Journal of Human, Social & Political Science Research*, 26(6), 69-82. https://www.cambridgenigeriapub.com/wp-content/uploads/2023/01/SJHSPR_Dec_2022_Vol26_No6-5.pdf

- Ayedun-Aluma, V. & Tijani-Adenle, G. (2014). Being international: A critique of contemporary philosophies and practices of Yoruba language journalism in Nigeria. In L. Oso, R. Olatunji, & N. Owens-Ibie, N., (Eds.), *Journalism and Media in Nigeria: Context, Issues and Practice*. (pp. 84-100), Ontario: Canada University Press.
- Bart, C. K. & Baetz, M. C. (1995). *Do mission statements matter?* Working Paper 345, School of Business, McMaster University, Hamilton, Ontario, Canada.
- Bart, C. K. (1997). Sex, Lies and Mission Statements. *Business Horizons*, 9-18. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=716542>
- Baxter, L. A. & Babbie, E. (2004). *The Basics of Communication Research*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
- Berrigan, F. J. (1979). *Community Communications: The role of community media in development*. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000044035>
- Braun, S., Wesche, J. S., Frey, D., Weisweiler, S. & Peus, C. (2012). Effectiveness of mission statements in organizations – A review. *Journal of Management & Organization*, 18(4), 430–444.
- Cady, S. H., Wheeler, J. V., DeWolf, J. & Brodke, M. (2011). Mission, vision, and values: What do they say? *Organization Development Journal*, 29(1), 63-78.
- Coker, I. H. E. (1968). *Landmarks of the Nigerian Press— An outline of the Origins and development of the newspaper press in Nigeria: 1859-1965*. Lagos: National Press.
- Cook, F. L., Tyler, T. R., Goetz, E. G., Gordon, M. T., Protess, D., Leff, D. R. & Molotch, H. L. (1983). Media and agenda setting: Effects on the public interest, group leaders, policy makers, and policy. *The Public Opinion Quarterly*, 47(1), 16-35.
- Fraser, N. (1992). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. In C. Calhoun (Ed.), *Herbamas and the public sphere*. Cambridge, Massachusetts: MIT press.
- Fuchs, C. (2010). Alternative media as critical media. *European Journal of Social Theory*, 13(2), 73-192. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1368431010362294>
- Garba, K. A. (2015). NBC releases list of community radio licencees. *The Guardian*. <https://guardian.ng/lead-story/nbc-releases-list-of-community-radio-licencees/>
- Ibagere, E & Anyanwu, C. (2012). The Role of Community Media in Democracy: Focus on Nigeria. In Contemporary Discourses on Media and Theatre Arts Studies in Nigeria. Delhi: Kamla-Raj.
- International Women's Media Foundation (IWMF) (2011). *Global report on the status of women in the news media*. Washington, DC: Author.
- Jonathan, S. (2020). Nigeria@60: A journey into cultural diversity in Africa's most populated country. *Dubawa*. <https://dubawa.org/nigeria60-a-journey-into-cultural-diversity-in-africas-most-populated-country/>
- Karikari, K. (2000). The development of community media in English-speaking West Africa. In S.T. K. Bofo (Ed.), *Promoting Community Media in Africa* (pp. 43-60). Paris: UNESCO. Available at <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187739>
- Kasoma, F. P. (1997). The Role of the Independent Media in Africa's Change to Democracy. In L. Tepperman, J. Curtis, S. J. Wilson and A. Wain (Eds.), *Small World: Readings in Sociology*, (2nd ed., pp. 237-243). Scarborough, Ontario: Prentice-Hall.
- Lagos Bureau of Statistics (LBS). (2011). *Lagos State literacy survey 2011*. Lagos State Agency for Mass Education. <https://mepb.lagosstate.gov.ng/wp-content/uploads/sites/29/2017/01/LITERACY-SURVEY-2011.pdf>
- McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory* (6th Ed.). London: Sage.
- Media Development. (2002). What is the special significance of community media to civil society? *Media Development*, 44(4). <http://www.wacc.org.uk/publications/md/md2002-4/comm-media.html>
- MediaReach OMD. (2017). *2017 Mediafacts: Nigeria, West and Central Africa*. Lagos, Acra and Douala: Author.
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7th Ed.). Essex: Pearson Education.
- Olukotun, A. (2017). *Governance and the media in an emergent democracy: A study of the role, record and changing profile of the Nigerian media 1999-2017*. An inaugural lecture of the Department of Political Science, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye.
- Omu, F. I. A. (1978). *Press and politics in Nigeria, 1880-1937*. London: Longman.
- Oso, L. (2003). Introduction. In L. Oso [ed] *Community media: Voices of the oppressed*. Abeokuta: Jedidah.
- Oso, L. (2012). *Press and politics in Nigeria: On whose side?* Being 47th Edition of Lagos State University Inaugural Lecture series delivered on Tuesday, 9th October, 2012. Ojo, Lagos: Lagos State University Press.
- Oso, L., Jimoh, J., Akanni, T. & Tijani-Adenle, G. (2021). Against all odds: Grassroots newspapers and the struggle for survival in Nigeria. *OPANBATA: LASU Journal of African Studies*, 9(2), 215-233.
- Richards, M. (2001). The Freirean Legacy, development, communication and pedagogy. In M. Richards, P.N Thomas and Z Nain [Eds.], *Communication and Development: The Freirean Connection*. Cresskill, N.J: Hampton Press, NC.

- Roncagliolo, R. (1997). Latin America: Community broadcasting as public broadcasting. In D. Atkinson & M. Raboy (Eds.), *Public service broadcasting: The challenges of the Twenty-first Century* (pp. 153-155). Paris: UNESCO.
- Sasu, D. D. (2024). Internet users in Nigeria 2018-2022, with forecasts up until 2027. Statista. <https://www.statista.com/statistics/183849/internet-users-nigeria/>
- Sobowale, I., Sowunmi, N., & Emmanuel, R. (2014). Newspaper readership in Nigeria: Challenges, prospects and the way forward. In L. Oso, R. Olatunji & N. Owens-Ibie (Eds.), *Journalism and Media in Nigeria: Context, issues and practice* (pp. 468-480). Ontario: Canada University Press.
- Sparks, C. (2007). *Globalization, development and the mass media*. London: Sage.
- Thomas, P. (2001). Freirean Futures: Towards a further understanding of participatory communication. In M. Richards (Ed.), *Freirean Communication and Development. The Connection*. Cresskill, N.J: Hampton Press Inc.
- Varrella, S. (2021). Number of active social media users in Nigeria 2017-2021. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1176096/number-of-social-media-users-nigeria/>
- Wanyeki, L. M. (2000). *The development of community media in east and Southern Africa*. In S.T. K. Bofo (Ed.), *Promoting Community Media in Africa* (pp. 25-43). Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187739>

Appendix

Details of identified grassroots newspapers examined in the study

S/N	NAME	STATE	Location	Establishment Date	Mission Statement
1	Oriwu Sun	Lagos	Others	1985	Yes
2	Echo News	Lagos	Others	Established 2007; Suspended.2009; Revived 2015	Yes
3	The Impact	Lagos	Others	2014	Yes
4	The Osun Defender	Osun	Capital	2006	Yes
5	New Democrat	Ekiti	Capital	1998	Yes
6	Parrot Xtra	Oyo	Capital	2004	MOTTO only
7	Badagry Prime	Lagos	Others	2006	Yes
8	Town Watch	Lagos	Others	Unknown	Yes
9	Alore Ipinle Oyo (Oyo Megaphone)	Oyo	Capital	Unknown	MOTTO only
10	The Reality Newspaper	Lagos	Others	Unknown	MOTTO only
11	Fountain News breaker	Ekiti	Capital	2011	Yes
12	Okeho News	Oyo	Others	Unknown	None
13	Prime Afrique	Lagos	Others	Unknown	None
14	Osun Mail	Osun	Capital	Unknown	Yes
15	Oyo Herald	Oyo	Capital	Unknown	MOTTO only
16	Alariya Oodua	Lagos	Others	Unknown	MOTTO only
17	The Voice	Oyo	Others	Unknown	Yes
18	The Pen	Ekiti	Capital	2009	Yes
19	The Village Network	Ogun	Capital	2013	MOTTO only
20	Lekki Express	Lagos	Others	Unknown	MOTTO only
21	Ikoyi Obalende Times	Lagos	Others	Unknown	Yes
22	Ekiti Standard	Ekiti	Capital	Unknown	Yes

23	<i>Ikale News</i>	Ondo	Others	1992	Yes
24	<i>Southern Echo</i>	Ondo	Others	Unknown	MOTTO only
25	<i>Ibadan News</i>	Oyo	Capital	2005	MOTTO only
26	<i>Nigerian Platform</i>	Osun	Capital	Unknown	MOTTO only
27	<i>Iroyin Agbaye</i>	Lagos	Others	Unknown	None

***Location Key:** “Capital” indicates state capital; while “Others” refers to any other part of the state aside the capital

Ethical Statement:

The authors undertake that the submitted article is the original work of the author(s) and that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Çankırı Karatekin University Journal of Social Sciences Institute has no responsibility, all responsibility belongs to the authors of the study. The authors also undertake that there is no criminal or illegal expression in the article, that we did not use any illegal materials or methods during the research, and that we acted in accordance with ethical rules.

Author Contributions:

In the study titled “Evaluation of Grassroots Newspapers’ Mission Statements in South-West, Nigeria”, all listed authors contributed significantly. Jide Jimoh and Lai Oso contributed 25% each, Raheemat Adeniran contributed 20%; Tunde Akanni and Hassan Suleiman each contributed 15%.

Declaration of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

Sağlık Çalışanlarının Termal Turizm Faaliyetlerine Katılımına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

A Research on the Determination of Factors Affecting the Participation of Healthcare Professionals in Thermal Tourism Activities

Yakup ÖZTÜRK^{1*}Gülsüm GÜL BAYGÜN²

¹*Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İlgaz Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu Turizm Rehberliği Bölümü, Çankırı, Türkiye

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Turizmi Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
ozturkykp@gmail.com

Başvuru/Submitted: 31.10.2023
Kabul/Accepted: 04.02.2025

Atıf/Cite as:
Öztürk, Y. & Baygün, G. G. (2025). Sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımına etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 36-47.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın temel amacı sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımlarına etki eden faktörlerin ve söz konusu faktörlerin demografik değişkenlere bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesidir.

Yöntem: Araştırma nicel yöntemle hazırlanmış olup veriler anket tekniği ile elde edilmiş ve SPSS 21 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini Çankırı Devlet Hastanesi'nde görev yapmakta olan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Bu kapsamda toplam 263 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Çalışmada ölçüm modeli test edilmiş, araştırmanın amacı doğrultusunda t testi ve ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Çalışmada, prestij-eğlence, kaçış ve rahatlama boyutlarına yönelik algı ile yaş durumu değişkeni, prestij-eğlence ve sağlık boyutu ile de eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Ayrıca sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılım motivasyonlarına yönelik prestij-eğlence, kaçış ve rahatlama boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında; prestij-eğlence boyutu ile medeni durum değişkenleri arasında anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir.

Sonuç: Çalışma sonucunda, araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımlarına etki eden en önemli motivasyon unsurlarının sağlık ve rahatlama olduğu belirlenmiştir.

Özgünlük: Termal turizm faaliyetlerine katılıma etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmalar olmakla birlikte bu çalışma Çankırı ili devlet hastanesinde görev yapan sağlık çalışanları özelinde ilk kez uygulanması açısından özgündür.

Anahtar Kelimeler: Termal turizm, termal turizm motivasyonu, sağlık çalışanları.

Abstract

Aim: The main purpose of this study is to determine the factors affecting the participation of healthcare professionals in thermal tourism activities and whether these factors differ depending on demographic variables.

Method: The research was prepared with quantitative method and the data were obtained by questionnaire technique and analyzed with SPSS 21 program. The population of the research consists of healthcare professionals working in Çankırı State Hospital. In this context, a total of 263 healthcare professionals were reached. In the study, the measurement model was tested first and in line with the purpose of the study, t-test and ANOVA analyzes were conducted.

Results: Significant differences were found between the perception of prestige-entertainment, escape and relaxation dimensions and age status, and between prestige-entertainment and health dimensions and education level. In addition, it has been determined that there is a significant difference between the prestige-entertainment, escape and relaxation dimensions of health professionals' motivation to participate in thermal tourism activities and the gender variable, and between the prestige-entertainment dimension and marital status variables.

Conclusion: As a result of the study, it was determined that the most important motivational factors affecting the participation of healthcare professionals in thermal tourism activities were health and relaxation.

Originality: Although there are studies on determining the factors affecting participation in thermal tourism activities, this study is unique in terms of its first application in the health care workers working in Çankırı province state hospital.

Key Words: Thermal tourism, thermal tourism motivation, health workers.

Giriş

Kişinin doğaya, kültüre, bilgiye ve sosyal etkileşime erişim aracı olarak kabul edilen, bir seyahat sırasında veya mutlak ikametgâhı dışında bir yerde kalması sırasında edindiği deneyimler bütünü olarak değerlendirilen turizm faaliyetleri bilgi ve deneyim alışverişini teşvik etmenin bir yolu olarak fiziksel sağlık açısından katılımcılara iyi oluş hali sunar. Sağlık turizmi, sağlık hizmetlerinden yararlanırken fiziksel, zihinsel ve sosyal esenliği geliştirmek, istikrara kavuşturmak üzere sürekli ikamet edilen yerler dışına seyahatleri içeren ilişkiler ve olguların toplamıdır (Schmude, Pillmayer, Witting ve Corradini, 2021, s. 3). Sağlık turizminin temelinde, insanların daha sağlıklı bir yaşam sürmek amacıyla yaşam tarzlarını iyileştirme çabaları yatmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin mevcut sağlık sorunları ile ilgili tedavi yöntemlerine başvururken aynı zamanda streslerini azaltmayı, dinlenmeyi, rahatlamayı ve genel yaşam kalitelerini artırmayı amaçladıkları görülmektedir. Termal turizm ise termomineral su banyosu, içme, inhalasyon, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerin yanı sıra iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi, diyet gibi destek uygulamaların bir arada kullanımı ile yapılan kür (tedavi) uygulamalarının yanı sıra termal suların eğlence ve rekreatif amaçlı kullanımı ile oluşan turizm çeşididir (Özdemir, 2015, s. 5). Yeraltından gelen mineralli suların sağladığı şifa olanaklarından yararlanmak için yapılan seyahatler olarak ifade edilen termal turizm, bazı kaynaklarda kaplıca turizmi olarak da adlandırılmaktadır (Arslan, Mete, Şimşir ve Örgen, 2022, s. 304).

Termal turizm faaliyetleri, yaşam kalitesinde bir iyileşme ve "fiziksel ve psikolojik olarak tam bir esenlik hali" sağladığı için hem sağlık hem de zindeliği birleştirmektedir (Rodrigues, Ferreira, Costa, Alves, Vaz ve Fernandes, 2022, s. 352). Geçmişten günümüze sağlığı korumak ve geliştirmek için kullanıldığı bilinen termal suların kullanımı, dünyanın birçok ülkesinde popüler bir terapiye dönüşen çok zengin bir tarihsel tedavi yöntemidir. Termal turizmde talep yapısı sağlığı korumaya yönelik olarak dilenme amaçlı veya hastalıkları iyileştirmek için tedavi amaçlı olmak üzere iki şekilde oluşmaktadır (Temizkan, 2020, s. 285). Fiziksel ve zihinsel sağlığı geliştiren, tıbbi ve sağlıklı yaşam faaliyetlerini içeren turizm çeşidi olarak sağlık turizmi kapsamında sağlık hizmetlerinin rolünün giderek daha önemli hale gelmesiyle turistler hastalıkların tedavisine yönelik olarak termal turizm işletmelerini ziyaret etmektedirler. Termal turizmde konaklama süresinin uzun olması, mevsimsellik sorununun bulunmaması, istihdama yüksek düzeyde katkı sağlaması, sağlık üzerindeki iyileştirici etkilerinin yanı sıra eğlence ve dinlenme imkânları sunması ve ekonomik açıdan önemli bir getiri sağlaması, bu turizm türüne olan ilgiyi her geçen gün artırmaktadır (Arslan Çilhoroz ve Sivük, 2021, s. 549). Bu talebin artışı, insanların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını iyileştirmek, yaşam kalitelerini artırmak ve hastalıklardan korunmak amacıyla alternatif tedavi yöntemlerine yönelmelerini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, termal turizm de önemli bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Sağlık turizminin bu özel dalı, bireylerin sağlıklarını iyileştirmeleri, rahatlamaları ve yeniden enerji toplamaları için çeşitli tedavi yöntemleri ve dinlenme imkânları sunmaktadır. Özellikle termal suların tedavi edici özellikleri, insanların bu tür destinasyonları tercih etmelerindeki en önemli nedenlerden biridir. Bu eğilim, sağlık turizminin gelecekte daha da büyüyeceği ve daha fazla insana ulaşacağı beklentilerini güçlendirmektedir. Sağlığı ve yaşam kalitesini korumak amacıyla doğal iyileştirici faktörlerin kontrollü kullanımını içeren özel bir turizm dalı olan sağlık turizmine yönelik ilginin turistik talep yapısının yanı sıra insanların yaşam tarzındaki değişiklikler nedeniyle daha da artacağı öngörülmektedir.

Modern dünyada pek çok faktör doğrultusunda şekillenen stresli yaşam koşulları, istenmeyen fiziksel ve psikolojik sağlık problemlerinin artmasına neden olmuştur. Bu sağlık sorunlarının çözümü ve önlenmesi amacıyla bireylerin termal turizmine olan ilgisi artmakta, bu da termal turizmin dünyada en hızlı büyüyen turizm türlerinden biri haline gelmesinde etkili olmaktadır. Nitekim, fiziksel hastalıkların geleneksel tedavisine alternatif olarak, modern toplum yaşamının getirisi olan telaşlı ve yorucu yaşamın rutininden kurtulmak, dinlenmek rahatlamak, fiziksel ve

zihinsel güçlerini yeniden elde edebilmek adına termal turizm faaliyetlerine yönelik talep yapısında artış söz konusu olmuştur. Bu noktada termal turizm faaliyetlerine yönelik çalışılan ana konulardan biri, turistlerin motivasyonlarını, sosyo-demografik profillerini, özelliklerini, ihtiyaçlarını ve arzularını belirlemeye yöneliktir. Turistlerin motivasyonlarını anlamak, termal turizm destinasyonlarının sundukları hizmetleri şekillendirmede ve pazarlama stratejilerini geliştirmede kritik bir rol oynamaktadır. Bu motivasyonların bilinmesi, termal destinasyonların kendilerini farklılaştırmalarına olanak tanırken, işletmelere sunacakları ürün ve hizmet türleri konusunda yol gösterici bilgiler sağlamaktadır (Loureiro, Gomes, Costa, Ferreira, Pereira ve Nunes, 2023, s. 41).

Termal turizm, bireylerin fiziksel ve zihinsel iyilik hallerini destekleyen önemli bir turizm türü olup, bu alana yönelik talebin artışında çeşitli motivasyon faktörleri etkili olmaktadır. Bu doğrultuda, termal turizme katılım kararlarını şekillendiren temel motivasyon unsurlarının incelenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırma, sağlık çalışanlarının termal turizme yönelik motivasyonlarını anlamayı amaçlamakta ve demografik değişkenlerin bireylerin bu turizm tercihlerindeki rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Sağlık çalışanlarının fiziksel ve zihinsel iyileşme gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda, termal turizme katılım kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, sektördeki hizmet sağlayıcılar için hedef kitleye yönelik daha etkin ve özelleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştirilmesine katkı sunacaktır.

Termal Turizm Motivasyonu

Turistlerin seyahat motivasyonları, uzun yıllardır önemli bir araştırma konusu olmuş ve turist davranışlarının anlaşılmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu nedenle, bireylerin seyahat etme nedenleri ve bir destinasyonu ziyaret etme niyetlerini etkileyen faktörlerin anlaşılması, turizm planlaması ve pazarlaması açısından önemli faydalar sağlamaktadır. Turistik tüketimde tüketici motivasyonların belirlenmesi, pazarlama çabalarının hedef odaklı ve etkili olmasını sağlamakla birlikte, destinasyonların sunduğu hizmetlerin, turistlerin beklentileriyle uyumlu hale getirilmesine de katkıda bulunacaktır. Bu nedenle bireylerin termal turizm ürünlerini tercih etme sebeplerini, beklentilerini ve ihtiyaçlarını anlamak için temel bir veri kaynağı olarak tüketici motivasyonlarının belirlenmesi, destinasyon pazarlaması ve konumlandırması açısından büyük bir öneme sahiptir.

Page ve Connell (2006), motivasyonun turizmde tüketici davranışlarının incelenmesinde ayrılmaz bir parça olduğunu belirtmiştir. En bilinen turist motivasyonu teorilerinden biri, etkinliğin bir çekme-itme ilişkisi ürünü olarak görüldüğü “çekme-itme” (push-pull) konseptidir. Bu konsept, sağlık turizmi alanında turist motivasyonunun incelenmesinde de uygulanmıştır. Yapılan çalışmalarda, turistleri sağlık turizmi hizmetlerini kullanmaya motive eden unsurların yanı sıra, onları bir sağlık turizmi tesisine çeken gerçek niteliklerin de bulunması gerektiği sonucuna varılmıştır (Rančić, Blešić, Đorđević ve Bole, 2016, s. 196). Sadece çekme-itme modeli değil, farklı yöntemlerle de turist motivasyonları araştırılmıştır. Chen, Prebensen ve Juan (2008), araştırmalarının sonucunda gevşeme, birden fazla etkinlikte bulunma, rekreasyon ve doğanın tadını çıkarma gibi unsurların başlıca motivasyonlar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Turistlerin seyahat motivasyonlarını etkileyen faktörlerin geniş bir şekilde incelendiği pek çok çalışmada, demografik özelliklerin bireylerin seyahat tercihleri ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda literatürde yer alan çalışmalarda (Dülğaroğlu 2021; Brandao ve diğerleri, 2021; Ceylan, 2019; Eban ve Samırkaş Komşu, 2019; Ayaz ve Dağ, 2017; Rančić ve diğerleri, 2016), turistlerin termal turizm faaliyetlerine katılma nedenlerinin çeşitli ve çok yönlü olduğu ifade edilmiştir. Termal turizme katılma etki eden motivasyonlar değerlendirildiğinde öncelikle bireylerin kişisel ihtiyaçları, sağlık durumları ve yaşam tarzları, tedavi maliyetleri ve ev sahibi destinasyondaki hizmet sağlayıcıların performansı etkili olmaktadır (Salehi-Esfahani, Ridderstaa ve Öztürk, 2021, s. 538). Termal turizm faaliyetlerine katılan bireylerin satın alma davranışlarını çok sayıda itici faktör etkileyebilmektedir; bu da pazarlama açısından ürünlerin belirli bir grubun ihtiyaçlarıyla eşleştirilmesi söz konusu olduğunda davranışsal özelliklerin en büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Rodrigues ve diğerleri, 2022: 354). Dimitrovski ve Todorović (2015), termal turizme yönelik motivasyon unsurlarını araştırdıkları çalışmalarında sosyal olarak aktif ve kendine odaklı turistler şeklinde iki grupta sosyalleşme, heyecan ve rahatlatma faktörlerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Kessler, Lee ve Whittingham (2020), hareket ve fizik kondisyon, sağlıklı gıda ve diyet, meditasyon ve farkındalık, dinlenme ve rahatlatma, sağlıklı yaşam hakkında bilgiye erişme öz bakım ve doğaya yönelme olmak üzere yedi faktörün termal turizme katılmada etkili olduğu sonucuna erişmişlerdir. Brandão, Liberato, Teixeira ve Liberato, (2021), turistleri termal tesisleri ziyaret etmeye veya sağlıklı yaşam turizmi deneyimi yaşamaya motive eden önemli faktörlerin "rahatlatma", "kaçış", "kendini ödüllendirme ve şımartma" ve "sağlık ve güzellik" olduğunu; sosyodemografik özelliklerin termal turistlerin yalnızca motivasyonlarını değil, aynı zamanda sunulan hizmetlerin seçimini, yeni spa hizmetlerinin oluşturulmasını, pazarlama stratejisini de etkilediğini belirtmişlerdir. Dülğaroğlu (2021), bireylerin termal turizm faaliyetlerine katılmalarında etkili olan faktörleri itici ve çekici faktörler olarak sınıflandırdığı çalışmada, bireylerin termal turizm faaliyetlerine katılmalarında belirleyici olan en önemli çekici faktörün termal havuz varlığı, başlıca itici faktörün ise rahatlatma ihtiyacı olduğunu belirlemiştir. Brandão ve diğerleri,

(2021), çalışmalarında bireylerin termal turizm faaliyetlerine katılımlarında etkisi olan motivasyon faktörlerini gevşeme, içsel motivasyonlar, fiziksel ve psikolojik iyi oluş olarak belirlemiştir. Söz konusu çalışma sonuçlarında bireylerin termal turizm tesislerine yönelmelerinde sırasıyla gevşeme, ardından psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlık arayışının etkili olduğu belirlenmiştir. Ayaz ve Dağ (2017), çalışmalarında yerli turistlerin seyahat motiflerinin; sağlık, rahatlama, kaçış ve prestij ile eğlence öncelik sırasında şekillendiğini belirtmişlerdir.

Termal kaynakların, termal turizm tesislerinin ve termal turistlerin turizm destinasyonlarının imajı, konumlandırılması ve geliştirilmesi açısından önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu araştırma sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine yönelik motivasyonlarını belirlemeyi, sağlık çalışanlarının aradıkları faydaların ve sosyodemografik profillerinin motivasyonlarını nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımına etki eden faktörlerin ve söz konusu faktörlerin, demografik değişkenlere bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada cevaplanmaya çalışılan araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

S1: Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılmalarına etki eden motivasyon faktörleri nelerdir?

S2: Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik değişkenleri ile termal turizme katılımlarına etki eden faktörler arasında herhangi bir ilişki var mıdır?

Literatürde yer alan çalışmalar, termal turizme katılım motivasyonlarının çok yönlü olduğunu ve bireylerin sosyodemografik özelliklerinin bu motivasyonlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu, termal turizme katılımın bireylerin sağlık, rahatlama, kaçış ve prestij gibi farklı ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Sağlık çalışanları, sağlık turistleri ile birebir iletişimde bulunan ve hizmet arzında etkin rol üstlenen ve aynı zamanda da talep oluşturan bireylerdir. Bu nedenle sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine yönelik görüş ve önerilerinin, termal turizm faaliyetlerine katılımlarına etki eden faktörlerin bilinmesi önem arz etmektedir.

İlgili literatürde sağlık turizmine katılan bireylerin motivasyonlarının, algıladıkları hizmet kalitesinin, memnuniyetlerinin ve davranışsal niyetlerinin ele alındığı önemli sayıda çalışma (Akkuş ve Korkmaz, 2022; Göker ve Öztürk, 2022; Rodrigues ve diğerleri, 2022; Dülgeroğlu, 2021; Dağ, 2020; Kessler ve diğerleri, 2020; Akşit Aşık, 2019; Ceylan, 2019) bulunmakla birlikte özel olarak sağlık çalışanlarının termal turizme yönelik motivasyonlarının belirlenmesine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, sağlık çalışanlarının termal turizme katılım motivasyonlarının demografik özellikler açısından incelenerek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve destinasyon pazarlamasına yönelik stratejik planlamalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana eksenini, termal turizme katılımda etkili olan motivasyon unsurlarının çeşitli demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırmada kullanılan ölçek, literatür taraması sonucu geliştirilmiş olup, “Prestij-Eğlence”, “Kaçış”, “Rahatlama” ve “Sağlık” olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar, turizm motivasyonlarını anlamada önemli bir temel sağlamakta ve çalışmada yer alan hipotezlerin oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır.

Termal turizm motivasyonlarının belirlenmesinde demografik değişkenlerin etkisi literatürde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle cinsiyetin turistik motivasyonlar üzerindeki etkisi, birçok çalışmada vurgulanmış ve farklı bulgularla desteklenmiştir. Örneğin, Brandão ve diğerleri, (2021), turistlerin demografik özellikleri arasında cinsiyetin belirgin bir faktör olduğunu ve özellikle termal turizme katılım motivasyonlarını anlamada önemli bir değişken olarak ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmalar, kadın ve erkek bireylerin termal turizme katılma nedenlerinde farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Nitekim Kessler ve diğerleri, (2020), termal turizme katılan bireylerin cinsiyet temelli motivasyonlarında anlamlı farklılıklar olduğunu ve kadınların genellikle rahatlama, stres atma ve sağlıkla ilgili faydaları ön planda tuttuğunu ifade etmişlerdir. Bu bulgular ışığında, cinsiyetin termal turizm faaliyetlerine yönelik motivasyonlar üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla çalışmanın ilk hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir: “H₁: Katılımcıların cinsiyetlerine göre termal turizm faaliyetlerine katılıma etki eden motivasyon faktörü alt boyutları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.”. Benzer şekilde, akademik çalışmalarda üzerinde durulan önemli konulardan biri olan medeni durumun turistik motivasyonlar üzerindeki etkisi, bireylerin turizm tercihlerindeki yönelimlerini ve motivasyonlarını şekillendiren kritik bir değişken olarak çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin, Dülgeroğlu (2021), evli bireylerin aile odaklı motivasyonlarla hareket ettiğini ve termal turizmdeki tercihlerinin büyük ölçüde bu bağlamda şekillendiğini belirtmiştir. Ayaz ve Dağ’ın (2017) çalışması ise evli bireylerin sağlık ve rahatlama gibi motivasyonlarının, bekar bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, medeni durumun bireylerin termal turizm faaliyetlerine yönelik motivasyonlarını anlamada önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci hipotezi şu şekilde formüle edilmiştir: “H₂: Katılımcıların medeni durumlarına göre termal turizm faaliyetlerine katılıma etki eden motivasyon faktörü alt boyutları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.”.

Yaş değişkeninin turizm motivasyonlarına etkisinin araştırılması, termal turizm destinasyonlarının hedef kitle analizinde ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yaş grupları arasındaki farklı motivasyonların belirlenmesi, termal turizm hizmetlerinin kişiselleştirilmesi ve bu doğrultuda müşteri memnuniyetinin artırılması açısından da önem arz etmektedir. Bu noktada yaş grupları arasındaki farklılıkların termal turizm motivasyonlarına etkisi, literatürde dikkat çeken ve derinlemesine incelenen bir diğer önemli konudur. Demografik

değişkenler arasında yer alan yaş, bireylerin turizm tercihlerine ve katılım motivasyonlarına yön veren temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Dimitrovski ve Todorović (2015) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, yaşlı bireylerin termal turizme yönelik motivasyonlarında sağlık ve tedavi odaklı nedenlerin baskın olduğunu, buna karşın genç bireylerin ise daha çok kaçış, eğlence ve sosyalleşme gibi motive edici unsurlara öncelik verdiğini ortaya koymuştur. Bu durum, farklı yaş gruplarının turistik tercihlerinin ve beklentilerinin anlamlı bir şekilde çeşitlilik gösterdiğini işaret etmektedir. Benzer bir şekilde, Rodrigues ve diğerleri (2022), yaş değişkeninin bireylerin fiziksel sağlık ve zihinsel rahatlama arayışı üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Araştırma bulguları, yaş ilerledikçe termal turizm faaliyetlerinin sağlık odaklı faydalarının ön plana çıktığını ve bu tür destinasyonların özellikle yaşlı bireyler için tercih edilir hale geldiğini göstermektedir. Genç bireylerde ise termal turizm, fiziksel aktivite, eğlence ve monotonluktan uzaklaşma gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Bu bulgular, yaş gruplarına göre farklı motivasyonların ortaya çıkabileceği gerçeğini desteklemekte ve termal turizm hizmetlerinin bu doğrultuda çeşitlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın bir diğer hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir: “H₃: Katılımcıların yaş durumlarına göre termal turizm faaliyetlerine katılıma etki eden motivasyon faktörü alt boyutları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.”.

Eğitim durumunun termal turizm tercihleri üzerindeki etkisi, bireylerin bilinçli tüketim alışkanlıkları ve kalite beklentileri bağlamında ele alınan önemli bir konudur. Eğitim düzeyi, bireylerin yaşam tarzlarını, beklentilerini ve tüketim kararlarını şekillendiren temel demografik faktörlerden biridir ve bu bağlamda termal turizm tercihlerine olan etkisi de çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Chen ve diğerleri, (2008), eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bireylerin termal turizm destinasyonlarına yönelik tercihlerini daha bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğini ve bu tercihlerde sağlık odaklı motivasyonların ön plana çıktığını vurgulamıştır. Bu durum, eğitim seviyesi yüksek bireylerin termal turizmden beklentilerinin daha rasyonel ve sağlık temelli olduğuna işaret etmektedir. Ceylan (2019) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışma, eğitim düzeyi ile termal tesislerin seçiminde kaliteye verilen önem arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin, termal turizm destinasyonlarının sunduğu hizmetlerin kalitesine ve sağlıkla ilgili olanaklara daha fazla dikkat ettiği, bu nedenle daha seçici davranarak bilinçli tercihler yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca, eğitim seviyesi arttıkça bireylerin çevresel faktörler, hijyen koşulları ve müşteri hizmetleri gibi kalite göstergelerine olan duyarlılığının da artış gösterdiği belirtilmiştir. Bu bulgular, eğitim düzeyinin termal turizm motivasyonlarını anlamada ve katılım tercihlerini analiz etmede önemli bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim durumunun bireylerin termal turizme yönelik tutumları üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla çalışmanın bir diğer hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir: “H₄: Katılımcıların eğitim durumlarına göre termal turizm faaliyetlerine katılıma etki eden motivasyon faktörü alt boyutları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.”.

Çalışma kapsamında geliştirilen hipotezler, sağlık çalışanlarının termal turizm motivasyonlarını anlama noktasında kapsamlı ve çok boyutlu bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, literatürdeki boşlukları doldurarak hem akademik literatüre hem de sağlık turizmi alanına önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Özellikle, cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim gibi demografik değişkenlerin termal turizm motivasyonları üzerindeki etkilerinin sistematik bir şekilde incelenmesi, sağlık turizmi literatürüne özgün bakış açıları kazandıracaktır. Bu bağlamda, çalışma bulgularının, demografik değişkenler ile turizm motivasyonları arasındaki ilişkileri daha derinlemesine anlamaya yönelik literatüre teorik bir zenginlik katacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, çalışmanın elde edeceği sonuçların, termal turizm işletmeleri ve destinasyon yöneticileri için stratejik açıdan değerli çıkarımlar sunması beklenmektedir. Sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımına etki eden faktörlerin belirlenmesi, işletme yöneticilerine pazarlama ve hizmet stratejilerinin geliştirilmesi noktasında önemli fırsatlar sağlayacaktır. Örneğin, sağlık çalışanlarının stres yönetimi, sağlık odaklı hizmet talepleri veya eğlence ve sosyal etkileşim gibi motivasyonlarına uygun hedef odaklı hizmetlerin geliştirilmesi, müşteri memnuniyetini artırmanın yanı sıra işletmelerin sektördeki rekabet avantajını güçlendirebilecektir. Çalışmanın bulgularının, yalnızca mevcut uygulamalar için somut öneriler sunmakla sınırlı kalmayıp, gelecekteki akademik araştırmalar için teorik ve metodolojik bir temel oluşturacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, sağlık çalışanlarının turizm motivasyonlarına yönelik bu tür bir analiz, sağlık turizmi alanında sürdürülebilir stratejilerin oluşturulmasına ve sektörel politika geliştirme süreçlerine katkıda bulunabilecektir. Dolayısıyla, çalışmanın sağlık turizmi literatürüne yapacağı katkılar, hem akademik anlamda daha geniş bir perspektif sunacak hem de sektör uygulamalarının geliştirilmesine ve çeşitlendirilmesine yönelik pratik bir yol haritası sağlayacaktır.

Araştırmanın Önemi

Günümüzde bireylerin sağlık ve iyi oluşlarını destekleyici aktiviteler arayışı, turizm sektöründe önemli değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda, sağlık ve dinlenme odaklı bir turizm türü olarak öne çıkan termal turizm hem fiziksel hem de zihinsel yenilenme imkânı sunarak giderek daha fazla ilgi görmektedir. Özellikle sağlık çalışanları gibi yoğun iş temposu ve stres altında çalışan bireyler için termal turizm, rahatlama ve yenilenme fırsatı sağlaması bakımından cazip bir seçenek oluşturmaktadır. Termal turizmin, sağlık sektörüyle ilişkili farklı motivasyonel faktörleri

bünyesinde barındıran bir alan olması nedeniyle, sağlık çalışanlarının bu faaliyetlere yönelik katılım düzeylerini etkileyen unsurların belirlenmesi hem akademik hem de pratik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Sağlık çalışanları özelinde bireylerin termal turizm faaliyetlerine katılımına etki eden motivasyon unsurlarının belirlenmesi, destinasyon yöneticileri, termal turizm işletmeleri yöneticileri ve diğer ilgili paydaşlara veri sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca bireylerin termal turizme faaliyetlerine yönelimlerine etki eden motive edici unsurların sağlık çalışanları özelinde saptanması ile alandaki boşluğun giderilmesi beklenmektedir.

Elde edilecek bulgular, yalnızca termal turizm işletmeleri için değil, aynı zamanda sağlık turizmi alanındaki politika geliştiriciler ve yerel yönetimler için de yönlendirici olacaktır. Sağlık çalışanlarının termal turizm motivasyonlarını ve bu motivasyonlara etki eden faktörleri anlamak, onlara özel sağlık turizmi programları tasarlamak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Yerel yönetimler ve sağlık sektörü için ise, sağlık çalışanlarının dinlenme ve yenilenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özel programların ve projelerin geliştirilmesi sağlanabilir. Ayrıca, bu tür çalışmalar, termal turizmin yerel ekonomiye sağladığı katkıyı artırma ve mevsimsel dalgalanmalardan kaynaklanan turizm açıklarını kapama noktasında da önemli bir rol oynayacaktır. Bütüncül bir yaklaşımla bu çalışmanın literatüre yapacağı katkılar, hem sağlık turizmi alanındaki teorik bilgiye katkı sağlamak hem de uygulamaya yönelik somut öneriler sunmak açısından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, Aralık 2022-Ocak 2023 tarihleri arasında Çankırı Devlet Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanları ile sınırlıdır. Araştırmanın evreninin tamamına aynı anda ulaşmanın zorluğu, katılım sağlamak istemeyen bireylerin bulunması ve ulaşılabilirlik sorunları gibi faktörler nedeniyle, çalışma amaçlarını gerçekleştirebilecek değişkenleri göz önünde bulunduran ve evreni temsil yeterliliğine sahip bir örneklem belirleme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, örneklem belirleme sürecinde, veri toplama sürecini kolaylaştıran ve ihtiyaç duyulan örneklem büyüklüğüne ulaşmayı sağlayan kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca, elde edilen verilerin insan odaklı olması nedeniyle, bu çalışmada 'insan' unsuruna dayalı sınırlılıkların geçerli olduğu kabul edilmiştir. Araştırmada kullanılan verilerin anket yoluyla toplanmış olması da bir diğer sınırlılığı oluşturmaktadır. Katılımcıların algı ve beyanlarına dayalı olarak elde edilen veriler, yanıtlayıcıların öznel değerlendirmelerini yansıtmakta ve bu durum, verilerin nesnelliği üzerinde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte, araştırmanın yalnızca Çankırı Devlet Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanları ile sınırlandırılmış olması, bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Farklı coğrafi bölgelerde ve farklı sağlık kurumlarında görev yapan çalışanların katılımıyla yürütülecek çalışmalar, sonuçların daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine olanak sağlayabilecektir. Son olarak, çalışmanın belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmiş olması, uzun vadeli değişimleri ve eğilimleri inceleyebilme imkânını sınırlandırmıştır. Bu nedenle, gelecekte farklı zaman dilimlerinde ve uzun süreli veri toplama süreçlerini içeren çalışmaların yapılması, konuya ilişkin daha kapsamlı ve derinlemesine sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Yöntem

Nicel araştırmaya dayalı olan bu çalışmanın temel amacı, sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımlarına etki eden faktörlerin ve söz konusu faktörlerin, demografik değişkenlere bağlı olarak farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesidir. Araştırma öncesinde, etik ilkeler doğrultusunda hareket edilerek, Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 15.12.2022 tarihli ve 29 numaralı toplantısında 29 sıra sayılı kararı ile izin alınmıştır. Araştırma kapsamında Aralık 2022-Ocak 2023 tarihleri arasında Çankırı Devlet Hastanesi'nde görev yapan tüm meslek gruplarındaki sağlık çalışanlarına 400 adet anket formu dağıtılmıştır. Araştırma kapsamına alınan tüm sağlık çalışanlarına araştırma ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır ve araştırmaya katılıma ilişkin aydınlatılmış onam alınmıştır. Katılımcılara iletilen anket formlarından cevaplanan toplam anket formu sayısı 390 adet olup, bu formlardan ise eksiksiz olarak doldurulan 263 adedi veri girişine uygun bulunmuştur. Kullanılabilir nitelikteki anketlerin dağıtılan anketlere oranı %65,75'tir. Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham (2013)'a göre örneklem büyüklüğü araştırmada kullanılan ifade sayısının on katı ile ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu araştırmada kullanılabilir nitelikteki anket sayısına denk gelen 263 örneklemin yeterli olduğu ve evreni temsil ettiği ifade edilebilmektedir.

Araştırmada kullanılan anket formu, kapsamlı bir literatür taraması sonucunda hazırlanmış olup iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formundan oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümünde yer alan ve katılımcıların termal turizm faaliyetlerine katılımına etki eden faktörleri belirlemeye yönelik olan ifadeler, Dimitrovski ve Todorović (2015)'in araştırmasından yararlanarak Dağ (2020), tarafından Termal Turizme Katılım Motifleri belirlememeye yönelik geliştirilen ölçekten alınmıştır. Söz konusu ölçeğin tercih edilmesinde, bu çalışmanın ana hedefleriyle uyumlu olması ve sonuçların doğrudan karşılaştırılmasına olanak sağlaması etkili olmuştur. Söz konusu ölçek Prestij-Eğlence, Kaçış, Rahatlama ve Sağlık olmak üzere 4 alt boyutta 14 ifadeden oluşmaktadır. Termal turizme katılım motiflerini ölçmeye

yönelik oluşturulan ifadelerle göre değerlendirme gösterge çizelgesi, “(1) Kesinlikle Katılmıyorum-(5) Kesinlikle Katılıyorum” olmak üzere 5’li bir ölçek kullanılarak soru formuna yerleştirilmiştir.

Araştırmada verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı tercih edilmiştir. Bununla birlikte, bulguların yorumlanmasında ölçüm modelinin güvenilirliği ve geçerliliği büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Tablo 1’de standartlaştırılmış faktör ağırlıkları, AVE ve CR değerleri, aritmetik ortalamalar, standart sapma ve α değerleri raporlanmıştır. Cronbach’s Alpha çok sayıda değişken olduğunda yüksek değerler verme eğiliminde olan bir istatistik olduğundan CR değeri Cronbach’s Alpha değerine bir alternatif olarak ya da bir kontrol aracı olarak kullanılmaktadır (Yaşlıoğlu, 2017, s. 82). Modelin güvenilirliğini belirlemeye yönelik yapılan değerlendirmede, Cronbach Alpha değerinin ve CR (Composite Reliability-CR) katsayısının 0,70’ten, AVE (Average Variance Extracted-AVE) değerinin de 0,5’ten büyük olmasının gerektiği ifade edilmiştir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 1’de yer alan veriler sonucunda tüm boyutlar için Cronbach Alpha değerinin 0,70’ten büyük olduğu; kaçış, rahatlama ve sağlık boyutlarına ilişkin AVE değerlerinin 0,50’den büyük olduğu ancak prestij-kaçış boyutuna ilişkin AVE değerinin ise eşik değerin altında olduğu belirlenmiştir. Hair, Anderson, Tatham ve Black (1998), CR değerlerinin 0,60’tan büyük olması halinde AVE değerinin 0,50’den küçük olmasının kabul edilebilir olduğu ve yapı geçerliliğinin sağlandığını ifade etmişlerdir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın yakınsama geçerliliğinin sağlandığı değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Ölçeğe İlişkin Faktör Analizi Verileri

Boyutlar / İfadeler	Faktör Yüğü	$\bar{X}$	s.s.
Prestij-Eğlence			
(Varyans Yüzdesi: 49,942-AVE:0,48- CR:0,88- α : 0,81)			
Termal turizmi moda olduğu için tercih ederim.	,557	1,89	1,094
Termal turizmi macera yaşamak için tercih ederim.	,675	2,16	1,247
Termal turizmi zarif görünmek için tercih ederim.	,853	2,23	1,300
Termal turizmi gençleşmek için tercih ederim.	,793	2,75	1,370
Termal turizmi arkadaşlarımla eğlenmek için tercih ederim.	,564	3,13	1,426
Kaçış			
(Varyans Yüzdesi: 22,475-AVE:0,81- CR:0,90- α : 0,94)			
Termal turizmi günlük rutin yaşamımdan uzaklaşmak için tercih ederim.	,806	3,70	1,226
Termal turizmi stresimi azaltmak için tercih ederim.	,940	3,80	1,169
Termal turizmi iş yoğunluğumdan uzaklaşmak için tercih ederim.	,934	3,83	1,207
Termal turizmi sakinleşmek için tercih ederim.	,915	3,88	1,192
Rahatlama			
(Varyans Yüzdesi: 8,057-AVE:0,76- CR:0,74- α : 0,90)			
Termal turizmi kendimi ruhen iyi hissetmek için tercih ederim.	,914	3,90	1,189
Termal turizmi kendimi dinlendirmek için tercih ederim.	,907	3,89	1,189
Termal turizmi fiziksel olarak sağlığımla iyileştirmek için tercih ederim.	,804	4,10	1,074
Sağlık			
(Varyans Yüzdesi: 6,689-AVE:0,83- CR:0,51- α : 0,90)			
Termal turizmi tedavi olabilmek için tercih ederim.	,886	4,01	1,132
Termal turizmi kendimi sağlıklı hissetmek için tercih ederim.	,941	4,17	1,107

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının prestij-eğlence boyutundan aldıkları puanlarının 1,89 ile 3,13 arasında değiştiği görülmektedir. Kaçış boyutundan aldıkları puanlar 3,70 ile 3,88 arasında; rahatlama boyutu puanlarının 3,89 ile 4,10 arasında; sağlık boyutu puanlarının ise 4,01 ile 4,17 arasında değiştiği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının Termal Turizme Katılım Motifleri Ölçeği ortalamaları incelendiğinde en düşük ortalamaya prestij-eğlence boyutunda ve en yüksek ortalamaya sağlık boyutunda sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Sağlık çalışanlarının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi ve mesleki deneyim gibi özelliklerinin, termal turizme katılım motivasyonlarını etkileyen önemli unsurlar arasında yer aldığı değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, araştırmaya katılan bireylerin demografik dağılımları analiz edilerek, termal turizm faaliyetlerine yönelik eğilimleri daha kapsamlı bir çerçevede ele alınmıştır. Tablo 2’de sunulan verilere göre, katılımcıların %59,3’ü kadın, %43,3’ü 36-45 yaş aralığında ve %73’ü evlidir. Eğitim durumu değişkeni incelendiğinde, sağlık çalışanlarının %46,8’inin lisans düzeyinde eğitim aldığı, %47,1’inin diğer sağlık çalışanı kategorisinde yer aldığı ve %32,3’ünün 16 yıl ve üzeri süredir sağlık sektöründe çalıştığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Dağılımları

Demografik Değişkenler		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	156	59,3
	Erkek	107	40,7
Yaş	18-25	28	10,6
	26-35	81	30,8
	36-45	114	43,3
	46 ve Üzeri	40	15,2
Medeni Durum	Evli	192	73,0
	Bekâr	71	27,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	11	4,2
	Lise	66	25,1
	Ön lisans	39	14,8
	Lisans	123	46,8
	Lisansüstü	24	9,1
İstihdam Türü	Hekim	17	6,5
	Hemşire	99	37,6
	Diğer Sağlık personeli	124	47,1
	İdari Personel	14	5,3
	Diğer	9	3,4
Çalışma Süresi	1 yıldan az	26	9,9
	3-4 yıl arası	35	13,3
	5-8 yıl arası	31	11,8
	9-11 yıl arası	30	11,4
	12-15 yıl arası	56	21,3
	16 yıl ve üzeri	85	32,3

Çalışmada katılımcıların cinsiyetleri ve medeni durumları değişkenleri ile termal turizme katılıma etki eden motivasyon faktörleri alt boyutları arasında bir farklılık olup olmadığı belirlenmek amacıyla bağımsız t testi analizi yapılmıştır. İki'den fazla düzeye sahip değişkenlerin (yaş ve eğitim durumu) düzeylerinde ölçek puanlarının normal dağılım göstermesinden dolayı varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Tablo 3: Termal Turizm Faaliyetlerine Katılıma Etki Eden Faktörlerin Demografik Özelliklere Göre Farklılaşması

Boyutlar	Grup		n	$\bar{X}$	s.s.	t/F	p	Tukey
Prestij-Eğlence	Cinsiyet	Kadın	156	2,3282	,98974	-2,063	,040	(1-4)
		Erkek	107	2,5794	,94127			
	Medeni Durum	Evli	192	2,2771	,85657	-4,328	,000	
		Bekâr	71	2,8451	1,15199			
	Yaş	18-25	28	2,8286	,92330	3,756	,011	
		26-35	81	2,5630	1,03928			
		36-45	114	2,3456	1,00310			
		46 ve üzeri	40	2,1250	,64480			
	Eğitim Durumu	İlköğretim	11	2,8909	1,07467	5,117	,001	
		Lise	66	2,6636	,85298			
		Ön lisans	39	2,7436	,97651			
		Lisans	123	2,1659	,96554			
		Lisansüstü	24	2,4250	,99094			
Kaçış	Cinsiyet	Kadın	156	3,9359	,99712	2,436	,016	(1-4)
		Erkek	107	3,6005	1,22804			
	Medeni Durum	Evli	192	3,7318	1,06666	-1,635	,103	
		Bekâr	71	3,9824	1,19845			
	Yaş	18-25	28	4,2411	,76824	5,023	,002	
		26-35	81	4,0216	,97243			
		36-45	114	3,6732	1,24540			
		46 ve üzeri	40	3,4000	,96874			
	Eğitim Durumu	İlköğretim	11	3,6364	1,39357	1,362	,247	
		Lise	66	3,7159	1,12480			
		Ön lisans	39	4,1603	,68702			
		Lisans	123	3,7276	1,17827			
		Lisansüstü	24	3,8854	1,05289			
Rahatlama	Cinsiyet	Kadın	156	4,0897	,97153	2,396	,017	(1-4)
		Erkek	107	3,7757	1,14263			
	Medeni Durum	Evli	192	3,9236	1,03570	-,971	,333	
		Bekâr	71	4,0657	1,10212			
	Yaş	18-25	28	4,3810	,76827	3,136	,026	
		26-35	81	4,0658	,95368			
		36-45	114	3,8947	1,16176			
		46 ve üzeri	40	3,6500	1,00696			
	Eğitim Durumu	İlköğretim	11	3,4848	1,53741	1,705	,149	
		Lise	66	3,8434	1,06091			
		Ön lisans	39	4,2564	,72733			
		Lisans	123	3,9431	1,05557			
		Lisansüstü	24	4,1250	1,15392			
Sağlık	Cinsiyet	Kadın	156	4,1667	1,04315	1,415	,158	(1-4)
		Erkek	107	3,9766	1,10825			
	Medeni Durum	Evet	192	4,0964	1,04347	,174	,862	
		Hayır	71	4,0704	1,15355			
	Yaş	18-25	28	4,1964	,72443	,428	,733	
		26-35	81	4,0679	1,04209			
		36-45	114	4,1316	1,23563			
		46 ve üzeri	40	3,9375	,81797			
	Eğitim Durumu	İlköğretim	11	3,5455	1,54037	2,606	,036	
		Lise	66	3,8712	1,13785			
		Ön lisans	39	4,3462	,77080			
		Lisans	123	4,2114	,96667			
		Lisansüstü	24	3,8958	1,39860			

p<.05*

Demografik değişkenlerin termal turizme katılım motivasyonları üzerindeki etkisini daha ayrıntılı incelemek amacıyla gerçekleştirilen istatistiksel analizler sonucunda, katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim düzeyine göre motivasyon faktörlerinde farklılık olup olmadığı değerlendirilmiştir. Tablo 3'te yer alan test sonucunda sağlık

çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımlarına yönelik prestij-eğlence, kaçış ve rahatlama boyutları ile cinsiyet değişkeni arasında ($p<0,05$); prestij-eğlence boyutu ile medeni durum değişkenleri arasında ($p<0,05$) farklılığın olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda H_1 kısmen kabul edilmiştir. Medeni durum değişkeni ile yalnızca prestij-eğlence boyutunda anlamlı bir farklılık belirlenmiş ($p<0,05$) ve H_2 desteklenmemiştir. Katılımcıların yaş ve eğitim durumları ile termal turizme katılıma etki eden motivasyon faktörleri alt boyutları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü ANOVA karşılaştırması yapılmıştır. Buna göre prestij-eğlence, kaçış ve rahatlama boyutları ile yaş değişkeni arasında anlamlı farklılık olduğu ($p<0,05$) belirlenmiştir. Söz konusu farklılıkların belirlenmesine yönelik yapılan Tukey sonuçlarında prestij eğlence boyutundaki farklılığın ($p<0,05$) 18-25 ile 46 ve üzeri yaş grubundaki bireyler arasında olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre H_3 kısmen kabul edilmiştir. Eğitim durumu değişkeni ile prestij-eğlence ve sağlık boyutları arasında anlamlı farklılık olduğu ($p<0,05$), kaçış ve rahatlama boyutları ile ise anlamlı bir farklılığın olmadığı ($p>0,05$) belirlenmiştir. Söz konusu farklılıkların belirlenmesine yönelik yapılan Tukey sonuçlarında prestij eğlence boyutundaki farklılığın ($p<0,05$) lise ile lisans, ön lisans ile lisans ilköğretim eğitim düzeyindeki katılımcılar ile lise, ön lisans ve lisansüstü eğitim düzeyindeki bireyler arasında olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre H_4 kısmen kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Seyahat motivasyonunu, bireyin arzu ettiği tatmin ve amaçlara ulaşmak için belirli bir şekilde hareket etmesini sağlayan içsel bir ihtiyaç olarak tanımlayan Beerli ve Martin (2004), motivasyonun, çevresel algıların bilişsel organizasyonunu etkileyerek turist davranışını etkileyebilen psikolojik bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, turist motivasyonu sadece turist davranışını açıklamak için değil, aynı zamanda ziyaret niyetinin bir belirleyicisidir (Mohaidin, Wei ve Murshid, 2017, s. 445). Turistik talep yapısı heterojen bir yapıdadır ve insanlar çeşitli nedenlerle turizm faaliyetlerine katılabilirler. Bu nedenle, turistleri tanımaya yönelik çabalar ve "doğru" ziyaretçileri çekmek bağlamında turizm işletmelerine önemli veriler sunmaktadır. Gerek mevcut ve gerekse potansiyel turistlerin seyahat motivasyonlarının bilinmesi pazarlama çalışmalarında mevcut imkânların en üst düzeye çıkarılmasını sağlayacaktır. Seyahat motivasyonu üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, turistlerin motivasyonlarını anlamının, turizm sektörünün gelişimi açısından temel bir unsur olduğunu ortaya koymuştur (Bayih ve Singh, 2020, s. 2). Bu açıdan değerlendirildiğinde satın alma karar süreçlerine etkisinden dolayı turistlerin seyahat motivasyonlarının incelenmesi, turizm literatüründe önemli araştırma alanları arasında yer almaktadır.

İlgili literatürde ağırlıklı olarak termal turizm faaliyetlerine katılan bireylerin sağlık turizmine yönelik farkındalıkları (Öztürk vd., 2023), algıladıkları deneyimin (Akşit Aşık, 2019) ve memnuniyetlerinin davranışsal niyetlere olan etkisi (Göker ve Öztürk, 2022; Akkuş ve Korkmaz, 2022; Bayih ve Singh, 2020; Brandão ve diğerleri, 2021; Seçilmiş, 2012) araştırılmıştır. Ceylan (2019), termal turizm işletmelerinin tercih edilmesini etkileyen faktörleri incelediği çalışmada, bireylerin tercihlerini şekillendiren unsurların işletmenin bulunduğu bölgenin doğal özellikleri, tesisin sunduğu sağlık programları, çalışanların yetkinliği, hizmetlerin dinlenme ve iyileşmeye odaklanması ve destekleyici faaliyetlerin varlığı olduğunu belirlemiştir. Çılğınoglu ve Aytuğar (2021), bireylerin termal turizm işletmelerini çoğunlukla dinlenme amacıyla tercih ettiklerini; Albayrak ve Örnek (2017), turistlerin termal tesislerde öncelikli olarak aradıkları özelliklerden birinin rahatlık olduğunu tespit etmişlerdir. Brandão ve diğerleri (2021) bireylerin termal turizm faaliyetlerine katılımlarında etkisi olan motivasyon faktörlerinin öncelik sırasına göre; gevşemek, psikolojik ve fiziksel açıdan rahatlama, günlük strese uzaklaşmak ve aile ile vakit geçirmek gibi unsurlar olduğunu belirlemişlerdir. Dülgeroğlu (2021), bireylerin çoğunlukla sağlıklarını koruma amacıyla termal turizm işletmelerine yöneldiklerini, termal turizm tesislerine yönelmelerinde etkili olan en önemli itici unsurun 'rahatlama ihtiyacı' olduğunu belirlemiştir.

Bu çalışmada ise sağlık çalışanlarının termal turizm motivasyon faktörlerinin belirlenmesine yönelik olarak, daha önce belirtilmiş olan "prestij-eğlence", "kaçış", "rahatlama" ve "sağlık" boyutları (Dimitrovski ve Todorović, 2015; Dağ, 2020) göz önünde bulundurularak Çankırı Devlet Hastanesi'nde göre yapan sağlık çalışanlarının algıları incelenmiştir. Bu boyutların; sağlık ($x = 4,0894$), rahatlama ($x = 3,9620$), kaçış ($x = 3,7994$) ve prestij-eğlence ($x = 2,4304$), olarak öncelik sırasına göre şekillendiği tespit edilmiştir. Dağ (2020) tarafından hazırlanan çalışmada ise, Haymana Termal Kaplıcaları'na termal turizm amaçlı seyahat gerçekleştiren yerli turistlerin seyahat nedenleri; sağlık ($x = 4,45$), rahatlama ($x = 4,46$), kaçış ($x = 4,16$), prestij ve eğlence ($x = 2,28$), şeklinde belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları ile karşılaştırıldığında araştırma kapsamında verilerin elde edildiği sağlık çalışanlarının termal turizm faaliyetlerine katılımlarına etki eden motivasyon unsurlarının benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Bu sonuçlar, sağlık çalışanlarının termal turizme yönelik motivasyonlarının büyük ölçüde sağlık, rahatlama ve kaçış ihtiyaçları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bulgular, literatürde yer alan diğer çalışmalarla tutarlılık arz ederek, termal turizmin özellikle sağlık odaklı faydalarının öne çıktığını desteklemektedir. Bununla birlikte, prestij ve eğlence boyutunun görece daha düşük bir öncelik taşıması, sağlık çalışanlarının termal turizmi daha çok fiziksel ve zihinsel iyileşme amaçlı değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar termal turizm işletmelerinin pazarlama çalışmalarında tesislerin

genel olarak sağlık üzerindeki olumlu etkilerine, rutinden kaçış ve rahatlama boyutuna yönelik bilgilendirme çalışmalarına ağırlık vermeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları değerlendirilirken bazı kısıtlamalar göz önünde bulundurulmalıdır. İlk olarak, araştırmanın yalnızca Çankırı ilinde bulunan devlet hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarıyla sınırlı olması, elde edilen sonuçların genellenebilirliği açısından önemli bir sınırlılık teşkil etmektedir. Çalışma, belirli bir bölgedeki sağlık çalışanlarının termal turizme yönelik motivasyonlarını incelemekte olup, farklı coğrafi bölgelerdeki bireylerin beklentileri ve motivasyonları bu çalışmada ele alınmamıştır. Dolayısıyla, iklim, kültürel alışkanlıklar, gelir düzeyi ve sağlık politikaları gibi faktörlerin termal turizme yönelik motivasyonlar üzerindeki etkileri değerlendirilememiştir. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmaların farklı illerde ve sağlık kurumlarında çalışan bireyleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi, bölgesel farklılıkların motivasyon üzerindeki etkisini ortaya koyarak bulguların daha kapsayıcı ve genellenebilir hale gelmesini sağlayacaktır. İkinci olarak, bu çalışmada motivasyon faktörleri ile yalnızca belirli demografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim düzeyi) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ancak, gelir düzeyi, çocuk sahibi olma durumu, mesleki deneyim ve çalışma saatleri gibi sosyo-ekonomik faktörler bireylerin termal turizme katılım kararlarında belirleyici olabilir. Çalışmanın kapsamı gereği bu değişkenler analize dahil edilmemiş olup, bu durum araştırmanın diğer bir sınırlılığı olarak değerlendirilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, sosyo-ekonomik ve mesleki değişkenlerin de dikkate alınması, bireylerin motivasyonlarının daha bütüncül bir çerçevede ele alınmasına katkı sağlayacaktır. Böylece, termal turizm işletmeleri için daha hedef odaklı pazarlama stratejileri geliştirilmesi mümkün olacaktır. Bununla birlikte, bu çalışmada yalnızca motivasyon faktörlerine odaklanılmış olup, turistlerin tekrar satın alma davranışları, destinasyon sadakati ve tavsiye etme niyetleri gibi davranışsal çıktılar analiz edilmemiştir. Ancak, motivasyon faktörlerinin bireylerin uzun vadeli turizm tercihleri üzerindeki etkisi, termal turizm işletmeleri açısından stratejik bir konu olup, müşteri bağlılığının artırılması ve kalıcı rekabet avantajı sağlanması açısından önemli bir rol oynayabilir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmaların motivasyon unsurlarının turistlerin uzun vadeli karar mekanizmalarıyla nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu ele alması, termal turizm sektöründe faaliyet gösteren paydaşlara daha stratejik bir bakış açısı sunarak sektörel sürdürülebilirliği destekleyebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları belirli sınırlılıklar içermekle birlikte, elde edilen veriler sağlık çalışanlarının termal turizme yönelik motivasyonlarını anlamaya katkı sağlayan önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, termal turizme ilişkin daha bütüncül bir perspektif geliştirebilmek adına, gelecekte hazırlanacak araştırmalarda farklı sosyo-demografik grupların yanı sıra psikolojik, ekonomik ve çevresel faktörlerin de analize dahil edilmesi önerilmektedir. Bireylerin turizm tercihlerini şekillendiren unsurların yalnızca demografik özelliklerle sınırlı olmayıp, gelir düzeyi, mesleki deneyim, çalışma koşulları, aile yapısı ve sosyal çevre gibi etmenlerin de bu süreçte belirleyici olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna ek olarak, turistlerin tekrar satın alma davranışları, destinasyon sadakati ve tavsiye etme niyeti gibi davranışsal faktörlerin de analiz edilmesi, termal turizm işletmeleri açısından müşteri bağlılığını artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda, gelecekteki çalışmaların motivasyon faktörleri ile bireylerin uzun vadeli turizm kararları arasındaki etkileşimi ele alması, termal turizm endüstrisinin rekabet avantajı sağlamasına ve sürdürülebilir bir büyüme stratejisi oluşturmaya olanak tanıyacaktır. Özellikle farklı gelir gruplarına, yaş aralıklarına ve meslek gruplarına sahip bireylerin termal turizme yönelik algı ve beklentilerinin incelenmesi, sektörün daha kapsayıcı hizmetler sunmasına olanak sağlayabilir. Aynı zamanda, turistlerin destinasyon seçiminde hangi unsurları önceliklendirdiğini, termal turizm hizmetlerinden beklentilerini ve bu hizmetleri tekrar tercih etme eğilimlerini değerlendiren araştırmaların yapılması, işletmelerin pazarlama faaliyetlerini daha etkin hale getirmelerine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Akkuş, G. & Korkmaz, Ö. (2022). Termal turizm deneyiminin memnuniyet ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi: Reşadiye örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 53-72.
- Akşit Aşık, N. (2019). Termal turizmde hizmet kalitesi, tüketim duyguları ve tekrar ziyaret niyeti ilişkisi: Balıkesir’de bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 102-111.
- Albayrak, A. & Örnek, E. (2017). Müşterilerin Yalova-Armutlu’da yer alan termal tesislerden memnuniyet düzeyi ve tekrar ziyaret niyetleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (62), 295-315.
- Arslan Çilhoroz, İ. & Sivük, D. (2021). Ülkelerin termal turizm harcamaları bakımından termal turizm verimliliklerinin değerlendirilmesi. *Journal of Yasar University*, 16(62), 548-559.
- Arslan, H., Mete, B., Şimşir, İ. & Örgen, C. (2022). Assessment of thermal tourism potential of Sakarya Akyazı district. *Hacettepe Journal of Health Administration*, 25(2), 301-318.
- Ayaz, N. & Dağ, H. (2017). Termal turizmde yerli turistlerin seyahat motifleri ve hizmet beklentileri. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2, 36-43.
- Bayih, B. E. & Singh, A. (2020). Modeling domestic tourism: motivations, satisfaction and tourist behavioral intentions. *Heliyon*, 6(9), 1-17.

- Beerli, A. & Martin, J. D. (2004). Factors influencing destination image. *Annals of Tourism Research*, 31(5), 657-681.
- Brandão, F., Liberato, D., Teixeira, A. S. & Liberato, P. (2021). Motives for thermal tourism: An application to North and Central Portugal. *Sustainability* (13), 1-24.
- Chen, J.S., Prebensen, N. & Huan, T.C. (2008). Determining the motivation of wellness travelers. *Anatolia: An International Journal of Hospitality and Tourism Research*, 19(1), 103-118.
- Ceylan, U. (2019). Termal konaklama işletmelerinin tercih edilmelerinde etkili olan faktörler: Kütahya ilinde bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Ek Sayı), 181-197.
- Çılgınoğlu, H. & Aytuğar, S. (2021). Termal turizm işletmelerinde sağlık beklentileri ve müşteri memnuniyeti: Bolu örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1088-1102.
- Dağ, H. (2020). Termal turizmde seyahat nedenlerinin alt boyutlarının belirlenmesi: Haymana saha araştırması. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(9), 82-92.
- Dimitrovski, D. & Todorović, A. (2015). Clustering wellness tourists in spa environment. *Tourism Management Perspectives* (16), 259-265.
- Dülgaroğlu, O. (2021). Termal turizme katılan turistlerin motivasyon faktörlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 4(2), 684-694.
- Eban, F. & Samırkaş Komşu, M. (2019). Kahramanmaraş Ilıca Kaplıcaları'nın termal turizm potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(4), 653-671.
- Fornell C. & D. F. Larcker (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Göker, G. & Öztürk, Y. (2022). Termal turizm deneyimi, memnuniyet, duygu durumu ve davranışsal niyete yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(3), 469-485.
- Hair, J. F., Anderson, R., Tatham, R. & Black, W. (1998). *Multivariate data analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Edinburgh Gate, Harlow: Pearson Education Limited.
- Kessler, D., Lee, J.-H. & Whittingham, N. (2020). The wellness tourist motivation scale: a new statistical tool formeasuring wellness tourist motivation. *International Journal of Spa and Wellness*, 3(1), 24-39.
- Loureiro, I. S., Gomes, H., Costa, V., Ferreira, F. A., Pereira, R. & Nunes, A. (2023). Thermal tourism: Study of the profile and motivations of the practitioner in Portugal. *Journal of Tourism, Sustainability and Well-Being*, 11(1), 40-51.
- Mohaidin, Z., Wei, K. T. & Murshid, M. A. (2017). Factors influencing the tourists' intention to select sustainable tourism destination: a case study of Penang, Malaysia. *International Journal of Tourism Cities*, 3(4), 442-465.
- Özdemir, Ş. (2015). Türkiye'nin termal sağlık turizmi potansiyeli. M. Altındiş (Ed.), *Termal Turizm* (s. 1-12) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Page, S.J. & Connell, J. (2006). *Tourism a modern synthesis*. London: Routledge.
- Öztürk, Y., Aydın, T. & Sert, S. (2023). Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi farkındalık düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Journal of History School*, 16(64), 1263-1277.
- Rančić, M., Blešić, I., Đorđević, J. & Bole, D. (2016). The motives for service users visiting the wellness centres in Slovenia. *Acta Geographica Slovenica*, 56(2), 193-208.
- Rodrigues, C., Ferreira, F., Costa, V., Alves, M. J., Vaz, M., Fernandes, P. O., et al. (2022). User's profile of thermal establishments: A literature review. *International Conference on Tourism Research*, 15(1), 352-360.
- Salehi-Esfahani, S., Ridderstaa, J. & Öztürk, A. B. (2021). Health tourism in a developed country with a dominant tourism market: The case of the United States' travellers to Canada. *Current Issues in Tourism*, 24(4), 536-553.
- Schmude, J., Pillmayer, M., Witting, M. & Corradini, P. (2021). Geography matters, but . . . evolving success factors for nature-oriented health tourism within selected alpine destinations. *International Journal of Environmental Research and Public Health* (18), 1-18.
- Seçilmiş, C. (2012). Termal turizm destinasyonlarından duyulan memnuniyet düzeyinin tekrar ziyaret niyetine etkisi: Sakarılıca örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(30), 231-250.
- Temizkan, S. P. (2020). Sağlık Turizmi. R. Temizkan, D. Cankül ve F. Gökçe (Ed.), *Alternatif Turizm Turizmin 41 türü* (s. 282-292) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.

Yazar Katkı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Civil Society Organizations in Bangladesh and Their Impact on Good Governance

Bangladeş'teki Sivil Toplum Kuruluşları ve İyi Yönetişim Üzerindeki Etkileri

Şuayip Turan ^{1*} A K M Motinur Rahman ²

^{1*} Asst. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Department of Political Science and International Relations, Çankırı, Türkiye

² Prof. Dr., Islamic University, Kushtia, Department of Politics and Public Administration, Bangladesh

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
sturan@karatekin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.11.2023
Kabul/Accepted: 08.11.2024

Atıf/Cite as:
Turan, Ş. & Rahman, M. (2025). Civil society organizations in Bangladesh and their impact on good governance, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 48-59.

Abstract

Aim: This study aims to analyse the roles and contributions of civil society organizations on good governance in Bangladesh. This study examines the roles and contributions of civil society organizations in fostering good governance in Bangladesh, while also analysing the relationship between civil society organizations and good governance through various topics and initiatives.

Method: Qualitative research method was used in this study. The paper analysed the growth, roles, and difficulties faced by civil society in Bangladesh when trying to encourage good governance through a literature review approach. The literature study includes several sources, such as academic journals, books, reports, and policy documents.

Findings: In line with the findings, it is difficult for Bangladeshi civil society organizations to remain politically impartial and autonomous on a national and regional level, often aligning with political parties to promote political interests. The role of religion, democratization, colonialism, and political culture in the interplay with CSOs on governance in Bangladesh will help CSOs and policymakers develop strategies that may not involve the same level of interest groups in order to enhance governance.

Result: The complexities faced by civil society organizations have further intensified due to governance practices, political turmoil, military-backed interventions, and democratic instability during different political regimes. Civil society organizations in Bangladesh have been grappling with these challenges while attempting to fulfil their roles. Maintaining an impartial environment for civil society, free from politicization and fundamentalism, to facilitate diverse participation and contribute to a home-grown governance system. By addressing the measures, civil society in Bangladesh can truly fulfil its potential as a catalyst for positive change and a driving force though difficulties.

Originality: The study's findings are anticipated to significantly benefit scholars about civil society organizations and good governance. Furthermore, the study will be advantageous for policymakers and civil society organizations. The research seeks to improve collaboration among various institutions by offering evidence-based insights, hence fostering more good governance processes. This collaboration is essential for cultivating a stronger civil society capable of effectively tackling modern challenges.

Key Words: Civil Society Organizations, Good Governance, Bangladesh.

Öz

Amaç: Bu çalışma, Bangladeş'te iyi yönetim üzerindeki sivil toplum kuruluşlarının rollerini ve katkılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, Bangladeş'te iyi yönetimi teşvik eden sivil toplum kuruluşlarının rollerini ve katkılarını incelerken, aynı zamanda çeşitli konular ve girişimler aracılığıyla sivil toplum kuruluşları ile iyi yönetim arasındaki ilişkiyi de analiz etmektedir.

Yöntem: Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Makale, Bangladeş'te sivil toplumun iyi yönetimi teşvik etmeye çalışırken karşılaştığı büyüme, roller ve zorlukları bir literatür taraması yaklaşımıyla analiz etti. Literatür çalışması, akademik dergiler, kitaplar, raporlar ve politika belgeleri gibi çeşitli kaynakları içermektedir.

Bulgular: Elde edilen bulgular doğrultusunda, Bangladeşli sivil toplum kuruluşlarının ulusal ve bölgesel düzeyde siyasi olarak tarafsız ve özerk kalmaları zor olup, genellikle siyasi çıkarları teşvik etmek için siyasi partilerle iş birliği yapmaktadırlar. Din, demokratikleşme, sömürgecilik ve siyasi kültürün Bangladeş'teki sivil toplum kuruluşlarıyla (STK'lar) yönetim üzerindeki etkileşimi, STK'lar ve politika yapıcılara yönetimi geliştirmek amacıyla aynı düzeydeki çıkar gruplarını içermeyen stratejiler geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

Sonuç: Sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı zorluklar, farklı siyasi rejimler sırasında yönetim uygulamaları, siyasi kargaşa, askeri destekli müdahaleler ve demokratik istikrarsızlık nedeniyle daha da artmıştır. Bangladeş'teki sivil toplum kuruluşları, bu zorluklarla başa çıkmaya çalışırken rollerini yerine getirmeye çalışıyorlar. Sivil toplum için siyasallaşma ve radikalizmden uzak, çeşitli katılımları kolaylaştıran ve yerel bir yönetim sistemine katkıda bulunan tarafsız bir alanın korunması gereklidir. Bangladeş'teki sivil toplum kuruluşları bu zorluklara rağmen gerçekten de olumlu değişim için bir katalizör ve itici güç olma potansiyelini gerçekleştirebilir.

Özgünlük: Çalışmanın bulgularının, sivil toplum kuruluşları ve iyi yönetim hakkında akademisyenlere önemli ölçüde fayda sağlaması beklenmektedir. Ayrıca, çalışma politika yapıcılar ve sivil toplum kuruluşları için faydalı olacaktır. Araştırma, kanıta dayalı içgörüler sunarak çeşitli kurumlar arasındaki işbirliğini geliştirmeyi ve böylece daha iyi yönetim süreçlerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu işbirliği, modern zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilen daha güçlü bir sivil toplumun geliştirilmesi için gereklidir.

Anahtar Sözcükler: Sivil Toplum Kuruluşları, İyi Yönetişim, Bangladeş.

Introduction

The concepts of globalization and civil society are intricately linked and exert a substantial influence on the contemporary global landscape. Globalization refers to the phenomenon wherein there is a heightened level of connection and interdependence observed among nations and individuals around the globe. Globalization encompasses the worldwide interchange of commodities, services, knowledge, technology, cultural elements, and concepts. Civil society may be thought as the sphere encompassing voluntary organizations, associations, and individuals that operate independently from both the government and the business sector. The composition of this entity consists of a diverse array of civil society organizations (CSOs), community groups, advocacy groups, religious institutions, and other independent entities, all working collectively to advance social, political, and environmental objectives. In the framework of globalization, civil society has emerged as a crucial actor in modern states, playing a significant role in promoting good governance (Alam, 2012; Bratton, 2013; Edwards & Foley, 2015). GIZ's Academy (2020) identifies that good governance, in this context, indicates to the implementation of effective and efficient systems that offer the best possible assistance to individuals in living a secure and fruitful life in accordance with their aspirations and possibilities. Essentially, this entails the combination of a welfare state, democratic governance and rule of law. Good governance fosters a culture that motivates an organization and its officials to strive for optimal outcomes for its members, while also minimizing the likelihood of non-compliance, misbehaviour, and improper utilization of members' funds. This has sparked renewed interest among scholars and practitioners (Keane, 1998; Putnam, 2000). Societies worldwide, regardless of their geographical location or cultural background, grapple with fundamental political questions related to balancing the private and public spheres, individual and social interests, and public ethics and private concerns (Cohen & Arato, 1992; Habermas, 1996; Taylor, 2004). Civil society is commonly perceived as a prospective intermediary to mitigate tensions and conflicts between opposing forces that threaten social cohesion and stability while promoting good governance (Diamond, 1994; Walzer, 1995). Turan (2018) emphasizes that “civil society serves to spread values like tolerance, moderation, compromise, and respect for opposing views, which are elements of democratic culture, to all levels of society and the administrative mechanism. Different social identities contribute not only to limiting the arbitrariness of governors but also to the growth of more self-confident and virtuous citizens” (Turan, 2018: 1313). In this perspective, it is necessary to comprehend the significance of the terms “civil society” and “good governance” and their interconnection.

The notions of civil society organizations and good governance have been prevalent in Bangladesh since the early 1990s; they have been significantly shaped by international donor agencies when designing global “good governance” policies (Hossain, 2004; Sarker & Alam, 2010). However, civil society in Bangladesh has also developed a distinct local approach, influenced by the country's struggle for independence in the 1970s (Ahmed & Alam, 2012; Rashid, 2013). CSOs have emerged as a prominent form of civil society in Bangladesh, although their practices often deviate from the traditional roles of civil society (Ferdous, 2009; Karim, 2011). Furthermore, the accountability and potential political

biases of donor-funded CSOs have raised concerns (Chowdhury & Hossain, 2008; Islam, 2016). Therefore, the current emphasis lies in supporting civil society organizations to enhance the effectuality of the state machinery for the purpose of promoting good governance (Chowdhury & Alam, 2010). There has been a growing trend CSOs participating in development partnerships (Howell & Pearce, 2001). These groups, such as the Social Watch Network, also serve as watchdogs across several levels (Fowler & Biekart, 2015).

Civil society organizations have a crucial role in encouraging for good governance practices and engaging the poverty-stricken masses in the process of holding authorities accountable in a democratic setup. In Bangladesh as a developing country, the need is to improve CSOs more effective. Most development-oriented activities over the last decade or so in the context of Bangladesh have centred on strengthening CSOs and enabling them to carry out economic and social functions. The interventions aimed to develop their skills, capacities, horizons, understanding and networking people (Egholm et al.2020). Recognizing the social aspect of civil society, this article aims to understand civil society organizations and their impacts on good governance in Bangladesh.

Objectives of the Study

This paper tries to analyse the roles and contributions of civil society organizations on good governance in Bangladesh. Strengthening the capabilities and resources of civil society organizations is crucial for effectively addressing current decay and injustices (Hossain & Alam, 2014). This study is going to analyse the roles and contributions of civil society organizations in fostering good governance in Bangladesh, while also analysing the relationship between civil society organizations and good governance through various topics and initiatives. The study's results illuminate civil society organizations' role in promoting national-level governmental accountability (Islam & Hossain, 2013).

The following precise objectives have been selected to comprehend the role of civil society organizations in facilitating good governance in Bangladesh:

The first objective is to understand the importance of civil society in establishing a successful government in Bangladesh. To achieve this goal, the history of good governance activities in Bangladesh will be covered from their beginning to their current situation. This study will examine the evolution of the country's governance over time by looking at significant milestones, policy changes, and institutional innovations.

The second objective is to examine the contributions of organizations and CSOs in promoting and implementing good governance practices in Bangladesh. Especially, it will look at how the strategies, policies, and projects of these players affect governance outcomes.

The third objective is to find out what prevents Bangladesh from having good governance. This objective focuses on identifying the barriers and issues that hinder the establishment of good governance in Bangladesh. Institutional weaknesses, political dynamics, corruption, and socioeconomic issues are some of the things that will be examined in this analysis.

Methodology

This study analyses the growth, roles, and obstacles faced by civil society organizations in Bangladesh when trying to improve good governance through a literature review approach. The literature study includes several sources, such as academic journals, books, reports, and policy documents. The criteria for selecting literature encompassed its pertinence to the subject, recent publication dates, and academic quality. Academic databases and libraries were searched using keywords like "civil society," "good governance," and "Bangladesh" to acquire relevant literature. The literature part was deeply examined and synthesized to identify key themes, concepts, and arguments related to Bangladesh's civil society and good governance. The research question is that "What are the factors influencing the role of CSOs on good governance?". Therefore, which factors most likely to influence the role of CSOs on good governance in Bangladesh are to reveal. The factors influencing CSOs are colonialism, democratization, accountability, participation, political culture (authoritarianism), limited resources and religion. The analysis focused on understanding the historical improvement of good governance initiatives, the role of donor agencies and CSOs in implementing good governance, the barriers to establishing effective governance, and the significance of civil society organizations in encouraging good governance.

Understanding Civil Society and Good Governance

Good government, according to the United Nations Development Program (1997), is the application of political, financial, and administrative authority to oversee national affairs at all levels. It covers the means by which people express their interests, exercise their legal rights, meet their responsibilities, and reconcile their differences—that is, the institutions, mechanisms, and procedures. States have a responsibility to empower their inhabitants by enhancing the skills and abilities of individuals and civil society groups, promoting fairness in opportunities, and guaranteeing inclusive participation in social, economic, and political spheres, as well as access to resources. This enhancement necessitates the presence of effectively operating legislative bodies, election procedures, and an appropriate legal and judicial framework. CSOs can help governments create more effective policies to deal with problems like gender equality and the protection of the rights of physically disabled individuals. CSOs do not only contribute to the national level good governance but also help in the formation of good governance principles at the societal level. So, the self-governance capacity of local communities is improved according to contemporary democratic principles. This result in the reduction of expenses and the improvement of administration by enabling government institutions to focus on critical areas, the fundamental components of social, financial, and political issues.

Civil society is crucial in promoting social development and enhancing the enforcement of rule of law. Government structures often fail to fulfil their designated functions due to a range of factors, such as corruption, inadequate funding, financial constraints, and an overly controlling approach to societal regulation. Hence, there are clear justifications for highlighting the significance of civil society in government. The collaboration between civil society organizations and state structures is both necessary and beneficial.

Civil Society and CSOs

Civil society is an expansive concept that includes groups and associations operating independently of the state and market. Its origins can be traced back to ancient Greece, but the modern comprehension of civil society emerged in the 18th century. Political theorists such as Thomas Paine and Georg Wilhelm Friedrich Hegel regarded civil society as a realm apart from the state. In recent times, civil society has gained renewed interest due to the democratic trend and the need to address social service gaps in developing countries caused by structural adjustments and reforms (Morgenthau, 1985). The definition of civil society lacks certain clarity among scholars. However, it can be conceptualized as the collective endeavours carried out by individuals or groups, situated between the realms of family, state, and market, with the aim of promoting the common welfare (Salamon and Anheier, 1998). Various perspectives define civil society differently. For example, Veneklasen (1994) characterizes it as a space of social engagement between individuals and the state, characterized by norms of cooperation, voluntary associations, and public communication. Connor (1999) emphasizes the importance of autonomous associations and networks that amplify the voices of civil society in governance and the market. Uphoff (1995) suggests that CSOs, while being a component of civil society, it is imperative to regard it as a functional domain that exists between the public and private sectors. Within the framework of this article, civil society can be delineated as a complex web of organizations and initiatives that serve to uphold the democratic realm situated between the state and the family. This term refers to the collective of both groups and individuals inside a nation who actively participate in social and political matters, while not operating as formal political parties (Tocqueville, 1900; Putnam, 1999). Civil society serves a crucial role in expressing citizens' concerns, resisting government abuses, and negotiating with the state to achieve its objectives. Key features of civil society include its separation from the state and market, common values and interests among participants, and its endogenous and autonomous development process (Lewis, 2004).

Devaney (2022) describes CSO generally as an autonomous organization that operates without government control or influence. The United Nations (UN) established the phrase in 1945 to differentiate between governmental entities and commercial organizations. It is a relatively recent concept. CSOs are commonly established by individuals with a specific purpose or objective, and they utilize their platform to advocate for causes within the non-profit industry. Civil society organizations (CSOs) are generally nonprofit organizations that are driven by a specific mission and focus on advocacy or providing services. There are several CSOs of varying sizes that operate globally and are structured to serve a wide range of purposes. Devaney (2022) emphasizes that CSOs should strictly adhere to a set of fundamental principles and ideals. Transparency and accountability are crucial for CSOs due to their significant role in all aspects of development. Enhancing the awareness of the CSO's funding, operations, and aims among its members, stakeholders, and beneficiaries is crucial for establishing credibility and promoting the success of the organization.

Kumar (1993), Calhoun (1993), and Chandoke (1995) characterize civil society as an intermediary domain situated between the individual/family and the state, although the specific components of this domain differ. Marx (1977) employs a political economy framework that situates civil society within the domain of property and class, contrasting this with the purported universalism of citizenship in the political realm. Civil society is a crucial factor in driving liberal and democratic political transformations, providing a basis for evaluating the enduring sustainability of political

systems. They can enhance the structural formula of society, support democratic processes by advocating for government transparency, and accountability of public leaders. A dynamic civil society can uphold standards of public humanity and responsibility, while also maintaining a disciplined relationship with the state. If civil society replaces public services, potential issues may develop if it is incorporated. Turan (2022) stated that CSOs have had different tasks in many phases of history. In our modern world, besides the significance of civil society associations in the country, it is obvious that they also carry out activities abroad. One of the reasons behind this is that there is change and development in the cultural and social fields along with the economy in the globalization process (Turan, 2022: 1101).

The existence of CSOs does not guarantee good governance. Therefore, institutional bodies must be sure civil society can successfully engage in decision-making by taking preventative measures and thus to ensure good governance. Powell and Steinberg (2006) states that CSOs fulfil a diverse range of service and humanitarian roles, conveying citizen concerns to Governments, advocating for and overseeing policies, and promoting political engagement by providing information. Burnell (2000) noticed that CSOs are crucial for good governance because they are directly linked to key elements such as transparency, involvement, and decentralized power sharing. The concept of "democracy" explicitly encompasses the notion of civil society's involvement in governance. The presence of a strong civil society is crucial for a government to effectively fulfil its primary responsibility of allocating and managing resources to address common issues. In this context, it is important to emphasize the institutional structures of local self-government, which enable the participation of CSOs in the decision-making processes of the governing structures. Therefore, it is imperative to have an informed and engaged public engagement through non-governmental organizations (CSOs) and civic groups to enhance openness and accountability within the government.

Understanding Good Governance

The concept of good governance is of paramount importance in ensuring effective and accountable decision-making processes in any society. Good governance encompasses the principles of accountability, transparency, participation, rule of law, and responsiveness (World Bank, 1994). Social stability, economic growth, and societal well-being are all dependent on good governance. This indicates that institutions and processes are equitable, inclusive, and responsible, resulting in the welfare and empowerment of citizens. A comprehensive understanding of the concept of good governance is essential in order to deal with the challenges faced by civil society organizations in Bangladesh regarding good governance. Donohue (2024:3), citing United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), characterizes good governance as "participatory, consensual, accountable, transparent, responsive, effective and efficient, fair and inclusive, and consistent with the rule of law." Good governance therefore reduces the possibility of corruption, promotes inclusiveness and meets the current and future demands of society. According to the United Nations Development Program (2007), ensuring those in authorities accountable for their actions and choices is an important part of good governance. Transparent governance encourages transparency, accessibility and the flow of information, enabling citizens to make their leaders accountable. According to the United Nations Development Program (2007), participation is a key element of good governance, which emphasizes the importance of everyone being involved in decision-making processes. It recognizes the perspectives of diverse groups and encourages their active participation and representation. (World Bank, 1994).

The rule of law is a crucial part of good governance and emphasizes the fair and impartial application of laws (United Nations Development Programme, 2007). As a result, justice and equality are promoted and individuals and organizations are held accountable through legal frameworks and procedures (World Bank, 1994). Responsive governance demonstrates to the capacity of institutions and leaders to meet the expectations and demands of the public (United Nations Development Programme, 2007). In order to promote and strive for good governance, civil society organizations in Bangladesh must have a firm grasp of these ideas. Civil society can help improve society by adhering to these principles, which include openness, accountability, citizen engagement, and the rule of law.

Interaction and Challenges of Civil Society and Good Governance in Bangladesh

Democratic states should now employ a common approach to effectively communicate, cooperate, and shape favourable democratic governance policies. This will help expand democratic opportunities and establish themselves as exemplars and advocates of good governance and democracy in Asia. Supriadi (2018:1) emphasizes that "*civil society has a crucial role in defending democracy. But with limited resources, civil society struggles to develop an adequate and timely response to the current democratic regression. Thus far, most efforts have been at the national level in silos, or grouped around thematic advocacy issues, creating a movement in the region that is not in sync. Many times before in the Asia region there have been attempts to strengthen solidarity among these different parts and movements of civil society, and the most recent of these, focusing on democracy, has come in the formation of the Asia Democracy Network (ADN)*".

Civil society organizations play a crucial role and serves as the core of the movement to enact change and protect rights. Therefore, it should be give more emphasizes on the improvement of civil societies in order to facilitate good governance and democracy. Supraiadi (2018) underlines that civil society needs to be provided authority and be prepared to promptly intervene across all avenues of advocacy. It is necessary to establish connections with those who are socially isolated and implement effective outreach strategies across all segments of society in order to augment the population of proponents of democracy. In order to transform the perception of democracy and ensure its attainment, it is imperative that we proactively involve ourselves in media platforms and establish partnerships with both governmental and non-governmental entities. For the sake of our basic liberties and the openness of our government, it is critical that more people realize that democracy is the way to go.

Singh (2020) argues that the development and influence of civil society are shaped by multiple elements, including the level of political democracy, economic advancement, historical and cultural context, demographic and sociological context, mobility patterns, value systems, and modernity. Civil society organizations must be empowered and prepared to engage instantly in all domains of advocacy. Productive communication strategies must be used across all social groups to incorporate socially isolated individuals. To alter perceptions of democracy and facilitate its implementation, we must proactively participate in media platforms and develop alliances with governmental and civil society organizations. It is crucial to recognize that democracy provides the optimal opportunity to safeguard our fundamental liberties and guarantee governmental transparency. Recognizing that democracy offers the greatest chance of safeguarding our basic liberties and guaranteeing governmental openness is crucial.

Bangladesh Context

The history of civil society and good governance in Bangladesh is a complex topic that necessitates thorough comprehension. Bangladesh, a developing nation, acknowledges the significance of civil society organizations and good governance in attaining sustainable development and social improvement. Civil society covers a range of organizations, community groups, and grassroots movements. Civil society organizations play a crucial role in empowering citizens, fostering inclusivity, and facilitating active participation in decision-making processes. Civil society organizations aim to improve social conditions, and facilitate positive transformation (Chaney et al., 2020; Chaney & Sahoo, 2020).

The World Bank initiated the concept of "good governance" in the 1990s in the context of improving government performance, the concept can be defined as the utilization of accountability, involvement, transparency, and predictability to enhance administrative efficacy (ADB, 1995; Commonwealth Secretariat, 2000). However, the donor-driven approach rarely meets local demands for enhancing the governance system in Bangladesh. The Western notion of "good governance" and "good government" has often been used interchangeably (Crawford, 1996), but governance involves multiple actors beyond the government, including civil society, media, lobbyists, and multinational corporations (Barenstein, 1994). The Western paradigm of "good governance," characterized by the imposition of conditionality's by international donors within the context of Bangladesh, fails to adequately address the indigenous governance system. Cooperative people, used to associational behaviours, underpin voluntary initiatives. The first and apparently only attempt to critically evaluate the role of CSOs in Bangladesh was published in 1993. The report is long and generally very critical of international CSOs in their dealings with Bangladeshi ones, who are given more legitimacy than their international partners. The reports, however, exclude war-related charities as not being CSOs, although they now fall within the popular understanding of CSOs. (Chowdhoree et al, 2020).

Civil society organizations in Bangladesh serve a crucial role in advocating for social justice, human rights, and environmental sustainability. These organizations have significantly contributed to addressing issues including poverty reduction, gender equality, education, healthcare services, and disaster management. Establishing a communication channel between communities and governments facilitates the recognition of the needs and rights of disadvantaged groups, ensuring their voices are heard. Moreover, CSOs in Bangladesh are actively involved in initiating legal reforms at the grassroots level to specifically address and empower the most marginalized segments of the community. The objective is to find effective resolutions for issues that were previously unresolved.

Bangladesh faces some challenges, including political instability, corruption, weak institutions, and resource limitations. A legal framework must be developed to safeguard the rights of civil society actors and establish an appropriate environment for their activities. Enhancing government institutions, fostering transparency and accountability, and facilitating effective engagement between civil society organizations and the government are crucial. Overcoming obstacles necessitates collaborative efforts, leading to comprehensive development and significant change.

Good governance establishes a crucial basis for enabling transparency, accountability, and effective service delivery. The creation of strong institutions, compliance with the rule of law, and the improvement of ethical norms in public administration are essential. The Bangladeshi government has implemented several initiatives aimed at enhancing governance quality. These procedures cover the implementation of productive e-governance systems, the formulation of anti-corruption programs, and the promotion of public engagement via diverse digital platforms. These initiatives try to solve the problems and supply social needs and responsible.

The condition of civil society and governance in Bangladesh is a complex and evolving matter that necessitates continuing collaboration and dedication from all stakeholders. This effort necessitates unwavering commitment and on-going enhancement. Bangladesh exemplifies a potential model for other nations regarding civil society and effective governance through collaborative initiatives. With dedication, patience, and a firm belief in societal potential, Bangladesh can achieve substantial progress and advance toward a more promising future (McDonough & Rodríguez, 2020; Hasan, 2024; Lewis, 2021; Van Rooy & Robinson, 2020).

Challenges to the Growth of Civil Society

Civil society organizations are crucial actors in the improvement of universal values around human rights, the environment, labour standards, good governance and anti-corruption. Yet, there are historical, cultural, social, and political factors that have hindered the growth of civil society in developing countries. Working in a challenging political environment is not the only impediment to the effectiveness of civil society organizations (CSOs) in Bangladesh. The government has formulated and implemented several laws and policies that constrain the activities of the CSOs or, in some cases, impose restrictions on their functioning. The required approvals from line ministries and the bureaucracies concerned with the management of the CSOs are extremely time-consuming. Furthermore, the high level of political interference from lawmakers demands more paperwork and poses challenges for CSOs.

The CSO search for a shortcut or 'bypass' of government rules and regulations is seen as a direct violation of the sovereignty and policy of the government of Bangladesh (Bashar, 2021). In addition to this, there is a lack of commitment from within the CSOs themselves. The commitment of some CSOs is dedicated solely to the objective of raising funds from international donors to support their own personal careers. The beneficiaries of the field research have a strong opinion that the CSOs in Bangladesh are run by the 'middle class' and 'intellectuals' who lack an understanding of the reality of the lives of poor people. Moreover, there is a far lower level of credibility than trust. In such societies, although both concepts imply an expectation of getting what they want, trust matters; while credibility depends on reputation or status. On the other hand, there are other reasons for the lack of credibility, and hence trust, in the CSOs. Moreover, there are societal constraints that include religion, caste systems, and gender biases, discrimination and manipulation that act to curb the spread of social capital and civil society. In addition, trust is an integral part of the social and economic fabric within a society. It brings unity, cohesiveness, and a sense of security among people who perceive themselves as belonging to an exclusive section of the broader society. In contrast, the money-driven or 'corrupted' CSOs have a negative influence. Social advocacy is constrained by threats, denunciations, and persecutions by the opponents of civil society actors. Hate, malice, and political intolerance have created an environment of fear and suspicion, in which free collective social and civic calls for service are seen as threats to potentially developmental political powers. The overarching policies of the constitution of the country have been abused in recent years by the governing party to make it difficult for anyone to stand up to the government not conforming to its opinion and ideology; civil liberties are easily threatened with legal sanction and repression (Momen and Ferdous2023).

Many developing countries, like Bangladesh, have a history of authoritarian government, which leaves little room for civil society organizations. This is one of the reasons why Bangladesh is considered to be a developing country. Initially, new charitable organizations were required to conform to pre-existing power structures and refrain from criticizing political authority.

The improvement of the CSOs is also significantly influenced by religion, which plays an important part in the process. It is possible that religions do not endorse the establishment of non-governmental organizations (CSOs), despite the fact that they generally have a favourable attitude toward charitable giving. The effect of colonialism on the development of the civil society organizations is diverse. It also varies according to the national traditions and values of the various countries.

One of the most crucial obstacles of civil society organizations is the existence of restrictions on funds and resources. Civil society organizations which are largely dependent on foreign donors, can lead to a misalignment of priorities and an excessive emphasis on donor interests rather than the needs of the community. Moreover, strengthening democracy requires not only the creation of democratic structures but also social support and economic development. For a successful democratization, it is vital to develop state structures, a local civil society, and an economic foundation. These factors have historically prevented to the growth of civil society in developing countries, including Bangladesh. However, recognizing and addressing these impediments are essential to facilitate the growth of a strong civil society sector and advance the principles of good governance.

Findings and Discussions

Complexities of Civil Society in Bangladesh

The fundamental elements and principles of civil society in Bangladesh seem to have diminished in their relevance among the general population, no longer serving as a driving force for widespread engagement, voluntary action, and independent civil society (Harriss, 2001; Uddin & Islam, 2018). The observed phenomenon may be attributed to a multitude of variables, involving encompassing the expected response to shifts in the era of globalization, the heterogeneous character of political methodologies, and the swift proliferation of non-governmental organizations supported by Western sources (Harriss, 2001). During the period of military governance in the 1980s, the civil society of Bangladesh assumed a pivotal role in opposing authoritarian governments and military dictatorships, thereby facilitating the attainment of democratic liberties for the populace (Harriss, 2001; Hasan, 2017). These efforts were recognized as significant in the country's struggle for democracy. However, after the restoration of democracy in 1991, the challenges faced by civil society and the responsibilities associated with the good governance and civil society movements have become increasingly intricate (Harriss, 2001). On the one hand, it became imperative to reform state institutions; while on the other hand, there existed a necessity to establish a societal culture that aligns with the principles and norms of democracy (Uddin & Islam, 2018). In Bangladesh, the promotion of good governance and civil society principles by prominent donors like the World Bank, IMF, ADB, and UNDP has not translated effectively into broader societal impact. While governmental institutions have made some progress in areas such as transparency, accountability, self-management, and self-governance, these principles have not been adequately embraced by society at large (Harriss, 2001). The operations and role of civil society have become more complex due to governance practices, political turmoil, military-backed interventions, and instability during different political regimes (Harriss, 2001; Hasan, 2017). Civil societies in Bangladesh have been grappling with these challenges, and questions remain regarding their effectiveness and autonomous functioning for the interests of the people (Harriss, 2001).

Religion and politics are both important social institutions, and they are deeply interconnected in most social settings. The religious beliefs, practices, and principles of a society are bound to shape the social and political dynamics of that society. The influence of religion is particularly significant in society when the majority of the population adheres to a single faith, as is the case in Bangladesh, where over 90% of the population is Muslim. Not surprisingly, Islamic values have an impact on the social and political life of Bangladesh. The introduction of the concept of governance in Bangladesh occurred during the colonial period. However, independent Bangladesh returned to the art of good governance in the post-colonial era. Bangladesh has seen a rise in religious organizations. Apart from its influence on welfare policy-making, society in Bangladesh has seen frequent interactions between stakeholders and religious organizations. However, in Bangladesh, religion has two sides. Religion, in addition to being a force for cohesion, can also exacerbate divisions (Roy et al., 2020; Chaney & Sahoo, 2020).

In addition to religion's dual nature, religion directly impacts the role of CSOs in society. Non-governmental organizations, whether secular or faith-based, often find that they sometimes act in parallel with some religious institutions and, at other times, conflict with these same religious institutions. Religion has direct, organizational-level impacts on these relationships. While collaboration between religious institutions and non-governmental organizations occurs in some contexts, the religious sector also has a voice that often works against policy and legislative measures. The aim of this discussion is therefore to underline the importance of religion and to argue that a thorough analysis of the concept of good governance in Bangladesh must include religious concerns, practices, as well as beliefs (Chaney & Sahoo, 2020). Moreover, its unique relevance to political cultures and policy-making in predominantly Muslim countries such as Bangladesh, religion holds both the potential to engage marginalized populations and inform theoretical perspectives on governance (Alam et al. 2020). Religion-centred organizations can often reach more people than their secular counterparts. In societies like Bangladesh, religion must therefore be examined in discussions of good governance, rather than being ignored in favour of the secular approach. Schulz (2021: 90) states that religion and CSOs gain a significant place within society, and their interaction portrays the societal dynamics, including the influencing factors on the role of CSOs in Bangladesh.

Political culture is seen in inducing strategic behaviour of players that is anticipated to be beneficial collectively or for contending interest coalitions. Political culture as provinces of explicit behaviour acts upon governance either to undermine or negatively affect it or to strengthen or positively affect it. Political culture affects governance in major ways, either determining the degree and manner in which the members of a polity engage with governance processes or helping to instil within them norms and values found to be democratic. The challenge that interests us here also is to know how Bangladeshis engage in a specific sphere of political life, as normally they would in the light of their political culture.

In Bangladesh, the political culture is still fairly similar to earlier practices introduced during the colonial period. Nonetheless, the administration is not delivering the services, which rather resemble patterns, ending up with personal whims and following the previous practices of discretionary decision-making. Society was ruled by religious norms

before colonial power disintegrated such trends. Generally, public governance systems are influenced and shaped through each transition, but sometimes they follow the roots of colonial practices. While the older system is contesting with newer frameworks, societal transition occurs that gradually creates a distinct view in the root administration, which shows a perpetual continuation. Consider the colonial practices and those institutions introduced by the British in India. These policies and institutions are still part and parcel of the Bangladeshi administration system. That is why any environmental changes also affect the root practices of Bangladesh. The system stays as it is. The newly introduced practices can stay for a short period. It is proven that the colonial power introduced socially oriented institutions; however, local officials attempted to incorporate some of these new institutions into their work, but ultimately they failed, and the colonial power apparatus collapsed (Sakib, 2023; Islam et al., 2020)

Political culture of the country has historically been more family-based, in which emotions are more important than politics for the generations. Individual- and family-based decisions are the norm and are associated with benefits that extend beyond personal lives into the development sphere through the formation of political dynasties. Within such social structures, it is imperative to build institutions like CSOs to address the various symptoms of poverty that affect a majority of the population of the country. Service delivery has been fraught with difficulties due to the inability of colonial administrators to enforce laws and policies that were perceived to reduce poverty and injustice. Public perceptions of good governance, therefore, focused on the roles of service deliverer, which was largely based on the handouts of the zamindars or the morally superior British and which continues to this day to shape institutional trust and state-society relations in Bangladesh. Such context-specific analyses are crucial for identifying points of effective intervention, if any, for the identification of connections between democratization, political culture in Bangladesh, and the potential role of CSOs in promoting local governance. (Arefin et al.2020)

The process of democratization in Bangladesh was closely related to local, colonial, and international politics. It takes place within a socio-religious, politico-cultural, and historical context shaped by these processes. Colonialism represented a set of arbitrary power structures that, all rationale for existence aside, have perhaps brilliantly been the precursor of the modern state. The hermeneutic impulse behind the unveiling of the shape and scope of the state evolves with its successor, the postcolonial regime, liberal and authoritarian altogether. Various political parties played a key role in the democratic governance story. The Pakistan Muslim League, the ruling party of the colonial power, was the successor of the All-Indian Muslim League, a religious political party dating back to its inception in 1906 and sometimes dubbed a socio-religious reformist party. In the then Pakistani national politics, the BNP, formed with a cadre of former high-ranking military men of the Pakistani regime of the late sixties and seventies, was a populist center-right party; the Ershad regime, military coup-maker and the unseated President from 1982-1990, came from the BNP. Again, the Awami League has had the unique history of being one of the freedom fighters' political alliances. Civil society in general and CSOs in particular are two fundamental components of the abuses of the term "democratization." All put together, the political scientist concludes that "democracy will be consolidated in the case of Bangladesh as long as it focuses on 'traditions of pluralism, tolerance, and amity among the people' (Lewis & van Schendel, 2020; Hossain & Habib, 2021).

In the current situation, democracy in Bangladesh is hindered by authoritarian governance and development practices (Harriss, 2001; Uddin & Islam, 2018). Despite the existence of multi-party democracies, the translation of basic principles of good governance into reality has been limited (Harriss, 2001). The importance of civil society in encouraging democratic ideals and an integrated approach to local good governance that meets society needs is emphasized. (Uddin and Islam, 2018; Harriss, 2001).

Both national and regional scales, civil societies in Bangladesh frequently fail to remain impartial and autonomous, instead allying with political parties and furthering their own agendas (Harriss, 2001; Hasan, 2017). Powerful civil society actors like landowners, moneylenders, religious leaders, and village elites—who typically possess political connections and collaborate with the bureaucratic apparatus—are aligned in this alliance, threatening their autonomy (Harriss, 2001).

It is difficult for Bangladeshi civil society organizations to remain politically impartial and autonomous on a national and regional level, often aligning with political parties to promote political interests. When actors unite with powerful interests, it hinders civil society's ability to function autonomously. Members of the village elite, who control community-based services, make and keep political connections and frequently work together with bureaucratic institutions. Consequently, this collaboration serves to obscure the boundaries between civil society and political authority.

To address these complexities and challenges, certain measures are necessary. A robust and impartial civil society can serve as a crucial balance to ensure that government power is not abused, and it can contribute to the development of a governance system driven by checks and balances. Achieving this requires:

- The establishment of a resilient social and institutional framework is crucial for facilitating the expansion and advancement of civil society.
- Promoting transparency, accountability, and combating corruption in both public and private sectors.
- Actively involving civil society organizations in parliamentary committees and decision-making processes.
- Upholding autonomy from political factions and abstaining from advancing political agendas.

- Depoliticizing and strengthening educational institutions to enhance citizen involvement and emphasize both rights and obligations.
- The individual actively participates in advocacy efforts, offers policy recommendations, and provides technical help to government entities.
- Promoting dialogue and collaboration among various stakeholders, including state institutions, donors, civil society, and corporate groupings.
- Establishing an anti-corruption commission with strong links to civil society.
- Ensuring free access to information and developing a code of conduct for media and civil society organizations.
- Empowering local councils, CSOs, unions, consumer groups, and citizen associations through collaborative efforts with the state.

It can be concluded that understanding the role of religion, democratization, colonialism, and political culture in the interplay with CSOs on governance in Bangladesh will help CSOs and policymakers develop strategies that may not involve the same level of interest groups in order to enhance governance. For improving good governance, however, the role of religion, democratization, and colonialism also must be considered. While the role of CSOs in policymaking and service delivery is likely to be increasingly important in the future, it can be recommended that they also require a willingness to collaborate with the government (Tarusarira, 2020)

Conclusion

The complexities surrounding civil society in Bangladesh require a comprehensive and nuanced approach to ensure its effectiveness in promoting good governance and sustaining democracy. The essential elements and principles of civil society appear to have diminished in their relevance among the general populace, resulting in a lack of motivation for widespread engagement, voluntary actions, and independent operations. The above-mentioned phenomenon can be partially ascribed to the expected responses to the process of globalization, the heterogeneous character of political methodologies, and the swift proliferation of non-governmental organizations (CSOs) supported by Western entities. Throughout Bangladesh's history, civil society has played a crucial role in resisting authoritarian regimes and military dictatorships, contributing to the process of attaining democratic freedoms. Nevertheless, following the reestablishment of democratic rule in 1991, the challenges associated with effective governance and the advancement of civil society movements grew increasingly complex. Alternatively, it became imperative to reform state institutions, while on the other hand, the task of cultivating a culture that aligns with democratic principles and practices presented an equally formidable obstacle. Regrettably, the notions of good government and civil society, although prescribed by major international donors, have predominantly been limited to governmental institutions, neglecting their broader societal relevance. The complexities faced by civil society have further intensified due to governance practices, political turmoil, military-backed interventions, and democratic instability during different political regimes. Civil society organizations in Bangladesh have been grappling with these challenges while attempting to fulfil their roles. However, the question of the role of civil society and its capacity for autonomous functioning remains uncertain, hindering its ability to advance the interests of the people. Retaining an impartial environment for civil society, free from politicization and fundamentalism, to facilitate diverse participation and contribute to a homegrown governance system. By addressing these measures, civil society in Bangladesh can truly fulfil its potential as a catalyst for positive change and a driving force.

A common sense that strengthening CSOs does lead to the enhancement of the governance process and quality. CSOs contribute to the generation of good governance outcomes in the areas of policy reform, corruption, and transparency, and at the same time, there is no doubt that there will be challenges in this discourse—challenges in implementation and dialogue, challenges between national and international, regional approaches—as there are vested interests that feel threatened. In this context, it can be reiterated that CSO capacity building is essentially a long-term process. There is now broad agreement that a powerful and dynamic civil society is an essential ingredient in transforming Bangladesh. In conclusion, there is the proposition that a small investment in civil society in the short term can have a long-term pay-off in terms of good governance in Bangladesh.

Referance

- Ahmed, M. & Alam, S. (2012). Impact of microcredit on rural livelihood: evidence from Bangladesh. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(12), 150-156.
- Alam, S. S. (2012). Civil society and good governance: Challenges and opportunities. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 2(5), 10-15.

- Alam, M. K., Miah, M. S., Siddiqui, M. N., & Hossain, M. I. (2020). The influences of board of directors and management in Shariah governance guidelines of the Islamic banks in Bangladesh. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(9), 1633-1647.
- Asian Development Bank (ADB). (2008). Overview of NGOs and Civil Society Bangladesh <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28964/csb-ban.pdf>
- Arefin, M. S., Alam, M. S., Islam, N., & Molasy, M. (2020). Organizational politics and work-family conflict: the hospitality industry in Bangladesh. *South Asian Journal of Business Studies*, 9(3), 357-372.
- Arato, A. & Cohen, J. L. (2022). Populism and Civil Society: The Challenge to Constitutional Democracy.
- Bashar, I. (2021). The Role of Civil Society in Preventing and Countering Violent Extremism in Bangladesh. Civil Society Organizations Against Terrorism.
- Bratton, M. (2013). Civil society and political accountability in Africa. *Public Management Review*, 15(5), 655-676.
- Burnell, P. (2000). Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization.
- Calhoun, C J, (1993). Civil society and the public sphere, *Public Culture*, 5, 267-280.
- Chandhoke, N, (1995). State and Civil Society: Explorations in Political Theory, New Delhi: Sage.
- Chaney, P., Sabur, S., & Sahoo, S. (2020). Civil society organisations and LGBT+ rights in Bangladesh: A critical analysis. *Journal of South Asian Development*, 15(2), 184-208.
- Chaney, P. & Sahoo, S. (2020). Civil society and the contemporary threat to religious freedom in Bangladesh. *Journal of Civil Society*, 16(3), 191-215.
- Cohen, J. L., & Arato, A. (1992). Civil Society and Political Theory. MIT Press.
- Chowdhury, N. J., & Alam, M. J. B. (2010). NGOs and good governance in Bangladesh: Institutionalization of a mutual relationship. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 32(1), 73-90.
- Chowdhury, N. J., & Hossain, A. (2008). Non-governmental organizations in development: The case of Bangladesh. *Online Submission*, 1-14.
- Chowdhoree, I., Dawes, L., & Sloan, M. (2020). Scopes of community participation in development for adaptation: Experiences from the Haor region of Bangladesh. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101864.
- Devaney, C. (2022). What is an NGO: Definition, Duties, Types, Role in Civil Society, <https://www.liberties.eu/en/stories/what-is-an-CSO/44392>
- Diamond, L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal of Democracy*, 5(3), 4-17.
- Donohue, j. (2024). What is Good Corporate Governance? <https://www.diligent.com/resources/blog/what-constitutes-good-governance>
- Edwards, M., & Foley, M. W. (2015). Civil Society and Social Movements: Potential Lessons from the Past, Pathways to the Future. In R. A. D. Choudhury & S. Y. Kim (Eds.), *Democracy and Civil Society in Asia: Globalization, Democracy, and Civil Society in Asia* (pp. 103-117). Routledge.
- Egholm, L., Heyse, L., & Mourey, D. (2020). Civil society organizations: the site of legitimizing the common good-a literature review. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 31, 1-18.
- Ferdous, N. (2009). Role of Civil Society Organizations in Poverty Reduction: The Case of Bangladesh. University of Maryland. GIZ's Academy 2020. Governance and Democracy, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
- Habermas, J. (1996). Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. MIT Press.
- Hasan, S. (2024). Philanthropy and Social Justice in Islam: Principles, Prospects, and Practices Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=4709876> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4709876>
- Hossain, I. (2004). NGO-led good governance: challenges of sustainability in Bangladesh. *Third World Quarterly*, 25(2), 237-250.
- Hossain, A. & Habib, A. (2021). Decentralisation and democratisation in local government focusing key development programs in Bangladesh. *CenRaPS Journal of Social Sciences*, 3(1), 33-48.
- Howell, J., & Pearce, J. (2001). Civil Society and Development: A critical Exploration. Lynne Rienner Publishers.
- Islam, M. M. (2016). NGOs in Bangladesh: The challenge of good governance. *Journal of Politics and Governance*, 6(1), 41-52.
- Islam, M. N., Önder, M., & Nyadera, I. N. (2020). Islam, politics and Bangladesh: a qualitative content analysis on the democratic and political culture of Bangladesh Jamaat-e-Islami (BJI). *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 10(2), 291-318.
- Keane, J. (1998). Civil Society: Old Images, New Visions. Stanford University Press.
- Kumar, K, (1993). Civil society: An enquiry into the usefulness of an historical term, *British Journal of Sociology*, 44(3), 375-395.
- Lewis, D. (2021). Humanitarianism, Civil Society and the Rohingya Refugee Crisis in Bangladesh. Citizen Aid and Everyday Humanitarianism.
- Lewis, D. & van Schendel, W. (2020). Rethinking the Bangladesh state. Contributions to Indian Sociology. Ise.ac.uk

- Lorch, J. (2021). Elite capture, Civil Society and Democratic Backsliding in Bangladesh, Thailand and the Philippines.
- McDonough, A. & Rodríguez, D. C. (2020). How Donors Support Civil Society as Government Accountability Advocates: A Review of Strategies and Implications for Transition of Donor Funding in Global Health. *Globalization and Health*.
- Powell, W. W., & Steinberg, R. (Eds.). (2006). *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, Second Edition. Yale University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt5vktdq>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster.
- Rashid, M. H. (2013). Good governance and economic development in Bangladesh: An analysis of institutional dynamics. *International Journal of Social Science and Humanity*, 3(3), 237-242.
- Roy, S., Huq, S., & Rob, A. B. A. (2020). Faith and education in Bangladesh: A review of the contemporary landscape and challenges. *International Journal of Educational Development*, 79, 101864.
- Sakib, S. M. N. (2023). Comparing the Sociology of Culture in Bangladesh and India: Similarities and Differences in Bangladeshi and Indian cultures. *Simulacra*. trunojoyo.ac.id
- Sarker, A. E., & Alam, G. M. M. (2010). Good governance in Bangladesh: The role of civil society. *The Journal of Social, Political, and Economic Studies*, 35(2), 223-251.
- Singh, P.A. (2020). "Civil Society and Governance in South Asia: Issues and Challenges," Springer Books, in: Md. Nurul Momen & Rajendra Baikady & Cheng Sheng Li & M. Basavaraj (ed.), *Building Sustainable Communities*, Edition 1, Chapter 22, Pages 465-479, Springer.
- Supriadi, I. (2018). The Will of Civil Society to Promote and Defend Democracy in Asia. <https://www.civicus.org/index.php/re-imagining-democracy/stories-from-the-frontlines/3376-the-will-of-civil-society-to-promote-and-defend-democracy-in-asia>
- Schulz, M. (2021). *Convolutional Convictions, Partial Positionings: Non-religion, Secularism, and Party Politics in Sylhet, Bangladesh*. Unpublished PhD dissertation, University of Zurich
- Taylor, C. (2004). Modern Social Imaginaries. *Public Culture*, 14(1), 91-124.
- Transparency International. (2023). What is Good Governance? Retrieved from <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>
- Turan, Ş. (2018). Civil society in Çankırı in the framework Yaran associations. *Turkish Studies - Social Sciences*, 13(18), 1311-1322, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13921>
- Turan, Ş. (2022). Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının Azerbaycan İlişkilerine Etkisi, The Impact of the Civil Society Associations in Turkey on Azerbaijan Relations Conference: The 7th INCSOS International Congress of Social Sciences, Azerbaijan.
- Tarusarira, J. (2020). Religion and Coloniality in Diplomacy. *The Review of Faith & International Affairs*.
- United Nations Development Programme (1997). *Governance for Sustainable Human Development: A UNDP Policy Document*.
- United Nations Development Programme. (2007). *Governance for Sustainable Human Development: A UNDP Policy Document*. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/492551>
- Van Rooy, A. & Robinson, M. (2020). *Out of The Ivory Tower: Civil Society and The Aid System*. Civil Society and the Aid Industry. 1st Edition, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781315071244>
- Walzer, M. (1995). Toward a global civil society. *Dissent*, 42(4), 487-491.
- World Bank. (1994). *Governance: The World Bank's Experience*. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/0-8213-2804-2> doi: <https://doi.org/10.1596/0-8213-2804-2>

Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitim Metaforları: Nitel Bir Çalışma

Teachers' Metaphors of Inclusive Education: A Qualitative Study

Zeynel Amaç^{1*}

Taha Yazar²

Behçet Oral³

^{1*}Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Kilisli Muallim Rıfat Eğitim
Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü,
Kilis, Türkiye

²Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya
Gökalp Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü,
Diyarbakır, Türkiye

³ Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya
Gökalp Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü, Diyarbakır,
Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
zamac@kilis.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.12.2023
Kabul/Accepted: 21.02.2025

Atıf/Cite as:
Amaç, Z., Yazar, T. & Oral, B.
(2025). Öğretmenlerin kapsayıcı
eğitim metaforları: Nitel bir çalışma,
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
16(1), 60-81.

Öz

Amaç: Kapsayıcı eğitim farklılıkları olan öğrencilerin bir arada nitelikli eğitim almasını, ayrımcılık ve dışlama gibi olumsuz tutumların azaltılmasını hedefleyen bir eğitim yaklaşımıdır. Kapsayıcı eğitim Türk eğitim sisteminde yeni bir anlayış olduğundan öğretmenlerin buna yönelik algılarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin kapsayıcı eğitim hakkındaki algılarının belirlenmesidir.

Yöntem: Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseninde tasarlanmıştır. Bu çalışmanın verileri öğretmenlerden yüz yüze görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Bunun için öğretmenlerden “Kapsayıcı eğitim gibidir/benzer. Çünkü ” cümlelerini tamamlamaları istenmiştir. Kilis’te bulunan okul öncesi, ilk, ortaokul ve lise düzeylerinden toplam 179 öğretmen çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Araştırma verilerinin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Araştırma bulgularına göre, yedi farklı tema belirlenmiştir: Çeşitlilik ve farklılıklara saygı, ihtiyaca yönelik olma, bütünleştirici ve destekleyici olma, eşitlik, ayrımcılık/dışlama yapılmaması, sosyal fayda, eleştirel yaklaşım.

Sonuç: Araştırmanın sonuçlarına göre öğretmenlerin çoğunluğunun kapsayıcı eğitime yönelik olumlu algılara sahip olduğu ve az bir kısmının eleştirel algıya sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarının, uygulanan kapsayıcı eğitimin niteliğinin artmasına faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Özgünlük: Araştırma, geçici koruma altındaki Suriyeli öğrencilerin yoğun olduğu bir şehirde görev yapan öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla inceleyen ilk çalışmadır.

Anahtar sözcükler: Kapsayıcılık, kapsayıcı eğitim, metafor, öğretmenler.

Abstract

Aim: Inclusive education is an educational approach that aims to ensure students with differences receive quality education together and reduce negative attitudes such as discrimination and exclusion. As inclusive education is a relatively new concept in the Turkish education system, it is important to ascertain teachers' perceptions about it. The purpose of this study was to determine teachers' perceptions of inclusive education.

Method: This study was designed using phenomenology, a qualitative research method. Data were collected from teachers through face-to-face interviews. Teachers were asked, "Inclusive education is like/similar to". They were then prompted to complete the sentences with "Because". A total of 179 teachers from preschool, primary, secondary, and high school levels in Kilis voluntarily participated in the study. The research data were analyzed using the content analysis method.

Results: According to the research findings, seven different themes identified Diversity and respect for differences, being need-oriented, being integrative and supportive, equality, non-discrimination/exclusion, social benefit, and a critical approach.

Conclusion: According to the results of the research, it was determined that the majority of teachers held positive perceptions towards inclusive education, while a small number of them had critical perceptions. The research results are expected to be beneficial in improving the quality of implemented inclusive education.

Originality: This study is the first to investigate the perceptions of teachers in a city with a high concentration of Syrian students under temporary protection regarding inclusive education, using metaphors.

Key Words: Inclusion, inclusive education, metaphor, teachers.

Giriş

Türkiye, son yıllarda çeşitli uluslararası gelişmelerin etkisiyle farklı dil, din ve etnik kökenlere sahip bireylerin sığınma talepleri veya göç etme ihtiyaçlarına yanıt veren bir ülke haline gelmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin çeşitliliğin ve farklılıkların bir arada yaşandığı bir toplum haline gelmesini sağlamıştır. Aynı dönemde, Avrupa Birliği sürecindeki demokratikleşme reformları ve insan haklarına verilen önem, eğitim sisteminin de büyük bir değişim sürecine girmesine yol açmıştır. Bu değişim, eğitim programlarının güncellenmesi ve kapsayıcı bir eğitim anlayışının benimsenmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Türkiye, farklı etnik kökenlere sahip birçok göçmeni ağırlaması, bireyin değerinin vurgulanması, demokratikleşme süreci ve insan haklarının artan önemi gibi faktörlerle eğitim sistemini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, eğitimde farklılıkların kabul edilmesi ve çeşitliliğin bir zenginlik olarak görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Hazır, 2024, s. 336). Bu noktada, kapsayıcı eğitim anlayışının, Türk eğitim sisteminin merkezine yerleşmiş olduğu söylenebilir.

Son yıllarda Türkiye'ye kabul edilen sığınmacıların sayısının artması, ülkenin toplumsal yapısında dönüşümlere yol açmıştır. Bu değişim, okulların ve sınıfların kültürel, sosyal ve eğitimsel açıdan farklı düzeyde öğrencilerin bir araya geldiği bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Farklı etnik kökenlere ve kültürlere sahip öğrencilerin aynı sınıflarda aynı öğretmenlerden eğitim aldığı bir süreç olarak kapsayıcı eğitim, Türk eğitim sisteminin önemli konulardan biri olmuştur. Özellikle Suriyeli sığınmacı çocuklarının Türk eğitim sistemiyle bütünleştirilmesi ve Türk öğrencilerle aynı sınıflarda eğitim almaları, kapsayıcı eğitim anlayışının bir gereklilik haline gelmesini sağlamıştır (Amaç, 2023, s. 6).

Bu önemli dönüşüm sürecinde, Millî Eğitim Bakanlığı çeşitli kurslar, seminerler ve eğitimler aracılığıyla öğretmenleri bilgilendirmek ve hazırlamak amacıyla UNICEF ile işbirliği yapmıştır. Farklı gruplar, inançlar, engellilik durumları, dil ve etnik kökenler gibi çeşitliliklerin bir arada bulunduğu toplumlar, bu çeşitliliği okullarda da göstermektedir. Okullar artık heterojen bir topluluk haline gelmiş ve bu durum, eğitimde farklılıkların kabul edilmesini ve kapsayıcı bir eğitim anlayışının geliştirilmesini gerektirmiştir (Aktekin, 2017, s. 23).

Farklılıkları olan öğrencilerin aynı sınıflarda eğitim alması, kapsayıcı eğitim anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kapsayıcı eğitim farklılıkları olan öğrencilerin bir arada nitelikli eğitim almasını, ayrımcılık ve dışlama gibi olumsuz tutumların azaltılmasını hedefleyen bir anlayıştır (Ainscow, 2016, s. 144). Kapsayıcı eğitimin; ekonomik, sosyal ve eğitimsel olmak üzere üç gerekçesi bulunmaktadır (Altındağ Kumaş, 2022, s. 2). Devletler, ekonomik sebeplerle farklı ihtiyaçlara sahip öğrenciler için özel okullar veya öğretmenler için ayrı bütçeler ayırmazlar. Ayrıca, özel gereksinimi olan çocukların aileleri de, çocukları için ekstra bir okul veya öğretmen masrafı yapmak zorunda kalmazlar, bu nedenle kapsayıcı eğitim hem devletler hem de veliler için daha ekonomiktir. Sosyal gerekçe açısından okul, toplumun bir aynası olarak görülmektedir. Toplumda farklılıkları olan insanların bir arada yaşaması nedeniyle eğitim bireyler veya gruplar arası olası ayrımcılık ve ötekileştirme gibi olumsuz tutumların azaltılması için bir araç olarak görülebilir. Toplumsal ayrışmaların engellenmesi ve bütünleşme açısından kapsayıcı eğitim önemli işlevler görür (Şimşek ve diğerleri, 2019; UNESCO, 1994). Eğitim, dezavantajlı grupların toplumun etkin üyesi olması için önemli bir yoldur. Bu nedenle sosyal olarak kapsayıcı eğitim gereklidir. Eğitimsel gerekçe ise özel gereksinimi olan olmayan tüm öğrencilerin daha nitelikli eğitim almasını sağlar. Bu, öğretmenlerin her öğrenciye hitap edecek farklı yöntem, teknik ve materyaller kullanarak yaptıkları için tüm öğrencilerin daha iyi öğrenmelerine yardımcı olurlar (Amaç, 2023, s. 12-15).

Tarihsel olarak, engelli ve farklılıkları olan bireyler toplumda dışlanmış ve özel eğitim kurumlarında eğitim almışlardır. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası ve ABD'deki Sivil Haklar Mücadelesinin etkisiyle bu bireylerin eğitim

hakları kazanılmış, 1970'lerde ABD'de normal okullarda eğitimleri yaygınlaşmıştır. Türkiye'de ise 1980'lerde kapsayıcı eğitim anlayışı benimsenmiş ve 1990'larda engelli bireylere daha fazla destek sunulmuştur. Osmanlı'da özel eğitim, Fatih Sultan Mehmet tarafından başlatılmış, Atatürk döneminde Millî Eğitim Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Günümüzde özel eğitim, farklı engellilik türlerine sahip öğrencilere çeşitli düzeylerde eğitim sunmaktadır (Melekoğlu, Çakiroğlu ve Malmgren, 2009, s. 291). Kapsayıcı eğitim ise Türkiye'de 573 sayılı kararname ve 2006 Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile hız kazanmış, 2015'te destek eğitim odalarının açılması zorunlu hale gelmiştir (Yücesoy Özkan, Kırkgöz ve Beşdere, 2019, s. 18). Millî Eğitim Bakanlığı, öğretmenlerin kapsayıcı eğitim becerilerini geliştirmeye yönelik stratejik planlar yapmış ve Suriyeli çocukların eğitimini iyileştirmek için "Eğitimde Birlikteyiz" projesini başlatmıştır. Ayrıca, öğretmen yetiştiren kurumların lisans programlarına kapsayıcı eğitim ve ilgili dersler eklenmiştir. Türkiye'deki kapsayıcı eğitim, batılı ülkelerdeki gelişmelere paralel bir gelişim göstermektedir (Hazır ve Harris, 2023, s. 504).

Kapsayıcı eğitimin üç bileşeni bulunmaktadır. Birinci bileşen erişimdir. Erişim bileşeni öğrencilerin eğitim ve öğretime erişimiyle ilgilidir. Buna göre farklılıkları olan öğrencilerin eğitim ortamlarına ulaşımı için engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Rakap ve Kalkan, 2019, s. 280). Buna, tekerlekli sandalye kullanan bir öğrencinin başkalarının yardımına ihtiyaç duymadan okula gelebilmesi ve sınıf etkinliklerine katılabilmesi örnek olarak verilebilir. Tekerlekli sandalye kullanan bir öğrenci için; rampaların yapılması, asansör hizmetinin ayarlanması, sınıftaki masa ve sıra düzeninin bu öğrenciye uygun hale getirilmesi eğitime erişimin gereğidir. İkinci bileşen katılımdır. Katılım öğrencilerin eğitim-öğretim etkinliklerine aktif olarak katılımını ifade eder (Rakap ve Kalkan, 2019, s. 272). Örneğin öğrenme hızı düşük öğrenci için öğretim tekniklerinin uyarlanarak bu öğrencinin de katılabileceği grup çalışması ve dramayı kapsayan etkinliklerin planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Düz anlatım tekniğiyle yapılan ders işleme bu öğrencinin öğrenmesine yardımcı olmamakta bir başka ifadeyle bu öğrencinin derse katılımını engellemektedir. Kapsayıcı eğitimde katılımı artırmaya yönelik olarak farklılaştırılmış öğretim ve öğrenmede evrensel tasarım gibi öğrenme-öğretme yaklaşımlarının uygun olacağı düşünülmektedir (Demir Başaran, 2021; Sümer Dodur, 2022). Üçüncü ve son bileşen ise destektir. Destek, kapsayıcı eğitim bağlamındaki paydaşların (Öğretmen, öğrenci, veli, okul yönetimi vb.) sürekli ve nitelikli desteklenmesi ve işbirliğiyle ilgilidir. Örneğin Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen mülteci kökenli bir öğrencinin dil becerilerinin geliştirilmesi için özel hizmetler sunulabilir. Ayrıca, öğrencinin maddi ve psikolojik sorunlarını çözmek için ilgili devlet kurumları veya sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılması faydalı olacaktır.

Kapsayıcı Eğitimde Öğretmenin Rol ve Sorumlulukları

Kapsayıcı eğitim öğretmenlerin azmi ve çalışkanlığı sayesinde amaçlarına ulaşabilir. Çünkü öğretmenler geleneksel sınıf düzeni ve öğretim uygulamalarından sıyrılıp sınıftaki her öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırmaya yönelik planlama yapmalı, planı uygulamalı ve plana uygun olarak eğitim-öğretimi değerlendirmelidir. Kapsayıcı eğitimde her öğrencinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik öğretimi, öğretim yöntem ve tekniklerini ve materyallerini farklılaştırmalıdır. Bu bağlamda kapsayıcı eğitimde öğretmen rolleriyle ilgili olarak Demirkol (2022, s. 57) şunları belirtmektedir:

- Öğrencileri doğru şekilde tanıma
- Öğrenci gereksinimlerine uygun farklı öğretim yöntem ve tekniklerini kullanma
- Öğrencilere rol model olma
- Öğrencilere ilave öğrenme fırsatları sunma
- Eğitim ve öğretimin niteliğini artırmaya yönelik işbirliğine hazır olma
- Öğrencilerine ve öğrenci ailelerine rehberlik hizmetleri sunma
- Öğretim süreçlerinde (planlama, uygulama, değerlendirme) öğrenci farklılıklarına uygun olarak uyarlamalar yapma.

Bu bağlamda kapsayıcı öğretmen mesleki gelişimi bir hayat tarzı olarak benimsemeli ve gelişim fırsatlarını değerlendirmeli, öğrencilerinin eğitime erişimi ve katılımı konusunda gerekli işlemleri yapmalıdır. Olumlu öğretmen tutumlarının farklılıkları olan öğrencilerin daha nitelikli eğitim alması için bir anahtar olduğunu bilerek buna uygun davranmalıdır. Engeli veya farklılıkları olan öğrenciyi sınıfa kabul etmenin yeterli olduğunu düşünmemeli ve her öğrencinin sınıfın etkin bir üyesi olduğu bilinciyle olumlu sınıf iklimi oluşturmalıdır (Javakhishvili, 2012, s. 32). Ulusal ve uluslararası mevzuatta vurgulanan, eğitimin, her çocuğun en temel hakkı olduğu bilinciyle hareket ederek kapsayıcı eğitim savunuculuğu yapmalı ve çocukların her türlü hakkını savunmalıdır.

Kapsayıcı eğitim son yıllarda eğitim gündemine girmiş bir anlayıştır. Kapsayıcı eğitimle ilgili algılar, görüş ve deneyimleri araştıran çeşitli araştırmalar mevcuttur. Örneğin Bakkaloğlu ve Ergin (2020, s. 41-57) okul öncesi öğretmenlerinin eğitim uygulamalarını farklılaştırdıklarını ortaya çıkarmışlardır. Gezer ve Aksoy (2019, s. 40), okul öncesi öğretmenleriyle yaptıkları çalışmada, öğretmenlerin özel eğitimle ilgili kanunların kendilerine yüklediği rol ve sorumlulukları kısmen bildiklerini ancak kapsayıcı eğitimle ilgili mesleki bilgi ve becerilerinde eksiklikler olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, okul öncesi öğretmenleri kapsayıcı eğitimin çocukların sosyal gelişimini

desteklediğini ancak ağır zihinsel yetersizliği olan çocuklar için uygun olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca, katılımcılar, sınıflardaki kalabalıkların kapsayıcı eğitim uygulamalarını olumsuz etkilediğini, yardımcı öğretmen eksikliği ve öğretmenlere kapsayıcı eğitimle ilgili eğitim verilmemesinin de bir sınırlılık oluşturduğunu belirtmişlerdir. Alzahrani (2020, s. 70) yaptığı alan yazını taraması sonucunda öğretmenlerin kapsayıcı eğitim konusunda bilgi eksikliklerinin olduğu, özel gereksinimli öğrencilerin sorumluluğunu kabul etmekte kaçınma eğiliminde oldukları ve deneyimlerinin yetersiz olduğunu saptamıştır. Wahyuni, Sowiyah ve Hariri (2021, s. 70) öğretmenlerin kapsayıcı eğitimle ilgili mesleki gelişimlerinin önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Araştırmalarına göre, kapsayıcı eğitim, öğrencilerin sınıf topluluğunun bir parçası olma hissini kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, veliler de çocuklarının eğitim sürecinin bir parçası olduklarını hissetmektedirler. Mfuthwana ve Dreyer (2018) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin kapsayıcı eğitim için sürekli desteğe ihtiyaç duydukları ve bu konudaki öz-yeterliliklerinin eksik olduğunu saptamışlardır. Mngo ve Mngo'nun (2018) araştırmasına göre, lise öğretmenleri genel olarak kapsayıcı eğitime karşı olumsuz bir tutum sergilemektedir. Ancak, kapsayıcılıkla ilgili eğitim almış öğretmenler bu yaklaşıma daha fazla destek vermektedir. Araştırma ayrıca, genç, deneyimsiz ve kapsayıcı eğitim konusunda yeterli eğitimi olmayan öğretmenlerin, kapsayıcı eğitime karşı daha az istekli olduklarını göstermektedir. Bu öğretmenlerin, sınıf yönetimi, öğrencilere eğitim verme ve kapsayıcı eğitimin faydaları konusunda da daha olumsuz görüşlere sahip oldukları belirlenmiştir. Bu noktada, öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik tutumlarını ve algılarını anlamada metaforlar önemli bir zihinsel araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metaforlar, zihnimizin şekillenmesinde, olay ve olguların oluşumunu ve işleyişini yönlendirmede etkili olan güçlü zihinsel araçlardır (Saban, 2004, s. 131). Metaforların amacı bir nesne, olay, olgu vb.'nin niteliklerinin başka bir nesne, olay, olgu vb.'ne benzeterek açıklamalarda bulunmak, anlaşılmasına yardımcı olmak, karşıdaki kişiyi ikna etmek ve bilgilendirmektir.

Kavramsal metafor teorisine (Lakoff ve Johnson, 1980, s. 453) göre insanlar, bir nesneyi, deneyimi veya görüşü anlamlandırırken başka bir şeyi referans olarak kullanır. Bu teoriye göre, karmaşık ve anlaşılması zor konular, daha somut ve bilinen nesneler ya da olgular aracılığıyla açıklanmaya çalışılır. Kaynak kavramın alanından hedef kavramın alanına ulaşılır. Kavramsal metaforlar sistematik düşüncenin bir ürünüdür. Metafor kullanımında dil bilgisel anlamdan ziyade zihinsel bir mekanizma işe koşur. Metaforlar gündelik hayatımızdaki faaliyetlerimizi yönlendirir. İnsanların düşünme, hareket etme ve iletişim kurma biçimlerini şekillendirir (Lakoff ve Johnson, 2003). Ungerer ve Schmid'e (1996) göre metaforlar ve metonimiler (kinayeler ve benzerini kullanma), soyut kategorileri kavramsallaştırma ve somutlaştırma için güçlü bilişsel araçlardır. Metaforlar günlük hayatta sık kullanılır. Örneğin öğrenciler çiçektir şeklinde bir metafor kullanan bir öğretmenin kast ettiği öğrencilerin bildiğimiz anlamda bir çiçek olduğu değil çiçeğin yapısından yola çıkarak öğrencilerin çiçekler gibi temiz ve saf olması, bakıma ihtiyaçlarının olduğu ve gelişimsel olarak kırılgan bir yapıya sahip olduğudur.

Metafor, insan dilinin, bilişinin ve iletişiminin nasıl yapılandırıldığına ve çalıştığına dair önemli bir fırsat sunmaktadır (Steen, 2007, s. 402). Bu nedenle metaforlar yoluyla bilgiye ulaşma uzun yıllardır araştırmalarda kullanılmaktadır (Kılcan, 2021). Özellikle eğitim araştırmalarında metafor tekniği kullanılmaktadır (Sözer ve Aydın, 2020). Örneğin alanyazında Covid-19 (Koçoğlu, Aydın, Dumlupınar Arslan, Çetinkaya, Kubat ve Karabulut, 2021), değerler eğitimi (Yazar, Özekinci ve Lala, 2017) fizik eğitimi ve amaçları (Belo, van Driel, van Veen ve Verloop, 2014); fizik eğitimi (Regero Migue, 2022), kapsayıcı eğitim (Bulut, 2021; Katıtaş ve Coşkun, 2020; Katıtaş ve Coşkun, 2021; Küçükahmetoğlu ve İlhan, 2023; Öztürk ve Başkonuş, 2022; Walton ve Lloyd, 2011), mülteci öğrenciler (Burak ve Amaç, 2021), öğretmenlik mesleği (Aydın ve Ünsal, 2021), özel eğitim (Olsen, 2011), uzaktan eğitim (Alan, 2021), yeni öğretmenlerin mesleki kimlikleri (Yuan, Liu ve Yung, 2022), yetişkin eğitimi (Lala, Yazar ve Çolak, 2017) gibi çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar, nitel araştırma deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının algılarını, görüşlerini ve deneyimlerini incelemeye odaklanmıştır.

Türkiye'de son yıllarda sınıflar çok kültürlü bir yapıya bürünmüştür. Farklı özellik ve ihtiyaçları olan öğrenciler aynı sınıflarda eğitim almaktadırlar. Bu öğrenciler için eğitim-öğretim etkinliklerini planlama, uygulama ve değerlendirme durumundaki öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü öğretmenlerin algıları öğretim etkinliklerini de yönlendirmektedir. Kapsayıcı eğitime yönelik olumlu algılara sahip öğretmenlerin farklılıkları olan öğrenciler için daha nitelikli ve ihtiyaca cevap verecek etkinlikleri yapmaları olasılık dâhilindedir. 2011 yılında başlayan Suriye'deki iç savaşın bir neticesi olarak insanlar diğer ülkelere göç etmek durumunda kalmıştır. Sınır komşusu bir şehir ve Suriye'nin büyük şehirlerinden Halep'e 50 km uzaklıkta bulunan Kilis Suriye'den gelen yoğun göçe maruz kalmıştır. 2023 yılı itibarıyla Kilis'teki Suriyeli sığınmacı sayısı yerel nüfusa yakındır. Buna bağlı olarak Suriyelilerin çocukları Türk okullarında Türk öğretmenlerden Türk akranlarıyla birlikte kapsayıcı eğitim almaktadırlar. Araştırmanın yapıldığı 2022-2023 eğitim öğretim yılı itibarıyla her üç öğrenciden birisi Suriye kökenlidir. Şehir merkezindeki bazı ilk ve ortaokullardaki Suriyeli öğrenci mevcudu Türk öğrencilerden fazladır (Amaç, 2022a). Suriyeli öğrenci sayısının fazlalığı öğretmenlerin kapsayıcı eğitimle ilgili bilgi ve beceri sahibi olmalarını ihtiyaç haline getirmektedir.

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algıları eğitim alanında önemli bir araştırma konusu olmuştur. Alan yazınında birçok benzer çalışma bulunmasına rağmen, Kilis gibi mültecilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde görev

yapmakta olan öğretmenlerin kapsayıcı eğitim algılarını inceleyen araştırmaların (Oğlakçı ve Amaç, 2023) sayısı oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, mevcut çalışma, bu eksikliği giderebilmek amacıyla yürütülmüş ve öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını derinlemesine analiz etmeyi hedeflemiştir. Araştırmanın amacı, Kilis'teki öğretmenlerin kapsayıcı eğitim hakkındaki görüşlerini anlamak, bu konuda var olan bilgiyi genişletmek ve eğitim politikalarına yönlendirici katkılarda bulunmaktır.

Kilis gibi mülteci yoğun şehirlerdeki okullarda görev yapmakta olan öğretmenlerin kapsayıcı eğitim algıları, bu coğrafi bağlamın özgünlüğüne ve çeşitli kültürel dinamiklere dayanmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın sonuçları, sadece Kilis'teki eğitimciler için değil, aynı zamanda benzer coğrafi bölgelerdeki eğitim politikalarını da etkileyebilir. Bu araştırma, kapsayıcı eğitim anlayışının geliştirilmesi ve öğrencilere daha iyi eğitim fırsatları sunulması için önemli bir adım olabilir. Bu çalışmanın kapsamlı analizi, eğitim alanındaki paydaşların dikkatini çekebilir ve kapsayıcı eğitim konusundaki daha geniş bir tartışmanın kapılarını açabilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, farklı branşlardaki öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını belirlemektir. Bu kapsamda araştırma soruları şu şekildedir:

1. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitim hakkında oluşturdukları metaforlar nelerdir?
2. Öğretmenlerin oluşturduğu bu metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında sınıflandırılmaktadır?

Yöntem

Bu çalışma, öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını ve bu deneyimlerin kişisel perspektiflerini nasıl şekillendirdiğini incelemek için kullanılan bir araştırma yaklaşımıdır (Merriam ve Tisdell, 2016).

Araştırma Deseni

Bu araştırmanın deseni nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgubilim) desenidir. Fenomenoloji, bireylerin kendi bakış açılarından olguları algılayışlarını ve deneyimlerini vurgulamayı hedeflemektedir (Merriam ve Tisdell, 2016). Bu çalışmada, öğretmenlerin “kapsayıcı eğitim” kavramına ilişkin soyut algılarını somutlaştırmak amacıyla metaforlar kullanılarak veri toplanmıştır.

Metaforlar, bireylerin öznel dünyalarındaki algıları mecazlar aracılığıyla ifade etmelerine olanak tanıyarak "anlamlara ulaşmanın" bir yolunu sağlamaktadır (Sözer ve Aydın, 2020, s. 262). Mevcut araştırmanın veri toplama tekniğini metafor oluşturmaktadır. Sözer ve Aydın'a (2020) göre metaforlar benzetmeler yoluyla anlamlara ulaşmanın bir yoludur. Metaforlar bir olay ve olgunun farklı bir şekilde algılanmasını sağlayabilir. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitim kavramına yönelik algıları, metaforlar kullanılarak örtük bir şekilde elde edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemin araştırmanın geçerliliğini artıracığı düşünülmüştür. Çünkü bireyler metaforları kullanarak deneyimleriyle yaşantıları arasında bağ kurma eğilimindedirler ve bu da bilinçli veya bilinçsiz olarak doğruları ifade etmelerine katkı sağlamaktadır (Lakoff ve Johnson, 2003).

Çalışma Grubu

Mevcut çalışmada, örneklem seçimi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tercih edilmiştir (Burak, 2022, s. 130). Ölçüt örnekleme araştırmacıların belirli bir amaç doğrultusunda örnekleme bilinçli bir şekilde seçtiği bir yöntemdir (Yazar ve Keskin, 2020, s. 232-234). Bu çalışmada, öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik deneyim ve görüşlerini daha iyi anlamak amacıyla belirli ölçütlere dayalı bir örneklem seçimi yapılmıştır. Öncelikle, araştırma kapsamını Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi okullarda görev yapan öğretmenlerle sınırlamak amacıyla, örnekleme yalnızca okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde çalışan öğretmenler dâhil edilmiştir. Özel okullarda görev yapan öğretmenler ise araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bunun yanı sıra, kapsayıcı eğitim uygulamalarını doğrudan deneyimlemiş öğretmenlerin görüşlerini anlamak için, özel gereksinimli veya mülteci kökenli öğrencilerle çalışma deneyimine sahip olma kriteri belirleyici bir faktör olarak ele alınmıştır. Son olarak, araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayanması sağlanarak, öğretmenlerin kendi istekleri doğrultusunda sürece dâhil olmaları amaçlanmıştır. Bu kriterler doğrultusunda seçilen öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi ilgili değerli bakış açıları sunacağı öngörülmüştür.

Kilis ilinde, Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) bağlı okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenler arasından, belirlenen kriterlere uygun olanlardan veri toplanmıştır. Verilerin

toplanması sürecinde, öğretmenlerin seçimi belirlenen ölçütlere göre yapılmıştır. Çalışmaya 77 erkek 114 kadın olmak üzere toplam 191 öğretmen katılmıştır. Veri toplama formunda demografik bilgiler bölümünde okul, branş, kıdem ve çalışılan okul kademesi kısmı doldurulmayan 3 form, metafor kısmı veya çünkü kısmı eksik olan veya çünkü kısmı ilgisiz ifadeler içeren toplam 11 form (4 erkek 8 kadın) analize eklenmemiştir. Örneğin kapsayıcı eğitimi çınar ağacına benzeten bir katılımcı çünkü kısmı için “Kökleriyle geçmişte öğrenilmiş bilgilere eğitim becerilerine sınıksız tutunmuş, geniş yaprakları ve güçlü, kalın dallarıyla gelecekteki sınırsız bilgiye erişimi kolaylaştırır. Yani klasik eğitimle bağı koparmadan yenilikçi eğitimle geleceğe kucak açar. Böylelikle uzun yıllar kullanılacak kalıcı bilgiye ulaşılır” ifadesini kullanmıştır. Katılımcı bu ifadesiyle kapsayıcı eğitimi niçin çınar ağacına benzediğini açıklamamaktadır. Bu nedenle bu ve benzeri metaforlar veri havuzuna eklenmemiştir. Bu işlemlerin sonucunda 73 Erkek, 106 kadın olmak üzere toplam 179 form geçerli sayılmıştır. Erkek öğretmenlerin meslekteki ortalama kıdemi 10,4 yıl iken, kadın öğretmenlerin ortalama kıdemi sekiz yıldır. Araştırmının çalışma grubuna ilişkin alan/branş bilgileri Tablo 1’de, görev yaptıkları okul düzeyi ise Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Branş Bilgileri

Cinsiyet	N	%
Kadın	106	59.22
Erkek	73	40.78
Toplam	179	100
Bölüm	N	%
SÖ	103	57.54
ÖE	28	15.64
OÖ	12	6.7
RPD	12	6.7
FB	5	2.79
İN	5	2.79
SB	5	2.79
TÜ	4	2.23
DKAB	2	1.12
M	2	1.12
GS	1	0.56
Toplam	179	100

Not. SÖ=Sınıf Öğretmenliği, OÖ=Okul Öncesi, ÖE=Özel Eğitim, RPD=Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, FB=Fen Bilgisi, İN=İngilizce, SB=Sosyal Bilgiler, TÜ=Türkçe, DKAB=Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, M=Matematik ve GS=Görsel Sanatlar.

Tablo 1’e göre, katılımcıların 103’ü sınıf öğretmeni, 28’i özel eğitim öğretmeni, 12’si okul öncesi öğretmeni ve 12’si rehberlik ve psikolojik danışman olarak görev yapmaktadır. Ayrıca, Fen Bilgisi, İngilizce ve Sosyal Bilgiler branşlarında her birinde 5’er öğretmen yer almaktadır. Türkçe branşında 4 öğretmen, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi branşında 2 öğretmen ve Görsel Sanatlar branşında ise 1 öğretmen bu çalışmanın katılımcıları arasında bulunmaktadır.

Tablo 2. Çalışma Grubunun Görev Yaptığı Okul Kademesi

İlkokul	Ortaokul	Okul Öncesi	Lise	RAM	Toplam
132	29	13	3	2	179

Tablo 2 incelendiğinde, 132 öğretmenin ilkokullarda, 29 öğretmenin ortaokullarda, 13 öğretmenin okul öncesi eğitim düzeyinde, 3 öğretmenin liselerde ve 2 öğretmenin ise Rehberlik Araştırma Merkezi bünyesindeki okullarda görev yaptığı gözlemlenmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Bu araştırmada, veri toplama süreci Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurul izni (2022/12 Karar no: 09) ve Millî Eğitim Bakanlığı'ndan araştırma izni alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Veri toplamak amacıyla iki bölümden oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Formun birinci bölümünde, katılımcıların yaşları, hizmet süreleri ve çalıştıkları okul düzeyleri gibi demografik bilgileriyle ilgili sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların kapsayıcı eğitime yönelik metafor oluşturmaları amacıyla açık uçlu görüşme sorusu yer almıştır. Bu bölümde katılımcılardan “Kapsayıcı eğitim gibidir/benzer. Çünkü” ifadesini tamamlamaları istenmiştir. Görüşme öncesi katılımcılara metaforun ne olduğu konusunda kısa bir bilgi verilmiştir. Sonra ilgili ifadeyi tamamlamaları istenmiştir. Üretilen metaforun herhangi bir kavram veya kavram grubu olabileceği, kapsayıcı eğitimi neye benzettiklerinin ve bunu nasıl gerekçelendirdiklerinin önemli olduğu belirtilmiştir.

Çalışma grubunun belirlenmesi amacıyla Kilis'te bulunan okulların listesi İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün sitesinden alınmış ve maksimum çeşitlilik sağlanması amacıyla okullar ziyaret edilmiştir. Önce okul yöneticileriyle görüşülmüş ilgili izinler gösterilmiştir. Sonra araştırmanın amacı açıklanmıştır. Okul yöneticilerinden izin alındıktan sonra teneffüs zamanı öğretmenler odasında bulunan öğretmenlere çalışmanın amacı, etik izinler ve etik konular hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın tamamen gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiştir. Öğretmenlere araştırmayla ilgili soru sorma imkânı tanınmış ve böylece araştırmanın gizliliği ve amacı gibi akıllarına takılan sorulara cevaplar verilmiştir. Sonra araştırmaya katılmak isteyen öğretmenlere hazırlanan form dağıtılmış ve görüşme soruları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra formları doldurmaları için 15-20 dakika süre tanınmıştır.

Verilerin Analizi

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın verilerinin analizi için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Veri analizi için şu adımlar izlenmiştir (Sözer ve Aydın, 2020, s. 270):

Analiz öncesi: Formlar incelenmiş, tek tek okunmuş, eksik bilgi içeren, örneğin metafor ve çünkü kısmı eksik olan formlar veri havuzundan çıkarılmıştır. Sonra veriler MS Excel programına aktarılmıştır.

Verilerin kodlanması: Veriler Maxqda programına aktarılmış ve açık kodlama tekniğiyle kodlanmıştır.

Kategorilere ulaşılması: Oluşturulan kodlardan kategoriler oluşturulmuştur.

Temaların belirlenmesi: Kategoriler incelenmiş ve buna dayalı olarak temalar oluşturulmuştur.

Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması: Verilerin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla analiz sürecinde gerçekleştirilen aşamalarla ilgili bilgiler şöyledir: İlk olarak, katılımcıların ürettikleri metaforlar MS Excel programı kullanılarak alfabetik olarak sıralanmış ve veri setinde tekrar eden ifadeler sistematik olarak kodlanmıştır. Ardından, aynı metaforu kullanan katılımcıların açıklamalarında vurguladıkları anlamlar dikkate alınarak farklı kategorilere yerleştirilmeleri sağlanmıştır. Bu süreçte, yalnızca metaforların sözel benzerliği değil, içeriksel bağlamları da göz önünde bulundurulmuştur. Metaforların analiz sürecinde, temaların kapsayıcı eğitim algılarını doğru bir şekilde yansıttığından emin olmak amacıyla uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu doğrultuda, biri sınıf eğitimi, diğeri Türkçe eğitimi alanında uzman iki akademisyenden görüş alınmıştır. Uzmanlardan, oluşturulan kavramsal kategorilerin anlamlılığı, metaforların ilgili temalarla uyumu ve veri analiz sürecinin tutarlılığı konusunda geri bildirim vermeleri istenmiştir. Elde edilen değerlendirmeler doğrultusunda, bazı metaforların ilgili kategorilere atanmasında düzenlemeler yapılmış ve bazı temalar yeniden isimlendirilmiştir. Bulguların sunumunda, analiz edilen metaforların içeriğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla örnek metaforlar sunulurken katılımcıların cinsiyet ve branş bilgileri (örneğin, Kadın, İngilizce) eklenmiştir. Böylece, farklı branşlardan ve demografik özelliklerden gelen öğretmenlerin kapsayıcı eğitim algılarını nasıl şekillendirdiği daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Tüm bu süreçler, elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmak, öznellikten kaynaklanabilecek hataları en aza indirmek ve analiz sürecini sistematik hale getirmek amacıyla yürütülmüştür. Uzman görüşleri doğrultusunda yapılan düzenlemelerle birlikte, çalışmanın geçerlik ve güvenilirlik ölçütlerine uygun hale getirilmesi sağlanmıştır.

Bu nitel çalışma, öğretmenlerin kapsayıcı eğitim algılarını metaforlar aracılığıyla belirlemeyi amaçlamıştır. Ancak, çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. İlk olarak, nitel çalışmaların doğası gereği sınırlı bir katılımcıyla yapılmıştır, bu nedenle daha geniş bir örnekleme genelleme yapılması uygun olmaz. İkinci olarak, bu çalışmanın verileri katılımcı öğretmenlerin öznel verilerine dayanmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma veliler, öğrenciler ve diğer paydaşların kapsayıcı eğitime yönelik bakış açılarını araştırmamıştır. Ayrıca, Türkiye'de kapsayıcı eğitimin nasıl uygulandığına dair bilgi sunmamaktadır. Son olarak, çalışmanın odağı öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi nasıl uyguladığı değil, bu kavramı nasıl algıladıkları olmuştur. Ancak, tüm bu sınırlılıklara rağmen, çalışma Türkiye'deki öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin algılarını anlamak açısından önemli veriler sağlamaktadır. Elde edilen bulgular, kapsayıcı eğitim uygulamalarının kalitesini artırmaya yönelik faydalı ipuçları sunabilir.

Bulgular

Tablo 3. Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitim Metaforları

No	Metafor	f	No	Metafor	f
1	Gökkuşağı	12	53	Çeşitlilik	1
2	Dünya	7	54	Çiçek	1
3	Çiçek bahçesi	6	55	Cümle	1
4	Mevlana	6	56	Devlet lideri	1
5	Ağaç	4	57	Doğa	1
6	Anne	4	58	Ebeveyn	1
7	Gökyüzü	4	59	Elmaların içinde armut	1
8	Güneş	4	60	Empati	1
9	Puzzle	4	61	Eşitsizlikleri gidermek	1
10	Şemsiye	4	62	Esneklik	1
11	Aile	3	63	Evlat	1
12	Ana Kucağı	3	64	Evrensel küme	1
13	Anne sevgisi	3	65	Fırsat	1
14	Domino taşı	3	66	Gezegen	1
15	Orman	3	67	Güzel sanatlar akademisi	1
16	Örümcek ağı	3	68	Hayvanat bahçesi	1
17	Ağacın dalları	2	69	İhtiyaç	1
18	Aşure	2	70	İki ayaklı masa	1
19	Atmosfer	2	71	İmza	1
20	Bir elin parmakları	2	72	İnsan organizması	1
21	Bütünleştirme	2	73	Kahve	1
22	Çiçek demeti	2	74	Kaynaştırma	1
23	Deniz	2	75	Koro	1
24	Devlet	2	76	Koruma kalkanı	1
25	Fırsat eşitliği	2	77	Kozmopolit bir ülke	1
26	Hayat	2	78	Kucaklama	1
27	Lunapark	2	79	Metropol bir şehir	1
28	Manav	2	80	Mevsim	1
29	Mozaik	2	81	Meyve bahçesi	1
30	Sınıf panosu	2	82	Olimpiyat oyunları	1
31	Su	2	83	Oyun hamuru	1
32	Toprak	2	84	Oyun oynama isteği	1
33	Yağmur	2	85	Pandispanya	1
34	Yemek	2	86	Papatya	1
35	Ailenin çocukları	1	87	Parmak izi	1
36	Akvaryumdaki balıklar	1	88	Pazar yeri	1
37	Araba galerisi	1	89	Rüzgâr gülü	1
38	Araba modelleri	1	90	Salata	1
39	Askerlik	1	91	Şefkatli bir anne	1
40	Aydınlanma	1	92	Siyaset	1
41	Baba	1	93	Sosyal devlet	1
42	Bahçe	1	94	Tablo	1
43	Bal arısı	1	95	Teknolojik aletler	1
44	Balık ağı	1	96	Toplu eğitim	1
45	Besin zinciri	1	97	Ülke	1
46	Bir kutu şeker	1	98	Vitray	1
47	Bir sepetteki renk renk yumurtalar	1	99	Yağmur ormanları	1
48	Birleşmiş milletler	1	100	Yapılandırıcılık	1
49	Boya kalemleri	1	101	Yaşama hakkı	1
50	Bütünlük	1	102	Yenilikler	1
51	Çekirdeğin dışındaki hücre	1	103	Zincir	1
52	Çekirdek aile	1			

Tablo 3'e göre öğretmenler kapsayıcı eğitime yönelik 103 farklı metafor üretmişlerdir. Öğretmenler, kapsayıcı eğitime yönelik en çok "gökkuşağı" metaforunu kullanmışlardır (f:12). Bunu sırasıyla "dünya" (f:7), "çiçek bahçesi" (f:6) ve "Mevlana" (f:6) metaforları takip etmektedir. Ağaç, anne, gökyüzü, güneş, puzzle ve şemsiye metaforları en az dört öğretmen tarafından üretilmiştir. Aile, ana kucağı, anne sevgisi, domino taşı, orman, örümcek ağı metaforları üçer öğretmen tarafından üretilmiştir. Aşure, ağacın dalları, atmosfer, bütünleştirme, çiçek demeti, deniz, devlet, fırsat eşitliği, hayat, lunapark, manav, mozaik, sınıf panosu, su, toprak, yağmur ve yemek metaforları ise ikişer kez üretilmiştir. Kapsayıcı eğitime yönelik diğer metaforlar ise birer öğretmen tarafından üretilmiştir. Bu çalışma için öğretmenlerin ürettikleri kapsayıcı eğitim metaforlarının görsel temsili Şekil 1'de bulunmaktadır.

Şekil 1. Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitime Yönelik Metaforları

Öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını belirlemeye yönelik metafor çalışmasının bulgularına göre yedi tema belirlenmiştir: Öğrenci çeşitliliğinin kabulü ve farklılıklara saygı, öğrenci ihtiyaçlarına yönelik olma, öğrenciler arasında ayrımcılık yapılmaması ve dışlanmaması, farklılıkları bütünleştirici ve destekleyici olması, eğitimde eşitlik ve adalet, toplumsal fayda ve eleştirel yaklaşımlar. Bu temalara ilişkin bulgular şu şekildedir:

Öğrenci çeşitliliğinin kabulü ve farklılıklara saygı teması

Bu tema, öğrencilerin birbirinden farklı özelliklere sahip oldukları, çeşitli ihtiyaçlarının bulunduğunu vurgulamakta ve kapsayıcı eğitimin çeşitlilik ve farklılıklara saygı bağlamında algılandığını ifade etmektedir. "Öğrenci çeşitliliğinin kabulü ve farklılıklara saygı" teması, her öğrencinin kültürel, dil ve sosyo-ekonomik olarak farklı özelliklere sahip olduğu kabul edilerek, bu farklılıkların kabul edilmesi ve saygı duyulmasını vurgulamaktadır. Kapsayıcı eğitim, öğrencilerin çeşitliliğini ve farklılıklarını bir zenginlik olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine ve kendi kültürlerini paylaşmalarına olanak tanır. Bu farklılıklar temelinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin tasarlanmasını ve uygulanmasını temele almaktadır. Bu süreçte öğretmenler öğrenciler arasında hoşgörü, anlayış ve işbirliğini geliştirmeye yönelik etkinlikler tasarlar. Bu sayede öğrenciler arasında sağlıklı bir öğrenme ortamının oluşturulması mümkün olabilir. Şekil 2’de bu tema altındaki öğretmen metaforları gösterilmiştir:

Şekil 3. Öğrenci İhtiyaçlarına Yönelik Olma Temasını Oluşturan Metaforlar

Şekil 3'te *öğrenci ihtiyaçlarına yönelik olma* temasını oluşturan metaforlar yer almaktadır. Birinci temadan sonra en fazla metafor (f: 35) bu temada tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi öğrencilerin ihtiyaçları temelinde ve bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik olma özelliği bağlamında algıladığı düşünülmektedir. Bu temada tespit edilen metaforlar arasında; çiçek bahçesi, ağaç, hayat, su, ağacın dalları, baba, ana kucak, bir kutu şeker, devlet, doğa, evrensel küme, gökkuşağı, manav ve sosyal devlet gibi benzetmeler dikkat çekmektedir. Bu temaya dayalı olarak, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimin öğrenci ihtiyaçlarına odaklandığını vurguladıkları belirlenmiştir. Bu tema ile ilgili bazı metaforlar şu şekildedir:

Kapsayıcı eğitim hayat gibidir. Çünkü günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz olaylar ya da ihtiyaçlar göz önünde bulundurulur. Herkes eşit bireydir düşüncesiyle bireysel özellikleri dikkate alır (Kadın, İngilizce).

Kapsayıcı eğitim su'ya benzer. Çünkü su girdiği kalıbın hem şeklini alır; hem de hiç boşluk bırakmadan onu doldurur. Kapsayıcı eğitim de öğrencilerin şeklini alır; onların ihtiyaçlarını gidermeye yarar (Erkek, PDR).

Kapsayıcı eğitim devlet gibidir. Her türlü ihtiyaçlara cevap verir, barınma-yaşama-okuma haklarımız vardır. Devlet gibi kapsayıcı eğitim de öğrencinin ihtiyaçlarına yöneliktir. Onları gidermeye çalışılır (Kadın, Özel eğitim).

Öğrenciler arasında ayrımcılık yapılmaması ve dışlanmaması

Bu tema, öğrenciler arasında ayrımcılık yapılmaması gerektiğini ve hiçbir öğrencinin eğitim ortamından dışlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Şekil 4 bu tema altındaki öğretmen metaforlarını görsel olarak yansıtmaktadır:

Farklılıkları bütünleştirici ve destekleyici olma

Bu tema öğrencilerin akranlarıyla birlikte, aynı sınıflarda eğitim alması ve özel gereksinimli öğrenciler dahil olmak üzere farklılıkları olan öğrenciler dahil tüm öğrencileri bütünleştirici ortamlarda desteklenmesiyle ilgilidir. Bu tema altındaki öğretmen metaforları Şekil 5'te sunulmuştur:

Şekil 5. Farklılıkları Bütünleştirici ve Destekleyici Olma Temasını Oluşturan Metaforlar

Şekil 5, *farklılıkları bütünleştirici ve destekleyici olma* teması altında yer alan metaforları göstermektedir. Bu tema altında 26 metafor tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi bütünleştirici ve destekleyici ortam özellikleri bağlamında algıladıkları söylenebilir. Bu temada tespit edilen metaforlar arasında; puzzle, bütünleştirme, çiçek demeti, domino taşı, sınıf panosu, aile, bal arısı, balık ağı, cümle, kahve, salata, vitray ve yemek gibi benzetmeler dikkat çekmektedir. Bu temaya ilişkin olarak, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimin birleştirici ve destekleyici niteliklerine vurgu yaptıkları saptanmıştır. Bu tema altında toplanan katılımcıların oluşturduğu metaforlara aşağıda yer verilmiştir:

Bence kapsayıcı eğitim aileye benzer. Çünkü ailede bile farklı farklı kişiler vardır. Ama bir bütündür, bireyselleştiricidir. Aile ortamı kapsayıcı eğitimde bir bütün içinde olmalıdır. Farklılıklara saygı duyulmalıdır (Kadın, Sınıf öğretmenliği).

Ben kapsayıcı eğitimi domino taşına benzetiyorum. Çünkü tek bir taşa dokunduğunuzda tüm taşların devrilmesi söz konusudur. Birbirini bütünleyen tamamlayan unsurlar niteliğinde olup anlamlı ve nitelikli ürün ortaya koymak için parçaların yani taşların iyi dizilmesi ve birbirini desteklemesi gerekir. Bunun gibi kapsayıcı eğitim de farklı farklı öğrencileri bir araya getirir ve onları bütünleştirir (Erkek, Özel eğitim).

Kapsayıcı eğitimi bütünleştirme kavramına benzetiyorum. Çünkü kapsayıcı eğitimde tüm öğrenciler bir arada eğitim görür, bütünleşirler, hiçbir ayrımcılık ayrıştırma yapılmadan, tüm öğrencilerin eğitime erişime sağlanmalı, desteklenmeli, farklılaştırma olmamalı, tüm öğrencilere hitap eden bir eğitimdir (Kadın, Sınıf öğretmenliği).

Bence kapsayıcı eğitim bal arısı gibidir. Çünkü arılar bal yapabilmek için tüm çiçeklere ulaşmaya çalışır. Çiçek özünü toplar ve peteklere doldurmaya çalışır. Böylece parçalardan bütün oluşturur. Bunun gibi kapsayıcı eğitim de öğrencilerin bütünleşmesini sağlar (Erkek, Sınıf öğretmenliği).

Eğitimde eşitlik ve adalet

Bu tema, tüm öğrencilerin eğitim hizmetlerine eşit erişim hakkına sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Fiziksel, bilişsel, duyuşsal özellik ve farklılıkları ne olursa olsun, her öğrencinin eşit fırsatlarla eğitim alması ve eğitimde adaletin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu tema altındaki öğretmen metaforları Şekil 6'da görsel olarak verilmiştir:

Şekil 7. Toplumsal Fayda Temasını Oluşturan Metaforlar

Şekil 7 toplumsal fayda teması altında yer alan metaforları göstermektedir. Bu tema altında 5 metafor tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi sosyal gerekçesi bağlamında algıladığı düşünülmektedir. Bu temada tespit edilen metaforlar arasında; aydınlanma, güneş, yenilikler, koruma kalkanı ve örümcek ağı gibi benzetmeler dikkat çekmektedir. Bu temaya göre öğretmenlerin kapsayıcı eğitimin sosyal gerekçesine vurgu yaptıkları saptanmıştır. Bu temayla ilişkilendirilen öğretmen metaforlarından bazı örnek ifadeler şu şekildedir:

Bence kapsayıcı eğitim koruma kalkanına benzer. Çünkü koruma kalkanı dışarda sizi güçlü kılar. Karşılaşılan zorluklara bizim rahatça üstesinden gelmesini sağlar. Kapsayıcı eğitim de koruma kalkanı gibi çocuklara zorluklara karşı kalkan olur. Eğitimde kopmayarak onların hayattaki zorluklara göğüs germesini ve başarılı olmalarını sağlar (Erkek, Özel eğitim).

Bence kapsayıcı eğitim yenilikler gibidir. Çünkü günlük hayatta yenilikler bizim hayatta başarılı olmamıza sebep olabilir. Eğitim öğretim ders dışı katılım ile adil halde olmalıdır. Günlük hayattan kazanımlar elde ederek devam etmelidir. Kapsayıcı eğitim de bunu öğrencilere sağlar (Erkek, Sınıf öğretmenliği).

Bence kapsayıcı eğitim örümcek ağına benzer. Çünkü örümcek ağının sadece bir noktasına dokunursanız, tüm ağ bundan etkilenir. Eğitim sürecinde yer alan herkesin bir ağ gibi yani eğitim ağının bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Her olumlu ya da olumsuz davranış, eğitim ortamında çarpan etkisiyle yayılarak tüm yaşamı etkileyecektir. Bu nedenle öğrencilerin farklılıklarına dikkat edip ona uygun eğitim verilmelidir. Kapsayıcı eğitim bunu sağlar (Kadın, Sınıf öğretmenliği).

Bence kapsayıcı eğitim güneş gibidir. Çünkü güneşin ulaşamadığı yer karanlık ve yaşamdan uzak olacaktır. Ancak kapsam dahiline giren hayat bulup ısı tutacaktır. Kapsayıcı eğitimde öğrencilere eğitim verilir ve başarılı olmaları sağlanır. Böylece toplumsal hayata uyum sağlarlar. Herkes eğitim alırsa sosyal barış sağlanır (Erkek, Sınıf öğretmenliği).

Eleştirel yaklaşım

Bu tema öğretmenlerin kapsayıcı eğitimle ilgili eleştirel yaklaşımını açıklamaktadır. Bu tema altındaki öğretmen metaforları Şekil 8’de sunulmuştur:

Şekil 8. Eleştirel Yaklaşım Temasını Oluşturan Metaforlar

Şekil 8’de *eleştirel yaklaşım* teması altında yer alan metaforları göstermektedir. Bu tema altında 4 metafor tespit edilmiştir. Buna göre öğretmenler, kapsayıcı eğitimi, dezavantajları ve zorlukları bağlamında algılamaktadırlar. Bu temada tespit edilen metaforlar arasında; iki ayaklı masa, insan organizması, pandispanya ve siyaset gibi benzetmeler dikkat çekmektedir. Bu temaya göre, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi etkili bir şekilde uygulama konusunda bazı zorluklarla karşılaştıkları ve bu durumu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdikleri belirlenmiştir. Eleştirel görüşe sahip öğretmenlerin ürettiği metaforlarla ilgili örnek ifadeler şu şekildedir:

Bence kapsayıcı eğitim iki ayaklı masa gibidir; çalışması imkansızdır. Çünkü iki ayaklı masa ayakta duramaz. Kapsayıcı eğitimdeki gibi her öğrenciye farklı program hazırlanamaz. Tek bir programda seviyesi farklı öğrencilere uygulanamaz. 2 ayaklı başka masaları da alıp birleştirmek gerekir. En azından bölgesel programlar ve materyaller oluşturulmalı (Erkek, Sınıf öğretmenliği).

Bence kapsayıcı eğitim insan organizmasına benzer. Çünkü vücudun bir yerinde problem çıktığında direkt belli oluyor. Oranın doktor öncülüğünde onarılması gerekmektedir. Bütün olarak ele alınmalıdır. Organizmanın bir yerinde sıkıntı çıktığında diğer yerlerde olumsuz etkileniyor. Kan dolaşımı örneği de verilebilir. Kan dolaşımı bir yerde sıkıntılı olduğunda kangrene kadar gidiyor Diğer bütün organlarda etkileniyor (Erkek, Sınıf öğretmenliği).

Bence kapsayıcı eğitim pandispanyaya benzer. Çünkü nasıl pandispanyanın dışı ve tarifi kabarık fakat içi boştur. Bence kapsayıcı eğitimde gerek fiziksel gerekse müfredat şartları bireysel farklılıklara eğilip dikkate alarak eğitim öğretim uygulamasını mümkün kılmamaktadır. Kapsayıcı bakış açısı öğretmenin ekstra çabasına kalmaktadır (Kadın, Sınıf öğretmenliği).

Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda, özel gereksinimli öğrencilerin eğitimine yönelik yaklaşım, başlangıçta bu öğrenciler için özel okullarda, onlar için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler tarafından verilen eğitimden, normal okullarda akranlarıyla birlikte eğitim almalarını hedefleyen kapsayıcı bir eğitime doğru evrilmiştir. Kapsayıcı eğitim, tüm öğrencilerin farklılıklarına rağmen nitelikli eğitim alabilmesini amaçlamakta ve bunun için eğitim sisteminin ve uygulamalarının öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanması hedeflemektedir (Altındağ Kumaş, 2022, s. 3). Kapsayıcı eğitim daha eşitlikçi ve daha nitelikli eğitim anlayışıyla dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde uygulanmaya çalışılmaktadır (Sakız, 2021). Türkiye’de özellikle mülteci öğrencilerin Türk eğitim sistemine dâhil edilmeleriyle birlikte kapsayıcı eğitim anlayışı yaygınlaştırılmaya başlanmış ve buna yönelik öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilmiş ve verilmeye devam edilmektedir (Amaç, 2023). Mevcut araştırma Kilis ilindeki öğretmenlerin kapsayıcı eğitime yönelik algılarını metaforlar yoluyla belirlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda öğretmenlerden kapsayıcı eğitime yönelik metafor üretmeleri istenmiş ve okul öncesinden liseye kadar öğretmenler çalışmaya katılmıştır. Toplanan veriler Lakoff ve Johnson’ın (1980) kavramsal metafor teorisi temelinde analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analizi sonucu belirlenen temalar alan yazın bağlamında şu şekilde tartışılmıştır:

Kapsayıcı eğitimin en temel özelliklerinden birisi çeşitlilik ve farklılıklara saygıdır. Bu çalışmada üretilen metaforlara göre öğretmenlerin en çok bu tema altında metafor ürettikleri ve kapsayıcı eğitimin bu özelliğinin farkında olduklarını söylemek mümkündür. Öğretmen adaylarıyla yapılan bir metafor çalışmasının (Leblebici ve Türkan, 2022,

s. 40-42) sonuçlarına göre katılımcılar farklılıklara saygı ve bu farklılıkların kabul edilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir. Benzer şekilde Yazıcıoğlu'nun (2019, s. 412) çalışmasında da öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi farklılıklara saygı temelinde algıladıkları belirlenmiştir. Eğitim ortamları farklılıkları olan öğrencilerin bir arada eğitim aldığı ve öğrencilerin sosyo-ekonomik, cinsiyet, bilişsel beceriler, dil, din ve kültürel olarak birbirlerinden farklılaştığı kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Bu öğrencilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu farklılıkların bir zenginlik olarak ve bu farklılıkları koruyarak eğitim ortamlarında kendilerine yer bulması kapsayıcı eğitimin temel amaçlarından birisidir. Bu bağlamda katılımcıların çoğunun, gökkuşağı, dünya, çiçek bahçesi, Mevlana, aile, orman ve mozaik gibi olumlu metaforlar üretmesi öğretmenlerin kapsayıcı eğitimin amaçları konusunda olumlu algılara sahip oldukları söylenebilir.

Bu çalışmanın bulgularına göre öğretmenler birinci temadan sonra en fazla ihtiyaca yönelik olma temasıyla ilgili metafor üretmişlerdir. Bu tema farklılıkları olan öğrencilerin eğitimsel, sosyal, duyuşsal ve kültürel ihtiyaçlarının kapsayıcı eğitim yaklaşımıyla giderilmesinin mümkün olabileceği konusuna vurgu yapmaktadır. Kapsayıcı eğitim, eğitim-öğretim uygulamalarının öğrenci ihtiyaçlarına göre esnek ve uyarlanabilir olmasına fırsat sağlamaktadır (Taneri, 2019, s. 5). Bu çalışmanın bulgularına benzer şekilde Yazıcıoğlu'nun (2019, s. 409) yaptığı metafor çalışması da öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi genel olarak farklı öğrenci ihtiyaçlarına uygun bir yaklaşım olarak algıladıklarını göstermektedir. Öte yandan, Öztürk ve Başkonuş'un (2022) öğretmen adayları ve Fırat'ın (2021) öğretmenlerle yaptığı çalışmaların bulguları, öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi sadece özel gereksinimli ve mülteci öğrencilerle sınırlı bir kavram olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Ancak, bu çalışmanın öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi mülteci veya özel gereksinimli öğrencilerle sınırlandırmayıp farklılıkları olan tüm öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak açısından algıladıklarını göstermektedir. Katılımcıların ağaç, Mevlana, puzzle, devlet, manav, mozaik, su ve toprak gibi farklı metaforlar kullanması, eğitimin öğrencilerin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi gerektiğine dair bir vurgu yaptıklarını göstermektedir. Bu bulgu, kapsayıcı eğitimin katılımcılar tarafından daha geniş bir bakış açısıyla ele alındığını ve kavramın farklı yönleriyle düşünüldüğünü ortaya koymaktadır.

Kapsayıcı eğitim farklılıkları olan tüm öğrencilerin bir arada ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerine uygun olarak eğitim almalarına fırsat sağlayan bir anlayıştır. Kapsayıcı eğitimin farklı kesimlerden öğrencilerin aynı ortamlarda eğitim almasıyla bütünleştirici ve destekleyici bir özelliği bulunmaktadır. Bu bağlamda öğrenciler birbirleri ile etkileşerek birlikte öğrenme ve birlikte başarıma hissi yaşayabilirler. Gerekli desteğin sağlanmasıyla bunun başarılması kapsayıcı eğitimin önemli amaçları arasındadır. Birlikte eğitim almanın özel gereksinimi olan olmayan tüm öğrencilere faydası bulunmaktadır. Çünkü kapsayıcı sınıflarda öğretim farklılaştırılmakta ve işbirlikli öğrenme fırsatlarıyla daha nitelikli ve kalıcı öğrenme sağlanabilmektedir (Cologon, 2019). Bu çalışmada öğretmenler kapsayıcı eğitimin bütünleştirici ve destekleyici olma özelliğine vurgu yapmışlardır. Bills ve Mills (2020, s. 340) ve Thorpe ve Azam'ın (2010, s. 170) bulgularına göre kapsayıcı sınıflarda öğretmen ve öğrencilere destek, kapsayıcı uygulamaların başarısı için önemlidir. Yazıcıoğlu (2019, s. 415) lise öğretmenleriyle yaptığı çalışmada katılımcıların kapsayıcı eğitimin bütünleştirme özelliğine vurgu yaptıklarını tespit etmiştir. Bu tespit çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Bu çalışmadaki katılımcıların balık ağı, bal arısı, yemek, mozaik, cümle, ana kucağı, anne sevgisi ve orman gibi çeşitli metaforlar üretmesi eğitimin bütünleştirici ve destekleyici yönüne vurgu yaptıklarının bir göstergesi olduğu ifade edilebilir.

Kapsayıcı eğitim, eğitimde eşitlik ve böylece sosyal adaletin sağlanmasını hedefleyen bir anlayışın temel alındığı yaklaşımdır. Farklılıklarına bakılmaksızın tüm öğrencilere eşit yaklaşılmasını ve her bir öğrencinin öğrenme sürecine adil ve ayrıcalıksız bir şekilde katılmasını benimseyen kapsayıcı eğitim farklı sosyo-ekonomik, kültürel veya etnik geçmişe sahip öğrenciler arasında eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamaktadır (Aktekin, 2017, s. 25). Öğrencilerin bireysel farklılıklarını anlamak ve öğrenme ihtiyaçlarını bu şekilde karşılamak eşitlik ilkesini hayata geçirilmesini sağlayabilir. Bu yaklaşım, eğitimde ayrımcılığı ve dışlanmayı azaltarak, öğrenciler arasında daha fazla dayanışma ve anlayışın gelişmesine katkı sağlayabilir (UNESCO, 1994). Bu çalışmanın bir teması olan eşitlik temasıyla ilgili alan yazınındaki benzer çalışmalar bu bulguyu desteklemektedir. Örneğin Legodi-Rakgalakane ve Mokhampanyane'nin (2022, s. 260) yaptıkları araştırmanın bulgularına göre öğretmenler kapsayıcı eğitimi eğitim hakkı, eşitlik ve adalet bağlamında kavramsallaştırmaktadırlar. Coutsocostas ve Alborz (2010, s. 160), Yunanistan'da lise öğretmenlerinin neredeyse yarısının, özel gereksinimli öğrencilerin kapsayıcı sınıflarda eğitim almasına karşı olduklarını belirtmişlerdir. Erol Sahillioğlu (2020, s. 37) da okul öncesi öğretmenlerinin kapsayıcı eğitime "eşitlik" bağlamında yaklaştıklarını tespit etmiştir. Katılımcıların birleşmiş milletler, çekirdek aile, devlet, sosyal ve güneş gibi çeşitli metaforlar üretmesi kapsayıcı eğitimin eşitlik anlayışı konusunda algıya sahip olduklarının bir göstergesi olduğu ifade edilebilir.

Toplumda bireyler arası eşitsizlikler, eğitim gibi temel hizmetlere erişim eksikliği ve yoksulluk, çocukların öğrenme süreçlerini olumsuz etkileyerek onları risk altına sokabilir. Bu durum, öğrenme kayıplarına yol açabilir ve öğrencilerin okulda dışlanmasına veya ayrımcılığa maruz kalmasına neden olabilir. Eğitim programıyla ilgili sorunlar, öğretmenlerin yetersiz bilgi ve becerileri, okulların fiziksel yetersizlikleri ve materyal eksiklikleri, özellikle mülteci yoğun okullarda dil ve iletişimle ilgili sorunlar ve eğitim çalışanlarının desteklenmesindeki yetersizlikler öğrencilerin dışlanması veya ayrımcılığa uğramasının nedenleri arasında gösterilebilir (Padhi, 2016, s. 259). Kapsayıcı eğitim hiçbir öğrenciye ayrımcılık yapılmaması ve eğitim etkinliklerinden dışlanmamasını amaçlamaktadır. Her öğrencinin eğitim hakkına sahip olduğunu ve öğrencilerin farklılıklarının bir zenginlik olduğunu vurgulayan kapsayıcı eğitim, öğrencilerin

cinsiyet, ırk, etnik köken, dini inanç veya özel ihtiyaçlar gibi farklılığı nedeniyle ayrımcılığa uğramadan eğitim imkânlarından yararlanması temeline dayanmaktadır. Buna göre, her öğrenci eğitim ortamlarında kabul ve saygı görmeli ve eğitim-öğretim etkinliklerine özgürce katılabilmelidir. Bu sayede, öğrenciler arasında dayanışma, anlayış ve eşitlik duygusu gelişir ve her öğrenci potansiyeline ulaşabilir. Öğrencilere ayrımcılık yapılmaması ve eğitim ortamlarından dışlanmamasıyla ilgili bu tema çeşitli çalışmaların bulgularıyla da desteklenmektedir (Medina-García, Doña-Toledo ve Higuera-Rodríguez, 2020; Qu, 2022; Taner Derman, 2016). Mevcut çalışmadaki katılımcıların gökkuşağı, dünya, Mevlana, aile, atmosfer, kucaklama, toplu eğitim ve yaşama hakkı gibi çeşitli metaforlar üretmesi kapsayıcı eğitimin ayrımcılık yapılmaması ve öğrencilerin eğitim ve öğretim etkinliklerinden dışlanmamasına vurgu yaptıklarının bir göstergesi olduğu ifade edilebilir.

Kapsayıcı eğitimin toplumun genel refahına ve sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlaması için bir araç olabileceği söylenebilir. Toplumsal adaletin güçlendirilmesi ve farklı sosyal sınıflardan gelen öğrencilerin bir arada eğitim alarak birlikte öğrenmelerinin teşvik edilmesi, kapsayıcı eğitimin temel amaçlarındandır. Bu yaklaşım, öğrenciler arasında dayanışma, anlayış ve empati gibi önemli değerlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında toplumda ayrımcılığı azaltarak sosyal uyumun güçlendirilmesini sağlamaktadır. Kapsayıcı eğitim uygulamaları sayesinde öğrencilerin farklılıkları kabul etme, insan haklarına saygı gösterme ve toplumda adaleti savunma gibi becerileri kazanması daha kapsayıcı bir toplumun oluşmasına katkıda bulunabilir. Bu anlayışla katılımcı öğretmenlerin sosyal faydaya vurgu yapması kapsayıcı eğitim hakkında bazı olumlu algılara sahip olabileceklerini göstermektedir. Katılımcıların şemsiye, orman, örümcek ağı, yenilikler, koruma kalkanı ve fırsat gibi çeşitli metaforlar kullanmaları, kapsayıcı eğitimin sosyal boyutuna vurgu yaptıklarını göstermektedir. Bu metaforlar, katılımcıların kapsayıcı eğitimi herkesin yararlandığı, destekleyici ve bütünleştirici bir yapı olarak algıladıklarını düşündürmektedir. Alan yazındaki benzer çalışmalarda kapsayıcı eğitim uygulamalarının sosyal yönden öğrencilere faydalar sağladığına yönelik bulgular mevcuttur. Örneğin, Boyle, Anderson ve Allen (2020, s. 130) kapsayıcı eğitimin genel eğitim ortamındaki tüm öğrenciler üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu ve kapsayıcı eğitimin öğrenciler arasında empatiyi güçlendirdiğini, iş birliğini teşvik ettiğini ve daha destekleyici, bütünleştirici bir öğrenme ortamı sunduğunu belirtmektedir.

Bu çalışmada bazı katılımcılar kapsayıcı eğitime eleştirel yaklaşmış buna yönelik metaforlar üretmişlerdir. Katılımcıların iki ayaklı masa, insan organizması, "pandispanya ve siyaset gibi çeşitli metaforlar kullanarak açıklamalar yapmaları, kapsayıcı eğitime karşı eleştirel bir yaklaşım benimsediklerini ve bu eğitim yaklaşımına yönelik olumsuz bir algı geliştirdiklerini gösterebilir. Bu metaforlar, genellikle katılımcıların karşılaştıkları zorluklara veya olumsuz deneyimlere işaret ediyor olabilir. Örneğin, iki ayaklı masa metaforu, eğitimin dengeli olmadığını ya da eksik olduğunu simgeliyor olabilir; insan organizması metaforu ise eğitimin bir bütün olarak, ancak işlevsel olmayan bir şekilde çalıştığını ifade edebilir. Benzer şekilde, pandispanya gibi bir metafor, eğitimdeki yapıların karışık ve düzensiz olduğunu ima edebilir. Bu tür metaforların kullanımı, katılımcıların kapsayıcı eğitim uygulamalarında yaşadıkları zorlukları yansıtarak, genel olarak olumsuz bir tutum sergilediklerini ortaya koyuyor olabilir. Alaklabi ve Low'un (2022, s. 25-26) çalışmasının bulgularına göre Suudi Arabistanlı öğretmenler kapsayıcı eğitime yönelik olumsuz algılara sahiptirler. Mngo ve Mngo (2018, s. 556) da benzer bir bulguyla kapsayıcı eğitime yönelik eğitim almamış öğretmenlerin olumsuz algılara sahip olduklarını, eğitim alan öğretmenlerin ise kapsayıcılığı desteklediklerini belirtmektedir. Magumise ve Sefotho (2020, s. 555) da öğretmenlerin kapsayıcı eğitim algılarının olumsuz olduğunu tespit etmiştir. Mevcut çalışmada kapsayıcı eğitime eleştirel yaklaşan ve olumsuz metaforlar üreten öğretmenlerin çoğunluğunun ilkökul öğretmenleri olması dikkat çekmektedir. Bu öğretmenlerin Kilis gibi mülteci yoğun şehirlerdeki okulların mülteci öğrenci yoğun okullarda çalışıyor olmaları bu eleştirel görüşlere sahip olmasının altında yatan sebep olabilir. Çünkü ilkökullar mültecilerin Türk öğretmen, öğrenci ve eğitimle ilk tanıştığı okul kademesidir ve Türkçe dil yeterlikleri bakımından eksiklikleri bulunmaktadır. Özellikle ilkökullarda çalışan öğretmenler hem öğrenci hem de velileriyle iletişim kurmakta zorluklar yaşamaktadırlar (Yaşar ve Amaç, 2018, s. 240). Kapsayıcı eğitimde paydaşlar arasında işbirlikleri eğitimin niteliğinin artırılması ve başarı için önemli görülmektedir (Amaç, 2022b; Elmira ve Negmatzhan, 2022; Sakız ve Gökso, 2022; Subanova, 2022). Bu paydaşlar arasında veliler, okul yönetimi, diğer öğretmenler, özel eğitim ve rehberlik uzmanları ve diğer kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Bu çalışmada öğretmenlerin buna yönelik metafor üretmemeleri önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu durum öğretmenlerin kapsayıcı eğitimde paydaşlar arası işbirliği konusundaki bilgi, beceri ve deneyim eksikliklerinden kaynaklanıyor olabilir. Kapsayıcı eğitimde tüm öğrencilere hitap edebilmek ve öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarını giderebilmek için farklılaştırılmış öğretim ve öğrenmede evrensel tasarım gibi stratejilerin kullanılması önemlidir. Çünkü kapsayıcı eğitimde öğretimin nasıl yapılacağıyla ilgili soruya cevap öğretimi farklılaştırmak (Sümer Dodur, 2022, s. 215) ve her öğrenciye hitap edebilecek öğrenmede evrensel tasarım ilkelerini (Demir Başaran, 2021) kullanmaktır. Bu bağlamda çalışmadaki öğretmen metaforlarının bunlara yönelik bir içeriğe sahip olmaması da önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bunun nedenleri arasında öğretmenlerin kapsayıcı pedagoji konusundaki bilgi, beceri ve deneyim eksiklikleri olabilir.

Bu çalışmada, öğretmenlerin kapsayıcı eğitime ilişkin algıları metaforlar kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, katılımcıların büyük çoğunluğunun kapsayıcı eğitime olumlu baktığını ve bu konudaki bilgi ve algı düzeylerinin yeterli olduğunu göstermektedir. Ancak, az sayıda öğretmenin kapsayıcı eğitime yönelik olumsuz algılara sahip olduğu da belirlenmiştir. Olumsuz algıya sahip katılımcıların görüşlerinin kapsayıcı eğitim farkındalığının ve uygulamalarının

niteliğinin artırılmasına yönelik fikirlere yön verme noktasında önemli olduğu söylenebilir. Bunun yanında paydaşlar arası işbirlikleri ve kapsayıcı öğretim yöntemleri olan farklılaştırılmış öğretim ve öğrenmede evrensel tasarımla ilgili metafor üretilmemesinin de dikkat çekici ve nedenlerinin araştırılması gereken önemli bir konu olduğu düşünülebilir.

Öneriler

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'deki öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi nasıl algıladıkları konusunda önemli sonuçlar sunmaktadır. Öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi tanımlamak için kullandıkları metaforları anlamak, öğretmenlerin bu konuda ne düşündüklerini ve nasıl hareket ettiklerinin anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Bu çalışma, eğitim konusunda karar vericilere ve eğitim yöneticileri ve öğretmenler için çeşitli öneriler sunmaktadır. Örneğin, kapsayıcı eğitimi teşvik etmek amacıyla eğitim politikalarında öğretmenlere yönelik kapsayıcı eğitim pedagojisi üzerine zorunlu hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Böylece kapsayıcı eğitim konusunda hem farkındalık artırılabilir hem de uygulamada sürdürülebilirlik sağlanabilir. Ayrıca, öğretmen yetiştirme programlarına öğretmen adaylarının kapsayıcı eğitim konusunda bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik dersler eklenebilir. Araştırmacıların kapsayıcı eğitimde özellikle paydaş algılarıyla ilgili nitel, nicel ve karma desenli çalışmalar yapmaları faydalı olabilir. Ayrıca, öğretmenlere eğitim materyalleri desteği yanında ve mesleki gelişim etkinlikleri düzenlenebilir. Bu sayede, öğretmenlerin tüm öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun nitelikli kapsayıcı eğitim uygulamaları gerçekleştirmeleri mümkün olabilir. Kapsayıcı eğitimde, öğretmenlerin kapsayıcılığı nasıl gerçekleştirebileceklerine yönelik bilgi ve becerilerine artırmaya yönelik farklılaştırılmış öğretim ve öğrenmede evrensel tasarım yaklaşımlarına odaklanan hizmet içi eğitimlerin verilmesi de faydalı olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın öğretmenlerin kapsayıcı eğitimi nasıl algıladığını anlama konusunda bakış açısı sağladığı söylenebilir. Araştırma sonuçları, eğitim sistemimizi daha kapsayıcı hale getirmek ve tüm öğrencilere eşit fırsatlar sunmak için politika yapıcılar, öğretmenler ve araştırmacılar tarafından göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Ainscow, M. (2016). Diversity and equity: A global education challenge. *New Zealand Journal of Educational Studies*, 51(2), 143-155. doi:10.1007/s40841-016-0056-x
- Aktekin, S. (Ed.). (2017). *Sınıfta yabancı uyruklu öğrenci bulunan öğretmenler için el kitabı*. Ankara: MEB.
- Alaklabi, L. S. & Low, H. M. (2022). Do teachers' role beliefs contribute to their beliefs of inclusive education? *Journal of Special Needs Education*, 12, 14-30.
- Alan, Y. (2021). Metaphors of academics in Turkey for distance education. *International Journal of Progressive Education*, 17(4), 171-187. doi:10.29329/ijpe.2021.366.11
- Altındağ Kumaş, Ö. (2022). Kapsayıcılık ve kapsayıcılığın içeriği. Ö. Altındağ Kumaş ve S. Süer (Ed.), *Nitelikli kapsayıcı eğitim: Kuramdan uygulamaya* (s. 1-22) içinde. Ankara: Eğiten Kitap.
- Alzahrani, N. (2020). The development of inclusive education practice: A review of literature. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 12(1), 68-83. doi:10.20489/intjcesse.722380
- Amaç, Z. (2022a, 23 Haziran). Suriyeli öğrencilerin eğitim sorunları ve kapsayıcı eğitim bağlamında çözüm önerileri. *I. Göç Çalışmaları Sempozyumu*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi. <http://kilis.edu.tr/duyuru/admin/upload/1655799311program210622.pdf>
- Amaç, Z. (2022b). Kapsayıcı okul ve sınıf: Kapsayıcı okulların ve sınıfların ilkeleri, özellikleri, etkinlikleri. Ö. Altındağ Kumaş ve S. Süer (Ed.), *Nitelikli Kapsayıcı Eğitim: Kuramdan Uygulamaya* (s. 153-181) içinde. Ankara: Eğiten Kitap.
- Amaç, Z. (2023). *Sınıf öğretmenlerinin kapsayıcı eğitim ve uygulamalarına ilişkin görüşleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Aydın, S. & Ünsal, S. (2021). Metaphoric perceptions of preferred classroom teachers towards the profession. *Journal of Interdisciplinary Educational Research*, 5(10), 165-177.
- Bakkaloglu, H. & Ergin, E. (2020). Preschool teachers' views on in-classroom transitions in inclusive preschool classrooms. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 12(1), 41-57. doi:10.20489/intjcesse.724950
- Belo, N. A.H., van Driel, J. H., van Veen, K. & Verloop, N. (2014). Beyond the dichotomy of teacher- versus student-focused education: A survey study on physics teachers' beliefs about the goals and pedagogy of physics education. *Teaching and Teacher Education*, 39, 89-101. doi: 10.1016/j.tate.2013.12.008
- Bills, K. L. & Mills, B. (2020). Teachers' perceptions towards inclusive education programs for children with Down syndrome. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 20(4), 343-347. doi:10.1111/1471-3802.12494

- Boyle, C., Anderson, J. & Allen, K. (2020). The importance of teacher attitudes to inclusive education. In C. Boyle, J. Anderson, A. Page ve S. Mavropoulou (Eds.), *Inclusive education: Global issues & controversies* (pp. 127-146). New York, NY: Brill. doi:10.1163/9789004431171_008
- Bulut, A. (2021). Metaphoric perceptions of preschool teachers towards inclusive education. *Acta Educationis Generalis*, 11(2), 112-128. doi:10.2478/atd-2021-0016
- Burak, D. (2022). *Örnekleme yöntemleri*. H. Tabak, B. Aksu Dünya ve F. Şahin (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s. 125-153) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Burak, D. & Amaç, Z. (2021). “Mülteci öğrenciler kanadı kırık kuşlar gibidir”: Öğretmen adaylarının mülteci öğrenci algıları. *Milli Eğitim*, 50(Özel sayı), 221-247. doi:10.37669/milliegitim.955233
- Cologon, K. (2019). Towards inclusive education: A necessary process of transformation. *A report for Children and Young People with Disability Australia*. <https://www.cyda.org.au/resources/details/62/towards-inclusive-education-a-necessary-process-oftransformation>
- Coutsocostas, G. & Alborz, A. (2010). Greek mainstream secondary school teachers’ perceptions of inclusive education and of having pupils with complex learning disabilities in the classroom/school. *European Journal of Special Needs Education*, 25(2), 149-164. doi:10.1080/08856251003658686
- Demir Başaran, S. (2021). *Öğrenmede evrensel tasarım: Kapsayıcı eğitimi sağlamada kuramsal ve uygulamalı bir çerçeve*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirkol, M. (2022). Kapsayıcı eğitimde öğretmen yeterlikleri. Ö. Altındağ Kumaş ve S. Süer (Ed.), *Nitelikli kapsayıcı eğitim: Kuramdan uygulamaya* (s. 51-85) içinde. Ankara: Eğiten Kitap.
- Elmira, A. & Negmatzhan, A. (2022). The role of school and family cooperation in inclusive education. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 14(2), 498-506. doi:10.18844/wjet.v14i2.6976
- Erol Sahillioğlu, D. (2020). Preschool teachers’ views of the “inclusive education” concept: A metaphor analysis. *Journal of Inclusive Education in Research and Practice*, 1(1), 24-41.
- Fırat, E. (2021). *Sosyal bilgiler dersinde kapsayıcı eğitim: Fenomenolojik bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Gezer, M., S. & Aksoy, V. (2019). Perceptions of Turkish preschool teachers’ about their roles within the context of inclusive education. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 11(1), 31-42. doi:10.20489/intjces.583541
- Hazır, O. (2024). Özel gereksinimli bireyler ve kapsayıcı eğitim. H. Sakız (Ed.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 335–387). İstanbul: Akademisyen Kitabevi.
- Hazır, O. & Harris, R. (2023). To what extent does distance learning support the development of positive attitudes towards inclusive education: A comparison of primary education trainee teachers in England and Türkiye? *European Journal of Special Needs Education*, 39(4), 501–518. doi:10.1080/08856257.2023.2242028
- Javakhishvili, M. (2012). *How are teachers promoting social inclusion? A study of teachers’ contribution to social inclusion in Georgian school* (Unpublished master’s thesis). University of Oslo, Norway.
- Katıtaş, S. & Coşkun, B. (2020). What is meant by inclusive education? Perceptions of Turkish teachers towards inclusive education. *World Journal of Education*, 10(5), 18-28. doi:10.5430/wje.v10n5p18
- Katıtaş, S. & Coşkun, B. (2021). Examining teachers' views on inclusion students through metaphors. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 17(October), 221-237.
- Kılcan, B. (2021). Eğitim bilimlerinde metaforların veri toplama aracı olarak kullanılması, örnek bir uygulama B. Kılcan (Ed.), *Metafor ve eğitimde metaforik çalışmalar için bir uygulama rehberi* (s.88-108) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Koçoğlu, E., Aydın, M., Dumlupınar Arslan, A., Çetinkaya, N., Kubat, R. & Karabulut, N. (2021). Teachers' mental associations about the covid-19: An example of metaphor study, *E-International Journal of Educational Research*, 12(5), 141-159. doi:10.19160/e-ijer.948005
- Küçükahmetoğlu, R. & İlhan, E. L. (2023). Examining the perceptions of physical education teachers towards inclusive students through metaphors. *Journal of Human Sciences*, 20(3), 424-438. doi:10.14687/jhs.v20i3.6399
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). Conceptual metaphor in everyday language. *The Journal of Philosophy*, 77(8), 453-486.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lala, Ö., Yazar, T. & Çolak, A. (2017). Öğretmenlerin yetişkin eğitimi kavramına ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 80-99.
- Leblebici, H. & Türkan, A. (2022). Opinions of teacher candidates on inclusive education: A parallel mixed method study. *International Journal of Education & Literacy Studies*, 9(4), 32-44.
- Legodi-Rakgalakane, K. & Mokhampanyane, M. (2022). Evaluation of educators’ experiences and practices of inclusive education in primary schools: A South African perspective. *International e-Journal of Educational Studies*, 6(12), 255-263. doi:10.31458/iej.1194397

- Magumise, J. & Sefotho, M. M. (2020). Parent and teacher perceptions of inclusive education in Zimbabwe. *International Journal of Inclusive Education*, 24(5), 544-560. doi:10.1080/13603116.2018.1468497
- Medina-García, M., Doña-Toledo, L. & Higuera-Rodríguez, L. (2020). Equal opportunities in an inclusive and sustainable education system: An explanatory model. *Sustainability*, 12(11), 4626. MDPI AG. doi:10.3390/su12114626
- Melekoglu, M. A., Cakiroglu, O. & Malmgren, K. W. (2009). Special education in Turkey. *International Journal of Inclusive Education*, 13(3), 287-298. doi:10.1080/13603110701747769
- Merriam, S. B. & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. (4th Ed.). New York, NY: Jossey Bass.
- Mfuthwana, T. & Dreyer, L. M. (2018). Establishing inclusive schools: Teachers' perceptions of inclusive education teams. *South African Journal of Education*, 38(4), 1703. doi:10.15700/saje.v38n4a1703
- Mngo, Z. Y. & Mngo, A. Y. (2018). Teachers' perceptions of inclusion in a pilot inclusive education program: Implications for instructional leadership. *Hindawi Education Research International*, 2018, Article ID 3524879. doi:10.1155/2018/3524879
- Oğlakçı, M. & Amaç, Z. (2024). Öğretmenlerin gözünden kapsayıcı eğitim: Öğretmen, sınıf ve materyaller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 625-647. doi:10.29000/rumelide.1439710
- Olsen, M. H. (2011). Metaphors and their relevance to special education. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 13(3), 173-187.
- Öztürk, D. & Başkonuş, T. (2022). Metaphorical perceptions of preservice teachers towards inclusive students. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 7(17), 804-834.
- Padhi, S. R. (2016). Overcoming exclusion and marginalization in education through inclusive approaches: Challenges and vision of Arunachal Pradesh in India. *International Journal of Social Science and Humanity*, 6(4), 256-261. doi:10.7763/IJSSH.2016.V6.654
- Qu, X. (2022). Chinese teachers' views of educational exclusion of children with disabilities in relation to equality. *International Journal of Inclusive Education*, 26(1), 27-40. doi:10.1080/13603116.2019.1626496
- Rakap, S. & Kalkan, S. (2019). Türkiye'de kapsayıcı eğitime yönelik araştırmalar. H. Gürgür ve S. Rakap (Ed.), *Kapsayıcı eğitim: Özel eğitimde bütünleştirme* (s. 271-290) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Regero Migue, M. A. (2022). Metaphorical views of physics teachers in teaching physics: A qualitative phenomenological study. *Aloha International Journal of Multidisciplinary Advancement*, 4(2), 33-39.
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki öğretmen adaylarının "öğretmen" kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.
- Sakız, H. (2021). *Eğitimde bir kalite modeli olarak kapsayıcı eğitim*. Ankara: Nobel.
- Sakız, H. & Göksu, İ. (2022). *Kapsayıcı eğitim: Tüm çocuklar için katılım, öğrenme ve gelişim modeli*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, H., Dağıstan, A., Şahin, C., Koçyiğit, E., Dağıstan Yalçinkaya G., Kart, M. & Dağdelen, S. (2019). Kapsayıcı eğitim bağlamında Türkiye'de temel eğitim programlarında çokkültürlülüğün izleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 177-197.
- Sözer, Y. & Aydın, M. (2020). Nitel veri toplama teknikleri ve nitel veri analizi süreci. B. Oral ve A. Çoban (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 249-283) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Steen, G. J. (2007). *Finding metaphor in grammar and usage*. New York, NY: John Benjamins. doi:10.1075/celcr.10
- Subanova, B. Q. (2023). Parental cooperation in inclusion of hearing impaired children in inclusive education. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 11, 13-16.
- Sümer Dodur, H. M. (2022). Öğretimi farklılaştırma ve planlama. Ö. Altındağ Kumaş ve S. Süer (Ed.), *Nitelikli kapsayıcı eğitim: Kuramdan uygulamaya* (s. 205-227) içinde. Ankara: Eğiten Kitap.
- Taner Derman, M. (2016). Social exclusion perceptions of preschool teachers. *The Anthropologist*, 24(1), 262-267. doi:10.1080/09720073.2016.11892014
- Taneri, O. P. (2019). Kapsayıcı eğitime giriş. P. O. Taneri (Ed.), *Kuramdan uygulamaya kapsayıcı eğitim* (s. 1-23) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Thorpe, A. & Azam, A. Q. M. S. (2010). Teachers' perceptions of inclusive education in mainstream primary schools in the United Kingdom. *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(3), 163-172.
- UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and framework for action on special needs education*. UNESCO.
- Ungerer, F. & Schmid, H. J. (1996). *An introduction to cognitive linguistics*. Londra: Longman.
- Wahyuni, T., Sowiyah & Hariri, H. (2021). Implementation of inclusive education in Indonesian regular school (A literature review). *Social Sciences Studies*, 1(2), 65-77. doi:10.47153/sss12.1932021
- Walton, E. & Lloyd, G. (2011). An analysis of metaphors used for inclusive education in South Africa. *Acta Academica*, 43(3), 1-31.

- Yaşar, M. R. & Amaç, Z. (2018). Teaching Syrian students in Turkish schools: Experiences of teachers. *Sustainable Multilingualism*, 13, 232-244. doi:10.2478/sm-2018-0019
- Yazar, T. & Keskin, İ. (2020). Nitel araştırmada örneklem. B. Oral ve A. Çoban (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 229-247) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Yazar, T., Özekinci, B. & Lala, Ö. (2017). Öğretmen ve okul yöneticilerinin değerler eğitimi kavramına ilişkin metaforik algıları. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 245-269. doi:10.14689/issn.2148- 2624.1.5c3s11m
- Yazıcıoğlu, T. (2019). Investigation of Anatolian high school teachers' views on inclusive education through metaphor analysis. *International Journal of Society Researches*, 14(20), 394-420.
- Yuan, R., Liu, W. & Yung, K. (2022). Understanding novice teachers' identities through metaphors: A multi-perspective study. *Research Papers in Education*, 37(6), 821-839. doi:10.1080/02671522.2020.1864771
- Yücesoy Özkan, Ş., Kırkgöz, S. & Beşdere, B. (2019). Normalleştirmeden kapsayıcı eğitime: Tarihsel gelişim. H. Gürgür ve S. Rakap (Ed.), *Kapsayıcı eğitim: Özel eğitimde bütünleştirme* (s. 17-53) içinde. Ankara: Pegem Akademi.

Etik Beyan: Yazarlar, bu çalışmanın konusuna karar verilmesinden verilerin toplanmasına ve verilerin analiz edilmesinden raporlama aşamasına kadar tüm süreçlerde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için 2022/12 09 numaralı kararla Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu ve Kilis İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır.

Yazar Katkıları: “Öğretmenlerin Kapsayıcı Eğitim Metaforları: Nitel Bir Çalışma” başlıklı bu çalışmada bütün yazarlar tüm bölümlerde eşit katkıda bulunmuştur. Yazarlar makalenin son halini okumuş ve onaylamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar ve araştırmanın katılımcısı öğretmenler arasında çıkar çatışması yoktur.

Psychological Impact of Great Southeast Türkiye 2023 Earthquake: Hatay Phase

Büyük Güneydoğu Türkiye Depreminin Psikolojik Etkileri: Hatay Bölgesi

Metin Çınaroğlu^{1*} Müge Zanoğlu²

¹*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

²Öğrenci, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Psikoloji, İstanbul, Türkiye.

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
metincinaroglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 14.02.2024
Kabul/Accepted: 10.03.2025

Atıf/Cite as:
Çınaroğlu, M. & Zanoğlu, M. (2025).
Psychological impact of great
southeast Türkiye 2023 earthquake:
Hatay phase, Çankırı Karatekin
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 16(1), 82-94.

Abstract

Aim: The 2023 Great Southeast Türkiye Earthquake was a disastrous event with profound psychological effects on those who endured it. This study aims to assess the psychological impact of this earthquake on survivors from Hatay, focusing on correlations between anxiety, depression, hopelessness, and perceived stress.

Method: Conducted between July 2023 and September 2023, the research involved 384 survivors, using the Beck Anxiety, Depression, Hopelessness, and Perceived Stress Scales for a thorough analysis of correlations among these mental health conditions.

Results: The analysis confirmed significant correlations among all examined psychological conditions ($p < 0.05$). Stress was especially linked to higher anxiety ($r = 0.47$, $p < 0.001$) and depression scores ($r = 0.53$, $p < 0.001$). Traumatic experiences, including witnessing death and losing homes, were associated with increased anxiety and depression.

Conclusion: The findings reveal the complex interplay of psychological issues following the earthquake, underscoring the critical need for targeted mental health interventions in Hatay.

Originality: This study stands out for its early examination of the psychological aftermath of a regional natural disaster, offering valuable insights for shaping future crisis interventions and highlighting the importance of tailored mental health care in post-disaster recovery planning.

Key Words: Psychological effects of earthquake in southeast Türkiye 2023, Anxiety, Depression, Stress, Hopelessness.

Öz

Amaç: 2023 Büyük Güneydoğu Türkiye Depremi, hayatta kalanlar üzerinde derin psikolojik etkilere neden olan yıkıcı bir olaydı. Bu çalışma, Kahramanmaraş merkezli depremlerin Hatay'daki depremden etkilenenlere olan psikolojik etkilerini, özellikle anksiyete, depresyon, umutsuzluk ve algılanan stres arasındaki ilişkiler bağlamında değerlendirilmesini amaçlamıştır.

Yöntem: Temmuz ve Eylül 2023 arasında gerçekleştirilen araştırmada, 384 depremzedeye Beck Anksiyete, Depresyon, Umutsuzluk ve Algılanan Stres Ölçekleri kullanılarak zihinsel sağlık koşulları arasındaki korelasyonlar detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Bulgular: Yapılan analizler, incelenen psikolojik durumlar arasında önemli korelasyonlar olduğunu doğrulamıştır ($p < 0.05$). Stres, özellikle yüksek anksiyete ($r = 0.47$, $p < 0.001$) ve depresyon skorları ($r = 0.53$, $p < 0.001$) ile ilişkilendirilmiştir. Ölümü gözlemlemek ve ev kaybı gibi travmatik deneyimler artan anksiyete ve depresyon ile bağlantılı bulunmuştur.

Sonuç: Çalışma, depremin ardından ortaya çıkan psikolojik sorunların karmaşık etkileşimini ortaya koymakta ve Hatay'da hedeflenmiş ruhsal sağlık müdahalelerinin kritik ihtiyacını vurgulamaktadır.

Özgünlük: Bu çalışma, bölgesel bir doğal afetin psikolojik sonuçlarını erken dönemde inceleyen çalışmalardan biri olarak, gelecekteki kriz müdahalelerini şekillendirmek için değerli içgörüler sunmakta ve afet sonrası iyileşme planlamasında özelleştirilmiş ruhsal sağlık bakımının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: 2023 Türkiye güneydoğu depreminin psikolojik etkileri, Depresyon, Anksiyete, Stres, Umutsuzluk.

Introduction

Annually, natural disasters claim thousands of lives globally, with earthquakes being among the foremost calamities that have afflicted numerous nations throughout history. The ramifications of earthquakes extend beyond the immediate loss of life and destruction of property, leaving enduring psychological scars on survivors. Individuals who have endured these traumatic events are at an increased risk for a range of psychological disorders, including but not limited to post-traumatic stress disorder (PTSD), anxiety, depression, and a profound sense of desolation (Boden et al., 2012; Cann et al., 2010; Hsu et al., 2002).

Türkiye, given its geographical positioning, has been historically prone to seismic activities, experiencing several catastrophic earthquakes in recent times. These include the 1999 Marmara earthquake (magnitude 7.4), the 2011 Van earthquake (magnitude 7.2), the 2003 Bingöl earthquake (magnitude 6.4), the 2020 Elazığ earthquake (magnitude 6.8), and the 2020 Izmir earthquake (magnitude 6.6). The most recent calamity, the Great Southeast Türkiye Earthquake (GSTE) of February 6, 2023, with a magnitude of 7.7, and the subsequent tremor on February 7, 2023, with a magnitude of 7.6, have underscored the region's vulnerability to seismic disturbances. These events have resulted in substantial human and economic losses, with the GSTE alone resulting in 51,000 fatalities, over 100,000 injuries, and affecting ten million people across eleven cities in southeastern Türkiye (Disaster and Emergency Management Presidency, AFAD Report, March 2023; Sakarya University of Applied Sciences, Earthquake Report, April 2023; Hacettepe University, March 2023; World Health Organization, Türkiye and Syria Earthquake Report, April 2023).

This seismic event not only wreaked havoc on the physical infrastructure, causing the collapse of 300,000 homes and workplaces and displacing three million individuals, but also inflicted profound psychological distress among the survivors. The financial toll of the GSTE is estimated at 103.6 billion US dollars, covering an area of 108,812 km² (TMMOB, 2023). Despite the magnitude of its impact, both physically and psychologically, the GSTE of 2023 has not been extensively studied from a psychological perspective, marking a significant gap in the literature on the mental health effects of earthquakes (UNICEF Türkiye, 2023; World Health Organization, 2023).

Depression

Depression manifested profoundly among survivors, exacerbated by the traumatic experiences and significant losses incurred during the earthquake (Kaplan et al., 2024). The data revealed that individuals who witnessed death or lost their homes exhibited markedly higher depression scores (Keyes et al., 2014; Çınaroğlu, 2024). This aligns with established literature indicating that direct exposure to trauma and significant loss can precipitate severe depressive episodes (Kristensen et al., 2014). The persistence of depressive symptoms underscores the need for long-term psychological support and interventions specifically tailored to address the profound grief and loss experienced by survivors (Breen et al., 2022).

Anxiety

Anxiety was significantly elevated among the earthquake survivors, particularly those who had direct exposure to life-threatening situations or suffered substantial material losses (Hussain et al., 2011). The correlation between high anxiety scores and traumatic experiences such as witnessing death and enduring substantial property loss highlights the intense fear and uncertainty that compounded the survivors' psychological burden (Thabet et al., 2013). These findings suggest the necessity for immediate psychological interventions focusing on anxiety management, which could include techniques such as cognitive-behavioral therapy and mindfulness practices (Apolinário-Hagen et al., 2020).

Stress

The study identified high levels of perceived stress among the earthquake survivors, which was closely linked to their exposure to traumatic events (Çınaroğlu et al., 2024). The stress was particularly acute in individuals who had lived through the most destructive experiences of the earthquake (Bağcaz & Ayhan., 2023). This pervasive stress not only affects mental health but also has the potential to impair physical health, making comprehensive stress management interventions essential (Bahar & Çuhadar, 2023). Programs that include stress reduction techniques and community support initiatives could be particularly beneficial in alleviating the compounded stress experienced by survivors.

Hopelessness

Hopelessness was another significant psychological impact observed, with many survivors feeling a profound sense of despair about the future (Özdemir et al., 2015). This was especially true for those who faced the greatest losses and disruptions to their daily lives. The depth of hopelessness reported highlights the critical need for psychological resources that can provide hope and foster resilience (Kılıç et al., 2024). Interventions might include community-building activities that restore a sense of normalcy and future-oriented planning that helps individuals reconstruct their life narratives post-disaster.

The paucity of research specifically addressing the psychological aftermath of the GSTE 2023 highlights an urgent need for scholarly investigation into the mental health implications for those affected. A comprehensive understanding of the psychological consequences of such seismic events is imperative for the formulation of targeted interventions and support mechanisms. This research endeavors to illuminate the complex psychological repercussions of the GSTE, thereby contributing to a more nuanced understanding of earthquake-induced trauma and facilitating the development of more effective psychological recovery strategies for survivors.

Methods

Participants

The present study focused on individuals affected by the earthquake in the Hatay region, one of the areas most severely impacted by the seismic event in southeastern Türkiye. The recruitment phase occurred between June and September 2023, during which a total of 395 individuals from the region were initially contacted. Of these, 384 participants provided comprehensive and usable responses, with the exclusion of incomplete data sets.

Eligibility for inclusion in this study was predicated on several criteria. Participants were required to be within the age range of 18 to 65 years, have directly experienced the earthquake, and currently reside in Hatay. The study deliberately excluded individuals who did not have a direct experience of the earthquake or had moved away from Hatay subsequent to the earthquake. This exclusion criterion was implemented to ensure the research sample consisted exclusively of individuals who were directly impacted by the earthquake and remained in the affected region. This approach aimed to capture the specific psychological impacts of the earthquake on a population continuing to live in the aftermath within the same geographical context.

Study Design

In designing this study, a thorough examination of existing literature was undertaken, with a particular focus. The development of this study involved a comprehensive review of existing literature, particularly emphasizing research methodologies employed in prior earthquake studies, including the aftermath of the Marmara earthquake in Türkiye (1999) and psychological assessments following seismic events in China and Japan. This literature review significantly shaped our methodological approach, enabling us to refine our research tools and strategy based on established best practices.

Acknowledging the documented prevalence of psychological symptoms among earthquake survivors, such as depression, anxiety, stress, and a pervasive sense of hopelessness, we carefully selected and adapted various psychological assessment tools. These tools, chosen for their reliability and validity in cross-cultural contexts, were subjected to translation and adaptation to fit the local context of the study population.

A pilot study was initially conducted with a subset of individuals who had migrated from Hatay to Istanbul following the earthquake. This preliminary investigation served to test the applicability and comprehensibility of the selected psychological scales and the sociodemographic questionnaire. Feedback obtained from this pilot phase led to minor refinements in the questionnaire design and the administration process to enhance clarity and participant engagement.

Research activities formally commenced after incorporating these adjustments and ensuring a respectful waiting period post-earthquake to account for the natural progression of psychological responses. Starting in July, a selected cohort from the Hatay region was engaged through a structured survey methodology, integrating carefully chosen psychological scales alongside a detailed sociodemographic questionnaire.

The entire study was conducted in accordance with ethical standards and protocols, securing approval from the Ethical Committee of İstanbul Nişantaşı University. This approval underscored our commitment to ethical research practices, ensuring the dignity, rights, and welfare of all participants were safeguarded throughout the study process.

Measurement Tools

In the quest to thoroughly comprehend the demographic background of the participants and to evaluate the psychological aftermath of the earthquake, a meticulously designed sociodemographic questionnaire was administered. This questionnaire aimed to collect a broad spectrum of personal characteristics of the victims, including but not limited to gender, age, marital status, area of residence, educational attainment, employment status, and income level. Notably, the protocol ensured that no identifiable information was solicited from the participants, thereby maintaining their anonymity throughout the study. Furthermore, all individuals involved in the study provided informed consent prior to their participation.

Beyond the collection of basic sociodemographic data, the questionnaire also delved into aspects such as the utilization of psychological medications, any prior psychiatric diagnoses, familial history of psychiatric conditions, the degree of damage incurred by the household, and the duration of entrapment under debris or exposure to similar traumatic conditions.

To quantitatively assess various psychological dimensions impacted by the earthquake, the study incorporated four distinct psychometric instruments:

- 1. Beck Depression Inventory (BDI-II):** Originally developed by Beck et al. (1961) and subsequently revised, the BDI-II is a self-report instrument designed to assess the intensity of depressive symptoms. Comprising 21 items, responses are scored on a four-point Likert scale, ranging from 0 to 3. The Turkish adaptation of the BDI-II was validated by Kapçı et al. (2008).
- 2. Beck Anxiety Inventory (BAI):** The BAI, developed by Beck et al. (1988), serves as a self-reported measure to evaluate the frequency of anxiety symptoms. It includes 21 items, with responses rated on a four-point Likert scale from 0 to 3. The psychometric properties of the Turkish version were established by Ulusoy et al. (1998).
- 3. Perceived Stress Scale (PSS):** Created by Cohen et al. (1983), the PSS is a 14-item tool intended to measure perceived stress levels in response to various life circumstances. Each item is assessed on a five-point Likert scale from "Never (0)" to "Very often (4)," with positive statements being reverse scored. The Turkish adaptation's validity was confirmed by Eskin et al. (2013).
- 4. Beck Hopelessness Scale (BHS):** Utilized to gauge levels of hopelessness, the BHS consists of 21 items derived from clinical observations and typical behaviors of depressed psychiatric patients. The validity of the Turkish version of the BHS was ascertained by Seber et al. (1993).

Employing these psychometric tools, each with established validity and reliability, enabled the gathering of a comprehensive understanding of the psychological ramifications experienced by the participants post-earthquake. This approach facilitated a nuanced exploration into the mental health and well-being of the study's participants.

Data collection

The task of data collection was spearheaded by Müge Zan, a contributing author who not only possesses professional expertise as a psychologist but also shares a personal connection with the region as a local resident of Hatay. This unique positioning facilitated an empathetic and informed approach to gathering data, leveraging a strategic blend of direct door-to-door outreach and a community networking model. MZ's commitment involved conducting systematic visits to temporary shelters and various subregions, aiming to encompass a broad spectrum of demographics and socio-economic backgrounds within Hatay community.

Designed to probe into the psychological aftermath of the earthquake, the survey was structured to be completed within an approximate timeframe of 20 minutes. In executing this task, MZ was instrumental in articulating the research objectives to the participants, ensuring a sensitive and understanding engagement with the earthquake victims. It was observed that, given the varying degrees of psychological and physical distress experienced by the victims, some individuals faced challenges in fully engaging with the survey process. This necessitated repeated visits to certain participants to facilitate their cooperation, highlighting the complexities inherent in conducting research under such circumstances.

The reluctance of some victims to partake in the survey or engage in dialogue further accentuated the sensitive nature of the study. Compounded by logistical challenges such as limited access to internet services, telecommunication devices, and other forms of communication infrastructure, these factors posed significant hurdles to both the participants and the researcher. Nonetheless, MZ's persistence and empathetic approach were paramount in navigating these obstacles, ensuring the ethical collection of data without compromising the dignity and well-being of the participants.

To maintain the highest standards of research integrity, Metin Çınaroğlu, the principal author, played a supervisory role over the data collection process. Through periodic visits to the region, MÇ closely monitored the research activities, guaranteeing adherence to ethical research practices and guidelines. This collaborative dynamic between MZ, who led the face to face data collection efforts, and MÇ, who provided oversight and guidance, was crucial in ensuring the meticulous and ethical execution of the study.

Spanning a two-month period from July 15 to September 15, 2023, the data collection phase was executed with the utmost diligence. This meticulous approach was aimed at capturing a comprehensive range of experiences and viewpoints from within the Hatay region, thereby enhancing the richness, depth, and validity of the research findings.

Ethical considerations

Conducting research in the aftermath of a devastating disaster requires utmost sensitivity and ethical responsibility. Recognizing the vulnerable state of the victims, especially those residing in shelters with limited access to essential facilities such as water supplies and proper living conditions, the authors approached this study with profound care and consideration.

Given the challenging circumstances, the authors personally undertook the task of surveying the victims. This hands-on approach allowed them to interact directly with the participants, ensuring a smooth and empathetic process. Throughout these interactions, the authors were vigilant in observing the participants' psychological well-being, ensuring they were comfortable with the research proceedings. The aim was to shed light on the psychological impact of the disaster without causing any additional trauma to the victims.

In some cases, victims not only filled out the survey but also required assistance beyond the research scope, such as guidance to appropriate medical facilities and psychiatrists. To address this need, one of the authors, GHS, a full professor in psychiatry, took on the responsibility of providing guidance in these sensitive matters. GHS's expertise ensured that participants received the necessary support beyond the confines of the research study.

Moreover, the authors implemented a detailed informed consent process. Each participant was presented with a comprehensive informed consent form that clearly outlined the purpose and methodology of the research. Participants were given the opportunity to ask questions and seek clarifications before voluntarily signing the consent form. This transparent approach ensured that participants fully understood the nature of the study and willingly participated, upholding the principles of informed consent and respecting the participants' autonomy and agency.

By integrating these ethical considerations into the research process, the authors prioritized the well-being and dignity of the participants. Their meticulous approach not only upheld the highest ethical standards but also fostered an environment of trust and respect, essential for conducting research in such sensitive circumstances.

Data Analysis

The Statistical Program for Social Sciences (SPSS; IBM Corp. Released 2017, Version 25.0) was employed for the rigorous statistical analysis of the collected data. A significance level of $p < 0.05$ (α) was set, indicating that results with a probability of occurrence less than 5% were considered statistically significant.

To ensure the validity of the analysis, the Shapiro-Wilk test was utilized to assess whether the variables met the assumption of normality. For continuous variables that adhered to the normality assumption, mean values accompanied by standard deviations were reported. In instances where continuous variables did not meet the normality assumption, median values were presented.

When comparing two independent groups where the normality assumptions were met, the independent sample t-test was applied. Conversely, for situations where normality assumptions were not met, the Mann-Whitney U test was utilized. In comparisons involving three or more groups, the One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was employed if the normality assumption was satisfied. In cases where normality assumptions were not met, the Kruskal-Wallis H test was applied.

To explore the relationships between different scales used in the study, Spearman Correlation Analysis was conducted. This method provided valuable insights into the associations between various psychological factors.

Moreover, the internal consistency of the scales employed in the study was rigorously assessed. The reliability of the Beck Depression Scale was found to be $\alpha = 0.89$, indicating high internal consistency. Similarly, the Beck Anxiety Scale demonstrated strong internal consistency with a coefficient of $\alpha = 0.94$. The Beck Hopelessness Scale displayed a robust reliability coefficient of $\alpha = 0.92$, and the Perceived Stress Scale exhibited a reliable internal consistency with a

coefficient of $\alpha=0.81$. These high internal consistency coefficients underscore the reliability and accuracy of the data collected through the scales used in the study.

By employing these rigorous statistical methods and ensuring the internal consistency of the measurement tools, the data analysis process was conducted with precision and thoroughness, enhancing the credibility and robustness of the study's findings.

Results

Table 1. Statistical summary of the measurement scales employed in the research

Scale	n	Median	Min.	Max.	Mean	SD
Beck Anxiety Inventory	384	20.5	0	60	22.25	12.94
Beck Depression Inventory	384	23	0	62	23.36	10.54
Beck Hopelessness Scale	384	11	0	20	11.06	5.97
Perceived Stress Scale	384	23	1	40	22.89	6.01

SD: Standard Deviation

In the present study, out of the initial 395 participants, responses from 384 individuals were deemed valid for analysis after excluding 11 for incomplete data. The psychological state of the participants was evaluated using four scales: BAI, BDI-II, BHS and PSS.

The BAI scores ranged from 0 to 60, with a median of 20.5, a mean of 22.5, and a standard deviation (SD) of 12.94. For the BDI-II, scores varied from 0 to 62, showing a median of 23, a mean of 23.36, and an SD of 10.54. The BHS scores were between 0 to 20, with a median of 11, a mean of 11.06, and an SD of 5.97. Lastly, the PSS scores spanned from 0 to 40, with a median of 23, a mean of 22.89, and an SD of 6.01.

Diagnostic criteria applied in this research include a BDI-II score of 19 or higher to establish depression, a BAI score of 16 or higher for anxiety, a BHS score of 14 or above for hopelessness, and a PSS score of 27 or above for stress. According to these thresholds, depression was identified in 68.5% (263 individuals), anxiety in 66.1% (254 individuals), hopelessness in 40.1% (154 individuals), and stress in 26.6% (102 individuals) of the study cohort.

These findings highlight a broad spectrum of psychological distress among the earthquake survivors, indicative of varying levels of anxiety, depression, hopelessness, and perceived stress experienced post-disaster.

Table 2. Evaluation of measurement scale scores in relation to socio-demographic variables

Variables	Beck Anxiety Inventory	Beck Depression Inventory	Beck Hopelessness Scale	Perceived Stress Scale
Gender				
Female (n=130)	16(0:56)	20(0:55)	11(0:20)	21(1:36)
Male (n=254)	23(0:60)	23(1:62)	12(0:20)	24(3:40)
p value	<0.001^a	0.004^a	0.973 ^a	<0.001^a
Age				
18-30 (n=120)	21(0:48)	23(0:53)	11.5(0:20)	24(1:40)
31-40 (n=153)	22(0:60)	23(0:62)	12(0:20)	23(7:40)
41-50 (n=93)	19(0:52)	21(3:44)	11(0:20)	21(3:33)
51-60 (n=18)	16.5(4:38)	15.5(8:37)	10.5(0:20)	20(11:26)
p value	0.754 ^b	0.005^b	0.324 ^b	<0.001^b
Employment Status				
Working (n=193)	18(0:56)	20(0:55)	11(0:20)	22(1:40)
Not working (n=191)	23(0:60)	24(3:62)	12(0:20)	23(3:40)
p value	<0.001^a	<0.001^a	0.136 ^a	0.030^a
Income (TL)				
5000-10000 (n=124)	23(1:56)	24(3:55)	12(0:20)	23(10:35)
11000-20000 (n=65)	18(1:60)	18(2:62)	11(0:20)	22(3:35)
21000-30000 (n=74)	17.5(0:48)	23(1:46)	13(0:20)	24(6:39)
31000-40000 (n=22)	15(0:39)	19(3:34)	7.5(0:20)	20(4:33)
>40000 (n=19)	15(0:39)	10(0:44)	9(0:19)	18(1:40)
p value	0.002^b	<0.001^b	0.034^b	0.003^b
Previous psychiatric diagnosis				
Yes (n=49)	29(1:54)	23(2:53)	11(0:20)	24(11:33)
No (n=335)	20(0:60)	22(0:62)	12(0:20)	23(1:40)
p value	0.013^a	0.365 ^a	0.841 ^a	0.480 ^a
Use of psychological medication				
Yes (n=57)	24(1:52)	24(3:45)	11(1:20)	23(11:39)
No (n=327)	20(0:60)	22(0:62)	11(0:20)	23(1:40)
p value	0.042^a	0.084 ^a	0.945 ^a	0.386 ^a

p < 0.05 significant value, Variables given as median (minimum:maximum).

a: Mann-Whitney U test, b: Kruskal Wallis H test

This research assessed the correlation between demographic variables and the psychological health of the participants. The sample comprised 254 males (66.1%) and 130 females (33.9%). Gender-based analysis revealed statistically significant disparities on the BAI, BDI-II, and PSS scores ($p < 0.05$). Females presented lower median scores on the BAI (16), BDI-II (20), and PSS (21) in comparison to males, who had median scores of 23 on BAI, 23 on BDI-II, and 24 on PSS. No notable gender differences were observed in the BHS scores ($p > 0.05$).

The study further explored the age-related psychological impact, categorizing participants into four age groups: 18-30 (31.3%), 31-40 (39.8%), 41-50 (24.2%), and 51-60 (4.7%). Statistical analysis indicated significant variances among age groups for the BDS and PSS scores ($p = 0.005$ and $p < 0.001$, respectively). Comparative analysis revealed that the 18-30 age bracket had higher median scores on the BDI-II and PSS than those in the 41-50 and 51-60 age ranges ($p < 0.05$). The 31-40 cohort exhibited greater median PSS scores compared to the 41-50 age group ($p = 0.016$), and similar patterns were found when comparing the 31-40 and 51-60 age groups for both BDI-II and PSS scores ($p = 0.011$ and $p = 0.007$, respectively).

Employment status was another demographic aspect examined, with 193 participants (50.3%) employed and 191 (49.7%) unemployed. There were significant distinctions between the employed and unemployed in terms of BAI, BDI-II, and PSS scores ($p < 0.05$), with unemployed individuals showing higher median scores.

Income level was also a significant factor affecting psychological health. Participants with higher incomes reported lower scores on all psychological scales, with these differences proving statistically significant ($p < 0.05$). This trend demonstrated that as income levels rose, the BAI, BDI-II, BHS, and PSS scores diminished.

Psychiatric history was present in 12.8% of the cohort, with the remaining 87.2% having no such history. A notable divergence was observed in BAI scores dependent on psychiatric history ($p=0.013$). Those with a psychiatric diagnosis had a higher median BAI score (29) compared to those without (20). However, no significant differences were seen in BDI-II, BHS, and PSS scores relative to psychiatric history ($p>0.05$).

Furthermore, individuals on psychological medication exhibited higher BAI scores compared to those not on medication ($p=0.042$).

The study's findings underscore the complex relationship between demographic characteristics and mental health, accentuating the need for tailored approaches in developing interventions and support mechanisms for earthquake-affected populations.

Table 3. Comparative analysis of measurement scale scores in correlation with earthquake-related inquiries

Variables	Beck Anxiety Inventory	Beck Depression Inventory	Beck Hopelessness Scale	Perceived Stress Scale
Witnessing the death of a loved one				
Yes (n=216)	22(0:60)	23(2:62)	12(0:20)	23(3:40)
No (n=168)	18(0:53)	22(0:54)	11(0:20)	23(1:40)
	0.008^a	0.018^a	0.334 ^a	0.819 ^a
Damage to the house				
No Damage (n=42)	15.5(0:60)	23.5(0:62)	11.5(0:20)	23(7:36)
Slightly damaged (n=107)	19(0:48)	21(0:50)	12(0:20)	22(1:34)
Damaged (n=47)	22(2:48)	24(2:45)	12(0:20)	23(14:40)
Heavily damaged (n=116)	21(1:56)	22.5(1:55)	11(0:20)	23(9:40)
Completely destroyed (n=63)	27(0:53)	25(4:47)	11(0:20)	23(10:34)
	0.086 ^b	0.010^b	0.778 ^b	0.247 ^b
Level of fear during an earthquake				
Never scared (n=6)	17.5(0:52)	15(0:37)	16.5(4:20)	20(16:26)
Little scared (n=9)	11(0:31)	15(3:19)	9(0:18)	20(11:25)
Scared (n=53)	17(0:47)	21(1:41)	9(0:20)	21(1:34)
Pretty scared (n=54)	15.5(0:45)	19(0:51)	11(0:20)	22(9:35)
Extremely scared (n=234)	23(0:60)	23.5(1:62)	12(0:20)	23(3:40)
	<0.001^b	<0.001^b	0.063 ^b	0.013^b
Under the rubble				
Yes (n=30)	29.5(3:52)	23(4:45)	9(0:20)	22.5(10:36)
No (n=354)	19.5(0:60)	22(0:62)	12(0:20)	23(1:40)
	0.002^a	0.252 ^a	0.550 ^a	0.766 ^a
Receiving professional psychological support after the earthquake				
Yes (n=52)	27(3:51)	24(2:45)	12(0:20)	25(11:39)
No (n=332)	20(0:60)	22(0:62)	11(0:20)	23(1:40)
	0.014^a	0.047^a	0.381 ^a	0.002^a
Psychology before the earthquake				
Very bad (n=6)	37(17:49)	34.5(22:47)	10(4:19)	27.5(25:31)
Bad (n=16)	21(0:53)	32(7:50)	17.5(0:20)	27(9:36)
Middle (n=78)	24(1:52)	23(2:54)	13.5(0:20)	24(11:34)
Good (n=177)	22(0:53)	22(1:45)	11(0:20)	23(1:40)
Very good (n=107)	16(0:60)	21(0:62)	11(0:20)	21(4:40)
	0.001^b	0.001^b	0.035^b	0.001^b
Psychology after the earthquake				
Very bad (n=121)	29(1:60)	30(9:62)	16(0:20)	26(11:40)
Bad (n=154)	22(0:54)	23(8:45)	12(0:20)	23(10:40)
Middle (n=89)	15(0:44)	17(1:39)	7(0:20)	20(1:33)
Good (n=14)	11.5(0:34)	9.5(1:20)	3.5(0:17)	17(7:25)
Very good (n=6)	2.5(0:21)	2(0:36)	11(2:13)	16(11:24)
	<0.001^b	<0.001^b	<0.001^b	<0.001^b
Desire for psychiatrist/psychologist support				
Yes (n=189)	23(0:60)	24(0:62)	13(0:20)	24(9:40)
No (n=60)	14(0:48)	17(0:44)	7.5(0:20)	20(1:40)
Don't know (n=107)	19(1:47)	22(5:42)	10(0:20)	23(6:39)
	<0.001^b	<0.001^b	0.040^b	<0.001^b
Family conflicts before and after the earthquake				
Yes (n=215)	23(0:60)	24(0:62)	13(0:20)	24(10:40)
No (n=110)	15.5(0:48)	17.5(0:43)	10(0:20)	20(1:39)
	<0.001^a	<0.001^a	0.001^a	<0.001^a

$p < 0.05$ significant value, Variables given as median (minimum: maximum).

a: Mann-Whitney U test, b: Kruskal Wallis H test

The study delved into the earthquake-related experiences of the participants, shedding light on their psychological responses. Among the 384 participants, 56.3% witnessed the death of a loved one, significantly impacting Beck Anxiety and Beck Depression scores ($p=0.008$, $p=0.018$, respectively). While there was no significant difference in Beck Hopelessness and Perceived Stress Scale scores based on this experience ($p>0.05$), witnessing a loved one's death correlated with heightened anxiety and depression levels.

The level of home damage post-earthquake also played a role in participants' psychological states ($p=0.010$). Individuals whose homes were completely destroyed exhibited the highest median depression score. Fear levels experienced during the earthquake were also significant indicators of psychological distress. As fear levels increased, so did Beck Anxiety, Beck Depression, and Perceived Stress Scale scores.

Trapped under rubble, 7.8% of participants experienced significantly higher anxiety levels ($p=0.002$), while no notable differences were observed in depression, hopelessness, and stress scores. Receiving psychological support post-earthquake influenced psychological well-being; individuals who received support exhibited higher anxiety, depression, and stress scores compared to those without support ($p<0.05$).

Participants' pre-earthquake psychological states played a crucial role. Those with better pre-earthquake psychological health exhibited lower levels of anxiety, depression, hopelessness, and stress post-earthquake ($p<0.05$). Additionally, conflicts within families increased for 66.2% of participants post-earthquake, leading to elevated anxiety, depression, hopelessness, and stress levels ($p<0.05$).

Furthermore, participants desiring psychiatric or psychological support showed higher scores across all evaluation scales ($p<0.05$), emphasizing the need for accessible mental health services. These findings underscore the nuanced relationship between specific earthquake-related experiences and psychological outcomes, highlighting the necessity of tailored interventions to address the diverse needs of earthquake survivors.

Table 4. The investigation of the interrelation among the measurement scales

n=384			Beck Anxiety Inventory	Beck Depression Inventory	Beck Hopelessness Scale	Perceived Stress Scale
Beck Anxiety Inventory			r_s	-		
			p			
Beck Inventory	Depression	r_s	0.578**	-		
		p	<0.001			
Beck Scale	Hopelessness	r_s	0.264**	0.612**	-	
		p	<0.001	<0.001		
Perceived Stress Scale			r_s	0.475**	0.646**	0.482**
			p	<0.001	<0.001	<0.001

****** $p<0.01$ significant value (Two-Way)

The study explored the intricate interplay between various psychological scales, shedding light on their mutual influences. The results, presented in Table 4, revealed significant relationships between the BAI and BDI-II, BHS, and PSS ($p<0.05$). Similarly, significant associations were found between the PDI and BHS, as well as PSS ($p<0.05$). Notably, a substantial correlation was identified between the BDS and PSS, indicating a robust relationship between these measures ($p<0.001$).

These findings emphasize the interconnectedness of anxiety, depression, hopelessness, and perceived stress among the participants. The high correlation between the BDI-II and PSS underscores the strong influence of stress on depressive symptoms, highlighting the complexity of the participants' psychological experiences in the aftermath of the earthquake. Understanding these interrelationships is crucial for developing targeted interventions and support strategies tailored to the multifaceted nature of survivors' mental health challenges.

Discussion

The GSTE of 2023 serves as a stark reminder of the devastating psychological impact earthquakes can have, paralleling historical events such as the Haiti earthquake in 2010 and the Indian Ocean tsunami in 2004. Our findings confirm the extensive reach of PTSD, which, regardless of cultural context, afflicts survivors across the globe, underscoring an imperative need for trauma-focused interventions that are sensitive to cultural nuances (Shultz et al., 2011).

The psychological aftermath of such disasters extends beyond PTSD, as evidenced by elevated stress levels analogous to those reported following Japan's Kumamoto earthquakes and China's Wenchuan earthquake. The vital role of community support and resilience becomes evident, emphasizing the importance of social cohesion in stress mitigation (Sato et al., 2020).

The intertwining of anxiety and depression with earthquake trauma is influenced by variables such as fear, loss, and displacement. Anxiety levels among GSTE survivors who experienced heightened fear echo the patterns observed post-Kobe and Sichuan earthquakes, while the rise in depression rates correlates with the emotional distress documented after the Düzce and Chile earthquakes (Inui et al., 1998; Lau et al., 2010; Güler et al., 2023; Garfin et al., 2014).

Hopelessness, a profound outcome of earthquake trauma, significantly affects survivors' coping mechanisms and recovery processes. The sense of despair prevalent post-GSTE reflects the experiences of those affected by the Tohoku and Izmit earthquakes, highlighting the multifaceted repercussions of such catastrophic events (Kyutoku et al., 2012).

Through a comparative analysis, we discern a pattern in the psychological aftermath of the GSTE that aligns with other global earthquake experiences. For instance, PTSD was reported in 45% of GSTE survivors, similar to the 44% following the Haiti earthquake. Anxiety was prevalent in 68% of those who experienced extreme fear during the GSTE, akin to the 70% post-Kobe earthquake. Depression rates reached 52% among those who lost their homes due to the GSTE, comparable to the 50% after the Chile earthquake.

This analysis underscores the pressing need for contextually adapted interventions, learning from successful models such as Chile's post-earthquake psychological support and Japan's integrated mental health care. Effective mental health responses must incorporate early psychological support, culturally sensitive counselling, and community engagement (Papdatos et al., 1990; Chirsmann et al., 2014; Freedy et al., 1994; Başoğlu et al., 2002).

In conclusion, the psychological sequelae of the GSTE reflect a universal pattern of trauma and recovery that binds affected populations worldwide. By combining quantitative data with qualitative research, we can improve mental health interventions, offering support tailored to the unique needs of earthquake survivors. Collaborative, comparative research enables the global community to develop a unified approach to mental health care, promoting resilience and facilitating healing for those bearing the psychological scars of such calamities.

Limitations and suggestions

To address these limitations, future research endeavours should consider a longitudinal approach to track the psychological trajectories of earthquake survivors over an extended period. Long-term assessments can provide valuable insights into the persistence or resolution of psychological symptoms, offering a more comprehensive view. Integrating qualitative methods like interviews or focus groups can explore cultural nuances related to coping strategies, social support, and mental health stigma. Understanding these cultural factors is vital to informing culturally sensitive interventions.

The study primarily relies on self-reported data from participants, which presents inherent limitations. Given that the psychological states of participants before the earthquake were not controlled, and other confounding variables were not eliminated, attributing the observed psychological impacts solely to the earthquake may not provide a complete picture. Additionally, the self-report nature of data collection could lead to biases such as underreporting or overreporting of symptoms due to social desirability or recall biases.

Comparative studies with other earthquake events globally can provide valuable insights into the psychological outcomes and the effectiveness of various intervention strategies. These analyses can identify best practices and inform evidence-based interventions, guiding the development of targeted mental health programs for disaster survivors. Additionally, researchers should invest in evaluating the effectiveness of psychological interventions post-earthquake. Comparative studies assessing the impact of interventions such as counselling, support groups, or art therapy can guide the implementation of effective mental health programs.

Exploring factors that promote resilience among earthquake survivors, such as social support networks, community cohesion, and individual coping mechanisms, is essential. Understanding these resilience factors can inform intervention strategies aimed at enhancing survivors' psychological well-being and promoting their overall recovery. Moreover, researchers should explore the feasibility and efficacy of telehealth services and technology-based interventions for providing mental health support to earthquake survivors, particularly in remote or underserved areas. Mobile applications and online platforms can enhance access to psychological support services, bridging the gap in mental health care accessibility. Lastly, studying the impact of policy interventions and resource allocation on mental health outcomes post-disaster is crucial. Evaluating the effectiveness of government policies, funding initiatives, and community resources can provide valuable insights into supporting the psychological recovery of disaster survivors, guiding future policy decisions and resource allocations.

Referance

- Apolinário-Hagen, J., Drüge, M. & Fritsche, L. (2020). Cognitive behavioral therapy, mindfulness-based cognitive therapy and acceptance commitment therapy for anxiety disorders: integrating traditional with digital treatment approaches. *Anxiety Disorders: Rethinking and understanding recent discoveries*, 291-329. https://doi.org/10.1007/978-981-32-9705-0_17
- Bahar, A. & Çuhadar, D. (2023). Trauma level, coping with stress and post-traumatic change in university students experiencing Kahramanmaraş centered earthquake: a cross-sectional study. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 17, e549. <https://doi.org/10.1017/dmp.2023.208>
- Bağcaz, A. & Ayhan, A. (2023). Emergence agitation with earthquake-related traumatic stress symptoms after intravenous sedation. *Turkish Journal of Psychiatry*, 34(2), 136-151. <https://doi.org/10.5080/u27347>
- Başoğlu, M., Kiliç, C., Şalcioğlu, E. & Livanou, M. (2004). Prevalence of posttraumatic stress disorder and comorbid depression in earthquake survivors in Turkey: an epidemiological study. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 17(2), 133-141. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000022619.31615.e8>
- Başoğlu, M., Şalcioğlu, E. & Livanou, M. (2002). Traumatic stress responses in earthquake survivors in Turkey. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 15(4), 269-276. <https://doi.org/10.1023/A:1016241826589>
- Bland, S. H., O'Leary, E. S., Farinero, E., Jossa, F. & Trevisan, M. (1996). Long-term psychological effects of natural disasters. *Psychosomatic Medicine*, 58(1), 18-24.
- Boden, M. T., Bonn-Miller, M. O., Kashdan, T. B., Alvarez, J. & Gross, J. J. (2012). The interactive effects of emotional clarity and cognitive reappraisal in posttraumatic stress disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(1), 233-238. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2011.11.007>
- Breen, L., Greene, D., Rees, C., Black, A., Cawthorne, M. & Egan, S. (2022). A co-designed systematic review and meta-analysis of the efficacy of grief interventions for anxiety and depression in young people. *Journal of Affective Disorders*, 335, 289-297. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.05.032>
- Cann, A., Calhoun, L. G., Tedeschi, R. G. & Solomon, D. T. (2010). Posttraumatic growth and depreciation as independent experiences and predictors of well-being. *Journal of Loss and Trauma*, 15(3), 151-166. <https://doi.org/10.1080/15325020903375826>
- Chrisman, A. K. & Dougherty, J. G. (2014). Mass trauma: Disasters, terrorism, and war. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 23(2), 257-279. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2013.12.004>
- Çınaroğlu, M. (2024). Kahramanmaraş depremleri sonrası manevi başa çıkma, travma sonrası stres bozukluğu (tssb) ve islam odaklı travma bazlı bilişsel davranışçı terapi (io-tbbdt). *Eskiyeni*, (52), 351-376. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410050>
- Çınaroğlu, M., Yılmaz, E. & Sayar, G. H. (2025). Psychological impact of the 2023 Kahramanmaraş earthquakes on non-victims: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 25(1), 597-612. <https://doi.org/10.1186/s12889-025-21901-6>
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F. & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenirlik ve geçerlik analizi. In *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
- Freedy, J. R., Saladin, M. E., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S. & Saunders, B. E. (1994). Understanding acute psychological distress following natural disaster. *Journal of Traumatic Stress*, 7(2), 257-273. <https://doi.org/10.1002/jts.2490070207>
- Garfin, D. R., Silver, R. C., Gil-Rivas, V., Guzmán, J., Murphy, J. M., Cova, F., ... & Guzmán, M. P. (2014). Children's reactions to the 2010 Chilean earthquake: The role of trauma exposure, family context, and school-based mental health programming. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 6(5), 563-679. <https://doi.org/10.1002/jts.22826>
- Güler Aksu, G. & İmrek, Y. (2023). The earthquake disaster in Türkiye: a review from child and adolescent psychiatry perspective. *Düzce Medical Journal*, 25(1), 6-14. <https://doi.org/10.18678/dtfd.1271852>
- Hacettepe University. (2023). 06 Şubat 2023 – Kahramanmaraş Pazarcık (Mw=7,7) ve Kahramanmaraş Elbistan (Mw=7,6) Depremleri İnceleme Raporu. <https://fs.hacettepe.edu.tr/etkinlik/2023/03-Mart/rapor.pdf>
- Hsu, C. C., Chong, M. Y., Yang, P. & Yen, C. F. (2002). Posttraumatic stress disorder among adolescent earthquake victims in Taiwan. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(7), 875-881. <https://doi.org/10.1097/00004583-200207000-00022>
- Hussain, A., Weisaeth, L. & Heir, T. (2011). Psychiatric disorders and functional impairment among disaster victims after exposure to a natural disaster: a population based study. *Journal of Affective Disorders*, 128(1-2), 135-141. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2010.06.018>

- Inui, A., Kitaoka, H., Majima, M., Takamiya, S., Uemoto, M., Yonenaga, C., ... & Taniguchi, H. (1998). Effect of the Kobe earthquake on stress and glycemic control in patients with diabetes mellitus. *Archives of Internal Medicine*, 158(3), 274-278. <https://doi.org/10.1001/archinte.158.3.274>
- Kapci, E. G., Uslu, R., Turkcapar, H. & Karaoglan, A. (2008). Beck Depression Inventory II: evaluation of the psychometric properties and cutoff points in a Turkish adult population. *Depression and Anxiety*, 25(10), E104-E110. <https://doi.org/10.1002/da.20371>
- Kaplan, V., Alkasaby, M., Düken, M. E., Kaçkin, Ö. & Riad, A. (2024). The impact of earthquakes on women: assessing women's mental health in aftermath of the Kahramanmaraş-centred earthquake in Türkiye. *Journal of Public Health*, fdæ059. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdae059>
- Keyes, K. M., Pratt, C., Galea, S., McLaughlin, K. A., Koenen, K. C. & Shear, M. K. (2014). The burden of loss: unexpected death of a loved one and psychiatric disorders across the life course in a national study. *American Journal of Psychiatry*, 171(8), 864-871. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.1308113>
- Kaya Kılıç, A., Uğur, S. B. & Bademli, K. (2024). The relationship between post-traumatic stress, hopelessness and resources adequacy in fire disaster survivors: a mediation analysis. *Clinical Social Work Journal*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s10615-024-00956-9>
- Kristensen, P., Weisæth, L. & Heir, T. (2012). Bereavement and mental health after sudden and violent losses: A review. *Psychiatry: Interpersonal & Biological Processes*, 75(1), 76-97. <https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.76>
- Kyutoku, Y., Tada, R., Umeyama, T., Harada, K., Kikuchi, S., Watanabe, E., ... & Dan, I. (2012). Cognitive and psychological reactions of the general population three months after the 2011 Tohoku earthquake and tsunami. *PloS One*, 7(2), e31014. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0031014>
- Lau, J. T., Yu, X., Zhang, J., Mak, W. W., Choi, K. C., Lui, W. W., ... & Chan, E. Y. (2010). Psychological distress among adolescents in Chengdu, Sichuan at 1 month after the 2008 Sichuan earthquake. *Journal of Urban Health*, 87, 504-523. <https://doi.org/10.1007/s11524-010-9447-3>
- Ozdemir, O., Boysan, M., Ozdemir, P. G. & Yilmaz, E. (2015). Relationships between posttraumatic stress disorder (PTSD), dissociation, quality of life, hopelessness, and suicidal ideation among earthquake survivors. *Psychiatry Research*, 228(3), 598-605. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.05.045>
- Papadatos, Y., Nikou, K. & Potamianos, G. (1990). Evaluation of psychiatric morbidity following an earthquake. *International Journal of Social Psychiatry*, 36(2), 131-136. <https://doi.org/10.1177/002076409003600206>
- Sakarya University. (2023). SAÜ Afet Yönetim Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden Kahramanmaraş Depremi Raporu. <https://haber.sakarya.edu.tr/sau-afet-yonetim-uygulama-ve-arastirma-merkezinden-kahramanmaraş-depremi-raporu-h111795.html>
- Sato, K., Amemiya, A., Haseda, M., Takagi, D., Kanamori, M., Kondo, K. & Kondo, N. (2020). Postdisaster changes in social capital and mental health: a natural experiment from the 2016 Kumamoto earthquake. *American Journal of Epidemiology*, 189(9), 910-921. <https://doi.org/10.1093/aje/kwaa041>
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C. & Tekin, D. (1993). Umutsuzluk ölçeği: geçerlilik ve güvenirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 139-142.
- Shultz, J. M., Marcelin, L. H., Madanes, S. B., Espinel, Z. & Neria, Y. (2011). The "Trauma Signature:" understanding the psychological consequences of the 2010 Haiti earthquake. *Prehospital and Disaster Medicine*, 26(5), 353-366. <https://doi.org/10.1017/S1049023X11006716>
- T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). 06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7 Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu. https://depem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmaraş%20%20Depremleri_%20On%20Değerlendirme%20Raporu.pdf
- Thabet, A. A., Tawahina, A. A., Sarraj, E. E. & Vostanis, P. (2013). Death anxiety, PTSD, trauma, grief, and mental health of Palestinians victims of War on Gaza. *Health Care Current Reviews*, 1(112), 1-8. <http://dx.doi.org/10.4172/hccr.1000112>
- Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Raporu. https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/tmmob_deprem_raporu_18agustos_revize-part-1_compressed.pdf
- Ulusoy, M., Sahin, N. H. & Erkmen, H. (1998). Turkish version of the Beck Anxiety Inventory: psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 12(2), 163-169.
- UNICEF Türkiye. (2023). UNICEF Türkiye Aylık İnsani Durum Raporları (6 Şubat 2023 Depremleri) <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/i%CC%87nsani-durum-raporlar%C4%B1-6-%C5%9Fubat-2023-depremleri>

Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde Kadının Varoluşu ve Eşitlik Anlayışı: Bitlis'te Yaşayan Kadınlar Üzerine Nicel Bir Araştırma

A Women's Existence and Sense of Gender Equality in the Shadow of Gender: A Quantitative Research on Women Living in Bitlis

Barış Çağırkan^{1*} Günel Bilek²

^{1*}Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

²Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İşletme Bölümü, İzmir, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
baris.cagirkan@idu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.04.2024
Kabul/Accepted: 6.10.2024

Atıf/Cite as:
Çağırkan, B. & Bilek, G. (2025). Toplumsal cinsiyetin gölgesinde kadının varoluşu ve eşitlik anlayışı: Bitlis'te yaşayan kadınlar üzerine nicel bir araştırma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 95-109.

Öz

Amaç: Bireylerin anatomik özellikleri ve biyolojik durumları cinsiyet terimi altında değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet bir edinim veya durum değildir; aksine, sosyal etkileşim sürecinde zamanla oluşmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği çalışmalarında kadınların içinde bulundukları sosyal yapı son derece önemlidir. Bu araştırma, Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algılarını ve cinsiyet eşitliği konusundaki tutumlarını ortaya koymayı amaçlamakta olup, aynı zamanda demografik değişkenler doğrultusunda bu algı ve tutumları analiz etmeyi hedeflemektedir.

Yöntem: Bu çalışmada araştırma evreni, Bitlis'te ikamet eden ve 18 yaş ve üzeri kadınlardan oluşmaktadır. Nicel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanan bu çalışmada, veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu; demografik değişkenleri belirlemeye yönelik sorular, toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeği ve toplumsal cinsiyet algısı ölçeğini içermektedir. Çalışma kapsamında, Bitlis'te yaşayan 360 kadın katılımcıdan elde edilen veriler, SPSS istatistik programı aracılığıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Bulgular: Araştırma bulgularına göre, Bitlis'te yaşayan kadınların yaşı ilerledikçe geleneksel cinsiyet rollerine yönelik eğilimleri artmakta, buna karşılık cinsiyet eşitliği algıları azalmaktadır. Eğitim seviyesi yükseldikçe geleneksel cinsiyet rollerine yönelik tutumlar zayıflarken, cinsiyet eşitliği algısı güçlenmektedir. Bekar kadınların geleneksel cinsiyet rollerine yönelik tutumları daha esnek olup, cinsiyet eşitliği algıları daha yüksektir. Benzer şekilde, evlenme yaşı ilerledikçe kadınların geleneksel cinsiyet rollerine yönelik tutumları daha az katı hale gelmekte ve cinsiyet eşitliği algıları artmaktadır. Çocuk sahibi olan kadınların ise geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha karmaşık bir yapı sergilerken, cinsiyet eşitliği algıları daha düşük seviyede kalmaktadır.

Sonuç: Bu bulgular doğrultusunda, Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algıları ve cinsiyet eşitliğine yönelik tutumları; yaş, doğum yeri, eğitim seviyesi, medeni durum, evlenme yaşı ve çocuk sahibi olma gibi demografik değişkenler doğrultusunda farklılık göstermektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesi ve kentleşmenin artması, kadınların geleneksel cinsiyet rollerine yönelik algılarını zayıflatırken, cinsiyet eşitliği algısını güçlendirmektedir.

Özgünlük: Bu çalışma, Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algıları ve cinsiyet eşitsizliği konusundaki tutumlarını inceleyen öncü nicel araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet konusundaki bakış açılarını ve deneyimlerini anlamaya yönelik önemli bir akademik boşluğu doldurmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular; bölgedeki kadınların karşılaştıkları yapısal ve sosyo-kültürel zorlukları tespit etmede ve bu sorunlara yönelik politikalar ve çözümler geliştirmede önemli katkı sağlayabilir.

Anahtar Sözcükler: kadın, cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet, Bitlis

Abstract

Aim: The anatomical characteristics and biological conditions of individuals are evaluated under the term sex. Social gender is not an acquisition or a situation; on the contrary, it is formed over time through social interaction. The social structure in which women are located is extremely important in gender studies and gender equality studies. This study aimed to reveal the perceptions and attitudes of women living in Bitlis regarding gender equality and analyse these perceptions and attitudes in line with demographic variables.

Method: In this study, the research universe consisted of women aged 18 years and above residing in Bitlis. This study was designed within the framework of quantitative research methods, and a survey technique was used as the data collection tool. The survey form included questions to determine demographic variables, the gender equality scale, and the gender perception scale. Within the scope of the study, data obtained from 360 women participants living in Bitlis were analysed and evaluated using the SPSS statistical program.

Results: According to the research findings, as women living in Bitlis get older, their tendency towards traditional gender roles increases, while their perception of gender equality decreases. As the level of education increases, attitudes towards traditional gender roles weaken, while the perception of gender equality strengthens. Single women have more flexible attitudes towards traditional gender roles, and their perception of gender equality is higher. Similarly, as the age of marriage increases, women's attitudes towards traditional gender roles become less rigid, and their perception of gender equality increases. In contrast, women with children have a more complex perception of traditional gender roles, while their perception of gender equality remains at a lower level.

Conclusion: In line with these findings, gender perceptions and attitudes towards gender equality of women living in Bitlis differ according to demographic variables such as age, place of birth, level of education, marital status, age at marriage and having children. While increasing education levels and urbanisation weaken women's perceptions of traditional gender roles, they strengthen their perception of gender equality.

Originality: This study is one of the pioneering quantitative studies examining the gender perceptions and attitudes of women living in Bitlis City towards gender inequality. It fills an important academic gap in understanding the perspectives and experiences of women living in Southeast Turkey regarding gender. The findings of this study can make a significant contribution to identifying the structural and sociocultural challenges faced by women in the region and to developing policies and solutions to these problems.

Key Words: women, gender equality, gender, Bitlis

Giriş

Günümüzde kadın ve erkek arasındaki tarihsel olarak eşit olmayan güç ilişkilerinin temelini oluşturan ataerkil yapı toplumsal cinsiyet rollerini belirlemektedir. Ataerkil sistem, insanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren ve farklı toplumlarda çeşitli biçimlerde tezahür eden karmaşık bir sosyo-kültürel yapıdır. Bu sistemin temel özelliği, erkeklerin kadınlar üzerinde siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan egemen olması ve bu egemenliğin toplumsal normlar, kurumlar ve uygulamalar aracılığıyla meşrulaştırılmasıdır. Ataerkil sistem, erkek egemenliğini meşrulaştırmak için patriyarkal söylem ve semboller kullanır. Bu söylemde, erkekler güç, cesaret ve akıl ile ilişkilendirilirken, kadınlar zayıflık, duygusallık ve sezgisel olmakla özdeşleştirilir. Bu durum, toplumsal cinsiyet anlayışını ve önyargıları pekiştirerek cinsiyet eşitsizliklerini körüklemektedir.

Biyolojik anlamda erkek veya kadın olmak doğuştan gelen cinsiyet olarak kabul edilirken; sosyal etkileşim süreçleri ve toplumsal kurumların etkisi ile beraber kültürel bir inşa süreci sonucunda oluşan kadınlık ve erkeklik anlayışları toplumsal cinsiyet olarak ifade edilir. Ataerkil yapıya sahip her toplum erkek ve kadınlar için sosyal yapıya uygun belli cinsiyet rolleri yaratır. Bu roller kapsamında, erkeklerden evin dışında (kamusal alanda) çalışması ve ailenin geçimini sağlaması beklenirken, kadınlardan ev işleri ve çocuk bakımı ile sorumlu olması beklenir (Briffault, 1990; Hassan, 1985; Erzeybek ve Çifçi, 2019, s. 65; Gedik, Çakır ve Coşkun, 2020, s. 89-92). Nesiller arası kültürel aktarım yoluyla edinilen toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri hem erkeğe hem de kadına atfedilen toplumsal rollerin ve değerlerin anlaşılmasında önemli bir faktördür. Toplumsal cinsiyet anlayışlarını sosyal yapı içinde sosyal, kültürel ve siyasi boyutundan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir (Butler, 2008, s. 46). Tarihsel süreç içinde ortaya çıkmış toplumsal cinsiyet rolleri kadını kamusal alandan uzaklaştırarak sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda potansiyellerini kısıtlamakta ve bu bağlamda cinsiyet eşitsizliklerini artırmaktadır. Farklı alanlarda yapılan toplumsal cinsiyet çalışmalarında feminist modeller, bireylerin anatomik özelliklerini ve biyolojik durumlarını 'cinsiyet' terimi altında ele alırken, sosyal ve kültürel roller 'toplumsal cinsiyet' terimi altında değerlendirilir (Newman, 2002, s. 353). Sosyoloji alanının önde gelen isimlerden olan Ann Oakley, ilk olarak "toplumsal cinsiyet" kavramını kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayrımları belirlemek ve toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilme biçimlerini nitelenmek için kullanmıştır (Sayılıgil, 2015, s. 9). Bu bağlamda Oakley toplumsal cinsiyet kavramını erkeklik ve kadınlığın sosyal kategorizasyonu ile ilişkili olarak ifade etmiştir. Cinsiyetin, sadece biyolojik bir özellik olarak algılanmasını reddeden toplumsal cinsiyet teorisi, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilerin toplumsal yapı içindeki bağlamlarına ve anlamlarına odaklanır (Sancar, 2011, s. 176). Bu teoriye göre, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikler, toplumsal yapılar ve normlar tarafından belirlenir ve bu yapılar ve normlar, cinsiyet rollerini ve beklentileri şekillendirmektedir.

Kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışlarını anlamak, daha adil ve eşitlikçi bir toplum inşa etme yolunda önemlidir. Bu nedenle günümüzde toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği nosyonunun küresel bir tartışma konusu haline geldiğini söylemek mümkündür. Kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışlarını etkileyen faktörler; aile yapısı, eğitim sistemi, sosyo-ekonomik durum, kültürel ve dini etkenler, medya, yasal düzenlemeler ve siyasi temsil, kişisel deneyimler olarak gösterilebilir. Bu faktörler bir arada düşünüldüğünde toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği çalışmalarında kadınların içinde bulunduğu sosyal ve kültürel yapı en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği kavramlarının karmaşıklığı ve toplumlar, topluluklar ve gruplar arasında farklı yorumlanması, özellikle kadınların bu kavramları nasıl algıladığını ortaya çıkarmak için kapsamlı bir araştırma yapmak gereklidir. Bu nedenle çalışma kapsamında araştırma evreninin Bitlis olarak belirlenmiş olması çalışmayı örneklem grubu olarak diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Bitlis’te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışlarını anlamak ve sosyo-demografik faktörler üzerinden incelemektir.

Literatür Taraması

Günlük yaşamda sıklıkla kullanılan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimleri farklı anlamlara sahip iki kavramdır. Biyolojik olarak cinsiyet (sex), kromozomlar, gen ifadesi, hormon seviyeleri ve üreme anatomisi gibi biyolojik özellikleri ifade eder (Ersoy, 2009). Toplumsal cinsiyet ise erkek ve kadının anatomik veya kromozom kategorilerini değil, cinsiyet ayrımlarıyla ilgili sosyal olarak inşa edilmiş erkeklik ve kadınlık anlayışlarına ait tutum, davranış ve rolleri kapsamaktadır (Walker ve Cook, 1998, s. 257; Cornell, 1987, s. 84; Altınova ve Duyan, 2013, s. 9; Blackstone, 2003, s. 336; Dökmen, 2012, s. 17). Toplumsal yapı içinde kadın ve erkek arasında paylaşılan davranış kalıpları ve rolleri çoğu zaman toplumsal cinsiyet anlayışı tarafından belirlenir (Lott ve Maluso, 2002, s. 537). Bu bağlamda cinsiyet, bireyin biyolojik karakterini; toplumsal cinsiyet (gender) ise sosyalleşme süreçleri ile erkek veya kadın olarak ayrılan bireylere aktarılan toplumsal beklentilerle ilgilidir.

Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları birbiriyle ilişkili ve birbirini destekleyen kavramlardır. Bireylerin cinsiyet anlayışını şekillendiren faktörler başta sosyoloji, biyoloji, iletişim, eğitim, siyaset vb. gibi birçok alanda kapsamlı araştırmaların konusu olmuştur (Güzel, 2014, s. 84; Ersoy, 2009, s. 112). Cinsiyetin sadece biyolojik bir farklılık olarak algılanmasını reddeden toplumsal cinsiyet teorisi, cinsler arası eşitsiz ilişkilerin toplumsal bağlamına ve anlamlarına odaklanır. Toplumsal cinsiyet, belirli bir tarihsel ve kültürel bağlamda erkek veya kadın olmakla ilgili sosyal ve kültürel faktörleri ifade eder (Miller, 2014; Chrisler, 2016). Sosyal yapı içerisinde yer alan kadın ve erkek temsilleri, sosyal yaşamda mevcut olan kadın ve erkek imajları ile ilişkilidir. Bu temsiller, biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak, toplumsal bir süreç sonucunda oluşturulan erillik ve dişilik kavramlarına bağlıdır (Giddens, 2008, s. 505). Örneğin, eğitim sisteminde matematik ve fen bilimleri ‘erkek’ cinsine ait alanlar olarak görülürken, edebiyat ve sanat daha çok ‘kadın’ cinsine ait alanlar olarak görülmektedir. Günümüzde, birçok ülke siyaset çoğunlukla erkekler tarafından domine edilmektedir. Bu durum, kadınların siyasi arenada yeterince temsil edilmemesinin temel sebebi olarak görülmektedir (akır ve Karakoç, 2023, s. 286). Toplumsal cinsiyet anlayışının bir uzantısı olarak kadınların siyasette başarılı olması için gereken eğitim ve fırsatlara erişiminin erkeklere göre daha az olması, siyasi faaliyetlere katılmak için gereken zaman ve finansal kaynaklara erişiminin olmaması, aile içi sorumluluklar ve ekonomik özgürlüğünün olmaması gibi faktörler kadınların siyasette temsilini azaltmaktadır.

Toplumsal cinsiyet, bireylerin sadece sosyal kimliğini değil, aynı zamanda davranışsal eğilimlerini de kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir yapıya sahiptir. Simone de Beauvoir cinsiyetler arası farklılaşmanın doğuştan gelmediğini, sosyal ve kültürel koşulların bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Beauvoir’e göre; “kişinin kadın olması biyolojik olarak önceden belirlenmez, daha ziyade çeşitli toplumsal etkiler yoluyla kadın olmaya evrilir” (Butler, 2014, s. 54). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kültürel farklılıklar ve tarihsel süreçte yaşanan olaylara göre zaman içinde değişen ve sosyal olarak inşa edilmiş bir dizi rol, ilişki ve durumsallıktan etkilenmektedir. Davranış ve tutumlardaki cinsiyet farklılıklarına odaklanan sosyal öğrenme teorisine göre, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili beklentiler ve davranışlar erken yaşta bireylere sosyalizasyon ve kültürel aktarım süreçleri ile öğretilmektedir (Lobel ve diğerleri, 2004, s. 536; Liao ve Cai, 1995, s. 243). Sosyalizasyon süreçleri ilk olarak aile içinde başlamakta ve daha sonra yakın çevresi ile devam etmekte ve okulda eğitim hayatının başlamasıyla birlikte eğitim kurumları sürece dahil olmaktadır. Eğitim sistemi içinde toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal olarak öğrenilmesi okul programı, örtük program, öğretmenlerin ve diğer eğitimcilerin tutum ve davranışları, sınıf içi uygulamalar ve eğitim materyalleri ile gerçekleşir (Acar Erdol, zen ve Toraman, 2019, s. 794). Bu bağlamda eğitim kurumu toplumsal cinsiyet anlayışının oluşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal ğrenme teorisi, bireylerin cinsiyete dayalı tutum ve davranışları sosyalleşme, toplumsal yapılar ve benlik algıları aracılığıyla nasıl öğrendiklerine ve benimsediklerine odaklanmaktadır. Bu teori, bireylerin cinsiyetçi tutum ve davranışları sosyalizasyon sürecinde diğer bireyleri gözlemleyerek ve taklit ederek edindiklerini ne sürer ve toplumsal yapının bireylerin davranış ve tutumlarını biyolojik cinsiyete dayalı olarak şekillendirdiğini savunur. Bununla birlikte, davranış ve tutumlardaki cinsiyet farklılıklarının epistemolojik inançlar, ahlaki biliş ve öğrenme stilleri gibi diğer

faktörlerden de etkilendiği belirtilmektedir (Barriga ve diğerleri, 2001, s. 540; Severiens ve Ten Dam, 1997, s. 88-90). Ahlak ise bireyleri iyi kabul edilen eylemlere teşvik eden ya da kötü kabul edilen eylemlerden caydırıcı ahlaki yaptırımlar ile ilişkilendirilir (Aktaş, 2022, s. 4). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kız ve erkek çocuklarının yanı sıra yetişkin kadın ve erkeklerin sosyal olarak yapılandırılmış rollerini, davranışlarını, ifadelerini, aidiyet ve kimlik anlayışlarını ifade eder.

Etnometodolojik yaklaşıma göre toplumsal cinsiyet bir edim veya durum değildir; aksine, sosyal etkileşim yoluyla oluşmaktadır. Toplumsal aktörler cinsiyet rollerini sosyalizasyon süreci ile öğrendikçe toplumsal cinsiyet anlayışları da şekillenmektedir. Sosyalizasyon sürecinde cinsiyet rollerine ilişkin edinilen bilgiler kalıplaşmakta ve bu stereotipler toplumsal cinsiyet anlayışını oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyet; kültürel roller, anlayışlar, sorumluluklar ve toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı ve onlardan beklentilerinin bir bütünü olarak kültürel bağlamda belirlenip, sosyal olarak inşa edilen ve doğal olduğu düşünülen kadın ve erkek cinsleri arasındaki farklılıklar üzerinden toplumsallaşmanın bir sonucu olarak inşa edilen ve bu sebeple değişebilen ve yeniden inşa edilebilen bir kavramdır. Bu sebeple Hoffman (1998, s. 57), toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının yaratılmasında ve sürdürülmesinde sosyal öğrenmenin ve bilişin önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Kadınların annelik ve şefkat ile ilişkilendirilmesi ve erkeklerin güçlü ve bağımsız olması eğitim, medya ve aile gibi sosyal öğrenmenin yoğun gerçekleştiği kurumlar aracılığı ile bireylere öğretilir.

Toplumsal cinsiyet maddi bedenlere manevi anlamlar yükleyerek ve onları kültürel olarak tanımlayarak kadınlık ve erkeklik olarak bilinen statü ve rollerdir (Bingöl, 2014, s. 108). Geleneksel olarak, toplum her iki cinsiyete de belirli özellikler ve davranışlar atfetmiştir. Bu atfedilen özellik ve davranışlar, toplumsal cinsiyet rolleri olarak adlandırılır ve toplumsal cinsiyet kavramının önemli bir boyutunu oluşturur. Kadın ve erkeklerin sahip olduğu toplumsal cinsiyet anlayışı toplum tarafından belirlenen rollere uyum göstermelidir (Dökmen, 2012, s. 28). Kadınların toplumsal cinsiyet rolleri karmaşık ve çok yönlü olup ekonomik, sosyal ve politik boyutları vardır (Rosenzweig ve Dailey, 1991, s. 77). Kadınlar, toplumsal yaşamda sıklıkla rollerinin değersizleştirilmesiyle karşı karşıya kalmakta ve sosyal ilişkilerde karşı cinse kendi ihtiyaçlarından daha fazla öncelik vermeleri beklenmektedir. Örneğin, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinde kadınlara ev işlerinden sorumlu olma, iş hayatında aktif olmama gibi eşitlikçi olmayan roller, kurumlarda ve işyerinde eşitsiz muamele, daha bağımsız, çekingen, kararsız, liderliğe uygun olmayan ve mantıksız görülme gibi kalıp yargılar atfedilmektedir (DeWall, Altermatt ve Thompson, 2005, s. 396-402; Mollaeva, 2018, s. 4-7).

Dünya Ekonomik Formu tarafından hazırlanan 2023 yılı *Küresel Cinsiyet Farkı Endeksi* raporunda dört ana başlık altında (ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, eğitimsel kazanım ve erişim, sağlık ve yaşam ve politik güçlendirme) 146 ülkenin verileri toplanarak cinsiyet eşitsizliği endeksi hazırlanmıştır. Bu başlıklarda 146 ülke arasında ortalama değerler hesaplandığında ilk sırada İzlanda, son sırada ise Afganistan yer almakta ve Türkiye 129. sıradadır. Avrasya ve Orta Asya bölgesi cinsiyet eşitsizliği endeksinde Türkiye %69'luk eşitlikle dördüncü sırada yer almaktadır. Bölgede Moldova ve Beyaz Rusya üst sıralarda yer alırken; Azerbaycan, Tacikistan ve Türkiye en alt sıralarda yer almaktadır. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2023 *Küresel Cinsiyet Farkı Endeksi Raporu*, Türkiye'nin cinsiyet eşitsizliği konusunda hala önemli bir mesafe kat etmesi gerektiğini göstermektedir.

Araştırma evrenini oluşturan Bitlis şehri Türkiye'de Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan, tarihi ve kültürel yönden son derece zengin bir şehirdir. Şehrin sosyal yapısı, Türkiye'nin genel sosyal yapısından bazı farklılıklar göstermektedir. Bitlis'te aile yapısının genel olarak geleneksel ve muhafazakâr olduğu söylenebilir. Geniş aile tipi yaygın olmakla birlikte aile büyükleri aile içi ilişkilerde temel belirleyici unsur konumundadır. Ayrıca, dini inançlar ve gelenekler toplumsal yaşamda önemli bir role sahiptir. Genel olarak baktığımızda, son yıllarda Bitlis'te eğitim seviyesi hızla yükselmektedir. Ancak, Bitlis hala okuma yazma oranında Türkiye ortalamasının altındadır. 2023 yılı TÜİK verilerine göre Bitlis'in nüfusu 240.930'dur. Bitlis ilinde 15 yaş ve üzeri okuma yazma bilmeyen kişi sayısı toplamda 13.985'tir. Bitlis'te 15 yaş ve üzeri nüfusun %5.8'i okuma yazma bilmemektedir. Okuma yazma bilmeyen kişilerin cinsiyet dağılımına baktığımızda 1.923 erkek ve 12.062 kadın olduğu görülmektedir (TÜİK, 2023). Bu bağlamda, Bitlis'te okuma yazma bilmeyen bireylerin %86'sını kadınlar oluşturmaktadır. Temel eğitime erişim anlamında Bitlis'te kadınlar erkeklere göre dezavantajlı konumdadır.

Son yıllarda Bitlis'te kırsal alandan kent merkezine doğru artan bir göç hareketi söz konusudur. Bu göçler ile birlikte kent merkezinde geleneksel töre anlayışına dayanan sosyal yapı daha da güçlenmiştir (Beder Şen ve Yurtkuran, 2004, s. 4). Toplumsal yapı içinde doğuştan gelen statü, otoriteye bağlılık, aşiret yapısı ve mutlak itaat duygusuna dayanan birincil ilişkiler söz konusudur. Bu sosyal yapı; ekonomik ve kültürel olarak toplumsal aktörlerin kendileri hakkındaki algılarını, karar verme süreçlerini, aile ilişkilerini etkilemektedir. Toplumsal yapı içinde kadın-erkek ilişkilerinde 'namus' kavramı son derece önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, günümüzde kırsal bölgelerden kent merkezine yapılan göçler ve hızlı kentleşme ile birlikte Bitlis hem geleneksel yapının hem de modern özelliklerin bir arada olduğu özgün bir sosyal yapıya sahip olmuştur.

Araştırmanın Metodolojisi

Türkiye’de toplumsal cinsiyet araştırmalarında, kadınların tutum ve anlayışlarını inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu araştırma, kapalı bir toplum yapısına sahip, sosyal imkânları son derece kısıtlı ve küçük bir şehir olan Bitlis’te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışlarını analiz etmesi bakımından alana özgün bir katkı sunmaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemiyle tasarlanmış olup, nedensel karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma araştırmaları, deneysel manipülasyon olmaksızın, doğal olarak ortaya çıkan koşullar ve katılımcılar üzerinden gruplar arasındaki farklılıkların nedenlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2009, s. 18). Bu teknik, sosyal olguları anlamak, olguları ortaya çıkaran faktörler arasındaki nedensellik ilişkisini keşfetmek ve konuya yönelik gerçekçi bir bakış açısı sunmak açısından araştırmanın doğasına daha uygun görülmüştür. Bu çalışma, “*Bitlis’te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışları demografik özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?*” sorusuna yanıt aramaktadır. Araştırmanın temel amacı, Bitlis’te yaşayan kadınların demografik farklılıklarının, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır.

Örnek Seçimi ve Veri Toplama

Bu çalışmanın araştırma evrenini 18 yaş ve üzeri Bitlis ilinde yaşayan kadınlar oluşturmaktadır. Evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 18 yaş ve üzeri 543 kadın katılımcı örneklem grubunu oluşturmuştur. Veri toplama süreci sonunda eksik ve maddi hatalı ölçek formları çıkarıldıktan sonra çalışma kapsamında toplamda 360 katılımcıya ilişkin veri formu analiz sürecine dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Ölçek formunda aşağıdaki ölçümler yer almaktadır: Demografik ve sosyo-ekonomik sorular, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği.

Demografik ve Sosyo-Ekonomik Sorular: Katılımcıların yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, meslek gibi demografik ve sosyo-ekonomik bilgilerini toplamak için 15 adet soru yer almaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ölçeği (TCEÖ): Bu ölçek, katılımcıların toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin tutumlarını ve inançlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, 13 adet beşli Likert sorudan oluşmakta olup, ölçeğin iki alt boyutu bulunmaktadır. Birinci alt boyutun adı *Erkeği Üstün Gören Anlayış*’tır (EÜGA) ve 1, 6, 7, 9, 10, 11, 12 ve 13 numaralı sorulardan oluşmaktadır. Bu alt boyut bir kişinin erkeği kadından ne kadar üstün gördüğünü ölçmektedir ve bu alt boyuttan alınan yüksek puanlar kişinin erkek egemenliğini savunduğunu göstermektedir. Diğer alt boyut ise *Kadını Erkeğe Bağımlı Kılan Anlayış*’tır (KEBKA) ve 2, 3, 4, 5 ve 8 numaralı sorulardan oluşmaktadır. Bu alt boyuttan alınan yüksek puanlar kişinin aile içi ilişkide kadının erkeğe bağımlılığını savunduğunu göstermektedir. Bu ölçek Gözütok ve arkadaşları (2017, s. 1042) tarafından geliştirilmiş ve Cronbach Alpha değeri 0.89 olarak bulunmuştur.

Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği (TCAÖ): Bu ölçek, katılımcıların kendi cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği algıları hakkında bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Ölçek 25 adet beşli Likert sorudan oluşmakta ve kişilerin cinsiyet algılarını ölçmek için kullanılmaktadır. TCEÖ’nün aksine tek boyutludur ve bu ölçekten alınacak puanlar 25 ile 125 arasında değişmektedir. Ölçeğin 15 maddesi negatif anlamlıdır ve ters puanlanır. Yüksek puanlar kişinin cinsiyet algısının olumlu olduğu anlamına gelir. Bu ölçek Altınova ve Duyan (2013, s. 18) tarafından geliştirilmiştir ve Cronbach Alpha değeri 0.872 olarak bulunmuştur.

Etik Hususlar

Araştırmanın etik kurallarına uygun şekilde yürütülmesi için gerekli olan Bilimsel Etik Kurul Onayı, 24.05.2021 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından E-66073261-050.03-12367 sayı ve 2021-4 kararı ile alınmıştır. Araştırmanın etik ilkelere uygun olması ve katılımcıların haklarının korunmasının sağlanması için aşağıda yer alan etik hususlar gözetilmiştir.

Aydınlatılmış Onam ve Katılımcı Bilgilendirme: Katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı ve potansiyel riskleri açık ve net bir şekilde anlatılmıştır.

Anonimlik ve Kişisel Bilgilerin Korunması: Katılımcılara elde edilen tüm bilgilerin gizli tutulacağı ve araştırmacılar tarafından herhangi bir şekilde özel olarak paylaşılmayacağı açıkça belirtilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcıların kişisel bilgileri (ad, soy ad, adres, iletişim bilgileri vb. gibi) alınmamıştır.

Özerkliğe Saygı: Katılımcılara araştırmaya katılma veya katılmama özgürlüğü tanınmış ve herhangi bir zorlama veya bir ödül sistemi (ücret vb. gibi) uygulanmamıştır. Çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Türkiye’de sosyo-kültürel açıdan geleneksel toplumsal yapıya sahip olan Bitlis’te kadınların varoluş biçimlerini ve eşitlik anlayışlarını toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada Bitlis’e özgü sosyo-kültürel dinamiklerin kadın yaşamı ve cinsiyet eşitliği anlayışını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırmada, Bitlis örneklemini ile bilimsel örneklem açığı doldurularak bölgesel toplumsal cinsiyet algısı farklılıkları ve cinsiyet eşitsizliği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’de farklı bölgelerde, kentlerde yapılacak araştırmalarda kadın deneyimleriyle karşılaştırma ve analiz yapma imkânı sağlamaktadır. Dahası, araştırma bulguları farklı kurumlar tarafından kullanılabilir; başta eğitim ve farkındalık programlarının oluşturulması, kadın sığınma evleri ve destekleyici hizmetler olmak üzere dezavantajlı durumda olan kadınlara yönelik hizmetlerin geliştirilmesine katkı sunabilir. Araştırma, Bitlis’teki kadınların varoluş biçimlerini ve eşitlik anlayışlarını derinlemesine inceleyerek, bilimsel, uygulamalı ve toplumsal açıdan önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Bulgular

Veri analizinde ilk olarak ölçeklerin Cronbach Alpha katsayılarına bakılmalıdır. Araştırmada, TCAÖ’nün Cronbach Alpha değeri 0.875, TCEÖ’nün ise 0.753 olarak bulunmuştur. Ek olarak, TCEÖ’nün alt boyutları olan EÜGA ve KEBKA’nın da Cronbach Alpha değerleri kontrol edilmiş ve sırasıyla bu değerler 0.701 ve 0.756 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin tamamı 0.70’in üzerinde olduğu için yeterli kabul edilmiştir (Taber, 2017, s. 1276).

Tablo 1: Ölçek Puanları ve İstatistiksel Test Sonuçları

Değişkenler	TCAÖ Ort, SS	p	TCEÖ			
			EÜGA		KEBKA	
			Ort, SS	p	Ort, SS	p
Yaş 18-25 26-35 36-55 56-65	99.89 ^{a,b} , 13.59 94.71, 11.86 92.35 ^a , 7.86 93.41 ^b , 7.07	0.00 ^{1,***}	15.20, 4.73 16.57, 4.68 16.51, 3.59 15.93, 3.61	0.23 ¹	13.22 ^a , 3.70 14.14, 3.55 14.77 ^a , 2.75 14.72, 3.02	0.02 ^{1,*}
Doğum Yeri Büyükşehir İl Merkezi İlçe Köy/Kasaba	94.86, 8.32 93.59, 6.54 96.52 ^a , 14.54 91.68 ^a , 12.20	0.03 ^{1,*}	19.57, 3.74 16.04 ^a , 3.47 15.86 ^b , 4.90 17.77 ^{a,b} , 4.47	0.00 ^{1,**}	12.14, 2.12 14.98 ^a , 2.76 13.18 ^{a,b} , 3.57 14.52 ^b , 3.47	0.00 ^{1,**}
Eğitim Durumu Okur-Yazar Değil İlkokul Ortaokul Lise Yüksek Okul/ Üniversite Yüksek Lisans /Doktora	92.85 ^{d,e} , 3.79 91.13 ^{a,b} , 4.95 90.69 ^{f,g} , 9.78 93.5 ^c , 8.47 98.45 ^{b,c,g} , 14.26 102.29 ^{a,c,d,f} , 14.06	0.00 ^{1,***}	16.94, 3.17 16.98, 3.43 16.29, 3.37 16.68, 4.44 15.45, 5.00 14.36, 4.38	0.08 ¹	15.06, 2.16 15.27 ^{a,b} , 2.09 16.08 ^c , 2.48 14.38 ^{c,d} , 3.20 12.78 ^b , 3.77 11.21 ^{a,d} , 3.77	0.00 ^{1,***}
İlişki Durumu Evli Bekar Boşanmış Dul Nişanlı Diğer	92.99 ^a , 8.71 98.76 ^a , 15.70 98.66, 8.14 96.06, 7.52 97.40, 7.37 93.00, 7.35	0.00 ^{1,**}	16.59 ^a , 4.02 15.67, 4.67 13.33, 2.89 15.72, 0.78 11.00 ^a , 3.32 19.00, 2.52	0.02 ^{1,*}	14.59, 3.03 13.28, 3.81 14.67, 0.58 15.00, 2.86 13.40, 4.67 15.00, 3.25	0.11 ¹
Eşin Eğitim Durumu Okur-Yazar Değil İlkokul Ortaokul Lise Yüksek Okul/ Üniversite Yüksek Lisans /Doktora	92.38, 5.45 92.37, 3.01 92.62, 6.31 92.44, 8.70 94.62, 9.92 95.72, 18.51	0.37 ¹	16.63, 3.66 16.35, 3.08 16.81, 3.34 16.60, 4.22 16.48, 4.06 15.61, 6.67	0.56 ¹	15.20 ^c , 2.52 15.21 ^a , 1.90 15.48, 2.22 14.73 ^b , 3.23 13.79, 3.28 12.11 ^{a,b,c} , 4.55	0.00 ^{1,***}

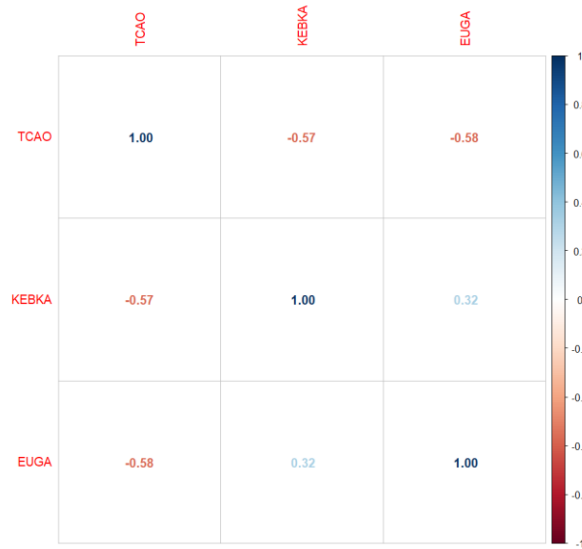
Evlenme Yaşı 18 ve altı 19-25 26-35 36 ve Üzeri Evli Olmayanlar	92.41 ^a , 6.87 92.35 ^b , 8.04 99.52 ^{a,b} , 13.13 100.66, 13.27 98.59, 15.59	0.00 ^{1,***}	16.81 ^a , 3.68 16.68 ^b , 3.87 14.52 ^{a,b} , 4.96 14.01, 2.65 15.54, 4.74	0.02 ^{1,*}	14.99 ^a , 2.64 14.86 ^b , 2.88 11.93 ^{a,b} , 3.69 15.33, 2.52 13.24, 3.79	0.00 ^{1,***}
Evlenme Şekli İsteyerek/Severek Aile Kararı Berdel Görücü Usulü Diğer Evli Olmayanlar	95.37, 10.77 86.89, 9.48 101.50 92.06, 6.58 95.25, 8.41 98.59, 15.59	0.15 ¹	15.64, 4.68 17.22, 6.16 16.50, 0.71 16.96, 3.34 16.13, 2.53 15.54, 4.74	0.08 ¹	13.49 ^a , 3.46 14.33, 2.87 15.00, 4.24 15.28 ^a , 2.59 14.86, 0.83 13.23, 3.79	0.00 ^{1,***}
Çocuk Sahibi Olma Evet Hayır	92.84, 8.54 98.33, 13.89	0.00 ^{2,***}	16.63, 3.90 15.29, 4.66	0.02 ^{2,*}	14.67, 3.05 13.39, 3.48	0.00 ^{2,**}
Yerleşim Yeri Büyükşehir İl Merkezi İlçe Köy/Kasaba	95.86, 13.35 93.25 ^a , 6.81 96.91 ^a , 15.49 91.45, 19.31	0.03 ^{1,*}	17.29, 5.12 16.25, 3.44 16.19, 5.61 18.27, 4.31	0.39 ¹	11.29 ^a , 3.63 14.95 ^{a,b} , 2.61 12.91 ^b , 3.97 14.36, 4.08	0.00 ^{1,***}
Aile Tipi Çekirdek Geniş Diğer	94.23, 10.38 93.75, 10.10 92.01, 2.83	0.90 ²	16.10, 4.26 17.20, 3.30 15.50, 7.78	0.13 ²	14.00 ^a , 3.19 15.65 ^a , 2.94 14.06, 1.41	0.00 ^{2,***}
*:0.05 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık; **: 0.01 önem seviyesinde anlamlı bir farklılık; ***: 0.001 önem seviyesinde önemli bir farklılık; 1: Tek Yönlü Varyans Analizi; 2: Bağımsız Örneklem T Testi; a, b, c, d, e, f, g: Tukey HSD test sonucuna göre önemli farklılık.						

Tablo 1’de TCAÖ ve TCEÖ ölçek puanları üzerinde istatistiksel olarak önemli etkiye sahip olan değişkenleri ve bu değişkenlerin her bir seçeneği için tanımlayıcı istatistikleri ve Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi test sonuçları verilmektedir. Tablo 1’de görüldüğü üzere Varyans Analizi sonucunda bir farklılık gözlemlenmiş ve değişkenlerin bazı ortalamaların sağ üst köşesinde *a, b, c, d, e, f, g* harfleri yer almaktadır. Eğer aynı hücrede iki ortalama aynı harfe sahip ise, bu iki ortalama arasında Tukey-HSD testine göre istatistiksel olarak bir farklılık vardır. Örneğin, doğum yeri değişkeninin TCAÖ ölçeği sonuçlarına bakacak olursak, “*ilçe*” ve “*köy ve kasaba*” ortalamalarının sağ üstünden “*a*” harfi yer almaktadır. Bu durum şunu ifade etmektedir: İlçe ve köy ve kasabada doğmuş kişilerin TCAÖ ortalamaları arasında istatistiksel olarak önemli bir farklılık vardır; ancak diğer doğum yeri seçeneklerinde önemli bir farklılık yoktur. Yani, ilçede doğmuş katılımcılar ile köy ve kasabada doğmuş katılımcıların TCAÖ ortalamaları arasında önemli bir farklılık varken, ilçe ve büyükşehirde doğan katılımcılar arasında bir farklılık yoktur.

Yukarıdaki tabloyu özetlemek gerekirse; yaş, doğum yeri, eğitim durumu, ilişki durumu, evlenme yaşı, ebeveyn olma ve yerleşim yeri değişkenlerinin TCAÖ puanları üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. TCEÖ analizine baktığımızda; doğum yeri, ilişki durumu, evlenme yaşı ve ebeveyn olmanın EÜGA puanı üzerinde önemli bir etkisi vardır; yaş, doğum yeri, eğitim durumu, eşin eğitim durumu, evlenme yaşı, evlenme şekli, ebeveyn olma, yerleşim yeri ve aile tipi değişkenlerinin KEBKA puanı üzerinde etkisi vardır. Aynı zamanda, nikâh türü, bireyin Bitlisli olup olmaması, sahip olunan kız ve erkek çocuk sayısı ve aile aylık geliri gibi değişkenlerin TCAO, EÜGA ve KEBKA üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiş ve bu nedenle analiz tablosuna dahil edilmemiştir.

Son olarak, aşağıdaki grafik TCAO, EUGA ve KEBKA puanları arasındaki korelasyonu göstermektedir. Grafikten anlaşılabacağı üzere, TCAO ile EUGA ($r = -0.58$) ve TCAO ile KEBKA ($r = -0.57$) arasında negatif yönlü orta seviyede önemli korelasyonlar varken, EUGA ile KEBKA arasındaki korelasyon önemsizdir.

Görsel 1: Korelasyon Grafiği

Tartışma ve Sonuç

Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kavramları, ilk bakışta benzer görünse de özünde birbirinden oldukça farklı anlamlar taşımaktadır. Cinsiyet ifadesi, bireylerin erkek veya kadın olarak genetik, fizyolojik ve biyolojik nitelikleriyle ilgiliyken; toplumsal cinsiyet terimi, bireylerin gündelik yaşamda rollerini, görevlerini ve bireylerin cinsiyet anlayışını, bakış açısını ve beklentilerini kapsamaktadır. Örneğin, geleneksel toplum yapılarında kadınlara ev işlerinden sorumlu olma ve iş hayatında aktif olmama gibi roller yüklenmiştir. Hemen hemen her toplumda geçerli olan kültürel yapı içinde şu sorular sorulmaktadır: “Erkekler ve kadınlar tarafından sergilenen davranış kalıpları nelerdir? Giyilmesi gereken uygun kıyafetler hangileridir? Kadın ve erkeklerin karakteristik özellikleriyle şekillenen farklı alışkanlıkları ve uğraşları nelerdir?” bu soruların yanıtları ise kültüre bağlı olarak farklılık göstermektedir (Ersoy, 2009, s. 113). Toplumsal cinsiyet çalışmalarında tarihsel süreç içinde geleneksel cinsiyet anlayışından modern cinsiyet anlayışına doğru bir değişim yaşanmıştır (Kaya ve Uysal, 2015, s. 649). Modern cinsiyet anlayışı, cinsiyet eşitliğini savunur ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı çıkarak daha kapsayıcı bir toplum yapısını desteklemektedir. Araştırmada kapsamında Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği algılarının demografik değişkenler açısından anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği algıları *yaş, doğum yeri, eğitim durumu, ilişki durumu, evlenme yaşı ve çocuk sahibi olma durumu* değişkenleri üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma bulgularına göre *yaş* Bitlis'te kadınların toplumsal cinsiyet algısını etkilemektedir. Araştırmada, 18-25 yaş grubundaki kadınların toplumsal cinsiyet algısı puanı, 36-55 grubundaki kadınlardan ve 56-65 yaş grubundaki kadınlardan daha yüksektir. Bu durum, genç kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının daha az katı ve daha fazla eşitlikçi bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Genç yetişkinlikten yetişkinliğe geçiş ile birlikte (25 yaşından sonra) kadınların toplumsal cinsiyet algısı zamanla azalmakta ve 36-55 yaş grubundaki kadınlarda en düşük seviyeye ulaşmaktadır. Bu bağlamda, kadınların toplumsal cinsiyet algısı yaşlanma ve yaşam deneyimleri ile birlikte farklılık göstermektedir. Araştırma sonuçları ayrıca, *yaş* faktörünün kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin ‘kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış’ alt boyutunu da etkilediğini bulgulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre en yüksek puan 36-55 grubundaki kadınlarda, en düşük puan ise 18-25 yaş grubundaki kadınlardadır. Bu bulgu, 36-55 yaş aralığındaki kadınların geleneksel cinsiyet eşitsizliği algısının daha belirgin olduğunu ve Bitlis'te bu yaş grubundaki kadınların ekonomik ve sosyal açıdan erkeklere bağımlılık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Yapılan farklı araştırmalar *yaş* faktörünün toplumsal cinsiyet anlayışını etkilediğini vurgulamaktadır (Moore, 2001). Geleneksel cinsiyet rollerine dair algılar yaşla birlikte değişmekte ve farklı yaş gruplarından kadınlar bu algıları farklı şekillerde deneyimlemektedir. Ataerkilliğin şekillendirdiği toplumsal cinsiyet anlayışında kadın ve erkek arasındaki bölünme kadınların ilerleyen yaşamlarında ekonomik özgürlükleri ve sosyal sermayelerini belirlemektedir (Gilleard ve Higgs, 2020, s. 43-45). Bu bağlamda, kadınların yaşı arttıkça, yaşam deneyimleri ve sosyalleşme süreçleri ile birlikte geleneksel cinsiyet rollerine dair katı algılara sahip olmaktadır. Bu durum, özellikle geleneksel değerlerin güçlü olduğu Bitlis gibi toplumlarda daha belirgindir. Farklı araştırmalar benzer bulgular elde ederek, genç yetişkinler geleneksel cinsiyet rollerine dair algılara daha az bağlıdır ve cinsiyet eşitliği kavramına daha fazla önem vermektedir (Pinar, Taşkın ve Eroğlu, 2008, s. 49; Güzel, 2020, s. 93). Kadınların yaşı arttıkça geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışına eğiliminin artmakta ve ilk doğan kız çocukları genel olarak süreç içinde daha geleneksel toplumsal cinsiyet

rollerine yönelmektedir. Ayrıca, kadınların yaşı arttıkça geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışına eğiliminin arttığı ve ilk doğan kız çocuklarının genel olarak süreç içinde daha geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine yöneldiği gözlemlenmektedir.

Çalışma bulgularına göre *doğum yeri* Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algısı ve cinsiyet eşitliği anlayışını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Doğum yeri ilçe olan kadınların toplumsal cinsiyet algısı köyde doğan kadınlardan daha yüksektir. Bu bulgu, büyükşehirde doğan kadınların geleneksel cinsiyet eşitsizliği algılarının daha düşük olduğunu ve cinsiyet eşitliğine dair daha güçlü bir inanç taşıdıklarını göstermektedir. Doğum yeri ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutu puanını etkilemektedir. En yüksek puan büyükşehirde doğan kadınlarda, en düşük puan ise ilçede doğan kadınlardadır. Bulgular, Bitlis'te son dönemde kırsal bölgelerden kent merkezine yapılan göçlerle birlikte hızla artan şehirleşme ve modernleşmenin, kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algılarını değiştirdiğini ve onların daha eşitlikçi bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Bireyler biyolojik doğumlarından itibaren sahip oldukları cinsiyetlerine göre sosyalizasyon süreçlerine dahil olmakta ve parçası olduğu toplumsal bütünün kültürel algılarını içselleştirmektedir (Powell ve Greenhaus, 2010, s. 1012). Doğum yeri (bireylerin yaşadıkları kır, kent ya da banliyö vb. gibi farklı yerler), kadınların maruz kaldığı sosyo-kültürel ortamı ve deneyimleri doğrudan etkilediğinden toplumsal cinsiyet algısının oluşumunda önemli bir role sahiptir (Rotman ve Rotman, 2009, s. 11-12). Araştırma sahası olan Bitlis'te geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı hakimdir. Geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışına göre erkekler evin reisi ve ailenin geçimini sağlayan kişi olarak görülürken, kadınlar ev işleri ve çocuk bakımı ile sorumlu tutulur. Farklı araştırmalar doğum yeri ve toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği algısı arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Öngen ve Aytaç (2013, s. 10), çalışmasında köy-kır doğumlu olan bireylerin şehir doğumlu olan bireylere göre daha düşük toplumsal cinsiyet algısına sahip olduğunu bulgulamıştır. Geleneksel cinsiyet rollerinin güçlü olduğu toplumlarda, kadınlar annelik ve ev hanımlığı gibi sınırlı sosyal rollere sahiptir. Bu durum, kadınların eğitim ve iş imkanlarına erişimini kısıtlayarak kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellemektedir.

Doğum yeri, bireylerin kültür, gelenek, değerlerin belirlenmesi ve eğitim, sağlık, iş imkanları gibi fırsatlara erişimini belirler. Kadınların doğduğu yer (köy, ilçe, kent merkezi olarak) karmaşık ve sürekli değişen yapılardır ve fiziksel, sosyal, ekonomik ve politik birçok farklı özelliklere sahiptir. Bu nedenle şehirlerin sosyal dokusu toplumsal cinsiyet anlayışı inşa sürecinde önemli bir yer tutar. Örneğin, bazı şehirlerde var olan kalıp yargılar kadınların zayıf ve kırılgan bir yapıya sahip olduğu algısını kanıksatmaktadır (Brussino ve McBrien, 2022, s. 20). Yine, yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik gibi sosyal ve ekonomik faktörler toplumsal cinsiyet algısını etkilemektedir (Sen, 200, s. 194). Ekonomik olarak dezavantajlı kentlerde doğan kadınlar, erkeklere kıyasla daha fazla cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmakta ve bu durum cinsiyete dayalı eşitsizliği derinleştirmektedir. Büyük şehirlerde kadınlar, görece daha fazla eğitim alma ve iş bulma imkanına sahip olduğundan, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamakta ve bu sayede cinsiyet eşitliği anlayışı güçlenmektedir. Bu bağlamda, doğum yeri, kadınların maruz kaldığı sosyo-kültürel ortamı ve deneyimleri doğrudan etkilediği için toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği anlayışının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bitlis'te hâkim olan geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı, kadınları daha çok ev hanımı, eşine ve çocuklarına bakan kişi, anaç ve şefkatli birey olarak tanımlamakta ve onların aile içindeki özel alanda aktif roller üstlenmesini beklemektedir.

Çalışma bulgularına göre *eğitim seviyesi* kadınların toplumsal cinsiyet algısını etkilemektedir. Eğitim gruplarının çoğunda algı puanları birbirinden farklı bulgulanmıştır. Genel olarak baktığımızda en düşük puan ortaokul mezunu kadınlarda, en yüksek puan ise yüksek lisans/doktora mezunu kadınlardadır. Bu sonuçlara göre, Bitlis'te eğitim seviyesi arttıkça kadınların toplumsal cinsiyet algısı artmakta ve geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha eşitlikçi hale gelmektedir. Eğitim durumu ayrıca kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin '*kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış*' alt boyutu puanını da etkilemektedir. En düşük puan yüksek lisans/doktora mezunu kadınlarda ve en yüksek puan ortaokul mezunu kadınlardadır. Eğitim seviyesi ile kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış arasında negatif bir ilişki vardır. Bu bulgu, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte geleneksel cinsiyet eşitsizliği algılarının zayıfladığını ve kadınların cinsiyet eşitliğine dair daha güçlü bir inanca sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, araştırmada eşin eğitim durumunun, kadınların '*kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış*' alt boyutu puanını etkilediği tespit edilmiştir. En yüksek puan eş ortaokul mezunu kadınlarda, en düşük puan ise yüksek lisans/doktora mezunu kadınlardadır. Bu bulgular, eşlerin eğitim seviyelerinin birbirini etkilediğini ve eğitim seviyesi daha düşük eşin geleneksel cinsiyet eşitsizliği algısını arttırdığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularına göre, Bitlis'te yaşayan kadınların eğitim seviyesi geleneksel cinsiyet rollerine dair algılarını ve cinsiyet eşitliği anlayışını belirlemede etkilidir. Bitlis'te geleneksel toplumsal cinsiyet anlayışı aile içinde emanet olarak görülen kız çocuklarının ya hiç okula gönderilmemesine ya da eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmasına neden olmaktadır. Örneğin, Çavdar (2013, s. 119) Türkiye'de eğitim seviyesi ve toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların geleneksel cinsiyet rollerine ve cinsiyet algısına dair algılarının daha eşitlikçi hale geldiğini, ev işleri ve aile bakımı gibi görevlerin daha eşit bir şekilde paylaşılması gerektiğine dair görüş birliğine sahip olduklarını bulgulamıştır. Kadınların aile içindeki geleneksel cinsiyet rolleri (annelik, eşlik ve ev kadınlığı vb. gibi) eğitim, siyaset ve ekonomi gibi alanlara yeterince katılım gösterememesinin

temel nedenidir (Külekci ve Canbay, 2012, s. 33). Benzer bulgular uluslararası literatürde de elde edilmiştir; Charles ve Grusky (2005, s. 30), kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe geleneksel cinsiyet rollerine bağlılıklarının azaldığını ve cinsiyet eşitliği noktasında daha eşitlikçi tutumlar sergilediklerini ileri sürmüştür. Yine Inglehart ve Norris (2003, s. 42), cinsiyet eşitliğinin yüksek olduğu ülkelerde kadınların geleneksel cinsiyet rollerine karşı daha az bağlılık duyduğunu belirtmiştir. Eğitim hayatından uzak kalan kız çocukları erken yaşta evlendirilerek kamusal alandan özel alana doğru itilmekte ve ekonomik özgürlüğe sahip olmadığından özel alanlarında da söz sahibi olamamaktadır (UNICEF, 2005, s. 1; Gezer Tuğrul, 2018, s. 9- 10).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 2020 yılı *Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu*'na göre, kadınların siyasi ve ekonomik hayatta yeterince temsil edilmemekte ve eğitim başta olmak üzere birçok alanda temel hizmetlere erişimde eşitsizliklerle karşılaşmaktadır (UN, 2020). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 2023 verilerine göre, dünya genelinde eğitimden mahrum kalan 262 milyon çocuktan 130 milyonu kız çocuklarıdır. Yiğit (2015, s. 28-31) araştırmasında ataerkil hiyerarşi ve toplumsal cinsiyet stereotiplerinin kadınları kısıtlamaya, eğitim olanaklarından mahrum bırakmaya, pasif duruma itmeye ve daha fazla toplumsal eşitsizlik ve baskılara maruz kalmasına hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle eğitim hakkından mahrum kalan kadınlar arasında cinsiyet eşitliği anlayışı daha düşüktür (Dotti Sani ve Quaranta, 2016). UNESCO 2023 Küresel Eğitim İzleme Raporu'na göre, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne katılım oranı artmaktadır. İş hayatına katılan kadınlar ekonomik bağımsızlığa sahip olduğundan kendi hayatlarını dilediği gibi kontrol edebilmektedir. Kadınların eğitim seviyesi arttıkça toplumsal cinsiyet algısı artmakta ve geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha eşitlikçi hale gelmektedir. Eğitimde cinsiyet eşitliği sağlanması, kadınların gerçek potansiyellerini tam olarak ortaya koymalarına imkan tanıyacaktır.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler *ilişki durumunun* Bitlis'te kadınların toplumsal cinsiyet algısını etkilediğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre, Bitlis'te bekar kadınların toplumsal cinsiyet algısı puanı diğer tüm gruplardan (evli, boşanmış, nişanlı, diğer) daha yüksektir. Bu durum, bekar kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algılarının daha düşük olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, ilişki durumu toplumsal cinsiyet eşitliği algısını '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutunu da etkilemektedir. Evli ve nişanlı olan kadınlar ve diğer gruplar (bekar, boşanmış, diğer) arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu bulgu, evlilik kurumunun geleneksel cinsiyet eşitsizliğini pekiştirdiğini ve kadınların erkeğe bağımlılık duygusunu arttırdığını göstermektedir. Nişanlı kadınların '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutunda, bekar kadınlara göre daha yüksek puana sahip olması, nişanlılığın evliliğe hazırlık aşaması olması nedeniyle evlilik kurumuna dair geleneksel beklentilerin bu dönemde daha yoğun hissedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, bekar kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha düşük ve evlilik kurumu geleneksel cinsiyet eşitsizliği anlayışını arttırmaktadır. Bekar kadınlar evli veya nişanlı kadınlara göre daha özgür ve kendi ayakları üzerinde durma eğilimindedir. Yapılan farklı araştırmalar bekar kadınların evli kadınlara kıyasla cinsiyet rollerine ilişkin algılarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yine Gigy (1980, s. 331) bekar kadınların evli kadınlara göre kişisel gelişim ve başarıya daha fazla önem verdiğini ileri sürmektedir. Örneğin Pakistan medya endüstrisinde çalışan kadınlar üzerine yapılan araştırmada medya kuruluşlarında çalışan bekar kadınların cinsiyet rolleri ve evlilik konusunda daha eşitlikçi görüşlere sahip olduğunu, erken yaşta evlenmek yerine yüksek öğrenime devam etme eğiliminde olduğunu ve ekonomik özgürlük için çalışma hayatının içinde kalmayı tercih ettiğini bulgulamıştır (Zulqarnain, Zulqarnain ve Hashmi, 2022, s. 34).

Diğer yandan, evli kadınların '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutunda daha yüksek puana sahip olmaları, evlilik kurumunun geleneksel cinsiyet rollerini ve ataerkil aile yapısını yeniden üretme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Evliliğin kendisi mutluluk, geleneksel değerler, bireysel refah algısı, bireylerin farklı yaşam alanlarını ve sosyodemografik özellikleri etkilemektedir; bu bağlamda evlilik ve nişan, birçok toplumda geleneksel cinsiyet rollerini pekiştiren bir kurum olarak görülmektedir (Ryse ve Le Goff, 2018, s. 81-83; Çelik, 2010, s. 28-29). Ayrıca, geleneksel toplum yapısının baskın olduğu toplumlarda eğitim fırsatlarına erişemeyen ve ekonomik özgürlüğe sahip olamayan evli ve nişanlı kadınların, eşlerine bağımlı olma olasılığı da yüksektir. Bu nedenle bekar kadınların toplumsal cinsiyet algısı, evli kadınlara göre daha yüksek olma eğilimindedir ve bekar kadınlar toplumsal cinsiyet eşitliği noktasında daha bilinçli ve geleneksel cinsiyet rollerine daha az bağlıdır.

Çalışma bulgularına göre *evlenme yaşı* Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algısını etkileyen bir diğer faktördür. En yüksek algı puanı 36 ve üzeri yaş grubunda olan kadınlarda ve en düşük algı puanı ise 19-25 yaş grubunda olan kadınlardır. Bu bulgu, daha geç yaşta evlenen kadınların geleneksel cinsiyet rolü algısının daha az katı olduğunu göstermektedir. Evlenme yaşı ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeği '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutunu da etkilemektedir. 19-25 yaş arasında evlenen kadınların puanı diğer gruplardan daha yüksek ve en düşük ölçek puanı ise 36 yaş ve üzeri evlenen kadınlardadır. Bu bulgu, erken yaşta evlenen kadınların geleneksel cinsiyet eşitsizliği algılarının daha yüksek olduğunu ve kadınların erkeklere bağımlılık duygusunu arttırdığını göstermektedir.

Çalışma bulgularına göre, geç yaşta evlenen kadınların daha yüksek toplumsal cinsiyet algısı puanına ve daha düşük '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutu puanına sahip olmaları, bu grubun geleneksel cinsiyet rollerine dair daha az katı bakış açısına sahip olduğunu ve kadın-erkek eşitliğine dair daha güçlü bir inanç taşıdığını göstermektedir. Bu

durum, geç yaşta evlenen kadınların daha fazla eğitim ve iş deneyimi kazanma imkanına sahip olmaları ve bu sayede geleneksel toplumsal normlardan daha az etkilenmeleri ile ilişkilidir. Erken yaşta evlenen kadınların '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutu puanının daha yüksek olması, erken yaşta evliliğin geleneksel cinsiyet rollerini ve ataerkil aile yapısını güçlendirdiğini göstermektedir.

Son yıllarda Türkiye'de ortalama ilk evlenme yaşı incelendiğinde hem erkekler hem de kadınlar için bu yaştan arttığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2023 verilerine göre, ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde 28,3, kadınlarda ise 25,7 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2023). Bununla birlikte, erken yaşta evlilikler hâlâ toplumsal bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. TÜİK'in 2023 yılı verilerine göre, 16-17 yaş aralığında bulunan 10.471 kız çocuğu evlendirilmiştir. Erken yaşta evlilik, bireylerin fizyolojik ve psikolojik olarak evliliğe ve ebeveynlik sorumluluklarına hazır olmadan, 18 yaşın altında evlendirilmesi durumu olarak tanımlanmaktadır (UNICEF, 2004). Bu tür evliliklerin temel nedenleri arasında hane halkının ekonomik durumu, refah seviyesi, eğitim düzeyi, ailedeki kız çocuk sayısı, kardeş sayısı, toplumsal baskı, kültürel faktörler ve sosyal değerler önemli rol oynamaktadır (Tuğrul, 2018, s. 7-10). Erken yaşta evlilikler sadece Türkiye'de değil, küresel ölçekte de ciddi bir toplumsal sorun olarak değerlendirilmektedir. Örneğin UNICEF'in 2017 yılı raporuna göre, Bangladeş erken yaşta evlilik oranı en yüksek dördüncü ülke konumundadır. Bangladeş'te yoksulluğun yaygın olması, kız çocuklarının eğitime erişimindeki kısıtlılık, batıl inançlar, geleneksel normlar, sosyal güvenlik eksikliği ve bilinç düzeyinin yetersizliği erken yaşta evliliklerin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Kabir, Ghosh ve Shawly, 2019, s. 292). Yapılan araştırmalar, bu tür evliliklerin özellikle kırsal bölgelerde daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Evlilik yaşı, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve fırsatlarına ilişkin algısını da etkilemektedir. Geç yaşta evlenen kadınların ev içi rollerde daha eşitlikçi bir rol paylaşımı istediği ve geleneksel cinsiyet rollerine dair daha az katı fikirlere sahip olduğu bulgulanmıştır (Etaugh ve Birdoes, 1991, s. 492). Geç yaşta evlenen kadınlar, eğitim ve iş hayatına daha fazla katılım imkanı bulmakta ve evlilik öncesi daha fazla özgürlük ve bağımsızlık deneyimlemektedir. Bu durum geç yaşta evlenen kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği algılarını ve aile içi rollerde eşitlik taleplerini artırmaktadır. Erken yaşta evlenen kadınlar, daha az eğitim ve iş deneyimine sahip olmakta ve bu nedenle geleneksel cinsiyet eşitsizliği algılarını daha kolay benimsemektedir. Erken yaşta yapılan evliliklerde, toplumsal cinsiyet anlayışı hem biyolojik hem de toplumsal olarak inşa edilmektedir (Tuna Uysal, Tan Eren ve Şimşek, 2019, s. 216). Öte yandan, geç yaşta evlenen kadınların ev içi rollerde daha eşitlikçi bir paylaşım benimsediği ve geleneksel cinsiyet rollerine dair daha esnek fikirlere sahip olduğu belirlenmiştir (Etaugh ve Birdoes, 1991, s. 496). Araştırma bulguları alanda yapılan araştırmalara benzer olarak, erken yaşta evliliklerde toplumsal cinsiyetin hem biyolojik hem de toplumsal olarak kurgulandığını göstermektedir.

Son olarak, araştırma bulgularına göre *çocuk sahibi* olma durumu Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet algısını etkilemektedir. Çocuk sahibi olan kadınların toplumsal cinsiyet algısı puanı çocuk sahibi olmayan kadınların puanından daha yüksektir. Bu durum, annelik rolünün geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları karmaşık bir şekilde etkilediğini ve ataerkillik anlayışını güçlendirdiğini göstermektedir. Dahası, çocuk sahibi olma durumu toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin hem '*erkeği üstün gören anlayış*' alt boyutu puanını hem de '*kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış*' alt boyutu puanını etkilemektedir. Kadınların erkeği üstün gören anlayış puanına baktığımızda çocuk sahibi olan kadınların puanı, çocuk sahibi olmayan kadınların puanından daha yüksektir. Kadını erkeğe bağımlı kılan anlayış alt boyutu puanlarına baktığımızda ise çocuk sahibi olan kadınların puanı çocuk sahibi olmayan kadınların puanından daha yüksektir.

Aile içinde çocuk yetiştirme görev ve sorumluluğu için kadınlar birincil konumda görülmekte ve bu durum kadınlar tarafından da benimsenmektedir (Yakıt ve Coşkun, 2014, s. 6-7). Birçok toplumda, kadınların annelik ve ev işleri ile erkeklerin ise maddi sorumluluklar ile ilişkilendirildiği geleneksel cinsiyet rolleri vardır. Bu roller, aile, akrabalar ve toplum tarafından kadınlara öğretilerek çocuk yetiştirmenin doğal olarak kadının görevi olduğu fikrini yaygınlaştırmaktadır. Görece eğitim seviyesi düşük olan ve geleneksel rollerin baskın olduğu ailelerde yetişen kadınlar, anneliği bir fedakarlık olarak görmek ve bu durum kadınların geleneksel cinsiyet anlayışını pekiştirmektedir. Araştırma bulguları annelik rolünün hem geleneksel cinsiyet eşitsizliği anlayışını artırabileceğini hem de bazı durumlarda bu anlayışa yönelik bir direnç oluşturabileceğini göstermektedir. Farklı çalışmalar araştırma bulgularını desteklemekte, kadınların algılarının ve deneyimlerinin annelik durumundan etkilendiğini göstermektedir (Vinson, Mollen ve Smith, 2010, s. 428-430; Bays, 2017, s. 150). Birçok farklı kültürde çocuk sahibi olan kadınlar (özellikle bilinçli olarak olmayanlar), genel olarak çocuk sahibi olmayan kadınlara göre daha olumlu algılanmakta ve çocuk sahibi olmayan kadınlar sıklıkla olumsuz tutumlarla karşılaşmaktadır. Pakistanlı kadınların deneyimleri üzerine yapılan bir çalışmada, çocuk sahibi olmayan kadınların kültürel normlar nedeniyle olumsuz toplumsal tutumlarla karşı karşıya kaldığı ve bu durumun, toplumsal cinsiyet ile cinsiyet eşitliği algılarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir (Fatima, Rahat ve Sadaf, 2023, s. 266). Yapılan farklı bir araştırmada; Dağıstan'da çocuk sahibi olan kadınlara yönelik tutumların toplumsal normlar ve beklentiler nedeniyle çocuk sahibi olmayan kadınlara göre daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Zagirova, 2018). Çocuk sahibi olan kadınlara karşı farklı toplumlarda olumlu tutumların yaygın olmasının nedeni anneliğe ilişkin yaygın toplumsal normlar ve toplumsal cinsiyet anlayışı ile ilişkilidir (Burçak, 2022, s. 355; Callan, 1983, s. 179).

Toplumsal cinsiyet, sosyal aktörlerin 'şeyleri' nasıl algıladıklarını, yorumladıklarını ve değerlendirdiklerini düzenleyen ve kadınlar için beklenenleri, iş tanımlarını ve kaynak dağılımını belirleyen bir sınıflandırmadır. Örneğin, evli kadınların cinsiyet rolleri ve aile ilişkilerine ilişkin karar alma biçimlerinde farklılıklar söz konusudur. Bir araştırmada, evli kadınların cinsiyet rolleri konusunda nispeten zayıf bir algıya sahip olduğu belirlenmiştir (Yüksekol, Duman ve Ozan, 2020, s. 154). Bu bulgu, geleneksel cinsiyet rollerinin aile içinde hala güçlü bir şekilde hissedildiğini ve birçok evli kadının cinsiyet rollerinin eşit olması gerektiğine dair net bir fikre sahip olmadığını göstermektedir. Evli kadınlar ev içi rollerde daha fazla sorumluluk üstlenmekte, aile içi karar alma süreçlerinde daha az söz sahibi ve daha az ekonomik bağımsızlığa sahip olmaktadır. Bu durum, geleneksel cinsiyet rollerinin toplumda hala güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi ve birçok kadının bu rolleri sorgulamadan kabul etmesi ile ilişkilidir.

Bu çalışma, Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği algılarını sosyo-demografik değişkenler bağlamında ele almıştır. Araştırma bulgularına göre; yaşlandıkça geleneksel cinsiyet rollerine dair algılar artmakta ve cinsiyet eşitliği algısı azalmaktadır. Büyükşehirlerde yaşayan kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha az katı ve cinsiyet eşitliği algısı daha yüksektir. Eğitim seviyesi arttıkça geleneksel cinsiyet rollerine dair algılar azalmakta ve cinsiyet eşitliği algısı artmaktadır. Bekar kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha az katı ve cinsiyet eşitliği algısı daha yüksektir. Daha geç yaşta evlenen kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha az katı ve cinsiyet eşitliği algısı daha yüksektir. Çocuk sahibi olan kadınların geleneksel cinsiyet rollerine dair algıları daha karmaşık ve cinsiyet eşitliği algısı daha düşüktür. Sonuç olarak, Bitlis'te yaşayan kadınların toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği algıları yaş, doğum yeri, eğitim seviyesi, ilişki durumu, evlenme yaşı ve çocuk sahibi olma durumu gibi demografik değişkenlerden etkilenmektedir. Eğitim ve şehirleşmenin geleneksel cinsiyet rollerini zayıflattığı ve cinsiyet eşitliği algısını yükselttiği görülmektedir.

Öneriler

Araştırma sonuçlarından hareketle ilerleyen dönemlerde benzer çalışmalar yapacak olan araştırmacılara ve farklı kullanıcı gruplarına fikir vermesi ve yol göstermesi açısından bazı öneriler sunulabilir. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet eşitliği konularında, farklı sosyo-ekonomik gruplardan, etnik kökenlerden ve eğitim düzeylerinden gelen kadınların annelik ve toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu bağlamda, bekar anneler, evli anneler ve çocuk sahibi olmayan kadınların toplumsal cinsiyet algılarının karşılaştırmalı analizleri literatüre önemli katkılar sunabilir. Araştırmanın bulguları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, aile sosyolojisi, kadın çalışmaları ve psikoloji gibi disiplinlerde çalışma yürüten akademisyenler için yararlı olabilir. Ayrıca, bu bulgular annelik ve aile politikalarının geliştirilmesine ve uygulanmasına da katkı sağlayabilir. Özellikle, annelerin işgücüne katılımını teşvik eden ve aile içi işbölümünü daha eşitlikçi hale getirmeyi amaçlayan politika önerilerinin geliştirilmesinde bu araştırmanın bulguları rehberlik edebilir. Ayrıca, araştırma bulguları kadınların ve toplumsal cinsiyet algısının daha iyi anlaşılmasına katkı sunarken, cinsiyet eşitliğinin toplumda daha geniş bir farkındalıkla sağlanmasına yönelik çalışmalara da temel teşkil edebilir.

Kaynakça

- Acar Erdol, T., Özen, F. & Toraman, Ç. (2019). Türkiye'deki eğitim fakültesi öğrencilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik görüşleri. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 793-844.
- Aktaş, Z. (2022). John Stuart Mill'in Faydacılık teorisinde "ahlaki yaptırım" problemi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 107, 1-18.
- Altınova, H. H. & Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 24(2), 9-22.
- Barriga, A. Q., Morrison, E. M., Liau, A. K. & Gibbs, J. C. (2001). Moral cognition: Explaining the gender difference in antisocial behavior. *Merrill-Palmer Quarterly*, 47, 532-562.
- Bays, A. (2017). Perceptions, emotions, and behaviors toward women based on parental status. *Sex Roles*, 76(3), 138-155. DOI: 10.1007/s11199-016-0655-5
- Beder Şen, R. & Yurtkuran, S. (2004). Bitlis'te yaşayan ailelerin sosyo-demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel özellikleri ile toplumsal hayatta törenin gücü. *Aile ve Toplum*, 2(7), 1-7.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 108-114.
- Blackstone, A. (2003). Gender roles and society. J. R. Miller., R. M. Lerner & L. B. Schiamberg (Ed.), *Human Ecology: An Encyclopaedia of Children, Families, Communities, and Environments* (s. 335-338) içinde. Orono: Digital Commons.
- Briffault, R. (1990). *Analar* (Ş. Yeğin, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

- Brussino, O. & McBrien, J. (2022). Gender stereotypes in education: Policies and practices to address gender stereotyping across OECD education systems. Erişim adresi: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/05/gender-stereotypes-in-education_a6f2df0e/a46ae056-en.pdf
- Burçak, S. (2022). Stereotypes toward voluntarily childless people. *Psychological Applications and Trends 2022*. Erişim adresi: <https://doi.org/10.36315/2022inact081>
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası: Feminist kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Callan, V. J. (1983). Perceptions of parenthood and childlessness: A comparison of mothers and voluntarily childless wives. *Population & Environment: Behavioral & Social Issues*, 6(3), 179-189. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01258959>
- Charles, M. & Grusky, D. B. (2005). *Occupational ghettos: The worldwide segregation of women and men* (Vol. 200). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Chrisler, C. & Lamer, S. (2016). Gender. N. A. Naples (Ed.), *The Wiley Blackwell Encyclopaedia of Gender and Sexuality Studies*. Erişim adresi: [Onlinelibrary.wiley.com](https://onlinelibrary.wiley.com)
- Cornell, R. W. (1987). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakır, M. & Karakoç, R. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nde parlamentoda kadın temsili. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 278-293.
- Çavdar, D. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançları (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çelik, C. (2010). Değişim sürecinde Türk aile yapısı ve din. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 8, 25-35.
- DeWall, C. N., Altermatt, T. W. & Thompson, H. (2005). Understanding the structure of stereotypes of women: Virtue and agency as dimensions distinguishing female subgroups. *Psychology of Women Quarterly*, 29(4), 396-405.
- Dotti Sanı, G. M. & Quaranta, M. (2016). The best is yet to come? Attitudes toward gender roles among adolescents in 36 countries. *Sex Roles*, 77(1), 30-45. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0698-7>
- Dökmen, Z. Y. (2012). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersoy, Ş. (2009). Kimlik, cinsiyet, toplumsal cinsiyet kavramları ve müziğe yansımaları. *Folklor/Edebiyat*, 60, 111-124.
- Erzeybek, B. & Çifçi, E. G. (2019). Akademisyen kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilik uyumu. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 3(1), 61-80.
- Etaugh, C. & Birdoes, L. N. (1991). Effects of age, sex, and marital status on person perception. *Perceptual and Motor Skills*, 72(2), 491-497.
- Fatima, F., Rahat, R. & Sadaf, F. (2023). Beyond the motherhood mandate: Examining the factors that shape the self-perceptions of involuntary childless women. *Pakistan Journal of Social Research*, 5(2), 259-269.
- Gedik, E., Çakır, H. & Coşkun, A. (2020). Bir inşaa süreci olarak erkeklik: Yozgat örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 84-95.
- Gezer Tuğrul, Y. (2018). Erken Yaşta evlendirilen kadınların evlilik süreçleri, deneyimleri ve sonraki yaşamları üzerine nitel bir çalışma. *Sosyoloji Notları*, 1(2), 2-38.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gigy, L. (1980). Self-concept of single women. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 321-340.
- Gilleard, C. & Higgs, P. (2020). Ageing and gender. C. Gilleard & P. Higgs (Ed.), *Social Divisions and Later Life: Difference, Diversity and Inequality* (s. 41-68) içinde. Bristol: Policy Press.
- Gözütok, F. D., Toraman, Ç. & Acar-Erdol, T. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitliği ölçeğinin (TCEÖ) geliştirilmesi. *İlköğretim Online*, 16(3), 1036-1048.
- Güzel, B. (2020). Türkiye'deki sosyal hizmet uzmanlarının toplumsal cinsiyet algısının belirlenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 16, 82-100.
- Hassan, Ü. (1985). *Eski Türk toplumu üzerine incelemeler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hoffman, S. M. (1998). Eve and Adam among the embers: Gender patterns after the Oakland Berkeley firestorm. E. Enarson ve B. Morrow (Ed.), *The Gendered Terrain Of Disaster: Through Women's Eyes* (s. 55-61) içinde. Westport, Conn: Praeger.
- Inglehart, R. & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge: University Press.
- Kabir, M. R., Ghosh, S. & Shawly, A. (2019). Causes of early marriage and its effect on reproductive health of young mothers in Bangladesh. *American Journal of Applied Sciences*, 16(9), 289-297.
- Kaya, F. Ş. & Uysal, V. (2015). Günümüzde dindarlık ve toplumsal cinsiyet rolü algıları üstüne bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 8(36), 646-662.
- Külekcı, C. & Canbay, T. (2012). Kadına haklarının kazandırılmasıyla birlikte cinsiyete duyarlı bütçeleme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(1), 32-48.

- Liao, T. F. & Cai, Y. (1995). Socialization, life situations, and gender-role attitudes regarding the family among white American women. *Sociological Perspectives*, 38(2), 241-260.
- Lobel, T. E., Nov-Krispin, N., Schiller, D., Lobel, O. & Feldman, A. (2004). Gender discriminatory behaviour during adolescence and young adulthood: A developmental analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 535-546.
- Lott, B. & Mauso, D. (2002). *Gender development: Social learning, encyclopaedia of women and gender sex similarities and differences and the impact of society on gender* (J. Worell, Ed.). USA: Academic Press.
- Miller, V. (2014). Why are sex and gender important to basic physiology and translational and individualized medicine? *American Journal of Physiology: Heart and Circulatory Physiology*, 306, H781-H788.
- Mollaeva, E. A. (2018). Gender stereotypes and the role of women in higher education (Azerbaijan case study). *Education and Urban Society*, 50(8), 747-763.
- Moore, V. A. (2001). "Doing" Racialized and gendered age to organize peer relations: Observing kids in summer camp. *Gender & Society*, 15(6), 835-853.
- Newman, L. K. (2002). Sex, gender and culture: Issues in the definition, assessment and treatment of gender identity disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(3), 352-359.
- Öngen, B. & Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 48(2), 1-18.
- Pınar, G., Taşkın, L. & Eroğlu, K. (2008). Başkent Üniversitesi öğrenci yurdunda kalan gençlerin toplumsal cinsiyet rol kalıplarına ilişkin tutumları. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 15(1), 47-57.
- Powell, G. N. & Greenhaus, J. H. (2010). When Work and family are both important: A review and agenda for research on the work-family interface. *Journal of Management*, 36(5), 1008-1030.
- Rosenzweig, J. M. & Dailey, D. M. (1991). Women's sex roles in their public and private lives. *Journal of Sex Education and Therapy*, 17(2), 75-85.
- Rotman, D. & Rotman, D. (2009). Theoretical Framework for Understanding Gender Roles & Relations. D. Rotman (Ed.), *Historical Archaeology of Gendered Lives*, (s. 11-39) içinde. New York: Springer.
- Ryser, V. A. & Le Goff, J. M. (2018). The Transition to marriage for cohabiting couples: Does it shape subjective well-being and opinions or attitudes toward family?. R. Tillmann, M. Voorpostel ve P. Farago (Ed.), *Social Dynamics in Swiss Society: Empirical Studies Based on the Swiss Household Panel*, (s. 47-59) içinde. Switzerland: Springer.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkansız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Saygılıgil, F. (2015). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. USA: Oxford University Press.
- Severiens, S. & Dam, G. T. (1997). Gender and gender identity differences in learning styles. *Educational Psychology*, 17(1-2), 79-93.
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's Alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48, 1273-1296.
- Tuğrul, Y. G. (2018). Erken yaşta evlendirilen kadınların evlilik süreçleri, deneyimleri ve sonraki yaşamları üzerine nitel bir çalışma. *Sosyoloji Notları*, 2(1), 2-38.
- Tuna Uysal, M., Tan Eren, G. & Şimşek, E. (2019). Toplumsalın Doğallaştırılması: Erken evliliklerde toplumsal cinsiyet algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(47), 196-220.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2023*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707#:~:text=Y%C4%B1llara%20g%C3%B6re%20ortalama%20ilk%20evlenme,%20C6%20ya%C5%9F%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>.
- UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education - A Tool on Whose Terms?*. Paris: UNESCO. Erişim adresi: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723/PDF/385723eng.pdf.multi>
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2004). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocukhaklar%C4%B1nadairs%C3%B6zle%C5%9Fme>
- United Nations Children's Fund (UNICEF). (2005). *Early marriage a harmful traditional practice: A statistical exploration, a statistical exploration*. New York: UNICEF. Erişim adresi: http://www.unicef.org/publications/files/Early_Marriage_12.lo.pdf
- United Nations. (2020). *Human Development Report 2020: The next frontier: Human development and the Anthropocene*. United Nations Development Programme. Erişim adresi: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>
- Vinson, C., Mollen, D. & Smith, N. G. (2010). Perceptions of childfree women: The role of perceivers and targets' ethnicity. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20(5), 426-432.
- Walker, P. & Cook, D. (1998). Brief communication: gender and sex: Vive la difference. *American Journal of Physical Anthropology*, 106(2), 255-269.

- World Economic Forum (WEF). (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. Erişim adresi: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf
- Yakıt, E. & Coşkun, A. (2014). Toplumsal Açından çocuk yaşta evlilikler gerçeği: Hemşire ve ebenin sorumluluğu. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11(3), 3-10.
- Yiğit, T. (2015). Feminist sosyal hizmet yaklaşımı bağlamında ataerkil ideoloji ve erken evlilikler (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yüksekol, Ö. D., Duman, M. & Ozan, Y. D. (2020). The relationship between gender perception levels and infertility distress of infertile women in a university hospital, Turkey. *Journal of Health Research*, 36(1), 150-157.
- Zagirova, E. M. (2018). Family and children in life-settings of Daghestanians (According to the results of a sociological survey). *History, Archaeology and Ethnography of the Caucasus*, 14(1), 98-104.
- Zulqarnain, A., Zulqarnain, W. & Hashmi, N. U. (2022). “Alone or on my own” a perspective on marriage from single women of Pakistani media. *Global Digital & Print Media Review*, 5(3), 23-35.

Etik Beyan

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu araştırmada bilimsel etik kurul onayı, 24.05.2021 tarihinde Bitlis Eren Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu tarafından E-66073261-050.03-12367 sayılı ve 2021-4 kararı ile alınmıştır.

Yazar Katkıları

Toplumsal Cinsiyetin Gölgesinde Kadının Varoluşu ve Eşitlik Anlayışı: Bitlis’te Yaşayan Kadınlar Üzerine Nicel Bir Araştırma başlıklı çalışmada 1. Yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50’dir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur

Birleşmiş Milletler Güney Sudan Barışı Koruma Operasyonu: Mandanın Uygulanmasına UNPOL'un Katkıları

United Nations Mission in South Sudan, UNPOL's Contributions to Mandate Implementation

Salih Turgay^{1*}

^{1*} Dr., Birleşmiş Milletler Güney Sudan Misyonu Polis Danışmanı, Western Equatoria State, South Sudan.

***Sorumlu yazar/**
Corresponding author:
salih_turgay@hotmail.com,
salih.turgay@un.org

Başvuru/Submitted: 14.02.2024
Kabul/Accepted: 07.09.2024

Atıf/Cite as:
Turgay, S. (2025). Birleşmiş Milletler güney Sudan barışı koruma operasyonu: Mandanın uygulanmasına UNPOL'un katkıları, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 110-127.

Öz

Amaç: Birleşmiş Milletler (BM) barışı koruma operasyonlarının rolü ve etkinliği akademik çevrelerde ve politika yapıcılar arasında sürekli olarak tartışma konusu olmaktadır. Çalışmada, Güney Sudan'daki Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonu (UNMISS) ve UNMISS'in barışı korumak için yürüttüğü faaliyetler ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı Güney Sudan'daki barışı koruma operasyonunda UNMISS'in mandasında belirtilen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı ve UNMISS'in önemli bir bileşeni olan Birleşmiş Milletler Polisi'nin (UNPOL) mandanın uygulanmasına etki ve katkılarını ortaya koymaktır.

Yöntem: Çalışmanın yöntemi nitel ve nicel verilerden yararlanılarak UNMISS'in operasyonlarına odaklanan bir vaka analizidir.

Bulgular: Elde edilen bulgulara göre, UNMISS'in sivil halkın korunması konusundaki çabalarını artırması gerekmektedir. Sivil halkın korunması dışındaki diğer sütunlarda UNMISS'in görevini büyük ölçüde başarılı bir şekilde yerine getirdiği ve UNPOL'un bu başarıda belirgin bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Sonuç: Sivillerin güvenliğini sağlamak için daha etkili stratejilerin ve operasyonların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda daha geniş bir toplumsal katılım ve güvenlik güçleriyle daha yakın iş birliği, sivil halkı koruma önlemlerinin etkinliğini artırabilir. Ayrıca, UNMISS'in sivil halka erişimi artırmak ve hızlı müdahale yeteneklerini güçlendirmek için operasyonel kapasitesini iyileştirmesi gerekmektedir. Bu tedbirler, UNMISS'in sivil halkın korunması sütununda daha fazla başarı elde etmesine ve Güney Sudan'da barış ve istikrarın sağlanması yolunda önemli bir rol oynamasına yardımcı olabilir.

Özgünlük: Türkçe literatürde oldukça bakir olan bu konuya aşamalı bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, UNPOL, Güney Sudan, barışı koruma, UNMISS.

Abstract

Aim: The role and effectiveness of United Nations (UN) peacekeeping operations have remained a subject of ongoing debate in academic circles and among policymakers. This study centers on the United Nations Mission in South Sudan (UNMISS) and its efforts in peacekeeping within the country. The main aim of the study is to determine whether the objectives outlined in the mandate of UNMISS in the peacekeeping operation in South Sudan have been achieved and to demonstrate the impact and contributions of the United Nations Police (UNPOL), a significant component of UNMISS, to the implementation of the mandate.

Method: The method of the study is a case analysis focusing on the operations of UNMISS utilizing both qualitative and quantitative data.

Results: According to the findings obtained, UNMISS needs to increase its efforts in protecting civilian populations. It can be said that UNMISS has largely succeeded in fulfilling its mission in other pillars besides civilian protection, with a significant contribution from UNPOL.

Implications: More effective strategies and operations need to be developed to ensure the security of civilians. In this regard, broader societal engagement and closer collaboration with security forces can enhance the effectiveness of civilian protection measures. Additionally, UNMISS needs to improve its operational capacity to increase access to civilian populations and strengthen its rapid response capabilities. These measures can assist UNMISS in achieving greater success in the pillar of civilian protection and play a significant role in achieving peace and stability in South Sudan.

Originality: The aim is to make a gradual contribution to this topic, which is quite scarce in the Turkish literature.

Key Words: United Nations, UNPOL, South Sudan, Peacekeeping, UNMISS.

Giriş

Birleşmiş Milletler (BM), kuruluşundan bu yana dünya barışını ve uluslararası güvenliği koruma misyonunu üstlenmiş en önemli uluslararası örgüttür. Soğuk Savaş döneminde, bloklar arasındaki güç yarışı ve askeri politikalar, uluslararası güvenliği tehdit eden temel unsurlar olarak öne çıkmakta, devletler arasındaki anlaşmazlıklar veya silahlı çatışmalar, bölgesel veya küresel güvenliği tehdit eden bir duruma dönüştüğünde, çözüm arayışları başlamaktaydı. Bu anlamda BM'nin çözüm arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan barışı koruma operasyonları, çeşitli askeri ve politik araçlar içermektedir. Bu operasyonlar, çatışma bölgelerindeki anlaşmazlıkları barışçıl bir şekilde çözmeyi hedeflemekte, bölgesel veya küresel düzeyde güvenliği tehdit eden durumları ele almakta ve sürdürülebilir çözümler geliştirmektedir. BM barışı koruma operasyonları, diplomatik çözümlerle desteklenen askeri müdahale ve sivil yardımın entegre edilmiş bir yaklaşımını benimseyerek, karmaşık krizlere etkili bir şekilde müdahale etmeyi amaçlamaktadır. Uluslararası iş birliği ve koordinasyon ön planda tutularak, kriz bölgelerinde istikrarı sağlama ve insan haklarını koruma çabalarına katkıda bulunmaktadır.

Barışı koruma kavramı, ortaya çıkışından itibaren önemli ölçüde evrim geçirmiştir. 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında imzalanan ateşkesi izlemek ve sürdürmek amacıyla başlatılan ilk barışı koruma operasyonu ortaya çıkan kavram, döneme özgü şartlar ve çatışmaların karmaşıklığına göre şekillenmiş ve günümüze kadar sürmüştür. Barışı koruma operasyonlarının geçirdiği evrimi Doyle ve Sambanis (2011) üç nesil olarak nitelendirmektedir. İlk nesil barışı koruma operasyonları, geleneksel operasyonlardan oluşmaktaydı ve Soğuk Savaş döneminde devletler arası çatışmalara yanıt olarak, hafif silahlı kuvvetlerden müteşekkildi. İlk nesil barışı koruma operasyonlarının temel amacı, savaşı taraflar arasında barışçıl çözüm çabalarına uygun bir ortam oluşturmak ve cepheler arasında konuşlanmış bir tampon kuvvet görevlendirmektir. Bu kuvvetler savaşı taraflar arasındaki teması azaltarak, çatışmanın tırmanmasını önlemeyi ve barışın kazara bozulma olasılığını azaltmayı hedeflenmekteydi.

Barışı koruma operasyonlarının ikinci nesli, istikrarlı ve kalıcı bir barışın temellerini oluşturmayı hedefleyen çok boyutlu barışı koruma çabalarını kapsamaktadır. Bu nesilde, taraflar arasında tampon bölge oluşturma ve ateşkes izleme gibi görevlerin yanı sıra, giderek daha fazla barış inşası ve devlet kurma faaliyetlerini içeren bir konsept geliştirilmiştir. Çok boyutlu barışı koruma operasyonlarıyla güdülen temel amaç, sadece barışı ve güvenliği sağlamakla kalmayıp aynı zamanda siyasi süreci kolaylaştırmak, sivilleri korumak, eski savaşçıların silahsızlandırılması, demobilizasyonu ve yeniden entegrasyonuna yardımcı olmaktır. Ayrıca seçimlerin düzenlenmesini desteklemek, insan haklarını korumak ve teşvik etmek, hukukun üstünlüğünü yeniden tesis etme gibi birçok sorumluluğu üstlenmekteydi. Bu görevlerin yanı sıra polis eğitimi, kurumların yeniden inşası, insani yardım çabalarının kolaylaştırılması, güvenlik sektörünün reformu gibi alanlar da çok boyutlu barışı koruma operasyonlarının kapsama alanına girmektedir (Osmançavuşoğlu, 2000, s. 3).

Barışı koruma operasyonlarının üçüncü ve son neslinde, gerekirse zorla barışı sağlamak amacıyla, silahlı kuvvet kullanımını da içeren zorlayıcı tedbirler uygulanmaktadır. Bu tür operasyonlar, çatışan tarafların onayı olmaksızın düzenin sağlanmasını ve taraflardan birinin anlaşmadan çekilmesi durumunda, barış anlaşmasının uygulanması için güç kullanımı da dahil olmak üzere gerekli tüm tedbirlerin alınmasını kapsamaktadır. Üçüncü nesil operasyonlar genellikle geniş çaplı insan güvenliği ve sivillerin korunmasına odaklanmaktadır (Doyle ve Sambanis, 2011, s. 135).

1948 yılından günümüze kadar BM'nin barışı koruma operasyonlarının ağırlık olarak ikincil nesil, başka bir ifade ile çok boyutlu özellikler taşıdığı söylenebilir. Zira barışı koruma operasyonlarında sivillerin korunması, polis ve adalet hizmetlerinin yeniden kurulması ve devlet inşası çok boyutlu barışı koruma operasyonlarının öncelikli hedefidir. Bu bağlamda BM, polis ve adalet hizmetlerinin yeniden kurulması için polisiye tedbirlere daha fazla ihtiyaç duymuş ve

UNPOL, BM barışı koruma operasyonlarının giderek merkezi bir taşıyıcısı haline gelmiştir (Hagan ve Rauch, 2016, s. 5). BM'nin resmi belgelerine göre günümüzde UNPOL, sivillerin korunması, toplum destekli polislik ve ev sahibi ülke polisinin kapasitesinin geliştirilmesi olmak üzere üç temel işlevi yerine getirmektedir (United Nations, How We Do UN Policing, 2023).

BM barışı koruma operasyonları, uluslararası çatışma yönetiminde hayati bir rol oynamakta olup, etkinlikleri oldukça tartışmalı bir konudur. Bu nedenle, barışı koruma operasyonlarının rolü ve etkinliği akademik çevrelerde ve politika yapıcılar arasında sürekli tartışılmaktadır. Bu çalışmada, Güney Sudan'daki Birleşmiş Milletler Misyonu (UNMISS) incelenecektir. Çalışmanın temel amacı, UNMISS'in mandasında belirtilen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını, başka bir ifade ile operasyonun başarı olup olmadığını ve UNMISS'in barışı koruma çabalarına Misyon'un önemli bir bileşeni olan UNPOL'un katkısını değerlendirmektir.

Bu bağlamda çalışma dört ana başlık altında ilerlemektedir. Metodoloji bölümünün ardından gelen birinci başlıkta, BM barışı koruma operasyonlarının ortaya çıkışı ve gelişimi, polis güçlerinin bu operasyonlardaki rolleri ile bu rollerin zaman içindeki değişimi ve gelişimi ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise uzun süren iç savaş ve çatışmaların ardından kurulan Güney Sudan incelenmiş; bağımsızlığa giden süreci, güncel politik, ekonomik ve etnik durumu değerlendirilmiştir. Üçüncü ana başlıkta, BM Güney Sudan Misyonu'nun mandası ve hedefleri dört alt başlık halinde incelenmiştir. (1) Sivillerin korunması, (2) insani yardımın ulaştırılmasına uygun koşulların oluşturulması, (3) insan hakları ihlallerini izleme ve (4) yenilenmiş barış anlaşmasının uygulanmasını destekleme şeklinde sıralanan alt başlıklar, araştırma sorularına yanıt bulabilmek amacıyla detaylı olarak ele alınmıştır. Dördüncü ana başlıkta, UNMISS'in Güney Sudan'daki barışı koruma faaliyetleri analiz edilmiş ve bu faaliyetlere UNPOL'un sağladığı katkı üzerinde durulmuştur. Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak sonuç bölümünde, Güney Sudan barışı koruma operasyonunda UNMISS'in mandasında belirtilen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı, başka bir ifade ile bu operasyonun ne ölçüde başarılı olduğu noktasında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Metodoloji

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından BM'nin barışı koruma operasyonlarının sayısındaki ve kapsamındaki hızlı artış, barışı koruma operasyonlarının etkinliği üzerine yapılan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ruanda, Srebrenica ve Somali gibi barışı koruma operasyonları sırasında yaşanan toplu katliam ve soykırımlar, bu operasyonların başarısı konusunda uluslararası kamuoyunda büyük bir soru işareti oluşturmıştır. Diğer taraftan bu katliamlar aynı zamanda BM barışı koruma operasyonlarına yönelik akademik ilginin de artmasına neden olmuştur ve birçok akademisyen, barışı koruma operasyonlarının başarısını tanımlamak için çeşitli tanımlar ve kriterler belirlemeye çalışmıştır.

Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) misyona verdiği yetki ve görevlerin uygulamasına odaklanan minimalist standartlardan, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı gibi maksimalist standartlara kadar geniş bir yelpazede kriterler sıralanmıştır (Howard, 2008; Fortna, 2008).

Akademik literatürde, barışı koruma misyonlarını değerlendirmek için herkesin üzerinde uzlaştığı kesin standartlar bulunmamaktadır. Geleneksel barışı koruma operasyonlarında, barış gücünün genellikle çatışma veya çatışma sonrası durumlarda ilgili ülkeye gönderildiği göz önüne alındığında, bu operasyonların etkinliğini değerlendirmede temel ölçüt şiddetin azaltılması olmuştur. Ancak gittikçe genişleyen çok boyutlu barışı koruma operasyonların faaliyet alanlarının çeşitlenmesinden dolayı etkinliklerinin ölçümü de karmaşıklaşmaktadır. Çok boyutlu barışı koruma operasyonları, siyasal sistemin yeniden yapılandırılmasından devletin inşasına kadar çok geniş bir fonksiyon yelpazesi sunmaktadır. Bu nedenle, misyonların etkinliğini ölçmek için bu faaliyetler de göstergelere dahil edilmektedir (Di Salvatore ve Ruggeri, 2017, s. 4).

Virginia Page Fortna, BM barışı koruma operasyonlarının başarısını, barış operasyonlarının varlığının başka bir savaş riskini azaltıp azaltmadığı açısından değerlendirir. Barışı koruma birlikleri görev yaparken barışın süresinin, görev yapmadıkları zamanlara göre daha uzun sürüp sürmediğini sorgulayarak, barışı daha stabil hale getirebilecek nedensel mekanizmaları incelemektedir (Fortna, 2008, s. 89).

Bazı araştırmacılar, başarı ölçütleri arasında seçim yapma zorluğunu çözmeye çalışarak, nicel ölçümleri veya başarı seviyesini nitel tanımlamayla birleştirme yoluna gitmiştir. Bu yöntem, iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir. İlk yöntem, Darya Pushkina'nın başarı için belirlediği dört kritere nasıl yaklaştığıyla değerlendirilebilir. Pushkina'ya göre, barışı koruma operasyonlarının başarı kriterleri; ev sahibi ülkede şiddetli çatışmaları sınırlamak, insanların acılarını azaltmak, şiddetin ev sahibi ülke sınırlarının ötesine yayılmasını önlemek ve çatışma çözümünü teşvik etmektir (Pushkina, 2006, s. 141). Diğer taraftan, Lise Morje Howard, barışı koruma operasyonlarının başarısını iki kriter üzerinden ölçmektedir. (1) misyonun mandasının uygulanması ve (2) BM müdahalesinin tamamlanmasının ardından ülkenin durumuna ilişkin daha geniş bir değerlendirmenin yapılması (Howard, 2008, s. 128). İlk yöntemde başarı çeşitli sayısal göstergeler ile ölçülmekteyken, ikincisi nitel bir değerlendirme sunmaktadır. Günümüzde hem misyonların çeşitliliğini hem de fonksiyonları göz önüne alındığında her iki yöntemin birleştirilmiş hali, barış operasyonlarının etkinliğinin ölçülmesinde araştırmacılara daha fazla imkanlar sunmaktadır.

Marjorie Ann Brown ise üç kriter ortaya koymaktadır: (1) Güvenlik Konseyi kararında belirtildiği gibi misyona verilen görevler (mandate) tam olarak yerine getirildi mi? (2) Misyon, temel anlaşmazlıklarının çözümünü sağladı mı? ve (3) misyon'un varlığı, misyonun bulunduğu bölgedeki çatışmayı azaltarak veya ortadan kaldırarak uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulundu mu? (Brown, 1993, s.29). Michael Doyle ve Nicholas Sambanis ise barışı koruma misyonlarının etkinliğinin değerlendirilmesinin, (1) görevlerin (mandate) ne kadar uygulandığı ve (2) barışın ne kadar sağlandığına dayalı olması gerektiğini öne sürmektedir (Doyle ve Sambanis, 2011, s. 233).

Bu çalışmanın araştırma yöntemi esas olarak UNMISS'in operasyonlarının başarılı olup olmadığına odaklanan bir vaka analizidir. Gerring, vaka analizini “bir veya birkaç benzer birim sınıfını anlamak amacıyla tek bir birimin derinlemesine incelenmesi” (2004, s. 342) olarak tanımlamaktadır. BM'nin barışı koruma operasyonları bağlamında yapılan vaka analizi, belirli olgular hakkında derinlemesine bilgi sağlar, ancak operasyonlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaz. Genellikle, başarısız kabul edilen misyon ve operasyonların başarısızlık nedenlerine ilişkin geniş bir ampirik veri üretme eğilimindedir (Howard, 2008, s. 2).

Sosyal bilimlerde, nitel ve nicel veri toplama yöntemlerinin vaka analizi içinde birlikte kullanılması sıklıkla gözlemlenmektedir. Hem nitel hem de nicel yöntemlerin birlikte kullanılması, vaka analizinin geçerlik ve güvenilirliğini artırır. Bu yaklaşım, farklı veri kaynaklarından elde edilen bilgilerin birbiriyle tutarlılık göstermesini ve bu şekilde sonuçların daha güvenilir hale gelmesini sağlar. Bu nedenle, çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla farklı kaynaklardan elde edilen veriler analiz edilmiştir.

UNMISS gibi karmaşık ve çok boyutlu bir barışı koruma misyonunun etkinliğini değerlendirmek, genellikle büyük veri analizlerinin sağlayabileceğinden daha fazla ayrıntı gerektirir. Vaka analizi, belirli bir misyonun derinlemesine incelenmesine olanak tanır, böylece hem başarılar hem de başarısızlıklar kapsamlı bir şekilde ele alınabilir. Vaka analizi yöntemi, yalnızca sayısal veriler değil, aynı zamanda misyonun yerel bağlamdaki etkilerini de değerlendirir. Bu, misyonun hedeflerine ulaşip ulaşmadığını daha bütüncül bir perspektiften ele almayı mümkün kılar. Diğer taraftan, UNMISS'i “betimleyici” bir vaka olarak ele alan bu çalışmada, vakadan elde edilen bulguların başka vakalara veya tüm evrene genellenmesi hedeflenmemekte, çalışmanın özgünlüğü korunmaya çalışılmaktadır.

BM barışı koruma operasyonlarının etkinliği ile ilgili çalışmalar yürüten akademisyenlerin ortak kriterler üzerinde fikir birliği içinde oldukları söylenememekle birlikte, hemen hemen bütün akademisyenlerin ana kriterleri arasında BMGK'nin ilgili kararında misyona yüklediği görevin (manda) yerine getirilip getirilmediği hususu yer almaktadır. Dolayısıyla, UNMISS'in barışı koruma çabalarının etkinliğini incelemek amacıyla UNMISS'in mandası dört alt başlık altında sınıflandırılarak, mandada belirtilen hedeflere ulaşılıp ulaşılamadığı ya da ne ölçüde ulaşıldığı ortaya konulmuştur. Aynı zamanda çalışma, mevcut barışı koruma dinamikleri incelenerek birçok bilim adamı tarafından kullanılan teorinin güncelliğini doğrulamayı hedeflemektedir. Zira vaka analizinde kullanılan belirli ölçütler ve kriterler, çalışmanın farklı araştırmacılar tarafından tekrarlandığında benzer sonuçlar elde edilmesini desteklemektedir. Çalışmada, “*Misyon'un belirlediği hedefler nelerdir, başka bir ifade ile misyonun mandası (Mandate) nedir ve misyon, mandasında belirtilen hedeflere ulaşmak için hangi faaliyetleri gerçekleştirmektedir, bu faaliyetler kapsamında UNPOL'un oynadığı rolün etkinlik derecesi nedir?*” sorularına yanıt aranacaktır. Çalışma aynı zamanda Türkçe literatürde oldukça bakir olan bu olguya aşamalı bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan barışı koruma operasyonlarının etkinliğini ve başarılı olup olmadığını değerlendirmenin oldukça zor bir konu olduğunu belirtmek gerekir. Zira barışı koruma operasyonlarını bölgesel organizasyonlar ve komşu ülkelerin rolü gibi bir dizi faktör olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Deprem ve su baskınları gibi doğal afetlerin yanı sıra COVID-19 gibi pandemiler de yerel koşulları değiştirebilmektedir.

Barışı Koruma Operasyonlarının Yeni Tarihçesi ve UNPOL'un Katkısı

Soğuk Savaş döneminde BM barışı koruma operasyonları genellikle askeri karaktere sahipti. Bu operasyonların öncelikli hedefi silahlı mücadeleyi sona erdirmek, savaşı gruplar arasında tarafsız bir uluslararası güç yerleştirerek bir tampon bölge oluşturmak ve yeni çatışmaların önüne geçmektir. Ayrıca bu güçler müzakereler için istikrarlı bir politik ortamın oluşturulmasına katkı sağlamak amacıyla faaliyet göstermekteydi (UN Peacekeeping, What is Peacekeeping, 2023). Nitekim ilk BM barışı koruma operasyonu 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında imzalanan ateşkese izlemek ve sürdürmek amacıyla askeri gözlemcilerinin görevlendirilmesiyle başlamıştı (Aslantaş, 2022, s. 42). 1956 yılında yaşanan Süveyş Krizi sırasında oluşturulan Birleşmiş Milletler Acil Durum Kuvveti (UNEF I) ise BM'nin barışı koruma operasyonlarının kurumsal temellerini atmıştır. Askeri birliklerden oluşan UNEF I güçleri, İngiltere, Fransa ve İsrail birliklerinin Süveyş'ten çekilmesini denetleme ve Sina Yarımadası ile Gazze Şeridi'nde devriye görevini üstlenmekteydi (UN Peacekeeping, 2023a).

Temmuz 1960 ile Haziran 1964 tarihleri arasında faaliyet gösteren BM Kongo Operasyonu (ONUC) ise, yaklaşık 20 bin askeri kuvvetin yanı sıra polis ve sivil bileşenleri de içermesi sebebiyle BM barışı koruma operasyonlarında önemli bir kilometre taşı olarak dikkat çekmektedir. Zira polis, ilk kez BM barışı koruma operasyonlarında görev yapmaya başlamıştır. Başlangıçta Belçika askerlerinin Kongo'dan çekilmesini kolaylaştırmak amacıyla kurulan ONUC'a daha sonra Ganalı ve Nijeryalı polis birlikleri gönderilmiştir. Böylelikle ONUC, hükümetin düzeni ve

güvenliği sağlamasına yardımcı olma, teknik yardım sağlayarak Kongo'nun toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını koruma, iç savaşın yaşanmasını engelleme gibi yeni görevler ile donatılmıştır (United Nation Police, 2023).

1964 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü'ne (UNFICYP) gönderilen "polis birimi" UNPOL'un evrimindeki bir sonraki aşamayı temsil etmekteydi. BM'nin özel olarak bir UNPOL¹ bileşeni oluşturmasını öngören kararı, yerel Kıbrıs polisini denetlemeyi ve gözetlemeyi amaçlamıştır. UNPOL'un görevleri arasında Rum ve Türk Kıbrıs Polisi arasında irtibat sağlamak, yerel polis devriyelerine eşlik etmek, kontrol noktalarını denetlemek, kayıp kişilerin dosyalarını incelemek ve mülteci yardım çalışmalarına katkıda bulunmaktı (Sismanidis, 1997, s. 2). Süreç içerisinde yeni yetkiler ile donatılan UNFICYP'in günümüzde de misyonuna devam ettiğini belirtmekte fayda vardır.

Soğuk Savaş döneminde barışı koruma görevlerine gönderilen polis gücü, büyük ölçüde ev sahibi ülke polisinin davranışlarını izlemek ve raporlamakla görevliydi. Bununla birlikte, bazı durumlarda gözaltına alma veya alıkoyma yetkisi olmaksızın günlük polis faaliyetlerine destek vererek kamu düzeninin yeniden sağlanmasına da yardımcı olmaktadır. Ayrıca ev sahibi ülke polisinin eğitimi ve gelişimi desteklenmekteydi (Chappell ve Evans, 1997, s. 13-14).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından devletler arası silahlı çatışmalar sayıca azalmış olmasına rağmen devlet içinde yaşanan çatışma ve iç karışıklıkların patlak vermesi, barışı koruma operasyonlarını hem niceliksel hem de niteliksel olarak artırmıştır. Temel amacı ateşkes anlaşmalarını gözlemlemek ve savaşan taraflar arasında bir tampon bölge oluşturmak olan rolü ise, devlet içi savaşları da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Lipson, 2007, s. 89).

İç savaş; uluslararası olarak tanınmış bir devletin hükümeti ve ulusal ordusu ile devlete karşı etkili bir direniş sağlayabilen bir veya daha fazla silahlı muhalefet gurubu arasında gerçekleşen silahlı bir çatışma olarak tanımlanmaktadır. İç savaşlar genellikle karmaşık kökenlere sahiptir ve sosyo-ekonomik, ideolojik, etnik veya dini boyutları içerebilir. Devletler arası savaşlara kıyasla iç savaşlar kendi zorlukları ve karmaşıklıkları barındırır. Devletler arası çatışmalarda taraflar ulus devletler olduğu için kolayca tanımlanırken, iç savaşlarda genellikle çatışan taraflar bir dizi karmaşık gruplardan oluşur. Bu gruplar, çoğu kez gayri resmi komuta yapılarına sahiptir ve yerel askeri komutanlar, emir komuta zincirini takip etmeyebilir. Bu tür çatışmaların dinamiklerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Devletler arası çatışmalar sıklıkla kesin bir askeri zaferle sona erer ve ardından yeniden yapılandırma sürecine girilirken, iç savaşlar genellikle karmaşık nedenlerden ötürü kırılgan devletlerdeki çatışma döngülerine sıkışıp kalır (Doyle ve Sambanis, 2011, s. 245).

Dolayısıyla yalnızca askeri boyuta odaklanan barışı koruma operasyonları, değişen dinamiklerin meydana okuduğu yeni çatışmalara yanıt vermede yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı, Güvenlik Konseyi, Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri barış güçlerinin yanı sıra sivillerin korunmasını da kapsayan polis ve sivil unsurlara daha fazla ağırlık veren misyonlar oluşturmaya başlamıştır.

BM polis birimi UNPOL, sivillerin korunması faaliyetleri kapsamında üç önemli görevi üstlenmiştir: (1) diyalog ve katılma, (2) fiziksel koruma ve (3) koruyucu bir ortamın oluşturulması. Diyalog ve katılma; ev sahibi ülke polisi ile iletişim kurarak, sivilleri koruma konusundaki başlıca sorumluluklarını yerine getirmeleri için teşvik etmek, toplum destekli polislik yaklaşımlarını güçlendirmek ve toplumla etkileşimi kolaylaştırmak, insan hakları ihlalleri iddialarını kaydetmek ve ilgili bileşenler ile paylaşmak şeklinde gerçekleşir. Sivillerin korunması, UNPOL dahil tüm misyon bileşenlerinin koordineli bir şekilde çalışmasını gerektirir. Yürütme yetkisine sahip (executive mandate) misyonlarda UNPOL, sivillerin fiziksel tehditlere karşı korunmasından doğrudan sorumludur. Diğer misyonlarda ise, fiziksel şiddet tehdidi altındaki sivillerin korunması için ev sahibi ülke polisine operasyonel destek sağlanır. Koruyucu bir ortamın oluşturulmasına yönelik faaliyetler ise çoğunlukla ev sahibi ülke polisinin temel polislik becerilerinin geliştirilmesi, polis hizmetlerinin hesap verebilirlik ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi şeklinde gerçekleştirilir (United Nations, Protection of Civilians, 2023).

Toplum destekli polislik bağlamında UNPOL halkın polis ve diğer yasal yürütme organlarına olan güvenini artırmada kilit bir rol oynar. Bu yaklaşım, sadece polis ve toplum arasındaki ilişkiyi güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda kamu düzenini, toplumla iş birliğini, polis ve diğer yürütme organlarının insan haklarını, yaşamı ve mülkiyeti koruma faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğini artırır (United Nations, Community Policing, 2023).

BM barışı koruma operasyonlarında UNPOL'un üstlendiği bir diğer görev, ev sahibi ülke polisinin kapasitesinin geliştirilmesi için polis ve diğer yasa uygulayıcı kurumları yeniden yapılandırmaktır. 2003 yılından bu yana neredeyse bütün barışı koruma operasyonları, polis kapasitesini geliştirme ve reforme etme hedeflerini içermektedir. Dolayısıyla UNPOL'un faaliyetlerinin merkezinde reform ve yeniden yapılanma olduğunu iddia etmek mümkündür. Zira UNPOL, ev sahibi ülke polisinin en yüksek profesyonel standartlarda, duyarlı ve hesap verebilir polis hizmeti sunma yeteneğini geliştirmeye odaklanmaktadır. Polis kapasitesini geliştirme ve reform, polis teşkilatının tüm seviyeleriyle belirli standartlara ulaşması için uzun vadeli bir çaba gerektirir. Bireysel olarak polislerin niteliklerinin geliştirilmesinden, kuruluş içindeki gruplara veya birimlere hatta yasa uygulayıcı tüm kurumlara kadar uzanan bütünlük bir model içerir. Öncelikle UNPOL, polis kapasitesini geliştirme projeleri ile programlarını daha iyi tasarlayıp uygulayabilmesi için ihtiyaç analizi yapar. Malzeme desteği sağlama, eğitim girişimleri, izleme, danışmanlık ve mentorluk, sorumluluk ve

¹ O dönemde UNCIVPOL olarak adlandırılmaktaydı.

denetimi güçlendirme gibi her seviye için yapılan ihtiyaç analizi, ev sahibi ülke polis birimlerinin hangi kapasite geliştirme alanlarına ve eğitim hedeflerini ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar (United Nations, Capacity building of host State Police, 2023).

BM barışı koruma operasyonlarının hedeflerine ulaşabilmesi için UNPOL'un yukarıda belirtilen işlevleri yerine getirmesi hayati önem taşımaktadır. UNPOL işlevlerini yerine getirirken belirlenen iş bölümü kapsamında Bireysel Polis Memurları (IPO'lar), Çevik Kuvvet Birimleri (FPU'lar) ve Uzmanlaşmış Polis Ekipleri (SPT'ler) olmak üzere üç farklı ama birbirini tamamlayan alt birimlerden oluşmaktadır.

IPO'lar genellikle ev sahibi ülkenin polis teşkilatı ve yasa uygulayıcı kurumlarının reformunu ve yeniden yapılanmasını destekleme göreviyle görevlendirilir. Bu nedenle, IPO'lar etkili, hesap verebilir ve duyarlı bir polis kurumu oluşturma sürecinde ev sahibi ülkede meslektaşlarına mentorluk, eğitim ve danışmanlık yapma rolünü üstlenir. Polis teşkilatının reforme edilmesi ile ilgili görevler, özellikle çok boyutlu barışı koruma operasyonlarının temel hedefleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla sadece ev sahibi ülke polisinin davranışını izlemek ve raporlamakla sınırlı geleneksel barışı koruma operasyonlarından daha fazla uzmanlık bilgisi ve beceri gerektirir (UN DPKO/DFS, 2014).

FPU'lar, kollektif, hareketli ve kendi kendine yetebilen silahlı polis memurundan oluşmaktadır ve olaylara IPO'lardan daha güçlü bir yanıt verme kapasitesine sahiptir. FPU'lar, genel olarak kamu düzeni yönetiminden sorumlu olup, BM personeli ve misyonlarının güvenliğini sağlama görevini yerine getirir. Ayrıca yüksek risk taşıyan polis operasyonlarına da destek sağlar ve genellikle kapasite geliştirme veya kalkınma görevleriyle doğrudan ilgilenmezler (United Nations Formed Police Unit, 2023).

Son zamanlarda UNPOL'un üçüncü bir kategorisi olan SPT'ler ortaya çıkmıştır. Bu ekipler, belirli bir polislik alanında uzmanlaşmış deneyime ve yeteneklere sahip gruplardır. SPT'ler, barışı koruma operasyonları veya özel politik misyonlarda görev yapmak üzere atanır. Bu ekipler cinsel suçlar, sınır aşan suçlar ve kaçakçılık gibi alanlarda uzman personel grubundan oluşur ve ev sahibi ülkenin polis eğitimi ve kapasite geliştirme gibi projelerinde etkinlik açısından önemli avantajlar sunar. Bununla birlikte, özel hareket birlikleri (SWAT) gibi bazı uzman ekipler, operasyonel görevleri yerine getirmek için de görevlendirilebilir (UN DPKO/DFS, 2014).

Öte yandan Soğuk Savaş sonrası dönemin ardından gerçekleştirilen çok boyutlu barışı koruma operasyonlarındaki polis unsuru niceliksel olarak önemli ölçüde büyümüştür. 1994 yılında, BM barışı koruma operasyonlarına 1677 polis gönderilmişti. Sonraki yıllarda polise olan talep istikrarlı bir şekilde artış kaydetmiş ve 2010 yılına gelindiğinde BM misyonlarına gönderilen polis sayısı 14,699 ile zirveye ulaşmıştır (United Nations, History of the United Nations Police, 2023). 2024 yılı ocak ayı itibarıyla 12 BM barışı koruma operasyonunda görevli 7.777 polis, barışı koruma misyonlarının hedefine ulaşması için görevlerini yerine getirmektedir (United Nations, Peacekeeping Operations, 2024).

İç Savaş ve Çatışma Kışkıracısından Doğan Yeni Bir Ülke: Güney Sudan

1955 yılında Sudan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Sudan'ın bir parçası olarak varlığını sürdüren Güney Sudan, bağımsızlık elde edebilmek için uzun soluklu bir mücadeleye girişmiştir. Kuzey birliklerini Güney'den çıkarabilmek amacıyla isyan başlatan ayrılıkçı güçler sayılarını önemli ölçüde artırmalarına rağmen başarılı olamamış ve isyan bir çıkmaza girmiştir. Her iki taraf da savaştan mutlak bir başarı elde edemeyeceğini anlayınca 1972'de savaşı sona erdirmek için Addis Ababa Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Güney Sudan Özerk Bölgesini kurarak Güneylilere belli bir derecede özerk olarak hareket etme hakkı tanımıştır. Anlaşmanın ardından taraflar arasında kısa bir barış dönemi yaşanmış, ancak 1979'da Chevron şirketinin Güney'de büyük petrol rezervleri keşfetmesiyle sahadaki dinamikler değişmiştir. Petrol yataklarının çoğu Güney'de bulunsa da işletilmesi ve nakliyesinin büyük bir bölümünü Hartum hükümeti kontrol etmekteydi. Petrol yataklarını denetlemek amacıyla, kuzeyden Güney'e gönderilen askerler bölgedeki istikrarsızlığı daha da artırmaktaydı (Martell, 2019, s. 232).

2000'li yıllara kadar düşük yoğunlukta devam eden çatışmalar, 2001 yılında yeniden şiddetlenmiştir. Öte yandan 11 Eylül terör saldırıları, uluslararası toplumun dikkatinin bölgeye çekilmesine neden olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sudan hükümetinden çatışmaya siyasi bir çözüm bulmasını talep etmiştir. 2005 yılında oluşturulan yoğun diplomatik baskı altında taraflar arasında yeni bir barış anlaşmasına varılmıştır. Anlaşma, her iki tarafın kuvvetlerini geri çekmesini, petrol gelirlerini paylaşmayı ve Güney'in kendi askeri güçlerini kurma hakkını öngörüyordu. En önemlisi, anlaşma Güney'in bağımsızlık konusundaki referandumunun altı yıl sonra, yani 2011'de yapılacağını hüküm altına almaktaydı (Martell, 2019, s. 235).

Barış anlaşmasının hemen ardından anlaşmayı korumak amacıyla BMGK'nin onayıyla Birleşmiş Milletler Sudan Misyonu (UNMIS) kuruldu. Barış anlaşması, Kuzey ve Güney arasındaki çatışmaları sona erdirse de Güney Sudanlı farklı fraksiyonlar arasındaki eski rekabetlere dayalı çatışmaların başlamasını engelleyemedi. Dolayısıyla UNMIS, Kuzey ve Güney arasındaki anlaşmayı korumanın yanı sıra Güney'de yaşanan iç çatışmaları sona erdirmekle de yetkilendirilmiştir.

Ocak 2011'de yapılan bağımsızlık oylamasında seçmenlerin yüzde 99'ü bağımsızlıktan yana oy kullanmış ve yaşanan milyonlarca ölümün ardından 9 Temmuz 2011'de Güney Sudan, dünyanın en genç ülkesi olarak uluslararası

sahne yerini almıştır (BBC News, 2011). Salva Kiir, devlet başkanlığını üstlenmiş ve Kiir'in eski rakibi Riek Machar ise başkan yardımcısı olmuştur.

Yeni kurulan devletler genellikle ülkeyi kontrol etme konusunda iç mücadelelerle karşılaşır ve Güney Sudan da bundan farklı değildi (Wimmer, 2013). Politik ve askeri gücün paylaşılması konusunda anlaşmazlığa düşen Machar ve Kiir, birbirlerine meydan okumaya başlamış, Güney Sudan'ın en büyük etnik grubu olan Dinkalar Kiir'i desteklerken, ikinci büyük etnik grup Nuer'ler ise Machar'ın etrafında toplanmıştır. Aralık 2013'te, Juba'da Kiir'e bağlı Dinka güçleri ile Machar'a bağlı Nuer güçleri arasında çatışmalar başlamış ve 2015 yılına kadar devam etmiştir. Çatışmalarda yüzlerce kişi hayatını kaybederken, binlercesi de yerlerinden edilmiştir. Can güvenliğinden endişe eden Machar ülkeyi terk etmiş, 2015 yılında uluslararası arabulucuların yardımıyla varılan anlaşma gereği Kiir devlet başkanı, Machar ise başkan yardımcısı olarak yeniden atanmıştır. Ancak Temmuz 2016'ya gelindiğinde başkanlık sarayında hükümet güçleri ile Machar'a bağlı askerler arasında başkent Juba'da çatışmalar yeniden başlamış ve anlaşma işlevini kaybetmiştir. Çatışma, Juba ile sınırlı kalmayarak diğer eyaletlere de hızla yayılmış ve Machar bir kez daha ülkeyi terk etmiştir. Ülkedeki durumun gittikçe kötüleşmesi üzerine taraflar üzerindeki iç ve dış baskılar artırılmış, Kiir ve Machar yeniden müzakere masasına oturarak Eylül 2018'de revize edilmiş barış anlaşmasını imzalamıştır. Salva Kiir devlet başkanı görevine devam ederken, Riek Machar başkan yardımcısı olarak bir kez daha atanmıştır (Martell, 2019, s. 239).

Güney Sudan'ın Güncel Politik, Ekonomik ve Etnik Durumu

Güney Sudan, günümüzde şiddet içeren bir dizi etkenle karşı karşıya kalmaktadır. İç savaşın ardından kalan yüksek düzeyli düşmanlık, siyasi elitler arasındaki iktidar mücadeleleri, sığır hırsızlığı ve toplumsal çatışma geçmişi, kaynak kıtlığı ve hafif silahların yaygın kullanımı, bu etkenler arasında en çok dikkat çekenlerdir. Bu etkenler bir araya geldiğinde, etnik guruplar arasında düşmanlık biriktirmekte ve aşılması zor bir durumu ortaya koymaktadır.

400 binden fazla insanın öldüğü ve milyonlarcasının yerinden edildiği Güney Sudan iç savaşının ardından 2018'de imzalanan yenilenmiş barış anlaşması tam olarak uygulanamasa da halen yürürlükte bulunmaktadır. Devlet Başkanı Salva Kiir ve muhalif lider Riek Machar'ın oluşturduğu birlik hükümeti varlığını sürdürmektedir. Öte yandan bu durum iç savaşı başlatan politik çöküntüden sorumlu olan aynı iki kişinin hala iktidarda olduğu anlamına gelmektedir. Her iki lider de ömrünün büyük bir kısmını silahlı kuvvetlerde geçirmiş ve otoriteyi meşruiyetten ziyade güç ve zor kullanma eğiliminden almaktadır (UNSC, 2021).

Güney Sudan'daki etnik guruplar arasındaki düşmanlık düzeyine önemli ölçüde etki eden bir başka faktör, siyasi elitler arasındaki ulusal iktidar mücadelesidir. Kulang ve diğerlerine göre Kiir ve Machar, etnik gerilimleri siyasi güçlerini pekiştirmek ve sürdürmek için kullanmaktadır. Bu gerilim siyaseti ulusal siyasi elitleri ulusal birleştiriciler olmak yerine, siyasi ömürlerini uzatmak için etnik gerilimleri kullanan figürlere dönüştürmektedir (Kulang vd, 2020, s. 44). Ulusal siyasi elitlerin ulusal birleştiriciler olmak yerine, politik ömürlerini uzatmak amacıyla etnik gerilimleri artırmaya çalışmaları ülke bütünlüğünü tehdit etmekte ve ulus inşa etme sürecini önemli ölçüde yavaşlatmaktadır.

Bağımsızlığını kazandığı 2011 yılından bu yana seçimlerin yapılmadığı Güney Sudan'da halk oylamasıyla seçilmiş bir sivil yönetim oluşmamıştır. Geçici bir anayasa ile yönetilmekte olan ülkede yine geçici bir Ulusal Yasama Meclisi bulunmaktadır. Ekim 2021'de anayasa oluşturma sürecine dair yeni bir tasarı kabul edilmiş olsa da taraflar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle anayasayı yazacak komisyonu kurma konusunda neredeyse hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. 2024 yılının sonunda yapılması planlanan genel seçimler 2026 yılına ertelenmiştir. Seçimlerin zamanında yapılıp yapılamayacağı, zamanında yapılacak olsa bile seçim güvenliğinin sağlanıp sağlanamayacağına dair kuşklar devam etmektedir. Hatta seçimlerin taraflar arasında yeni bir anlaşmazlık ve çatışmaya sebebiyet verebileceği endişesi hissedilmektedir.

Diğer taraftan Güney Sudan hükümetinin ülkenin topraklarını tam olarak kontrol altında tuttuğu ve vatandaşlarının güvenliğini sağladığı söylenemez. Devlet kurumlarının zayıflığı ve birleşik bir ordunun olmayışı halkın hükümete olan güvenini azaltmakta ve toplumun kendini savunabilmesi için bireysel olarak silahlanmaya yönelmesine neden olmaktadır (Zambakari, 2013, s. 101). Hükümetin güvenlik hizmetini tam olarak sağlayamamasından dolayı birçok topluluk kendi hukuk sistemini ve düzenini kurmakta, bir anlamda yeni bir otorite oluşturmaktadır. Bu durum güvenlik ikilemine yol açarak merkezi hükümet otoritesinin ülke topraklarını tam olarak kontrol etme çabalarını daha da zorlaştırmaktadır.

Güney Sudan'da yaşanan iç savaş sadece binlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda büyük bir ekonomik maliyeti de beraberinde getirmiştir. Kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 275 ABD dolar ile Güney Sudan, dünyanın en küçük ekonomilerinden birine sahiptir (IMF, 2019). Güney Sudan ekonomisi neredeyse tamamen petrol ihracatına bağımlıdır ve hükümet bütçesinin yüzde 98'i petrol ile finanse edilmektedir (Takpiny, 2021). Ülke, dünya genelinde en zayıf ve en az yetenekli devletlerden biridir ve tüm kalkınma göstergelerinde çok düşük puana sahiptir. 2023 Kırılgan Devletler Endeksine göre Güney Sudan 179 ülke arasında en kırılgan üçüncü ülke konumundadır (Fund for Peace, 2021).

Öte yandan, fiziksel altyapının dünya genelinde en zayıf olduğu ülkelerden biri yine Güney Sudan'dır. Güney Sudan'daki 17.000 km yolun sadece 192 km'si asfalttır (OCHA, 2021a). Bu yolların üçte ikisi yağışlı mevsimde

ulaşılamaz hale gelmektedir. Güney Sudan'da büyük yol ağlarının olmaması nedeniyle ülke içi ulaşım ve ticaret gelişmemiştir. Sahip olunan doğal kaynaklar ile tarım ürünlerinin uluslararası pazarlara erişimi son derece kısıtlıdır. Dünya Bankası verilerine göre, Güney Sudan kişi başına enerji tüketiminde 44 KWh ile dünya genelinde sondan ikinci sıradadır ve nüfusun sadece üçte birinden azı elektriğe erişim sağlamaktadır. Ayrıca, çoğu uzak bölgede mobil ağ (GSM) hizmeti bulunmamaktadır. Güney Sudan'da kamu hizmetleri büyük ölçüde yerine getirilememekte ve genç nüfusun temel eğitime erişimi de oldukça sınırlıdır. Okul, sağlık ocağı, tıbbi malzeme ve gıda gibi temel hizmetler genellikle yabancı yardım kuruluşları tarafından sağlanmaktadır (Jochemsen, 2022, s. 71). UNMISS, UNDP, UNHCR, UNICEF, OCHA, FAO, UNAIDS, UNESCO, UNFPA, UNOPS, UNWOMEN ve WFP gibi birçok BM ajansı ülkede faaliyet göstermektedir. BM'ye bağlı kuruluşların yanı sıra, Güney Sudan'da faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşu (STK) da bulunmaktadır. Dünya Bankası'na göre, Güney Sudan yılda 2 milyar doların üzerinde net resmi kalkınma yardımı almaktadır (2021).

Güney Sudan'da bulunan uluslararası aktörlerin çeşitliliği ve faaliyet gösterdikleri farklı operasyonel boyutlar göz önüne alındığında, ulusal kapasite düzeyinin artması beklenmektedir. Ancak yıllar süren yardım ve kapasite geliştirme programlarına rağmen, Güney Sudan devleti kendi kapasitesini sınırlı bir şekilde geliştirebilmiştir. Ulusal kapasitenin beklenen düzeyde geliştirilememesinde devam eden şiddetli çatışma ve aşırı sel gibi doğal felaketlerin yanı sıra ülke içindeki yolsuzluk iddiaları da önemli bir etkidir. Ülke, yüksek düzeyde yolsuzluk ve zayıf kurumlarla mücadele etmektedir (Jochemsen, 2022, s. 76). Dünyadaki 180 ülke ve bölgeyi kamu sektöründeki yolsuzluk algı düzeyine göre sıralayan Yolsuzluk Algı Endeksi'nde Güney Sudan, 180 ülke arasında sondan üçüncü sırada yer almaktadır (Transparency International, 2022).

Dünyanın en genç ülkesi olan Güney Sudan için başka bir zorluk, ulusal kimliğin henüz benimsenmemiş olması ve Güney Sudan'ın heterojen halkını birleştirecek kolektif bir kimliğin bulunmamasıdır (Kulang vd, 2020, s. 43). Dinka (%36) ve Nuer (%16) lerin en büyük etnik gurup olduğu ülkede (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023) 60'tan fazla etnik grup bulunmakta ve nüfusun önemli bir bölümü sadece kendi yerel dilinde iletişim kurabilmektedir. Bu da toplumun birbiriyle iletişim kurmasını zorlaştırma ve kolektif kimliğin oluşturulması çabalarını güçleştirmektedir. Bağımsızlığın ardından İngilizcenin resmi dil olarak ilan edildiği Güney Sudan, dünyanın en düşük okur yazarlık oranlarından birine sahiptir ve halkın yalnızca yüzde otuz beşi okuma yazma bilmektedir (UNESCO, 2023). Güney Sudan'da farklı etnik topluluklar arasındaki rekabet, Sudan Halk Kurtuluş Hareketi'nin (SPLA) 1991'de etnik çizgiler temelinde bölünmesiyle daha da yoğunlaşmıştır. Aşırı şiddet eylemleri, etnik gruplar arasındaki düşmanlık seviyesini hızla artırmış, taraflar arasında yaşanan güven bunalımı, devlet kurumları ve ordunun kurumsallaşmasını geciktirirken ulus bilincinin oluşmasını da engellemiştir.

BM Güney Sudan Misyonu: Manda ve Hedefler

8 Temmuz 2011 tarihinde BMGK, Güney Sudan'da barışı ve güvenliği sağlamak amacıyla 1996 sayılı kararıyla Birleşmiş Milletler Misyonu kurulması kararı almış (BMGK, 2011), Güvenlik Konseyi'nin kararının hemen ardından Güney Sudan bağımsızlığını ilan etmiştir. Güney Sudan'ın bağımsız bir devlet olması, devlet kurumlarının işlevlerini kusursuz olarak yerine getirdiği anlamına gelmemekteydi. Zira Kuzey ile uzun soluklu mücadelenin yanı sıra, düşük yoğunluklu devam eden iç çatışmalar ülkenin alt yapısını büyük ölçüde çökertmiş, kapasite eksikliği ve tecrübe yetersizliği hemen hemen her alanda yönetim zafiyetine yol açmıştır. Dolayısıyla UNMISS, barışı ve güvenliği sağlamanın yanı sıra hükümetin ülkeyi etkili ve demokratik bir şekilde yönetebilmesi için devlet kapasitesini geliştirmeyi de amaçlamaktaydı.

Liderlik bakımından UNMISS, BM Genel Sekreterinin özel temsilcisi tarafından yönetilmektedir. Bu temsilci, iki yardımcı ile barışı koruma kuvveti komutanı ve polis komiseri tarafından desteklenmektedir (UNMISS, 2023). UNMISS'in genel merkezi başkent Juba'da yer almakla birlikte ülkenin on eyaletinde bölgesel ofisler bulunmaktadır. BM verilerine göre UNMISS, 13,221 askeri personel, 2,268 sivil personel, 200 uzman, 1,468 polis, 389 yerel sivil personel ile 400 BM gönüllüsü olmak üzere toplam 17.954 personeli bünyesinde barındırmaktadır (UN Peacekeeping, 2023b).

BMGK, Güney Sudan'daki durumun uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmaya devam ettiğini belirterek, 1996 sayılı kararıyla UNMISS'i aşağıdaki görevleri yerine getirmek ile yetkilendirmiştir (BMGK, 2011).

a) Barışın güçlendirilmesini desteklemek ve böylece uzun vadeli devlet kurma ve ekonomik gelişmeyi teşvik etmek. Bunun için; (1) siyasi geçiş ve yönetim konusunda tavsiyelerde bulunan iyi niyet çalışmaları yürütmek ve (2) politik sürece halkın katılımını teşvik etmek, (3) kapsayıcı bir anayasa süreci hazırlamak ve anayasa seçimleri düzenlemek.

b) Güney Sudan Hükümeti'ne çatışma önleme ve çözümü ile sivillerin korunması konularında destek sağlamak. Bunun için; (1) çatışmanın öngörülmesini, önlenmesini, hafifletilmesini ve çözülmesini kolaylaştırmak, (2) erken uyarı kapasitesinin oluşturulması sağlamak, (3) insan hakları ihlallerini izlemek ve raporlamak, (4) hükümete insan ve mülteci hukukuna uygun danışmanlık yapmak, (5) hükümetin güvenlik sağlayamadığı yüksek riskli bölgelerde aktif olarak

konuslanma ve devriyelerle şiddeti caydırmak ve (6) Birleşmiş Milletler ve insani yardım personelinin güvenliğini sağlamak.

c) Devlet kapasitesini geliştirmek, hukukun üstünlüğünü kurmak ve adalet sektörünü güçlendirmek. Bunun için; (1) güvenlik sektörü reformu için stratejiler geliştirmek, (2) ulusal silahsızlanma, demobilizasyon ve yeniden bütünleşmeyi uygulamak, (3) polis hizmetlerini güçlendirmek, (4) askeri adalet sistemini geliştirmek, (5) çocuklar için koruyucu bir ortam sağlamak ve (6) mayın temizleme faaliyetlerini desteklemek.

b ve c maddelerinde belirtildiği üzere, UNMISS'in görevleri arasında Güney Sudan devletinin kapasitesinin geliştirilmesi, güvenlik güçlerinin reforme edildiği, insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğünün egemen olduğu demokratik bir hükümet sisteminin kurulması bulunmaktadır. Sürdürülebilir bir hükümet sisteminin inşa edilebilmesi için güvenlik güçlerinin reforme edilmesi, polis ve diğer kolluk güçlerinin kapasitesinin iyileştirilmesi, işleyen bir adalet mekanizmasının kurulması hayati öneme sahiptir. Öte yandan ülkede yaşanan iç çatışma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik zafiyeti, etnik gurupların kendi güvenliklerini sağlama yoluna gitmelerine yol açmıştır. Ülkede çatışmalar sona ermiş olsa da etnik guruplar arasında geçmişte yaşanan çatışmalar, tarafların birbirlerine güven duymalarının önündeki en büyük engel olarak mevcudiyetini korumaktadır. Dolayısıyla silahların toplanması ve silahlı gurupların kontrol altına alınmaları hem merkezi hükümetin hem de UNMISS'in öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Zira merkezi hükümetin ülkenin tamamında otorite tesis etmesi ve güvenlik hizmeti sunabilmesinde silahsızlanma kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır.

Diğer taraftan önceki bölümde ifade edildiği üzere 15 Aralık 2013'te Güney Sudan'ın başkenti Juba'da başlayan siyasi kriz ve çatışmalar ülkenin dört bir yanına yayılmış ve Güney Sudan iç savaşı başlamıştır. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra BMGK, 2132 sayılı kararı kabul ederek UNMISS'in görev ve yetkilerini gözden geçirmek durumunda kalmıştır. İç savaş sırasında binlerce sivilin hayatını kaybetmesi, UNMISS'in kapasite geliştirme faaliyetlerinden uzaklaşarak, sivillerin korunması gibi barış ve güvenlik alanına odaklı bir dizi faaliyet içeren yetkiler ile donatılmasını zorunlu kılmıştır. BM Genel Sekreteri, UNMISS'in toplam asker ve polis gücünün geçici olarak artırılmasını talep etmiş, BMGK ise bu talebi kabul etmiştir. Mevcut barışı koruma operasyonlarından yapılan geçici transferlerle asker sayısı 12.500'e, polis bileşeni ise 1.323'e yükseltilmiştir (BMGK, 2013).

Mart 2014'te BM Genel Sekreteri BMGK'ya sunmuş olduğu raporda; çatışma devam ettiği sürece temel önceliğin yüz binlerce yerinden edilmiş kişinin, istismar mağdurlarının ve geçim kaynaklarının bozulmasıyla zarar görecektik kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak olması gerektiğini ifade etmiştir. Misyon'un odak noktasının barış inşa etme faaliyetlerinden sivilleri koruma, insani yardımı kolaylaştırma, insan haklarına ilişkin izleme ve raporlama, etnik topluluklar arası şiddeti önleme ile değiştirilmesi gerektiğini de belirtilen Genel Sekreter, artırılan asker ve polis güçlerinin görev süresinin en az 12 ay daha uzatılmasını tavsiye etmiştir (BMGS, 2014). Genel Sekreter'in önerileri doğrultusunda Güvenlik Konseyi 2187 sayılı kararıyla UNMISS'i (1) sivillerin korunmasını önceleyen, (2) insan haklarını izleyen, (3) insani yardım ulaştırılmasını kolaylaştıran ve (4) düşmanlıkları sona erdirmek için politik süreci destekleyen bir misyona dönüştürmüştür (BMGK, 2014). Başka bir ifade ile çatışma sürecinde Misyon, tarafsız ve bağımsız bir uluslararası varlık olarak hareket edecek ve öncelik sivillere koruma sağlanmasına verilmiş olacaktır.

2015 yılında çatışmaların sona ermesinin ardından imzalanan barış anlaşması oldukça hassas bir denge üzerinde bulunmaktaydı ve her an işlevsiz hale gelme riskiyle karşı karşıyaydı. Dolayısıyla BMGK, barış anlaşmasının uygulanmasını desteklemek amacıyla UNMISS'i yetkilendirmiştir (BMGK, 2015). Ancak UNMISS'in çabaları da sonuçsuz kalmış ve bir yıl sonra barış anlaşması çökmüştür. Güvenlik durumunun kötüleşmeye başlaması ve sivillerin koruma alanlarına yönelik saldırıların artış kaydetmesi, UNMISS'in kapasitesinin ve etkinliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla askeri birlik sayısı 17.000'e çıkarılmış ve BMGK, Genel Sekreter'den kuvvet sayısının artırılmasını hızlandırmak için gerekli adımları atmasını talep etmiştir (BMGK, 2016). 2018 yılında yenilenen barış anlaşması, UNMISS'in bir kez daha taraflar arasında güven artırıcı rol oynamasının kapısını aralamıştır. Nihayetinde ateşkesi izleme ve yenilenen barış anlaşmasının uygulanmasını destekleme görevleri de UNMISS'in görev alanına dahil edilmiştir (BMGK, 2019).

Güney Sudan'daki güvenlik koşullarına bağlı olarak UNMISS'in mandası ve hedefleri 2023 yılında yeniden düzenlenmiştir. 15 Mart 2023 tarihinde toplanan BMGK, Güney Sudan'daki durumun uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmaya devam ettiğini bir kez daha belirterek 2677 Sayılı Karar ile UNMISS'in mandasında değişikliğe gitmiştir. İç savaşa dönüşü önlemek, kalıcı bir barış inşa etmek, kapsayıcı, sorumlu yönetimi desteklemek ve yenilenmiş barış anlaşmasına uygun olarak özgür, adil ve barışçıl seçimleri desteklemek için çaba göstermenin belirtildiği kararda UNMISS'in mandası dört ana sütun üzerine oturtulmuştur. (1) Sivillerin korunması, (2) insani yardımın ulaştırılması için uygun koşulların oluşturulması, (3) insan hakları ihlallerini izleme, araştırma ve raporlama ve (4) yenilenmiş barış anlaşmasının uygulanmasını destekleme (BMGK, 2023).

Sivillerin Korunması

UNMISS'in mevcut görevleri arasında belirlenen en öncelikli alan, sivillerin korunmasıdır. Bu görev, şiddetin 2013 ve 2014'te tırmadığı, yüz binlerce kişinin UNMISS üslerine sığındığı dönemde daha da önem kazanmıştır.

UNMISS üsleri o dönemde sivilleri koruma kamplarına (PoC) dönüşmüş ve 200 binden fazla insanı barındırmıştır. Bu kampların binlerce yaşamı kurtardığı ve özellikle Dinka olmayan nüfusa karşı soykırımı önlemiş olabileceği konusunda geniş bir uzlaşa bulunmaktadır (Day vd., 2019, s. 12). UNMISS'in sivilleri korumak için yürüttüğü faaliyetler şu şekilde sıralanabilir; özellikle kadınlar ve çocuklar için özel koruma tedbirleri olarak fiziksel şiddet tehdidi altındaki sivilleri koruma, sivillere karşı şiddeti caydırmak için proaktif olarak konuşlanma ve devriye gezme, PoC içinde güvenliği sağlama, cinsiyet temelli şiddeti önleme, etnik gruplar arası çatışmayı önleme, adalet ve güvenlik sektöründe kapasite oluşturmaya destekleme, yerinden edilmiş kişilerin (IDP) topraklarına güvenli olarak dönüşünü destekleme, sivillere karşı saldırı hazırlığında olan veya gerçekleştiren herhangi bir aktöre karşı hızlı bir şekilde müdahale etme (BMGK, 2023).

UNMISS'in sivilleri koruma görevinin merkezinde PoC'ler bulunmaktadır ve PoC'ler sivilleri korumanın genel olarak en etkili yoludur. UNMISS 2017 yılında Juba, Bentiu, Malakal, Bor, Melut ve Wau'da bulunan PoC'lerde toplam 212,969 sivil ev sahipliği yapmaktaydı (UNMISS Communications & Public Information Office, 2017). UNMISS bünyesinde büyük ölçekteki PoC'ler kurulması, bu misyonu diğer barışı koruma misyonlarından ayıran bir özellik haline getirmektedir. Gerçekten de PoC'lerden uzak bölgeler, misyonun şiddeti caydırmak konusunda zorluk yaşadığı alanlar arasında yer almaktadır. Çünkü PoC'lerin güvenliğini sağlayabilmek için kamp çevresinde asker bulundurma zorunluluğu, uzak bölgelere konuşlandırılacak asker sayısını azaltmaktadır. Bu duruma çözüm bulabilmek amacıyla 2020'nin sonlarına doğru UNMISS, Juba, Wau ve Bor gibi bazı PoC'leri hükümetin kontrolündeki geleneksel IDP kamplarına dönüştürmeye başlamıştır (UNMISS 2020). 2023 yılı itibarıyla Malakal dışındaki diğer PoC'ler IDP kamplarına dönüştürülerek hükümetin kontrolüne devredilmiştir. Böylece UNMISS, nispeten istikrarlı bölgelerdeki birliklerini çatışma olasılığının yoğun olduğu daha uzak bölgelere konuşlandırma fırsatı elde etmiştir. Ayrıca bu durum, UNPOL'un yerel polis güçlerini eğitmek amacıyla kapasite geliştirme faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmasına olanak tanımıştır.

UNMISS'in sivilleri koruma görevinin bir diğer parçası, yerinden edilmiş kişilerin güvenli ve gönüllü olarak geri dönüşlerine yardımcı olmaktır. Uzun vadeli hedef ise, büyük ölçekli gönüllü dönüşlerin mümkün olduğu koşulları yaratmak ve nihayetinde IDP'leri kapatmaktır. Potansiyel dönüşlere ilişkin endişeleri belirlemek amacıyla misyon, yerinden edilmiş kişilerle danışma oturumları düzenlemekte, güvenli dönüşlerle ilgili zorlukları ele almak için yerel otoritelerle ve ev sahibi topluluklarla istişareler yürütmektedir. IDP'lerde ikamet eden yerinden edilmiş kişilerin güvenlik endişelerinden ziyade kamplarda sağlanan hizmetlerden faydalanmak amacıyla kampta kalmaya devam ettiklerine ilişkin genel bir kanı bulunmaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin IDP'lerde sunulan hizmetlere göç ettikleri bölgelerde de erişebilmeleri amacıyla potansiyel dönüş bölgelerinde alt yapı tesisleri kurulmaktadır (Day vd., 2019, s. 68). Bu tesisler arasında ilkokullar, su kuyuları, pazar yerleri, sağlık ocakları, polis merkezleri ve doğumhaneler yer almaktadır.

Öte yandan Misyon, güvenli geri dönüşler ve yer değiştirmelerle ilgili başa çıkması gereken birkaç ikilem ile karşı karşıyadır. Dinka çoğunluğun bulunduğu bölgelere geri dönmekten korkan birçok Dinka olmayan yerinden edilmiş kişi, hükümetin kendilerine yeterli derecede güvenlik hizmeti sağlayamayacağından endişe etmektedir. Bir başka endişe ise, bu kişilerin göç ettikleri bölgelerdeki evlerinin tahrip edildiği veya mülklerinin başkaları tarafından ele geçirilmiş olabileceğidir. Bu noktada akıllara yerinden edilmiş kişileri etnik çoğunluğun bir parçası oldukları ve bu nedenle kendilerini daha güvende hissedebilecekleri diğer bölgelere taşımak gelmektedir. Ancak bu durum heterojen nüfusun yok olmasına, etnik olarak homojen bölgelerin yaratılmasıyla ülkenin bölünme riskiyle karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Zira etnik olarak karışık alanlar yok olursa, Güney Sudan kimliği de muhtemelen zarar görecektir ve gelecekteki çatışmaların tohumları ekilecektir.

İnsani Yardım Ulaştırılması İçin Uygun Koşullar Oluşturmak

UNMISS'in ikinci temel görevi, ihtiyaç sahiplerine insani yardım ulaştırılmasına uygun koşullar oluşturmaktır. Bu görevi yerine getirmek için UNMISS, insani yardım kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine güvenlik hizmeti sağlamakta ve bu kuruluşların insani yardımları ihtiyaç sahiplerine güvenli bir şekilde ulaştırabilmelerine olanak tanımaktadır.

İnsani yardımın ulaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla UNMISS, Güney Sudan genelinde güvensizliği azaltmaya yönelik stratejiler de izlemektedir. Bu stratejiler arasında ulusal barış sürecini destekleme ve yerel çatışmaların çözümüne destek sağlama gibi faaliyetler yer almaktadır. Bu anlamda UNMISS'in her eyaletin başkentinde bulunan bölge ofisleri, insani yardım ulaştırılmasını kolaylaştırmada oldukça işlevsel bir rol oynamaktadır. Zira Misyonun insani aktörleri korumak için kullanabileceği askeri yeteneklerinin büyük bir kısmı, bu üslerde bulunmaktadır. Bölge ofislerinden uzak, ulaşılması zor bölgelere insani yardımın teslimini mümkün kılmak çoğu zaman oldukça fazla çaba göstermeyi gerektirmektedir. Zira ulaşım olanaklarının kısıtlılığı, yağmurlu mevsimde yolların erişilemez hale gelmesi ve güvenlik endişeleri, bu bölgelere insani yardım ulaştırılmasını güçleştirmektedir. Yardım konvoylarının güvenli olarak konaklayabileceği alanların oldukça sınırlı olması, günler süren yolculukları tehlikeli hale getirebilmektedir. Bu noktada UNMISS'in bölge ofislerinin yanı sıra Yei, Kodok, Pibor, Tambura ve Leer gibi yerlerde

oluşturduğu geçici üsler, insani yardım kuruluşların sivil çalışanları için koruma noktaları olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Misyona, ülke çapındaki yol ağının iyileştirilmesi gibi altyapı projelerine katkıda bulunmakta ve insani yardımın daha etkili bir şekilde ulaştırılabilmesi için hava unsurlarını seferber etmektedir.

2020 ve 2021 yıllarında meydana gelen şiddetli sel felaketi, insani yardım ihtiyacını daha da artırmış ve savunmasız nüfus üzerinde ek baskı oluşturmuştur. Dünya Gıda Programı (WFP), sel felaketinden etkilenen kişi sayısını 850 binden fazla olarak tahmin etmiştir (WFP, 2021b). Ajans, Batı Equatoria ve Warrap Eyaleti gibi UNMISS'in erişiminin kısıtlı olduğu birçok bölgeye, güvenlik durumu nedeniyle sınırlı erişim olduğunu, ayrıca hükümet kontrolündeki IDP kamplarındaki WFP depolarının yağmalanması ve WFP personelinin gözaltına alınması gibi vakalar yaşandığını rapor etmiştir (WFP, 2021a). Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA), 2021 yılı ağustos ayında meydana gelen sel, şiddet, gıda güvensizliği ve COVID-19'un insanların insani ihtiyaçlarını daha da derinleştirdiğini ifade etmiştir. Jonglei ve Unity eyaletleri başta olmak üzere altı eyalette 380 binden fazla kişinin sel felaketinden etkilendiği tahmin edilmektedir. OCHA, sel felaketinin savunmasız nüfus üzerindeki baskısının yanı sıra, yardım ajanslarının selden etkilenen nüfusa ulaşma yeteneklerini de etkilediğini raporunda bildirmiştir (OCHA, 2021b).

Ancak, bu zorluklara rağmen UNMISS, konvoyları koruma ve ülkenin erişimi zor bölgelerine uçuşlar sağlama yoluyla insani erişimi kolaylaştırmada önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Öte yandan UNMISS insani yardım kuruluşlarının tesisleri ve personeline de koruma sağlamaktadır. Söz gelimi 22 Nisan 2021 tarihinde Güney Sudan'ın Unity eyaletindeki Jam Jang'da bir gösteri sırasında Jam Jang merkezli bir insani yardım kuruluşunun tesislerine saldırı düzenlenmesi sonucunda birkaç personelin yaralanması üzerine UNMISS'e bağlı barışı koruma askerleri hızlı bir şekilde tepki göstererek insani yardım çalışanlarını koruma altına almış ve daha fazla şiddetin yaşanmasını önlemiştir (UNMISS, 2021a).

İnsan Haklarını İzlemek ve Soruşturmak

UNMISS'in dördüncü görevi, insan hakları ihlallerini ve kötüye kullanımlarını izlemek, soruşturmak, doğrulamak ve raporlamak; çatışma temelli cinsel şiddet de dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukuk ihlallerini izlemek ve bildirmektir. Bu kapsamda UNMISS, (1) insan hakları ihlallerini izleme ve bildirme, (2) kadın ve çocuklara yönelik hak ihlallerini, özellikle cinsel şiddeti izleme ve bildirme, (3) nefret söylemi ve şiddeti kışkırtmayı izleme ve bildirme ve (4) diğer kuruluşlara insan hakları ihlallerini izleme ve bildirme konusunda destek sağlama görevlerini yerine getirmektedir (BMGK 2023).

UNMISS, Güney Sudan'daki insan hakları ihlallerini önleme konusunda önemli bir rol oynamaktadır ve UNMISS'in insan hakları alanındaki çalışmaları, barış oluşturma alanındaki faaliyetleriyle güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Genel Sekreterin periyodik durum raporları ve insan hakları raporları yoluyla Güney Sudan'daki insan hakları ihlalleri ilgili kuruluş ve kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Söz konusu raporlarda, genel olarak UNMISS'in Güney Sudan hükümeti ile karmaşık bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Zira bu raporlar, hükümeti hem insan haklarını ihlal eden bir yapı olarak adlandırırken, hem de barış anlaşmasının uygulanması için kilit bir ortak olarak tanımlamaktadır. Öte yandan bu raporlar, çatışan tüm tarafların insan hakları ihlallerine yol açan davranışlarda bulunmalarında caydırıcı bir faktör olarak görülmektedir (Day vd., 2019, s. 68). İnsan hakları ihlali raporlarının en önemli caydırıcı yönü, BMGK'nin insan haklarını ihlal edenlere yönelik ambargo kararlarının temelini oluşturduğunu belirtmekte fayda vardır.

Güney Sudan'da cinsel şiddetin savaş aracı olarak kullanılması en ciddi insan hakkı ihlali olarak ön plana çıkmaktadır. Cinsel şiddet aynı zamanda taraflar arasında aşırı düşmanlık seviyesini artırmakta ve kalıcı barış ortamının oluşturulmasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir barışın sağlanabilmesi için cinsel şiddetin de önlenmesi gerekmektedir. Bu sürecin en önemli parçasını, mağdurların koruma altına alındığı ve failerin cezalandırıldığı bir adalet sistemi oluşturmaktadır. Ancak Güney Sudan'da hukukun üstünlüğünü uygulamak için güvenilir ulusal kurumların olmaması, cezasızlığı sona erdirmeyi zorlaştırmaktadır. UNMISS, 2018'den bu yana hükümetle iş birliği yaparak kırsal alanlarda faileri yargılamak için mobil mahkemeler kurulmasını kolaylaştırarak, adalet sektöründe kapasite oluşturma çabalarını desteklemektedir. Ayrıca cinsiyet temelli şiddeti azaltmak amacıyla hem ulusal hem de yerel düzeyde farkındalık eğitimleri düzenlemekte, cinsel şiddet suçlarını soruşturacak kolluk kuvvetlerini eğitmektedir. Toplum destekli polislik kapsamında toplum ile güvenlik kurumları arasında güven inşa edecek faaliyetler yürütmektedir. Toplumun polise olan güveninin artması, cinsel şiddet suçlarını polise bildirerek failerin cezalandırılmasını kolaylaştırmaktadır. UNMISS ayrıca ulusal otoritelere insan hakları ihlallerini soruşturmaları ve tüm faileri sorumlu tutmaları konusunda çağrıda bulunmaktadır.

Yenilenmiş Barış Anlaşmasının Uygulanmasını Desteklemek

2018 yılında yenilenen barış anlaşmasına giden süreç, büyük ölçüde Hükümetler Arası Kalkınma Otoritesi (IGAD)² gibi bölgesel aktörler tarafından yürütülmüştür. IGAD üyelerinin barış anlaşmasını etkili bir şekilde izlemelerini ve denetlemelerini sağlamak amacıyla, anlaşma ile Ortak İzleme ve Değerlendirme Komisyonu (RJMEC) kurulmuştur. RJMEC, barış anlaşmasının uygulanmasını izlemenin yanı sıra, Güney Sudan hükümeti içindeki politik çıkmazları çözmeye göreviyle donatılmıştır ve barış anlaşmasının uygulanmasının ilerlemesi hakkında IGAD Bakanlar Konseyi'ne düzenli olarak raporlar sunmaktadır. Taraflarının ateşkese uymasını izlemek amacıyla IGAD ayrıca Ateşkes ve Geçiş Dönemi Güvenlik Düzenlemeleri İzleme ve Doğrulama Mekanizması (CTSAMVM) adlı bir mekanizma oluşturmuştur. CTSAMVM personeli, ülkenin çatışmadan en çok etkilenen bölgelerinde güvenlik seviyesini ve ateşkese uyum durumlarını izleyerek IGAD bakanlar konseyine ve RJMEC'e rapor sunmaktadır (IGAD, 2018).

UNMISS'in barış anlaşmasının uygulanmasındaki rolü oldukça sınırlıdır çünkü UNMISS anlaşmanın bir garantörü değildir. BMGK tarafından UNMISS'e verilen üçüncü zorunlu görev, barış anlaşmasının uygulanmasını desteklemeye odaklanmaktadır. Bu görev kapsamında UNMISS iyi niyet elçiliğinin kullanılması, tavsiyeler sunma, teknik yardım sağlama ve bölgesel aktörlerle koordinasyon gibi faaliyetler yürütmektedir. Ayrıca taraflara çatışma çözümü ve barış kurma çabalarında yardımcı olma, CTSAMVM ve RJMEC gibi uygulama mekanizmalarını destekleme gibi görevleri de yerine getirmektedir (BMGK 2023).

UNMISS, CTSAMVM veya RJMEC gibi barış anlaşmasının uygulanmasında resmi bir rolü olmamasına rağmen, her iki mekanizmayı güvenlik ve lojistik destek sağlayarak desteklemektedir. Genel merkez ve bölge ofislerinde bu mekanizmaların irtibat noktası oluşturmalarına imkan sağlamakta, ayrıca üs dışına yapılan ziyaretlerde gerekli olması durumunda güvenlik hizmeti sunmaktadır.

UNMISS, Güney Sudan'da Barışı Koruyabilmekte midir? Mandanın Uygulanmasına UNPOL'un Katkıları Bağlamında Bir Değerlendirme

BM barışı koruma operasyonlarının etkinliği ya da başarısını değerlendirmek için literatürde birçok yöntem kullanılmakla birlikte en sık kullanılan yöntemin mandanın uygulanıp uygulanmadığı olduğu çalışmanın metodoloji bölümünde ifade edilmişti. Dolayısıyla UNMISS'in barışı koruma görevini (mandasını) ne ölçüde uyguladığı, başarılı bir BM misyonu olup olmadığı, başarılı ise hangi ölçüde olduğunu analiz edebilmek için mandanın dört ana sütunu ayrı ayrı ele alınacaktır.

BM barışı koruma operasyonlarında sivillerin korunmasının bir gereklilik olarak tanımlanmasından bu yana, sivilleri koruma görevini büyük ölçüde UNPOL yerine getirmektedir. UNPOL, sivil halkın fiziksel korunmasını sağlayan operasyonlar yürütmektedir. BM üslerine, PoC ve LDP kamplarına yakın bölgelere gerçekleştirdiği devriyeler ve toplumla ilişki kurma faaliyetleri ile şiddeti önlemeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, ulusal güvenlik birimlerine operasyonel ve teknik destek sağlamakta, ulusal güvenlik birimlerinin kapasitesini geliştirecek eğitimler düzenlemektedir. Mandanın uygulanmasına UNPOL'un katkıları değerlendirilirken sivil halkı korumadaki rolü merkezi bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla UNPOL'un Güney Sudan'da etkinliğini ölçmek için sivillerin ne ölçüde korunduğuna bakmak yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Güney Sudan'da 2013 ve 2014 yıllarında yaşanan şiddetli çatışmalar sivillerin korunmasını en öncelikli konu haline getirmiştir. UNMISS, pek çoğu kadın ve çocuk olmak üzere yüz binlerce insanı barındıran büyük ölçekli PoC'ler kurarak sivilleri korumaya yönelik tedbirler geliştirmiştir. UNMISS'in yakın tehdit altındaki yaşamları koruma konusundaki doğrudan etkisinin açık kanıtı olarak PoC'ler görülebilir. Gerçekten de birçok Güney Sudanlı uzman, özellikle Dinka liderliğindeki SPLA ve diğer grupların saldırılarından kaçan Dinka olmayan topluluklara PoC'lerde sunulan güvenli sığınmanın, toplulukları birbirinden izole etme ve daha yaygın şiddeti önleme konusunda olumlu etkisi olduğunu savunmaktaydı. UNMISS olmasaydı Güney Sudan'da soykırım olabilirdi şeklinde birçok görüş dile getirilmiştir. PoC'ler, sivilleri korumanın yanı sıra savunmasız büyük insan gruplarını bir araya getirerek insani yardım kuruluşlarının topluluklara etkili bir şekilde erişip hizmet verebilmelerini olanaklı hale getirmektedir. Sağlık hizmetleri ve eğitim gibi orta ve uzun vadeli ihtiyaçlara hizmet veren alanlar yaratmaktadır (Day vd., 2019, s. 58).

Diğer taraftan yukarıda ifade edilen koruma ve güvenlik hizmetlerin mevcudiyeti, UNMISS tarafından kurulan PoC'lerin mutlak suretle sivilleri koruduğu anlamına gelmemektedir. Akobo (2013), Bor (2014) ve Malakal'daki (2016) UNMISS PoC'lerine yönelik büyük ölçekli saldırılar, aynı zamanda Juba'daki UNMISS PoC'ye yakın bölgedeki çatışmalar (2016), onlarca sivilin hayatını kaybetmesine ve UNMISS'in sivilleri koruma altına alma kapasitesine sahip olmadığına dair yoğun eleştirilere ve BM'ye duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur (Day vd., 2019, s. 59). Yine Malakal PoC içinde Shilluk ve Dinka Kabileleri arasında yükselen tansiyon 17 ve 18 Şubat 2016 tarihlerinde çatışmaya dönüşmüş ve BM raporlarına göre çatışmalarda 25 kişi hayatını kaybederken, toplum liderlerine göre en az 65 kişi

² 1996 yılında Doğu Afrika'da yer alan Cibuti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Somali, Sudan ve Uganda (Güney Sudan 2011 yılında üye olmuştur.) tarafından üye ülkelerin kuraklık, diğer doğal ve suni afetler ve bunların sonuçları ile mücadele edilmesindeki çabalarına destek vermek ve yardımcı olmak amacıyla kurulan bölgesel örgüt.

yaşamını yitirmiştir. Çatışmalar esnasında çoğunluğu erkek 108 kişi yaralanmış, onlarca çadır yakılarak kullanılamaz hale getirilmiştir (Sınır Tanımayan Doktorlar, 2016). Temmuz 2016'daki Juba PoC etrafındaki saldırılarla ilgili Bağımsız Komisyonca Hazırlanan Özel Rapor; BM birliklerinin önemli bir görev ihmalinde bulunduğunu ve çatışmalara hazırlıksızlık yakalandığı tespit ederek, eksik komuta zincirine ve belki de en endişe verici şekilde "içe dönük bir duruşa" işaret etmiştir (Independent Special Investigation Report, 2016).

28 Mayıs 2023 tarihinde UNMISS'in kontrolünde bulunan Malakal PoC içerisinde Shilluk ve Nuer Kabileleri arasında su kuyusu anlaşmazlığı nedeniyle patlak veren çatışmalar üç kişinin ölümüne neden olmuştur. Tansiyonun bir türlü düşmediği kampta 8 Haziran 2023'te çatışmalar yeniden alevlenmiş ve yaşanan çatışmalarda en az on yedi sivil hayatını kaybederken onlarca kişi de yaralanmıştır. Çatışmaların ardından can güvenliğinden endişe eden 7 bini aşkın Nuer, PoC'den ayrılmak zorunda kalmıştır (Jubaecho, 2023).

UNMISS'in UNPOL ve askeri birlikleriyle güvenliği sağladığı tek PoC olan Malakal PoC içinde birer hafta arayla meydana gelen çatışma ve sivil kayıplar, UNMISS'in sivillerin korunması görevini etkili olarak yerine getiremediği eleştirilerini beraberinde getirmiştir. 28 Mayıs 2023'te meydana gelen ilk çatışmanın ardından yeterli önlemlerin alınamaması, ikinci çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Daha da önemlisi UNMISS'in can güvenliklerini sağlayamayacağından endişe eden 7 bin Nuer'in kampı terk etmesi, UNMISS'in imajına büyük darbe vurmuştur.

UNMISS'in, sivilleri koruma faaliyetleri sadece PoC ile sınırlı değildir. UNMISS, Güney Sudan genelinde güvensizliği azaltmak için birkaç strateji izlemektedir. Her eyaletin başkentinde bulunan Bölge Ofisleri ve geçici üs bölgelerinden kırsal bölgelere düzenlenen haftalık devriyelerle, bir taraftan güvenlik durumu gözlemlenirken, diğer taraftan çatışma olasılığı olan gruplar için caydırıcı bir güç olma amacı güdülmektedir. Haftalık devriyeler ve geçici üs bölgelerinde yürütülen faaliyetlerin sivillerin korunmasına sağladığı katkı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Kasım 2015'te UNMISS, Unity Eyaleti'nin Leer ve Yei ilçelerinde geçici üsler oluşturmuştur. Dolayısıyla bu üslerin incelenmesi, mevcut etki hakkında bazı ip uçları ve üslerin daha fazla genişlemesinin ne tür fırsatlar sunabileceği konusunda bir fikir sağlayabilir. 2016'nın başlarında yapılan bir ankete göre, Leer sakinlerinin yüzde 90'dan fazlası üssün faaliyete geçmesinin ardından güvenliklerinin arttığını, neredeyse yüzde 70'i, gündüzleri tamamen kendini güvende hissettiğini beyan etmiştir. Öte yandan ankete katılanların çoğunluğu, kendilerini güvende hissetmelerinin temel nedeni olarak UNMISS üssünün varlığını düşünmekteydi. Yei sakinlerine göre ise, UNMISS'in üs kurmasıyla birlikte şehirde suç oranları ve saldırılar önemli ölçüde azalmış, ayrıca bu üs gittikçe normalleşen bir şehir hayatının başlamasına kapı aralamıştır (Protection Situation Update, 2016).

İnsani yardımın ulaştırılması için gerekli güvenlik koşullarını sağlama bağlamında UNMISS'in faaliyetleri değerlendirildiğinde, sivillerin korunması görevini yerine getirirken yaşanan zorlukların veya görece başarısızlıkların bu faaliyetlerin icrasında yaşandığını söylemek doğru değildir. UNMISS, Güney Sudan genelinde insani yardım kuruluşlarına güvenlik hizmeti sağlayarak, sivil çalışanların yüksek çatışma bölgelerine erişimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Misyon, ülke çapındaki yol ağının iyileştirmeleri gibi altyapı projelerine katkıda bulunmakta ve insani yardımın daha verimli bir şekilde teslim edilmesini sağlamak amacıyla hava araçlarını görevlendirmektedir.

UNMISS, özellikle PoC sakinlerine insani yardım ulaştırılmasını desteklemede önemli bir etki yaratmıştır. İnsani yardım faaliyetlerinin iyi bir şekilde koordine edilmesiyle iki yüz bini aşkın kişi, PoC alanlarında insani yardım ve diğer hizmetlere etkili bir şekilde ulaşmıştır (Day vd., 2019, s. 75). PoC alanlarının yanı sıra, UNMISS üsleri de insani yardım faaliyetleri için hayati bir rol oynamaktadır. Birçok insani yardım kuruluşu, daha güvenli olduğundan dolayı hala UNMISS üslerinde veya yakınlarında faaliyet göstermektedir. Leer ve Yei'e kurulan geçici üslerin ardından, neredeyse ulaşılabilir durumda olan yüz binden fazla sivil erişilerek insani yardım ulaştırılmıştır (UN News, 2016).

Son yıllarda UNMISS'in, çatışmada etkilenen bölgelere erişim sağlama konusunda insani yardım kuruluşlarına belirgin bir koruma sağladığını söylemek mümkündür. Örneğin, Batı Equatoria Eyaleti'nde UNMISS, 2017'den bu yana yaklaşık otuz bin risk altındaki kişiye erişimi mümkün kılmak için insani yardım kuruluşlarına eşlik etmiştir. Diğer taraftan UNMISS, insani yardım kuruluşların ülke genelinde koruma taleplerinin neredeyse yüzde yüzünü karşılamıştır (Day vd., 2019, s. 75). 2019-2020 döneminde, askeri birliklerin yanı sıra UNPOL de insani yardım kuruluşlarına 5.649 kilometrelik devriye eskortu sağlayarak ülkenin ulaşılması zor ve tehlikeli bölgelerine ulaşımı mümkün kılmıştır (UNGA, 2020). Dolayısıyla UNMISS'in insani yardımın ulaştırılmasını kolaylaştırma görevini yerine getirme faaliyetlerinde UNPOL kilit bir rol oynamaktadır.

UNMISS'nin insan haklarını izlemek ve soruşturmak ile ilgili üçüncü görevinin temel performans göstergesi "insan hakları ihlallerinin sayısı" olarak belirlemek mümkündür (UNGA, 2020). Ancak bu gösterge Güney Sudan'daki insan hakları durumunu yansıtmak amacıyla mıdır, yoksa UNMISS'in bu tür vakaları belgeleme ve onaylama yeteneğini mi yansıtmaktadır soruları akıllara gelmektedir. Misyonun performans değerlendirmesi, genellikle ikinci soruyu öne çıkarmaktadır. Örneğin, raporlanmış insan hakları ihlallerinin artması, kötüleşen bir insan hakları durumunu değil, misyonun daha etkili bir performans gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır (Day vd., 2019, s. 80).

Uzun yıllar süren iç savaş ve bağımsızlık sürecinin ardından, Güney Sudan'da bir dizi insan hakları zorluğu mevcut olmakla birlikte en önemli insan hakları ihlali, cinsel şiddetin bir savaş aracı olarak kullanılmasıdır. Cinsel şiddet, özellikle Devlet Başkanı Salva Kiir ve Başkan Yardımcısı Riek Macher'e bağlı güçlerin çatıştığı dönemlerde yoğunluk kazanmaktaydı. BM'nin Ocak 2017 tarihli raporu 8-12 Temmuz 2016 tarihleri arasında Juba'da taraflar

arasındaki çatışmalar sırasında ve sonrasında gerçekleşen insan hakları ihlalleri, kötüye kullanımlar ve uluslararası insancıl hukuk ihlalleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Bu tarihler arasında çatışan taraflar tarafından işlenen toplam 217 tecavüz vakası rapor edilmiştir. Mağdurların ifadelerine ve tanıkların anlatılarına göre, cinsel şiddetin çoğu SPLA askerleri, polis memurları ve Ulusal Güvenlik Servisi (NSS) üyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir (OHCHR, 2017).

2016 yılı genelinde ise UNMISS, 2015'e kıyasla yüzde 32 artışla tecavüz ve cinsel kölelik de dahil olmak üzere toplam 577 çatışma temelli cinsel şiddet vakası belgelemiştir (Amnesty International, 2022). 2017'de UNMISS, devlet başkanı ve başkan yardımcısına bağlı güçler tarafından işlenmiş 196 çatışma temelli cinsel şiddet vakası rapor etmiştir. 2016 yılına göre vakalardaki önemli ölçüdeki düşüş, vakaların azaldığından değil çatışmadan etkilenen bölgelere erişiminin ciddi şekilde kısıtlanmasından kaynaklanmaktadır (OSRSG, 2024). 2020 yılının sonu ile Temmuz 2021 arasında UNMISS, özellikle toplum milisleri ve hükümet güçleri tarafından işlenen toplam 48 çatışma temelli cinsel şiddet olayını belgelemiştir. Cinsel şiddet; tecavüz, toplu tecavüz, zorla soyundurma ve 2 yaşındaki kurbanlara yönelik tecavüz gibi çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir (Human Rights Watch, 2021). UNMISS İnsan Hakları Bölümü tarafından yayımlanan 2021 yılı üçüncü çeyrek sivil yaşamı etkileyen şiddetle ilgili üç aylık rapor tüm şiddet türlerinden etkilenen sivil sayısının arttığını göstermektedir. Bu dönemde şiddetten etkilenen sivil sayısı, önceki yıla göre yüzde 37 daha düşük olmasına rağmen, çatışma temelli cinsel şiddet nedeniyle etkilenen sivil sayısı yüzde 50'den fazla artış kaydetmiştir (UNMISS 2021b). 25 Şubat 2022 ile 30 Kasım 2022 tarihleri arasında UNMISS, hükümete bağlı güvenlik güçleri ve bilinmeyen silahlı milisler tarafından işlenen 52 çatışma temelli cinsel şiddet olayından 103 kişinin etkilendiğini rapor etmiştir (Amnesty International, 2022).

UNMISS tarafından yayımlanan insan hakları raporlarının, Güney Sudan'daki insan hakları ihlallerini önleme noktasında belirgin bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira insan hakları raporları Güney Sudan'a yönelik ambargo ve yaptırım uygulanmasında önemli rol oynamaktadır. Güney Sudan ile ilgili Uzmanlar Paneli, ciddi insan hakları ihlallerine dair raporların, Konsey'in yaptırımlardaki değişikliklerin temeli olduğunu ve ülkeye silah ambargosu uygulama kararlarında bu raporların anahtar rolü oynadığını belirtmiştir (Day vd., 2019, s. 81).

Öte yandan bu raporlar Güney Sudan Devlet Başkanı ve Başkan Yardımcısı tarafından da ciddiyetle takip edilmektedir. Devlet Başkan Kiir, hükümetin cezasızlıkla mücadele ve cinsel şiddeti önleme amacıyla geniş bir alana adım atacağını, konu ile ilgili bugüne kadar verilen taahhütlerin yerine getirileceğini beyan etmiştir (OSRSG, 2014). Ayrıca Başkan Yardımcısı Machar de insan hakları raporlarıyla gündeme getirilen ihlaller ile ilgili olarak yereldeki komutanlardan sivillere yönelik kötü muamele ve saldırılardan kaçınmalarını, silahlı kuvvetlerde bulunan çocuk askerleri serbest bırakmalarını istemiştir (Day vd., 2019, s. 81). Dolayısıyla, UNMISS'in insan hakları raporları ile yukarıda ifade edilen uygulamaları ilişkilendirmek mümkündür ve bu raporların etkisi, UNMISS'in insan haklarını önleme görevini yerine getirdiğine dair bir kanıt olarak sunulabilir.

Ancak UNMISS'in bu görevinin etkinliği değerlendirilirken UNPOL'un oynadığı role nasıl yaklaşmak gerektiği belirsizdir. İnsan hakları ihlali raporları UNMISS İnsan Hakları Birimi tarafından düzenlenmekle birlikte UNPOL'un faaliyetlerinden elde edilen veriler bu raporlara kaynaklık etmektedir. UNPOL, kısa ve uzun süreli devriyelerinin yanı sıra polis merkezlerine düzenlediği ziyaretlerden elde ettiği insan hakları ihlalleri ile ilgili bilgileri raporlamakta ve bu raporları İnsan Hakları Biriminin yanı sıra diğer ilgili birimlerle paylaşmaktadır. Ayrıca, UNPOL'un çatışma temelli cinsel şiddet vakalarını raporlama konusunda da önemli bir rol oynadığını da belirtmek mümkündür.

UNMISS'in dördüncü ve son görevi barış anlaşmasının uygulanmasını desteklemektir. Ancak önceki başlık altında ifade edildiği üzere, anlaşmanın bir garantörü olmadığından UNMISS'in barış anlaşmasının uygulanmasındaki rolü oldukça sınırlıdır. UNMISS'in politik süreç ve barış anlaşmasının uygulanmasındaki rolü analiz edilirken, ulusal ve yerel politika arasındaki ayrıma dikkat etmek gerekmektedir. Barışı koruma misyonu olarak UNMISS, ulusal düzeyde hükümet ve önemli politik aktörlerle etkileşim kurarak barış anlaşmasının uygulanmasını kolaylaştırmak için tavsiyelerde bulunmak ve teknik yardım sağlamaktadır. Yerel politika düzeyinde ise Misyon, barışı koruma ve çatışma çözümü bağlamında kritik öneme sahiptir. Barış sürecinde tüm taraflara yardım etmek, topluluk liderleri, sivil toplum ve diğer temel örgütlerle etkileşimde bulunmak Misyon'un temel faaliyetleri arasında yer almaktadır. Bu faaliyetler yerel düzeyde çatışma çözümü ve barış kurma çabaları, şikayetlere çözüm bulma, güven inşa etme ve farklı topluluklar arasında uzlaşma tesis etme çabalarını içermektedir.

Yerel düzeyde UNMISS'in, kendisine daha belirgin bir rol çizdiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, yerel komutanlar arasında uzlaşma için diyalogu kolaylaştırarak, ulusal düzeyde verilen taahhütleri yerel düzeye dönüştürmeye yardımcı olmaktadır. Ülke çapında bulunan bölge ofisleri aracılığıyla elde edilen bilgiler ulusal düzeydeki hükümet makamları ile paylaşılmaktadır. Çoğu zaman bu bilgiler erken uyarı görevi görerek muhtemel çatışmaları önlemektedir. Dolayısıyla UNMISS sahip olduğu insan kaynağı ve lojistik imkanlar ile gerek ulusal düzeyden yerel düzeye gerekse yerel düzeyden ulusal düzeye iki yönlü etkileşim sistemi kurarak barış anlaşmasını korumaya çalışmaktadır. Özetle UNMISS, Güney Sudan'ın politik sisteminde yer alan ana paydaşlarla etkileşim ve çeşitli aktörlerle koordinasyon kurarak barış anlaşmasının uygulanmasıyla ilgili karmaşıklıkları ele alma konusunda çeşitli roller üstlenmektedir.

Barış anlaşmasının uygulanması görevini UNMISS'in sivil birimleri olan Politik İşler ile Sivil İşler birimi yerine getirmektedir. UNPOL'un bu görev ile ilgili doğrudan bir görev ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Bununla

birlikte UNPOL, sivil birimlerce düzenlenen etkinliklere katılarak güvenlik durumu ile ilgili paydaşlara tavsiyelerde bulunmakta ve teknik yardım sağlamaktadır. Ancak bu tavsiyelerin etkinliğini ve barış anlaşmanın uygulanmasına sağladığı etkiyi ölçmek mümkün değildir. Dolayısıyla, UNPOL'un etkinliği değerlendirirken, UNMISS'in barış anlaşmasının uygulanması görevini değerlendirmeden ayrı tutmak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Sonuç

Çalışmanın temel amacı Güney Sudan'daki barışı koruma operasyonunda UNMISS'in mandasında belirtilen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı, bu operasyonun ne ölçüde başarılı olduğu ve mandanın uygulanmasına UNMISS'in önemli bir bileşeni olan UNPOL etki ve katkılarını ortaya koymaktır. Metodoloji bölümünde tartışıldığı gibi, literatürde BM barışı koruma misyonlarının başarısını değerlendirmek için birkaç farklı yöntem bulunmaktadır. Çalışma, Doyle ve Sambanis'in BM misyonunun mandasını hangi ölçüde yerine getirdiğini temel alan yöntemi üzerine oturtulmuş ve bu bağlamında UNMISS'in mandası; (1) sivillerin korunması, (2) insani yardımın ulaştırılması için gerekli güvenlik koşullarının sağlanması (3) insan hakları ihlallerinin izlenmesi ve raporlanması ve (4) barış anlaşmasının uygulanmasının desteklenmesi olmak üzere dört temel alanda formüle edilmektedir.

BMGK'nin 1999 yılında BM barışı koruma operasyonlarının mandasına sivillerin korunması görevini eklemesinden bu yana, sivillerin korunması giderek daha fazla önem kazanmıştır ve günümüzde birçok barışı koruma operasyonunda öncelikli görev haline gelmiştir. Sivillerin korunmasında elde edilen başarılar ya da başarısızlıklar, bazen misyon başarısının ölçüldüğü tek kriter haline gelebilmektedir. Hatta uygulanması en zor görevlerden birinin sivillerin korunması olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla UNMISS'in mevcut görevleri arasında belirlenen en öncelikli alan, sivillerin korunmasıdır. Bu görev, şiddetin 2013 ve 2014 yıllarında tırmandığı ve binlerce kişinin öldüğü ya da yerinden edildiği dönemlerde daha da önem kazanmıştır.

UNMISS'in temel bileşenlerinden UNPOL, Güney Sudan'da bulunan PoC kamplarında yerinden edilmiş yüzbinlerce kişinin fiziksel güvenliğini sağlama, sivillerin korunmasına yönelik güvenlik kurumlarının kapasitesini artırma, devriyeler ve bölge ofisleri aracılığıyla caydırıcı bir güç oluşturma faaliyetlerini yürütmektedir. Bu çabalarına rağmen UNMISS kontrolündeki PoC'lerde yaşanan sivil kayıplar ve binlerce kişinin can güvenliğinden endişe ederek UNMISS kontrolündeki PoC'den göç etmesi, UNPOL'un ve dolayısıyla UNMISS'in sivillerin korunması görevini tam olarak yerine getiremediğini ortaya koymaktadır.

Ancak UNMISS'in sivillerin korunması mandasını yerine getirirken birçok dış değişkenden etkilendiğini belirtmek gerekir. Zira uzun süreli iç çatışma yaşayan ülkeler önemli zorluklar ile karşı karşıya kalır. Güvenlik durumunun kötüleştiği bu ülkelerde genellikle ülkenin alt yapısı büyük zarar görür. Askeri karargâh ve polis merkezleri gibi güvenlik kurumları iç çatışma esnasında lojistik ya da komuta merkezi olarak kullanıldığından çatışan tarafların öncelikli hedefi haline gelir. İç savaş ya da çatışma esnasında fiziki altyapının yanı sıra güvenlik güçleri de önemli ölçüde zarar gördüğünden güvenlik ihtiyacını karşılamak amacıyla temel eğitimden yoksun eski asker ya da silahlı savaşımlardan oluşan polis gücü oluşturma yolu benimsenebilir. Sınırlı eğitim olanakları ve kapasite eksikliğinden dolayı eski savaşımların güvenlik kurumlarına entegrasyonu genellikle zorlu bir süreç gerektirir. Polis eksikliğinden dolayı kimi zaman polisin görevlerini askeri güçler üstlenir ve bu güçler politize edilebilir. Polis teşkilatları genellikle merkezi bir yapıya sahiptir, reforme edilmemiş bürokratik işleyiş, güncel olmayan yönetim uygulamaları sergileyebilir. Ayrıca polislik uygulamalarının, sistemlerinin ve prosedürlerinin daha fazla standartlaştırılmasına ihtiyaç duyulabilir. Hatta kimi zaman kamu düzeni ve güvenliğini sağlamakla görevli polis güçleri, kamu güvenliğini tehdit eden bir kuruma dönüşebilir. Zira zayıf emir-komuta zinciri, denetim eksikliği ve yetersiz ücretler, polisi suç işleme potansiyeli yüksek bireyler haline getirebilir. 2011 yılında bağımsızlığı ilan etmiş ancak henüz kurumsal alt yapısını oluşturamamış Güney Sudan'ın adalet ve polis teşkilatı, yukarıda ifade edilen güçlükleri fazlasıyla deneyimlemektedir.

Sivillerin korunmasıyla ilgili Güney Sudan'da karşı karşıya kalınan bir başka güçlük, dünyanın en genç devleti olarak ulusal kimliğin henüz benimsenmemiş olması ve Güney Sudan'ın heterojen halkını bir araya getirecek kolektif bir kimliğin olmamasıdır (Kulang vd, 2020, s. 53).

İnsani yardımın ulaştırılması için gerekli güvenlik koşullarını sağlanması, büyük ölçüde güvensizliğin azaltılmasına bağlıdır ve bu anlamda sivilleri korumak ve barış anlaşmasını destekleme gibi diğer hedeflerle güçlü bir şekilde ilişkilidir. İnsani yardımın ulaştırılması yönelik mevcut zorluklara rağmen, UNMISS tarafından sağlanan koruma ve lojistik destek, insani yardımın önemli bir yönü olmaya devam etmektedir. UNPOL, erişimi zor ve tehlikeli bölgelere yardım götüren konvoylara eskortluk sağlayarak ve yerel aktörlerle erişime aracılık ederek, insani yardımın teslimatında anahtar bir rol oynamaktadır.

UNMISS'in insan hakları alanındaki çalışmaları, hak ihlallerini araştırma ve bunları kamuoyuna raporlama şeklinde gerçekleşmektedir. Bu raporlar kimi zaman UNPOL tarafından polis merkezlerine yapılan ziyaretlerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu raporlar insan hakları durumunu dolaylı olarak iyileştirmeye katkıda bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi ya da önemli paydaşların kararlarını etkileyebilmektedir.

Barış anlaşmasının uygulanmasını destekleme amacıyla yürütülen çalışmalar bağlamında ele alındığında UNMISS, ulusal ve yerel aktörlerin karmaşık bir ağı içinde faaliyet göstermektedir. UNPOL'un oldukça sınırlı bir rol oynadığı ulusal düzeyde misyon, süreci destekleyici bir rol üstlenir ve RJMEC ve CTSAMVM'nin çalışmalarını kolaylaştırır.

Yerel düzeyde kapasite oluşturma hizmetleri sunarken, ulusal ve yerel yetkililer ile toplum liderleri arasında diyalog kurarak ulusal düzeyde alınan kararların yerel düzeyde uygulanması için kilit bir rol oynar.

Mandanın uygulanma derecesi çalışmada her ne kadar ayrı ayrı ele alınsa da Misyon'un bir faaliyetinin genellikle birden fazla hedefe odaklandığı unutulmamalıdır. Örneğin, UNMISS'in çatışmadan etkilenen bölgelere düzenlediği devriyeler, sivillerin korunması mandasını desteklerken aynı zamanda yerinden edilmiş insanların dönüşünü, insani yardım ulaştırılmasını ve Misyon'un insan hakları izleme rolünü kolaylaştırabilmektedir. Politik İşler ya da Sivil İşler Birimi öncülüğündeki çatışma çözümü konferansları da taraflar arasında gerilimleri azaltarak sivillerin korunmasına ve aynı zamanda yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşlerine, insani yardım aktörlerinin çalışmalarına ve daha geniş barış sürecini desteklemeye yönelik çabalar içerebilmektedir.

Özetle UNMISS'in mandasının ve ilgili faaliyetlerin nitel ve nicel verilerden yararlanılarak yapılan vaka analizine göre, sivil halkın korunması dışındaki diğer sütunlarda UNMISS'in görevini büyük ölçüde başarılı bir şekilde yerine getirdiği ve UNPOL'un bu başarıda belirgin bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sivillerin korunması konusunda elde edilen bulgular ise, sivil halkın korunması konusundaki çabalarının artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, sivillerin güvenliğini sağlamak için daha etkili stratejilerin ve operasyonların geliştirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Potansiyel olarak, daha geniş bir toplumsal katılım ve güvenlik güçleriyle daha yakın iş birliği, koruma önlemlerinin etkinliğini artırabilir. Ayrıca, UNMISS'in sivil halka erişimi artırmak ve hızlı müdahale yeteneklerini güçlendirmek için operasyonel kapasitesini iyileştirmesi gerekmektedir. Bu tedbirler, UNMISS'in sivil halkın korunması sütununda daha fazla başarı elde etmesine ve Güney Sudan'da barış ve istikrarın sağlanması yolunda önemli bir rol oynamasına yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Amnesty International. (2017). *Do Not Remain Silent: Survivors of Sexual Violence in South Sudan Call for Justice and Reparations*, Erişim adresi: <https://www.amnestyusa.org/reports/>
- Amnesty International. (2022). *South Sudan 2022*, Erişim adresi: <https://www.amnesty.org/en/location/africa/east-africa-the-horn-and-great-lakes/south-sudan/report-south-sudan/>
- Aslantaş A. (2022), *Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları Kapsamında Polis Barış Gücünün Rolü ve Etkisi: Haiti-Kosova Misyonu Karşılaştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- BBC News. (2011). Erişim adresi <https://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12317927>
- BMGK. (2011). *Security Council Resolution 1996*, S/RES/1996 Erişim adresi: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unmis/documents/sres1996_2011.pdf.
- BMGK. (2014). *Security Council Resolution 2187*, S/RES/2187 (2014) Erişim adresi: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/649/34/PDF/N1464934.pdf?OpenElement>
- BMGK. (2015). *Security Council Resolution 2241*, S/RES/2241 (2015) Erişim adresi: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/307/24/PDF/N1530724.pdf?OpenElement>
- BMGK. (2023). *Security Council Resolution 2677*, S/RES/2677 UN Security Council Resolution 2677 (2023) Erişim adresi: | UNMISS (unmissions.org)
- BMGS. (2014). *Report of the Secretary-General on South Sudan* S/2014/158, Erişim adresi: <https://www.refworld.org/pdfid/53e8950c4.pdf>
- Brown, M. A. (1993). *United Nations Peacekeeping: Historical Overview and Current Issues. Report for Congress*, Washington DC: Congressional Research Service.
- Chappell D. & Evans J. (1997). *The role, preparation and performance of civilian police in United Nations peacekeeping operations, The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy*, Erişim adresi: https://www.aspr.ac.at/fileadmin/Downloads/Publikationen/Publikationen_bis_2014/Schlaininger_Arbeitspapier_e/wp1_99.pdf
- Day, A., Hunt C. T., Yin H. & Kumalo L. (2019). *Assessing the effectiveness of the UN mission in South Sudan (UNMISS)*, EPON Report [Preprint]. Erişim adresi: https://nupi.brage.unit.no/nupi-xmlui/bitstream/handle/11250/2647555/EPON-UNMISS-Report%2b2_2019%2bDay%252C%2bHunt%252C%2bYin%252C%2bKumalo%2b-%2bAssessing%2bthe%2bEffectiveness%2bof%2bthe%2bUN%2bMission%2bin%2bSouth%2bSudan%2b%2528UNMISS%2529-LOWRES.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Di Salvatore, J. & Ruggeri, A. (2017). *Effectiveness of peacekeeping operations. Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 10.1093/acrefore/9780190228637.013.586.
- Doyle, M.W. & Sambanis, N. (2011) *Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations*. Princeton University Press.
- Fortna, V. P. (2008). *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents Choices after Civil War*, NJ: Princeton University Press.
- Fund for Peace. (2023). *Fragile States Index*, Erişim adresi: <https://fragilestatesindex.org/>

- Gerring, J. (2004). What is a case study and what is it good for?. *American Political Science Review*. 98. (341-354).
- Hagan P. & Rauch J. (2016). *External Review of The Functions, Structure and Capacity Of The United Nations Police Division*, Erişim adresi: (PDF) External Review of the Functions, Structure and Capacity of the UN Police Division (researchgate.net)
- Howard L. M. (2008). *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge: Cambridge University Press;
- Human Rights Watch, (2021). *South Sudan Events of 2021*, Erişim adresi: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/south-sudan>
- IGAD. (2018). *Revitalised Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan (R-ARCSS)*. Addis Ababa, Ethiopia. Erişim adresi: <https://docs.pca-cpa.org/2016/02/South-Sudan-Peace-Agreement-September-2018.pdf>
- IMF. (2019). *World Economic Outlook Database 2019*. Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2019/October>
- Independent Special Investigation Report. (2016), Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/executive-summary-independent-special-investigation-violence-which-occurred-juba>
- Jochemsen, M. (2022). *A Review of UNMISS and the Peacebuilding Space in South Sudan*, (Unpublished Master Thesis), Universitat Oberta de Catalunya. International Affairs and Diplomacy, Catalunya.
- Jubaecho, (2023), *Deadly Fighting In Malakal PoC Leaves 17 Killed* Erişim adresi: <https://jubaecho.com/2023/06/12/deadly-fighting-in-malakal-poc-leaves-17-killed/>
- Kulang, T.T., Chidiebere, C.O. & Khamalwa W. (2020). South Sudan: Ethnicity and statehood. perceptions and the way forward, *Conflict Studies, Conflict Studies Quarterly*. 10.24193/cs.q.31.3.
- Lipson M. (2007). A garbage can model of UN peacekeeping, *Global Governance*, 13, 79-97.
- Martell, P. (2019). *First Raise a Flag: How South Sudan Won the Longest War But Lost the Peace*. Oxford University Press.
- OCHA. (2021a) Humanitarian Needs Overview South Sudan, Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/south-sudan-humanitarian-needs-overview-2023-november-2022>
- OCHA. (2021b). OCHA- South Sudan Humanitarian Snapshot, Erişim adresi: <https://www.unocha.org/publications/report/south-sudan/south-sudan-humanitarian-snapshot-august-2021>
- OHCHR. (2017). *A Report On Violations And Abuses Of International Human Rights Law And Violations Of International Humanitarian Law In The Context Of The Fighting In Juba, South Sudan*, IN JULY 2016, Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/SS/ReportJuba16Jan2017.pdf>
- Osmançavuşoğlu, E. (2000). Challenges to United Nations peacekeeping pperations in the post-cold war Era, *Journal Of International Affairs*, 4(4).
- OSRSG. (2014). Sexual Violence in Conflict, Erişim adresi: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/joint-communique/joint-communique-of-the-republic-of-south-sudan-and-the-united-nations-on-the-prevention-of-conflict-related-sexual-violence/>
- OSRSG. (2024). *Sexual Violence in Conflict*, Erişim adresi: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/countries/south-sudan>.
- Protection Situation Update. (2016). Erişim adresi: https://reliefweb.int/attachments/a724895b-79b9-39b9-921c-abdcfb96324/protection_cluster-update_on_southern_unity-20160511-final_0.pdf.
- Pushkina D. (2006). A recipe for success? Ingredients of a successful peacekeeping mission, *International Peacekeeping* 13(2), 133–149.
- Sınır Tanımayan Doktorlar. (2016). *MSF internal review of the February 2016 attack on the Malakal Protection of Civilians Site and the post-event situation*, Erişim adresi: <https://arhp.msf.es/wp-content/uploads/2023/07/MSF-internal-review-of-the-Malakal-PoC-attack.pdf>
- Sismanidis, R. D. V. (1997). *Police Functions in Peace Operations*, (Rapor), United States Institute of Peace.
- Takpiny, B. (2021). *South Sudan Misused Oil Revenues: Government official*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/africa/south-sudan-misused-oil-revenues-government-official/2287403>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Güney Sudan Ülke Künyesi*, Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/guney-sudan-ulke-kunyesi.tr.mfa>
- Transparency International. (2022). Erişim adresi: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>
- UN DPKO/DFS. (2014). *United Nations Police in Peacekeeping Operations and Special Political Missions*, 1 February 2014, Erişim adresi: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/4._rule_of_law_-_5_policy_on_police_in_pkos_and_spms.pdf
- UN News. (2016). Erişim adresi: <https://news.un.org/en/story/2016/09/541502-south-sudan-100000-people-trapped-yei-un-refugee-agencywarns>.
- UN Peacekeeping. (2024). Erişim adresi: <https://peacekeeping.un.org/en/our-history>
- UN Peacekeeping. (2023a). *What Is Peacekeeping*, Erişim adresi: <https://peacekeeping.un.org/en/what-is-peacekeeping>
- UN Peacekeeping. (2023b). *UNMISS Fact Sheet*, Erişim adresi: <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmiss>

- UNESCO (2023). South Sudan, Erişim adresi: <http://uis.unesco.org/en/country/ss>
- UNGA, (2020). *Budget Performance of the United Nations Mission in South Sudan for the period from 1 July 2019 to 30 June 2020*, A/75/627
- United Nation Police. (2023). Erişim adresi: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onucB.htm>
- United Nations Capacity building of host State Police. (2023). Erişim adresi: <https://police.un.org/en/capacity-building-of-host-state-police>
- United Nations Formed Police Unit. (2023). Erişim adresi: <https://police.un.org/en/information-formed-police-unit-fpu-personnel>,
- United Nations, Community Policing. (2023). Erişim adresi: <https://police.un.org/en/community-oriented-policing>
- United Nations, History of the United Nations Police. (2023). *Our History*, Erişim adresi: <https://police.un.org/en/our-history>
- United Nations, How We Do UN Policing. (2023). Erişim adresi: <https://police.un.org/en/how-we-do-un-policing>
- United Nations, Peacekeeping Operations. (2023). *DATA*, Erişim adresi: <https://peacekeeping.un.org/en/data>
- United Nations, Protection of Civilians. (2023). Erişim adresi: <https://police.un.org/en/protection-of-civilians>,
- UNMISS. (2020). *UNMISS Protection Site In Juba Re-Designated As A Conventional Displacement Camp*, Erişim adresi: <https://unmiss.unmissions.org/unmiss-protection-site-juba-re-designatedconventional-displacement-camp>
- UNMISS. (2021a), *UNMISS News*, Erişim adresi: <https://unmiss.unmissions.org/unmiss-troops-protect-humanitarians-attacked-angry-youths-jam-jang-south-sudan>
- UNMISS. (2021b). *UNMISS: Quarterly Brief On Violence Affecting Civilians, Human Rights Division*, Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/unmiss-quarterly-brief-violence-affecting-civilians-july-september-2021>
- UNMISS. (2023), *Leadership*, Erişim adresi: Leadership | UNMISS (unmissions.org)
- UNMISS Communications & Public Information Office. (2017). *Update: UNMISS "Protection of Civilians" (PoC) Sites*. Erişim adresi: https://unmiss.unmissions.org/sites/default/files/170921_poc_update_-_176.pdf
- UNSC (2021). *Situation in South Sudan- Report of the Secretary-General (S/2021/1015)*. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/situation-south-sudan-report-secretary-general-s20211015-enar>
- WFP. (2021a). *WFP South Sudan Country Brief*, Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/wfp-south-sudan-country-brief-july-2021>
- WFP. (2021b). *WFP South Sudan - Situation Report #297*, Erişim adresi: <https://reliefweb.int/report/south-sudan/wfp-south-sudan-situation-report-297-26-november-2021>
- Wimmer, A. (2013). States of war: How the Nation-State made modern conflict, *Foreign Affairs*, Online Edition, Erişim adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/africa/2013-11-07/states-war>
- World Bank (2021). Net Official Development Assistance and Official Aid Received (current US\$) - South Sudan. Erişim adresi: Net official development assistance and official aid received (current US\$) - South Sudan | Data (worldbank.org)
- Zambakari, C. (2013) Post-Referendum South Sudan: Political drivers of violence and the challenge of democratic nation-building, *Forging Two Nations: Insights on Sudan and South Sudan*, (98-111).

Etik Beyan: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Birleşmiş Milletler Güney Sudan Barışı Koruma Operasyonu: Mandanın Uygulanmasına UNPOL'un Katkıları isimli çalışmada yazarın katkı oranı %100.

Çıkar Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye’deki Boş Konut Stokları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Vacant Housing Stocks in Türkiye

Mehmet Akalın^{1*}

^{1*}Doç. Dr., Emeklilik Hizmetleri
Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
makalin@sgk.gov.tr

Başvuru/Submitted: 06.08.2024
Kabul/Accepted: 21.02.2025

Atıf/Cite as:
Akalın, M. (2025). Türkiye’deki boş konut stokları üzerine bir değerlendirme, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 128-143.

Öz

Amaç: Türkiye’de 2002 yılından günümüze kadar girilen inşaat seferberliğinin plansızlık ve öngörüsüzlük nedeniyle bazı bölgelerde ihtiyaç fazlası konutların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. Ülkedeki barınma sorunun giderilebilmesi için iyi niyetli olarak başlayan bu girişimler bazı bölgelerde hem konut ktlığının hem de konut üretim fazlasının aynı anda bulunması nedeniyle barınma sorununun derinleşmesine yol açmaktadır. Özellikle pandemi süreci, yüksek enflasyon ve %25 oranında kira artış sınırlaması gibi gelişmeler nedeniyle bazı bölgelerde konuta erişimin zorlaştığı günümüzde, boş konut stoklarının etkin bir biçimde kullanıma sokulması önem kazanmıştır.

Yöntem: Bu çalışmada boş konut stoklarının; ortaya çıkış nedenleri, Türkiye’deki durumu, emlak piyasasına etkileri ve dolaşıma sokulma yöntemleri yabancı ülke örneklerine de yer verilerek literatür incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır.

Bulgular: Mevcut durumun ortaya koyulabilmesi için konut ve inşaat sektörüne ilişkin OECD, TÜİK, Merkez Bankası, Endeksa, Yapı ve Kadastro Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılmıştır.

Sonuç: Son olarak ise Türkiye’deki boş konut stoklarının optimum seviyelere getirilebilmesi için karar vericiler ve paydaşlar tarafından yapılması gerekenler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boş konut stoku, boş konut vergisi, barınma krizi

Abstract

Aim: It is seen that the construction campaign undertaken in Türkiye since 2002 has caused the emergence of surplus housing in some regions due to lack of planning and foresight. These initiatives, which started with good intentions to solve the housing problem in the country, lead to the deepening of the housing problem due to the simultaneous existence of both housing shortage and housing production surplus in some regions. Developments such as the pandemic process, high inflation and the 25% rent increase limitation have made Access to housing difficult in some regions. Therefore, it has become important to put vacant housing stocks into effective use.

Method: In this study, vacant housing stocks are discussed by literature view method, including examples from foreign countries.

Results: In order to reveal the current situation, OECD, TURKSTAT, Central Bank, General Directorate of Construction and Cadastre data regarding the housing and construction sector were used.

Conclusion: Finally, what needs to be done to bring the vacant housing stocks in Türkiye to optimum levels is listed.

Key Words: Vacant housing stock, vacant housing tax, housing crisis

Giriş

Günümüzde, konutlara ilişkin salt barınma ihtiyacının karşılanmasını sağlayan yapı şeklindeki algı büyük oranda değişime uğramıştır. Konutlar artık, üretilip tüketilebilen ekonomik bir mal, spekülative bir yatırım aracı, düzenli bir gelir güvencesi ve kentsel çevrenin oluşturulmasında bir politika aracı olarak da işlev görebilmektedir. İşlevsel açıdan bu çok boyutluluk, konutun içerdiği anlamların kişilere ve durumlara göre değişmesine yol açmıştır. Bu perspektiften bakıldığında konut; içinde yaşayanlar için yuva, kiracılar için gelirlerinin bir kısmını ayırmak zorunda oldukları gider kalemi, ev sahipleri için ise servet, statü, kâr ya da denetim aracıdır. Yine konut, onu inşa edip idare eden ve bakımını yapanlar için başlı başına mesai gerektiren bir iştir. Emlakçılar için konut, portföylerinde bulunan ve kendilerine gelir sağlayan, yeri geldiği zaman ise spekülative kazanç elde edilebilen bir kâr aracıdır. Konut aynı zamanda finansman kuruluşları için faizdir. Devlet için ise konut, vergi geliri kaynaklarından biridir. Aynı zamanda konut, kentleşme politikalarının ve rant oluşturma çabalarının en önemli enstrümanlarından (Madden ve Marcuse, 2021, s. 17-18).

Türkiye’de konutlar, konut politikaları ve konutla ilişkili sektörler büyük depremler ve ekonomik krizler nedeniyle sıkça gündeme gelmektedir. 1999 Marmara Depremi’nde 17 bin 480 insanımızın hayatını kaybetmesi, yaklaşık 200 bin insanımızın ise evsiz kalması, imar izinleri ve yapı denetimleri ekseninde inşaat sektörünün ve konut üretim süreçlerinin tekrardan gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Deprem’in hemen arkasından yaşanan 2001 Ekonomik Krizi de sonraki çeyrek yüzyıla damgasını vuracak olan AK Parti Hükümetleri döneminin öncül koşullarını oluşturmuştur.

Tek başına iktidar olma fırsatını iyi kullanmak isteyen ilk AK Parti Hükümetinde ekonomi politikası olarak mali disiplin ve bütçe açıklarının kontrol edilip azaltılması oldukça önemsenmiştir. Bunun yanı sıra inşaatı dayalı ekonomik büyüme modeli gerek Toplu Konut İdaresi (TOKİ) gerekse özel sektör girişimleri marifetiyle hayata geçirilmeye çalışılmış, dönem dönem bu yönde başarılar elde edilebilmiştir. İnşaat ekonomisini merkeze alan ekonomik büyüme modeli çerçevesinde girilen konut projeleri çoğunlukla, kentsel dönüşüm kapsamında gecekondu alanlarının ıslahını sağlamaya yönelik olarak hayata geçirilmiştir. Bunun yanı sıra kent çeperlerinde imarlı arsalar üretilerek, büyük toplu konut projeleri ile bazı bölgelerde ihtiyaç duyulan erişilebilir konut kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır. Eski yerleşim yerlerinin oluşturulan yeni planlar dahilinde yenilenmesi de bu dönemde girilen konut seferberliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de konut sorununun çözümü, nicel açıdan yeterli üretim seviyesine ulaşmak suretiyle bulunmaya çalışılmıştır. Her yıl belirlenen konut üretim adedine ulaşabilmek için inşaat alanı olarak arsa maliyeti düşük ve kent merkezlerine uzak yerleşim bölgeleri seçilmiştir. Koyulan nicel hedeflere ulaşabilmek adına plansız ve programsız şekilde ihtiyaçtan fazla üretilen bu konutlar, üretildikleri yerlerde uzun süre konut arzının konut talebini çokça aşmasına yol açmıştır. Çevresel yetersizlikler, sosyal donatı eksiklikleri ve kent merkezlerine olan mesafeler gerekçe gösterilerek tercih edilmeyen yerleşim yerlerinde böylece ihtiyaç fazlası konutlar ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de inşaat sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payı 2001 ekonomik krizinden günümüze kadar dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna göre inşaat sektörünün gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payı 2001 yılında %4,5 seviyesinde iken 2017 yılında %8,5 düzeyine ulaşmıştır. 2020 yılına gelindiğinde ise bu oran %5,5 seviyesine kadar gerilemiştir (Bayrak ve Telatar, 2021, s. 1284). 2023 yılının son çeyreğinde %6 civarında olan oranın, kentsel dönüşüm çabaları ve Kahramanmaraş merkezli depreminin oluşturduğu yıkıcı etki nedeniyle 2024 ve sonrasında bir miktar daha yükselmesi beklenmektedir.

TÜİK’in yapı izin istatistiklerine göre 2002-2023 döneminde 3 milyar 48 milyon 276 bin 984 m2 alanda 2 milyon 385 bin 190 adet yeni bina, 14 milyon 770 bin 726 yeni daire inşa edilmiştir (TÜİK, 2024a). 2002 yılında 65 milyon olan ülke nüfusu ise 2024 yılında 86 milyona ulaşmıştır. Bu istatistiklerden de anlaşılabileceği üzere, yaklaşık 20 milyonluk nüfus artışına karşılık 15 milyon civarında yeni konut üretilmiştir. Bu karşılaştırma bile inşaat temelli büyüme modelinin bir çıktısı olan konutların plansızlık ve öngörüsüzlük nedeniyle bazı bölgelerde ihtiyaç fazlası olarak üretilmiş olabileceğini akıllara getirebilmektedir.

Bu çalışmada barınma sorununun çözümü için sadece konut üretiminin yeterli olamayacağı gerçeğinden hareket edilmiştir. Böylece Türkiye’de boş konut stoklarının optimum seviyelere gelebilmesi için alınabilecek önlemlere ve uygulanabilecek yöntemlere dikkat çekilmiştir. Alınacak önlemler ve uygulanacak yöntemlerin Türkiye’deki konut piyasasını istikrara kavuşturarak orta ve alt gelir grubundaki kişilerin konuta erişimini kolaylaştırması beklenmektedir. Bu iyileşmeler, Türkiye’nin büyük kentlerinde yaşanan barınma krizinin giderilebilmesi noktasında büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın Türkiye’deki boş konut stokları üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalarla birlikte, atıl durumda bulunan konutların ekonomiye kazandırılması için farkındalık oluşturmaları beklenmektedir.

Literatür Taraması

Kavramsal Çerçeve

Boş konut, sahibi veya kiracısı tarafından herhangi bir şekilde kullanılmayan yani içerisinde bir yaşamın olmadığı konutlar olarak tanımlanabilir. Ancak bir konutun boş olarak değerlendirilmesi için sadece sahibi ya da kiracısı tarafından kullanılmaması yeterli değildir. Konutun ne kadar süre boş kaldığı, boş kalmasındaki sebebin deprem riskinden veya tadilat ihtiyacından kaynaklanıp kaynaklanmadığı, mevsimlik veya dönemsel olarak kullanılıp kullanılmadığı, yeni yapılmış olmasına rağmen oturma hazır olup olmadığı gibi durumlar, söz konusu konutların boş olarak nitelendirilebilmesi için önemli göstergelerdir.

Bir konutun, boş konut stokuna dahil edilebilmesi için ne kadar süre boş kalması gerektiği hakkında literatürde bir uzlaşmaya varılamamıştır. Çünkü konutun kiralanması veya satılabilmesi için gereken bekleme süresi konutun konumuna, fiziksel özelliklerine, fiyatına, donatılarına ve piyasa şartlarına göre değişebilmektedir. Basit bir şekilde ifade edilecek olursa, kent merkezine yakın güvenli bir sitedeki nispeten uygun fiyatlı 1+1 konutun kiralanma veya satılma süresi ile kent çeperinde yer alan üç katlı, bahçeli ve havuzlu bir villanın kiralanması veya satılması için beklenen süre aynı olmayacaktır.

Kent içi çöküntü bölgelerinde ve göç veren yerleşim yerlerinde uzun süre ikamet edilmemekten dolayı bakım ve onarım gerektirip ikamete elverişli olmayan konutlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı terkedilmiş konutlar olarak tanımlanabilen bu konutlar için boş konut sınıflandırılması yapılamaz. Bunun nedeni terkedilmiş konutların fiziksel koşullar, çevre ve altyapı itibarı ile tekrardan içinde yaşamaya imkân vermemesidir. Metruk olarak nitelendirilen bu yerlerin boş konut olarak kabul edilebilmesi için mutlaka oturmaya elverişli hale getirilmesi gerekmektedir.

Boş konutlar genellikle yeni yerleşim yerlerindeki toplu konut alanlarında gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, kent merkezine uzak yeni yerleşim bölgelerinde üretilen konutların kiralanması ya da satılmasının bazı çevresel şartlara ve bölgedeki sosyo-ekonomik-kültürel yapıya bağlı olmasıdır. Ulaşım, altyapı, sosyal donatı alanları, kamusal hizmetlere erişim gibi konular, söz konusu uzak yerleşim yerlerindeki konutlara yerleşim sürecinin ne kadar zaman alabileceğini belirlemektedir. Çevresel yaşam şartlarının yeterince oluşmaması halinde toplu konut mantığı ile üretilen bu yerleşim yerlerindeki konutların uzun süre boş kalabileceği görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere literatürde, bir konutun boş konut olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu konutun ne kadar süre boş kalması gerektiğine yönelik bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bazı çalışmalarda yeni yapılmış bir konutun satılması veya kiralanabilmesi için geçmesi gereken süre 9 ay olarak belirlenerek; bu süreyi aşan konutlar boş konut stokuna dahil edilmiştir (Belsky ve Goodman, 1996, s. 310). Bununla birlikte 6 aylık bekleme süresini veya 12 aylık bekleme süresini bir konutu boş olarak nitelemek için yeterli gören çalışmalar da vardır (Wang ve Immergluck, 2019, s. 517). Tüm bu süreler yukarıda belirtilen çevresel şartlara bağlı olarak farklılaşabilmektedir.

Boş konut birimlerinin algılanış biçimi her ülkede aynı değildir. Örneğin, İsviçre’de boş konutlar; oturmaya uygun, boş ve piyasada kiraya sunulabilen apartman daireleri veya müstakil evler şeklinde anlaşılmaktadır (Thalmann, 2012, s. 1644). Yunanistan’da bir konutun boş olarak değerlendirilebilmesi için kalıcı ve bağımsız yapıların en az bir adet yaşanabilir odasının bulunması gerekmektedir. Yine İtalya’da daimi olarak ikamet edilmeyen konutlar boş olarak tanımlanmaktadır. Portekiz’de konut piyasası dışında yer alan yani kiralanması veya satılması söz konusu olmayan konutlar, boş konut olarak değerlendirilmemektedir (Vakili-Zad ve Hoekstra, 2011, s. 444).

Boş konut stok oranı ise bir bölgede atıl halde olan konutlar hakkında fikir vermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir. Boş konut stok oranı, belirli bir dönemde belli bir yerdeki boş konut miktarının, toplam konut miktarına oranını ifade etmektedir. Bu oran belirlenirken kiralık boş konut stok oranı, satılık boş konut stok oranı ya da her iki türü de kapsayan genel boşluk oranı şeklinde hesaplanabilmektedir.

Ulusal düzeyindeki boş konut stok miktarını takip edebilmek ve sağlıklı veri setleri hazırlayabilmek kolay bir iş değildir. Bunun için öncelikle toplam konut stokunu çok küçük sapmalarla tespit etmek gerekir. Referans olarak belirlenen yıldaki konut stokunun eksiksiz sayımının yapılması ve sonraki yıllarda verilen yapı ruhsat belgelerinin bu sayılara eklenmesi ile gerçek konut stokuna ulaşılabilir. Diğer taraftan hanehalkı sayısı üzerinden belli bir bölgedeki mevcut konut stokuna ilişkin bir tahmin yapılabilir de o bölgedeki konut sayısının tam olarak tespit edilebilmesi ancak boş konutların da dikkate alınması ile mümkün olabilmektedir. Bu ise bir konutun boş olarak nitelendirilebilmesindeki güçlükler ve gereceliliklerden dolayı oldukça zor süreçleri içermektedir.

Boş konut stok oranının sıfır veya sıfıra yakın bir değerde olması emlak piyasası için arzu edilen bir durum değildir. Çünkü yeni bir ev satın almak ya da kiralamak isteyen kişiler ile bu kişilere aracılık edenler açısından piyasada belli oranda boş konut stokunun bulunması, seçeneklerin ve fiyat farklılıklarının ortaya çıkabilmesi için oldukça önemlidir. Nitekim bir bölgede göç, nüfus artışı, evlenme gibi nedenlerle yeni hanehalkları ortaya çıkabilirken; boşanma ve ölüm gibi nedenlerden dolayı da mevcut hanehalklarının yapıları ve konut tercihleri de değişebilmektedir. Bu değişikliklere karşı ise emlak piyasasının sağlıklı şekilde işleyebilmesi için mevcut konut stokunun esnek yapıda olması gerekmektedir.

Boş konut stokuna ilişkin esneklik çeşitli yazarlarca farklı oranlarda belirlenmiştir (Glock ve Haussermann, 2004, s. 922; Özdemir Sarı, 2015, s. 77; Thalmann, 2012, s. 1644). Buna göre; boş konut stok oranının %4 ile %6 arasında olmasını emlak piyasasının sağlıklı şekilde işleyebilmesi ve fiyat istikrarının sağlanabilmesi açısından önemli gören araştırmacılar olduğu gibi (Özdemir Sarı, 2015, s. 75) bu oranın %2 ile %5 arasında olması gerektiğini söyleyen uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır (Feantsa, 2016, s. 4). Optimum boş konut stok oranının %5 olarak kabul edilmesi halinde bu oranın bölgeye ve konut türüne göre değerlendirilmesi gerekebilir (Belsky, 1992, s. 795). Nitekim, küçük ve dağlık bir ülke olan İsviçre’de konut piyasasındaki optimum konut boşluk oranı sadece %1 ile %1,5 arasındadır (Thalmann, 2012, s. 1644). Bu örnekten de anlaşılabileceği üzere optimum boş konut stok oranının zamana ve bölgeye göre değişiklik gösterebilir (Belsky ve Goodman, 1996; Gabriel ve Nothhaft, 2001; Hagen ve Hansen, 2010; Huuhka, 2016).

Bir konut piyasasındaki optimum boşluk oranının belirli bir andaki gerçek boşluk oranıyla karşılaştırılması, olası kira/fiyat değişiklikleri ve üretim açığı/fazlası hakkında ipuçları verebilmektedir (Özdemir Sarı, 2019, s. 173). Optimum boş konut stok oranının altında stok oluşması halinde konut kıtlığı, bu oranın üstünde stok oluşması ise konut arz fazlası olduğuna işaret etmektedir. Konut kıtlığı beraberinde sıkışık, kalabalık, kayıtdışı ve eğreti yaşam ortamlarını ortaya çıkarabilmektedir. Boş konut stok oranının optimum seviyenin üstünde olması ise kaynak israfına sebep olmaktadır ki bu durum bölgelerin dengesiz ve plansız bir şekilde yapılaşmasından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra yeterince talep görmeyen konutların zamanla piyasa değerinin düşmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yine uzun süre boş kalan konutların ilerleyen yıllarda yaşanabilir hale gelmeleri için bakım ve onarım maliyetlerine katlanması gerekmektedir (Molloy, 2016, s. 118-119). Yeteri kadar gözetim ve denetim altında tutulmayan boş konut alanlarında güvenlik zaafiyeti ve suç işlemeye müsait izbe yerler ortaya çıkabilmektedir. Tüm bu olumsuz durumlar boş konut stok oranından çok fazla uzaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bir bölgede boş konut stok oranının sıfır veya sıfıra yakın olması, gereken önlemlerin alınmadığı durumlarda barınma ve konut krizinin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Böylesi bir durumda ihtiyaç sahiplerinin satın almak ya da kiralamak suretiyle barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, piyasada yeteri kadar seçenek olmamasından dolayı oldukça zorlaşabilmektedir. Yetersiz boş konut stoku nedeniyle hanehalklarının konut talebine karşı yeterince seçenek sunulamaması emlak piyasasının sağlıklı biçimde işleyişine engel olabilmektedir. Bu durum mevcut boş konut stoklarının aşırı şekilde fiyatlanmasına yol açabilmektedir. Diğer taraftan belli bir bölgedeki boş konut stok oranının %20 ile %30 civarında olması da istenen bir durum değildir. Sebebi ne olursa olsun boş olarak bekleyen konutlardan ihtiyaç sahiplerinin yeterince faydalanamıyor oluşu, ülke kaynaklarının israfı anlamına gelmektedir. Emlak piyasasında dolaşıma sokulmayan konutlar ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulmamakta, potansiyel kira ve satış bedellerinin ekonomiye aktarımı sağlanamamakta ve devlet potansiyel vergi gelirinden mahrum kalabilmektedir.

Boş Konut Stokunun Sebepleri

Bir bölgede boş konutların, dolayısıyla da boş konut stok oranının artmasının birden fazla sebebi olabilmektedir. Bunun nedenlerinden bazıları; ekonomik büyümenin yavaşlaması, nüfusun azalması, işsizlik oranlarının yükselmesi, kişi başına düşen milli gelirin ve refah düzeyinin düşmesi, plansız ve ihtiyaç fazlası konut üretiminin artması, birden fazla konut edinimi ile yılın büyük bölümünde kullanılmayan sezonluk konutlar şeklinde sıralanabilir. Bunun yanı sıra 2022 yılının haziran ayından geçerli olmak üzere Türkiye’de kira artış oranının enflasyon oranında değil de %25 oranında belirlenmesi, konutların boş kalmasına sebep olan bir diğer faktörü oluşturmuştur. Enflasyonist ortamda bir sonraki ay daha yüksek kira bedelleri ile konutlarını kiralama ya da satma eğiliminde olan mal sahiplerinin sergilediği bu tutum evlerin boş olarak bekletilmesine yol açmıştır. Son olarak, konuta yatırım yapan yabancı girişimcilerin Türkiye’de ikamet etmemeleri ve bu konutları kiralamak ya da satmak gibi bir tasarrufta bulunmaları da boş konut stokunun büyümesinin sebepleri arasında sayılabilir.

Kira Artış Sınırlaması

Pandemi sonrası gayrimenkul piyasasında görülen %200'lere varan astronomik kira artışları (Endeksa, 2024) karşısında, Devlet kira ödemek zorunda olan vatandaşlarını korumaya yönelik tavır sergilemiş ve bazı tedbirler almıştır. Kira tavanı uygulaması da bu tedbirlerden birisidir. 11.6.2022 tarih ve 31863 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 7409 sayılı Kanunun 4. maddesiyle 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununa kira artış sınırlamasına ilişkin olarak geçici birinci

madde eklenmiştir. Bu maddeye göre, 11.06.2022 ilâ 01.07.2023 tarihleri arasında (bu tarih daha sonra 01.07.2024 tarihine kadar uzatılmıştır) yenilenecek kira kontratlarında kira artış oranının azami üst sınırı, on iki aylık TÜFE değişim oranlarının ortalaması yerine %25 olarak hüküm altına alınmıştır.

İyi niyetli olarak kiracıyı fahiş kira artışlarına karşı koruyabilmek amacıyla getirilen bu uygulama; Türkiye’deki dönemsel yüksek enflasyon nedeniyle gerçek amacına ulaşamamıştır. Kira sözleşmelerinde belirlenen bedellerinin kısa sürede ev sahiplerinin beklentilerini karşılamaktan uzaklaşması, konut kredisi taksitlerinin belirlenen yüksek kira bedelleri ile kiracılara yüklenmek istenmesi ve ev sahiplerinin yüksek kira geliri beklentisi içerisinde girmesi emlak piyasasının kuralılaşmasına dolayısıyla da ev sahipleri ile kiracılar arasında çatışmalara yol açmıştır. Mevcut kira sözleşmesini devam ettirmek isteyen kiracılar ile daha yüksek kira bedeli talep eden ev sahiplerinin yaşadıkları anlaşmazlıklar çoğu zaman mahkeme yoluyla çözüme kavuşturulmak istense de zaman zaman şiddet olaylarının da yaşanmasına sebep olmuştur. Böylesi bir ortamda kira sözleşmesi ile hüküm altına girmek istemeyen ev sahipleri yeni yöntemlere başvurmuşlardır. Bunlardan bazıları, uzun süreli kira kontratı yapmamak, konutu sözleşmeye bağımlı kalmadan günlük olarak kiralamak ve daha yüksek kira beklentisi ile konutu belli bir dönem kiralamamak şeklindedir.

Kira uyuşmazlık davalarında kiracıyı geçerli bir sebepten dolayı tahliye ettirmeyi başaran ev sahipleri için ise kanunda belirtilen “Yeniden Kiralama Yasası”, boşalan konutun bir başkasına hangi şartlarda kiralanabileceğini ve tazminat ödenmesini gerektiren halleri düzenlemektedir. 01.07.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun yeni hükümlerinden biri olan “Yeniden Kiralama Yasası”, kiracısını tahliye eden ev sahiplerinin söz konusu konutun 3 yıl süre ile başkasına kiraya verilmesine engel olmaktadır. Aksi bir durumda en son kira bedelinin 12 aylık tutarının eski kiracıya tazminat olarak ödenmesi gerekmektedir. Bu gibi yaptırımlar özellikle %25 kira tavanı uygulaması döneminde boşalan konutların en az 3 yıl bu şekilde kalmasına dolayısıyla boş konut stokunun artmasına yol açabilmektedir.

Faiz Oranları, Döviz Kuru ve Enflasyon

İnşaat ve konut piyasaları, sermaye birikiminin ve aktarımının önemli bileşenleri olmalarının yanı sıra finans ve bankacılık faaliyetleri ile de sıkı etkileşim içerisindeyler. İnşaat şirketleri konut ve altyapı üretirken, ihtiyaç sahibi ve gayrimenkul yatırımcıları ise bu konutları satın alırken çoğu zaman sunulan kredi imkânlarından faydalanmaktadır. Çeşitli kampanyalarla müşterilere sunulan düşük faizli konut kredileri, önceki yıllarda üretilmiş stok fazlası konutlarının satılabilmesi için bir yöntem olarak dahi kullanılabilir. Düşük faizli ve uygun ödeme planlı konut kredileri, yeterli birikimi olmayan hane halklarının konut satın alma kararlarını olumlu yönde etkilemektedir (Fawley ve Neely, 2013, s. 51). Merkez Bankası’nın politika faizlerini aşağıya çekmesi ise piyasadaki bankaların konut kredisinin yanı sıra diğer kredi türlerini de cazip faizlerle müşterilerine sunmalarına fırsat verebilmektedir. Böylece inşaat sektöründeki finansman maliyetleri azalmakta, inşaat firmalarının daha fazla konut projesi üretmeleri mümkün olabilmektedir.

Düşük faiz politikasının konut piyasasına etkisi iki şekilde görülmektedir. İlk etki, konut talebinin uygun finansman imkânları nedeniyle artmasıdır. Bu etki hızlı bir şekilde kısa vadeli olarak kendini göstermektedir. Diğer etki ise piyasadaki konut miktarına ve konut üretim esnekliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Sanlı ve Peker, 2023, s. 49). Piyasada yeteri kadar konut stokunun bulunmaması halinde artan konut talebi karşısında konut fiyatların yükselmesi kaçınılmaz olmaktadır. Artan konut fiyatları nedeniyle halihazırda bulunan stokların dahi satılamaması sorunu ortaya çıkabilmektedir.

2000’li yılların başından itibaren tüm dünyada etkisini gösteren likidite bolluğu ve genişletici para politikaları inşaat, konut ve finans sektörlerinin gelişip büyüebilmesi için uygun ekonomik ortamı hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de ekonomi politikası olarak inşaat temelli ekonomik büyümenin benimsenmesi bu sektörlerinin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Hükümet tarafından verilen teşvikler, yapılan vergi indirimleri, sağlanan imarlı arsalar, gösterilen toplu konut alanları ve uygun krediler sayesinde birçok konut ve altyapı projesi daha önce olmadığı kadar hızlı bir şekilde hayata geçirilebilmiştir. Bu gelişmeler inşaat ve konut sektörünün büyümesine ve yeni konut projeleri için imar izinlerinin verilmesine yol açmıştır.

Türkiye’de 2002 yılından 2018 yılına kadar nispeten istikrarlı bir seyir izleyen döviz kurları ve yabancı sermaye girişinin sağladığı likidite bolluğu sayesinde inşaat maliyetlerinde büyük sayılabilecek artışlar gerçekleşmemiştir. Ancak özellikle 2018 yılında yaşanan kur krizi ve ardından gelen pandemi süreci, döviz kurlarının aşırı şekilde yükselme eğilimi göstermesine yol açarak Türk Lirasının değer kaybetmesine sebep olmuştur. Ekonomideki bu olumsuz durum inşaat maliyetlerinin dolayısıyla da konut fiyatlarının büyük oranda yükselmesiyle sonuçlanmıştır. 2015 yılının 100 olarak kabul edildiği inşaat maliyet endeksi, 2019 yılında 192,25; 2020 yılında 240,35; 2021 yılında 403,16; 2022 yılında 719,25; 2023 yılında 1203,41 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024f).

Dolar bazında döviz kuru, kur krizinin başladığı 2018 yılında 3,76 TL iken 2024 yılı Mayıs ayında 32,16 TL olarak yaklaşık %754 oranında artış göstermiştir (MB, 2024). Döviz kurlarındaki bu artış inşaat sektöründeki maliyetleri arttırmanın yanı sıra enflasyonist baskılara da sebep olmuştur. Enflasyonist ortamda elde ettikleri gelir hızlı bir şekilde eriyen ve tasarruf kabiliyetleri azalan alt ve orta gelir sahibi hanehalkları için konut satın almak neredeyse imkânsız hale

gelmiştir. Bu yüzden 2018-2024 döneminde toplam konut satışlarında dramatik bir değişim görülmesi bile sıfır konut satışları azalmış, hane halkları daha çok ikinci el konut satışına yönelmişlerdir (TÜİK, 2024b).

Konutun Sermaye Birikim Aracı Olarak Görülmesi

Günümüzde konutlar, ortaya çıkış amacı olan barınma ihtiyacını karşılamanın çok ötesinde anlamlar ifade etmektedir. Konutlar artık barınma ihtiyacının gereği olmanın yanı sıra yüksek getiriye dayanan bir yatırım aracı haline gelmiştir. Bu ise kısa zamanda büyük kazançlar elde edebilme hayali kuran inşaat firmalarının, gayrimenkul şirketlerinin, emlak komisyoncularının ve diğer yatırımcıların iştahını kabartarak gerçeği yansıtmayan spekülasyon fiyatların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sermaye sahiplerinin konut yatırımını servetin muhafaza edildiği risksiz ve güvenli bir liman olarak görmesi, üretilen konutların ihtiyaç sahiplerinden ziyade sermaye sahiplerinin emrine sunulmasına sebep olmaktadır. Birden fazla konutu olan kişilerin sermayeyi elinde bulundurmadan kaynaklanan güç ile daha fazla konut edinebilmesi ise barınma adaletine zarar vererek büyük kentlerde konut krizini derinleştirmektedir.

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve finans şirketleri başta olmak üzere büyük sermaye gruplarının konut sektörüne gösterdikleri yoğun ilgi, konuta olan bakış açısının değişmesine sebep olmuştur. İnşaata dayalı büyüme ve kalkınma hamleleri son yıllarda konutlara olan bakış açısının eksenini değiştirmiştir. Üretilen ya da varolan konutlar artık barınma ihtiyacının karşılanması için gereken bir unsur olmaktan çok yatırım, kar, rant ve faizin kullanışlı aparatı haline gelmiştir.

Türkiye’de ev sahibi olabilmis hanehalkları açısından ise konutun taşıdığı anlam bir yuvadan daha fazlasını ifade edebilmektedir. Bu kişiler barınma ihtiyaçlarını giderebilecek konuta sahip olduktan sonra, düzenli kira geliri elde ederek ekonomik güvence sağlamak için ikinci hatta üçüncü konut satın alma yoluna gidebilmektedir. Yeterli sermaye birikimi olmayanlar bile uzun vadeli konut kredileri ile yatırım amacıyla konut satın alabilmektedirler. Alınan kredilerin bir kısmını hatta tamamını elde ettikleri kira gelirleri ile ödeyebilen bu kişiler bir sonraki konut yatırımı için sermaye biriktirebilmektedir. Diğer taraftan barınabilmek için kira vermek zorunda olan kişiler ise gelirlerinin önemli bir kısmından vazgeçebilmektedir. Böylesi bir durum, konutların sadece belirli kesimler tarafından mülk edinilebildiği, şartları uygun olmayan kimselerin ise sürekli olarak kira ödemek zorunda olduğu bir sarmalı ortaya çıkarmaktadır.

TÜİK verilerine göre Türkiye’de 2018-2024 döneminde yaşanan kur şokları, pandemi ve yüksek enflasyona rağmen konut satışlarında dramatik düzeyde bir düşüş yaşanmamıştır (TÜİK, 2024b). Bunun temel sebebi, konut yatırımının, sermayeyi enflasyon ve krizlerden koruyacağı düşüncesinin Türkiye’de yaygın şekilde kabul görmesidir. Başka bir deyişle Türkiye’de hanehalklarının elinde bulunan tasarruf ve sermaye için konut, güvenilir bir yatırım enstrümanıdır. Bu durum bir kişinin yatırım amaçlı olarak mülkiyetinde birden fazla konutu bulundurmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, yüksek enflasyonun etkisiyle inşaat sektöründe fiyatların sürekli artıyor olması, konut fiyatlarının daha da artacağı beklentisini beraberinde getirmektedir. Bu beklenti ise yatırım amaçlı konut talebinin daha da yükselmesine ve spekülasyon amaçlı olarak bu konutların dolaşıma sokulmamasına neden olabilmektedir.

Konut Arz ve Talep Farkı/Farklılığı

Konut stoklarında fazlaya sebep olan bir diğer unsur da konut arzı ve konut talebinin dengelenememesi nedeniyle konut arz fazlasının ortaya çıkmasıdır. Konut talebinin konut arzını geçmesi halinde ise dengesizliğin yaşandığı yerlerde barınma krizleri yaşanabilmektedir. Uygun arsa maliyeti nedeniyle kent merkezinden uzakta yerleşim yerlerinin kurulması ve bu yerleşim yerlerine toplu konut mantığı ile çok sayıda konut inşa edilmesi, talebin çok üzerinde konut arzının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Yine üst gelir grubuna yönelik olarak oluşturulan, yaşam maliyeti yüksek, lüks refah adacıklarında yer alan konutlara orta ve alt gelir gurubundaki kişilerin erişemiyor oluşu da o bölgelerde konut arz fazlasını ortaya çıkarabilmektedir.

İmar izinleri çok önceden alınmış olmasına rağmen ekonomik darboğazlardan ve hukuki sorunlardan dolayı planlanan sürede başlanılıp bitirilemeyen projeler, sonraki yıllara konut bakiyelerini devrederek, gerçekleşme döneminde arz fazlasına sebep olabilmektedir. Konut arz fazlasına yol açan bu gecikmelerin bir diğer sebebi ise konut projelerine başlanırken koyulan hedeflerin ve beklentilerin sorunsuz şekilde gerçekleştirileceği yönündeki iyimser bakış açısından kaynaklanmaktadır. Aynı dönemlerde alınan yapı ruhsat belgeleri ile yapı kullanım izin belgelerinin hiçbir zaman birbirini makul oranlarda da olsa karşılamaması bu sorunun her dönem olduğunu göstermektedir. Plansızlık ve öngörüsüzlüğün yanı sıra; artan yapım maliyetleri, ihtiyaç dışı konseptlerde üretilen konutlar, yanlış pazarlama stratejileri ve satış politikaları, inşa sürecinin uzaması nedeniyle yeni yapıların yıpranması gibi nedenler de konut arz fazlasının dolayısıyla boş konut stokunun artmasına sebep olabilmektedir.

Yabancılar Konut Satışı

Son yıllarda Türkiye’deki emlak piyasası, yabancı girişimcilerin ve müşterilerin ilgisi nedeniyle uluslararası boyut kazanmıştır. Sunulan cazip imkân ve fırsatlar birçok farklı ülke vatandaşının Türkiye’de üretilen konut

projelerinden gayrimenkul edinmesini kolaylaştırmıştır. Bu kişiler yeni bir yaşam kurmak, dönemsel olarak kullanmak, yatırım yapmak ya da vatandaşlık hakkı elde edebilmek gibi farklı gerekçelerle konut edinebilmektedirler.

Yabancıların Türkiye’deki konut talebi son yıllarda İstanbul, Antalya, İzmir ve Ankara gibi metropollerde yoğunlaşmış durumdadır. Bu talep artışının başlıca sebeplerini çevre ülkelerdeki istikrarsızlıklar oluşturmaktadır. İkinci Körfez Savaşı, 2011 yılında başlayıp Suriye İç Savaşı ile zirveye ulaşan Arap Baharı ve Rusya-Ukrayna savaşı jeopolitik istikrarsızlıklardan bazılarıdır. Ayrıca uluslararası gayrimişru çevrelerin kaynağı belli olmayan kayıtdışı sermayelerini aklama gayretleri de Türkiye’de üretilen konutlara olan talebi arttırmaktadır.

Yatırım amacıyla konut satın alan yabancılar, satın aldıkları konutları spekülasyon amacıyla bekletebilmekte ya da satın alma maliyetlerinin bir kısmını karşılayabilmek için kiralama yoluna gidebilmektedir. Yabancı yatırımcılar için yaptıkları yatırımın geri dönüş süresi konut alma kararlarını belirleyen temel unsur olduğundan, konut fiyatları ve kiralara bu beklenti çerçevesinde yükselebilmektedir. Yüksek konut fiyatları ve yüksek kiralara nedeniyle boş kalma süresi uzayan bu tip konutlar ise boş konut stokunun artmasına yol açmaktadır.

Tatil amaçlı ve dönemsel olarak kullanılmak üzere yabancılar tarafından satın alınan konutlar da boş konut stokunun bazı bölgelerde artmasına sebep olabilmektedir. Türkiye’de tatil dönemlerinde sezonluk olarak kullanılmak amacıyla yabancılar tarafından satın alınan konutlar, kişilerin oturma izinlerine ve tercihlerine bağlı olarak yılın diğer aylarında boş kalabilmektedir. Bu da boş konut stokunu özellikle tatil yörelerinde dönemsel olarak artırmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Son yıllarda Türkiye’de konut ve kira fiyatlarının astronomik oranlarda yükseldiği görülmektedir. Bu artış OECD ülkeleri içerisinde Türkiye’yi belirgin bir şekilde ön plana çıkarmıştır. Artan enflasyon, düşen gelir seviyesi ve refah azalışları, barınma ihtiyacı olan kişilerin konuta erişimini zorlaştırmıştır. Çalışmanın amacı, özellikle büyük kentlerde artan konut ve kira fiyatları nedeniyle barınma krizine dönüşen konuta erişememe sorununun çözümü için boş konut stoklarının rasyonel kullanımına dikkatleri çekebilmektir.

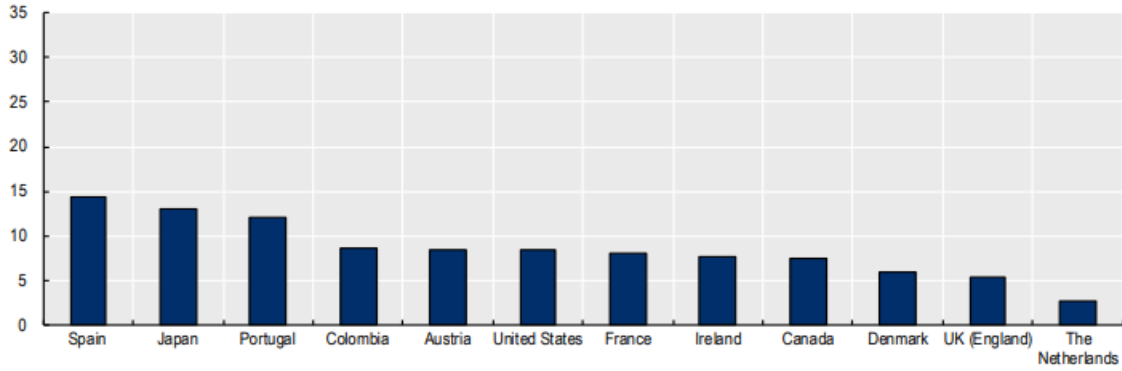
Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde boş konut, boş konut stok oranı, boş konut stokunun nedenleri, yabancı ülkelerdeki boş konutlara ilişkin getirilen düzenlemeler ve alınan önlemler literatür araştırması yöntemi ile derlenmiştir. Literatür taraması farklı araştırma konularının kavramsal, metodolojik ve tematik gelişimlerine katkı sağlayabilmektedir (Paul ve Criado, 2020, s. 1). Ayrıca literatür taraması araştırılan konuya ilişkin öz, sarıh, eleştirel ve ikna edici veri setleri oluşturarak daha sonra benzer konuda yapılacak olan çalışmalara katkı verebilmektedir (Callahan, 2014: 273). Bu yöntem araştırma tasarımı ile ilgili karar vermek, teorik içeriği desteklemek veya literatürde bir eksikliği ortaya çıkarmak amacıyla kullanılabildiğinden (Xiao ve Watson, 2019, s. 94) çalışmanın birinci bölümü için uygun görülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye’deki boş konut stoklarına ilişkin mevcut durum rakamlarla ortaya koyulmuştur. Bunun için OECD, Ulusal Adres Veri Tabanı (UAVT) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri referans alınmıştır. Boş konut stokuna ulaşabilmek için 2024 yılı Türkiye nüfusu, hanehalkı sayıları, hanehalkı büyüklükleri, yapı izin belgeleri ve konut satış istatistiklerinden yararlanılmıştır. Daha sonra farklı ülke örneklerinden hareketle boş konut stok oranının olması gereken seviye belirlenmiştir. Son olarak ise boş konut stok oranını optimize edebilecek yöntem ve politikalar Türkiye gerçekliği çerçevesinde tartışılmış ve bu yönde önerilerde bulunulmuştur.

Bulgular ve Tartışma

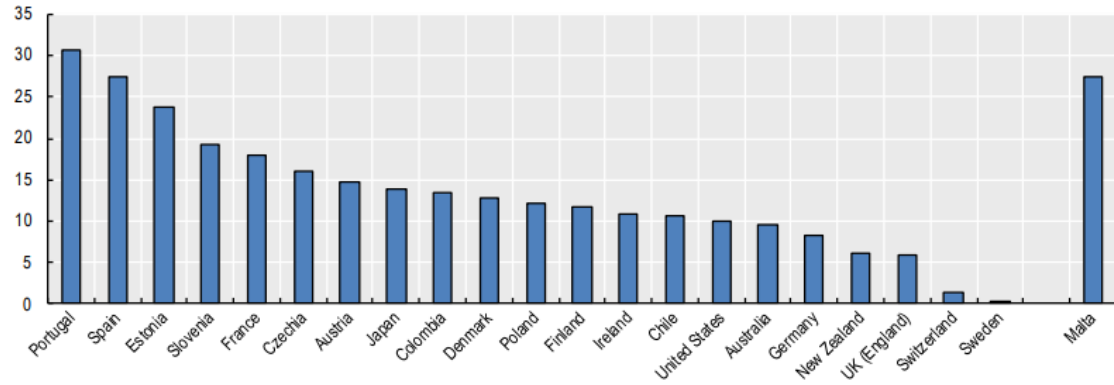
Barınma ihtiyacının adil ve yeterli şekilde karşılanamaması sorunu farklı ölçeklerde olsa da tüm Dünya’da yaşanmaktadır. Ulusal ya da yerel düzeyde bu sorunla mücadele etmek durumunda kalan yöneticiler için doğru verilerin elde edilmesi son derece önemlidir. Ancak toplam konut stoku ve bu stoklar içerisinde yer alan boş konutlara ilişkin veriler yalnızca bazı ülkeler için güvenilir bilgileri içermektedir. Bununla birlikte, boşluk oranlarına ilişkin verilerin mevcut olması halinde bile, bazı ülkelerin boş konutların tanımına yönelik değerlendirmeleri farklılaşabilmektedir. Bazı ülkeler boş konut stokuna dahil edebilmek için konutların boş kalma süresini diğer ülkelere göre daha az ya da daha çok belirleyebilmektedir. Yine bazı ülkeler sezonluk ve tatil amaçlı konutları boş konut stokunun bir parçası olarak değerlendirirken, diğer ülkeler bunları boş konut stokuna dahil etmeyebilmektedir. Bu da ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır.

Sezonluk konutlar ve tatil evleri kapsam dışında tutulduğunda OECD ülkeleri arasında en çok boş konut stokunun %12’den fazla olmak üzere İspanya, Japonya ve Portekiz’de yer aldığı görülmektedir. Buna karşın, Danimarka, Birleşik Krallık (İngiltere) ve Hollanda’da ise boş konut stoku %6’dan az olmak üzere en düşük seviyelerdedir. Sezonluk konutlar ve tatil evleri kapsama alındığında ise boş konut stok oranı en çok Portekiz (%32), Malta (%28), İspanya (%26) ve Estonya’da; en az ise İsviçre (%2) ve İsveç’te (%1) bulunmaktadır (OECD, 2024).

Grafik 1: Boş konut yüzdesi (Sezonluk konutlar ve tatil evleri hariç)

Kaynak: OECD, 2024.

Grafik 2: Boş konut yüzdesi (Sezonluk konutlar ve tatil evleri dahil)

Kaynak: OECD, 2024

Türkiye’de ise toplam konut stokuna ilişkin olarak oluşturulmuş bir envanter bulunmadığı için söz konusu stoklar hakkındaki tahminler ancak, hanehalkı sayıları, konut satış miktarları ve yapı izin belgeleri aracılığı ile elde edilmeye çalışılmaktadır. İl ve ilçe düzeyinde konut stokunun tespiti ise bazı ön kabuller ve saha araştırmaları marifeti ile yapılabilmektedir. 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında Türkiye’deki konut stoku ile ilgili ilk kez bir rakam telaffuz edilmiştir. Söz konusu yayında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nde kayıtlı 38,4 milyon konutun (yazlık/mevsimlik konut ve inşaat halindeki konutlar dâhil) bulunduğu bildirilmiştir (CB, 2020, s. 338). Yayında son yıllardaki konut üretimindeki artışın etkisiyle toplam konut açığının niceliksel olarak kapatıldığı belirtilmiştir. Ancak üretilen konutların dağılımında yaşanan plansızlıklar nedeniyle arz talep dengesizliklerinin olduğu ve konut üretim kararı verilirken doğru planlama yapabilmek için güncel, süreklilik arz eden ve güvenilir verilere ihtiyaç duyulduğu da kabul edilmiştir (CB, 2020, s. 338).

Yıllık programın yayınlandığı 2019/Eylül dönemi referans olarak kabul edilecek olursa, sonrasındaki 3 aylık dönemlerde TÜİK tarafından açıklanan yapı izin istatistikleri ile bu rakamı güncellemek mümkündür. Buna göre Türkiye’de 2020 yılında 555.132; 2021 yılında 726.649; 2022 yılında 697.596 ve 2023 yılında 843.077 olmak üzere toplamda 1.979.377 yeni konut için yapı ruhsatı verildiği anlaşılmıştır (TÜİK, 2024a). İnşasına izin verilen bir konut projesinin ortalama olarak 2 yılda tamamlandığı varsayılacak olursa, 2024 yılı itibari ile Türkiye’deki toplam konut stokunun yaklaşık olarak 40 milyon 380 bin civarında olduğu ortaya çıkmaktadır.

2023 yılı itibari ile Türkiye nüfusu 85.372.377, hanehalkı sayısı ise 26.309.332 olmuştur (TÜİK, 2024c). 2013 yılında 3,6 olan ortalama hanehalkı kişi sayısı 2023 yılına gelindiğinde %13,89 oranında azalarak 3,1 seviyesine gerilemiştir (TÜİK, 2024c). Bu da artan nüfusa rağmen hanehalkı içerisinde yer alan kişi sayısının azaldığını, ailelerin küçüldüğünü ve hane sayısının arttığını göstermiştir. Ayrıca, TÜİK’in “Bina ve Konut Nitelikleri Araştırması”na göre 2021 yılı itibari ile 25.329.833 olarak tespit edilen hanehalklarının 15.384.812’sinin ev sahibi, 6.991.720’sinin kiracı, 2.374.972’ diğeri ve 578.329’unun ise bilinmeyen olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2021).

Tablo 1. Türkiye Nüfusu 2013-2023

Yıl	Toplam	Erkek	Kadın
2023	85.372.377	42.734.071	42.638.306
2022	85.279.553	42.704.112	42.575.441
2021	84.680.273	42.428.101	42.252.172
2020	83.614.362	41.915.985	41.698.377
2019	83.154.997	41.721.136	41.433.861
2018	82.003.882	41.139.980	40.863.902
2017	80.810.525	40.535.135	40.275.390
2016	79.814.871	40.043.650	39.771.221
2015	78.741.053	39.511.191	39.229.862
2014	77.695.904	38.984.302	38.711.602
2013	76.667.864	38.473.360	38.194.504

Kaynak: TÜİK, 2024c.

Tablo 2. Hanehalkı Sayısı

Yıl	Hanehalkı sayısı	Ortalama Hanehalkı Kişi Sayısı
2013	20 479 721	3,6
2014	21.091.075	3,6
2015	21.662.260	3,5
2016	22.206.776	3,5
2017	22.676.186	3,5
2018	23.221.218	3,4
2019	24.001.940	3,4
2020	24.604.086	3,3
2021	25.329.833	3,2
2022	26.075.365	3,2
2023	26.309.332	3,1

Kaynak: TÜİK, 2024c.

Hanehalkı yapısının ve sayısının değişmesi, konut politikasını ve üretilecek olan konutların konseptini doğrudan etkilemektedir. Küçülen hatta tek bireyli hanelere dönüşen hanehalkı yapısı bir taraftan daha fazla konuta olan ihtiyacı ortaya çıkarırken, diğer taraftan üretilecek konutların küçülmesini ve oda sayılarının azaltılmasını gerekli kılmaktadır. Bu da aynı birim alanda çok daha fazla konutun üretilmesine imkân sağlayarak, niceliksel konut üretimini arttırmaktadır.

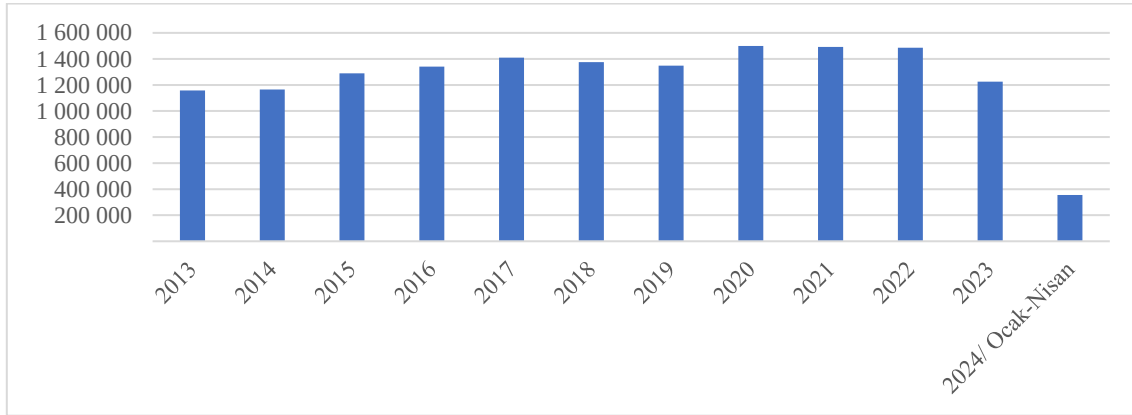
2014-2023 yıllarını kapsayan dönemde tek kişilik hanehalkı sayısının %77,16 oranında arttığı ve 2.931.085'ten 5.192.825'e yükseldiği görülmüştür (TÜİK, 2024c). Bunda 2014 yılında 130.913 olan boşanma sayısının her geçen yıl daha da artarak 2023 yılında 171.881'e yükselmiş olmasının (%30,29) (TÜİK, 2024d) da etkisi görülmektedir. Bunun yanı sıra 2 kişilik hanehalkı sayısı 5.919.212, 3 kişilik hanehalkı sayısı 5.259.602, 4 kişilik hanehalkı sayısı 4.925.133 olmak üzere toplam 21.296.772 hanehalkının 5 kişiden az olduğu (%80,95) tespit edilmiştir (TÜİK, 2024c). Bu durum ortalama hanehalkı büyüklüğünün azalmasına ve geleneksel geniş ailelerin çekirdek aileye, çekirdek ailelerin ise tek bireyli hanelere dönüşmesine yol açmaktadır. Böylece 1+0, 1+1 ve 2+1 gibi küçük konutlara olan talep artmakta, daha büyük konutlara olan talep ise azalmaktadır.

Tablo 3. Hanehalkı Tipi

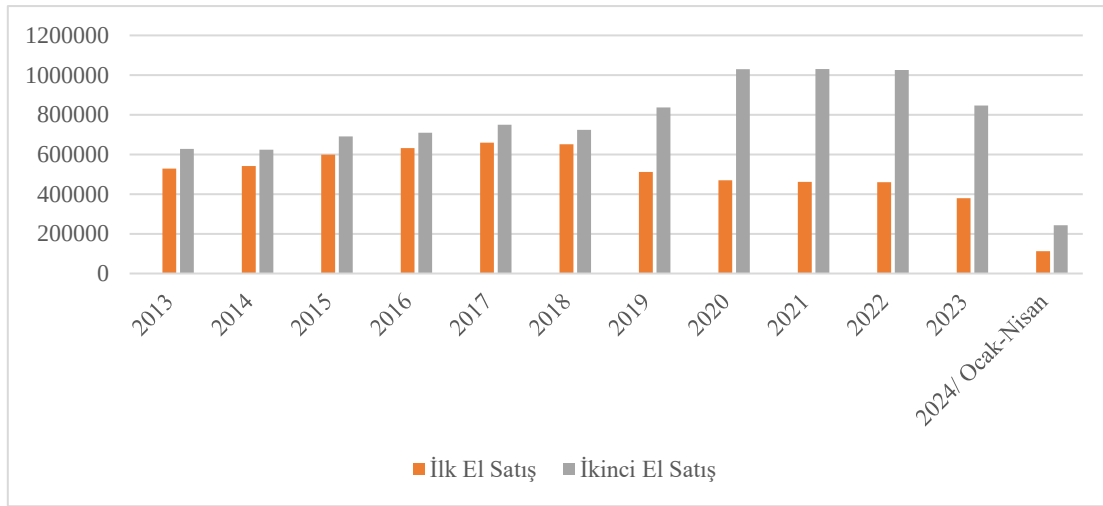
Yıl	Toplam	Tek Kişilik Hanehalkı	En Az Bir Çekirdek Aile ve Diğer Kişilerden Oluşan Hanehalkı	Tek Çekirdek Aileden Oluşan Hanehalkı	Çekirdek Aile Bulunmayan Birden Fazla Kişiden Oluşan Hanehalkı
2023	26.309.332	5.192.825	3.476.510	16.779.240	860.757
2022	26.075.365	5.067.331	3.342.280	16.816.288	849.466
2021	25.329.833	4.781.600	3.425.631	16.323.612	798.990
2020	24.604.086	4.404.997	3.456.651	16.050.444	691.994
2019	24.001.940	4.062.576	3.601.444	15.623.302	714.618
2018	23.221.218	3.730.505	3.667.806	15.173.997	648.910
2017	22.676.186	3.491.148	3.623.935	14.993.563	567.540
2016	22.206.776	3.316.894	3.616.624	14.738.394	534.864
2015	21.662.260	3.113.496	3.578.540	14.497.539	472.685
2014	21.091.075	2.931.085	3.512.384	14.212.489	435.117

Kaynak: TÜİK, 2024c

Yapı izin belgeleri ile konut satış istatistiklerinin karşılaştırılması yeni konutlardaki stok boşluk oranı hakkında fikir verebilmektedir. Türkiye’de konut satışlarına ilişkin verilerin toplandığı 2013 yılından bu yana ikinci el konut satışı ilk el konut satışından hep daha fazla gerçekleşmiştir. 2018 yılından itibaren konut üretimindeki ivmenin azalması ve mevcut stokların büyümesi nedeniyle ilk el ve ikinci el konut satışı arasındaki fark da açılmıştır.

Grafik 3. Konut Satış Sayıları 2013-2023

Kaynak: TÜİK, 2024b.

Grafik 4. Satış Durumuna Göre Konut satıları 2013-2023

Kaynak: TÜİK, 2024b.

2013 ile 2024 yılının ilk çeyreğini kapsayan dönemde 6.007.213 adet birinci el, 9.137.465 adet ikinci el olmak üzere toplamda 15.144.678 adet konut satışı gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024b). Aynı dönemde yeni yapılacak olan 1.344.141 adet bina, 8.992.050 adet daire için yapı izin belgesi düzenlenmiştir (TÜİK, 2024a). 2013-2023 itibari ile toplamda 8.992.050 adet daire için yapı izin belgesi verilmişken aynı dönemde 5.894.872 adet birinci el konut satışı gerçekleşmiştir. Bu da üretilen yeni konutların halen %34,44 ünün satılmadığı ve boş konut stoku olarak kaldığını göstermektedir.

Tablo 4. Konut Satış Sayıları (2013-2023)

YILLAR	Toplam Satış	İlk El	İkinci El
2013	1 157 190	529 129	628 061
2014	1 165 381	541 554	623 827
2015	1 289 320	598 667	690 653
2016	1 341 453	631 686	709 767
2017	1 409 314	659 698	749 616
2018	1 375 398	651 572	723 826
2019	1 348 729	511 682	837 047
2020	1 499 316	469 740	1 029 576
2021	1 491 856	461 523	1 030 333
2022	1 485 622	460 079	1 025 543
2023	1 225 926	379 542	846 384
2024/1	355 173	112 341	242 832
Toplam	15 144 678	6 007 213	9 137 465

Kaynak: TÜİK, 2024b

2002-2023 yıllarını kapsayan dönemde toplamda 2.385.190 bina ve 14.770.726 daire için yapı izin belgesi düzenlenmiştir (TÜİK, 2024a). Konut üretim faaliyetleri hakkında en önemli referanslardan olan yapı izin belgelerinin sayısında pandemi, dönemsel ekonomik darboğazlar ve krizler nedeniyle dalgalanmalar görülmüştür. Türkiye’de düzenlenen yapı izin belge sayısı (daire) 2017 yılında 1.405.447 ile en yüksek seviyeye ulaşılmıştır (TÜİK, 2024a). Sadece bir yıllık yapı izin belge sayısı bile yaklaşık 40 milyon konut stoku olduğu tahmin edilen Türkiye’de, 15 milyon konutun 20 yıllık süre içerisinde yoğun bir biçimde üretildiğini göstermiştir (TÜİK, 2024a).

Tablo 5: Yapı ruhsatı sayıları (2002-2023)

YILLAR	Bina	Yıllık değişim oranı %	Daire	Yıllık değişim oranı %
2002	43 430	-	161 920	
2003	50 140	15,5	202 854	25,3
2004	75 495	50,6	330 446	62,9
2005	114 254	51,3	546 618	65,4
2006	114 204	0,0	600 387	9,8
2007	106 659	-6,6	584 955	-2,6
2008	95 193	-10,8	503 565	-13,9
2009	92 342	-3,0	518 475	3,0
2010	139 616	51,2	907 451	75,0
2011	101 900	-27,0	650 127	-28,4
2012	107 816	5,8	771 878	18,7
2013	121 754	12,9	839 630	8,8
2014	139 541	14,6	1 031 754	22,9
2015	125 741	-9,9	897 230	-13,0
2016	134 099	6,6	1 006 650	12,2
2017	161 921	20,7	1 405 447	39,6
2018	104 509	-35,5	669 165	-52,4
2019	55 717	-46,7	319 720	-52,2
2020	96 169	72,6	555 132	73,6
2021	138 535	44,1	726 649	30,9
2022	127 885	-7,7	697 596	-4,0
2023	138 270	8,1	843 077	20,9
Toplam	2 385 190		14 770 726	

Kaynak:TÜİK, 2024a

2013-2023 dönemine ait yapı izin ruhsatları ve birinci el konut satış rakamlarının karşılaştırılması ile elde edilen boş konut stok oranı yukarıda belirtildiği üzere %34,44 olarak tespit edilmiştir. Belirli bir zamanda konut piyasasındaki boş konut birimlerinin toplam konut stoku içindeki payı olarak tanımlanan boş konut stok oranı (boş konut stok oranı = toplam konut stoku birim sayısı-ikamet edilen konut birim sayısı/ toplam konut stoku birim sayısı) formülünden elde edilebilmektedir (Özdemir Sarı, 2015, s.74). 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programında belirtilen referans toplam konut sayısının 3 aylık yapı izin belge istatistikleri ile güncellenmesi halinde Türkiye’de 2024 yılı itibarı ile boş konut stok oranı $40.380.000-26.309.332/40.380.000= \%34,84$ olarak hesaplanmaktadır. Bu da ister 2013-2023 dönemine ait yapı izin ruhsatları ve birinci el konut satış rakamlarının karşılaştırılması yoluyla ister toplam konut stokunun hanehalkı sayısına oranlanmasıyla elde edilsin, Türkiye’de boş konut stok oranının makul sayılabilecek seviyelerin çok üzerinde olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu oranın bölge, il, ilçe ve daha küçük yerleşim birimlerinde farklılık gösterebileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Boş Konut Stokuna İlişkin Uygulama Örnekleri

Emlak piyasasında boş konut stokunun optimal düzeyde olması, piyasanın dengeli ve rasyonel bir şekilde işleyebilmesi için şarttır. Bu yüzden piyasada seçenек oluşturabilecek ve karşılaştırma yapılabilecek kadar boş konutun bulunması gerekmektedir. Boş konut stok oranının optimal değerden daha az olması halinde piyasada balon olarak ifade edilen aşırı fiyatlanma ortaya çıkarak ihtiyaç sahibi halkın konuta erişimi zorlaşabilmektedir. Boş konut stokunun optimal değerden yüksek olması da istenen bir durum değildir. Böylesi durumlarda kaynakların verimsiz kullanımı ve israf gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca spekülative kazanç niyetiyle konutların dolaşıma sokulmayarak

bekletilmesi, boş konut stoklarının olması gerekenden çok daha fazla arttırarak, gayrimenkullerin kullanılmamaktan kaynaklı bakım ve onarım maliyetlerini yükseltmektedir.

Piyasada boş konut olmasına rağmen ihtiyaç sahiplerinin bu konutlara erişemiyor oluşu, internetin kullanımının bu kadar yaygın olduğu bir dönemde iletişim ve haberleşme imkânlarının yetersizliği ile açıklanamaz. Türkiye’de hükümet destekli olarak yıllardır devam ettirilip her yıl yeni nicel hedefler koyulan konut üretim sürecindeki plansızlıkların yanı sıra bireysel düzeydeki kötü niyet içeren davranış paternlerinin de boş konut stoklarını arttırdığı gözden kaçırılmamalıdır. Enflasyonist ortamda daha fazla gelir elde edebilmek adına belirlenen fahiş kira ve konut satış bedelleri, ev sahibi-kiracı ve mülk sahibi-alıcı gerilimlerine yol açarak toplumsal barışı tehlikeye düşürmektedir. Son yıllarda Türkiye’de ev sahibi ve kiracılar arasındaki kira ve tahliye davalarının sayısında yaşanan artışlar bu gerçekliğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Yukarıda sayılan olumsuzlukların yaşanmaması için boş konut stoklarının doğru bir şekilde tespit edilip yönetilmesi gerekir. Bunun başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi halinde, yeni konutların planlı ve ihtiyaca yönelik olarak üretilmesi kolaylaşacaktır. Mevcut boş konut stoklarının ihtiyaç sahiplerinin taleplerini karşılayacak şekilde kullanıma sokulabilmesi bazı kamusal müdahaleleri gerektirebilir. Ancak bu kamusal müdahalelerin konut piyasasındaki işleyişi bozmaması oldukça önemlidir. Türkiye’de 2022/Haziran döneminde yürürlüğe koyulan ve 2 yıl devam eden %25 kira fiyat artış sınırlaması sonrası oluşan fahiş kira fiyatları, iyi niyetli olsa bile bazı kamusal müdahalelerin beklenilenin tam tersi etkiler yapabildiğini göstermiştir.

Dünyanın birçok farklı yerinde devletler, boş konut stoklarını yönetebilmek adına çeşitli uygulamaları hayata geçirmiştir. Fransa’da 29.7.1998 tarih ve 98-657 sayılı Kanun’un “Konuta Erişim” başlıklı bölümünde, boş konut vergisi adı altında bir yıldan uzun süre boş olan konutlar için vergi alınacağı hükme bağlanmıştır. Kanuna göre, bir konutun boş sayılabilmesi ve vergi konusu edilebilmesi için son iki yılda art arda 30 günden fazla iskân edilmemiş olması gerekmektedir. Tüm şartların oluşması halinde Fransa’da boş konut vergisi, yıllık kira bedelinin ilk sene %10’u, ikinci sene %12,5’i ve üçüncü seneden itibaren ise %15’i olarak tahakkuk ettirilmektedir (URL 1). Fransa’da 2014 yılından bu yana tatil evi sahiplerinden konut vergisinin yanı sıra “ikinci konut vergisi” de alınmaya başlanmıştır. 2023 yılı ocak ayı itibari ile ise Fransa’da boş konutlara ilişkin vergi oranları güncellenerek 500.000’ den fazla nüfusu olan ve konuta erişimde zorluklar yaşanan bölgeler için boş konut vergisi ilk yıl %17, ikinci yıl %34 olarak belirlenmiştir (URL 2).

Avustralya’da 1 Ocak 2018’den itibaren yürürlüğe koyulan boş konut vergisi ile (Vacant Residential Property Tax) Viktoria Eyaleti’nde belirlenen 16 belediyede bulunan boş evler vergilendirilmiştir. Belediye sınırları içerisinde bulunan ve önceki takvim yılında altı aydan fazla süre boş bırakılan evler için boş ev vergisi tahakkuk ettirilmektedir. Bu vergi konuta erişimi kolaylaştırabilmek için Melbourne’un orta ve iç banliyölerinin çoğunda da uygulamaya koyulmuştur. Avustralya’da boş ev vergisi, mülkün sermaye artırılmış değerinin %1’i oranında hesaplanmakta ve yıllık olarak tahsil edilmektedir (URL 3).

Kanada’da az kullanılan ya da kullanılmayan konutlar üzerinden alın vergi (Underused Housing Tax) 1 Ocak 2022 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Vergi genellikle Kanada’da ikamet etmeyen, Kanadalı olmayan konut sahipleri için %1 oranında uygulanmakta olsa da bazı durumlarda bu vergi bazı Kanadalı ev sahipleri (belirli ortaklar, mütevellî heyeti ve şirketler gibi) için de geçerli olabilmektedir (URL 4). Ayrıca Kanada’nın Vancouver kentinde boş ev vergisi adı altında (Empty Homes Tax) 2017 yılından bu yana mülkün değeri üzerinden %3 oranında vergi alınmaktadır. Yerel yönetim alınan bu verginin nedenini bölgede konutlara erişimi kolaylaştırmak ve barınma ihtiyacının adil şekilde karşılanabilmesi şeklinde açıklamaktadır (URL 5).

Amerika Birleşik Devletleri’nin San Francisco kentinde 8 Kasım 2022 tarihinde “Boş Evler Vergisi” (The Empty Homes Tax) alınmasına ilişkin halk oylaması yapılmış ve seçmenler tarafından onaylanarak 1 Ocak 2024 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanun belirli konut birimlerinin bir takvim yılında 182 günden fazla boş tutulması halinde vergilendirilmesine hükmetmektedir. “Boş Evler Vergisi” açısından konut birimi, müstakil ev, apartman dairesi, mobil ev, bir oda grubu veya ayrı yaşam alanları olarak tasarlanmış tek bir oda anlamına gelmektedir. Vergi oranları konutun büyüklüğüne göre değişmektedir. 2024 yılı için 1.000 m² den küçük konutlardan 2.500 dolar, 1.000-2.000 m² konutlardan 3.500 dolar, 2.000 m² den büyük konutlardan ise 5.000 dolar yıllık vergi alınmaktadır (URL 6).

California eyaletine bağlı bir diğer kent olan Oakland’ da ise 2019 yılından bu yana “Parsel Vergisi” (Parcel Tax) adı altında, içinde bulunulan takvim yılında 50 günden fazla süre kullanılmayan evler için vergi alınmaktadır. Bu vergi ile bölgede yaşamaya çalışan çok sayıda evsiz için fon oluşturulmak ve çevre kirliliğini önlemek amaçlanmaktadır. Vergiden düşük gelirli kimseler, engelliler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve devam eden inşaatlar istisna tutulmuştur. Konutun türüne ve amacına göre parsel başına 3.000 dolar ile 6.000 dolar vergi alınmaktadır (URL 7).

OECD verilerine göre (OECD, 2024) sezonluk konutların ve tatil evlerinin boş konut stokunun %40’ını oluşturduğu İspanya’da son zamanlarda makul fiyatlı konutlara erişim önemli bir sosyal sorun halini almıştır. Bu sorunu görmezden gelemeyen yöneticiler 24.5.2023 tarihinde yeni bir konut yasası (Ley de Vivienda) çıkarmıştır. Bu kanunla yerel yönetimlere, 2 yıl boş kalan mülkler için konutun yıllık emlak vergisinin %50’sine kadar, 3 yıl boş kalan mülkler için ise konutun yıllık emlak vergisinin tamamı kadar ceza uygulama yetkisi verilmiştir. Aynı belediye sınırları içerisinde 2 ya da daha fazla mülkü olan kişilerden cezai şartları taşımaları halinde ise sorumlu oldukları konutların yıllık emlak vergisinin %150’sine kadar ceza kesilebilmektedir (URL 8).

Yabancı kişi ve yabancı yatırımcıların önemli miktarda mülk edindiği İspanya’da yıl içerisinde çok az kullanılan ya da hiç kullanılmayan konutlar için ayrıca “Emsal Gelir Vergisi” adı altında ek bir vergi de uygulanmaktadır. Yabancıların sezonluk ve yazlık olarak kullandığı mülklerin yılın tamamında veya bir bölümünde boş kalması halinde, söz konusu mülkün kiralanması durumunda elde edilebilecek potansiyel gelir vergilendirilmektedir. “Emsal Gelir Vergisi” Avrupa Birliği Vatandaşları için %19, diğer ülke vatandaşları için ise %24 oranında uygulanmaktadır (URL 9). Yeni Konut Kanunu (Ley de Vivienda) ile ev sahiplerine evlerini dolaşıma sokmaları halinde bazı teşvikler ve vergi indirimleri de uygulanmaktadır. Özellikle kiralık konut arzının kısıtlı olduğu bölgelerde boş mülklerini kiralayan kişilere, gereken şartları taşımaları halinde kira sözleşmelerinde beyan edilen gelir üzerinden %50 ile %90’a varan vergi indirimleri uygulanabilmektedir (URL 10).

İngiltere’nin South Holland Bölgesi’nde boş konutların ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunulabilmesi için vergi ve cezalardan farklı olarak birtakım uygulamalara başvurulmaktadır. Bölge konseyinde 17.3.2020 tarihinde alınan kararlar çerçevesinde boş konut stokunun yerel yönetim tarafından takip edilip kullanıma ve ekonomiye kazandırılması hedeflenmiştir. Buna gerekçe olarak bölgedeki konut talebinin yüksek olması gösterilmiştir. Bölgede bakım ve onarım isteyen boş konutların tekrar kullanıma sunulabilmesi için ev sahiplerine gereken şartları taşımaları durumunda “Boş Ev Hibesi” imkânı sunulmaktadır. Ayrıca 2004 yılında çıkarılan boş konut yönetim yasası ile bölgenin güvenlik ve refahını sağlayabilmek adına yerel yönetimlere boş konutlara el koyabilme ve bu konutları yönetebilme hakları da verilmiştir. Bu yetkilere dayanarak yerel yöneticiler boş konutları yaşanabilir hale getirebilmek için iyileştirmeler yapabilmekte, boş konutları kamulaştırabilmekte ve konut üzerinde tasarruf sağlayabilmektedir. Tüm bunların yanı sıra 2019/Nisan döneminden itibaren, uzun süreli boş olan tüm konutlar için, konut sahiplerinin ödemek zorunda olduğu emlak vergisinin %200’ü kadar ceza tahakkuk ettirilmektedir (URL 11).

Sonuç

TÜİK’in yayınladığı gelir dağılımı istatistiklerine göre 2023 yıl sonu itibari ile yıllık ortalama hanehalkı geliri 167.983 TL olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2024e). Aynı dönemde Endeksa verilerine göre Türkiye’de ortalama konut kirası 14.472 TL, kiralık konutların ortalama m² fiyatı ise 128 TL olmuştur (Endeksa, 2024). Buna göre bir yıllık hanehalkı geliri 167.983 TL iken aynı dönemde bir yıllık ortalama konut kirası ise 173,664 TL olmaktadır. Yani ortalama bir hanehalkı, elde ettiği tüm gelirini barınma ihtiyacına ayırsa bile, söz konusu gelirin bu ihtiyacı karşılamaya yetmeyeceği ortadadır. 2018 yılından günümüze değin ağırlaşarak devam eden bu sorunun kriz seviyesine ulaşması ise 2022 yılında yürürlüğe sokulan %25 konut kira artış sınırlaması ile olmuştur. İyi niyetli olarak kiracıları fahiş kira artışlarına karşı korumak amacıyla yapılan bu kamusal müdahale, emlak piyasasının işleyişini bozmuş, yüksek enflasyonun da etkisi ile konut kira ve satış fiyatları astronomik seviyelere ulaşmıştır.

İhtiyacı olan kişilerin konuta erişimini olumsuz etkileyen bu gelişmeler, Türkiye’deki boş konut stoklarının dolaşıma sokulması fikrinin tartışılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de ilk kez 2023 yılında boş konutlardan artan oranlı vergi alınmasına yönelik olarak getirilen öneriler karşılık bulmamış, kiracıları koruma niyetiyle %25 kira artış sınırlaması uygulamasına devam edilmiştir. Bu durum eski kontrata sahip olan kiracıların evden çıkmamak için ev sahiplerine direnmelerine, evlerini daha iyi bir kontratla kiralamak isteyen ev sahiplerinin ise emsallerinden çok daha yüksek kira bedelleri talep etmelerine sebep olmuştur. Ev sahibi ve kiracılar arasındaki uyuşmazlıkların artmasıyla temkinli davranmak isteyen kişiler, evlerini kiralamaktan kaçınmaya başlamışlardır. Tüm bu gelişmeler, OECD ülkeleri içerisinde en çok konut üretimine sahip olan Türkiye (OECD, 2024) için boş konut stok fazlasının optimal seviyelerden uzaklaşmasına yol açmıştır.

Günümüzde, Türkiye’nin konut sorununu “Yeni Konut Üretim Sorunu” olarak tarif etmek mümkün değildir. Kentsel ve bölgesel planlama açısından değerlendirildiğinde, Türkiye’nin konuta ilişkin çözülmesi gereken temel sorunları; bölgelerarası konut üretim eşitsizlikleri ve bölgelerarası konuta ekonomik erişebilirlik farkları ekseninde toplanmaktadır. Türkiye’de 2002 yılından günümüze değin üretilen konutlar nicel açıdan tatmin edici düzeylerde. Buna rağmen üretilen konutlardan ihtiyaç sahiplerinin tam manası ile yararlanamaması bir taraftan barınma sorununu derinleştirirken diğer taraftan da boş konutların sebep olduğu kaynak israfını arttırmaktadır.

Türkiye’de boş konutların sayısının azaltılması ve bu konutların emlak piyasasında dolaşıma sokularak ekonomiye kazandırılması için yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:

- Tespiti ve takibi zor süreçleri içeren boş konut envanterlerini oluşturabilmek için bölgesel ve ulusal düzeyde bilgi ağları kurulmalıdır.
- Toplu konut projelerinin kentlerin farklı bölgelerinde ihtiyaç dahilinde gerçekleştirilmesi teşvik edilmelidir.
- Yapı ruhsat belgeleri verilirken bölgedeki mevcut konut stoku göz önünde bulundurulmalıdır.
- Uzun süre kullanılmamaktan dolayı metruk hale gelen konut ve binaları yeniden yaşanabilir hale getirebilmek için yerel yönetimlerce tadilat ve yenileme çalışmaları yapılmalıdır.

- Sebebi ne olursa olsun uzun süre boş kalan konutlar yerel yönetimler tarafından satın alınarak sosyal kirali konut şeklinde ihtiyaç sahiplerine sunulmalıdır.
- Arsa tahsisi sağlanan inşaat şirketlerinin üretmiş olmalarına rağmen satamadıkları ve atıl konumda olan konutlar maliyetine kamulaştırılmalıdır.
- Sahip oldukları konutları daha yüksek gelir sağlayabilmek için bir sözleşmeye bağlı kalmadan günlük olarak kiralayan ev sahiplerine yönelik denetimler arttırılmalı, kısıtlayıcı önlemler alınmalıdır.
- Kent merkezlerine uzak toplu konut bölgelerinde yaşamayı cazip hale getirecek ulaşım, istihdam, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin yeterliliği arttırılmalıdır.
- Boş konut stok oranlarının fazla olduğu bölgeler kendine yetebilir hale getirilmeli ve bunların kent merkezlerine olan bağımlılıkları azaltılmalıdır.
- Konutların boş kalma süreleri dikkate alınarak, artan oranlı boş konut vergi uygulamaları hayata geçirilmelidir.
- Boş konutları emlak piyasasında dolaşıma sokabilmek adına ev sahiplerinin elde edecekleri gayrimenkul sermaye iradlarına yönelik vergi indirimleri uygulanmalıdır.
- Bakım ve tadilat gerektiren konutların yaşanabilir hale getirilebilmesi için ev sahiplerine düşük faizli kredi imkânları sunulmalıdır.
- İnşaat firmalarının gerçekleştirdiği lüks konut projelerinde satılamayan ve uzun süre boş kalan konutlar, Toplu Konut İdaresi'nin gerçekleştireceği projelere kaynak oluşturması için devlet tarafından uygun bedellerle satın alınıp dolaşıma sokulmalıdır.
- Küçülen hanehalkı yapısı ve yalnız yaşayan ebeveyn istatistikleri dikkate alınarak daha az odaya sahip ve daha küçük konutlar üretilmelidir.
- Deprem riski taşıyan alanların dönüştürülmesinde, boş konut stokları ihtiyaç sahiplerinin kullanımına sunularak kentsel dönüşüm süreci hızlandırılmalıdır.
- Konuta erişim sıkıntısı yaşanan yerlerde spekülasyon amaçla konutlarını kiraya vermeyen ev sahiplerine cezai müeyyideler uygulanmalıdır.
- Konut kira artışı sınırlaması uygulamasından vazgeçilerek, emlak piyasasının kendi içerisinde denge bulmasına fırsat tanınmalıdır.

Kaynakça

- Bayrak İ. C. & Telatar O. M. (2021). İnşaat sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 1283-1297.
- Belsky, E. & Goodman, J. L. (1996). Explaining the vacancy rate-rent paradox of the 1980s. *The Journal of Real Estate Research*, 11(3), 309-323.
- Belsky, E. (1992). Rental vacancy rates: A policy primer. *Housing Policy Debate*, 3(3), 793-813.
- Callahan, J. L. (2014). Writing literature reviews: a reprise and update. *Human Resource Development Review*, 13(3), 271-275. <https://doi.org/10.1177/1534484314536705>
- Endeksa (2024). 2023 yılı ortalama konut kira fiyatı. <https://www.endeksa.com/tr/blog/yazi/endeksa-acikladi-aralik-ayinda-kira-artisi-hiz-kesti-bazi-bolgelerde-kucuk-dususler-var>, Erişim Tarihi: 25.05.2024.
- Fawley, B. W. & Neely, C. J. (2013). Four stories of quantitative easing. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 95(1), 51-88.
- FEANTSA (2016). Access to decent and affordable housing in Europe: case studies and innovative solutions, filling vacancies: real estate vacancy in europe: local solutions for a global problem. <https://www.feantsa.org/download/filling-vacancies-real-estate-vacancy-in-europe-local-solutions-for-a-global-problem-short-version6570491700181194618.pdf>, Erişim tarihi: 09.04.2024.
- Gabriel, S. & Nothhaft, F.E. (2001). Rental housing markets, the incidence and duration of vacancy, and the natural vacancy rate. *Journal of Urban Economics*, 49, 121-149.
- Glock, B. & Häussermann, H. (2004). New trends in urban development and public policy in eastern Germany: Dealing with the vacant housing problem at the local level. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 919-929.
- Hagen, D.A. & Hansen J.L. (2010). Rental housing and the natural vacancy rate. *Journal of Real Estate Research*, 32(4), 413-433.

- Huuhka, S. (2016). Vacant residential buildings as potential reserves: a geographical and statistical study. *Building Research & Information*, 44(8), 816-839.
- Madden, D. & Marcuse, P. (2016). *In Defense of Housing: The Politics of Crisis*. London, Verso.
- MB (2024). Döviz Kurları. <https://tr.investing.com/currencies/usd-try-historical-data>, Erişim tarihi: 16.05.2024.
- Molloy R. (2016). Long-term vacant housing in the United States. *Regional Science and Urban Economics*, 59, 118-129.
- Sanli, O. & Peker, O. (2023). Enflasyon, kur, faiz ve gelirin konut satışlarına etkisi: Türkiye örneği. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 37-60. <https://doi.org/10.26650/JEPR1104822>
- OECD (2024). OECD housing stock and construction. Affordable Housing Database, Directorate Of Employment, Labour and Social Affairs, Social Policy Division. <https://www.oecd.org/els/family/HM1-1-Housing-stock-and-construction.pdf> Erişim tarihi: 23.05.2024.
- Özdemir Sarı Ö.B. (2019). *Redefining the housing challenges in Turkey: An urban planning perspective*. In: Özdemir Sarı Ö.B., Özdemir S.S., Uzun N. (eds). *Urban and Regional Planning in Turkey*. Switzerland: Springer, 167-184.
- Özdemir Sarı, Ö.B. (2015). *Konut üretiminde aşırılık ve stok boşluk oranları: Yenimahalle ve Altındağ örnekleri*. Konut içinde, Şehir Plancıları Odası Yayınları, 73-84.
- Paul, J. & Criado, A. R. (2020). The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know? *International Business Review*, 29(4), 101717. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2020.101717>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2020). 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2019/11/2020_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf Erişim tarihi: 11.03.2024
- Thalmann, P. (2012). Housing market equilibrium (almost) without vacancies. *Urban Studies*, 49(8), 1643-1658.
- TÜİK (2024a). Yapı izin belgeleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaate-ve-konut-116&dil=1>, Erişim tarihi: 23.05.2024.
- TÜİK (2024b). Konut satış istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaate-ve-konut-116&dil=1>, Erişim tarihi: 15.05.2024.
- TÜİK (2024c). Nüfus istatistikleri. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=HanehalkiSayisi>, Erişim tarihi: 21.05.2024.
- TÜİK (2024d) Nüfus istatistikleri: Boşanma. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=Bosanma>, Erişim tarihi: 21.05.2024.
- TÜİK (2024e). Gelir dağılımı istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53711> Erişim tarihi: 11.05.2024.
- TÜİK (2024f). İnşaat Maliyet Endeksi, Temmuz 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Insaat-Maliyet-Endeksi-Temmuz-2024-53666> Erişim tarihi: 03.02.2025.
- TÜİK (2021). Bina ve konut nitelikleri araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bina-ve-Konut-Nitelikleri-Arastirmasi-2021-45870> Erişim tarihi: 11.04.2024.
- URL 1: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000206894>, Erişim tarihi: 23.05.2024.
- URL 2: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000044991402, Erişim tarihi: 23.05.2024.
- URL 3: <https://www.sro.vic.gov.au/videos/vacant-residential-land-tax>, Erişim tarihi: 26.05.2024.
- URL 4: <https://www.canada.ca/en/services/taxes/excise-taxes-duties-and-levies/underused-housing-tax.html>, Erişim tarihi: 26/5/2024.
- URL 5: <https://vancouver.ca/home-property-development/empty-homes-tax.aspx>, Erişim tarihi: 26.05.2024.
- URL 6: <https://sftreasurer.org/business/taxes-fees/empty-homes-tax-ehf>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- URL 7: <https://www.oaklandca.gov/topics/vacantpropertytax>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- URL 8: <https://manzanareslawyers.com/blog/empty-property-tax-spain>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- URL 9: <https://www.housesinspain.com/blog/property-taxes-in-spain>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- URL 10: <https://manzanareslawyers.com/blog/empty-property-tax-spain>, Erişim tarihi: 27.05.2024.
- URL 11: <https://www.sholland.gov.uk/article/5338/Empty-Homes>, Erişim tarihi: 28.05.2024.
- Wang, K. & Immergluck, D. (2019). Housing vacancy and urban growth: explaining changes in long-term vacancy after the US foreclosure crisis. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34(2), 511-532.
- Xiao, Y. & Watson, M. (2019). Guidance on conducting a systematic literature view. *Journal of Planning Education and Research*, 39, 93-112.
- Vakili-Zad C. & Hoekstra J. (2011). High dwelling vacancy rate and high prices of housing Malta a mediterranean phenomenon. *Journal of Housing and the Built Environment*, 26, 441-455.

Dilthey'in Bilgi Teorisi İnşası ve Pozitivizm ile Apriorizme Yönelik Eleştirileri

Dilthey's Construction of the Knowledge Theory and Criticism for Positivism and Apriorism

Hatice BİLEK^{1*}

^{1*}Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kayseri, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
hatice.durna@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 06.08.2024
Kabul/Accepted: 19.12.2024

Atıf/Cite as:
Bilek, Y. (2025). Dilthey'in bilgi teorisi inşası ve pozitivizm ile apriorizme yönelik eleştirileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 144-151.

Öz

Amaç: Dilthey'in epistemolojik bir temel üzerine kurduğu teori, pozitivizmle hesaplaştığı ölçüde Kant'ın transandantal felsefesi ile de bir hesaplaşma içerisindedir. Bu iki akım, ona göre doğru bir bilgi teorisinin inşasını imkansız hale getirmektedir. Dışsal gerçekliğe önem vererek insanın biricikliğini, içsel tecrübesini ve ruhsal gerçekliklerini göz ardı eden, onun maddi yönüyle ilgilenen ve onu yalnızca gözlemin konusu haline getiren pozitivizm ve böyle algılanan empirizm Dilthey'e göre eksiktir. Kant'ın transandantal felsefesi de tıpkı pozitivizm gibi artık önemini yitirmiş ve yeni bir bilgi teorisinin inşası Dilthey'in nazarında zorunlu hale gelmiştir. Bu yeni bilgi teorisinin amacı da insanın bilincinin yapısal anlamını vurgulamaktır. Bu bağlamda çalışma, Dilthey'in bilgi teorisini, pozitivizm ve apriorizmle olan hesaplaşması üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışmada araştırma ve analiz etme yöntemi kullanılmıştır. Dilthey'in bilgi teorisini hangi temeller üzerine kurduğu incelenerek bu bağlamda pozitivizm ve apriorizmi hangi sebeplerle eleştirdiği değerlendirilmiştir.

Bulgular: Çalışmada Dilthey'in tin bilimlerini, bilginin transandantal olanaklarını sorgulayarak ve yaşamın sadece rasyonel açıdan değerlendirilmesinin yanlışlığını vurgulayarak temellendirdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle onun bilgi kuramı, Kant'ın transandantal felsefesiyle ve Comte'un pozitivizmiyle hesaplaşması sonucunda ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir.

Sonuç: Sahip olduğu kompleks yapı nedeniyle yaşam yalnızca bütünsel bir perspektiften anlaşılabilir. Dilthey'e göre doğa bilimlerinin bakış açısını benimseyen pozitivist yöntem gözlem ve deneyi bilginin kaynağı olarak görür. Kant'ın apriori teorisinde de aklın tarihselliği eksik kalmıştır. Bu nedenle bu iki yoldan hareketle yaşam bütünsel olarak anlaşılamaz. Dolayısıyla Dilthey'in tin bilimleri ve doğa bilimlerini ayırması ve insanın tinsel yönünü önemsemesi haklı bir gerekçedir.

Özgünlük: Çalışma, Dilthey felsefesinin tin bilimlerini başka bilimsel yaklaşımların denetiminden kurtarma amacında olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Dilthey'in yaşam ile tecrübe kavramlarından hareketle insanın bireysel varlığını görmezden gelen anlayışlara yönelik eleştirilerinin haklılığını serimlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Dilthey, Comte, Kant, Pozitivizm, Apriorizm.

Abstract

Aim: Dilthey's theory, which he built on an epistemological basis, is also in a reckoning with Kant's transcendental philosophy as much as it is reckoning with positivism. According to Dilthey, these two currents make it impossible to construct a correct theory of knowledge. According to Dilthey, positivism and such perceived empiricism, which ignores man's uniqueness, inner experience and spiritual realities by paying attention to external reality, dealing with its material aspects and making it the subject of observation, is incomplete. Kant's transcendental philosophy, just like positivism, has lost its importance and the construction of a new theory of knowledge has become necessary in Dilthey's view. The aim of this new theory of knowledge is to emphasize the structural meaning of human consciousness.

Method: In the study, research and analysis method was used. By examining the foundations on which Dilthey built his theory of knowledge, the reasons for criticizing positivism and apriorism in this context were evaluated.

Results: In the study, it was determined that Dilthey based the spiritual sciences by questioning the transcendental possibilities of knowledge and emphasizing the mistake of evaluating life only from a rational perspective. For this reason, his theory of knowledge emerged and developed as a result of his confrontation with Kant's transcendental philosophy and Comte's positivism.

Conclusion: Because of its complex structure, life can only be understood from a holistic perspective. According to Dilthey, the positivist method, which adopts the perspective of natural sciences, sees observation and experiment as the source of knowledge. This historicity of reason was also missing in Kant's a priori theory. For the reason, life cannot be understood holistically based on these two ways. Therefore, it is justified for Dilthey to separate spiritual sciences and natural sciences and to attach importance to the spiritual aspect of humans.

Originality: The study reveals that Dilthey philosophy aims to save the spiritual sciences from the control of other scientific approaches. In addition, based on Dilthey's concepts of life and experience, it demonstrates the legitimacy of his criticisms of understandings that come outside the individual existence of man.

Key Words: Dilthey, Comte, Kant, Positivism, Apriorism.

Giriş

1833-1911 yılları arasında yaşamış olan Alman filozof Wilhelm Dilthey, 19. yüzyılda tin bilimlerinin doğa bilimlerinden ayrılması ve kendi özerk alanını oluşturmaya için öncülük eden ve bu konuda düşünce tarihine önemli ölçüde katkı sağlayan bir düşündürdür. İleri sürdüğü görüşlerle gerek 19. yüzyıl gerekse on bir yılını yaşadığı 20. yüzyıla fazlaca etki eden Dilthey günümüzde de etkileyciliğini sürdürmektedir. Onun felsefesini anlayabilmek, temelde hangi düşünceden hareket ettiğinin ya da hangi problemi konu edindiğinin ortaya çıkarılmasıyla olanaklı hale gelir. Her düşünür için kendi çağının problemleri görüşlerinin doğmasında belirleyici etkindir. Nitekim düşünce tarihine bakıldığında filozofların epistemolojik açıdan izledikleri çizgi ve felsefi olarak geliştirdikleri yöntemler, teorik ve pratik anlamda yaşamın içerisinde tespitini sağladıkları problemlerin çözüm olanakları ekseninde belirginleşmektedir. Bu açıdan Dilthey felsefesi için itici faktör, kendi çağında gerçekleşen bilimler arasındaki ayrılık ve bu ayrılık sırasında ortaya çıkan felsefenin özgünlük sorunudur. Diğer yandan Dilthey'in görüşlerinin şekillenmesinde o dönemde bilimle ilgili tartışmalarda hakimiyeti elinde tutan pozitivist bilim anlayışının ve Kant'ın devrim niteliğindeki felsefesinin etkisi de yadsınamayacak ölçüde büyüktür. Nitekim Dilthey'in kendisi de Kant'ın kendi felsefesinde ne kadar etkili olduğunu kabul etmektedir.

Her ne kadar Kant'tan etkilenmiş olsa da Dilthey, onun apriori temelli geliştirdiği felsefesi ve aklın tekelinde sabit ve cansız hale getirdiği kategorileri ve tarihsellikten yoksun akıl eleştirisini eksik ve hatalı bulmaktadır. Birçok yönden eksik ve hatalı gördüğü bir diğer bilgi teorisi olan pozitivism de Dilthey'e göre aşılması gereken birçok probleme kaynaklık etmektedir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak bu çalışmada öncelikle pozitivism ve apriorizmin tanımları verilmek suretiyle, söz konusu izmlerin tarih sahnesinde ortaya çıkış serüvenleri ve tarihsel süreç içerisinde nasıl bir gelişim kaydettikleri genel bir anlatımla gösterilmektedir. Ardından Wilhelm Dilthey'in pozitivism ve apriorizme yönelik ortaya koymuş olduğu eleştirilerden hareketle kendi bilgi teorisini nasıl bir zemin üzerinde temellendirdiği ayrıntılı bir şekilde serimlenmektedir. Özet bir ifade ile çalışma, Dilthey'in bilgi teorisini inşa ederken hangi düşünsel sistemlerle hesaplaştığının ifade edilmesi amacını taşımaktadır.

Pozitivism Eleştirisi

İngilizce positivism, Fransızca positivisme, Almanca positivismus olarak adlandırılan pozitivism genel anlamda modern bilimi temel alan, ona uygun düşen ve batıl olan inanışları, metafizik ve dini, insanoğlunun ilerlemesinin önündeki engeller olarak bilim öncesi fikir çeşitleri ya da formları olarak gören dünya görüşü demektir (Cevizci, 1999, s. 707). “Genel anlamda pozitivism, deney yoluyla açıklanabilen ve gözlenebilen anlamlarına gelmektedir” (Ballıkaya, 2015, s. 88). 19. yüzyılda başta Fransa olmak üzere Avrupa'yı etkisi altına alan Fransız devrimi ve sanayi devrimlerinin toplumsal yankıları hayli derin olmuştur. Söz konusu etkiler kargaşayı da beraberinde getirmiş, toplumsal değişim zorunlu hale gelmiş ve topluma yön verme konusunda farklı düşünsel yöntemler kendilerini göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda görüş geliştiren Auguste Comte, döneminin son derece dikkat çekici bir düşünürü olmuştur. Comte ve onun gibi düşünenler, topluma pozitif hakikatler aracılığıyla yön verilmesi gerektiği kanaatinde olmuşlar ve sosyal problemlerin çözüme kavuşturulması için aklın ve bilimin izinden gidilmesini salık vermişlerdir. Öğretide bilim, doğa

bilimleriyle olanaklı olmaktadır. Doğal olarak böylesi bir anlayış her türden bilimsel etkinliklerin doğa bilimlerine ait olan metotlarla işlenmesi fikrini öne sürmektedir. Pozitivist öğretinin için bilgi bilim, bilim de doğa bilimi demektir.

Comte, yeni bir insan bilimi oluşturarak, oluşturduğu bilimi Endüstri Çağı'nda meydana gelen sosyal sorunları çözmek için kullanmayı kendine amaç edinmiştir. Pozitivizmin temelini oluşturan bu bilim, bilimsel sosyolojiyi yaratmak için de kullanılabilecektir (Cevizci, 2012, s. 901). Comte için rasyonalitenin yegane standardı bilimdir ve bilim temellendirilmeye gereksinim duymaz. Ona göre etik, metafizik ya da teoloji bilime ait olan araştırma metotları aracılığıyla temellendirilemez. Comte, görevinin; her zaman salt bilimsel kavramlar ile düşünme edimini gerçekleştirecek bir zihniyeti meydana getirmek olduğunu vurgular (Cevizci, 2012, s. 903).

Pozitivizm, üzerinde düşünülebilecek tek bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi işaret etmektedir. Pozitivizmin yaygın kanısı, fizikte olduğu gibi, insana ait olan gerçekler hususunda da kesin sonuçlar elde edilebileceğidir (Ballıkaya, 2015, s. 89). Her bilimsel düşünce arka planında başka düşünceleri barındırır. Başka bir ifadeyle, kendiliğinden ortaya çıkmış olan bir bilimsel düşüncenin varlığından söz edilemez. Her düşüncenin ortaya çıktığı ve sonrasında başka alanlara, dönemlere yayıldığı bir süreç vardır. *Pozitivizm de Batı'da Rönesans ve reform hareketleriyle başlamış ve buna müteakiben Aydınlanma sürecinde ortaya çıkmıştır. Pozitivizmin arka planında da Aydınlanma hareketi vardır* (Ballıkaya, 2015, s. 91-92).

Aydınlanma hareketi ile birlikte toplumun sahip olduğu değer yargıları değişiklik göstermeye başlamış ve insan merkezli bir hareket olan Aydınlanma, insanı aydınlatmaya çalışmıştır (Gökberk, 2011, s. 289). Pozitivizme zemin hazırlayan Aydınlanmanın en derin etkisi ise daha evvel de belirtildiği üzere Fransız devrimidir. Ancak yine de daha geriye doğru bir sorgulama yapıldığında pozitivizmin tam olarak ortaya çıktığı tarihe dair kesin bir bilgiye sahip olunamamaktadır. *Pozitif Felsefe Kursları* adlı eserinde Comte bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: Pozitivizm de insana ait olan diğer önemli olaylar gibi giderek çoğalan bir hızla vuku buldu. Söz konusu gelişmenin özellikle Aristoteles'in ve İskenderiye Okulu'nun çalışmalarıyla başladığı, doğa bilimlerinin Batı Avrupa'ya Araplar tarafından getirilmesiyle hız kazandığı, Bacon'un kuralları, Descartes'in düşünceleri, Galile'nin keşifleriyle insan aklında meydana gelen devasa hareket dünyada pozitif felsefenin başladığı zaman olarak gösterilebilir (Comte, 2001, s. 40). Nitekim Comte bu sözleri ile pozitivizmin başlangıcına dair net bir tarih verilemediği gerçeğini onaylar niteliktedir.

Pozitivizmin genel savı gözlem ve deneyin mutlak bilginin yegane kaynağı olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak pozitivist yaklaşım deneyin ve gözlemin konusu olmayan yahut bu yöntemle uyumlayan her türden meselenin bir kenara bırakılmasını ileri sürmektedir. Bunu yapmakla pozitivizm *değer konularını ve metafiziği reddetmektedir* (Torun, 2015, s. 6). Haliyle insanı konu edinen diğer alanlarla da ilgilenilmemiş, bu alanların bilim ile alakalı olmadıkları iddia edilmiştir. Pozitivizm tam da bu noktada Dilthey'in eleştirisi oklarını üzerine çeker. Çünkü ona göre insana ait değer konuları ve dolayısıyla tinsel bilimlerin tarihsel bağlamda temellendirilmelidir. Comte'un çağdaşı olan Wilhelm Dilthey, 1833 yılında Biebrich'te Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, teoloji, felsefe, tarih ve filoloji alanlarında eğitim almış ve akademik yaşantıya dahil olmuştur. Tinsel bilimleri tarihsel ve sistematik açıdan temellendirmeyi kendisine görev edinmiştir (Topakkaya, 2016, s. 13).

Bilimler kendi nesnelerinin ve olduğunu belirlediklerinde söz konusu nesneye ilişkin bilgiye de erişmiş olurlar. Fakat erişilen bilgi her bilim açısından aynı anlamda değerlendirilmez. Örneğin doğa bilimleri ve dolayısıyla pozitivist yaklaşım, dünyadaki fenomenleri ölçülebilir, hesaplanabilir, matematikleştirilebilir veriler olarak ele alır. Tin bilimleri ise fenomenleri, doğa bilimlerinin aksine ölçülemez, hesaplanamaz ve matematikleştirilemez biçimde konu edinir ve onları tinsel yaşam içerisinde yeniden konumlandırmak suretiyle tarihsel gerçekliğe dahil eder. Bu açıdan doğa bilimlerinin fenomenleri soyut hale getirdiğini, ancak tin bilimlerinin onları soyutluktan kurtararak yaşama yeniden dahil ederek somutlaştırdığını söylemek yanlış olmaz (Adugit, 2005, s. 248). Bu bakış açısından hareketle şu tespit açığa çıkar: Doğa bilimlerinde veriler, yasa hipotezlerine bağlı olarak açıklanırken, tin bilimlerinde ise açıklama ve anlama, olgunun hissedilmesi ve söz konusu olguyla bütünlük kurulmasıyla mümkündür (Habermas, 1995, s. 130).

Doğa bilimleri ve tin bilimlerinin bilgiye ulaşma yöntemindeki farklılığı ön plana çıkaran Dilthey, *Tin Bilimlerine Giriş* adlı eserinde bu iki bilimsel yaklaşımı birbirinden ayırmak ve tin bilimlerine özerklik kazandırmak istemiştir. Burada Dilthey'in amacı tin bilimlerine felsefi bir zemin kazandırmaktır. Başka bir ifadeyle o, tin bilimlerini felsefi açıdan temellendirmeyi amaçlamaktadır. Ona göre tin bilimleri, doğa bilimlerinin işleyişine olanak tanıyan ve bilimle ilgilenen kişilerin de içerisinde yaşadığı tarihsel ve toplumsal gerçekliğin ve bütünlüğün ifadesidir (Vanleene, 2012, s. 160). Çünkü tin bilimleri insana ait etkinlikleri konu edinen bir çeşit sınıflandırmaya işaret eder. Dilthey bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir: Tarihsel ve toplumsal gerçekliği ele alan bilimlerin bütünü tin bilimleri adı altında sıralanmaktadır. Bu sıralamanın en üstünde yer alan tin bilimi ifadesi, diğer tüm bilimleri bütünsel olarak kurmaya imkan sağlar. Söz konusu bütünün doğa bilimleri karşısında sahip olduğu sınırlar, en nihayetinde, ancak yine bu bilimlerin ortaya koydukları yapıtlardan hareketle aydınlatılarak temellendirilebilir (Dilthey, 2011, s. 24-25).

Tin bilimleri ve doğa bilimlerini epistemolojik bağlamda birbirinden ayıran Dilthey'e göre doğa bilimleri, olguların netliğini ve bu olgular arasında gerçekleşen işleyişi açıklamaya çalışır. Öte yandan tin bilimleri insanı konu edinir ve insanın yapıp ettiklerini, ürettiği şeyleri anlama gayretindedir. Doğa bilimlerinin amacı yalnızca açıklama odaklı olduğundan insanın bilgiye ulaşması yeterli bir edim olarak görülür. Oysa anlama söz konusu olduğunda tin

bilimleri, insanı bildiklerinden çok daha fazlasına sahip bir varlık olarak nitelendirir. Dolayısıyla Dilthey'e göre doğa bilimleri insanın taşıdığı bütünsel yapının yalnızca bir kısmını ön plana çıkardığı için nesnellik gayesi nedeniyle eksik bir yaklaşımı benimsemektedir. İnsana ait bu bütünsel yapının anlaşılabilirliği yaşantının temele alınması ve yaşantının anlama ile bağlantılı olarak ele alınmasıyla mümkündür. Bu noktada Dilthey, insanın tekil bir varlık olmasına karşın aynı zamanda Başka Ben'lerle birlikte yaşıyor oluşunun anlamıyla bağlantısına işaret eder (Vanleene, 2012, s. 162). Bu bakış açısıyla düşünür, insanın hem kendi yapıp etmelerinde hem de Başka Ben'lerle olan ilişkisinde edindiği tecrübenin önemine dikkat çeker.

Tecrübe kavramı bir yandan insanın tekil varlık oluşunun diğer yandan başka insanlarla bir arada yaşadığının göstergesidir. İnsan, özgül durumlarının idrakine vardığı içsel tecrübeyi tek başına ele aldığı anda söz konusu tecrübenin tekillik bilincinin doğması için yeterli olmayacağını fark eder. Çünkü insan, her şeyden önce kendi tekilliklerini ancak başkalarıyla karşılaştığında deneyimler. Öyle ki tekillik, varoluş alanında karşılaşılan Başka Ben'lerden farklı olma bilinci aracılığıyla kavranır. Daha açık bir ifadeyle tekillik bilinci, Başka Ben'leri gerekli kılar (Dilthey, 2011, s. 85-86). Dilthey'e göre tecrübe, bilincin kendini Başka Ben'lere yönelik deneyimiyle birlikte yeniden keşfetmesine olanak sağlar. Bu noktada düşünür, tecrübeyle aslında öznel bir süreçte işaret etmektedir. Nitekim insan, hem kendi tekilliklerini, hem başka insanlara dair deneyimlerini, hem de tüm bunların vuku bulduğu süreç olan tarihi yaşamın bütünselliği içerisinde öznel olarak değerlendirir. Bu açıdan Dilthey'in tecrübe kavramına ilişkin görüşleri pozitivist düşünceden farklıdır.

Bilgi teorisinde "tecrübe" kavramına fazlasıyla önem veren Dilthey, kavramın pozitif bilimler için vazgeçilmez olduğunu kabul etmesine karşın pozitivistlerin kavrama yüklemiş oldukları anlama katılmamaktadır. Aynı şekilde bilimsel çalışmalarda bilimsel tecrübeye önem vermesine rağmen bilimsel tecrübenin dışında kalan alanların göz ardı edilmesi fikrine de şiddetle karşıdır (Topakkaya, 2016, s. 16-17). Dilthey'e göre, yaşamın rasyonel çabalarla ele alınması onun sadece kendi bütünselliğini yansıtmayan bir parçaya indirgenmesi anlamına gelmektedir. Dilthey'in Comtecu pozitivistliğe yönelik eleştirilerine de bu perspektiften bakılması gerekir. Dilthey, aklın insan için ne denli mühim bir güç olduğunun farkındadır. Onun karşı çıktığı husus insanın bu özelliğine fazlaca yoğunlaşılmasıdır, zira aklın tek güç olarak kabul edilmesi Dilthey'e göre son derece yanlış bir kanıdır. İnsan dinamik bir akış içerisinde. Dolayısıyla insan edimlerine bilimsel bir metot ile yaklaşmak onun bu akışkanlığının göz ardı edilmesine neden olur (Vanleene, 2012 s. 160).

Dilthey'in pozitivistliğe yönelik yaptığı eleştirilerden onun pozitivistliğe tamamıyla karşı olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır. Daha evvel de sözü edildiği üzere Dilthey de pozitivistler gibi tecrübe kavramına önem vermektedir. Ancak pozitivistlerden farklı olarak içsel tecrübeye ve insanı insan yapan madde-ruh zenginliğine önem verir. İnsanı bütünsel bir bakış açısından hareketle, maddi-manevi boyutlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmesi onun düşüncesinin pozitivist düşünceden farklı olduğunu gösterir (Topakkaya, 2016, s. 16). Dilthey'in içsel tecrübeyi göz ardı ettiği gerekçesiyle pozitivistliği eleştiriyor olması onu idealist bir noktada konumlandırmayı da gerektirmemektedir. Çünkü bu eleştiri ile Dilthey, "metafizik sistemlerinin gerçekliği ihmal ettikleri ve onu parçaladıkları kanısındadır" (Topakkaya, 2016, s. 19). Oysa ona göre insan ve yaşam en büyük gerçekliktir. Yaşam karmaşık bir yapıdır. Dolayısıyla bu karmaşık yapının anlaşılması için yaşamın bütünlüğünün es geçilmemesi son derece önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Vanleene, 2012, s. 157).

Apriorizm Eleştirisi

Apriorizm, "genel olarak zihnin birtakım düşüncelere sahip olduğunu, bu durumun bir sonucu olarak da duyu deneyinden bağımsız olan gerçek bir bilginin olanaklı olduğunu savunan anlayıştır." İlkçağ felsefesinde Platon ve Parmenides, modern felsefe döneminde Spinoza, Descartes ve Leibniz gibi düşünürler tarafından savunulmuştur. Bu düşünürlerle göre gerçekliğin bilgisini bize sadece akıl sağlamaktadır ve bilgiyi zorunluluk ve tümellik belirlemektedir (Cevizci, 1999, s. 68). Kant'a göre, aklın tıpkı klasik metafizikteki gibi, bazı gerçekliklerle ilgili bilgi edinilebileceği iddiasından evvel sormamız gereken bir soru vardır: Neyi bilebiliriz?

Kant, bu soruyu sormakla, klasik metafiziği eleştirel felsefe adıyla anılan ve akli deneyimden bağımsız bir şekilde ulaşma gayretinde olduğu bilgiler perspektifinden soruşturan eleştirel bir sorgulamadan oluşmuş bir mahkemeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Apriori bir bilim olarak metafiziğin olanağı, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde bütünsel olarak ele alınan yaygın sorunun, yani apriori bilginin olanağı sorununun bir parçası olmak durumundadır. Aprioriden tüm deneyimlerle ilişki içerisinde olan bilgiyi anlarken doğal olarak deneyimden türetilmemiş olan bilgiyi anlamaktadır. Kant zihnimizin duyu tarafından harekete geçirilmeye gereksinim duyduğunu ve bilginin, aklın kendine ait olan kaynağından apriori olan bazı unsurları elde edebilmesinin olanaklı olduğunu düşünmektedir. Çünkü belirtildiği üzere bilgiye ait olan apriori öğeler deneyimden türetilmemiştir (Cevizci, 2012, s. 711).

Kant, böylesi bir anlayışa sahip olmakla apriori bilginin varlığından şüphe duymadığını ortaya koymakla birlikte bilgiye zorunluluk ve tümellik vasfını kazandırmayı istemektedir. Söz konusu vasıflar Kant'a göre apriori bilginin mutlak göstergeleridir. Deneyimden türetilemezler ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Apriori bilginin varlığından şüphe duymayan Kant, doğal olarak onun olanaklı olup olmamasını değil, nasıl olanaklı olduğunu sorgular (Cevizci,

2012, s. 712). Dilthey, başlangıçta Kant'ın bilginin imkanı ve varoluş şartları ile ilgili görüşlerinden etkilenmiş olmasına karşın daha sonraları kendine ait bir epistemoloji oluşturmak istemiş ve Kant'ın epistemolojisini eleştirerek işe başlamıştır.

Dilthey'in tin bilimlerini temellendirirken bilginin transandantal şartlarını sorgulamasından ötürü onun bilgi kuramının Kant'ın transandantal felsefesiyle bir çeşit hesaplaşma sonucunda ortaya çıktığı ve geliştiği belirtilebilir (Topakkaya, 2016, s. 19). Kant'a göre temel önermeler, akla ait olan kavramlara, başka bir ifadeyle kategorilere dayanmaktadır. Kategoriler gerçeklik sorununun çözüme kavuşturulmasında anahtar bir rol oynar (Kant, 2010, s. 67-69). Söz konusu kategorilerin temellendirilmesinde geriye gidilmesi mümkün değildir. Çünkü onları temellendirmemizi sağlayacak onlardan daha üst kategoriler yoktur (Kant, 2010, s. 41-48). Kategoriler bilgilerimizin temelidir ve Kant'a göre apriorilerdir. Ancak Dilthey, Kant'ın bu görüşüne katılmaz. "Ona göre insanın doğası tecrübe ve geçmiş tecrübelerle oluşmaktadır " (Masur, 1952, s. 96).

Kant'a göre kategorilerin apriori olması transandantal felsefenin sadece nesnelerle değil, aynı zamanda nesnelerden elde edilen bilgilerle uğraştığının göstergesidir. Başka bir ifadeyle Kant'a göre transandantal felsefe, bilginin apriori yanını araştıran felsefedir (Heimsoeth, 2012, s. 73). Fakat transandantal felsefenin apriori olmasından ötürü Dilthey'e göre, Kant'ta aklın tarihselliği eksik kalmıştır (Topakkaya, 2016, s. 20). Bu noktada öznel arasıllık kavramını ön plana çıkaran Dilthey, Kant'ın kategorilerinin bütün insanlar için evrensel bir biçimde genel geçer olamayacağını ve öznel arası ilişkilerde de geçerliliğinin mümkün olmadığını dile getirir. Çünkü Dilthey'e göre deneyimden bağımsız bir gerçeklik söz konusu değildir. Öznel arasıllık ile Dilthey, apriori ilkelere göre işleyen ve evrensel açıdan paylaşılan insan yetileri varsayımının savunulamaz olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece birey başkalarıyla paylaştığı nitelikleri öznel arası ilişkiyle tanır ve onların kendinde ortaya çıkma olasılığının farkında olur. Bu açıdan öznel arasıllık aprioriden farklı olarak daha az kesinlik taşısa bile yine de daha somut bir temele sahiptir ve bu sebeple kişiler arası iletişim ve deneyimin niteliği daha fazla üstlenilmelidir (Dilthey, 1975, s. 249).

Anlaşılan o ki, apriori olması gereken şeyler bile Dilthey'in görüşüne göre deneyimden ortaya çıkmalıdır. Dilthey, bireye ve akla tarihi ve kültürel bir bakış açısıyla yaklaştığı için bilgi arayışında transandantal şartlar aramamaktadır. Çünkü ona göre bilgiyi oluşturan unsurlar ve kategoriler tarihsel olmakla birlikte görelidirler. Bilincin gerçek varoluş şartları canlı ve tarihsel süreçlerken, Kant'ın apriorisi sabit ve ölüdür (Topakkaya, 2016, s. 20). Kant için kategoriler aklımızın doğasından ortaya çıkarken Dilthey için ise kategoriler deneyim alanının daha geniş bir perspektifte bulunmasıyla değişiklik gösterebilen şeylerdir. Çünkü ona göre kategoriler, aklımızın deneyiminden bağımsız olarak düşünülemezler. Onlar zamana endeksli, tarihsel, tekil ve özeldirler (Topcu, 2017, s. 118). Akıl ise tekil olan kategorilerle tekil olan gerçekliği kavrama yetisidir (Dilthey, 2011, s. 76-77) Buradan hareketle, "*bilen özne artık Kant'ta olduğu gibi bilginin zamanüstü şartlarının imkânıyla karakterize edilmemektedir* " (Topakkaya, 2016, s. 23).

Dolayısıyla Dilthey'in anlayışına göre kategoriler tarihsel olmakla birlikte değişkendirler. Ona göre kategoriler bir yandan yaşamı oluşturan şeylerin ne olduğuna işaret ederken, diğer yandan yaşamın kavranmasını sağlayan hayata ilişkin yüklemelerdir. Bu durumda Kant'tan farklı olarak Dilthey, kategorilerin bizzat deneyimden türetildiğini ileri sürmektedir. Bu sebeple onlar, ne tümüyle biçimlendirilebilir ne de kapsamlı olarak listelenebilir (Dilthey, 1961, s.96). Dilthey bu bağlamda tarihsel bir akıl eleştirisi geliştirmiş olmaktadır. Bunu yapmakla klasik, temellendirici akıl anlayışının yerine anlamacı aklı getirmekte, başka bir ifadeyle theoria'nın yerine hermeneutia'yı koymuş olmaktadır (Topcu, 2017, s.119).

Temellendirici akıl bize, tek tip, homojen bir dünya tasarımı sunmaktadır. Oysa Dilthey'e göre dünya heterojendir, çünkü gerçekliği içerisinde barındıran "yaşama dünyası" değişimin alanıdır. Bu bakış açısıyla temellendirici aklın yaşamı kavraması da mümkün görünmemektedir. Çünkü teorik akla ait olan ilkeler ile yaşamın içerisine girilemez. Zira o her zaman bir değişim içerisindedir. Onu kavramak yalnızca "anlama" ile mümkündür. Dolayısıyla Dilthey'de theoria'nın yerini hermeneutik alması, insan ifadelerinin eleştirel şekilde yorumlanması yoluyla öznel arasıllığın ve değişimin alanı olan yaşama dünyasının doğrulanmasını içermektedir (Dilthey, 1975, s. 258).

Dilthey'in Bilgi Teorisi İnşası

Dilthey, felsefe tarihindeki her bir düşünürün yaptığı gibi kendisine bir problem edinerek bir felsefe projesi olarak kendi bilgi teorisini inşa eder. Ona göre problem, bilimlerin metafizikten kurtularak geliştirdikleri yöntemlerden hareketle ilerlemeye çalışmalarıdır. Bilimlerin sistematik olarak metafizikten kurtulmaları memnun olunacak bir gelişmedir. Fakat Dilthey'e göre bu olumlu görülen bilimsel temellendirme anlayışları ciddi bir problemi beraberinde getirir. Söz konusu problem insana ait yaşanmış gerçeklikteki kaynakların gözden kaçırılmasıdır (Makreel, 1982, s. 41). Nitekim modern çağda gelişme kaydeden mekanik doğa bilimleri elde ettikleri bulguları sosyal bilimlerle ilişkilendirerek insanın tarihsel ve toplumsal bağlarını göz ardı etmişlerdir.

Metafizik temellendirmeye gerek duymadan kendi geliştirdikleri yöntemlerle toplumu ve insanı anlama hususunda birtakım mesafeleri aşan bilimlerin bulguları metodik açıdan belirli bir güvenliğe sahiptir. Ancak Dilthey'e göre uygulamada tam tersi bir durumla karşılaşmak mümkündür. Çünkü gerek bireysel ve sosyal etkinliklerin ilkesi ve

motifi, gerekse amacı söz konusu olduğunda radikal bir belirsizlik gün yüzüne çıkmaktadır (Topakkaya, 2016, s. 124). Toplum bilimlerinin soyut doğa ilişkileriyle bağlantılı olarak ele alınması, toplumun sabitlenmesine yol açar. Bu durum toplum bilimlerinin karanlık ya da aydınlanmamış şekilde içgüdü ve duygular alanına genel ve rasyonel temelde bir ilke olmaksızın dahil olmasına sebep olmaktadır (Dilthey, 1922a, s. 91). Dilthey eylem motifinin bireye dışarıdan verilmesinin toplumu kendi yaşam formundan uzaklaştırdığını ileri sürmektedir.

Toplumun yaşam formundan uzaklaşması onun için gerekli olan genel ve rasyonel ilkelerin kaybı anlamına gelir. Toplumsal ve tarihsel bağların kopmasına neden olan bu kayıp, yalnızca bilimler arasındaki ilişkinin sekteye uğraması sonucunu getirmekle kalmaz. Aynı zamanda toplumsal yapının iletişim imkanını da ortadan kaldırır. Geçmiş ile gelecek arasında var olan birlik artık mevcut değildir. İşte bu noktada Dilthey, modern bir toplumda felsefi temellerin ve varoluş koşullarının tam olarak bir kriz durumu içerisine çekildiğini belirtir (Topakkaya, 2016, s. 125). Bu belirlemesinin ardından kendi bilgi teorisini inşa etmeye girişir.

Kriz ortamında oluşturmak istediği bilgi teorisiyle Dilthey, tecrübe ya da deneyim ile birlikte yaşam pratiklerini ön planda tutar. Bunun nedeni onun, insanı bütünsel bir varlık olarak ele almasıdır. Çünkü ona göre insan tecrübesi yalnızca fiziksel fenomenler aracılığıyla gerçekleşmez. Tecrübe kavramı fiziksel fenomenlerin yanında bilinç fenomenlerini de içerisinde barındırmaktadır. Başka bir ifadeyle bilinçte dış dünya ve içsel canlılık bir birlik oluşturur (Topakkaya, 2016, s. 18). Empirik veriler tecrübe esnasında kuşatıcı olabilmek için hem fiziksel hem de tinsel gerçekliğe temas etmelidir. Bu açıdan Dilthey'e göre olumlu katkıların yanında felsefede bir krize neden olan modern doğa bilimlerinin karşısında tin bilimleri de hak ettiği değeri kazanmalıdır.

Dilthey'e göre insan damgasını taşıyan her şey tin bilimlerinin konusu olmaktadır (Dilthey, 1965, s. 148). Bu ifadesinden hareketle onun düşünce tarihine en önemli katkısının tin bilimlerini hak ettiği düzeye ulaştırması olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Dilthey, nesnel bir dünya anlayışına sahip olan doğa bilimlerinin aksine insan varoluşunu kapsayan bir dünya görüşünü ikame etme amacındadır. Bu amaçla bilgi teorisine konu olan tinsel dünyayı insan yaşamından hareketle inşa etmektedir. Çünkü tinsel dünya görüşü sınırlı bir yaklaşım olmayıp, kendisini insana yönelik tüm alanlarda etki bağlantısı şeklinde ortaya koyan bir yaklaşımdır (Dilthey, 1965, s. 152). Dolayısıyla onun perspektifi insan tecrübesini içsel ve dışsal olmak üzere her yönden değerlendiren bütünsel bir bilgi teorisine işaret etmektedir.

Dilthey, kendi bilgi teorisini ortaya koymadan evvel yanlış bulduğu teorileri eleştirir. Önceki iki başlıkta ifade edildiği üzere söz konusu yanlış teorilerin ilki pozitivistizmdir. Ona göre tecrübenin pozitif bilimler için de vazgeçilmez bir kavram olduğu peşinen kabul edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle tecrübe, bütün pozitif bilimlerin dayanağıdır (Dilthey, 1922b, s. 29). Fakat pozitivistizmin tecrübe kavramı hem soyut hem de tamamlanmamıştır. Çünkü insan madde ve ruh zenginliğine sahip bir varlıktır ve pozitivistizm bu zenginlikle tek taraflı şekilde alakadar olmaktadır. Dilthey'in insanı bir bütün olarak tüm boyutlarıyla ele alması onun pozitivistlerden noktadır (Topakkaya, 2016, s. 16). Ona göre bilginin olanak koşulu içsel ve dışsal tecrübenin birlikte ve dinamik bir süreçte ele alınmasında saklıdır. Bu ifadeyle Dilthey'in, içsel tecrübeyi devre dışı bırakan pozitivistizmin karşısında yer aldığı açıktır.

Dilthey pozitivistizmin empirist yaklaşımına karşı olduğu kadar, yanlış bulduğu ikinci teori olan Kant'ın apriorizmine de karşıdır. Ona göre insanın yaşam formu içerisinde önemli bir yer tutan tarihsellik, Kant'ın apriori bir sistem üzerine kurduğu felsefesinde göz ardı edilmiştir. Apriori sistemin işaret ettiği yapı sabit ve mekaniktir. Ancak bilincin varoluşu canlı ve tarihsel bir süreci gerektiren fiziksellik ve tinselliğin oluşturduğu birliğe bağlıdır (Özlem, 2015, s. 72-73). Dolayısıyla tecrübenin içsel yanını kavramak tarihsel gelişim içerisinde mümkündür. Tarihselliği göz ardı eden apriorizm bu algıdan son derece uzaktır. Bu uzaklık nedeniyle apriorizm içsel gerçekliklerle örülü tinsel dünyaya nüfuz edemez.

Dilthey'in olumlu birer gelişme olarak ortaya çıkan ancak süreç içerisinde insanın bütünsel yapısını gerektiği gibi konu edinmeyerek tek yanlı bir anlayışla sınırlı kalan pozitivistizm ve apriorizme yönelik eleştirilerinin serimlenmesi sonucu bilgi teorisinin işaret ettiği hususlar net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Dilthey'in bilgi teorisiyle neyi amaçladığı sorusu sorulduğunda, tin bilimlerinin inceleme konusu olan insanla her açıdan bağlantılı olmasını, bizzat yaşamın kendinden doğan bir bilgi türü olarak oluşturulmasını amaçladığı genel bir çerçeve olarak belirginleşmektedir. Burada sözü edilen yaşam yalnızca tek bir kişinin yaşamı değildir. Yalnızca bir kişiye ait olan yaşam tarihsel sürecin de bir kısmı demektir (Uygur, 1996, s. 118). Dilthey'in yaşam anlayışı insanın toplumu oluşturan bir varlık olması dolayısıyla tarihsellik bağlamında ortaya koyduğu ürünler ve diğer insanlarla arasındaki etkileşimden doğan bir bağlam şeklindedir. Tin bilimleri söz konusu bağlam etrafında şekillenmelidir. Yaşam tinsel yapının insan etkinlikleri ve etkileşimi sonucunda zaman ve mekana yayılan bu bağlam üzerinden anlaşılır (Dilthey, 2021, s. 201).

Dilthey, bilimlerin önermelerinin yöneldikleri nesne itibarıyla şekillendiğini ifade etmektedir. Bilimlere bu perspektiften bakıldığında genel olarak iki nesne türünden hangisine yöneldikleri onların yöntemlerini belirleyen odağı gösterir. Söz konusu iki nesneden biri, insanın kendisini içerisinde bulduğu doğa, diğeri de insanın kendi ürünü olarak ortaya çıkan tarihtir (Adugit, 2005, s. 247). Bu iki nesne türü kendine has nitelikleri içerisinde barındırır. Doğa, insanın varlığından ve etkinliklerinden bağımsız bir fonksiyona sahiptir. Tarih ise insan etkinlikleri ve insanlar arası karşılıklı etkileşimin sonucu olarak doğmaktadır. İnsana özgü bütün faaliyetler belirli bir süreçte ortaya çıktığı için tarihin insan etkinlikleri için toprak altı işleve sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz (Masur, 1952, s. 95-96).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Dilthey'in bilgi teorisi tarihsellik üzerine kuruludur. İleri sürdüğü tarihsellik düşüncesi, eleştirdiği deney ve gözlem odaklı pozitivizm ve tinsel gerçekliği ıskalayan Kant'ın apriorizminden farklı şekilde inşa edilmiştir. Bu iki yaklaşımda da bilgi edinme sürecinde boşluklar söz konusudur. Bunun nedeni pozitivizmde insan tecrübesinin yalnızca deneysel boyutuna yer verilmesi ve Kant'ın apriori zeminde işaret ettiği kategorilerle ulaşılan bilgide tinsel gerçekliklerin bulunmamasıdır. Dolayısıyla Dilthey'in karşı olduğu ilk husus insanın bütünselliğini görmezden gelen sabit ve doğa bilimi temelli anlama yetisidir (Dilthey, 1977, s. 6). İkinci husus ise aklın önderliğinde yaşamsal etkileşimden uzaklaştırılan kategorilerden hareketle insanın içsel yaşam tecrübesini devre dışı bırakan apriorizmdir.

Dilthey'in bu iki hususu olumsuzlayarak geliştirdiği bilgi teorisi tin bilimleri irtibatlı olduğundan insan eylemlerinin olanak koşulu olan tarihsel dünya ön plana çıkar. Bunun nedeni Dilthey'in bilgiye ulaşmak için tin bilimlerinin ve tarihselliğin kuşatıcı gerçekliğinden yola çıkılması gerektiğine yönelik savıdır. Bu açıdan tarih ekseninde şekillenen tin bilimleri doğa bilimlerinden ayrı bir bilim haline gelmiştir. Ancak hemen burada belirtilmesi gereken bir durum vardır ki o da kendisini tinsel gerçekliklerden soyutlayan doğa bilimlerinin de tin bilimleri gibi yaşamın kendinden türeyen bir bilim olduğudur. Dilthey'in nazarında tin bilimleri, yaşamın tüm formlarını içerisinde barındırdığı için doğa bilimlerinden ayrı bir yere konuşlanmıştır. Öte yandan tin bilimleri başta olmak üzere kaynağını yaşamdan alan tüm bilimlerin öznesi bir ve aynı gerçekliğe karşılık gelmektedir. Söz konusu gerçeklik insandır. Bütün bilimler bu gerçeklik kapsamında betimleme ve açıklama yapmanın yanında yargı ifadeleri, kavram ve teoriler ileri sürerler (Dilthey, 2021, s. 18). Dolayısıyla bilimlerin öznesi olan insanın yapıp etmelerinin zemini olan tarihten ayrı düşünülmesi ve tarihi hesaba katmadan bilim yapılması mümkün değildir.

Tin bilimleri tarihsel ve toplumsal gerçeklikten hareketle yaşamın bütünselliğini göz önünde bulundurarak yaşamı ve yaşamın değerini yeniden canlı hale getirir. Bu anlamda Dilthey'in bilgi teorisi dolaysız kesinliğe sahip yaşamın bilgisine erişmeyi olanaklı kılar. Aynı şekilde tin bilimlerinin metodu olan içsel tecrübeye yer açar. İnsana ve tinsel dünyaya yönelik dolaysız kesinlik Dilthey'e göre anlama yoluyla sağlanmaktadır (Dilthey, 2011, s. 38). Anlama ile yaşamdan yola çıkmak ve yaşantının dolaysızlığı içerisinde tecrübeyi içselleştirmek mümkün olur. Daha açık bir ifadeyle yaşamayı ve tecrübe etmeyi yine yaşamın kendisinden hareketle anlamak Dilthey'in bilgi teorisinin ana fikrini oluşturur (Mish, 1995, s. 35).

Sonuç

Dilthey, tin bilimleri ile doğa bilimlerini birbirinden ayırma hususunda kendince haklı bir gerekçeyi uygulamaya koymuş gibi görünmektedir. Ona göre doğa bilimleri bir konuyu, bir nesneyi, bir olguyu ele alırken söz konusu ögeyi kendisinden farklı bir şeymiş gibi kendi karşısında konumlandırmakta ve böyle ele almaktadır. Pozitivizm, dünyaya doğa bilimleri perspektifinden bakan zihinler tarafından kabul gören bir akımdır ve pozitivizmde de bireyin gözlemlenmesi karşısındakilere bırakılmıştır. Dilthey'e göre böylesi bir yöntem tin bilimlerinde uygulanamaz. Bunun nedeni tin bilimlerinin nesnesi ile o nesneyi konu edinecek olanın bir olmasıdır. Yaşam kompleks bir yapıya sahiptir. Onu anlayabilmek ancak bütün olanın bütünselliğinin göz önünde bulundurulduğu bir bakış açısıyla mümkün olur. Bu nedenle insanı yalnızca maddi yönüyle ele almak onun bütünselliğinin yadsınması anlamına gelir ki Dilthey buna tamamen karşıdır.

Dilthey'e göre doğru bir bilgi teorisinin inşası için pozitivizmden uzak durulması gerektiği kadar apriorizmden de uzak durulması gerekir. Çünkü Kant'ın düşüncesinde transandantal felsefe aprioridir. Bu nedenle Dilthey'e göre Kant'ta aklın tarihselliği eksik kalmıştır. Oysa Dilthey'in bilgi teorisinin en belirgin özelliği insan ve onun tarihselliğidir ve bu anlayış onun tüm felsefi görüşlerinde etkili olmuştur. Kant'ın aksine bilgi teorisi inşası sırasında Dilthey'in sormuş olduğu sorular soyut değil somut sorulardır ve yine Kant'ın aksine Dilthey, insanın ruhsal yönünü tin bilimlerinin konusu olarak görmektedir. Çünkü ona göre tarihsel dünya tin bilimlerinde kurulmaktadır ve tarihsel dünyanın özü itibarıyla kendisini açığa vurması tin bilimleri sayesinde olanaklıdır.

Dilthey, tin bilimlerine dayalı olarak konu ve yöntem açısından temel olabilecek bir bilgi teorisi oluşturmayı amaçlayarak, bilgiye ulaşmanın gerçek imkanlarını ortaya koymasının yanında düşünce özneleri olarak bizlere, sabit, etkisiz bir formdan kurtulup yaşama yönelmemiz konusunda bir aralık sunar. Bu aralık aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir varlık olan insanın içinde bulunduğu dış dünyayı içsel bir yapıda ele alması için bir çeşit davet niteliği taşımaktadır. Dış dünyanın içselleştirilmesi, başka öznelerle kurulan etkileşime de zemin hazırlayan bir durumdur. İnsanın kendisini ve diğer insanları yaşantılar ve karşılıklı etkileşim üzerinden anlaması Dilthey'in tin bilimlerini kurarken üzerinde durduğu önemli bir noktadır. Çünkü ona göre insan temelli bütün konular tin biliminin sınırlarına dahil olmaktadır.

Sonuç olarak, çağının hakim düşünce geleneklerini eleştirel bir tarzda inceleyen Dilthey, onlarda gördüğü eksik ya da hatalı temaların üzerine giderek kendi bilgi teorisi inşasını gerçekleştirmiştir. Bu açıdan Dilthey, bilgiye ulaşmanın gerçek ve bütünlüklü yolunun doğa bilimlerinden ayırdığı tinsel bilimlerde tarihsel dünyanın kurulumundan geçtiğini belirtir. Onun bilgi teorisi günümüzün bilgi anlayışlarının da sorgulanmasına imkan sağlayan bir teori olarak karşımızda

durmaktadır. Çağımızın modern insan tasarısına bakıldığında Dilthey'in ne denli önemli bir soruna işaret ettiği açığa çıkar. Çünkü modern çağda bilgiye ulaşmanın imkanı son derece kolaydır. Ancak tecrübe ve yaşamın bütünselliğine dikkat çeken Dilthey'in bilgi teorisi, bir bilgi teorisi olmaktan öte dünya, tarih, insan ve toplumu içine alan yapısıyla insana bilgiyi de yaşamın kendisi gibi içselleştirmesi gerektiğini hatırlatan bir kılavuz sunmaktadır.

Kaynakça

- Adugit, Y. (2005). Dilthey'de tin bilimlerinin temellendirilmesi ve sorunları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 245-260. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41202/507827>
- Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm, tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33, 87-106. <https://doi.org/10.21497/sefad.40653>
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dilthey, W. (1922a). *Das Leben Schleiermachers*. Berlin: Mulert, H.
- Dilthey, W. (1922b). *Einleitung in die Geisteswissenschaften Band I*. Leibzig und Berlin: B. G. Teubner.
- Dilthey, W. (1961). *Pattern&Meaning In History*. United States of America: George Allen Published.
- Dilthey, W. (1965). *Gesammelte Schriften VII. Band: Der Aufbau Der Geschichtlichen Welt In Den Geisteswissenschaften*. Stuttgart: B. G. Teubner-Verlags Gesellschaft.
- Dilthey, W. (1975). *Philosopher Of The Human Studies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Dilthey, W. (1977). *Descriptive Psychology And Historical Understanding*. Netherlands: Martinus Nijhoff, The Hague.
- Dilthey, W. (2011). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Dilthey, W. (2021). *Tarihsel Dünyanın Tin Bilimlerinde Kurulumu*. Ankara: Fol Kitap.
- Gökberk, M. (2011). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (1995). Dilthey'in Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim. *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. Ankara: Ark Yayınları.
- Heimsoeth, H. (2012). *Kant'ın Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kant, I. (2010). *Arı Usun Eleştirisi*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Masur, G. (1952). Wilhelm dilthey and history of ideas. *Journal of the History of Ideas*, 13(1), 94-107.
- Mish, G. (1995). Tin Bilimleri Kuramı İçinde Yaşama Felsefesi Düşüncesi. *Hermeneutik Üzerine Yazılar*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Özlem, D. (2015). *Kant Üstüne Yazılar*. İstanbul: Notos Kitap.
- Topakkaya, A. (2016). *Wilhelm Dilthey ve Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Topcu, B. (2017). Wilhelm Dilthey'in Tarih Felsefesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Torun, C. M. (2015). İnsan bilimleri ve pozitivizm arasındaki gerilim. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 8(1), 1-16. <https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/cngz-positivism-ethos-16.pdf>
- Uygur, N. (1996). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vanleene, S. (2012). Wilhelm Dilthey'de anlama üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 52(1), 155-168. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66785/1044358>

A Qualitative Research on the Concept of Digital Dementia from the Perspective of Academics

Akademisyenlerin Bakış Açısıyla Dijital Demans Kavramı Üzerine Nitel Bir Araştırma

Rukiye ÇAKMAK^{1*}

Damla TOPÇU²

Dilek YILDIRIM GÜRKAN³

^{1*}Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Yozgat, Türkiye

²Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Kovancılar Meslek Yüksekokulu Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Elazığ, Türkiye

³Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Yozgat, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
rukiye.yorulmaz@yobu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 20.03.2024
Kabul/Accepted: 13.02.2025

Atıf/Cite as:
Çakmak, R., Topçu, D. & Yıldırım Gürkan, D. (2025). A qualitative research on the concept of digital dementia from the perspective of academics, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 152-160.

Abstract

Aim: The incidence of dementia is increasing worldwide, posing a significant health challenge. While dementia has many causes, the frequency of exposure to digital technologies is believed to accelerate the process of digital dementia. The aim of this study is to conduct a qualitative investigation into the concept of digital dementia from the perspective of academics, aiming to understand the effects of digital technology use on cognitive functions and to explore the definition, symptoms, and prevention of digital dementia in depth.

Method: Qualitative research method was used in the study. The research was designed with a phenomenological approach and the criterion sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used as the sampling method. In the research, a semi-structured interview form was prepared and data was collected using the in-depth interview technique. In the research, the data collected from 12 academics were analyzed thematically.

Results: In the research; It is seen that the participants use digital technology mostly for shopping, obtaining information and education, that digital technologies have a negative impact on the physical, psychological, cognitive and social health of the participants, and the concept of digital dementia is expressed as a new concept by the participants.

Conclusion: In order to better understand the effect of digital technologies on cognitive health, it is deemed important to conduct studies on different sample groups in order to better understand the subject.

Originality: When the literature was scanned, no study was found that both conceptually expressed the concept of digital dementia and was designed qualitatively. In this respect, the study is original and adds new findings to the literature.

Key Words: Digitalization, dementia, digital dementia.

Öz

Amaç: Demans, dünya genelinde önemli bir sağlık sorunudur ve insidansında artış öngörülmektedir. Demansın pek çok nedeni olmakla birlikte dijital teknolojilere maruz kalmanın sıklığı ise dijital demans sürecini hızlandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, akademisyenlerin perspektifinden, dijital teknoloji kullanımının sağlık üzerindeki etkilerini anlamak ve dijital demans kavramı konularında nitel bir araştırma yapmaktır.

Yöntem: Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma fenomenolojik yaklaşımla tasarlanmış olup örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmada 12 akademisyenden toplanan veriler tematik olarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Araştırmada; katılımcıların dijital teknolojiyi daha çok alışveriş, bilgi edinme ve eğitim için kullandıkları, dijital teknolojilerin katılımcıların fiziksel, psikolojik, bilişsel ve sosyal sağlığı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ve dijital demans kavramının katılımcılar tarafından yeni bir kavram olarak ifade edildiği görülmektedir.

Sonuç: Dijital teknolojilerin bilişsel sağlığa etkisinin daha iyi anlaşılması için farklı örnekleme gruplarında çalışmaların yapılması konunun daha iyi anlaşılması açısından önemli görülmüştür.

Özgünlük: Literatür tarandığında dijital demans kavramını hem kavramsal olarak ifade eden hem de nitel olarak tasarlanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışma özgün ve alan yazına yeni bulgular ekleyen bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, demans, dijital demans.

Introduction

Dementia represents one of the major global challenges for health and social care in this century. More than 50 million people worldwide suffer from dementia, and it is estimated that this number will triple by the year 2050 (Morovic et al., 2019, p. 332). Dementia is an umbrella term used for various diseases that significantly impair a person's ability to carry out daily life activities, affecting memory, other cognitive abilities, and behaviors (WHO, 2022). Dementia is generally defined as a progressive cognitive impairment that leads to a loss of independent function (Ljubenkova and Geshwind, 2016, p. 397). It is also a deterioration resulting from damage to the central nervous system, affecting multiple cognitive areas and preventing an individual from carrying out daily activities, characterized by a long-term and often gradual decline in thinking and remembering ability, severe enough to interfere with daily functioning, and categorized as a severe brain disease (Öz et al., 2022, p. 11; Woo, 2015, p. 6). Common symptoms of dementia include emotional problems, language difficulties, and decreased motivation (Arakelyan, 2019, p. 1). Additionally, behavioral and psychiatric symptoms such as personality changes, disturbances in perception and problem-solving, hallucinations, and emotional fluctuations are also observed (Yavral and Aydın Güngör, 2016, p. 134). When looking at individuals diagnosed with dementia, it is observed that they struggle with forgetfulness, having difficulty remembering phone numbers, names of people, or individuals. It is also observed that excessive use of digital technologies such as computers, smartphones and the internet prevents the balanced development of brain functions (Woo, 2015, p. 6).

In recent years, various mobile communication devices such as phones have been increasingly used by more people every day (Khalid and Rehman, 2021, p. 9). According to the We Are Social report, as of 2023, the world population has reached 8.01 billion. Of this world population, 5.44 billion (68%) are mobile phone users, 5.16 billion (64.4%) are internet users, and 4.76 billion (approximately 60%) are social media users. This number is increasing day by day (We Are Social, 2023). Similarly, according to the Digital 2023 Turkey report prepared by We Are Social, out of the 85.59 million population in Turkey, 81.68 million (95.4%) are mobile phone users, 71.38 million (83.4%) are internet users, and 62.55 million (73.1%) are social media users (Digital 2023: Turkey, 2023).

With the advent of technology in our lives, the human mind and body have begun to experience the dangers of technology misuse (Khalid and Rehman, 2021, p. 9). The excessive use of digital technologies brings many negative consequences, including forgetfulness (Savaş and Alparslan, 2021, p. 420). The adverse effects of digital addiction include lack of concentration, superficiality, insomnia, weight gain, loneliness, depression, social isolation, violence, physical illnesses, learning difficulties, and stress (Spitzer, 2012, pp. 14-23; Preiss and Manfred, 2014, p. 31). Furthermore, several studies have shown harmful effects of these devices on our cognitive abilities (Sandu and Nistor, 2020, p. 1; Yamamoto et al., 2018, p. 310; Khalid and Rehman, 2021, p. 9). The intensive use of the internet develops the left lobe of the brain instead of the right lobe, negatively affecting memory and attention spans. Some forms of cognitive dysfunction associated with internet use are referred to as digital dementia (Dossey, 2014, p. 70-71).

The concept of digital dementia was first defined by a German psychiatrist, psychologist, and neurologist, Manfred Spitzer, in 2012. Digital dementia refers to the cognitive impairments observed in individuals due to excessive use of digital technology. Spitzer also suggests that prolonged use of technology will block and disrupt short-term memory pathways (Spitzer, 2012, p. 296). Digital dementia is described by some as a condition where the memory and computational ability of individuals using digital technologies excessively decrease due to their dependency on them (Ahn et al., 2015, p. 39). Digital dementia is a new diagnosis of a disorder caused by addictive use of digital media (Woo, 2015, p. 1). It is also defined as a decline in mental abilities in memory, attention, and thinking areas due to frequent and prolonged use of digital communication technologies (Horoszkiewicz, 2022, p. 290; Sandu and Nistor,

2020, p. 2). The diagnosis of digital dementia is said to bring together a series of symptoms similar to Alzheimer's disease when individuals use cell phones intensively and engage in several digital activities simultaneously (Sandu and Nistor, 2020, p. 2).

Digital dementia is directly related to cognitive decline, particularly memory loss, lack of concentration, coordination deficits, attention deficits, attention deficit hyperactivity disorder (ADHD), anxiety, and anger (Fryday, 2017, p. 15). The characteristics of individuals suffering from digital dementia include difficulties in concentration and focus, memory weakness, using digital devices for more than 7 hours, inadequacy in social relationships, fear of missing out (FOMO), shortening of attention spans, and displaying emotional reactions (Woo, 2015, p. 11).

Due to the increasing prevalence of dementia and the difficulty in providing care (Yorulmaz and Dirik, 2021, p. 171), it is generally necessary to protect against dementia and specifically against digital dementia for public health. Recommendations for protecting individuals from digital dementia include being regular, getting good sleep, healthy eating, limiting sugar intake, socializing, engaging in daily physical exercise, staying mentally active, reducing stress, recognizing early signs of digital dementia, practicing meditation, laughing more, and reducing smoking (Woo, 2015, p. 15-16). Another recommendation, perhaps the most important for digital dementia, is to increase awareness of the purpose of using the internet and technologies and their impacts on health (Savaş and Alparslan, 2021, p. 420). It is undeniable that technology is of vital importance for human development, but its implications also need to be addressed (Moledina and Khoja, 2018, p. 12). Based on this issue, this research attempts to explain the concept of digital dementia through the purpose of using digital technologies and their reflections on health.

Method

Research Design

In this study, a phenomenological research design of qualitative research method was utilized. In phenomenological research, the aim is to derive common meanings from participants' lived experiences (Creswell, 2016, p. 77). Similarly, in this study, an attempt was made to derive common meanings from the experiences of academics actively using digital technologies.

Research Questions

Three main research questions were identified in the study. The first one is about the purposes for which academics use digital technology, the second one focuses on the impact of digital technology on the health of academics, and the third one concerns academics' perspectives on the concept of digital dementia.

Participant Selection

The research was qualitatively designed, and purposive sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used to obtain qualified and diverse information. Purposive sampling allows in-depth investigation of situations considered to have rich information (Yıldırım and Şimşek, 2016, p. 118). In this context, being an academic and actively using digital technologies were determined as criteria. In the research, participants who met these criteria were interviewed using a semi-structured interview form prepared in advance and through in depth interview technique. With the participant's consent, data collection was facilitated using a voice recorder.

Data Collection

Research data were collected by interviewing individuals who met the criteria and agreed to participate. The interviews were conducted between April and June 2023. The principle of voluntarism was considered when selecting participants for the study. Interviews were conducted with 12 academics who volunteered to participate. Participant information is provided in Table 1.

Table 1: Participant Information

Number	Participant Code	Age	Gender	Marital Status	Unit (Department/Program me)	Years of Experience in Profession
1	K1	36	Female	Married	Health Institutions Management	2
2	K2	30	Female	Married	Pharmacy Services	6
3	K3	41	Female	Married	First and Emergency Aid	9
4	K4	36	Female	Married	Business Management	3
5	K5	37	Female	Married	Opticianry	7
6	K6	46	Female	Married	Health Institutions Management	18
7	K7	28	Female	Single	Pharmacy Services	4
8	K8	39	Female	Married	First and Emergency Aid	8
9	K9	37	Male	Married	Child Development	16
10	K10	34	Male	Married	Coaching	7
11	K11	33	Male	Married	Medical Documentation and Secretariat	9
12	K12	26	Male	Married	Pharmacy Services	3,5

Data Analysis

Thematic analysis, one of the data analysis strategies of qualitative research method, was utilized in the study. Thematic analysis is shown as a method that can be used for a study aiming to explore using interpretations (Çakırcı et al., 2024, p. 129). Data collection continued until saturation was reached in the study. Participants in the study were coded as K1, K2, ... K12. The stages of data analysis based on qualitative research are "coding, creating themes, organizing codes and themes, and describing and interpreting findings" (Yıldırım and Şimşek, 2016, p. 244). The researchers completed the coding process in the light of the data obtained. In the next stage, codes were reviewed by the researchers again. Codes were categorized and the process of thematic analysis was initiated. Expert opinion was obtained in creating themes.

Findings

As a result of the thematic analysis process, some important themes and sub-themes were identified. The themes are (1) Purpose of Using Digital Technologies, (2) Effects of Digital Technologies on Health, and (3) Concept of Digital Dementia.

Purpose of Using Digital Technologies

Individuals use technology not for a single purpose but for various purposes. Participants also stated in the interviews that they use technology for different purposes. Thematic data regarding the purposes of digital technology use by participants are shown in Table 2.

Table 2: Participants' Views on the Purposes of Using Digital Technologies

Views on Technology Use Purposes	Participants
Information Acquisition	K1, K3, K6, K8
Education	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K8, K9, K11, K12
Shopping	K1, K2, K4, K5, K6, K7
Communication	K4, K9
Academic Activities/Work	K2, K9, K10, K11, K12
Following the Agenda	K5, K8
Commerce	K1, K3, K10
Entertainment/Leisure Activities	K7, K11, K12

Digital technologies are designed to meet individuals' needs. Individuals use digital technologies for various purposes according to their needs. Participant K1 stated that they use digital technologies for acquiring information, as well as for shopping and online courses: *"I use it for acquiring information. I use it for electronic commerce and shopping. Especially, I use it for online courses."* (K1).

It is also observed that digital technologies facilitate life for individuals. Participant K3 made a comment indicating that digital technologies facilitate life: *"To access information. Accessing information is now very easy. I use it to make my life easier. I use it for banking transactions. Using Google books instead of the library to access information, using articles also makes my job much easier."* (K3).

Participant K5 stated that they use digital technologies not only for shopping and accessing information but also for following events happening in our country: *"I use it to access the information I need due to my profession. In addition, I benefit from digital technology in some points in terms of child development. I use it to follow innovations. I use it to follow the events happening in our country. I use it for shopping."* (K5). Like K5, K8 also stated that they use digital technologies to follow the agenda. The participant's comment is as follows: *"I use it for my job, for education, for research. I use it to acquire information. I actively use it to follow developments, to follow the agenda."* (K8).

Participants also stated that they use digital technologies for research, reading articles, and preparing lessons. It is thought that the profession of the participants is effective in expressing these purposes. Participant comments are as follows:

"I use it especially for my job. I use it for communication. There are also some online trainings. I refer to them. Besides that, I mainly use it for shopping." (K4)

"For information purposes, for research purposes, especially after the pandemic period, I think that the use of digital technologies has increased even more. Besides, we use it to access information related to our profession, our lessons." (K6)

"I use it for academic activities. I use it for communication. I use it for lessons." (K9)

"I use it to read articles. I use it especially to watch matches for my hobbies. I use it to research, analyze for my job." (K11)

"I use digital technologies to prepare lesson presentations, for the academic work process, for administrative tasks." (K12)

Based on participant comments, it can be seen that digital technologies are used more for education and shopping, and digital technologies are found to have multiple uses in various aspects of life, not just for a single purpose, by participants.

Effects of Digital Technology on Health

Effects of Digital Technology on Health Participants were asked about the effects of digital technologies on their health in the study, and two themes were created. These themes are "Positive Effects of Digital Technology on Health" and "Negative Effects of Digital Technology on Health". Additionally, the theme "Negative Effects of Digital Technology on Health" was divided into four sub-themes. These sub-themes are "Negative Effects of Digital Technology on Physical Health", "Negative Effects of Digital Technology on Psychological Health", "Negative Effects of Digital Technology on Cognitive Health", and "Negative Effects of Digital Technology on Social Relationships". Thematic data on the effects of digital technologies on health are shown in Table 3.

Table 3: Participant Views on the Effects of Digital Technology on Health

The Effects of Digital Technology on Health	Participants
Positive Effects	K1, K5
Negative Effects	
Effects on Physical Health	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12
Effects on Psychological Health	K1, K2, K3, K5, K6
Effects on Cognitive Health	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K9
Effects on Social Relationships	K1, K2, K3, K5, K6, K12
The Effects of Digital Technology on Health	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K11, K12

Positive Effects of Digital Technology

Based on some participant comments, the theme of "Positive Effects of Digital Technology" has been identified. Some participant statements related to this theme are as follows:

"In fact, there are positive effects too. You can handle some things in a shorter time, so you don't get too stressed." (K1)

Participant K5, on the other hand, mentioned the positive impact of digital technology on social relationships. The participant's statement is as follows:

"I think it has a positive effect on me. Because generally, I can stay informed about social activities through social media. If there were no digital technologies or if I didn't have internet access, I would meet people less frequently." (K5)

Negative Effects of Digital Technology

Based on participant comments, the theme of "Negative Effects of Digital Technology on Health" has been divided into four sub-themes: "Physical Health Effects of Digital Technology," "Psychological Health Effects of Digital Technology," "Cognitive Health Effects of Digital Technology," and "Effects of Digital Technology on Social Relationships."

Physical Health Effects of Digital Technology

Digital technologies not only facilitate our lives but also have negative effects on individuals' health in some aspects. One of the negative effects that emerges is the deterioration of individuals' physical health. Participants especially mentioned effects such as eye problems, poor posture, headaches, joint pain, and insomnia. Participant K2 expressed that *"When I spend long hours in front of the computer, I experience **head and neck pain**."* (K2), indicating that digital technology causes head and neck pain. In contrast, K3 mentioned experiencing eye problems and headaches differently from K2. The participant's statement is as follows:

*"When I spend too much time at the phone or computer, my legs ache due to my posture. I tend to sit cross-legged, and I struggle to stand up. It causes neck pain. My **eyes get very tired**, and sometimes I have **severe headaches**."* (K3)

Participants K6, K8, and K12 have expressed that digital technologies cause eye problems. Their statements are as follows:

"I experience eye problems when I'm too immersed in technology." (K6)

"My eyes hurt when I stare at the computer for too long. I also experience pain in my lower back and spine." (K8)

Participant K12, in addition to eye problems, uniquely highlighted that digital technologies make individuals sluggish and have a negative impact on weight gain. Their view is expressed below:

"There can be an increase in eye prescription and eye fatigue. It leads to a sedentary lifestyle for individuals. I also believe it has a negative impact on weight gain." (K12)

The other participant statements are as follows:

"I believe it causes posture disorders and eye problems." (K5)

"It disrupts spinal structure. It leads to pain in the lower back, neck, and spine." (K9)

"Dealing with technology for a long time especially causes headaches for me." (K10)

"It disrupts anatomical structure. It causes sleep disorders. My eyes also burn. I also experience back pain." (K11)

The Psychological Health Impact of Digital Technology

Participants have expressed feelings of inadequacy, restlessness, and guilt when they use digital technologies for prolonged periods. The participants' statements regarding the issue are as follows:

"(...) I believe it diminishes our ability to express ourselves. I believe it slows down our thought process." (K2)

"It sometimes makes me feel inadequate psychologically. When I see that I can't keep up with life and that other people are achieving more in life, I feel inadequate." (K5)

"I feel uncomfortable when I use it too much. I feel like I'm wasting my time. Psychologically, I blame myself. Especially if I've used social media a lot during the day, I feel bad about myself psychologically." (K6).

Cognitive Health Effects of Digital Technology

Participants have expressed that excessive exposure to digital technology leads to attention deficit, makes individuals lazier in terms of memory, diminishes memorization skills, causes focus problems, and contributes to distraction.

K1 particularly emphasized that digital technology slows down memory. They stated, *"It slows down memory. We don't have to memorize too much information. This inevitably regresses our memory."* (K1) K2, on the other hand, mentioned that it slows down thought speed and distracts attention. They stated, *"I believe it slows down thought speed. It distracts attention. Even during work, a message or notification on the phone, or the pages you visit, of course, disrupts concentration on both academic and social aspects and delays the work we need to do."* (K2)

Some participants have expressed that using digital technology too frequently leads to laziness. The participants' statements on the matter are as follows:

"(...) Yes, we access information, but it also leads to laziness. For example, we've forgotten how to memorize. We struggle to memorize now. (...)" (K3)

"I believe it makes one lazy in terms of memory. It at least obstructs my desire to learn something when I want to learn it. (...) It also affects attention span. I think it increases distractibility. I experience problems with focus. I believe it has a serious impact on focus issues." (K4)

"It makes a person lazy. I mean, I think it makes one lazy in terms of research and thinking a bit. (...)" (K6)

Additionally, Participants K7 and K9 have commented on how the use of digital technology reduces the permanence of learned information. Their statements are as follows:

"I access information easily, yes, but it negatively affects the process of retaining something in mind. It doesn't stay in my mind anymore. I think it's because we're exposed to too much technology." (K7)

"It weakens cognitive skills. When you spend a long time, the ability to retrieve information from long-term memory becomes difficult. Sometimes, you can't even remember your friend's name after meeting them. Constantly looking at the screen distracts our attention. This could lead to dementia later on." (K9).

Effects of Digital Technology on Social Relationships

It is observed that digital technologies have negative effects not only on participants' physical, psychological, and cognitive health but also on their social relationships. Participant K2 expressed that digital technologies reduce social relationships, stating: *"I generally think that it reduces our connections with people, our social relationships. Because we generally use our time and our need for socializing, our need to express ourselves on social media and the internet."* (K2). K3 specifically mentioned that social media reduces socializing, saying: *"I no longer feel the need to socialize. I noticed this. Maybe before, I would have wanted to be more involved with a circle of friends. But now, social media has a great impact."* (K3). K11 and K12 emphasized the decrease in sociability. The statements of the participants are as follows:

"I think it makes not only me but everyone antisocial. I don't feel the need for too much socializing." (K11).

"It isolates individuals. You think you can manage on your own. It reduces the desire to socialize." (K12).

Digital Dementia Concept

When asked about what the term "digital dementia" meant to them, most participants stated that they were unfamiliar with the term, providing only superficial comments. Their opinions regarding the concept of digital dementia are shown in Table 4.

Table 4: Participant Views on the Concept of Digital Dementia

Participant Views on the Concept of Digital Dementia	Participant
Digital Dementia Concept	K3, K4, K6, K9, K12

Some participants' comments are consistent with the content of the concept of digital dementia. The expressions of the participants are as follows:

"I haven't heard of it before, but I can relate. Dementia is already a disorder related to brain activities. It can cause serious forgetfulness, memory loss, and serious concentration problems as these conditions progress. So, I think the content of this definition is like that." (K4)

"The disease of our time is already dementia. It has been shown in many studies that technology has an effect on this. We know that it has a very negative effect, especially on children. Digital technologies make the brain lazy. We are exposed to some electronic data, which can isolate us. I also believe that it causes attention deficit. Perhaps the increasing frequency of technology use is the underlying cause of the increase in dementia today." (K6)

"I haven't heard of the concept of digital dementia before, but I can describe it as a forgetfulness situation caused by digital addiction." (K12)

Discussion

In this study, the aim was to understand the effects of digital technology use on health from the perspective of academics and to explain the concept of digital dementia, which is a new concept in the literature. Within this scope, some questions about digital technologies were directed to the participants. Most of the participants stated that they use digital technologies for education and shopping purposes. However, in a study conducted by Yıldırımöğlu et al., participants stated that they use the internet more for social media (Yıldırımöğlu et al., 2024, p. 167).

The use of digital technologies continues to increase day by day. The intense and prolonged use of digital technology products leads to many negative effects on individuals (Savaş and Alparslan, 2021, p. 420). The use of smart devices brings along with it a weakening of face-to-face communication, an increase in individualization, information overload, causing addiction, and many psychological disorders (Çiçek, 2023, p. 69). In the study, it is seen that participants emphasize the negative effects of digital technology in terms of physical, psychological, cognitive, and social aspects. It can be said that these negative effects may vary from individual to individual and depending on the frequency of use of digital technologies.

In the study, it was observed that the concept of digital dementia was previously unheard of by the participants. More than half of the participants did not comment on the concept. The participants who commented on the concept focused particularly on forgetfulness, concentration problems, brain laziness, and attention deficit caused by digital dementia. Kim and Kang (2013) described digital dementia as a condition where memory and calculation abilities decrease as symptoms of forgetfulness appear due to unconscious reliance on digital devices (Ahn et al., 2015, p. 39). The comments of the participants support the definition made.

The rapid spread of digital technologies has significant effects on the cognitive, psychological and social structures of individuals. In this context, the concept of digital dementia, which has emerged in recent years, refers to the negative effects of excessive dependence on digital devices on memory, attention and cognitive functions. Continuous use of digital technology leads individuals to rely on digital resources instead of memorising information, which can cause problems such as forgetfulness, distraction and cognitive laziness.

No study was found in the literature that conceptualizes and designs digital dementia both conceptually and qualitatively. In this respect, the study is considered as original and contributes new findings to the literature. Further research on this topic will contribute to a better understanding of the concept of digital dementia and filling the conceptual gap in the literature. Although many studies have been conducted on the effects of digital technologies on children's health, there are not many studies directly related to the effects on adult health. Conducting more research in this regard will contribute to a better understanding of the effects of digital technologies on cognitive health and to a clearer definition of the concept of digital dementia.

Referance

- Ahn, J. S., Jun, H. J. & Kim, T. S. (2015). Factors affecting smartphone dependency and digital dementia. *Journal of Information Technology Applications and Management*, 22(3), 35-54.
<https://koreascience.kr/article/JAKO201510661373209.pdf>
- Arakelyan, H. S. (2019). Digital dementia and health, <https://www.researchgate.net/publication/335689506DigitalDementiaandHealth>

- Creswell, J. W. (2016). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (3rd ed.). Edited by Mesut Bütün and Selçuk Beşir. Ankara: Siyasal Bookstore.
- Çakırcı, K., Meral., H, Berkil., S, Çalışır., A, Önala, L. & Arslan, Ö. (2024). Thematic analysis in qualitative research. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10(37), 127-140. doi: 10.5281/zenodo.10509707
- Çiçek, E. (2023). Media and diseases in the digital age. *Journal of Awareness*, 8(1), 69-75. doi: 10.26809/joa.1976Digital (2023). <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey>.
- Dossey, L. (2014). Fomo, digital dementia, and our dangerous experiment. *Explore*, 10(2), 69-73. doi: 10.1016/j.explore.2013.12.008
- Fryday, D. (2017). Digital dementia: a modern-day neurologic health concern. https://touristtown.ca/pdf/2017-07-0428605Doug_Article.pdf.pdf
- Horoszkiewicz, B. (2022). Digital dementia and its impact on human cognitive and emotional functioning. *Journal of Education, Health and Sport*, 12(11), 290-296. doi: 10.12775/JEHS.2022.12.11.038
- Khalid, M. S. K. & Rehman, S. (2021). Digital dementia, covid-19 and brain fog, *Journal of Neurology and Clinical Neuroscience*. 5(3), 9-10. <https://www.pulsus.com/scholarly-articles/digital-dementia-covid19--brain-fog.pdf>
- Ljubenkova, P. A & Geschwind M. D. (2016). Dementia. *Seminars Neurology*. 36(4), 397-404. doi: 10.1055/s-0036-1585096
- Moledina, S. & Khoja, A. (2018). Letter to the editor: Digital dementia-is smart technology making us dumb? *Ochsner J. 2018 Spring*; 18(1),12. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5855412/pdf/i1524-5012-18-1-12.pdf>
- Morovic, S., Budincevic, H., Govori, V. & Demarin, V. (2019). Possibilities of dementia prevention - it is never too early to start. *Journal of Medicine and Life*. 12(4), 332-337. doi: 10.25122/jml-2019-0088
- Öz, D., Yıldırım, Z. Kıyıl., İ. Özbek, Y., Kulaç, İ., Erkol, G., Tihan, T., Gürvit, İ. H. & Yener, G., (2022). Forgetfulness is inevitable in old age (really?): the first step of the turquoise project. *Archives of Neuropsychiatry*, 59, 10-16.
- Preiss, R. M. & Manfred, S. (2014). Spitzer: digital dementia: what we and our children are doing to our minds. *Brno: Host. Cognitive Remediation Journal*, 3(2), 31-34. <https://cognitive-remediation-journal.com/pdfs/crj/2014/02/04.pdf>
- Sandu, A. & Nistor, P. (2020). Digital dementia. *Eastern-European Journal of Medical Humanities and Bioethics*, 4(1), 01-06. doi: <https://doi.org/10.18662/eejmhb/4.1/22>
- Savaş, B. B. & Alparslan, G. B. (2021). A new concept digital dementia: the digital dementia status of nursing students. *Continuing Medical Journal*, 30(6), 415-420. doi: 10.17942/sted.620527
- Spitzer, M. (2012). *Digitale Demenz*. München: Droemer.
- We Are Social, (2023). Digital 2023. <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/digital-2023/>.
- WHO (2022) Dementia. https://www.who.int/health-topics/dementia#tab=tab_1.
- Woo, S. (2015). Living with technology-an investigation into young adults challenge to prevent digital dementia.
- Yamamoto., H, Ito., K, Honda, C. & Aramaki, E. (2018). Does digital dementia exist?, in the 2018 AAAI Spring Symposium Series, Association for the Advancement of Artificial Intelligence. <https://kyushu-u.elsevierpure.com/en/publications/does-digital-dementia-exist>
- Yavral, F. & Aydın Güngör, H. (2016). Clinical findings in dementia. *Nuclear Medicine Seminars*, 3, 134-138. doi:10.4274/nts.2016.018
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Qualitative research methods in social sciences*, 10th Edition, Ankara: Seçkin Publishing.
- Yıldırımoglu, M., Koçyiğit, N. & Gündüz, Ş. (2024). Determination of the Reasons for Non-Preference of Mobile Payment Transactions. *Electronic Journal of Social Sciences*, 23(89), 159. 172. doi: 10.17755/esosder.1309559
- Yorulmaz, E. & Dirik, G. (2021). Caregivers of individuals diagnosed with dementia and cognitive behavioral therapy: a systematic review. *Current Approaches in Psychiatry*, 13(2), 170-191. doi: 10.18863/pgy.732086

Yeşil Aklama Yapan Markalara Karşı Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin İncelenmesi: Ciddi Oyun Üzerinden Bir Uygulama

The Factors Affecting Consumer Reactions towards Brands in Greenwashing Practices: An Application Through Serious Game

Özlem Şenel^{1*} Tülay Yeniçeri²

^{1*} Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Anadolu Bil MYO, Dış Ticaret (TR) Programı, İstanbul, Türkiye.

²Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bahçesir, Türkiye.

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
ozlemsenel@aydin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 07.08.2024
Kabul/Accepted: 04.02.2025

Atıf/Cite as:
Şenel, Ö. & Yeniçeri, T. (2025). Yeşil aklama yapan markalara karşı tüketici tepkileri üzerinde etkili faktörlerin incelenmesi: Ciddi oyun üzerinden bir uygulama, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 161-187.

Bu makale, 22.01.2024 tarihli Prof. Dr. Tülay Yeniçeri danışmanlığında hazırlanan "Yeşil Aklama Algılaması ve Yeşil Aklama Yapan Markalara Karşı Tüketici Tepkileri Üzerindeki Etkili Faktörler: Ciddi Oyun Üzerinden Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Amaç: Sürdürülebilir tüketim davranışı, tüketici sinizmi, yeşil aklama algılama düzeyi ile sosyo-demografik özelliklerin yeşil aklama yapan markalara karşı tüketicilerin tepkileri üzerindeki etkilerini incelemektir.

Yöntem: Araştırmanın örneklemi kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 386 tüketici oluşturmaktadır. Nicel araştırma yöntemi çerçevesinde TerraChoice firmasının hazırlamış olduğu "Yeşil aklamanın yedi günahı" çalışmasında yer alan yeşil aklama uygulamaları esas alınarak ciddi oyun aracılığıyla veriler toplanmış olup araştırmanın hipotezleri ise çok kategorili lojistik regresyon yöntemi ile test edilmiştir.

Bulgular: Yeşil aklama algılama düzeyi, sürdürülebilir tüketim davranışının boyutları ve sosyo-demografik özelliklerin etkisi ise her bir yeşil aklama günahına göre farklılık göstermekte olup genelde kısmen etkili olmuşlardır.

Sonuç: Yeşil aklama günahına sahip markaların her birine karşı tüketicilerin yaklaşımları farklı olmakla beraber tüketici sinizminin ise hiçbir markaya karşı verilen tepki durumu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Sonuçlara dayalı olarak tüketicilere, işletmelere ve araştırmacılara çeşitli öneriler sunulmuştur.

Özgünlük: Ülkemizde yeşil aklama konusunda çok fazla çalışma olmaması, yeşil aklama konusunu sürdürülebilir tüketim davranışı ve tüketici sinizm değişkeni ile beraber ele alan ve bunun yanı sıra yeşil aklamaya karşı tüketici tepkilerini araştıran başka bir çalışma olmaması ve verilerin ciddi oyun üzerinden toplanması açısından literatüre önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Çünkü katılımcılar standart bir anket formunu doldurmak yerine görsel olarak keyifli bir oyun içerisinde soruları cevaplamıştır.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir tüketim, tüketici sinizmi, yeşil aklama ve günahları, tüketici tepkisi, lojistik regresyon analizi

Abstract

Aim: The aim is to examine the effects of sustainable consumption behavior, consumer cynicism, and the level of greenwashing perception, along with socio-demographic characteristics, on consumers' reactions to brands engaged in greenwashing.

Method: The sample of the study consists of 386 consumers selected using a convenience sampling method. Within the framework of a quantitative research method, data were collected through a serious game based on TerraChoice's "Seven Sins of Greenwashing" study, and the hypotheses of the research were tested using a multinomial logistic regression method.

Results: The impact of greenwashing perception level, dimensions of sustainable consumption behavior, and socio-demographic characteristics varies for each greenwashing sin and has generally been partial effective.

Conclusion: Consumers' approaches vary towards each brand exhibiting greenwashing sins, but consumer cynicism does not have a significant impact on the reaction towards any of the brands. Based on the results, various recommendations have been provided for consumers, businesses, and researchers.

Originality: The limited research on greenwashing in our country, along with the absence of studies that address greenwashing in conjunction with sustainable consumption behavior and consumer cynicism, and that investigate consumer reactions to greenwashing, contribute significantly to the literature. This is especially true given that the data were collected through a serious game, where participants answered questions within a visually engaging game rather than filling out a standard questionnaire.

Key Words: Sustainable consumption, consumer cynicism, greenwashing and its sins, consumer reaction, logistic regression analyse

Giriş

Günümüzde aşırı tüketime karşı sürdürülebilir tüketim davranışının önemi, hem akademik dünyada hem de politik çevrelerde sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir (Karalar ve Kiracı, 2011, s. 67; Saba, 2019, s. 2). Yeryüzünde sürekli meydana gelen değişim, bozulma ve aşınma gibi olguların yanı sıra, gezegenimizi tehdit eden ve insanları kaygılandıran çeşitli vakalarla karşı karşıya kalmaktayız. Bu tehditlere karşı, pazarlama bağlamında “people (insan)” ve “planet (gezegen)” unsurları, 4P'nin de önüne geçerek pazarlamanın en önemli unsurları haline gelmiştir (Göktaş ve Erdoğan Tarakçı, 2022, s. 37).

Küresel ısınma, biyolojik çeşitliliğin yok olması, kentleşme oranının artması, çevre kirliliği artışı ve doğal kaynakların azalması gibi sorunlar, tüm ülkeleri ilgilendirmekte ve toplumun hayatta kalabilmesi için bilinçli tüketim, doğanın ve doğal kaynakların korunması ve çevreye duyarlı olunması ve bu duyarlılığın "sürdürülebilir" olması önem kazanmıştır (Gürlük, 2010: 95; Çelik, Akman, Ceyhan ve Akman, 2016, s. 279).

Tüketim, insan yaşamının temel bir parçasıdır ve genellikle ihtiyaçtan fazla veya bilinçsizce tüketme şeklinde gerçekleşmektedir. Markalar ve reklamlar, değerlerin, kimliğin ve sosyal konumun iletilmesinde önemli bir rol oynayarak maddi tüketimi şekillendirmektedir (Michaelis, 2003, s. 916; Özbakır ve Velioğlu, 2010, s. 72). Tüketicilerin çevresel bilinç ve sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığının artmasıyla ise satın aldıkları ürünlerin ve tercih ettikleri markaların doğa dostu olma algısı önem kazanmıştır (Baran, Söylemez ve Yurdakul, 2017, s. 1). Selvan ve Nivasini (2021, s. 14) yaptıkları çalışmada “sürdürülebilirlik” özelliğinin tüketicilerin satın alma kararı vermesinde en etkili kelime olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle son yıllarda firmalar çevre korumasına daha fazla dikkat etmeye başlamış ve “yeşil”, “eko”, “çevre dostu” gibi terimler popülerleşmiştir. Ancak bu terimler sıkça suistimal edilmekte olup birçok yeşil iddia belirsiz ve güvenilmezdir. Günümüzde ürünlerin gerçekten yeşil ya da çevreci olup olmadığına güvenmek zorlaşmakta ve yeşil satın alma kararları güvenilir bilgilere dayanarak verilememektedir (Chen, Lin ve Chang, 2014, s. 2412; Leblebici Koçer ve Delice, 2017, s. 20; Hernik, 2015, s. 272). Dolayısıyla tüketicilerin sürdürülebilirlik konusundaki hassasiyetleri ve bu konuya yönelik talepleri bazı işletmeler tarafından suistimal edilmekte olup gerçekte öyle olmadıkları halde kendilerini yeşil ve çevreci olarak göstermeye çalışabilmektedirler. Bu durum İngilizce’de greenwash ya da greenwashing olarak kullanılan terim ile ifade edilmektedir. Türkçe’de yeşile boyama (Leblebici Koçer ve Delice, 2017; Genç, 2013; Akyüz ve Durmuş, 2020), yeşil göz boyama (Ecevit, 2018a; Ecevit, 2018b; Turan, 2014), yeşil badana ya da badanalama (SKD Türkiye, 2016; Sevgi, 2020), yeşil yıkama (Boztepe, 2018), yeşil aklama (Yıldız ve Kırmızıbiber, 2019; Yapraklı ve Yıldız, 2018; Tarakçı ve Göktaş, 2019; Özel, 2015) şeklinde ifade edilebilmektedir.

Sürdürülebilirlik odaklı pazarların artmasıyla birlikte yeşil aklama (greenwashing), küresel bir pazarlama sorunu haline gelmiştir (Bladt, Van Capelleveen ve Yazan, 2024, s. 1). Bu pazarlar içinde markalar ile daha öncesinde olumsuz bir deneyim yaşamış, güvenlerini kaybetmiş, beklentileri karşılanamamış, tatminsizlik yaşadıkları için markalara karşı sinik tutuma sahip bir tüketici kitlesi de yer almaktadır (Özkaya ve Ülker, 2020, s. 115). Sinik tüketiciler sinizme sahip tüketiciler olarak ifade edilmektedir. Sinik tüketiciler, firmaların hizmet sorunlarını çözmek yerine yalnızca kârlarını maksimize etmeye odaklandığına inanmaktadırlar (Tran, Strizhakova, Usrey ve Johnson, 2022, s. 347). Bu nedenle sinik tüketiciler açısından şüpheli ürün bilgilerinden kaçınmak gerekmektedir (Ketron, 2016, s. 40). Bu tür şüpheleri yaratan ve derinleştiren bir yeşil pazarlama hilesi olarak yeşil aklama, çevreye duyarlı tüketicilerin ilgisini çekmek amacıyla bir kuruluşun çevresel performansı, uygulamaları, ürün veya hizmetleri hakkında aşırı olumlu inançlar benimsemeye yönlendiren asılsız veya yanıltıcı çevresel iddialarda bulunmaya yönelik bir iletişim olarak tanımlanmaktadır (Jog ve Singhal, 2019, s. 5; Samal ve Bhalala, 2023, s. 94). Bir üründe yeşil aklama tespit edildiğinde, ürünün sadakat, memnuniyet ve fayda unsurları kaybolur ve tüketicide kafa karışıklığına yol açmaktadır (Braga Junior, Martínez, Correa, Moura-Leite ve Da Silva, 2019, s. 226). Tüketiciler, destekledikleri markaları daha fazla satın alarak ödüllendirebilirken,

desteklemedikleri markaları satın almayı bırakarak cezalandırabilmektedirler (Öztürk ve Nart, 2016, s. 63) veya negatif ağızdan ağıza iletişim yoluyla eleştirebilmektedirler. Negatif ağızdan ağıza iletişim, kişiden kişiye yayılan ve ürün karalama, olumsuz deneyim paylaşımı sırasındaki kötüleyici bilgiler olarak tanımlanmakta olup tüketici davranışını etkilemektedir (Dalzotto, 2016, s. 418).

Sonuç olarak çalışmanın amacı, tüketici sinizmi, sürdürülebilir tüketim davranışı, yeşil aklama algılama düzeyi ve sosyo-demografik özelliklerin, yeşil aklama yapan markalara karşı gösterilen tepkiler üzerindeki etkilerini incelemektir.

Kavramsal Çerçeve ve Araştırma Modeli

Çalışmanın bu bölümünde sürdürülebilir tüketim, tüketici sinizmi, yeşil aklama ve yeşil aklama günahları ile negatif ağızdan ağıza iletişim ve tüketici boykotu kavramları açıklanırken araştırma modeli ve model çerçevesinde oluşturulan hipotezlere yer verilmektedir.

Sürdürülebilir Tüketim

Sürdürülebilir tüketim kavramı, 1992 yılında Rio'daki Dünya Zirvesi'nin Sürdürülebilir Gelişme Eylem Planı'nda 21. gündem maddesi olarak literatüre girmiştir. Zirve'de "sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak ve insan faaliyetlerinin ekolojik çevreye karşı olumsuz etkilerini en aza indirmek için tüketim kalıplarını değiştirmek insanoğlunun en büyük mücadelelerinden biridir" denilmektedir (Hayta, 2009, s. 145). OECD raporlarına göre, sürdürülebilir tüketim; gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan, yaşam döngüsü boyunca doğal kaynakların, zehirli maddelerin, atıkların ve çevre kirleticilerinin kullanımını en aza indirirken, temel gereksinimleri karşılayan ve yaşam kalitesini artıran mallar ve hizmetlerin kullanımını ifade etmektedir (OECD, 2002, s. 2).

Sürdürülebilir tüketim davranışları arasında tüketimi azaltmak, geri dönüşümlü ve eko ürünler kullanmak öne çıkmaktadır. Buna örnek olarak organik, uzun ömürlü, enerji tasarrufu sağlayan, yerel üretilmiş ve ikinci el ürünler verilebilmektedir. Ayrıca, bazı ürünlerin kullanılmaması, kiralama, paylaşma, kullanım süresinin kısaltılması, onarma ve atıkların değerlendirilmesi gibi davranışlarla da sürdürülebilir tüketim desteklenebilmektedir (Doğan, Bulut ve Kökalan Çımrın, 2015, s. 674; Karalar ve Kiracı, 2011, s. 74). Doğan ve diğerleri (2015, s. 675) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilir tüketim tasarruf, yeniden kullanılabilirlik, çevresel duyarlılık ve ihtiyaç dışı satın alma olmak üzere dört faktör çerçevesinde ele alınmıştır:

Tasarruf: Özellikle enerji tasarrufu sağlayan ürünleri tercih etmektir (Doğan ve diğerleri, 2015 s. 675). Tasarrufa yönelik sürdürülebilir tüketim davranışları arasında lambaları yalnızca gerektiğinde açıp kapatmak, kullanılmadığında elektronik cihazları prizden çekmek, enerji verimli cihazlar satın almak ve ürünleri eskiyene kadar kullanmak yer almaktadır (Ergin, 2022, s. 78). Tasarruf, enerji israfını önlemek, fosil yakıt tüketimini azaltmak, kıt kaynakları korumak, atık sorununu çözmek ve ozon tabakasını korumak açısından büyük önem taşımaktadır (Saraç, 2022, s. 270).

Yeniden Kullanılabilirlik: Mevcut olan ürünlerin kullanım sürelerinin uzatılmasını ifade etmektedir (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 675). Başka bir tanıma göre, malzemenin ana işlevi veya diğer işlevlerle birden fazla kez kullanımı anlamına gelmektedir. Geri dönüşüm ve yeniden kullanım kavramları genelde karıştırılmaktadır. Geri dönüşümde, malzemeler ham madde haline getirilip yeni ürünler üretmek için işlenmektedir. Örneğin, metal konserve kutuları geri dönüşüm tesislerine gönderilerek yeni ürünler haline getirilmektedir. Konserve kutusunu temizleyip çiçek saksısı olarak kullanmak ise yeniden kullanımdır (Elibol, Bezci, Dündar Türkkan ve Varol, 2018, s. 134-136).

Çevresel Duyarlılık: Çevreye zararlı madde içermeyen ya da bu konuya yönelik hassasiyet taşıyan firmaların ürünlerini satın almayı tercih etmektir (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 675). Çevre ile beraber o çevre içinde yaşayan diğer canlıları önemseyerek tüketim davranışı sergilemek anlamına gelmektedir (Garip, 2022, s. 183).

İhtiyaç Dışı Satın Alma: Sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde olumsuz etki yaratan ve ters yönlü ilişkiye sahip bir boyut olup ihtiyaç olmamasına rağmen mevcut ürünlerin yenileri ile değiştirilmesidir (Doğan ve diğerleri, 2015, s. 675). Tüketicilerin temel ihtiyaçlardan daha fazla satın alması olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, 10 gün için 40 ekmek gerekiyorken, 50 ekmek almak ihtiyaç dışı bir satın alma olarak değerlendirilmektedir (He, Liu, Li ve Mai, 2021, s. 1).

Tüketici Sinizmi

Sinizm, genellikle örgütler açısından ele alınan bir kavramdır, ancak 2000'li yılların başlarında tüketiciler açısından da incelenmeye başlanmış ve pazarlama literatüründe "tüketici sinizmi" olarak yerini almıştır (Akçay, 2021, s. 2). Tüketici sinizmi, firmalar arasında zararlı bir tüketici pazarı yaratan bir fırsatçılık olduğuna dair istikrarlı ve öğrenilmiş bir tutum olarak tanımlanmaktadır (Helm, Moulard ve Richins, 2015, s. 516). Tüketicilerin markalarla olumsuz deneyimler yaşaması, güven kaybı, beklentilerin karşılanmaması ve tatminsizlik, markaya karşı sinik bir tutum geliştirmelerine neden olmaktadır (Özkaya ve Ülker, 2020, s. 115).

Sinizm, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşan negatif bir tutum olarak tanımlanmaktadır (Güven, 2016, s. 152). Sinizmin duygusal boyutu, yabancılaşma ve tatminsizlik kavramları ile ilişkilidir (Chylinsky ve Chu, 2010, s. 798). Tüketicilerin işletmelere karşı gösterdikleri duygusal tepkiler söz konusudur (Sarıyer, 2021, s. 495). Sinizmin bilişsel boyutu şüphe, güvensizlik, kuşku ve itimsizlik kavramları ile ilişkilidir (Chylinsky ve Chu, 2010, s. 798). Tatminsizlik tecrübelerinin artması sonucunda tüketici zihninde firma ya da markanın güvenilirliği ya da çıkarıcı olduğuna ve tüketiciyi kötüye kullanmaktan kaçınmayacağına dair kanaat oluşmaktadır (Güven, 2016, s. 163). Sinizmin davranışsal boyutu, direniş ve düşmanlık kavramları ile ilişkilidir (Chylinsky ve Chu, 2010, s. 798; Güven, 2016, s. 164). Davranışsal sinizmde ise tüketiciler sadece sözel ifadelerde bulunmayıp bunu davranışlarına da yansıtmaktadır. Marka ya da firma açısından belki de en tehlikeli sayılabilecek olan davranışsal boyut olup çok farklı davranışsal tepkiler şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Tüketici işletmenin ürünü, markası ya da kendisi ile ilgili şikayette bulunma, dalga geçme ya da eleştirme gibi bir eylemde bulunabilmektedir (Güven, 2016, s. 164; Sarıyer, 2021, s. 491-495). Sonuç olarak tüketici sinizmi, şüphe, savunma ve nihai olarak yabancılaşma ile ifade edilen bilişsel, davranışsal ve duygusal tepkilerin sonucu oluşmaktadır (Chylinski ve Chu, 2010, s. 799).

Yeşil Aklama ve Yeşil Aklama Günahları

İngilizce "greenwash" veya "greenwashing" terimi, "yeşil" ve "beyin yıkama" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır (Samal ve Bhalala, 2023, s. 94) ve çalışma içerisinde ise Türkçesi "yeşil aklama" olarak ifade edilmektedir. Yeşil aklama, ürünün çevre dostu olduğunu veya bir şirketin ekolojik hassasiyet taşıdığını doğru olmayan bir şekilde öne sürmektir (Hernik, 2015, s. 263). Tüketicilere şirketin çevresel uygulamaları veya ürünlerin çevresel faydaları hakkında yanlış bilgi vermeyi içermektedir (Baum, 2012, s. 1). Ekolojik açıdan duyarlı bir imaj oluşturmak ise yalnızca algıyı değil, aynı zamanda müşterilerin satın alma kararlarını da etkileyebilmektedir (Hernik, 2014, s. 25).

Yeşil pazarlama alanında danışmanlık hizmeti sunan ABD'li TerraChoice firması (daha sonra UL tarafından satın alınmıştır), yeşil pazarlama iddialarındaki artışa karşılık artan yanlış veya yanıltıcı yeşil pazarlama iddialarının yeterince araştırılmamış olması nedeniyle yeşil aklamayı anlamak, tanımlamak ve ölçmek amacıyla 2007 yılında kategori lideri altı büyük mağaza üzerinde bir anket gerçekleştirmiştir. Bu çalışma sonucunda 1.753 çevresel iddia taşıyan 1.018 tüketici ürünü tespit edilmiş olup 1.018 ürünün 1.017'sinin yanıltıcı veya yanlış çevresel iddialar taşıdığını tespit etmiştir. Bu yanlış iddialar "Yeşil Aklamanın Altı Günahı" gizli takas, kanıtlanamayan iddia, belirsizlik, alakasızlık, kötünün iyisi ve uydurma/yalan söyleme olarak kategorize edilmiştir (TerraChoice, 2007). 2010'da "sahte etiketlere tapmak" günahı eklenerek "Yeşil Aklamanın Yedi Günahı" olarak genişletilmiştir (Tinne, 2013, s. 85). Bu yeşil aklama günahları aşağıda açıklanmaktadır:

Gizli Takas: Bu pazarlama hilesi, ürünün yalnızca bir sözde yeşil özelliğini öne çıkararak ürünün tamamını çevreci olarak tanıtırken, olumsuz gerçekleri kasıtlı olarak göz ardı etmektedir (Alves, 2009, s. 6). Şirketlerin, karbon kullanan ürünleri pazarlarken, ürünlerin iklim açısından faydalarını vurgulamaları ancak üretim veya kullanım sırasında oluşan diğer çevresel olumsuz etkileri açıklamaması bu günaha örnektir (Faber ve Sick, 2022, s. 3). Örneğin birçok enerji ve benzin şirketi ya da kamu kurumları, yeni enerji kaynaklarının ekonomik ve çevresel faydalarını reklamlarda öne çıkarırken, petrol çıkarımı için keşfedilmemiş alanları kullanarak doğal habitata zarar verdiklerini ve biyolojik çeşitliliği kaybettiklerini gizlemektedir (Baum, 2012, s. 430). Nestle'nin %30 daha az plastik kullanıldığı için eko-tasarımlı olduğu belirtilen Pure life su şişesi de yeşil aklama kabul edilmektedir. Çünkü plastik şişe üretiminin çevreyi kirlletici etkileri gizlenmektedir (Aggarwal ve Kadyan, 2014, s. 24).

Kanıtlanamayan İddia: Bir ürün veya firma hakkında kanıt yetersizliği olan iddialarda bulunmaktır (Faber ve Sick, 2022, s. 4). Güvenilir üçüncü taraf sertifikaları veya kanıtlar olmadan çevre dostu olduğunu iddia etmektir (Alves, 2009, s. 6) Ürünlerin birçoğunun çevreye karşı sorumlu olduğu yönünde çeşitli iddialar söz konusu iken bu ürünlerin iddiayı kanıtlayacak herhangi bir sertifikaya sahip olmadığı görülmektedir. Örneğin, Huggies bebek bezinin %100 saf ve doğal olduğu iddiaları, kimyasal içerikleri nedeniyle New York'ta dava konusu olmuştur. Ya da kanıt sunmadan belirli yüzdelerde geri dönüştürülmüş içeriğe sahip olduğu belirtilen yüz temizleme mendilleri veya tuvalet kâğıdı ürünleri, herhangi bir destekleyici kanıt veya sertifika olmadan enerji verimliliğini desteklediği belirtilen ampuller yeşil aklamaya örnektir (Baum, 2012, s. 431; Tinne, 2013, s. 85; Dimitrieska, Stankovska ve Efremova, 2017, s. 86).

Belirsizlik: Muğlak ifadeler kastedilmektedir. Bu ifadeler ya tek başına bir anlam ifade etmemekte ya da kelimenin kendisi farklı anlamlar taşıyabilecek şekilde, tüketici tarafından yanlış anlaşılması çok mümkün olacak derecede yetersiz ya da geniş şekilde tanımlama yapmaktır. "Tamamen doğal" ifadesi bu günaha bir örnektir. Arsenik, uranyum, cıva ve formaldehit doğal olarak oluşur ancak zehirlidir. "Tamamen doğal" demek mutlaka "yeşil" olduğu anlamına gelmemektedir (Tinne, 2013, s. 85; Bhagavathi, 2020, s. 333). Ya da "toksik olmayan" ifadesi belirsizdir çünkü her şey yeterli dozlarda toksiktir. "Yeşil", "çevre dostu" ve "eko-bilinçli" gibi ifadeler de ayrıntı verilmediğinde anlamsız ve belirsiz olabilmektedir (Baum, 2012, s. 431).

Sahte Etiketlere Tapmak: Kanıtlanamayan iddia günahının bir uzantısı olup sözler veya görüntüler aracılığıyla gerçek bir onay olmadan üçüncü taraf onayı gibi görünen uydurulmuş etiketler kullanmaktır (Tinne, 2013, s. 85; Aji ve

Sutikno, 2015, s. 437; Bhagavathi, 2020, s. 333). Bu durum genellikle ambalajlı tüketici ürünlerinde görülmektedir. Sahte etiketlere karşı, paydaşlar iddianın kanıtlarını veya olası belirsizlikleri araştırmalıdır (Faber ve Sick, 2022, s. 5).

Alakasızlık: Doğru ancak ürünün çevresel özellikleriyle ilgili olmayan iddiaları ifade etmektedir (Faber ve Sick, 2022, s. 5). Örneğin, yasaklanmış bir madde içermediğini belirten iddialar alakasızdır. "DDT içermez" veya "CFC içermez" gibi iddialar, bu maddelerin zaten yasaklanmış olması nedeniyle çevresel değerlendirme açısından alakasızdır (Baum, 2012, s. 431; Faber ve Sick, 2022, s. 5).

Kötünün iyisi: Ürün kategorisi içinde doğru olabilecek bir iddiadır, ancak tüketiciyi bir bütün olarak kategorinin daha büyük çevresel etkisinden uzaklaştırabilmektedir. Bir şirket, daha büyük bir günahı gizlemek için yararlı bir bilgi verme eğiliminde olabilir ancak arka planda gerçekleşen daha büyük bir günah bulunmaktadır. Sigaranın sağlığa zararlı olduğu bilinen bir gerçektir ve organik sigaralar diğer sigaralara göre daha zararsız olarak lanse edilse de halen bir sigaradır ya da yakıt tasarruflu sportif kullanımlı araçlar bu günah için örnek sayılabilmektedir (Baum, 2012, s. 431; Aji ve Sutikno, 2015, s. 437; Bhagavathi, 2020, s. 334).

Uydurma/Yalan Söyleme: Tamamen yanlış iddialar, açıkça aldatma ve asılsız çevresel iddialarda bulunmayı içermektedir (Tinne, 2013, s. 86; Faber ve Sick, 2022, s. 6). Örneğin, bir ürünün gerçek bir "Enerji Yıldızı" derecelendirmesine sahip olmadığı halde bu derecelendirmeyi iddia etmesi veya organik sertifikaya sahip olmadığı halde öyle olduğunu söylemesi (Alves, 2009, s. 7) ya da Kanada'daki Kürk Konseyi'nin kürkleri için hayvanları öldürmelerine rağmen ürünlerinin çevre dostu olduğunu belirtmesi bu günaha örnektir (Bhagavathi, 2020, s. 334).

Yeşil Aklama Yapan Markalara Karşı Tüketici Tepkileri

Tatminsizlik yaşayan müşteriler, olumsuzlukları çevreleriyle paylaşarak veya markalara karşı savaş açarak tepkilerini gösterebilirken, kimileri sessiz kalmayı tercih edebilmektedir (Sarıyer, 2021, s. 486). Benzer şekilde yeşil aklama yapan markalara karşı da tüketiciler tepkisiz kalarak satın almaya devam edebilecekleri gibi bu aldatıcı davranışlara karşı bir tepki gösterebilirler. Crié (2003, s. 61)'nin tüketici şikâyet davranış modeline göre, tatminsizlik yaşayan müşteriler genellikle boykot/terk etme veya olumsuz konuşma (negatif ağızdan ağıza iletişim) gibi tepkiler sergilemektedir. Bladt ve diğerleri (2024, s. 9) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların yalan iddialara belirsiz iddialardan daha olumsuz tepki verdikleri belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak yalan iddianın belirsiz iddiaya kıyasla ahlaki suistimal (tutulamayan söz, yalan, ihanet, aldatma vb.) olarak daha kolay, daha sık ve daha açık bir şekilde tanımlandığı belirtilmektedir. Bunun aksine Brauwer (2016, s. 249-250) tarafından yapılan odak grup çalışmasında, katılımcıların yeşil aklama yapan şirketlerden ürün almaya devam ettikleri belirtilmiştir. Bunun nedeni, şirketlerin çevreciliğini araştırmanın zorluğu, tüm şirketlerin benzer davranışları sergilemesi ve olumlu deneyimlerin ödün vermeyi gereksiz kılmasıdır. Katılımcılar, her ürünü, markayı, şirketi ve çatı kuruluşunu tek başına incelemenin imkansız olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmada yeşil aklama yapan markalara karşı tüketicilerin tepkisiz kalmayı mı yoksa ilgili markayı cezalandırmayı mı tercih edeceği araştırılmaktadır. Cezalandırıcı davranışlar olarak ise negatif ağızdan ağıza iletişim ve/veya satın almayı bırakma/boykot ele alınmaktadır.

Negatif Ağızdan Ağıza İletişim

Ağızdan ağıza iletişim, Westbrook (1987, s. 261) tarafından, belirli mal, hizmet veya satıcılarla ilgili bilgilerin diğer tüketicilere gayri resmi olarak iletildiği kişilerarası iletişim olarak tanımlanmaktadır. Yalnızca ticari kuruluşlarla ilgili kişilerarası iletişimleri ifade etmektedir. Üç temel özelliği şunlardır: kişilerarası iletişimdir, içeriği ticari konularla ilgilidir ve iletişiminin tarafsız olarak algılanması gerekmektedir (Nyilasy, 2006, s. 164-167).

Ağızdan ağıza iletişim, hem pozitif hem de negatif olabilmektedir. Pozitif ağızdan ağıza iletişim, bir marka veya ürün hakkında olumlu deneyimlerin paylaşılmasıdır. Negatif ağızdan ağıza iletişim ise olumsuz deneyimlerin veya görüşlerin yayılmasıdır. Kişiler işletmelerde meydana gelen olumsuz deneyimlerin etkisiyle beraber bazen önlemek, bazen misilleme yapmak, bazen de diğer insanları uyarmak ve korumak gayesiyle olumsuz görüş ve tutumlarını yayma ve aktarma eğiliminde olabilmektedirler. (Aydın, 2021, s. 83). Pozitif ağızdan ağıza iletişim, tüketiciler yeşil bir ürünle hoş bir karşılaşma yaşadığında ortaya çıkmaktadır ancak bu hoş olmayan bir karşılaşma olursa yeşil ürünlerle ilgili olumsuz ağızdan ağıza iletişime neden olmaktadır (Zhang, Ul Ainn, Bashir, Ul Haq ve Bonn, 2022, s. 5).

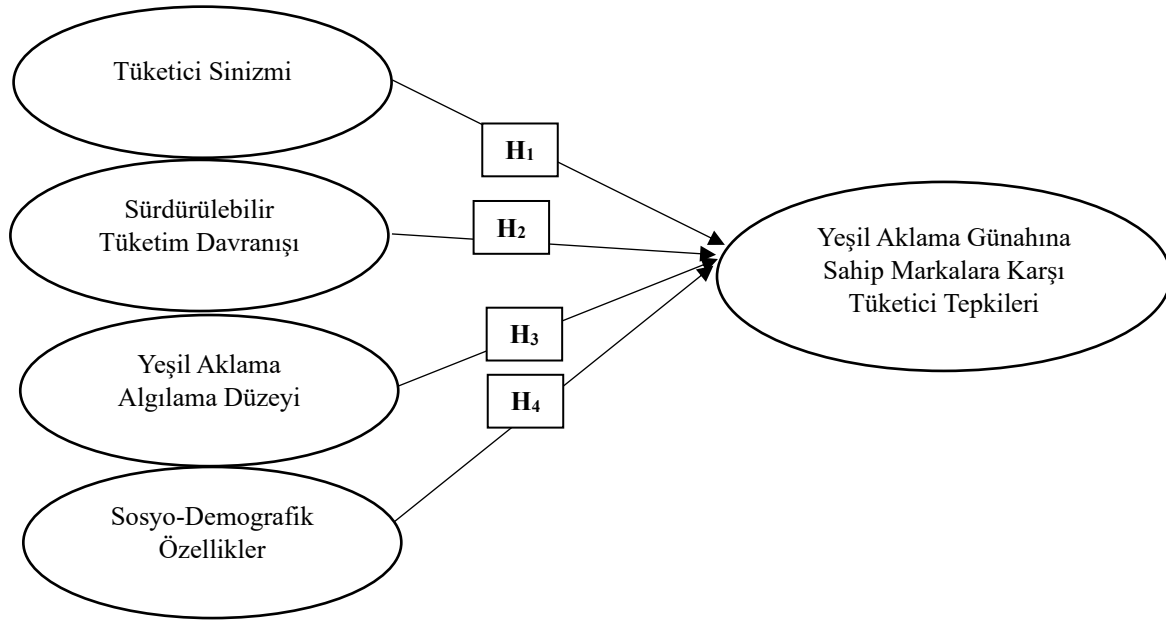
Tüketici Boykotu

Tüketiciler, bir şirketin sosyal olarak arzu edilen davranışlarına olumlu tepki olarak daha sık satın alma yapabilirken, sorumsuz davranışlarına karşı ürünleri boykot etme, markayı bırakma veya aldatıldıklarını düşünerek başka bir markaya geçme gibi olumsuz tepkiler verebilmektedirler (Genç, 2013, s. 154; Hernik, 2015, s. 265). Boykot, işletmeleri olumsuz davranışları nedeniyle cezalandırma eylemini içermektedir (Neilson, 2010, s. 214; Friedman, 1996, s. 440) ve müşterinin satın alma işlemini durdurması anlamına gelmektedir (Nguyen ve Nguyen, 2021, s. 78).

Günümüzde değişen tüketici profiline bir yansıması olarak tüketici boykotu, sosyal bir probleme sebebiyet vermesi nedeniyle belirli bir markadan ya da üründen kaçınan bireylerin tepkilerini ifade etmede önemli bir araç haline gelmiş (Uysal ve Cömert, 2017, s. 97-98) olup tüketici davranışının ilgi çekici bir şeklidir (Klein, Smith ve John, 2004, s. 92). Tüketici boykotları, satışlarda düşüş ve ekonomik zararların yanı sıra, toplum gözünde itibar kaybı (Taşcıoğlu ve Yener, 2017, s. 55) ve marka imajının zarar görmesine yol açabilmektedir (Klein ve diğerleri, 2004, s. 105).

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle temel araştırma modeline ve araştırma hipotezlerine değinilmektedir.

Şekil 1: Temel Araştırma Modeli

Araştırma modelinde sürdürülebilir tüketim davranışı, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik, çevresel duyarlılık ve ihtiyaç dışı satın alma boyutlarıyla incelenmektedir. Yeşil aklama algısı ise düşük ve yüksek olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Yeşil aklama algısı, TerraChoice'un tanımladığı ve literatürde "yeşil aklamanın yedi günahı" olarak bilinen gizli takas, kanıtlanamayan iddia, belirsizlik, alakasızlık, kötünün iyisi, sahte etiketler ve uydurma/yalan söyleme günahlarını temsil eden markalar üzerinden ölçülmektedir. Ciddi oyun tasarımı içerisinde yer alan bu yedi ürünün çevreci olduğu düşünülerek satın alınmasına göre iki kategorili "Yeşil aklama algılama düzeyi" değişkeni oluşturulmuştur. Katılımcıların satın aldıkları yeşil aklama ürünlerinin sayısı toplanıp ortalaması hesaplanarak, ortalamanın (3,27) üzerinde (4 veya daha fazla ürün) satın alanlar "düşük yeşil aklama algılama düzeyi," ortalamanın altında (3 veya daha az ürün) satın alanlar ise "yüksek yeşil aklama algılama düzeyi" olarak sınıflandırılmıştır. Sosyo-demografik özellikler; yaş grubu, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ile aylık hane gelir düzeyi değişkenleri ile incelenmektedir. Tüketicilerin yeşil aklama yapan markalara karşı tepkileri, tepkisiz kalma, sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece boykot veya her ikisini birden tercih etme şeklinde incelenmiştir.

Araştırmanın ilk hipotezi, tüketici sinizminin yeşil aklama yapan markalara karşı tüketicilerin tepkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Sinik tüketiciler, işletmelerin çıkarlarını ön planda tuttuğunu düşünürler ve bu nedenle firmalara güvenmezler. Bu güven eksikliği, sinik duyguların yayılmasına ve tüketim karşıtı davranışların artmasına neden olmaktadır (Helm ve diğerleri, 2015, s. 523; Sarıyer, 2021, s. 494). Sahip olunan şüphecilik tüketicileri ürünler hakkında daha fazla bilgi aramaya teşvik ederek arkadaşlar ve tanıdıklar arasında olumsuz söylentilere yol açmakta ve satın alma niyetini engellemektedir (Leonidou ve Skarmeas, 2017, s. 401). Sinik tüketiciler, yakın çevrelerinin yanı sıra ulaşabildikleri herkese sinik duygularını aktarırlar. Çünkü negatif ağızdan ağıza iletişim diğer tüketiciler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğundan sinik tüketiciler firmayı cezalandırmak için negatif ağızdan ağıza iletişime yönelmektedir (Sarıyer, 2021, s. 494; Tran ve diğerleri, 2022, s. 355). Bunun yanı sıra negatif tutumları sonucunda yaşadıkları olumsuz tecrübeleri sadece etrafına anlatmakla kalmayıp firma ve markaları boykotlara kadar uzanabilen bir süreçte davranışlar gösterebilmektedirler (Çetinkaya ve Ceng, 2018, s. 171). Yani sinik tüketiciler, başta negatif ağızdan ağıza iletişim olmak üzere ayrıca boykot ve işletmeyi / markayı terk etme davranışları gösterebilmektedir (Akçay, 2021, s. 135). Tüketici sinizmi arttıkça, firmaları boykot etme eğiliminin de arttığı gözlemlenmiştir (Keser ve Söğütü, 2023, s. 88).

Bu nedenle, H_1 hipotezi ve alt hipotezler, sinizmin yeşil aklama günahına sahip markalara karşı tüketicilerin tepkisizlik veya tepki gösterme davranışları üzerindeki etkisini test etmektedir.

H_1 : Yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece satın almayı bırakmak/boykot, her ikisi), tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1a} : Gizli takas yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b} : Kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c} : Belirsizlik yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, belirsizlik yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1d} : Alakasızlık yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1e} : Sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1f} : Uydurma/yalan söyleme yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, uydurma/yalan söyleme yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1g} : Kötünün iyisi yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, kötünün iyisi yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, tüketici sinizmi istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

Çevresel duyarlılığı yüksek tüketiciler, reklamlardaki yanlış iddiaları eleştirel bir bakış açısıyla inceleyerek yeşil aklama olarak algılayabilir ve bu durum karşısında tepki gösterebilmektedirler (Schmuck, Matthes ve Naderer, 2018, s. 136). Ayyıldız ve Genç (2010, s. 522) yaptıkları çalışmada öğrencilerin çevre sorunlarına oldukça duyarlı oldukları ve çevreye olumsuz etkisi olan ürünleri satın almayı tamamen bıraktıklarını veya daha az satın aldıkları sonucuna ulaşmışlardır. Öztürk (2016, s. 153-155)'ün çalışmasında tüketicilerin etik olmayan uygulamalara karşı daha fazla tepki gösterdiği, ancak çevreci olmayan uygulamalara sahip işletmelere karşı boykota yönelmedikleri bulunmuştur. Yani, tüketiciler çevresel konulardan ziyade etik konulara daha fazla önem vermektedirler. Taşcıoğlu ve Yener (2017, s. 54) çalışmalarında kötü sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin kötü çevresel sürdürülebilirlik faaliyetlerine göre boykot açısından daha fazla etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Güçlü çevresel ve sosyal kaygılara sahip tüketiciler, etik olmayan markaları cezalandırmak için boykot gibi araçları kullanma eğilimindedir (Hoffmann, Balderjahn, Seegebarth, Mai ve Peyer, 2018, s. 175). Benzer şekilde Öztürk ve Nart (2021, s. 681) tarafından yapılan çalışmada çevresel değer algısının boykot üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında bu çalışma için aşağıda yer alan H_2 hipotezi ve alt hipotezler geliştirilmiştir:

H_2 : Yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece satın almayı bırakmak/boykot, her ikisi), sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a} : Gizli takas günahını algılayamamış tüketicilerin, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b} : Kanıtlanamayan iddia günahını algılayamamış tüketicilerin, kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c} : Belirsizlik günahını algılayamamış tüketicilerin, belirsizlik yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2d} : Alakasızlık günahını algılayamamış tüketicilerin, alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2e}: Sahte etiketlere tapma günahını algılayamamış tüketicilerin, sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2f}: Uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2g}: Kötünün iyisi günahını algılayamamış tüketicilerin, kötünün iyisi yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sürdürülebilir tüketim davranışı istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

Çinlilerin "Kötü haberlerin kanatları vardır." sözü, insanların genellikle zayıflıkları öne çıkarma eğiliminde olduklarını gösterir. Bu bağlamda, yeşil aklama yoluyla tüketicileri yanıltan firmaların ürünleri mağdur tüketiciler tarafından olumsuz bir şekilde yayılabilir ve bu durum diğer tüketicileri ürünleri satın almaktan caydırabilmektedir (Zhang, Li, Cao ve Huang, 2018, s. 743). Lim, Ting, Bonaventure, Sendiawan ve Tanusina (2013, s. 20) çalışmalarında tüketicilerin yeşil aklamanın varlığına dair bilgileri yayarak diğer tüketicileri uyarma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Görüşmelerden elde edilen gözlemler, tüketicilerin yeşil aklamanın varlığına maruz kalmasının, diğer tüketiciler üzerinde daha fazla olumsuz etki yaratacağını, çünkü çoğu tüketicinin piyasada yer alan yeşil aklama faaliyetleri hakkında diğer tüketicilere bilgi verme konusunda kararlı görüldüğünü göstermektedir. Yeşil aklamanın, negatif ağızdan ağıza iletişime neden olarak (Zhang ve diğerleri, 2022, s. 1) yeşil WOM'u olumsuz etkilediği görülmektedir (Chen ve diğerleri, 2014, s. 2411). Yıldız ve Kırmızıbiber (2019, s. 580)'ın çalışmaları yeşil aklama yapan markalara karşı tüketici güveni, tatmin ve algılanan kalite algısının azaldığını, bu durumun da negatif ağızdan ağıza iletişimi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

İnsanlar yeşil aklamadan şüphelendiğinde, tüketici protestosu, boykot ve şirket için mali kayıp dahil olmak üzere bir dizi zararlı sonuç ortaya çıkabilmektedir (De Vries, Terwel, Ellemers ve Daamen, 2013, s. 143). Yeşil aklama, tüketicilerin satın alma isteğini azaltabilmektedir ve hatta yeşil ürünleri boykot etmelerine yol açabilmektedir (Yang, 2010 ve Parguel, 2011, Akt. Wang, Walker ve Barabanov, 2020, s. 594). Yeşil aklama algısı, tüketicilerin satın alma niyetleri ile önemli ölçüde olumsuz yönde ilişkilidir. Tüketiciler, ürün ve hizmetlerin çevre dostu olarak yanlış veya abartılı şekilde tanıtıldığını fark ettiklerinde, bu firmaların sürdürülebilirlik girişimlerine şüpheyile yaklaşabilmektedirler. Dolayısıyla yeşil aklama algıları müşterilerin satın alma niyetlerini azaltabilmektedir (Zhang ve diğerleri, 2018, s. 748). Benzer şekilde Sun ve Shi (2022, s. 12) ve Lu, Sheng, Zhou, Shen ve Fang (2022, s. 13) çalışmalarında yeşil aklama algısının tüketicilerin yeşil satın alma niyetlerini azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Bazı tüketiciler ise yeşil aklamanın güvenilmez olduğuna inanarak yeşil ürünleri satın almaktan vazgeçebilmektedirler (Lim ve diğerleri, 2013, s. 20). Samal ve Bhalala (2023, s. 97) çoğu kişinin yeşil aklama kurbanı olduğunu ve bu nedenle yeşil aklama yapan şirketlerle ilişkilerini sonlandırmak istediklerini belirlemiştir. Ayrıca, algılanan yeşil aklama tüketicilerin çevresel boykotlara katılma niyetini olumlu yönde etkilemektedir (Neureiter, Stubenvoll ve Matthes, 2023, s. 47). Bu bağlamda, tüketicilerin yeşil aklama algılarının yeşil aklama yapan markalara karşı tepki verme biçimlerini (tepkisizlik, negatif ağızdan ağıza iletişim, boykot veya her ikisini birden) nasıl etkilediği, H₃ hipotezi ve alt hipotezler aracılığıyla incelenmektedir.

H₃: Yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece satın almayı bırakmak/boykot, her ikisi) tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3a}: Gizli takas günahını algılayamamış tüketicilerin, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece satın almayı bırakmak/boykot, her ikisi) tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3b}: Kanıtlanamayan iddia günahını algılayamamış tüketicilerin, kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3c}: Belirsizlik günahını algılayamamış tüketicilerin, belirsizlik yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3d}: Alakasızlık günahını algılayamamış tüketicilerin, alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3e}: Sahte etiketlere tapma günahını algılayamamış tüketicilerin, sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3f}: Uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece

satın almayı bırakmak/boykot her ikisi) tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{3g}: Kötünün iyisi günahını algılayamamış tüketicilerin, kötünün iyisi yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, yeşil aklama algılama düzeyleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tüketicilerin yeşil aklama yapan markalara tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde sosyo-demografik özelliklerinin anlamlı bir etkisinin olup olmadığına yönelik yapılan alanyazın taramasında Aydın, Yıldırım ve Özfidan (2019, s. 20)'nin yaptıkları çalışmada ağızdan ağıza iletişime yönelmede erkek ve kadınlar arasında anlamlı bir fark bulunmamışken ileriki yaştakilerin daha fazla ağızdan ağıza iletişime başvurduğu görülmüştür. Maceli, Baack ve Wachter (2015, s. 290) ise çalışmalarında kadınların satın alma süreçleri hakkında başkalarına bilgi verme olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Farklı şekilde erkeklerin negatif e-wom eğilimlerinin kadınlardan daha fazla olduğunun tespit edildiği çalışma da söz konusudur (Duttagupta, 2017, s. 233). Boykot eğilimini sosyo-demografik faktörlere göre araştıran çalışmalar incelendiğinde Öztürk (2016, s. 158) çalışmasında boykot eğiliminde cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine, gelir düzeyine göre herhangi bir farklılık bulunmadığını tespit etmiştir. Çelebi ve Bayrakdaroglu (2018, s. 121), Y kuşağının sosyal sorumluluklarını yerine getiren işletmeleri ödüllendirdikleri, sosyal çevreye karşı özellikle hayvanlara karşı olumsuz tutum içerisinde olan işletmeleri ise cezalandırdıkları ve bunu kimi zaman internet aracılığıyla etkili bir şekilde yaptıkları sonucuna ulaşmıştır. Neilson (2010, s. 214-225), yaptığı çalışmada boykot açısından cinsiyetlere göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Klein ve diğerleri (2004, s. 105) ile Taşçıoğlu ve Yener (2019, s. 366) ise çalışmalarında kadınların erkeklere göre boykot etme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Stolle, Hooghe ve Micheletti (2005, s. 263) çalışmasında kadınların erkeklere oranla daha fazla politik tüketime (boykot ya da teşvik edici satın alma) yöneldikleri sonucuna ulaşmıştır. Yaş aralığına göre ise 36-45 yaş arasındaki tüketiciler en yüksek boykot etkinliğine sahiptir (Taşçıoğlu ve Yener, 2019, s. 366). Başka bir çalışmada ise politik tüketim ile cinsiyet, yaş, siyasi görüş arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ancak gelir ve eğitim ile arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Cançelik ve Kırkbir, 2020, s. 1481-1492). Bu nedenle tüketicilerin yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olup olmama durumu, eğitim düzeyi, aylık kişisel gelir gibi sosyo-demografik özelliklerinin yeşil aklama yapan markalara karşı tepki vermeme, sadece negatif ağızdan ağıza iletişime, sadece boykotu tercih etme ya da hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem boykota yönelme davranışları üzerinde etkisinin olup olmadığı H₄ hipotezi ve alt hipotezleri ile sınanmaktadır:

H₄: Yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme (sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece satın almayı bırakmak/boykot, her ikisi) tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4a}: Gizli takas günahını algılayamamış tüketicilerin, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4b}: Kanıtlanamayan iddia günahını algılayamamış tüketicilerin, kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4c}: Belirsizlik günahını algılayamamış tüketicilerin, belirsizlik yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4d}: Alakasızlık günahını algılayamamış tüketicilerin, alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4e}: Sahte etiketlere tapma günahını algılayamamış tüketicilerin, sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4f}: Uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahını algılayamamış tüketicilerin, uydurma/ yalan söyleme yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{4g}: Kötünün iyisi günahını algılayamamış tüketicilerin, kötünün iyisi yeşil aklama günahına sahip markaya tepkisiz kalma veya tepki gösterme tercihlerinde, sosyo-demografik özellikleri istatistiksel açıdan anlamlı bir etkiye sahiptir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde; evren ve örnekleme, araştırmanın modeline ve hipotezlerine, veri toplama araç ve tekniklerine ve analiz yöntemine yönelik bilgilere yer verilmektedir.

Araştırma Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri tüketicilerden oluşmaktadır. Ancak, tüketici sayısının tam olarak belirlenememesi ve verilerin bilgisayar üzerinden açılan bir oyun aracılığıyla toplanması nedeniyle herkesin bilgisayar ve internet erişimi olmadığı dikkate alınarak, olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Gürbüz ve Şahin (2018, s. 128) sosyal bilim araştırmalarında 30-500 kişilik örneklemin yeterli olabileceğini belirtmektedir. Shirsavar, Shahra ve Amin (2012, s. 456) ise uygun örneklem büyüklüğünü $5q \leq n \leq 15q$ (q: soru sayısı, n: örneklem sayısı) formülü ile açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre maksimum soru sayısı 45 olup ulaşılması gereken örneklem sayısı yaklaşık olarak “225 ile 675” arasındadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004, s. 50) ise %95 güven düzeyinde 100 milyon kişilik evren için 384 kişilik örneklemin yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında, 1 Şubat 2023-15 Haziran 2023 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemiyle 389 kişiden veri toplanmıştır.

Veri Toplama Araç ve Yöntemi

Oyun tabanlı veri toplama büyüyen bir araştırma alanıdır ve daha fazla çalışma, geliştirme ve uygulama için benzersiz bir potansiyeli temsil eder (Poplin, 2020, s. 8). Ciddi oyunlar, yalnızca eğlence amacıyla değil, eğitim, sağlık, pazarlama gibi çeşitli alanlarda belirli hedeflere ulaşmayı amaçlayan dijital oyunlardır (Gounaridou, Siamtanidou ve Dimoulas, 2021, s. 1). Bu oyunlar, oyuncuların etki ve davranış analizini yapmak için büyük bir potansiyel sunmaktadır ve genellikle belirli öğrenme veya davranışsal hedefleri desteklemek için kullanılmaktadır (Schuller, Dunwell, Weninger ve Paletta, 2013, s. 29).

Çalışmada veriler, 1 Şubat 2023 ile 10 Haziran 2023 tarihleri arasında özel olarak tasarlanmış bir ciddi oyun aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin toplanmasından önce Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 05.12.2022 tarihli ve 2022-10 sayılı yazısı ile etik kurul izni alınmıştır. Oyunda tüketici sinizmini ölçmek için Helm ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen sekiz ifadeli ölçek, Türkçe’ye çevrilmiş haliyle (Göktaş, 2019) kullanılmıştır. Sürdürülebilir tüketim davranışını değerlendirmek için ise Doğan ve diğerleri (2015) tarafından oluşturulan dört boyutlu (çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik) ve 17 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Katılımcıların yanıtları 5’li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir.

Yeşil aklama algısını ölçmek amacıyla yapılan çalışmada, öncelikle katılımcılara yeşil aklamanın tanımı verilerek bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. Katılımcılar ardından sanal market rafında, TerraChoice’in tanımladığı yeşil aklamanın yedi günahını temsil eden hayali markalarla tasarlanmış yedi üründen seçim yaparak, çevreci olduğunu düşündükleri ürünler için "Satın al", yeşil aklama yapıldığını düşündüğü ürünler için ise "Satın alma" butonuna tıklamıştır. Kasaya yönlendirildiklerinde, kasiyer yeşil aklama günahlarını açıklamış ve fişlerini almak üzere danışmaya yönlendirmiştir. Danışmada, katılımcılara satın aldıkları yeşil aklama içeren ürünlere yönelik tepkileri sorgulanmıştır. Tepki verme seçenekleri arasında "Tepki vermem, satın almaya devam ederim" ve "Tepki veririm" bulunmakta olup, "Tepki veririm" seçeneği seçilirse, "Çevremdekilere olumsuz söylemlerde bulunurum" ve "Markayı boykot ederim/satın almayı bırakırım" gibi seçenekler sunulmuştur. Katılımcıların tepki sorularından herhangi birini seçebilecekleri gibi her ikisini de seçebileceklerine dair açıklama da yer almaktadır. Bu soruların ardından yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi, aylık hane geliri gibi sosyo-demografik bilgilere ilişkin altı soru yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veriler doğrultusunda yeşil aklama yapan markalara karşı yönelik tüketici tepkileri üzerinde hangi faktörlerin etkin olduğuna yönelik hipotezler çok kategorili (Multinomial) lojistik regresyon analizi ile test edilmiştir. Lojistik regresyon, her durum için belirli bir sonucun olasılığını göstermektedir. Örneğin, kişinin coğrafi bölge, mevsim, burun tıkanıklığı ve ateş ilgili sorulara verdiği yanıtlara göre kişinin nezle olma olasılığı değerlendirilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 439-466). Bağımlı değişkenin ikiden fazla kategoriye sahip olması yani üç veya daha fazla nominal kategori olması durumunda çok kategorili (multinomial) lojistik regresyon analizi tercih edilmektedir (Kleinbaum ve Klein, 2010, s. 414; Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 473).

Yeşil aklama günahına sahip markalara yönelik tüketici tepkilerini analiz etmek amacıyla çok kategorili (multinomial) lojistik regresyon analizi kullanılmaktadır. Bu analiz, sürdürülebilir tüketim davranışının dört boyutu, tüketici sinizmi, yeşil aklama algılama düzeyi ve sosyo-demografik özelliklerin etkilerini değerlendirmektedir. Tepkiler,

gizli takas, kanıtlanamayan iddia, belirsizlik, alakasızlık, kötünün iyisi, sahte etiketlere tapmak ve uydurma/yalan söyleme gibi yedi yeşil aklama günahından her birini temsil eden ürünler üzerinden ayrı ayrı incelenmektedir.

Her istatistiksel analizde olduğu gibi lojistik regresyon analizi de çeşitli varsayımlara dayanır ve bu varsayımlar sağlanmadığında modelde sapmalar, etkin olmayan tahminler ve geçersiz çıkarımlar ortaya çıkabilir (Menard, 2002, s. 67). Uygun örneklem büyüklüğü ve vakaların değişkene oranı, kayıp veri, aykırı değer ve etkili gözlem bulunmaması, beklenen frekansların ve gücün yeterliliği, çoklu doğrusal bağlantı olmaması, hataların bağımsızlığı ve logit doğrusallığı varsayımları kontrol edilmiş olup tespit edilen üç etkili gözlem veri setinden çıkarılmıştır. Diğer varsayımlar sağlanmıştır.

Bulgular

Örnekleme İlişkin Betimleyici İstatistikler

Çalışmaya katılım sağlayan bireylere ilişkin sosyo-demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1: Örnekleme İlişkin Sosyo-Demografik Özellikler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	230	59,1
	Erkek	159	40,9
Yaş Grubu	18-24	89	22,9
	25-34	84	21,6
	35-44	116	29,8
	45 yaş ve üstü	100	25,7
Medeni Durum	Bekâr	209	53,7
	Evli	180	46,3
Çocuk Sahibi Olma	Yok	216	55,5
	Var	173	44,5
Öğrenim Düzeyi	Lise ve öncesi	75	19,3
	Ön Lisans	86	22,1
	Lisans	121	31,1
	Lisansüstü	107	27,5
Aylık Hane Geliri	10.000 TL ve altı	68	17,5
	10.001-25.000 TL	177	45,5
	25.001-40.000 TL	84	21,6
	40.001 TL ve üstü	60	15,4
TOPLAM		389	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %59,1’i kadın, %40,9’u erkektir. Yaş grubu sıralamasına göre katılımcıların %22,9’u 18-24 yaş arasında, %21,6’sı 25-34 yaş arasında, %29,8’i 35-44 yaş arasında ve %25,7’si 45 yaş ve üstündedir. Katılımcıların %53,7’si bekâr olup %46,3’ü evlidir, %55,5’i çocuk sahibi değilken %44,5’i en az bir çocuk sahibidir. Öğrenim düzeylerine göre ise katılımcıların %19,3’ü ise lise ve öncesi (ilkokul/ortaokul-ilköğretim), %22,1’i ön lisans %31,1’i lisans, %27,5’i lisansüstü mezundur. Aylık hane geliri kriteri dikkate alındığında ise katılımcıların %17,5’i 10.000 TL ve altında, %45,5’i 10.001-25.000 TL arası, %21,6’sı 25.001-40.000 TL, %15,4’ü 40.001 TL ve üzeri aylık hane gelirine sahiptir. En büyük grup kadınlar, 35-44 yaş arası, bekârlar, çocuksuz bireyler, 10.001-25.000 TL arası gelir sahipleri ve lisans mezunu tüketicilerdir.

Toplanan 389 veri içerisindeki üç etkili gözlem veri setinden çıkarılmış olup 386 kişilik örneklem üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Güvenilirlik, bir değişkenin ölçümleri arasındaki tutarlılığı değerlendiren bir kriterdir ve genellikle Cronbach alfa değeri ile ölçülmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014, s. 123). Tüketici sinizmi için alfa değeri 0,870 iken sürdürülebilir tüketim davranışının çevresel duyarlılık boyutu için 0,869, tasarruf boyutu için 0,877, ihtiyaç dışı satın

alma boyutu için 0,830 ve yeniden kullanılabilirlik boyutu için ise 0,602'dir. Tüketici sinizmi ölçeğine ilişkin Alpha katsayısı ise 0,870 olup yüksek derecede güvenilir kabul edilmektedir. Çevresel duyarlılık, ihtiyaç dışı satın alma ve tasarruf boyutlarının Cronbach alfa değerleri 0,80 üzerinde olduğundan yüksek derecede güvenilirdir. Yeniden kullanılabilirlik boyutunun güvenilirliği ise diğerlerine göre daha düşük çıkmıştır ($\alpha=0,602$). Cronbach alfa değeri, madde sayısı ile pozitif ilişkili olup (Hair ve diğerleri, 2014, s. 123) yeniden kullanılabilirlik boyutunun üç maddeli olmasının güvenilirliği olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Literatürde, düşük alfa değerleri bazı araştırmacılar tarafından kabul edilebilir (Akgül ve Çevik, 2003, s. 436; Hinton, McMurray ve Brownlow, 2004, s. 364; Grootenhuys ve diğerleri, 2007, s. 29).

Güvenilirlik analizinden sonra geçerlilik analizi yapılmıştır. Yapısal geçerliliği değerlendirmek için varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Örneklem yeterliliğini test etmek için en çok kullanılan KMO testinde KMO değerinin 0,60 ve üzerinde olması örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Gülbüz ve Şahin, 2018, s. 319). Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeği için KMO değeri 0.868, tüketici sinizmi ölçeği için KMO değeri ise 0.870 olarak tespit edilmiştir. Barlett Küresellik Testi, faktör analizi için korelasyon matrisindeki ilişkilerin yeterliliğini test etmektedir. Bu değer $p<0,05$ düzeyinde olması gerekmektedir (Gülbüz ve Şahin, 2018, s. 319). Her iki ölçeğin anlamlılık düzeyleri $p<0,05$ olup sonuçlar, her iki ölçeğin de faktör analizi için yeterli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilir tüketim davranışı AFA sonuçlarına göre, çalışmada kullanılan değişkenler özdeğeri 1'den büyük olan, 0,624 ve 0,884 aralığında değişen faktör yüklerine sahip olarak dört faktör altında toplanmıştır. Ölçek orijinalindeki gibi faktörlere ayrılmış olup herhangi bir ifade çıkarılması gerekmemiştir. Toplam açıklanan varyans %65,68 olup elde edilen sonuçlar ölçeğin 17 maddeden oluşan dört faktörlü yapısının geçerliliğine işaret etmektedir. Tüketici sinizmi ölçeğine ilişkin AFA sonuçlarına göre çalışmada kullanılan sekiz madde, özdeğeri 1'den büyük olan, 0,645 ve 0,818 aralığında değişen faktör yük değerlerine sahip olarak tek faktör altında toplanmıştır. Ölçek orijinalindeki gibi tek faktör altında toplandığından herhangi bir ifadenin çıkarılması gerekmemiştir. İlgili faktör %53,02 oranında varyansı açıklamaktadır. Bu sonuçlar ölçeğin sekiz maddeden oluşan tek faktörlü yapısının geçerliliğine işaret etmektedir.

Yeşil Aklamanın Yedi Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Yeşil aklama günahına sahip markalara yönelik tüketici tepkileri üzerinde tüketici sinizmi, sürdürülebilir tüketim davranışının tasarruf, yeniden kullanılabilirlik, çevresel duyarlılık ve ihtiyaç dışı satın alma boyutlarının, yeşil aklama algılama düzeyinin (düşük ve yüksek) ve sosyo-demografik özelliklerin (yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ve aylık hane gelir düzeyi) etkili olup olmadığına yönelik çok kategorili lojistik regresyon analizleri yapılmıştır. Analizler her bir yeşil aklama günahı için ayrı olarak ve bu günahları algılayamamış, yani yeşil aklama tuzağına düşmüş tüketiciler üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Gizli Takas Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Gizli takas yeşil aklama günahını algılayamayan (gerçekten çevreci olduğunu düşünerek satın alma kararı veren) 170 katılımcı söz konusu olup modele girecek aday değişkenlerin tespit edilmesi için öncelikle tüm bağımsız değişkenler tek değişkenli lojistik regresyon analizine tabi tutulmuştur. P değeri 0,25'ten düşük olan bağımsız değişkenler aday değişken olarak belirlenmiştir (Hosmer ve Lemeshow 2000, s. 95; Alpar, 2013, s. 659). Analiz sonuçlarına istinaden modele tasarruf, çevresel duyarlılık, ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ve aylık hane gelir düzeyi değişkenleri dahil edilmiştir. Diğer bağımsız değişkenler modele alınmamıştır.

Çok kategorili lojistik regresyon analizinde, bağımlı değişkenin bir kategorisi referans olarak belirlenmektedir ve diğer kategoriler bu referansla karşılaştırılmaktadır. Referans kategorisinin seçimi araştırmacının tercihlerine bağlı olup modelin biçimini değiştirmez, ancak parametre tahminlerinin yorumunu etkilemektedir (Kleinbaum ve Klein, 2010, s. 435). Bu çalışmada, bağımlı değişkenin "Tepki vermem ve satın almaya devam ederim." kategorisi tüm karşılaştırmalar için referans kategori olarak seçilmiştir.

Model uyum bilgisi, Pearson ve sapma test sonuçlarına göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum sağladığı belirlenmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %40,7, Nagelkerke'ye göre %43,8 ve McFadden'a göre %19,8'dir. Lojistik regresyon analizinde 0,20-0,40 aralığı yüksek olarak değerlendirildiği için modelin açıklama gücü oldukça yüksek bulunmuştur.

Model uyum bilgisi (LR $\chi^2=88.720$; sd.=45; $p=0.00$), model uyum iyiliğinde Pearson ($\chi^2=543.937$; sd.=414; $p=0.00$) ve sapma ($\chi^2=359.501$; sd.=414; $p=0.0975$) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %40,7, Nagelkerke'ye

göre %43,8 ve McFadden'a göre %19,8'dir. Lojistik regresyon analizinde 0,20-0,40 aralığı yüksek olarak değerlendirildiği (Alpar, 2013, s. 670) için modelin açıklama gücü oldukça yüksek bulunmuştur.

Lojistik regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin anlamlılığı Wald istatistiği kullanılarak belirlenmektedir (Sharma, 1996, s. 135). Dört kategori içeren bağımlı değişken nedeniyle üç ayrı model oluşturulmuştur. Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenler dikkate alınarak yorumlamalar yapılmaktadır. β katsayısının işareti ilişkinin yönünü göstermektedir; pozitif katsayı olasılığı artırırken, negatif katsayı azaltmaktadır (Hair ve diğerleri, 2014, s. 326). $\text{Exp}(B)$, bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin olabilirlik oranında yaratacağı değişimi göstermektedir (Cançelik, 2017, s. 105). Wald istatistiği Tablo 2'de yer almakta olup sadece anlamlı çıkan değişkenler gösterilmektedir:

Tablo 2: Gizli Takas Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 1		Sabit	-0,477	0,059	0,808	
Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak (Negatif Ağızdan Ağıza İletişim)	Yaş Grubu	18-24 yaş arası	2,592	5,686	0,017	13,361
Model 2	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Boyutları	Sabit	-1,169	0,252	0,615	
Sadece Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Medeni Durum	Çevresel Duyarlılık	0,996	5,918	0,015	2,709
		Bekâr	-2,42	6,399	0,011	0,089
Model 3	Medeni Durum	Sabit	-0,334	0,032	0,859	
Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem De Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Öğrenim Düzeyi	Bekâr	-2,996	14,403	0,000	0,05
		Lise ve öncesi	-1,956	5,102	0,024	0,141
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	10.001-25.000 TL	1,599	3,914	0,048	4,948
Not:						
Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						
Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Yaş Grubu: 45 ve üzeri, Medeni Durum: Evli, Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü, Aylık Hane Gelir Düzeyi: 40.001 TL ve üzeri.						

Tablo 2'ye göre birinci modelde 18-24 yaş grubundaki tüketicilerin, 45 yaş ve üstü tüketicilere kıyasla gizli takas yeşil aklama günahına sahip markaya karşı sadece negatif ağızdan ağıza iletişimi tercih etme olasılığı 13,361 kat daha yüksektir. Bu sonuç, genç tüketicilerin gizli takas yeşil aklama günahına sahip markalarla ilgili tepkilerini çevreleriyle paylaşma eğilimlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir.

İkinci modele göre çevresel duyarlılıktaki bir birimlik artış, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markayı sadece boykot etme olasılığını 2,709 kat artırmaktadır. Bekârların boykot etme olasılığı ise evlilere kıyasla 0,089 kat azalmaktadır. Çevreye duyarlı tüketiciler gizli takas yeşil aklama günahına sahip markayı bir daha almayarak yani cüzdan gücünü kullanarak cezalandırmayı daha çok tercih etmektedir. Bekârların evlilere göre boykot olasılığının çok düşük bir oranla azalmasının nedeni ise evlilerin kendileri dışında eş ve çocuklarını koruma güdülerini tepki vermeyi tercih etmeleri söz konusu iken bekârların böyle bir sorumluluğun olmaması şeklinde yorumlanabilmektedir.

Üçüncü modelde, gizli takas yeşil aklama günahına sahip markalar için hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışının (tepkisiz şekilde satın almaya devam etmeye kıyasla) tercih edilme olasılığı bekârlarda (evlilere göre) 0,05 kat, lise ve öncesi mezunlarda (lisansüstü mezunlara göre) 0,141 kat azalmaktadır. 10.001-25.000 TL aylık hane gelirine sahip tüketicilerde (40.001 TL ve üzeri geliri olanlara göre) 4,948 kat artmaktadır. Bekârların gizli takas günahına sahip markaya karşı büyük bir tepki gösterme olasılıklarının düşük olması ikinci modelde açıklanan sebebe bağlanmaktadır. Lise ve öncesi mezunların katılımcılar arasındaki en düşük eğitim seviyesindeki bireyler olmaları nedeniyle yeşil aklama içeren markanın bu aldatıcı davranışının yanlış olduğunu çok idrak edememiş ya da önemsememiş olmaları dolayısıyla tepki gösterme olasılıklarının azaldığı düşünülmektedir. Orta gelirli sayılacak gruptaki bireylerin yüksek hane gelirli olanlara göre gizli takas günahına sahip markaya tepki verme olasılığı daha büyük oranda artmaktadır. Kısıtlı bütçesi ile aldığı üründe sahtekarlık yapıldığını ve aldatıldığını görmek, bu gruptaki tüketicileri sessiz kalmak yerine daha büyük tepki vermeye teşvik edebilecektir.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{2a}, H_{3a} ve H_{4a} kısmen desteklenmiş olup H_{1a} desteklenmemiştir.

Kanıtlanamayan İddia Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Çalışmada 306 katılımcının çevreci olduğunu düşünerek yaptığı satın alma kararları incelenmiştir. Bu katılımcılardan kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahını algılamayanlar, yani gerçek çevre dostu olduğunu düşünenler değerlendirilmiştir. Modeli oluşturmak için ilk aşamada, tek değişkenli lojistik regresyon analizleri yapılmış ve p-değeri 0,25'in altında olan tasarruf, ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ve aylık hane gelir düzeyi değişkenleri modele dahil edilmiştir.

Model uyum bilgisi (LR χ^2 =110.235; sd.=42; p=0.000) ile Pearson (χ^2 =883.526; sd.=765; p=0.002) ve sapma (χ^2 =712.077; sd.=765; p=0.914) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %30,2, Nagelkerke'ye göre %32,4 ve McFadden'a göre %13, 3 olup yüksek kabul edilebilmektedir.

Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenler dikkate alınarak yorumlamalar yapılmaktadır. Wald istatistiği Tablo 3'de gösterilmektedir:

Tablo 3: Kanıtlanamayan İddia Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 1 Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak (Negatif Ağızdan Ağıza İletişim)		Sabit	0,869	0,457	0,499	
	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-0,81	3,86	0,049	0,445
	Yaş Grubu	18-24	1,561	4,762	0,029	4,765
	Öğrenim Düzeyi	Ön lisans	-1,51	5,637	0,018	0,221
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	10.000 TL ve altı	-2,203	9,671	0,002	0,11
		25.001-40.000 TL	-2,108	8,907	0,003	0,121
Model 2 Sadece Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek		Sabit	0,213	0,028	0,866	
	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-0,996	7,355	0,007	0,369
	Yaş Grubu	25-34	1,125	3,064	0,08	3,079
		35-44	0,878	3,023	0,082	2,405
	Öğrenim Düzeyi	Lise ve öncesi	-1,507	5,972	0,015	0,222
Model 3 Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem de Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek		Sabit	1,609	1,75	0,186	
	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-1,528	19,187	0,000	0,217
	Yaş Grubu	18-24	1,255	4,042	0,044	3,508
	Çocuk	Yok	-1,109	4,039	0,044	0,33
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	10.000 TL ve altı	-1,565	6,138	0,013	0,209
Not:						
Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						
Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Yeşil Aklama Algılama Düzeyi: Yüksek, Yaş Grubu: 45 ve üzeri, Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü, Aylık Hane Gelir Düzeyi: 40.001 TL ve üzeri, Çocuk: Var.						

Tablo 3'te birinci modele bakıldığında kanıtlanamayan iddia yeşil aklama günahına sahip markayla ilgili sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin tercih edilme olasılığı düşük yeşil aklama algılamasına sahip tüketicilerde (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,445 kat, ön lisans mezunlarında (lisansüstü mezunlara göre) 0,22 kat, 10.000 TL ve altında geliri olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,11 kat, 25.001-40.000

TL gelire sahip olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,12 kat azalmaktadır. 18-24 yaş grubundakilerde (45 ve üzeri yaş grubundakilere göre) ise 4,765 kat artmaktadır. Genç tüketiciler, yeşil aklama günahına sahip markaları çevresindekilerle paylaşma eğilimindedir. Ancak, yeşil aklama algılama düzeyinin, eğitim seviyesinin ve gelir düzeyinin düşmesi, tüketicilerin bu markalarla ilgili olumsuz söylemlerde bulunma ve başkalarını bilgilendirme olasılığını azaltmaktadır.

İkinci modele göre markayı satın almayı bırakarak boykot etme (tepkisiz kalmaya göre) olasılığı düşük yeşil aklama algılamasına sahip tüketicilerde (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,369 kat, lise ve öncesi mezunlarında (lisansüstü mezunlara göre) 0,222 kat azalmaktadır. 25-34 yaş grubundakilerde (45 ve üzeri yaş grubundakilere göre) ise 3,079 kat, 35-44 yaş grubundakilerde (45 ve üzeri yaş grubundakilere göre) 2,405 kat artmaktadır. Yeşil aklama algılama düzeyinin ve eğitim seviyesinin düşmesi, tüketicilerin bu günaha sahip markayı cüzdanlarıyla cezalandırma olasılığını azaltmaktadır. Ancak, genç ve orta yaş gruplarının boykot etme olasılığı daha yüksektir. İleri yaş grubundaki tüketiciler, markayı bırakıp yeni bir marka arayışına girme ve güven oluşturma sürecinin zaman maliyetine katlanmak istemeyebilirler, bu nedenle boykot etme eğilimleri daha düşüktür.

Üçüncü modele göre hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de boykotun (tepkisiz kalmaya göre) tercih edilme olasılığı düşük yeşil aklama algılamasına sahip tüketicilerde (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,217 kat, çocuğu olmayanlarda (olan tüketicilere göre) 0,33 kat, 10.000 TL ve altında geliri olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,209 kat azalmaktadır. 18-24 yaş grubundakilerde (45 ve üzeri yaş grubundakilere göre) ise 3,508 kat artmaktadır. Yeşil aklama algılama düzeyi ve aylık hane geliri azaldıkça, markaya karşı büyük tepki gösterme ihtimali düşmektedir. Çocuksuz bireylerin bu tür tepkiler verme olasılığı da azalırken, genç tüketicilerin markaya karşı büyük tepki gösterme olasılığı artmaktadır.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{3b} desteklenmiş, H_{4b} kısmen desteklenmiş olup H_{1b} ve H_{2b} desteklenmemiştir.

Belirsizlik Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Çalışmada belirsizlik yeşil aklama günahını algılamayan 203 katılımcı analiz edilmiştir. Tek değişkenli lojistik regresyon analizleri sonucunda, $p=0,25$ anlamlılık düzeyinde olan ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ve aylık hane gelir düzeyi değişkenleri modele dahil edilmiştir.

Model uyum bilgisi (LR $\chi^2=115.919$; sd.=39; $p=0.000$) ile Pearson ($\chi^2=603.941$; sd.=459; $p=0.000$) ve sapma ($\chi^2=406.271$; sd.=459; $p=0.963$) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %43,5, Nagelkerke'ye göre %46,8 ve McFadden'a göre %21,5 olup yüksek kabul edilebilmektedir.

Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenler dikkate alınmaktadır. Wald istatistiği Tablo 4'te gösterilmektedir:

Tablo 4: Belirsizlik Yeşil Aklama Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 1 Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak (Negatif Ağızdan Ağıza İletişim)	Öğrenim Düzeyi	Sabit	-0,412	0,14	0,708	
		Lise ve öncesi	-2,306	5,618	0,018	0,100
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	Ön lisans	-2,368	7,078	0,008	0,094
		10.000 TL ve altı	-1,962	4,269	0,039	0,141
Model 2 Sadece Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Yaş Grubu	Sabit	-2,812	4,575	0,032	
		25-34	2,128	6,041	0,014	8,402
Model 3 Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem De Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Medeni Durum	Sabit	2,78	9,153	0,002	
		Bekâr	-1,608	7,769	0,005	0,200
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	10.000 TL ve altı	-2,287	7,088	0,008	0,102
Not:						
Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						
Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü, Aylık Hane Gelir Düzeyi: 40.001TL ve üzeri, Yaş Grubu: 45 ve üzeri, Medeni Durum: Evli.						

Tablo 4'te birinci modele bakıldığında belirsizlik yeşil aklama günahına sahip markaya karşı sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin (tepkisiz satın almaya devam etmeye göre) tercih edilme olasılığı lise ve öncesi mezunlarda (lisansüstü mezunlara göre) 0,10 kat, ön lisans mezunlarında (lisansüstü mezunlara göre) 0,094 kat, 10.000 TL ve altında geliri olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,141 kat azalmaktadır. Özetle, öğrenim düzeyi ve aylık hane geliri düştükçe, tüketicilerin marka hakkında olumsuz söylemlerde bulunarak diğer tüketicileri uyarmak için gösterdikleri eğilim azalmaktadır.

İkinci modele göre sadece markayı satın almayı bırakarak boykot etme (tepkisiz kalmaya göre) olasılığı 25-34 yaş grubundakilerde (45 ve üzeri yaşa sahip tüketicilere göre) 8,402 kat artmaktadır. Genç yetişkinlerin ileri yaşta kilere kıyasla aldatici pazarlama yapan markalara karşı sessiz kalmak yerine, bu markaları satın almayı sonlandırarak cezalandırma olasılığını daha yüksektir.

Üçüncü modele göre hem markayla ilgili negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışının (tepkisiz satın almaya devam etmeye göre) tercih edilme olasılığı bekârlarda (evli tüketicilere göre) 0,20 kat, 10.000 TL ve altında geliri olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,102 kat azalmaktadır. Önceki analiz sonuçlarına benzer şekilde bekârlık ve düşük hane geliri tüketicilerin yeşil aklama içeren markaya karşı büyük tepki gösterme ihtimallerini azaltmaktadır.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{4c} kısmen desteklenmiş olup H_{1c} , H_{2c} ve H_{3c} desteklenmemiştir.

Alakasızlık Yeşil Aklama Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Alakasızlık yeşil aklama günahını algılayamayan 171 katılımcı söz konusudur. Tek değişkenli lojistik regresyon analiz sonuçlarına göre ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu ve öğrenim düzeyi değişkenleri $p=0,25$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları için modele dahil edilmiştir.

Model uyum bilgisi (LR $\chi^2=35,980$; $sd=21$; $p=0,022$) ile Pearson ($\chi^2=395,564$; $sd=318$; $p=0,002$) ve sapma ($\chi^2=343,277$; $sd=318$; $p=0,158$) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %19, Nagelkerke'ye göre %20,4 ve McFadden'a göre %7,8 olup orta seviye kabul edilebilmektedir.

Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenler dikkate alınarak yorumlamalar yapılmaktadır. Wald istatistiği Tablo 5'te gösterilmektedir:

Tablo 5: Alakasızlık Yeşil Aklama Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 3		Sabit	1,541	3,453	0,063	
Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem de Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-1,318	5,03	0,025	0,268
	Öğrenim Düzeyi	Lisans	1,735	7,252	0,007	5,67
Not:						
Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						
Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Yeşil Aklama Algılama Düzeyi: Yüksek, Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü.						

Alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markayla ilgili sadece negatif ağızdan ağıza iletişim ve sadece markayı satın almayı bırakarak boykot etme tercihleri üzerinde anlamlı etkiye sahip herhangi bir değişken bulunmamaktadır. Üçüncü modele bakıldığında ise hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışının (tepkisiz şekilde satın almaya devam etmeye göre) tercih edilme olasılığı düşük yeşil aklama algısına sahip tüketicilerde (yüksek yeşil aklama algısına sahip bireylere göre) 0,268 kat azalmakta olup lisans mezunlarında (lisansüstü mezunlara göre) 5,67 kat artmaktadır. Yeşil aklama algılama düzeyinin azalması, alakasızlık yeşil aklama günahına karşı büyük tepki verme ihtimalini de azaltmaktadır. Ancak, lisans mezunu olmanın büyük tepki verme olasılığını artırdığı bulunmuştur. Çünkü lisans mezunları genelde bilinçli ve haklarının farkında olan, kandırıldıkları ya da haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde sessizlik yerine tepki gösterecek bireylerden oluşmaktadır ve aynı şekilde eğitim düzeyi yüksek lisansüstü mezunlara kıyasla bu günaha karşı tepki verme ihtimalleri ise daha yüksek çıkmıştır.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{1d} ve H_{2d} desteklenmemiş olup H_{3d} ve H_{4d} kısmen desteklenmiştir.

Sahte Etiketlere Tapma Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahını algılayamayan 203 katılımcı incelenmiştir. Tek değişkenli lojistik regresyon analizleri yapılmıştır. Yeniden kullanılabilirlik, çevresel duyarlılık, ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, yaş, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu ve öğrenim düzeyi değişkenleri p=0,25 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları için modele girecek aday değişkenler olarak belirlenmiştir.

Model uyum bilgisi (LR χ^2 =92.898; sd=36; p=0.000) ile Pearson (χ^2 =487.814; sd=417; p=0.009) ve sapma (χ^2 =366.917; sd=417; p=0.963) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell'e göre %42,7, Nagelkerke'ye göre %45,6 ve McFadden'a göre %20,2 olup yüksektir.

Sonuçları yorumlamak için Tablo 6'daki Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenleri dikkate almak gerekmektedir.

Tablo 6: Sahte Etiketlere Tapma Yeşil Aklama Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 1		Sabit	-0,809	0,18	0,671	
Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Yeşil Aklama Algılama Söylemlerde Bulunmak (Negatif Düzeyi)	Düşük		-1,98	5,13	0,024	0,138
Ağızdan Ağıza İletişim)	Öğrenim Düzeyi	Lise ve öncesi	-2,697	6,922	0,009	0,067
Model 2		Sabit	4,1	6,475	0,011	
Sadece Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-2,344	7,945	0,005	0,096
Model 3		Sabit	5,809	12,958	0,000	
Hem Marka İlgili Olumsuz Yeşil Aklama Algılama Söylemlerde Bulunmak Hem de Düzeyi	Düşük		-3,286	14,836	0,000	0,037
Markayı Satın Almayı Bırakarak	Yaş Grubu	35-44	-2,643	9,71	0,002	0,071
Boykot Etmek	Medeni Durum	Bekâr	-1,756	4,577	0,032	0,173
Not:						
Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						
Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Yeşil Aklama Algılama Düzeyi: Yüksek, Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü, Yaş Grubu: 45 ve üzeri, Medeni Durum: Evli.						

Tablo 6’da birinci modele bakıldığında sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepki göstermeksizin satın almaya kıyasla sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin tercih edilme olasılığı düşük yeşil aklama algısı olanlarda (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,138 kat, lise ve öncesi mezunlarda (lisansüstü mezunlara göre) 0,067 kat azalmaktadır. Yeşil aklama algılama düzeyi ve öğrenim düzeyi azaldıkça sahte etiketle tüketicileri aldatan markayla ilgili tüketicilerin diğerleri uyarma, olumsuz söylemlerde bulunma ihtimali azalmaktadır.

İkinci modele göre markaya karşı tepki göstermeksizin satın almaya kıyasla sadece satın almayı bırakarak boykot etme olasılığı düşük yeşil aklama algısı olanlarda (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,096 kat azalmaktadır. Düşük yeşil aklama algısına sahip tüketicilerin markaların aldatici yönlerini fark edecek bilgi ve bilinç düzeyleri genellikle daha düşüktür. Bu durum ise kişilerin çevre duyarlılığının olmamasından ya da az olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de bu tür markaları cüzdan gücüyle cezalandırma gibi davranış gösterme ihtimalleri de azalmaktadır.

Üçüncü modele göre markaya karşı tepki göstermeksizin satın almaya kıyasla hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme olasılığı düşük yeşil aklama algısı olanlarda (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,037 kat, 35-44 yaş grubundaki tüketicilerde (45 yaş ve üzerindekiye göre) 0,071 kat, bekârlarda (evlilere göre) 0,173 kat azalmaktadır. Düşük yeşil aklama algılaması, bekârlık ve orta yaş özellikleri sahte etiketle tüketicileri aldatan markaya karşı büyük tepki gösterme ihtimalini azaltmaktadır.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{3e} desteklenmiş, H_{4e} kısmen desteklenmiş olup H_{1e} ve H_{2e} desteklenmemiştir.

Uydurma/Yalan Söyleme Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Yalan söyleme/uydurma yeşil aklama günahını algılayamayan 180 katılımcı söz konusudur. Tek değişkenli lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre ihtiyaç dışı satın alma, yeşil aklama algılama düzeyi, yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, öğrenim düzeyi ile aylık hane gelir düzeyi değişkenleri $p=0,25$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları için modele girecek aday değişkenler olarak belirlenmiştir.

Model uyum bilgisi (LR $\chi^2=79.773$; $sd=42$; $p=0.000$) ile Pearson ($\chi^2=542.056$; $sd=417$; $p=0.000$) ve sapma ($\chi^2=382.411$; $sd=417$; $p=0.887$) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell’e göre %35,8, Nagelkerke’ye göre %38,5 ve McFadden’a göre %16,8 olup orta derece kabul edilebilir.

Sonuçları yorumlamak için Tablo 7’deki Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenleri dikkate almak gerekmektedir.

Tablo 7: Uydurma/Yalan Söyleme Yeşil Aklama Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp(B)
Model 1 Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak (Negatif Ağızdan Ağıza İletişim)	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Boyutları	Sabit	-3,483	6,639	0,01	
		İhtiyaç Dışı Satın Alma	-0,667	6,703	0,01	1,949
	Cinsiyet	Kadın	1,467	5,637	0,018	4,338
		Sabit	0,411	0,191	0,662	
Model 3 Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem de Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Yeşil Aklama Algılama Düzeyi	Düşük	-1,268	7,034	0,008	0,281
	Öğrenim Düzeyi	Lisans	1,42	4,312	0,038	4,135
	Aylık Hane Gelir Düzeyi	10.000 TL ve altı	-1,594	4,593	0,032	0,203
Not: Bağımlı Değişken Referans Kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek. Bağımsız Değişkenlerin Referans Kategorileri: Cinsiyet: Erkek, Yeşil Aklama Algılama Düzeyi: Yüksek, Öğrenim Düzeyi: Lisansüstü, Aylık Hane Gelir Düzeyi: 40.001 TL ve üzeri.						

Tablo 7’de birinci modele bakıldığında ihtiyaç dışı satın almadaki bir birimlik artış yalan söyleme/uydurma yeşil aklama günahına sahip markayla ilgili sadece negatif ağızdan ağıza iletişimi tercih etme (tepkisiz satın almaya devam etmeye göre) olasılığını 1,949 kat azaltmaktadır. İhtiyaç dışı satın almadaki artış sürdürülebilir tüketim davranışını olumsuz etkilemektedir. Gereksiz alım yapan tüketicilerin bu konudaki hassasiyetleri de daha düşük olacağı için yalan iddiada bulunan markayla ilgili negatif ağızdan ağıza iletişime yönelme gereksinimi de duymayıp ürünü almaya devam etme ihtimalleri artabilecektir. Kadın tüketicilerde bu olasılık 4,338 kat artmaktadır. Kadınlar genel olarak konuşmak ve paylaşmaktan hoşlandıkları için yaşadıkları olumsuzluklar karşısında çevresindekilere markanın aldatıcı davranışıyla ilgili bilgi yaymaya daha istekli olacaktır.

İkinci modelde yalan söyleme/uydurma yeşil aklama günahına sahip markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışı üzerinde anlamlı etkiye sahip değişken bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Üçüncü modele göre tepkisiz şekilde satın almaya kıyasla hem markayla ilgili negatif ağızdan ağıza iletişimi hem de markayı satın almayı bırakarak boykotu tercih etme olasılığı düşük yeşil aklama algılamasına sahip tüketicilerde (yüksek yeşil aklama algısına sahip tüketicilere göre) 0,281 kat, 10.000 TL ve altında geliri olanlarda (40.001 TL ve üstünde aylık hane gelirine sahip tüketicilere göre) 0,203 kat azalmaktadır. Lisans mezunu tüketicilerde (Lisansüstü mezunlara göre) 4,135 kat artmaktadır. Yeşil aklama algılaması ve aylık hane gelir düzeyinin düşmesi tüketicilerin yalan/uydurma iddiada bulunan markaya karşı büyük tepki gösterme ihtimalini azaltmaktadır.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{2f} , H_{3f} , H_{4f} kısmen desteklenmiş olup H_{1f} desteklenmemiştir.

Kötünün İyisi Yeşil Aklama Günahına Yönelik Tüketici Tepkileri Üzerinde Etkili Faktörlerin Yordanmasına İlişkin Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi

Kötünün iyisi yeşil aklama günahını algılayamayan 62 kişilik az sayıda katılımcı olması nedeniyle vaka/değişken varsayımının sağlanabilmesi amacıyla sosyo-demografik özellikler analize dahil edilmemiştir. Tek değişkenli lojistik regresyon analizleri yapılmış olup tüketici sinizmi, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik, çevresel duyarlılık ve ihtiyaç dışı satın alma değişkenleri $p=0,25$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları için modele girecek aday değişkenler olarak belirlenmiştir.

Model uyum bilgisi (LR $\chi^2=43.830$; $sd=15$; $p=0.000$) ile Pearson ($\chi^2=148.280$; $sd=153$; $p=0.593$) ve sapma ($\chi^2=116.880$; $sd=153$; $p=0.987$) değerlerine göre modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve gerçek verilere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir. Modelin açıklama gücü Cox ve Snell’e göre %50,7, Nagelkerke’ye göre %54,8 ve McFadden’a göre %27,3 olup yüksek kabul edilebilmektedir.

Sonuçları yorumlamak için Tablo 8’deki Wald istatistiği tablosunda yer alan 0,05 anlamlılık düzeyindeki değişkenleri dikkate almak gerekmektedir.

Tablo 8: Kötünün İyisi Yeşil Aklama Günahına Yönelik Çok Kategorili Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Test Edilen Modeller	Değişkenler	Kategoriler	B	Wald	Önem Düzeyi p	Olabilirlik Oranı Exp (B)
Model 1 Sadece Marka ile İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak (Negatif Ağızdan Ağıza İletişim)	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Boyutları	Sabit	-4,627	4,174	0,041	
		Çevresel Duyarlılık	1,239	4,594	0,032	3,453
Model 2 Sadece Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Boyutları	Sabit	-8,769	6,535	0,011	
		Çevresel Duyarlılık	2,244	9,512	0,002	9,428
Model 3 Hem Marka İlgili Olumsuz Söylemlerde Bulunmak Hem de Markayı Satın Almayı Bırakarak Boykot Etmek	Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Boyutları	Sabit	-16,896	4,487	0,034	
		Çevresel Duyarlılık	1,638	4,031	0,045	5,147
Not: Bağımlı değişken referans kategorisi: Tepkisiz şekilde satın almaya devam etmek.						

Birinci modele göre tüketicilerin çevresel duyarlılıklarında bir birimlik artış tepkisiz şekilde satın almaya devam etmeye kıyasla markaya karşı sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin (tepkisiz şekilde satın almaya kıyasla) tercih edilme olasılığını 3,453 kat, markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışının tercih edilme olasılığını 9,428 kat, hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme davranışının tercih edilme olasılığını 5,147 kat artırmaktadır. Çevresel konularda hassas ve duyarlı olan tüketiciler, bir markanın bu hassasiyeti suistimal ederek kendilerini kandırdığını fark ettiklerinde sessiz kalmak yerine tepki göstermeyi tercih edebilmektedirler. Bu tepki, markayla ilgili olumsuz söylemlerde bulunmayı, satın almayı bırakmayı veya her iki davranışı da içerebilmektedir.

Sonuç olarak analizlerden elde edilen bulgulara göre H_{2g} kısmen desteklenmiş olup H_{1g} ve H_{3g} desteklenmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

İnsanlık küresel bir çevresel sorunla karşı karşıyadır. Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde tüketimin artması, çevresel sonuçların da büyümesine neden olmuştur. Her geçen gün daha çok kaynağa ihtiyaç duyulmakta ve bu ihtiyacı karşılamak için dünyanın en ücra köşelerine ve kaynaklarına el uzatılmaktadır. Bu durum ekolojik ayak izimizi genişletmekte ve gezegenimizin sınırlarını zorlamaktadır ve sonuç olarak da mevcut yaşam tarzımızın sürdürülebilir olmadığını göstermektedir (Urbanski ve Haque, 2020, s. 2 ve SKD Türkiye, 2016, s. 4). Desteklenmeyen çevresel iddialarla gerçeği gizleyip tüketicilerin "yeşil" ürünlere olan ilgisini istismar eden yeşil aklama, daha sürdürülebilir bir ekonomi yaratma çabalarını olumsuz yönde etkilemektedir (Quicanga, 2023, s. 58). Şirketler "çevre dostu" veya "yeşil" gibi terimleri kullanarak tüketicileri yanıltabilir ve sürdürülebilir seçim yaptıkları yanılsamasını yaratabilmektedir (Samal ve Bhalala, 2023, s. 94). Ortalama tüketicinin teknik ve profesyonel bilgileri kontrol edememesi nedeniyle üreticiye veya satıcıya güvenmek zorunda kalması, bu tür aldatıcı uygulamaların yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Hernik, 2014, s. 31). Bu tür aldatmalar, markalara/işletmelere karşı güven duygusunu kaybetmiş, şüpheli sinik tüketiciler yaratmaktadır.

Bu nedenle çalışmada tüketici sinizmi, sürdürülebilir tüketim davranışları, yeşil aklama algılama düzeyi ve sosyo-demografik özelliklerin, yeşil aklama günahına sahip markalara karşı tepkiler üzerindeki etkileri incelenmiştir. İstatistiksel analizler, bu faktörlerin etkilerini ortaya koymuş ve elde edilen bulgular doğrultusunda tüketicilere, araştırmacılara ve işletmelere yönelik öneriler sunulmuştur.

Yeşil aklama günahına sahip markalara karşı tepkiler, her bir yeşil aklama türüne göre değişiklik göstermektedir. Literatürdeki bazı çalışmaların (Helm ve diğerleri, 2015, s. 523; Leonidou ve Skarmeas, 2017, s. 401; Çetinkaya ve Ceng, 2018, s. 171; Akçay, 2021, s. 135; Saryer, 2021, s. 494; Tran ve diğerleri, 2022, s. 355; Keser ve Söğütü, 2023, s. 88) aksine, bu çalışmada tüketici sinizminin anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Ancak, sürdürülebilir tüketim davranışının çevresel duyarlılık ve ihtiyaç dışı satın alma boyutlarının anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Genel olarak, düşük yeşil aklama algılama düzeyi, aylık hane geliri ve öğrenim düzeyi, yeşil aklama günahına karşı tepkileri azaltırken, düşük yaş, yüksek çevresel duyarlılık ve bekâr olma durumu tepkileri artırmaktadır.

Gizli takas günahına sahip markalara yönelik tüketici tepkilerinde sosyo-demografik özellikler ve sürdürülebilir tüketim davranışının kısmen etkili olduğu görülmüştür. Gençler, evliler, yüksek öğrenim düzeyine sahip bireyler ve 10.001-25.000 TL aylık hane gelirine sahip tüketiciler, bu markalara karşı tepki göstermeyi tercih etmektedir. Ayrıca, çevresel duyarlılığın artması, tüketicilerin gizli takas günahına sahip markayı boykot etme olasılığını artırmaktadır.

Kanıtlanamayan iddia ve sahte etiketlere tapma günahına sahip markalara yönelik tüketici tepkileri üzerinde yeşil aklama algılama düzeyinin etkili, sosyo-demografik özelliklerin ise kısmen etkili olduğu görülmüştür. Bu günahları taşıyan markalara karşı negatif ağızdan ağıza iletişim, satın almayı bırakarak boykot etme ve iki tepkiyi beraber tercih etme olasılıklarının (tepkisiz kalıp satın almaya devam etmeye kıyasla) düşük yeşil aklama algılamasına sahip tüketicilerde azaldığı görülmüştür. Özellikle genç ve genç yetişkinler, çocuk sahibi olanlar, yüksek öğrenim düzeyine sahip bireyler ve yüksek hane gelirine sahip tüketiciler kanıtlanamayan iddia günahına sahip markalara karşı tepki göstermektedir. Sahte etiketlere tapma yeşil aklama günahına sahip markaya karşı hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de boykotun tercih edilme olasılığı 35-44 yaş grubundaki tüketicilerde ve bekârlarda azalmaktadır. Belirsizlik günahına sahip markaya yönelik sosyo-demografik özelliklerin kısmen etkili olduğu görülmüş olup daha çok yüksek eğitimli tüketiciler, genç yetişkinler, aylık hane geliri yüksek tüketiciler, evliler tepki göstermeyi tercih etmektedir. Alakasızlık yeşil aklama günahına sahip markalara karşı lisans mezunlarının tepki verme olasılıkları artmaktadır. Düşük yeşil aklama algısına sahip tüketicilerin ise hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme olasılıkları azalmaktadır. Yeşil aklama algılaması düşük olan tüketicilerin bu günahlara karşı büyük tepki vermektan kaçındıkları söylenebilmektedir.

Uydurma/yalan söyleme günahına sahip markaya yönelik tüketici tepkileri üzerinde yeşil aklama algılama düzeyi, sürdürülebilir tüketim davranışının ve sosyo-demografik özelliklerin kısmen etkili olduğu görülmüştür. Düşük yeşil aklama algısına sahip tüketicilerin yalan söyleme/uydurma yeşil aklama günahına sahip markalara karşı hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme olasılıkları azalmaktadır. İhtiyaç dışı satın almadaki bir birimlik artış ise bu günaha sahip markaya karşı sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin tercih edilme olasılığını azaltmaktadır. Sadece negatif ağızdan ağıza iletişimin tercih edilme olasılığı kadın tüketicilerde artmaktadır. Hem markayla ilgili negatif ağızdan ağıza iletişimi hem de markayı satın almayı bırakarak boykotun tercih edilme olasılığı 10.000 TL ve altında geliri olanlarda azalmakta iken lisans mezunu tüketicilerde artmaktadır.

Kötünün iyisi günahına sahip markaya yönelik tüketici tepkileri üzerinde sürdürülebilir tüketim davranışının kısmen etkili olduğu görülmüştür. Sosyo-demografik özellikler açısından ise örneklem-değişken sayısı uygunsuzluğu nedeniyle test edilememiştir. Çevresel duyarlılıktaki bir birimlik artışın bu günaha sahip markaya karşı sadece negatif ağızdan ağıza iletişim, sadece markayı satın almayı bırakarak boykot etme ve hem negatif ağızdan ağıza iletişim hem de markayı satın almayı bırakarak boykot etme şeklindeki tüm davranış olasılıklarını artırdığı görülmüştür. Tüketicilerin çevresel duyarlılıklarındaki artışın özellikle kötünün iyisi yeşil aklama günahına sahip markaya karşı tepkiler üzerinde daha yoğun şekilde etkili olduğu ve tüketicilerin bu günaha karşı tepkisiz kalmayı tercih etmediği görülmektedir.

Özetle, tüketicinin sinik tutuma sahip olup olmaması, yeşil aklama günahına sahip markalara karşı gösterdiği tepkiler üzerinde anlamlı bir etki yaratmamış olup sosyo-demografik özellikler ile sürdürülebilir tüketim davranışının tamamıyla ve tüm yeşil aklama günahlarına karşı tepkiler üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.

Araştırmada elde edilen sonuçların ilgili literatüre katkı sağlamasının yanı sıra tüketicilere, araştırmacılara ve işletmelere yararlı olacağı düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak konuyla ilgili olan taraflara yönelik çeşitli öneriler geliştirilmiştir. İşletmelerin, ürün ve hizmetlerinde samimi şekilde çevresel duyarlılık göstermeleri gerekmektedir. Kısa vadeli kazançlar uğruna yeşil aklama gibi yanlış uygulamalardan kaçınmaları, marka imajını koruyarak tüketici güvenini artırmaları önemlidir. İşletmeler, verdikleri bilgilerin detaylı, erişilebilir, gerçekleştirilebilir, doğrulanabilir ve ölçülebilir olmasına dikkat etmelidir. Şeffaflık ve dürüstlük, tüm işletmelerin temel ilkeleri olmalıdır. Ayrıca, sektördeki bazı firmaların yeşil aklama uygulamaları, tüm sektörün güvenilirliğini zedeleyebilir ve tüketicilerde genel bir şüphecilik oluşturabilir. Bu nedenle yeşil aklama faaliyetlerinde bulunan firmaların sektördeki diğer firmalar tarafından yetkililere ihbar edilmesi önemlidir. Gerçek çevreci işletmeler, yeşil aklama yapan markalara karşı tüketicilerde farkındalık yaratacak etkinlikler düzenlemelidir. Tüketicilerin yeşil aklamayı tespit edebilmeleri için eğitim almaları gerekmektedir, çünkü çevre bilinci yüksek olsa dahi teknik detaylar konusunda eksik bilgiye sahip olabilmektedirler. Ortaokul ve lise müfredatlarına sürdürülebilir tüketim ve yeşil aklama konularının dahil edilmesi, gençlerin bu konuda bilinçlenmesini ve çevresindekilere bilgi vermesini destekleyecektir. Tüketiciler ise şüpheli markaları yetkililere bildirmeli ve sosyal medya gibi platformları kullanarak diğer insanları bilgilendirmelidir. Ayrıca, kamu spotları aracılığıyla geniş kitlelerin yeşil aklama hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Gelecekteki çalışmalar açısından ise veri toplama yöntemi olarak ciddi oyun tercih edecek araştırmacıların geniş katılımcı kitlesine ulaşabilmeleri adına mobil uyumlu oyun tasarımları tercih etmeleri önerilmektedir. Ayrıca, mevcut çalışmada bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı yüksek çıkmamış olup, "kişisel özellikler", "fiyat duyarlılığı" ve "yeşil güven" gibi farklı bağımsız değişkenlerle araştırma modelinin test edilmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra yeşil aklama algılamasına yönelik ölçeklerden yararlanarak standart bir anket ile bir yeşil aklama ürünü üzerinden tüketici algılamaları ölçülebilir. Ayrıca, yeşil aklama konusunda eğitim verilmiş ve verilmemiş grupların yeşil aklama algılama düzeyini ölçmeye yönelik deneysel tasarımların da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aggarwal, P. & Kadyan, A. (2014). Greenwashing: The darker side of csr. *International Journal of Innovative Research and Practices*, 2(5), 22-35
- Aiji, H.M. & Sutikno, B. (2015). The extended consequence of greenwashing: Perceived consumer skepticism. *The International Journal of Business and Information*, 10(4), 433-468.
- Akçay, G. (2021). Tüketici sinizminin öncülleri ve sonuçları: Hizmet sektörü üzerinde bir araştırma (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://avesis.uludag.edu.tr/yonetilen-tez/74e2f048-c356-40ab-97ba-e322e6d8bb88/tuketici-sinizminin-onculleri-ve-sonuclari-hizmet-sektoru-uzerinde-bir-arastirma>
- Akgül, A. & Çevik, O. (2003). İstatistiksel analiz teknikleri:Spss'te işletme uygulamaları. Ankara: Emek Ofset.
- Akyüz, A. M. & Durmuş, İ. (2020). Reklamlarda algılanan yeşile boyamanın yeşil tüketicilerin tüketim değerlerinin farklılaşmasındaki olası rolü. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(1), 22-37.
- Alpar, R. (2013). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler. 4.bs., Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alves, I. M. (2009). Green spin everywhere: How greenwashing reveals the limits of the csr paradigm. *Journal of Global Change and Governance*, 2(1), 1-26.
- Aydın A. E., Yıldırım, P. & Özfidan, J. J. (2019). Ağızdan ağıza iletişimi belirleyen faktörler: Perakende sektöründe bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 12-25.
- Aydın, G. (2021). Consumer cynicism, skepticism, brand boycotts and social media. Ed: Ufuk Bingöl, Trending topics on social media researches, 61, Peter Lang.
- Ayyıldız, H. & Genç, K.Y. (2010). Çevreye duyarlı pazarlama: Üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı pazarlama uygulamaları ile ilişkili tutum ve davranışları üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 505-527.
- Baran, A., Söylemez, C. & Yurdakul, M. (2017). Algılanan yeşil kalite, algılanan yeşil risk ve yeşil marka imajının yeşil marka değeri üzerindeki etkisinde yeşil güvenin aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17 Özel Sayısı, 1-11.
- Baum, L. M. (2012). It's not easy being green . . . or is it? A content analysis of environmental claims in magazine advertisements from the United States and United Kingdom environmental communication. *Journal of Nature and Culture*, 6(4), 1-18.
- Bhagavathi, J. S. (2020). Green washing: An alarming issue. *Mukt Shabd Journal*, 9(4), 332-336.
- Bladt, D., Van Capelleveen, G. & Yazan, D.M. (2024). The influence of greenwashing practices on brand attitude: A multidimensional consumer analysis in Germany. *Business Strategy and the Environment*, 33(2), 1-29.
- Boztepe, V. (2018). Televizyon reklamlarının toplumsal işlevleri üzerine göstergebilimsel bir çözümleme: Toyota hibrit örneği. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 26(1), 26-47.
- Braga Junior, S., Martínez, M. P., Correa, C. M., Moura-Leite, R. C. & Da Silva, D. (2019). Greenwashing effect, attitudes, and beliefs in green consumption. *Rausp Management Journal*, 54(2), 226-241.
- Brouwer, A. (2016). Revealing greenwashing: A consumers' perspective. *International conferences on internet technologies & society (its), education technologies (Icedutech), and sustainability, technology and education (ste)*, Melbourne, Australia, Dec 6-8, 245-252.
- Cançelik, M. (2017). Siyasal katılımın alternatif bir yolu olarak siyasal tüketicilik: Türk tüketicileri üzerinde bir uygulama (Doktora tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=-RrNz-9AGGtGgZx_A14JjA&no=7tTolM00KEsR0B08ydsAog
- Cançelik, M. & Kırkbir, F. (2020). Siyasal tüketicilik: Türk tüketicileri üzerinde bir uygulama. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1481-1499.
- Chen, Y.S., Lin, C.L. & Chang, C.H. (2014). The influence of greenwash on green word-of-mouth (green wom): The mediation effects of green perceived quality and green satisfaction. *Quality & Quantity: International Journal of Methodology*, 5(48), 2411-2425.
- Chylinski, M. & Chu, A. (2010). Consumer cynicism: Antecedents and consequences. *European Journal of Marketing*, 44(6), 796-837.
- Crié, D. (2003). Consumers' complaint behaviour. Taxonomy, typology and determinants: Towards a unified ontology. *The Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 11(1), 60-79.
- Çelebi, Ş. & Bayrakdaroglu, F. (2018). Y kuşağı tüketicilerinin bilinçli tüketim davranışları üzerine bir araştırma. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 111-124.
- Çelik, İ. E., Akman, Ö., Ceyhan, A. & Akman, V. (2016). Yeşil pazarlamada sürdürülebilirlik ve Dünya'dan bir örnek: Tchibo. *Sustainability in green marketing and an example from the world: Tchibo. International Conference on Eurasian Economies*, Kaposvár – Hungary, 278-282.
- Çetinkaya, O. A. & Ceng, E. (2018). Türkiye'deki Black Friday etkinliğinin tüketici sinizmi bağlamında bir değerlendirmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 167-180.

- Dalzotto, D., Basso, K., Costa, C., & Baseggio, H. W. (2016). The impact of affective and cognitive antecedents on negative word-of-mouth intentions. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 26(4), 418-434.
- De Vries, G., Terwel, B. W., Ellemers, N. & Daamen, D. D. L. (2013). Sustainability or profitability? How communicated motives for environmental policy affect public perceptions of corporate greenwashing. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 22(3), 142-154.
- Dimitrieska, S., Stankovska, A. & Efremova, T. (2017). The six sins of greenwashing. *Economics And Management*, 13(2), 82-89.
- Doğan, O., Bulut, Z., Kökalan Çımrın, F. (2015). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659-678.
- Duttagupta, A. (2017). To study gender as a factor impacting e-word of mouth amongst e-retail consumers in West Bengal. *The Journal of Army Institute Of Management Kolkata*, 17(2), 228-235.
- Ecevit, M.Z. (2018a). Yeşil kalite ve yeşil imaj algısının daha fazla ödeme niyeti ile ilişkisi: Yeşil göz boyamanın düzenleyici rolü. *Business and Management Studies: An International Journal*, 6(3), 472-486.
- Ecevit, M.Z. (2018b). Yeşil göz boyamanın markalar ve yeşil tüketicilik üzerindeki olumsuz etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(27), 3122-3133.
- Elibol, G. C., Bezci, İ., Dündar Türkkan, V. & Varol, A. (2018). Mobilya tasarımında "yeniden kullanım": tasarımdan üretime dönüşüm. *Art-E Sanat Dergisi*, 11(21), 134-156.
- Ergin, R.G. (2022). Sürdürülebilir pazarlama: davranışsal çevre bilincinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi hakkında bir araştırma (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tezara.org/theses/770582>
- Faber, G. & Sick, V. (2022). Identifying and mitigating greenwashing of carbon utilization products. *Global CO2 Initiative University of Michigan*, 1-11.
- Friedman, M. (1996). A Positive approach to organized consumer action: The “buycot as an alternative to the boycott. *Journal of Consumer Policy*, 19(4), 439-451.
- Garip, S. (2022). Marka odaklılık-kalite bilinci ile çevre duyarlılığı ilişkisini x ve z kuşağı üzerinden nitel bir değerlendirme. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(1), 180-202.
- Genç, E. (2013). Yeşile boyama kavramının analitik incelenmesi: Sertifikalı etiketlerin sertifikasızlarla karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(2), 151-175.
- Gounaridou, A., Siamtanidou, E. & Dimoulas, C.A. (2021). Serious game for mediated education on traffic behavior and safety awareness. *Education Sciences*, 11(3), 1-21.
- Göktaş, B. (2019). Tüketici sinizmi kavramı ve ağızdan ağıza pazarlama eylemlerinin sinik tüketici davranışlarına etkisi konusunda bir uygulama. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 1650-1692.
- Göktaş, B. & Tarakçı, İ.E. (2022). *Yeşil aklama*. Ed.: Faruk Dayı, Yusuf Esmer, Küresel Sistemde Yeşil Yönetim, 1 Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 19-40.
- Grootenhuys, M.A. (2007). Health-related quality of life problems of children aged 8–11 years with a chronic disease. *Developmental Neurorehabilitation*, 10(1), 27-33.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. 4.Bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir kalkınma geliştirmekte olan ülkelerde uygulanabilir mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 85-100.
- Güven, E. (2016). Tüketimde sinik tutum: Tüketici sinizminin sebep ve sonuçları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 152-174.
- Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (2014). Multivariate data analysis. Upper Saddle River: Pearson Education,
- Hayta, B (2009). Sürdürülebilir tüketim davranışının kazanılmasında tüketici eğitiminin rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.
- He, J., Liu S., Li, T. & Mai, T.H.T. (2021). The positive effects of unneeded consumption behavior on consumers during the covid-19 pandemic. *Int J Environ Res Public Health*, 18(12), 6404.
- Helm, A.E., Moulard, J.G. & Richins, M. (2015). Consumer cynicism: Developing a scale to measure underlying attitudes influencing marketplace shaping and withdrawal behaviours. *International Journal of Consumer Studies*, 39(5), 515-524.
- Hernik, J. (2014). Greenwashing – essence and analysis on a chosen example. *Economic science for rural development, integrated and sustainable regional development*, 36, 25-32.
- Hernik, J. (2015). Greenwashing in companies activity—causes of use and efficacy. *Handel Wewnetrzný*, 4(357), 263-275.
- Hoffmann, S., Balderjahn, I., Seegebarth, B., Mai, R. & Peyer, M. (2018). Under which conditions are consumers ready to boycott or buycott? the roles of hedonism and simplicity. *Ecological Economics*, 147, 167-178.
- Hosmer, D. W. & Lemeshow, S. (2000). Applied logistic regression. 2nd Ed., New York: John Wiley & Sons, Inc.

- Jog, D. & Singhal, D. (2019). Pseudo green players and their greenwashing practices: A differentiating strategy for real green firms of personal care category. *Strategic Direction*, 35(12), 4-7.
- Karalar, R. & Kiracı, H. (2011). Çevresel sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak sürdürülebilir tüketim düşüncesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 63-76.
- Keser, E. & Söğütü, R. (2023). Investigation of the mediating role of consumer boycott participation motives in the effect of consumer cynicism on consumer boycott behavior. *Current Research in Social Sciences*, 9(1), 69-91.
- Ketron, S. (2016). Consumer cynicism and perceived deception in vanity sizing: The moderating role of retailer (dis)honesty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 33, 33-42.
- Klein, J.G., Smith, N.C. & John, A. (2004). Why we boycott: Consumer motivations for boycott participation. *Journal of Marketing*, 68(3), 92-109.
- Kleinbaum, D.G. & Klein, M. (2010). Logistic regression: A self learning text. 3rd Edition, New York: Springer.
- Leblebici Koçer, L. & Delice, T. (2017). Yeşile boyama ve yeşil güven arasındaki ilişkide algılanan yeşil riskin ve algılanan tüketici şüpheliğinin aracılık rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (50), 1-25.
- Leonidou, C. N. & Skarmas, D. (2017). Gray shades of green: Causes and consequences of green skepticism. *Journal of Business Ethics*, 144(2), 401-415.
- Lim, W. M., Ting, D. H., Bonaventure, V.S., Sendiawan, A. P. & Tanusina, P. P. (2013). What happens when consumers realise about green washing? A Qualitative Investigation. *International Journal of Global Environmental Issues*, 13(1), 14-24.
- Lu, X., Sheng, T., Zhou, X., Shen, C. & Fang, B. (2022). How does young consumers' greenwashing perception impact their green purchase intention in the fast fashion industry? An analysis from the perspective of perceived risk theory. *Sustainability* 2022, 14(13473), 1-17.
- Maceli, K.M., Baack, D.W. & Wachter, M. K. (2015). The impact of gender on electronic word of-mouth communication. *Academy of Marketing Studies Journal*, 19(3), 281-295.
- Menard, S.W. (2002). Applied logistic regression analysis. 2nd Ed., New York: Sage Publications.
- Michaelis, L. (2003). The role of business in sustainable consumption. *Journal of Cleaner Production*, 11(8), 915-921.
- Neilson, L.A. (2010). Boycott or buycott? Understanding political consumerism. *Journal of Consumer Behaviour*, 9(3), 214-227.
- Neureiter, A., Stubenvoll, M. & Matthes, J. (2023). The role of consumers' environmental knowledge on perceived greenwashing: A multi-method design [Paper Presentation]" *Kommunikationswissenschaftliche Tage 2023 of The Austrian Society of Communication (Ögk)*, Klagenfurt, Austria, 04-06 July 2023, 46-47.
- Nguyen, H. N. & Nguyen, T.B. (2021). Sense of online betrayal, brand hate, and outrage customers. *Anti-brand activism. Innovative Marketing*, 17(4), 75-87.
- Nyilasy, G. (2006). Word of mouth: What we really know – and what we don't. Ed.: Justin Kirby, Paul Marsden, Connected Marketing: *The Viral, Buzz And Word of Mouth Revolution*, Oxford, Elsevier, 161-181.
- OECD (2002). Towards sustainable household consumption? Trends and policies in OECD countries. Paris: OECD Publishing.
- Özbakır, M. & Velioğlu, M. (2010). Pazarlamaya sürdürülebilir çerçevesinden bakış ve bir örnek olay analizi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 71-98.
- Özel, A. (2015). Çevresel aktivizm, halkla ilişkiler ve yeşil aklama üzerine kuramsal bir bakış. *Selçuk İletişim*, 8(4), 73-89.
- Özkaya, B. & Ülker, Y. (2020). Markaların sosyal medyada oluşan sinik tutuma yönelik yaklaşımları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 115-128.
- Öztürk, A. (2016). Politik tüketici davranışlarının belirleyicileri üzerine bir araştırma (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/77020/T06874.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Öztürk, A. & Nart, S. (2016). Üniversite öğrencilerinin perspektifinden politik tüketime katılım. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 5(9), 62-73.
- Öztürk, A. & Nart, S. (2021). Tüketici boykot davranışının belirleyicileri üzerine bir araştırma: Ağızdan ağıza iletişimin aracılık rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 660-687.
- Parguel, B., Benoit-Moreau, F. & Russell, C.A. (2015). Can evoking nature in advertising mislead consumers? The power of "executional greenwashing. *International Journal of Advertising*, 34(1), 107-134.
- Hinton, P.R., McMurray, I. & Brownlow, C. (2004). Spss explained. 1.Ed., London: Routledge.
- Poplin, A. (2020). Big data and occupants' behavior in built environments: Introducing a game-based data collection method. *Journal of Urban Planning and Development*, 146(2), 1-10.
- Quicanga, A. (2023). Perceptions of greenwashing's impact on green concern and green purchase intentions. A qualitative study of Angolan generation Z (Master's Thesis). Erişim adresi: <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1772324/FULLTEXT01.pdf>

- Saba, C. (2019). Sürdürülebilir tüketim bağlamında yeşil tüketim (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=tDwAnPMhZMkL0-2ha3g2rQ&no=OdqWjR3tiT1TiMPindoqQ>
- Samal, S. S. & Bhalala, T. (2023). An awareness towards greenwashing of product and its impact on consumers' buying behaviour in Surat City. *International Journal of Engineering and Management Research*, 13(2), 94-98.
- Saraç, Ö. (2022). Kültür turistlerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarının cinsiyete göre farklılıkları: Safranbolu üzerinde bir araştırma. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12(2), 265-283.
- Sarıyer, N. (2021). Tüketicilerin sinik davranışlarının netnografya ile tespiti. *Journal of Life Economics*, 8(4), 485-497.
- Schmuck, D., Matthes, J. & Naderer, B. (2018). Misleading consumers with green advertising? An affect–reason–involvement account of greenwashing effects in environmental advertising. *Journal of Advertising*, 47(2), 127-145.
- Schuller, B. W., Dunwell, I., Weninger, F. & Paletta, L. (2013). Serious gaming for behavior change: The state of play. *IEEE Pervasive Comput*, 12, 48-55.
- Selvan, S.A. & Nivasini, D. (2021). User's perspective on green washing and its ethical implication on cosmetic products in Tamilnadu. *Journal of the Asiatic Society of Mumbai*, XCIV, 11-15.
- Sevgi, O. (2020). Yeşil terimler ve anlamları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(1), 44-61.
- Sharma, S. (1996). Applied multivariate technique. New York: John Wiley&Sons, Inc.
- Shirsavar, H. A., Shahram, G. & Amin, M.A. (2012). A study of factors influencing positive word of mouth in the Iranian banking industry. *Middle East Journal of Scientific Research*, 11(4), 454-460.
- Stolle, D., Hooghe, M. & Micheletti, M. (2005). Politics in the supermarket: Political consumerism as a form of political participation. *International Political Science Review*, 26(3), 245-269.
- Sun, Y. & Shi, B. (2022). Impact of greenwashing perception on consumers' green purchasing intentions: A moderated mediation model. *Sustainability* 2022, 14(12119), 1-16.
- SKD Türkiye (2016). 100 maddede sürdürülebilirlik rehberi. <https://www.skdturkiye.org/Yayin/100-Maddede-Surdurulebilirlik-Rehberi>. (Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2022)
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). Using multivariate statistics. 6. Ed., Boston: Pearson.
- Tarakçı, İ. E. & Göktaş, B. (2019). Pazarlamanın yeni rengi: Yeşil aklama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1095-1113.
- Taşçıoğlu, M. & Yener, D. (2017). Tüketicilerin boykotlara karşı tutumlarına yönelik bir araştırma: Menşei ülke ve sürdürülebilirliğin etkileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(61), 54-67.
- Taşçıoğlu, M. & Yener, D. (2019). Materialism domains and perceived risk effects on consumer boycott effectiveness. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 355-369.
- Terrachoice (2007). The six sins of greenwashing. A study of environmental claims in North American consumer markets. https://sustainability.usask.ca/documents/Six_Sins_of_Greenwashing_nov2007.pdf (Erişim Tarihi: 05 Ekim 2022)
- Tinne, S.W. (2013). Greenwashing: An alarming issue. *Asa University Review*, 7(1), 81-88.
- Tran, H. A., Strizhakova, Y., Usrey, B. & Johnson, S. (2022). Consumer cynicism in service failures. *Psychology & Marketing*, 39(2), 346-359.
- Turan, F. (2014). Çevre dostu şirketler: Yeşil göz boyama mı çevresel üretim mi? *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 17, 1-26.
- Urbański, M. & Ul Haque, A. (2020). Are you environmentally conscious enough to differentiate between greenwashed and sustainable items? A global consumers perspective. *Sustainability*, 12(5):1786, 1-25.
- Uysal, A. & Cömert, Y. (2017). Tüketici boykotu katılım güdülleri: Muş ili örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(1), 97-125.
- Wang, D., Walker T. & Barabanov, S. (2020). A psychological approach to regaining consumer trust after greenwashing: The case of Chinese green consumers. *J Consumer Mark*, 37(6), 593-603.
- Wang, H., Ma, B. & Bai, R. (2019). The spillover effect of greenwashing behaviours: An experimental approach. *Marketing Intelligence & Planning*, 38(3), 283-295.
- Westbrook, R. A. (1987). Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 258-270.
- Yapraklı, T.Ş. & Yıldız, T. (2018). Yeşil aklamanın algılanan risk, kalite ve memnuniyet üzerindeki etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 359-378.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, E. & Kırmızıbiber, A. (2019). Yeşil aklamanın yeşil marka değeri üzerindeki etkileri: Otomobil markaları üzerine bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 566-584.
- Zhang, L., Li, D., Cao, C., & Huang, S. (2018). The influence of greenwashing perception on green purchasing intentions: The mediating role of green word-of-mouth and moderating role of green concern. *Journal of Cleaner Production*, 187, 740-750.

Zhang, H., Ul Ainn, Q., Bashir, I., Ul Haq, J. & Bonn, M.A. (2022). Does greenwashing influence the green product experience in emerging hospitality markets post-covid-19. *Sustainability* 22, 14:12313, 1-16.

Ek: Ciddi Oyun Ekran Görüntüleri

DOKTORA TEZ PROJESİ

Bu oyundan elde edilecek bilgiler sadece bilimsel nitelikli araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz giril tutulacaktır.

Bu araştırmanın başkanı, bütün soruları eksiksiz, içtenlikle, kişinin baskısı ve telkini altında olmadan yanıtımanıza ve **GERÇEK YAŞAMINIZDAKİ TÜKETİM DAVRANIŞLARINIZA GÖRE** en uygun yanıtı vermenize bağlıdır.

☒ Okudum, onaylıyorum.

Başla

Marketimize Hoşgeldiniz Sevgili Müşterimiz, Alışverişinize devam etmeden önce daha iyi hizmet verebilmemiz için anketimizi doldurunuz.

Ankete Başla

Cevapların ölçeklendirmesi şu şekildedir:

- 1- Kesinlikle Katılmıyorum
- 2- Katılmıyorum
- 3- Ne Katılmıyorum Ne Katılıyorum
- 4- Katılıyorum
- 5- Kesinlikle Katılıyorum

Devam

1. Deterjan, şampuan gibi temizlik ürünlerinden çevreye daha az zarar verenleri satın alırım.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

2. Doğal materyaller kullanılarak üretilmiş giysileri satın alırım.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

3. Çevresel sorumluluğu destekleyen firmaların ürünlerini alırım.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

4. Doğada çözülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.

1 2 3 4 5

Kesinlikle Katılmıyorum Kesinlikle Katılıyorum

YEŞİL AKLAMA NEDİR?

Yeşil aklama (Greenwashing), tamamen doğru olmadığı halde ürünün çevre dostu (veya doğal) olduğunu veya bir şirketin ekolojik hassasiyet taşıdığını öne sürerek tüketicileri aldatmaktır.

☒ *Okudum, onaylıyorum.*

Devam

DİKKAT!

Oyunda karşınıza çıkacak ürünlerden yeşil aklama yapılmamış gerçekten yeşil (çevreci) olduğunu düşündüğünüz ürünleri satın alarak sepetinize ekleyiniz.

(Lütfen gerçek hayattaki tercihlerinize göre ve herhangi bir ürün alma zorunluluğu hissetmeden alışveriş yapınız.)

☒ *Okudum, onaylıyorum.*

Alışverişe Başla

Ürün satın alma zorunluluğunuz yoktur. Yedi ürünü inceleyip, değerlendirmelerinize göre tercihinizi yapmanız beklenmektedir.

SALE 50% OFF

Her bir ürünü incelemek için üzerine tıklayınız.

Çevrenin algılandığını düşününüz. Bu ürün için SATIN AL

Yeşil aklama yapıldığını düşündüğünüz marka için SATIN ALMA

SATIN ALMA

SATIN AL

Jaguar Sigara
Tamamen organik sigara.

Kasaya gitmek için K tuşuna basınız.

Kasaya Git

Hoş Geldiniz! Almak istediğiniz ürünlerin içeriğini okudunuz mu? Aldığınız ürünler hakkında yeterli bilgiye sahip misiniz? Alışveriş sonunda danışmadan fişinizi almayı unutmayın!

Devam Et

Almış olduğunuz sigara markası bir yeşil aklama ürünüdür. Organik sigara, diğer sigaralara göre daha az zararlı olsa da hala bir sigaradır ve yeşil bir ürün değildir. Dolayısıyla bu ürün de yeşil aklama yapılmaktadır.

Devam Et

Danışmaya Git

Merhaba! Umarız alışverişinizden memnun kalmışsınızdır. Almış olduğunuz ürünlerle ilgili değerlendirmelerinizi öğrenebilmek amacıyla kısa bir anket doldurmanızı rica ederiz.

Devam Et

Bu marka yeşil aklama yapmaktadır. Bu markaya karşı tepkiniz ne olur?

Tepki Veririm

Tepki Vermem ve Satın Almaya Devam Ederim

Bu Marka ile ilgili çevremdekilere Olumsuz Söylemlerde Bulunurum.

Bu Markayı Boykot Ederim. (Satın Almayı Bırakırım)

Sosyo - Demografik Bilgiler

**Fişinizi alabilmeniz için tüm soruları cevaplamalısınız!

Yaş

18-24 25-34 35-44 45 yaş ve üzeri

Cinsiyet

Erkek Kadın

Medeni Durum

Bekar Evli

Çocuk

Yok Var

Öğrenim Durumu

İlköğretim Lise Önlisans Lisans Lisansüstü

Aylık Aile Geliri

15000 TL ve altı 15001-20000 TL 20001-40000 TL 40001-60000 TL 60001 TL ve üzeri

Anketimizi doldurduğunuz için teşekkürler. Sorularınız olarak fiş verebilmemiz için kişisel bilgileriniz doldurmanız gerekmektedir.

Devam Et

Gezgin Bir Türk Dervişliği Olan Kalenderîliğin İslam Düşüncesindeki Yeri

The Place of Kalenderism, a Wandering Turkish Dervish Tradition, in Islamic Thought

İsmail ERDOĞAN^{1*}

Esra POLAT²

^{1*} Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Çankırı, Türkiye

² Bağımsız Araştırmacı, Elazığ, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
ismailerdogan@firat.edu.tr

Başvuru/Submitted: 24.11.2024
Kabul/Accepted: 12.03.2025

Atıf/Cite as:
Erdoğan, İ. & Polat, E. (2025).
Gezgin bir Türk dervişliği olan
kalenderîliğin İslam düşüncesindeki
yeri, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
16(1), 188-198.

Öz

Amaç: Bu çalışmada gezgin bir derviş grubu olan Kalenderîliğin doğuşu, Türk-İslam düşüncesindeki yeri, özellikleri ve kendilerini diğer yapılardan ayırt eden temel ahlak ilkelerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem: Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kapsamında konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve kaynaklardan elde edilen bilgiler konularına göre tasnif edilerek bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Bulgular: Değişik kaynakların taranması suretiyle yapılan bu çalışmada, Kalenderîliğin teşekkülünde Eski Türk inançları, İslam dini, Budizm, Hint ve İran kültürü gibi farklı unsurların önemli ölçüde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. İleri sürdükleri fikirler yanında ayrıca giyim, kuşam ve yaşayış olarak aykırılıklarıyla dikkat çeken bu grubun aslında kendi içinde tutarlı bir yaşam felsefesinin olduğu ifade edilebilir. Bu felsefenin ise maddi olan hiçbir şeyin amaç değil bilakis özgür yaşayabilmek için bir araç olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç: Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Eski Türk inançlarını değişik isim ve şekillerde bünyesinde taşımakta olan Kalenderîliğin felsefi, tasavvufi ve ahlaki ilkelere sahip olmakla birlikte dini yönü daha ağır basan bir akım olduğu sonucuna varılmıştır.

Özgünlük: Bu çalışma, daha önce yapılmış olan araştırmalardan farklı olarak Kalenderîliği din, tarih, felsefe, ahlak ve tasavvuf ekseninde ele alması bakımından özgün bir araştırma olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler

Kalenderilik, Şamanlık, Gezgin Türk dervişliği, Cavlakiler, Çehar darb, Cemaleddin Savi

Abstract

Aim: This study aims to examine the origins of Kalenderism - a group of wandering dervishes-its place within Turkish-Islamic thought, its characteristics, and the fundamental ethical principles that distinguish it from other groups.

Method: Using qualitative research methods, a literature review was conducted on the subject, and the information obtained from sources was classified by topic and analyzed.

Results: Through an examination of various sources, this study identifies significant influences from ancient Turkish beliefs, Islam, Buddhism, as well as Indian and Persian cultures on the formation of Kalenderism. While known for their unconventional views and distinct appearance, attire, and lifestyle, this group is noted to follow a coherent life philosophy. This philosophy holds that material possessions are not an end but rather a means to live freely.

Conclusion: Based on the information gathered, it is concluded that Kalenderism, while encompassing philosophical, mystical, and ethical principles, is a movement with a predominantly religious orientation that retains elements of ancient Turkish beliefs in various forms.

Originality: This study can be considered unique in its approach by examining Kalenderism through the lenses of religion, history, philosophy, ethics, and mysticism, setting it apart from prior research on the topic.

Key Words: Kalenderism, Shamanism, Turkish wandering dervishes, Cavlakiye, Chehar Darb, Jamal al-Din Savi

Giriş

İslam düşüncesi denildiğinde felsefeden tasavvufa kadar birçok disiplinin içinde yer bulabildiği geniş bir yelpazeden bahsetmekteyiz. Zira düşünce kavramının içine varlık, bilgi ve değer ile ilgili her şey girdiği için düşüncenin kapsamını sınırlandırmak neredeyse imkansız gibidir. Bundan dolayı İslam düşüncesi, felsefeden yöntem bilgisine (usül), mantıktan siyasete ve müzikten ekonomiye kadar olan her disiplinin içinde kendisine yer bulabildiği geniş bir alan olarak görülmektedir. Şayet bu alanın sınırlarını biraz daha belirgin bir hale getirmek istersek felsefe, kelam ve tasavvuf ile sınırlandırabiliriz. Bu bağlamda İslam dünyasında ortaya çıkmış olan felsefi ekollerin yanında tasavvufi ekollerin de önemli bir kısmını İslam düşüncesi içerisinde değerlendirmemiz mümkündür.

İslam düşüncesini oluşturan felsefi ve özellikle sufi akımların önemli bir kısmının Türklerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyada ortaya çıktığını görmekteyiz. Hilmi Ziya Ülken ve Fuat Köprülü gibi araştırmacıları göre Türklerde sufi hareketler hicri 4. Asrın (miladi 11. Asır) sonlarında başlamıştır. Fergana, Semerkant ve Buhara gibi ilim ve kültür merkezlerinde yetişen halk dervişleri, kent merkezlerinden taşra ve göçebe topluluklara doğru dağılmaya başlamışlardır. İslam dinine yeni girmekte olan bir toplumda hem halk hem de mutasavvıflar üzerinde eski inançlarının önemli ölçüde etkisi devam etmektedir. Ancak isimler ve konuşulan sözcükler yeni dinin etkisiyle şekillenmesine rağmen gelenek devam etmekteydi. Sadece eski Türk ozanları ve kamları yerine “ata”, “dede” ve “baba” kavramları kullanılmaya başlamış fakat görevlerde pek bir değişme olmamıştı. Bu sufilerin en tanınmışları Arslan Baba, Baba Fergani, Çoban Ata ve Korkut Ata idi. Ancak bunların dayanmış olduğu felsefi ve tasavvufi esasları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Çünkü onlardan günümüze herhangi bir eser ulaşmamıştır.

Hilmi Ziya Ülken’e göre ilk sufi hareketin esasları yeni girmiş oldukları için henüz derinleşmemiş İslam inançları ile Eski Türk inançlarının bir araya getirilmesinden oluştuğu tahmin edilmektedir. Ülken’i böyle bir tahmine götüren şey ise ilk sufi hareketlerin İslam tesirlerinin etkin olduğu bölgelerde değil daha kırsal ve hatta göçebe topluluklar arasında ortaya çıkmış olmalarıdır. Dolayısıyla bu muhitler Ülken’e göre büyük Türk mistiklerini yetiştiren ilk manevi muhit olarak kabul edilebilir (Ülken, 2004, s. 201-202).

Türkler arasındaki tasavvufi hareketler, Araplarda başlayıp İranlılara ve onlar vasıtaıyla da Türklere geçen bir harekettir. Türklere ulaşan ilk tasavvufi eserler Feridüddin Attar’ın Pendname, Mantiku’t-tayr ve Tezkiretü’l-evliya adlı eserleridir. Bu eserler henüz Türkçeye tercüme edilmeden önce de Türkler arasında sufi hareketlerin başladığını görmekteyiz. Bu hareket, bir taraftan eski Türk inançları ile birleşmeye çalışırken diğer taraftan da ilk Türk mutasavvıflarını yetiştirmeye başlamıştır. İlginçtir ki Türkistan’da Necmeddin Kübra, Azerbaycan’da Nizami-i Gencevi ve daha sonra Anadolu’da ise Mevlana Celaleddin-i Rumi gibi ilk Türk sufileri eserlerini Türkçe değil Farsça kaleme almışlardır. Daha sonraki kuşak Yunus Emre ve Sinan Paşa gibi Türk Sufileri ise ilk Türkçe eserler vermeye başlamışlardır. Türk tasavvufu ile İran tasavvufu arasında bir karşılaştırma yapan Ülken’e göre İran tasavvufunun gayesi sanat iken Türk tasavvufunun gayesi ise ahlaktır (Ülken, 2004, s. 202-204).

İlk tasavvuf hareketlerinden sonra Türk memleketlerinin değişik bölgelerinde toplumun sosyal seviyesine göre muhtelif teşkilatlar halinde sufi hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların önde gelenleri Horasan erenleri, Kübreviler, Babailer, Abdallar ve Kalenderilerdir. Ülken bu akımları “henüz teşkilatlanmamış ve devamsız tarikat başlangıçları” olarak tanımlamaktadır (Ülken, 2004, s. 307).

Henüz teşkilatlanamadığı için gezgin bir Türk dervişliği olarak tanımlanan Kalenderilik akımının hicri 5. (miladi 11-12. Yüzyıl) yüzyılda ortaya çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar hakkında zaman zaman olumsuz bazı ifadelerle rastlanmış olsa da bu akım, 12. yüzyıldan itibaren ise fiilen varlığını devam ettiren ender mistik hareketlerden biridir. Bu akımın en önemli özelliği liderleri de dahil olmak üzere gezgin bir hayat sürmeleri, kılık ve kıyafetleriyle

dikkat çekmeleri ve kendilerine ait bir takım ahlakî ilkeler oluşturmalarıdır. Bu özelliklerin tamamı, Kalenderilerin göçebe olarak yaşayan Türk halkının içinden çıkmış bir hareket olduğunu göstermektedir.

Ancak Sadettin Kocatürk'e göre Kalenderiliğin Türk kökenli bir hareket olduğu iddiası tartışmalıdır. Zira bu hareket, bazı Hintli ve İranlı dervişlerin Orta Asya'ya gitmeleri ve orada birtakım Türk kamları (ozanları) etkilemeleri ve bu kamların da bunlardan aldığı fikirleri yaymaya başlamalarından doğmuş olmalıdır. Bundan dolayı Kalenderilik akımının merkezinin bazı kimseler tarafından Orta Asya olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Kocatürk'e göre henüz bu iddiaları destekleyecek yeterli kaynak bulunmadığı için bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir (Kocatürk, 1970, s. 218).

Kalender Kelimesinin Etimolojisi

Gezgin veya göçebe bir Türk dervişliği olarak tanımlayabileceğimiz Kalenderilik hareketine isim olarak verilen “kalender” kelimesinin kökeni ve hangi anlamlara geldiği ile ilgili değişik görüşler bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesi ile ilgili sözlüklere baktığımızda kalender kelimesinin “dünyadan elini çekip başıboş dolaşan, her şeyi hoş gören, dünya işlerini bir kenara bırakmış kendince başıboş dolaşan ve kendi halince dolaşan” şeklinde tanımlandığını görmekteyiz (Devellioğlu, 2013, s. 581; Parlatur, 2006, s. 825). Kalender sözcüğünün ayrıca mal, mülk ve şöhrete önem vermeyen, giyim ve kuşamlarına dikkat etmeyen ve kendilerini toplumdan soyutlamış olan dervişleri nitelemek amacıyla da kullanıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Örneğin Şemsedin Sami'nin “Kamûs-ı Türkî” adlı eserinde kalender sözcüğü “dünyadan el çeküb serseriâne gezen, derbeder ve laubali derviş; alâik-i dünyevîyeden müberrâ (dünya ile alakası kalmamış) ve âlâyîşlere (gösteriş) aldanmaz, mert, hakikat-bîn (gerçekleri gören), feylesof” şeklinde tanımlanmaktadır. (Sami, 2007, s. 1081). Ethem Cebecioğlu'nun ise “kalenderî” dünya ile bağlarını koparmak suretiyle Allah'a yönelen kimseler olarak tanımladığı görülmektedir (Cebecioğlu, 1997, s. 424).

Kalenderi kelimesinin kökeniyle ilgili yapılan araştırmalarda bu sözcüğün Farsça, Arapça, Sanskritçe veya Grekçe dillerinden gelmiş olabileceğine dair değişik görüşler ileri sürülmektedir. Fars kaynaklarında genellikle “rind, ayyar, derviş” anlamında kullanılan bu sözcüğün Farsça kökenli olup olmadığı hususunda kesin bir görüş bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar bu sözcüğün kökeninin Farsça “iri yarı, kaba” anlamına gelen “kalanter”den geldiğini savunurken bazıları da Grekçe “kaletoz” kelimesinden geldiğini iddia etmektedirler. Kimi araştırmacılar ise kelimenin Farsça “kalan” ve “ender” kelimesinin birleştirilmesinden meydana gelen bir sözcük olup “ağır yük taşıyan, ağır yük altına giren” gibi anlamlara geldiğini ileri sürmektedirler. Başka bir iddiaya göre ise kalender kelimesi, Arapça “ekall” ve Farsça “ender” sözcüklerin birleşiminden meydana gelen bir terkip olup “fazla önemi olmayan” manasına gelmektedir (Ocak, 2020, s. 58).

Kalender sözcüğünün kökeni hakkında ileri sürülen başka bir görüş ise bu sözcüğün Hint-İran dil ailesine dahil olan Sanskritçe olduğu yönündedir. Bu iddiaya göre eskiden Hint dervişlerinden herhangi biri başka bir kabileye mensup olan bir kızla evlendiğinde ona Sanskritçe “kalender” adı verilirdi. Bu isim, kendi törelerinin dışına çıkan kimseler için hakaret amacıyla verilmekteydi (Kocatürk, 1970, s. 221).

Gezgin bir Türk dervişliğine isim olarak verilen “kalender” sözcüğünün İslam düşünce tarihinde ilk defa İbn Sina'nın çağdaşı ve dostu olan ünlü sufi bilgin Ebu Said Ebi'l Hayr (1049) tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Onun Nişapur'a geldiği sıralarda içinde “kalender” kelimesinin de geçtiği bir halk ezgisini sık sık terennüm ettiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. Ebu Said Ebi'l-Hayr'ın dışında Hace Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (1089) ve Aynükdât el-Hemedanî'nin (1098) de kalender kelimesini ilk kullananlardan olduğu kaynaklarda yer alan bilgilerdir (Ocak, 2020, s. 58). Ancak adı geçen bu kişilerin “kalender” kelimesini bir ekol olarak değil sözcük anlamında kullanmış olduğunu tahmin etmekteyiz. Zira onların yaşadığı dönemlerde bir akım olarak Kalenderiliğin varlığına dair herhangi bir bilgiye henüz rastlanılmamıştır.

Türk-İslam dünyasında kendini “kalenderî” olarak niteleyen ilk kişinin ise mutasavvıf bir şair olan Baba Tâhir-i Uryân (1055) olduğunu söyleyebiliriz. O bir şiirindeki şu ifadeleriyle kendinden şöyle bahsetmektedir: “*Ben o pirim ki adım kalender, ne evim var ne barkım, ne manastırım var ne tekkem.*” Daha sonraki dönemlerde bu sözcük sıklıkla kullanılmaya başlanmış ve hatta Osmanlılarda çok tanınan bir kavram haline gelmiştir. Şöyle ki XV. yüzyıl tarihçilerinden Âşıkpaşazâde'ye göre Kalenderilik, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarında Anadolu'da bulunan Haydarîler ve Yesevîler gibi abdalın-ı Rum zümrelerini oluşturan gruplardan biri idi (Azamat, 2001, s. 253-256).

Kalenderiliğin Doğuşu

İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte bu bölgelerde yaşayan yerli halk ile Müslümanlar arasında kültür, sosyal yapı ve dini inanışlarla ilk temaslar ve akabinde de karşılıklı etkileşimlerin olması sosyolojinin bir gereğidir. Bu etkileşimler, Müslümanlar arasında zamanla bir takım farklı yaklaşımların oluşmasını hızlandırmıştır. Şöyle ki İslam coğrafyasındaki mezhepsel ve siyasal çatışmaların etkisiyle meydana gelen olumsuz atmosfer ortamı, Müslümanların farklı düşünce ve anlayışlarla karşılaşması sonucu daha ileri boyutlara doğru yönelmiştir. Bu sürecin sonunda siyasi, itikadi, fihki ve tasavvufi üst gruplar ile bu grupların altında tekrar alt grupların oluştuğunu görmekteyiz.

Bu gruplardan biri de kimilerine göre bir mezhep kimilerine göre ise bir tarikat veya tasavvufi zümre olarak değerlendirilen Kalenderilik akımıdır.

Kalenderiliğin itikadi, fıkhi veya tasavvufi bir grup olup olmadığı şeklindeki görüşler halen tartışılmaktadır. Ancak onların mistik bir gurup oldukları yönündeki kanaat diğer iddialara göre biraz daha ağır basmaktadır. Kalenderilerin tasavvufi bir zümre olduklarını ileri sürenlere göre bu insanlar, dünya ile bağlarını tamamen koparak Tanrı'ya yaklaşılabileceğine inanan ve bu bağlamda giyim, makam, şöhrat ve hatta gelenek-göreneklere önem vermeden yaşamayı amaç edinen gezgin bir grup olarak bilinmektedir. Sahip oldukları bu gibi özellikler yüzünden Kalenderiliği, Melamiliğin içinde ayrı bir kol olarak görenler de bulunmaktadır (Ocak, 2020, s. 63). Toplumdaki düzene karşı bu muhalif tavırlarından dolayı onları protest bir akım olarak da nitelenebilir. Çünkü onlar, ortaya çıktıkları zamandan beri içinde yaşadığı toplumun kültürel ve siyasal düzenine aldırılmayarak yaşamaya çalışan ve bu durumu mistik bir zihniyet dünyasına dönüştüren tasavvufi bir topluluk olarak tanınmaktadır.

Kalenderilik akımının ortaya çıkışı ile ilgili birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konu hakkında çalışma yapanların önemli bir kısmı, Kalenderiliğin İran'daki bazı dini yapılanmalar ile Hint mistisizminden etkilendiğine dair görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü savunanlardan Tahsin Yazıcı, dünya malına değer vermeme (fakr) ve kendini her şeyden soyutlama (tecerrüd) anlayışına dayalı bir felsefeye sahip olmaları; yerleşik yaşam tarzını terk etmeleri, dünya malına tamah etmemeleri; saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tamamen kazıtmaları gibi özelliklerinden hareketle Kalenderileri, Budist rahiplerine benzemektedir (Yazıcı, 1968, s. 787). Benzer görüşlerin A. Yaşar Ocak tarafından da ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Ocak'a göre Kalenderilik, Hint, Budist, Zerdüşt ve Maniheizm düşüncelerinin Yunan felsefesi ile birlikte İslami bazı unsurların yorumlanması sonucu tasavvufi bir düşünce, tarikat ve yaşam biçimi olan Melamiliğin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır (Ocak, 2020, s. 63).

Kalenderilik ve benzeri hareketlerin doğuşu hakkında ileri sürülen görüşlerden en dikkat çekici olanı ise Ziya Gökalp tarafından ortaya atılan görüştür. Gökalp, Kalenderilik ve buna benzer akımların kökeninin doğrudan Eski Türk inançlarının etkisiyle ortaya çıkmış felsefi akımlar olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Eski Türklerde akılcılık (akliyye) felsefesi ve şeriat (şer'iyye) felsefesi şeklinde iki türlü felsefe bulunmaktaydı. Akılcılık felsefesi, dinin örgütlenmiş düzeni olan Toyonizm adı verilen inançlardan meydana gelmekteydi. Şeriat felsefesi ise büyü esasına dayanan Şamanizmden ortaya çıkmıştı. Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte Toyonizmden yani akılcılık felsefesinden bilge kişilikler, Şamanlık inancından yani şeriat felsefesinden ise Haydariler ve Horasan erleri gibi derviş kişilikler ortaya çıkmıştır (Gökalp, 1976, s. 84).

Gökalp, "derviş kişilikler" adını verdiği zümreyi "Kalenderilik" olarak da tanımlamakta ve bu anlayışın ortaya çıkışını özetle şu şekilde izah etmektedir:

Felsefi düşünce yalnızca 'düşünmek için düşünmek' olduğundan, savaşımlardan kurtulup ekonomik refaha ulaşamayan hiçbir millet, bünyesinden filozof yetiştiremez. Çünkü böyle milletlerin önceliği, felsefi düşünce üretmek değil, hayatta kalabilmek için ne yapması gerektiğini ve hatta ne yiyip ne içeceğini düşündürmektir. 'Düşünmek için düşünmek' ise ancak hayatta kalma mücadelesi vermek zorunda olmayan bir milletin fertlerinin yapabileceği bir iştir. Türk milleti ise tarihinin hiçbir döneminde böyle bir huzur ve rahat ortamı göremediğinden, felsefi düşünceye kendini adayabilecek çok az insan yetiştirebilmiştir. Üstelik yetişenlerin büyük bir kısmı da felsefi düşünme yöntemlerini bilmedikleri için kalenderlik gibi dervişane yönelimlere kaymıştır (Gökalp, 1979, s. 173).

Görüldüğü gibi Gökalp, Şaman geleneğinin devamı olarak gördüğü Kalenderiliği Türk-İslam düşüncesine ait bir akım olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla bu akımın Türlerin yaşadığı coğrafyada kök salmasının sebebi böylece daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Zira çeşitli dini, tasavvufi, toplumsal ve hatta ekonomik faktörlerin de etkisiyle ortaya çıkan Kalenderilik, kısa sürede özellikle Türk-İslam coğrafyasının belli bölgelerinde hızla yayılmaya başlamıştır. Başlangıç itibarıyla onuncu yüzyılda Horasan Melametiliğinden kaynaklanan sufi bir akım olarak bugünkü İran coğrafyasında ortaya çıkmış olan Kalenderilik, kısa bir sürede geniş bir taraftar kitlesini etrafında toplayan tasavvufi bir cereyan haline gelmiştir. Ancak Kalenderiliğin asıl teşkilatlanma döneminin, on ikinci yüzyılda yaşamış olan Cemaleddin Savi (1232-33) ile başladığını söyleyebiliriz.

Cemaleddin Savi'den önce yaşamış olan bazı şairlerin şiirlerinde "kalender" sözcüğüne rastlanılmakla birlikte bu şairlerin Kalenderilik akımına dahil olup olmadıkları hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Örneğin Hacı Abdullah el-Ensari el-Herevi adlı bir mutasavvıf, kendisi Kalenderi bir derviş olmamasına rağmen, "Kalendername" adlı bir risale kaleme almıştır (Ocak, 2020, s. 28). İranlı mutasavvıf bir şair olan Hâkim Senâî'nin (1131) şiirlerinde de Kalenderilikle ilgili bir çok ifadeye rastlanılmaktadır. Feridüddin Attar da meşhur eseri "Mantıkü'l-tayr" başta olmak üzere diğer bazı eserlerinde sık sık Kalenderilikten bahsetmek suretiyle kendisinin de Kalenderilik akımına mensup olduğu izlenimi yaratmaktadır.

Birçok insanı etkileyen bu tasavvufi akım, kimi dervişlerin kendi yorumunu katması sonucu zamanla değişik isimlerle de anıldığı gibi farklı yapılanmalar da Kalenderiliğin bir kolu olarak görülmeye başlanmıştır. Örneğin Anadolu'daki Kalender dervişler başlangıçta Kalenderi, Haydari ve Cevlekî/Cavlakî gibi isimlerle adlandırılırken, Osmanlıların ilerleyen döneminde Abdal, Abdalan-ı Rum, Işık ve Torlak¹ gibi adlarla da anılmaya başlanmıştır.

¹ Genç, toy, acemi kimse.

Kaynakların verdiği bilgilere göre adı geçen gruplar zamanla Kalenderiyye, Müvellihe, Cavlakiyye, Haydariyye, Nimetullahiye, Haririyye, Camiyye ve Vefaiyye gibi isimlerle anılır olmuşlardır (Ocak, 2020, s. 92).

Kalenderiliğin Özellikleri

Kalenderilik her ne kadar Türklerin Müslüman olmasından sonra ortaya çıkmış bir akım ise de onların görüşlerinde İslam dini yanında eski Türk inançlarının izlerini de önemli ölçüde görmek mümkündür (İnan, 2006, s. 15). Kimi araştırmacılara göre bu inanç, Türklerin İslam'dan önceki ideolojik ve sosyo-kültürel hayatlarında önemli bir fonksiyonu üstlenen felsefi pratik bir akım olup toplumun bütün yönlerini kapsamaktadır. Türklerin zamanla kabul ettiği dinlerin de (Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik ve İslam) eski inançlarına ait öğeleri Türk şuurundan ve Türk kültüründen silemediği görülmektedir. Dolayısıyla Eski Türk inançlarının izleri, değişik isim ve farklı uygulamalarla da olsa Türk kültüründe daima var olagelmıştır (Bayat, 2006, s. 21). Bu izleri taşıyan akımlardan birinin de Kalenderilik olduğu söylenilebilir. Ancak çalışmanın sınırlarını aşması nedeni ile bu konu üzerinde yoğunlaşmamıştır. Bu yüzden yalnızca Kalenderileri diğer dinî gruplardan ayıran özelliklere kısaca değinilmiştir.

Yaşadıkları dönemin sosyal ve dinsel konumu bağlamında ele alındıklarında Kalenderi dervişlerin çok farklı bir profil çizmiş oldukları hemen göze çarpmaktadır. Onların en belirgin özellikleri, daha önce de değinildiği gibi, dünyalık olan her şeye gayet mesafeli durmalarıdır. Çünkü onlar için asıl önemli olan şeyin, sadece kalp temizliğini esas almak suretiyle toplumsal düzene karşı farklı bir yaşam anlayışı geliştirmeye çalışmak olduğu söylenilebilir (Kocatürk, 1985, s.41).

Kalenderi dervişler dış görünüş, ibadet etme biçimi, hal-hareket ve hayat felsefesi gibi konularda aykırı tavırlar sergileyerek kendine özgü dervişler olarak görülmektedir. Onlar ayrıca yüz, kaş, bıyık ve saçlarını kazıtmış oldukları ve halk arasında “aba” olarak bilinen yünlü elbiseler giyerek dolaştıkları için yaşadıkları dönemde toplumun ilgisini çekmeyi başarmışlardır. Ayrıca “cavlak” adı verilen kıldan dokunmuş yün çuval giyen Kalenderi dervişlere de sıklıkla rastlanmıştır (Öztürk, 2016, s. 94). Diğer dervişlerden farklı olarak başlarına “serpuş” adı verilen başlıklar ya da at kılından örülmüş külâh takan Kalenderi dervişlerin çoğu, ayaklarına hiçbir şey giymeyerek yalın ayak dolaşmayı tercih etmiştir.

Kalenderi dervişlerin en dikkat çekici özelliklerinin başında biraz önce kısaca değindiğimiz “çehar darb” adı verilen ve “dört vuruş” anlamına gelen tıraş şekli gelmektedir. Kendileriyle özdeşleşen bu tıraş şekli saç, sakal, bıyık ve kaşların tamamen kazıtılması suretiyle gerçekleşmektedir. Bu tıraş şekli onlara göre “dört rükün” yani kendilerini diğer gruplardan ayıran dört temel özellik olarak görülmektedir. Ancak bazen bu dört rükün birlikte uygulanmadığı da olmuştur. Yine de bu dört rükün tıpkı giydikleri kıyafet gibi Kalenderiliğin “alamet-i farikası” yani ayırt edici özelliklerinden biri olarak bilinmektedir (Ocak, 2020, s. 220).

Kalenderi dervişler sadece Müslümanların değil bazı yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmiş olmalı ki Menavino adlı bir araştırmacı, Kalenderiler hakkında ilginç birtakım bilgiler vermektedir. Menavino'nun aktardığı bilgilere göre okuma ve yazma bilmeyen bir grup olan Kalenderiler, saç ve sakalını tamamen kazıtmış torlaklar² olup, koyun postu giyerek örtünmeye çalışan yarı çıplak bir vaziyette gezerler. Hiçbir işte çalışmadıkları için sadaka ile karınlarını doyurmaya çalışırlar. Genellikle, aralarında aşırı derecede saygı duydukları yaşlı bir adam bulunur. Bir şehre girdiklerinde kentin en güzel evinin çevresinde toplanıp birtakım ayinler yaparak halktan yiyecek ve içecek isterler (Menavino, 2011, s. 79-82).

Kalenderi dervişleri tanımlamak için cavlak ve torlak gibi birtakım nitelendirmelerin yapıldığını görmekteyiz. Ancak onlar hakkında kullanılan bir sıfat daha vardır ki bu da ilk kez İbn Serrac tarafından ifade edildiği ileri sürülen “müvelleh” sözcüğüdür. Müvelleh sözcüğü, kelime anlamı itibariyle aşk veya üzüntüden dolayı kendini kaybetmiş, çılgına dönmüş kişi olarak tanımlanabilir. Öztürk'e göre Kalenderi ve Haydari gibi akımlara mensup olan müvelleh dervişler halk nazarında “veli” olarak itibar görmelerine rağmen ilim adamları arasında “delilikle” itham edilmişlerdir (Öztürk, 2011, s. 78-81). Onların bu şekilde adlandırılması, giyinme biçimlerinin yaşadıkları dönemde tuhaf karşılanması ve dış görünüşlerinin yadsınmasından kaynaklanmış olmalıdır. Ancak bu durumun, onların yaşamış oldukları manevi hallerin bir yansıması olduğu şeklinde açıklandığına da rastlamaktayız. Öztürk'ün iddiasına göre bu dervişlerden çok az bir kısmı içinde yaşadığı toplumla uyumlu bir şekilde giyinirken, büyük bir kısmı ise garip elbiseler giymeyi tercih edebilmektedir. (Öztürk, 2016, s. 209).

Kalenderilerin ayırt edici özelliklerinde biri de onların her zaman yanlarında def, davul ve nefir³ gibi müzik aletleri taşımaları, buldukları her fırsatta sema gösterisi yapmaları ve sema esnasında ürkütücü sesler çıkararak ateş etrafında raks edip çılgınca hareketler etmeleridir (Öztürk, 2016, s. 91-94). Sahip oldukları giyim, kuşam ve üzerinde taşıdıkları bazı aletlerinin altında yatan nedenin Eski Türk inançlarından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Şamanlar, trans haline geçerek kendilerini farklı evrenlere yapacakları yolculuğa hazırlaması için bazı alet ve aksesuarlara ihtiyaç duymuşlardır. Bunlar da genellikle maske, başlık, ayakkabı, davul, ayna, tas ve sopa gibi aletlerdir (Bayat, 2006, s. 173).

² Torlak; tüysüz, parlak oğlan.

³ Bazı dervişlerin yanında taşıdıkları, sığır boynuzundan yapılmış boruya verilen isimdir.

Eski Türk inançlarında şamanların üzerlerinde taşıdıkları her müzik aletinin bir anlamı vardır. Örneğin Şamanlığın başlıca esime tekniği olan davul, ayinlerin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Şaman felsefesinde davul, insanın isteklerini ruhlara ileten, öteki âlemin iradesini de insanlara hissettiren kutsal müzik aletidir (Bayat, 2006, s. 194). Konu üzerinde yapılan bazı araştırmalara göre kam ya da şamanların davul eşliğinde dans ederek cezbeyle ulaşması hali ile Kalenderilik gibi akımların birçoğunda görülen cezbe ve vecd halinin hemen hemen aynı şekilde tezahür ettiği söylenebilir. Tarikatlarda da şeyhin ruhunun def, davul veya benzeri çalgılar eşliğinde cezbeyle girmek suretiyle manevi güçlerle birlik kurması da aynı şekilde en uç noktaya erişildiğinde gerçekleşmektedir. Manevi güçlerle temastan sonra yeniden dünyaya dönüş de yine şeyhin vereceği tempo vasıtasıyla sağlanır. Böylece ruhlar tekrar yeryüzüne dönerek kendi bedenleri ile bütünleşir. Kamların da öteki evrenlerden yeryüzüne dönüşünde aynı yolu izlediği söylenmektedir (Kalafat, 1990, s. 64).

Kalenderi dervişlerin sadece avret yerlerini örtmeleri, bazen tamamıyla çıplak gezmeleri, çehar darb yapmaları ve dünyalık olan her şeyden vazgeçmelerinin altında yatan şeyin de kimse tarafından tanınmama isteğinin olduğunu söylemek mümkündür. Onların bu davranışlarının kökenini de yine Eski Türk inançlarında aramalıyız. Şöyle ki Şamanlar kötü ruhlar tarafından tanınmamak için maske takarken bazı kadın Şamanların çıplak şekilde kamlık yaptığına dair bilgilere de rastlamaktayız. Çünkü kötü ruhlar bir kişiyi tanıdığı zaman ona musallat olup zarar verebilmektedir. Dolayısıyla maske takmak ve çıplak dolaşmanın altında yatan gerekçenin kendini gizlemek olduğu görülmektedir. Gizlenmenin gerekçesi ise daha farklıdır. Eski Türk inanışlarına göre güneş, rüzgâr, ışık veya yakılan bir ateşin ısı insan vücudunu sararak hastalanmasına sebebiyet verebilir. Bu durumda şamanlar, bu hastalığı onları vücudundan kovarken kötü ruhlar tarafından tanınmamak için maske takar veya yarı çıplak bir vaziyette bulunurlar (Bayat, 2006, s. 190).

Kalenderiler ev, bark, mal, mülk ve evlat edinme gibi konularda da katı kuralları olan bir grup olarak tanınmışlardır. Evliliğin ve dolayısıyla bir kişinin neslinin devam etmesinin gurur ve kibire neden olabileceğini düşünen Kalenderi dervişler, bu durumun Tanrı'ya ulaşma yolunda önemli bir engel olacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca yerleşik hayatı benimsemek yerine sürekli olarak yer değiştirmeyi tercih etmişlerdir. Onların tercih etmiş oldukları böyle bir hayat tarzı, kendi zamanları bağlamında ele alındığında pek rastlanılan bir durum olarak görünmemektedir. Ancak Kalenderiler, ilahi hikmete vakıf olmanın yolunun böyle bir hayattan geçtiğine inandıkları için yaşamlarını bu şekilde sürdürme hususunda ısrarcı olmuşlardır (Sağlık, 2018, s. 713).

Kalenderi dervişlerin özelliklerine ana hatlarıyla bakıldığında onların diğer sufilerden çok farklı ve hatta aykırı bir portre çizdikleri görülmektedir. Bu dervişlerin başkalarının ne düşündüğünü dikkate almadan yaşamları onların çok rahat ve serbest davranmalarında etkili olmuştur. Tasavvuf erbabı tarafından kabul gören bazı kıyafetler yerine kendi tarzlarını oluşturmuş olmalarını da bu bağlamda yorumlamak gerekir. Sakal kesmenin ayıplandığı ve hatta günah sayıldığı bu dönemde onların dazlaklığı tercih etmeleri, kendileri hakkında başkalarının ne düşündüğünü önemsemediklerinin en önemli göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kalenderilerin namaz veya oruç gibi temel ibadetler yerine sema gösterilerinde bulunmayı ön plana çıkarmaları, Tanrı'nın rızasının yalnızca kalp temizliğinden geçtiğine inandıkları şeklinde yorumlanabilir.

Kalenderiliğe Ait Ahlaki İlkeler

Kalenderi dervişlerinin kendine has ibadet ve yaşam tarzları yanında yine kendilerine özgü bazı ahlak ilkeleri oluşturduğunu görmekteyiz. Ancak onların benimsemiş oldukları ahlak ilkeleri üzerinde konuşabilmek için öncelikle Kalenderilerin ahlaka hangi pencereden baktıklarını ortaya çıkarmak gerekir. Çünkü ahlak dinlerin olduğu kadar felsefenin de temel konularının başında gelmektedir. İslam düşüncesi açısından bakıldığında ise ahlaki ilkelerin; geleneksel dini ahlak, kelami ahlak, felsefi ahlak ve tasavvufi ahlak olmak üzere dört ana ekol tarafından ele alındığını görmekteyiz.

Bu ekollerden ilki yani geleneksel dini ahlak ekolu, adından da anlaşılacağı gibi ahlaki ilkelerin kökeninin din (İslam) olduğu varsayımından yola çıkar. En önemli temsilcisinin Gazali olduğu bilinen bu ekole göre dinden bağımsız ayrı bir ahlaktan söz edilemez. Çünkü bir insan, dini emirlere dayanmaması durumunda ahlaki kurallara karşı daha az dikkatli davranabilir. Şayet bu ilke dini bir emir kategorisine giriyorsa, bu kurala uymak aynı zamanda Tanrı'nın buyruğuna boyun eğmek anlamına da geldiği için isteyerek yapılan bir emir haline gelir. Bundan dolayı geleneksel dine dayalı ahlak ekolüne göre ahlaki ilkeler aynı zamanda dini bir gereklilik de taşımaktadır (Ahmet Piriç, 2022, s. 43-45).

Ahlaki elen alan ekollerden ikincisi kelami ahlak ekolüdür. Bu ekol ise daha çok güzel ve çirkin olarak dilimize çevirebileceğimiz “husun ve kubuh” kavramlarının mahiyeti üzerinde durarak ahlaki bir anlayış ortaya koymaya çalışır. Ağırlıklı olarak Mutezile ve Maturidi'nin görüşleri çerçevesinde oluşan bu ekole göre ahlaki eylemlerin doğasında iyi veya kötü olma özelliği bulunmaktadır. Bundan dolayı Tanrı, doğasında iyi olan eylemleri emretmiş ve kötü olun eylemleri ise yasaklamıştır. Aynı konuda Eşariler ise tamamen zıt şeyler söyleyerek farklı bir anlayış geliştirmişlerdir. Onlara göre ise ahlaki eylemlerin doğasında iyi ya da kötü olma diye bir şey yoktur. Yani eşyanın tabiatının ne iyi ne de kötü olarak değerlendirilmesi yapılamadığı için nötrdür. Bundan dolayı her hangi bir söz veya davranış Tanrı tarafından emredilmişse bunlara iyi vasfı yüklenir ve böylece bu tür söz ve davranışlar iyi (husn) olur. Eğer bir söz ve eylem Tanrı

tarafından yasaklanmış ise bu kez de kötü (kubuh) olmuş olur. Örneğin yalan söylemek özü itibarıyla kötü olmadığı gibi iyi de değildir. Ancak Tanrı tarafından yasaklanmış olduğu için kötü olma vasfı kazanmıştır (Pirinç, 2022, s. 46-48)

Ahlaki ekollerden üçüncüsü olan felsefi ahlak ekolü ise ahlaki ilkelerin mahiyeti ve bunların rasyonalitesi üzerinde durur. Ahlak felsefesinde bir eylemin ahlaki olarak değerlendirilebilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulur ve bunun dışındaki açıklamalara pek itibar edilmez. Örneğin aynı ilkenin dinin konusu olup olmadığı veya dinin bu eylem hakkındaki ifadelerini merak etmez. (Pirinç, 2022, s. 48-50)

Ahlak ekollerinin sonuncusu olan tasavvufi ahlak ekolü ise ahlaki eylemlere kendi anlayışları penceresinden bakarak farklı bir yaklaşım sergiler. Dolayısıyla her tasavvufi ekol, dini ahlak ilkelerini kendi anlayışları bağlamında yeniden yorumlayabilirler. Dolayısıyla tasavvufi ahlak ilkeleri, bir tasavvufi akımın diğerlerinden farkını ortaya koymak için icat ettikleri veya yeniden yorumladıkları ilkeler olarak görülebilir. (Pirinç, 2022, s. 50-54)

Yukarıda sayılan ekoller bağlamında baktığımızda Kalenderilerin ahlak ilkelerini tasavvufi ahlak ekolleri grubu bağlamında değerlendirebiliriz. Çünkü Kalenderilik belli bir gruba dahil edilemeyecek kadar farklı bir yapı olsa da yaşayışları ve bazı kavramlara getirmiş oldukları yorumlara bakılarak tasavvuf çatısı altında ele alınabilir. Bundan dolayı onların ahlaki ilkelerinin biraz da bu bağlamda ele alındığında daha anlaşılır olabileceğini söyleyebiliriz.

Kalenderileri değerlendirirken, ahlaki ilkeleriyle ilgili yorumlarının yanı sıra giyim, kuşam, tavır ve davranışları arasındaki bağlantıyı da göz önünde bulundurmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira meseleye bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, onların söz ve eylemlerinin kendi içinde bir tutarlılık taşıdığı söylenebilir. Bizce onların bazen anlamakta zorlandığımız biçimde yaşam sürmelerinin nedenini, belirledikleri ve sıkı sıkıya uymaya çalıştıkları ilkelerde aramız gerektiğini göz ardı etmemeliyiz. Bu ilkelerden önemli bir kısmı onların ahlaki davranışlarının altında yatan etkenler olup Kalenderiliğin ayırt edici özellikleri olarak görülebilir. Bu ilkeler onları diğer ekollerden ayıran özellikler olduğu için bunlara Kalenderiliğin temel ahlaki ilkeleri adını verebiliriz. Bu bağlamda Kalenderilerin de kendilerine özgü olarak tesis ettikleri temel ahlaki ilkelerinden bahsedebiliriz. Bunun yanında onların ahlak felsefesinin konusunu oluşturan diğer ilkelerle ilgili de görüşleri bulunmaktadır.

Kalenderilikteki Temel Ahlak İlkeleri

Kalenderilikle ilgili bilgi veren kaynakların birçoğunda bu akıma mensup olan kişiler, dîni bir kaygı taşımayan, kendini ahlâkî bir yükümlülük altına almayan, âdetâ kuralıslılığı kural sayan kişiler olarak adlandırılrsa (Makrizi: 1270. C. II, s. 432-33) da aslında bu grubun kendine mahsus bazı temel ahlak ilkelerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Şah Nimetullah Veli bu ilkeleri zikir, şükür, hizmet, kanaat, itaat, birlik (tevhid), tevekkül, teslim olmak, uzak görüşlü olmak (teemmül) ve malın fazlasını muhtaç olana vermek (iysar) şeklinde on başlık altında bir araya getirmiştir (Şah Nimetullah/Kocatürk, 1985, s. 43). Ancak biz bu başlık altında Cemaleddin Savi ve Şah Nimetullah'ın “kalender” kelimesindeki harflerin delalet ettiği esaslar şeklinde ileri sürdükleri ahlak ilkeleri üzerinde duracağız.

Öncelikle şunu belirtelim ki tasavvufi ekollerinin büyük bir çoğunluğunda olduğu gibi Kalenderilikteki ahlak ilkeleri de bir tür “nev-i şahsına münhasır” yani sadece kendilerine mahsus ilkeler olarak kabul edilebilir. Gerçi ilkelerin tamamı tasavvufi ahlakta kullanılan kavramlardır. Ancak bu ilkeler, hiçbir bilimsel ve felsefi yöntemle belirlenmiş olmayıp sadece kendilerinin oluşturdukları değişik bir usulle oluşturulmuştur. Bu usul ise “kalender” sözcüğünü oluşturan her bir harf ile başlayan ahlaki bir ilke bulup bunu öne çıkarmak esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla onların ortaya koymuş oldukları bu ilkeler biraz zorlama suretiyle belirlenmiş esaslar olarak görülebilir.

Kalenderiliğe ait bu özel ahlaki ilkelerin, ilk kez ekolün kurucusu olarak kabul edilen Cemaleddin Savi tarafından oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Savi, “kalender” kelimesini oluşturan “k-l-n-d-r” harflerinin her birinin, bu harflerle başlayan “kanaat”, “lütuf”, “nedamet”, “diyanet” ve “riyazât” ilkelerinden birinin rumuzu olduğunu ileri sürmek suretiyle kurmuş olduğu ekolün temel ahlaki esaslarını belirlemiştir (Ocak, 2020, s. 86).

Cemaleddin Savi'nin belirlemiş olduğu temel ahlaki ilkeleri, ekolün daha sonraki temsilcilerinden olan Şah Nimetullah Veli ise biraz değişikliğe uğratmış ancak Savi'nin belirlediği temel prensiplerden ayrılmamaya çalışmıştır. Şah Nimetullah Veli de tıpkı Cemaleddin Savi gibi “kalender” kelimesinin her bir harfine denk gelecek şekilde ahlak ilkeleri oluşturmuştur. “Kalenderiyye”⁴ adlı risalesinde bu ilkeleri şu şekilde belirlemiştir: Kelimenin ilk harfi olan “k” harfi kalbi, ikinci harfi olan “l” harfi libası (giysi), üçüncü harfi olan “n” harfi niyeti, dördüncü harfi olan “d” harfi diyaneti ve beşinci harfi olan “r” harfi ise rasdî (doğruluğu) ifade etmektedir (Kocatürk, 1985, s. 40).

Kalenderiler, kısaca belirtmeye çalıştığımız sembollerden hareketle oluşturmaya çalıştıkları ahlak ilkeleri üzerinde uzun uzadıya açıklama yapmaya çalışmışlardır. Ancak biz, ekolün kurucusu olan Cemaleddin Savi ile yine ekolün gelişmesinde önemli katkıları bulunan Şah Nimetullah Veli'nin açıklamalarından yola çıkarak Kalenderiliğin ahlaki ilkelerini şöyle sıralayabiliriz:

⁴ Farsça kaleme alınmış olan bu risale Saadetdin Kocatürk tarafından “Kalenderiyye Tarikatı ile İlgili Bir Risale Üzerine” adıyla Türkçeye çevrilerek *Doğu Dilleri Dergisi* 4(1)'de yayınlanmıştır.

Kanaat/ Kalp temizliği

Kalenderiliğin temel ahlaki ilkelerinin ilki, Cemaleddin Savi'ye göre “kalender” kelimesinin ilk harfinin rumuzu olan “kanaat”tır. Sözcük anlamı olarak ikna olmak ve yetinmek gibi manaları ihtiva eden kanaat, yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan her şeye mesafeli durmak demektir. Tasavvufî bir kavram olarak ise kanaat yeme, içme, nefsanî arzu gibi hususlarda aşırıya kaçmamak olarak tanımlanmaktadır.

Kalenderi bir bakış açısıyla kaleme alınmış olan Hatıb-ı Farisi'nin “Menakıb-ı Cemalü'd- Din-i Savi” adlı eserinde kanaat ilkesine değinilmiş ve bu ilkenin Kalenderi dervişlerin uyması gereken ilk temel ilke olduğu belirtilmiştir. Farisi'ye göre bu ilke aynı zamanda insanı manevi olarak güçlü kılan bir ilkedir. Kanaatin ayrıca insanların güç ve şereflerini artırdığından hareketle Kalenderi dervişlerin mal, mülk, para, eşya ve hatta evlenmeye bile ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı Kalenderi dervişleri, karnı doyduktan sonra geri kalan yiyeceklerle asla el sürmez ve arta kalan yiyeceklerin başka bir ihtiyaç sahibinin hakkı olduğuna inanırlar (Maevino, 2011, s. 79-82).

Şah Nimetullah Veli'ye göre ise Kalenderiliğin ahlaki ilkelerinden ilki “kalp” yani kalbin kötü düşüncelerden arınmasıdır. Ona göre kalbi kin, haset ve düşmanlıktan arındırmak Kalenderi ahlak felsefesinin temel esasını oluşturmaktadır. Bundan dolayı kalp temizliği Kalenderiler için en önemli ibadet olarak görülmektedir (Kocatürk, 1985). Abdurrahman Cami de kalp temizliği hakkında Şah Nimetullah Veli ile benzer bir görüşe sahiptir. Cami, “Nefehat” adlı eserinde Kalenderiliğin yaşam felsefesinin kalp temizliği ilkesine dayandığını ve bunu başarabilen bir dervişin ulaşabileceği başka bir merteye kalmadığını ileri sürmektedir.

Kalp temizliği özellikle tasavvufî akımların hemen hemen tamamında önemli bir yer tutmaktadır. İslam düşüncesinde ilk sufilerin kalp temizliği ile ilgili görüşleri genelde kalbin dünyevi ve şehvi istekler ile kin, haset ve benzeri duygulardan arındırılması gibi prensipler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda onlar insanların eylemlerini beden ve kalbin eylemleri şeklinde ikiye ayırmışlardır. Bedenin eylemlerini görünür (zâhirî) ameller olan farz, haram, mekruh ve mubah gibi şer'î hükümler olarak adlandırmışlardır. Kalbin eylemlerini ise görünmeyen (bâtınî) eylemler olarak adlandırmışlar ve bedenle ilgili eylemler hakkında uygulanan şer'î hükümlerin kalbin fiilleri için de uygulanması gerektiğini savunmuşlardır. Yani kalpte yer alan istek ve arzuların da farz, mübah, mekruh ve haram bir değerlendirmeye tabi tutulacağını savunmuşlardır (Uludağ, 2001; s. 231). Şah Nimetullah Veli'nin kalp temizliği ile ilgili görüşleri ile mutasavvıfların bu konudaki görüşleri arasında kayda değer bir farklılık bulunduğunu söyleyemeyiz. Zira o da kalp temizliğini ibadetlerin başı olarak görmekle mutasavvıfların yapmış olduğu batını eylemlerin kademelendirilmesi anlayışlarını benimsediği izlenimini vermektedir.

Cemaleddin Savi ile Şah Nimetullah'ın kanaat ve kalp temizliği şeklinde ileri sürdükleri ilkeler, tasavvuf penceresinden bakıldığında birbirine aykırı ilkeler olarak görülmezler. Çünkü kanaat ile kalp gerçekte birbirini tamamlayan iki önemli kavramdır. Şöyle ki ahlâk ve tasavvuf kaynaklarında kanaat öncelikle ruhî bir erdem olarak ele alınır. Bu durum “Kanaat kalptedir.” ifadesiyle adeta formüle edilmiş ve kanaatin insanda ruhî bir meleke haline gelmesi gerektiği belirtilmiştir (Çağrı, 2001, s. 290).

Lütuf / Libas

Kalenderiliğin temel ahlaki esaslarından ikincisi, Cemaleddin Savi'ye göre “l” harfi ile kategorize edilen “lütuf” ilkesidir (Ocak, 2020, s. 86). Lütuf, sözlükte iyilik etme, merhamet etme, yardımda bulunma, iyilikseverlik ve nazik davranış gibi anlamlara gelmektedir. Dinî bir kavram olarak ise lütuf, Allah'ın yarattığı her şeye şefkat göstermesi olarak tanımlandığı gibi aynı zamanda insanın da yaratılmış tüm varlıklara merhamet nazarıyla bakması olarak da kabul edilmektedir (Çelebi, 2003, s. 239). Kalenderilikte de lütuf, bir dervişin Allah'ın yarattığı her şeye şefkat ve merhamet çerçevesinde davranması olarak kabul edilmektedir. Farisi, bu durumdan yola çıkarak, insanın yılanı bile şefkat göstermesi gerektiğini belirtmektedir. Bundan dolayı lütf, sadece gerçek velilerin özelliği olup, lütf sahibi olmayan bir fakir⁵ asla gerçek anlamda fakir olarak kabul edilemez (Ocak, 2020, s. 206).

Şah Nimetullah Veli ise “l” harfinin libas (giysi) kelimesini sembolize ettiğini belirtmektedir (Kocatürk, 1985; s. 41). Onun bu çözümlemesi, Kalenderilerin nasıl giyinmeleri gerektiğinin açıklaması olarak da görülebilir. Yukarıda da değinildiği gibi Kalenderi dervişleri yarı çıplak olarak dolaşan kimselerdir. Genellikle avret yerlerini örtecek şekilde giyinen bu dervişler, bazen de bellerine bir kuşak bağlamışlardır. Zaman zaman aba giyen Kalenderi dervişlere de rastlanılmaktadır. En çok tercih edilen aba ise tabaklanmış hayvan derisinden veya keçeden yapılmış abadır. Çoğunlukla siyah ya da beyaz renk elbiseleri tercih eden Kalenderiler, mavi renkli giysilerden ise özellikle kaçınılmışlardır (Menavino, 2011, s. 79).

Cemaleddin Savi'nin “lütuf” ve Şah Nimetullah Veli'nin ise “libas” (elbise) olarak adlandırdıkları ahlaki ilkeyi Emir Hüseyin Sâdât “Kalendername” adlı manzum risalesinde bir arada zikretmek suretiyle adeta aralarında bir bağlantı kurmuştur:

⁵ Fakir, fakır; insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlardan yoksun olması veya kendisini her zaman Allah'a muhtaç bilmesi anlamında tasavvuf terimidir.

“Tanrı bizi kendi lütfu ile süsledi,
Lütuf dünyasının fermanı bizim emrimize girdi.

....

Gökyüzünün sufileri için hırkayız,

Yeryüzünde yaşayanlar için de elbiseyiz.” (Kocatürk: 1970, s. 224).

Bu dizelerden, Kalenderi dervişlerin Tanrı’nın lütfu ile süslandıkları ve bu özelliklerinden dolayı başkaları için giysi görevi gördükleri gibi bir anlam çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla Kalenderi dervişler kendileri yarı çıplak gezmelerine rağmen başkalarının ayıp ve günahlarını görmezden gelmek suretiyle onlar için adeta bir örtü görevi üstlenmişlerdir.

Nedamet / Niyet

Kalenderiliğin ahlak ilkelerinden biri de Cemaleddin Savi tarafından “n” harfi ile sembolize edilen “nedamet” ilkesidir. Nedamet, kişinin yapmış olduğu hatalarından, işlediği günahlarından, eksik ve kusurlu davranışlarından dolayı pişmanlık duyması olarak tanımlanabilir (Ocak, 2020, s.86). Hatib-i Farisi, Kalenderi dervişlerin söyledikleri her söz ve yaptıkları her eylemi sık sık gözden geçirerek pişmanlık duymaları gerektiğini çünkü bu pişmanlık duygusunun onları diri tutacağını savunmuştur. Nedamet, aynı zamanda günahlardan tövbe etmek için de ilk şattır. Zira yaptıklarından dolayı pişmanlık duyan bir kişi, işlemiş olduğu günahları bir daha işlememek üzere terk eder.

Cemaleddin Savi’nin “nedamet” olarak belirlemiş olduğu ilkenin Şah Nimetullah Veli tarafından “niyet” olarak ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Ona göre Kalenderi bir derviş, gönlünde sürekli olarak iyi niyet taşıyan kişidir (Kocatürk, 1985, s. 41).

İbadetlerde önemli bir yeri olan niyet aynı zamanda ahlak felsefesinin de temel kavramlarının başında gelmektedir. Ahlak ilminde niyet, bir eylemi yerine getirirken eylem boyunca neredeyse hiç değişmeden kalan bir karar, kasıt ve azim olarak tanımlanmaktadır. Zaten eylemde, bilinç ve irade bulunmuyorsa, bu eylem ahlak bağlamında ele alınmaz. Niyet, insanın yapmış olduğu ahlaki fiillerin sadece varlığı için değil aynı zamanda o eylemin sıhhati, kemali ve tam olması için de şarttır. İnsanın ahlaki değeri, zahiri olarak yaptığı fiillerden ziyade bu fiillerin arkasında yatan niyetlerde gizlidir. (Çuhadar-Coşar, 2022, s. 19)

Cemaleddin Savi’nin “nedamet” ilkesi ile Şah Nimetullah Veli’nin “niyet” ilkesi aslında kalp temizliği için gerekli olan iki prensip olarak birlikte ele alınabilir. Şöyle ki Kalenderi anlayışa göre bir dervişin ulaşabileceği en üstün makam, kalbini kötü duygulardan arındırmasıdır. Bunun yolu da bir daha geri dönmek niyetiyle işlemiş olduğu hata ve günahlarından dolayı nedamet duymak yani pişman olmaktır.

Diyanet

Cemaleddin Savi ve Şah Nimetullah Veli’nin her ikisi de Kalenderilikteki ahlak ilkelerinden bir diğerinin “d” harfi ile sembolize edilen “diyanet” ilkesi olduğunda birleşmişlerdir. Diyanet kelimesi; din anlamında kullanıldığı gibi dini kurallar şeklinde de tanımlanmaktadır. Şah Nimetullah tarafından “olgunluk” olarak tanımlanan diyanet, İslamiyet’in emirlerine uymak ve yasaklarından ise kaçınmak anlamına gelmektedir. Bu ilkenin terk edilmesi durumunda ise insanı, hem bu dünyada hem de ahirette perişan bir hayat beklemektedir (Kocatürk, 1985, s. 41).

Riyazet/Râstî

Kalenderiliğin temel ahlak ilkelerinden sonuncusu ise Cemaleddin Savi’ye göre (r) harfi ile sembolize edilen “riyazet” prensibidir (Ocak, 2020, s. 86). Aynı zamanda tasavvufi bir kavram olan riyazet, bir salikin yani tasavvuf yoluna yönelen bir kişinin nefsini eğitmek üzere aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakması olarak tanımlanmaktadır. Riyazet ayrıca nefsi ibadete alıştırmak için eğitmek anlamında da kullanılmaktadır (Cebecioğlu, 1997, s. 597). Kalenderilikte iyi bir insan olmak isteyen bir kimsenin özellikle riyazete dikkat etmesi gerektiğine inanılır. Onlara göre riyazet, Hz. Muhammed tarafından tavsiye edilmiş bir prensip olup, bir insanın ahlaki olgunluğa erişmesi için gerekli olan yöntemlerden biridir. Bundan dolayı Cemaleddin Savi, bütün şeyhlerin riyazet yapması gerektiğini ve buna uymayanların ise hak ve hakikate ermeyeceğini özellikle vurgulamıştır (Ocak, 2020, s. 207).

Şah Nimetullah Veli ise Kalenderi ahlak ilkelerinin sonuncusunun (r) harfi ile sembolize edilen Farsça “râstî” yani doğruluk olduğunu ileri sürmüştür. Ancak o riyazet ilkesini de sufilelerle birlikte Melamî ve Kalenderler için vazgeçilmez bir özellik (şiar) olarak görmektedir (Kocatürk, 1970, s. 42).

Kalenderilikteki ahlak ilkelerini incelerken bir hususun dikkatlerden kaçmadığını görmekteyiz. O da “kalender” sözcüğünü oluşturan harflerden hareketle ortaya konulmuş olan ahlak ilkelerinin sanki hurufi bir yöntemle belirlenmiş olabileceği izlenimidir. Bundan dolayı Hurufilik ile Kalenderilik arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Şöyle ki Hurufilik, harflerin gizli manalar taşıdığını ileri süren ve kökeni çok eskilere kadar uzanan batını bir akımdır. Bu akım, harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen bir anlayıştır. Bu akımın nerede ve

ne zaman ortaya çıktığı henüz tam olarak bilinmemektedir. Yapılan bazı araştırmalarda M.Ö. 3-4. yüzyıllarda bu akıma ait olduğu düşünülen bazı ifadeler rastlanmıştır. İslam dünyasında da harf ve rakamların gizemine dair birtakım görüşlere rastlamak mümkündür. Örneğin Azerbaycan’da yaşamış olan Fazlullah Esterabadi (ö.1394), Hurufilik diyebileceğimiz akımın sistemleştirmiş olduğu için Fazlullah Hurufi olarak nam salmıştır (Aksu, 1998; s. 340).

Hurufiliğin Kalenderilerle ilişkisinin, Fazlullah Hurufi’nin Timurlular tarafından idam edilmesi ve taraftarlarının kovuşturmayla uğramasıyla başladığı söylenebilir. Şöyle ki liderlerinin idamı ve kendilerinin takip edilmeye başlanmasıyla birlikte bu akıma inanan birçok civar bölgelere kaçmak zorunda kalmıştır. Bu yayılma esnasında Hurufilerle Kalenderi dervişler arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir (Ocak, 2020, s. 196). Bu yakınlaşma sonucu Hurufiliğin etkisiyle “kalender” kelimesini oluşturan harflerin simgesel anlamlar taşıdığı şeklinde bir görüş ortaya çıkmış olmalıdır.

Sonuç

Adından sıkça bahsedilmesine rağmen toplumda yeteri kadar tanınmayan Kalenderiliğin gerçekte farklı temellere dayanan bir akım olduğunu görmekteyiz. Ancak bu akımın dini, felsefi, tasavvufi veya başka bir isimle nitelendirilebilecek bir akım olup olmadığı hususunda henüz bir görüş birliğinin bulunduğunu söyleyemiyoruz. Kimi araştırmacılar bu grubu başıboş, laubali ve hatta serseri insanların oluşturduğu bir “güruh” olarak görürken, Ziya Gökalp gibi mütefekkirler ise Kalenderiler başta olmak üzere benzer grupları felsefi bir akım olarak görmektedir. Ancak Gökalp bu konuya bir açıklık getirerek Kalenderiliğin günümüzdeki anlamıyla bir felsefi ekol olmayıp, daha çok bir yaşam tarzı olduğunu belirtmiştir. Yani Kalenderiler, Eski Türlerdeki Toyonizmden doğan akılcılık felsefesinden değil Şamanlığa dayanan dini felsefeden gelen bir akımdır. Şöyle ki Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte onların akılcılık felsefesinden bilge kişilikler; Şamanlık inancından ise derviş kişilikler ortaya çıkmıştır. Derviş kişiliklerin başta gelen temsilcileri ise Horasan erenleri, Haydariler ve Kalenderiler gibi akımlardır. Ancak Türkler, tarih boyunca bilge kişilikleri az yetiştirmiş bir millettir. Zira bilge kişilikler barış ve huzur ortamında yetişirler. Türkler ise tarihin hemen hiçbir döneminde rahat yüzü görmedikleri için bilge kişiliklerden ziyade derviş kişilikler yetiştirmişlerdir. Hilmi Ziya Ülken, Gökalp’in iddialarına yeni bir iddia daha ilave ederek Horasan erenleri, Kübreviler, Babailer, Abdallar ve Kalenderiler gibi derviş kişilikleri “henüz teşkilatlanmamış ve devamsız tarikat başlangıçları” olarak da tanımlamıştır.

Kalenderiliğin inanç, ibadet, giyim ve kuşam gibi ayırt edici birtakım özellikleri yanında aynı zamanda kendilerine ait diyebileceğimiz bazı ahlak ilkelerinden de söz edebiliriz. Kalenderiler, kendilerini diğer akımlardan ayıran bu ilkeleri “kalender” kelimesini oluşturan harflerle sembolize ederek sanki Hurufiler ile bağlantı kurdukları şeklinde bir kanaat oluşmasının da kapısını aralamışlardır.

Sonuç olarak Cemaleddin Savi ve Şah Nimetullah Veli gibi Kalendeliğin kurucu liderleri ile Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Ahmet Yaşar Ocak gibi araştırmacıların görüşlerini bir araya getirdiğimizde Kalenderiliğin Türk-İslam düşüncesinden çıkmış sufi bir akım olduğunu söylememiz mümkündür. Bu akımın oluşmasında Eski Türk inançlarının ağır basmasına rağmen İslam dini ile Hint, İran ve Budist kültürün de etkisinin bulunduğunu söylemek durumundayız.

Kaynakça

- Aksu, H. (1998). “Hurufilik,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, 408-412.
- Azamat, N. (2001). “Kalenderiyye,” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Dia), Cilt 24.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Çelebi, İ. (2003). “Lutuf,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, 239-241.
- Çoşar, H. & Çuhadar, C. (2022). *Ahlak ve Temel Ahlaki Kavramlar*. (Edt. Erdoğan, İ. ve Demirpolat, E.) *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* içinde, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Çağırıcı, M. (1989). “Ahlâk,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2, 10-14.
- Çağırıcı, M. (2000). “İhsan,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 544-546.
- Çağırıcı, M. (2010). “Şecaat,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 402-403.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- el-Makrizî. Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ali, (1270). *Kitâbü’l-Mevâiz ve’l-İtibâr bi Zikri’l-Hitât ve’l-Âsâr, I-II*. Kâhire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye.
- Gökalp, Z. (1979). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kadro Yayınları.
- Gökalp Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İnan, A. (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karamustafa, A. (2022). *Tanrı’nın Kural Tanımaz Kulları- İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocatürk, S. (1985). Kalenderiyye tarikatı ile ilgili bir risale üzerine. *Doğu Dilleri Dergisi*, 4(1), 37-47.

- Kocatürk, S. (1970). “İran’da İslamiyetten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikati” İle İlgili Bir Risale”, AÜDTCF Dergisi, Ankara, C, XXVIII.
- Menavino, G., A. (2011). *Türklerin Hayatı ve Adetleri Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ocak, A., Y. (2020). *Kalenderiler- Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinl Sufilik*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, E. (2011). *İbnü’s-Serrâc ve Müvelleh Dervişler (Teşviku’l-Ervâh ve’l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi’l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında)*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, E. (2016). *Velilik ile Delilik Arasında- İbnu’s- Serrac’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pirinç, A. (2022). İslam Ahlak Felsefesi ve Ahlak Ekolleri. Erdoğan, İ. ve Demirpolat, E., *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. İçinde. İstanbul: Lisans Yayınları.
- Sağlık, H., (2018). Kalenderi Bir Sufi Olarak Baba Tahire Uryan. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, X/2.
- Sami, Ş. (2007). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Nadir Eserler.
- Uludağ, S. (2001). “Kalb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24:229-232.
- Ülken, H. Z. (2004). *Türk Tefekkür Tarihi*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Yazıcı, T. (1968). *Kalandariya- Kalenderilere Dair Yeni Bir Eser*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Video Portal Pazarlama: Türkiye Menşeli Yemek Vlogger Girişimcileri Üzerine Bir Araştırma

Video Portal Marketing: A Study on Food Vlogger Entrepreneurs Originating in Türkiye

İlbey Kutluhan PAPATYA^{1*}

^{1*} Doktorant, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
kpatatya@gmail.com

Başvuru/Submitted: 07.01.2025
Kabul/Accepted: 02.03.2025

Atıf/Cite as:
Papatya, İ. K. (2025) Video portal pazarlama: Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcileri üzerine bir araştırma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 199-215.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, video portal pazarlaması kavramını değerlendirmek ve Türk kökenli yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonlarını tespit etmektir. Elde edilen bulgulara dayanarak yemek vlogger girişimcilerine konumsal strateji ve taktik öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışma, Türkiye kökenli yemek vlogger girişimcilerinin ölçüt bazlı göreceli pazarlama pozisyonlarının karşılaştırmalı araştırması üzerinden yapılan netnografik bir araştırmadır. Araştırma, üç ana aşamada yürütülmüştür: Hedef topluluğun tespiti ve seçme, değerlendirme ölçütlerini açıklama ve pazarlama pozisyonlarının ölçütlere göre değerlendirme ve yorumlama. Buna göre, dijital-sosyal medya üzerinden listelenen Türkiye menşeli 13 yemek vlogger girişimcisinin pazarlama pozisyonları değerlendirilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

Bulgular: Çalışmada, Türkiye kökenli yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonları 7 ana ve 15 alt ölçütlerle bulgulanmıştır. Buna göre, girişimcilerin göreceli pazarlama pozisyonları ana ölçütlerde olmasına rağmen, alt ölçütlerde pozisyonel olarak yapmaları gereken çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Buna göre her bir vlogger girişimcisine güçlendirme, yükseltme ve geliştirmeye yönelik pozisyonel stratejiler ve taktikler önerilmiştir.

Sonuç: Çalışmada, Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonları için, güçlendirme açısından teorik, iyileştirme açısından teknik ve geliştirme açısından pratik önerilerin verilebileceği görülmüş ve sunulmuştur.

Özgünlük: Çalışma Türkçe yazında başlangıç çalışması olarak katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu yönde elde edilen araştırma bulguları, yemek vlogger girişimciliği kapsamında ileriki araştırmalara ivme kazandıracağı düşünülebilir.

Anahtar Kavramlar: Video portal pazarlama, Yemek Vlogger girişimciliği, Pazarlama pozisyonları, Netnografik araştırma

Abstract

Aim: The purpose of this study is to evaluate the concept of video portal marketing and to determine the relative marketing positions of food vlogger entrepreneurs of Turkish origin. It aims to provide positional strategy and tactical suggestions to food vlogger entrepreneurs based on the findings made.

Method: The study is a netnographic research on the comparative research of the relative marketing positions of food vlogger entrepreneurs originating from Turkey based on criteria. The netnographic research was conducted in three main stages: determining and selecting the target community, explaining the valuation criteria and evaluating and interpreting the marketing positions according to the criteria. Accordingly, the marketing positions of 13 vlogger entrepreneurs originating from Turkey listed on digital-social media were evaluated and the findings were interpreted.

Findings: In the study, the relative marketing positions of food vlogger entrepreneurs originating from Turkey were determined with 7 main and 15 sub-criteria. Accordingly, although the relative marketing positions of the entrepreneurs were in the main criteria, it was determined that there were positional studies that they needed to do in the sub-criteria, and positional strategies and tactics for strengthening, upgrading and developing were emphasized.

Results: In the study, it was seen and presented that theoretical suggestions in terms of strengthening, technical suggestions in terms of improvement and practical suggestions in terms of development could be given for the relative marketing positions of food vlogger entrepreneurs of Turkish origin.

Originality: It is hoped that the study will contribute to the Turkish literature as an initial study. The research findings obtained in this direction can be considered to accelerate further research within the scope of food vlogger entrepreneurship.

Key Words: Video portal marketing, Food vlogger entrepreneurship, Marketing positions, Netnographic research.

Giriş

Günümüz siber-uzay teknolojilerinde yaşanan hızlı ilerlemeler ve Covid-19 salgınıyla iyiden iyiye kendini hissettiren dijital dönüşüm süreci, girişimcilik alanında yenilikçi uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Ballı, 2022, s. 251-279; Eysel & Sağlam, 2021, s. 7-20). Bu uygulamalardan biri de “video portal pazarlaması”dır (Kaya, 2010, s. 356). Dijital-sosyal medya platformlarında kullanıcılar tarafından oluşturulan video içeriklerinin paylaşımına dayalı bu girişimcilik modeli, kişilere yeni fırsatlar ve etkili bir pazarlama olanağı yaratmaktadır.

Video portal pazarlama girişimciliği, geniş bir kapsama ve çeşitliliğe sahip olmakla birlikte, özellikle gastronomi ve yemek temalı video içerikleri, Türk takipçiler arasında büyük ilgi görmektedir. Yemek yapımı, pişirme teknikleri, tarifler, restoran değerlendirmeleri ve genel mutfak kültürü üzerine hazırlanan video içerikleri, bu alanın çeşitliliğini ve büyüklüğünü işaret etmektedir. Burada Türkiye menşeli yemek video portal pazarlama girişimcilerinin (vlogger) pazarlama performansları da dikkate değerdir. Fakat, bu girişimcilerin pazarlama pozisyonları hakkında gerek Türkçe gerek uluslararası yazın bağlamında detaylı, sistematik, analitik ve bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye bağlamında bu boşluğu doldurmayı amaçlayan nitel ve keşifsel bir araştırma olarak düşünülmüş ve düzenlenmiştir. Araştırmada netnografik bir yöntem kullanılmış ve elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin pazarlama pozisyonları göreceli olarak ortaya konmuş, girişimcilerin pazarlama pozisyonları güçlendirme, yükseltme ve geliştirme açısından değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Sonuçta girişimcilere yönelik temel pozisyonel stratejiler ve taktikler vurgulanmıştır.

Tanımlayıcı kavramlar

Video portal pazarlaması dijital teknoloji ve sosyal medya olanaklarıyla gerçekleştirilen yeni olan bir girişimcilik modeli ve uygulamasıdır. Bu bölümde video portal pazarlaması ve bileşenleri ile yemek vlogger girişimciliği kapsamı tanımlanacaktır.

Video portal pazarlaması

Genel itibarıyla video portal pazarlaması, dijital-sosyal medya olanaklarıyla gerçekleştirilen video blog yazarlığı (vlogger) ve video içerik üretimi olarak tanımlanır. Çoğunlukla dijital kültürel dönüşüm uygulamaları açısından değerlendirilir (Rab, 2007, s. 1-25; Huhtamo & Parikka, 2011, s. 302-303).

Yazında video portal pazarlaması teriminin ilk kez kimin tarafından önerildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 2000’li yılların başında “dijital kültür” veya Web 2.0 ve dijital-sosyal medya platformlarının etkisiyle kullanılmaya başlandığı söylenebilir (Kaplan & Haenlein, 2010, s. 59-68; Lastufka & Dean, 2008, s. 195-208; Negroponte, 1996, s. 163-171).

Dijital-sosyal medya platformları (YouTube, Instagram, Facebook, TikTok, Twitter, WhatsApp, Reddit, Quara, Telegram gibi video portalları), gerçek kişilerin (vlogger) özel ve özgül deneyimleri, seyahatleri, yemek tarifleri, eğitimleri, uygulamaları veya seçilmiş konular hakkında üretilen video içerikleri paylaşım altyapısı sağlar (Zhang, 2018, s. 1-21; Smith, Fischer & Yongjian, 2012, s. 102-113). Bir bakıma, video portalları, metin tabanlı blogların video

sürümlerinin yapıldığı bir paylaşım platformu olmaktadır (Warmbrodt, 2007, s. 11; <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vlog>). Bu platformlarda *vlogger girişimcileri* seçilmiş bir konu hakkında, teknik, yasal ve etik kurallara uygun video içeriklerini paylaşırlar (Stein, Koban, Joos & Ohler, 2020, s. 426-436; Berry, 2018, s. 34; Verdi, Hodson, Weynand & Craig, 2006, s. 43; <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/vlogger>).

Dolayısıyla, vlogger girişimciliği (the vlogger entrepreneurs) yasalar ve kurallar doğrultusunda video portallarında paylaşmak amacıyla video içeriği üreten ve paylaşan gerçek kişilere ilişkin tanımlanan bir kavramdır (Tolunay & Ekizler, 2021, s. 3041-3065). Bu kavram, kişilerin kendi yaşantılarından, deneyimlerinden, ilgilerinden veya görüşlerinden etkilenebilir: Yemek, moda, teknoloji, seyahat, oyun, hobi, yaşam tarzı gibi geniş bir yelpazede video içerikleri oluşturabilir. Bu içerikler, takipçi kitlesi oluşturma yanı sıra takipçi yorumları ve canlı yayın etkinlikleri gibi çeşitli yollarla etkileşmeyi amaçlar (Birley, 2019, s. 189-197; Safko & Brake, 2012, s. 433). Fakat temelde kazanç sağlamak, kişisel marka oluşturmak ve görünürlük elde etmek amaçlanır. Bu amaçlara entelektüel, siyasi ve sosyal amaçlar da eklenebilir (Schramm & Hartmann, 2008, s. 385-401; Chen, 2014, s. 232-254). Daha sistematik olarak vlogger girişimcilerin amaçları şu şekilde özetlenebilir: (Luttrell, 2018, s. 141-154)

- Kişisel bilgileri, deneyimleri veya görüşlerini paylaşarak, kişisel marka oluşturma ve geliştirme.
- Kişisel ekonomik (reklam kazançları, sponsorluk anlaşmaları ve ürün satışları yapma vs.) kazanç sağlama.
- Kişisel değer oluşturma ve karşı etkileşimli ağ oluşturma.
- Kişisel öz yetenekleri ve kişisel yaratıcılığı geliştirme.
- Kişisel yaşam paylaşımlarıyla bilgi ve eğlence olanağı yaratma.

Öte yandan video portalları, gerçekte şirket ürün ve hizmetlerini vlogger girişimcilerin video içerikleri ve takipçileri aracılığıyla bir pazarlama olanağı sağlar (Cunningham & Craig, 2017, s. 71-81; Munnukka, Maity, Reinikainen & Luoma-aho, 2019, s. 226-234). Dolayısıyla, paylaşılan video içerikleri, kademeli olarak vlogger girişimcilerine, portallara ve şirketlere gerçek pazarlara erişme, müşteriler oluşturma ve ekonomik kazanç sağlama gibi klasik girişimci yararları sunarken, takipçilerine de bilgi, deneyim, öğrenim, yetenek ve eğlence gibi yararlar sağlamayı hedefler (Bayazit, Durmuş & Yıldırım, 2017, s. 23-40). Kısaca video portallarının amaçları da şu şekilde özetlenebilir: (Webster, 2010, s. 593-612; Burgess & Green, 2018, s. 89-107; Arviansyah, Hidayanto & Zhu, 2018, s. 249-262).

- Video içeriklerine bağlı gösterilen reklamlarla örneğin YouTube Premium ile izleme veya kazanç temelinde bazı özellikleri erişim şeklinde abone tabanlı hizmet sağlamak.
- Video portallarında anlık takipçi mesajlarını öne çıkarmak ve vlogger girişimcilerinin video performanslarına göre (TikTok'ta yaratıcı fon-Creator Fund gibi) ek kazanç sağlamak.
- Şirkete özel reklam kampanyaları ve iş profilleri yaratmak, yönetmek ve satış yapmak.
- Doğrudan markalı ürünleri platform üzerinden satmak, alışveriş özellikleri sunmak ve ek kazanç sağlamak.
- Video içerik üreticileri ve etkileyici (influencer) işbirlikleriyle dolaylı kazanç sağlamak.
- Video portalları üzerinden markalarla işbirliği ve e-ticaret fırsatları sunarak itibar kazanmak.

Bu bağlamda vlogger girişimciliği, günümüz dijital-sosyal medya kültüründe gerçek kişi deneyimlerini, bilgilerini, görüşlerini veya yaşamlarını konu alan video içeriklerinin üretilmesi ve paylaşılması temelinde bir girişimcilik potansiyeli olmaktadır (Kim, 2012, s. 53-67; Burgess & Green, 2009, s. 89-90; Lister, Dovey, Giddings, Grant & Kelly, 2008, s. 11). Diğer bir deyişle vlogger girişimciliği, kişisel ilgilerin ve hobilerin ticari fırsatlara dönüştürme için (Tolunay & Ekizler, 2021, s. 3041-3065) dijital-sosyal medya platformları üzerinden video içerik paylaşımlarıyla kazanç, itibar ve etki yaratmayı hedefleyen *profesyonel bir girişimcilik* fırsattır (Luers, 2007, s. 1). Günümüzde vlogger girişimciliğinin birçok farklı uygulama biçimlerinden söz edilebilir. En yaygın vlogger girişimcilik uygulama biçimleri Tablo 1'de şu şekilde özetlenebilir: (Maden & Kalafatoğlu, 2022, s. 1-17)

Tablo 1: Vlogger girişimciliği uygulama biçimleri

Uygulama biçimi	Açıklama
Günlük vlogger girişimciliği (Daily vloggers)	Düzenli olarak günlük yaşamı paylaşma. Bu paylaşım günün nasıl geçtiği, günlük rutinleri ve kişisel hikâyeler şeklindedir.
Seyahat vlogger girişimciliği (Travel vlogger)	Gezi ve seyahat deneyimleri paylaşma. Gezip görülen yerleri ve kültürel mirasın ayrıntılarını vermek şeklindedir.
Öğretici vlogger girişimciliği (Tutorial vlogger)	Öğretici video içerik paylaşma. Daha çok akademik konular, teknik beceriler, dil öğrenme veya kişisel gelişim öğrenimleri şeklindedir.
Güzellik ve moda vlogger girişimciliği (Beauty & fashion vlogger)	Estetik görsellikleri paylaşma. Makyaj teknikleri, moda eğilimleri, ürün incelemeleri ve güzellik ipuçları şeklindedir.
Oyun vlogger girişimciliği (Gamer vloggers)	Video oyunlarına ilişkin paylaşma. Oyun dünyasına ilişkin yorumlar ve oyun stratejilerini gösterme şeklindedir.
Teknoloji vlogger girişimciliği (Technology vlogger)	Teknoloji güncelini paylaşma. Özellikle teknoloji haberleri, ürünleri, cihazları ve yazılımları tanıtmak, kullanımı şeklindedir.
Kültürel ve sosyal vlogger girişimciliği (Cultural and social vlogger)	Entelektüel yapı ve bilgi paylaşma. Özellikle toplumsal olaylar, kültürel veya sosyal konular şeklindedir.
Fitness ve sağlık vlogger girişimciliği (Fitness and health vlogger)	Sağlıklı yaşam önerileri paylaşma. Daha çok egzersiz programları, sağlıklı yaşam ipuçları ve diyetleri şeklindedir.
Eğlence ve mizah vlogger girişimciliği (Entertainment & humor vlogger)	Eğlence tercihleri paylaşma. Komik oyunlar, parodiler ve röportajlar şeklindedir.
Yemek vlogger girişimciliği (Food vlogger)	Yemekle ilgili paylaşma. Yemek tarifleri, yemek yapma teknikleri, restoran inceleme ve gurme deneyimi şeklindedir.

Kaynak: Tablo <https://blog.hoopr.ai/types-of-vlogs-7-popular-categories/>’bağlı düzenlenmiştir.

Tablo 1’e göre vlogger girişimciliği uygulamalarında belirli bir takipçi kitlesine hitap eden farklı ve çok video içerikleri sunulur. Bu içeriklerde vlogger girişimcisi günlük yaşamdan eğlenceye, eğitimden sağlığa kadar geniş bir yelpazede bilgiler, görüşler, deneyimler paylaşılır. Paylaşımlar, hem takipçilerin ilgi alanlarına göre seçim fırsatı sunar, hem de girişimci uzmanlıklarını ve tutkularını gösterme olanağı sağlar. Üstelik bu uygulama biçimleri vlogger girişimcisinin ilgi alanlarına, yeteneklerine ve takipçi kitlesine göre farklılaşabilir. Fakat burada her vlogger girişimcisinin kendi tarzını ve içerik türünü geliştirme pozisyonu bulunur (Blythe & Cairns, 2009, s. 1467-1476).

Aslında vlogger girişimciliğiyle belli bir konu ve seçilen nişlere göre “video yönetimi” yapılır. Video yönetiminde video düşüncesi, çekimi, içeriği, düzeni ve kuralları ön plandadır. Özellikle takipçi kitlesinin ilgisini çekme ve izlenme oranını artırma üzerine odaklanılır. İlgi ve izleme oranı yüksek olan içerikler değerli içeriktir. Bu açıdan, sosyal ağ etkileşimi, bağlılık oluşturma ve yönetimi video yönetiminin temel görev alanlarından. Böylece vlogger girişimcisi hem kendi markalı ürünlerini, hem de başkalarının ürünlerini pazarlayarak popülerlik kazanma fırsatı bulur (Skandrani, Ladhari & Massa, 2020, s. 1-11).

Bu arada vlogger girişimciliğinde teknik, yasal ve etik kurallar başlı başına bir konudur: Videoların ses ve görüntü kalitesi, video uzunlukları gibi teknik özellikler, doğru bir içerik planlama ve düzenleme gerektirir (Casalo, Flavian & Ibanez-Sanchez, 2017, s. 1046-1063; Bryant, 2006, s. 63-70). Yasal ve etik kurallar, video içeriklerinin yasal yönergelere uygun yapılmasını vurgular. Örneğin video içeriklerinde başkalarının kişisel bilgileri veya görüntüleri izinsiz paylaşımı yapılamaz (Schmierbach, Limperos & Woolley, 2012, s. 364-369), nefret söylemi, şiddet, ayrımcılık, cinsellik, ırkçılık gibi yasaklanmış içerikler sunulamaz. Ayrıca video içeriklerinin doğru ve güvenilir bilgiler sunması (Rahmi, Sekarasih & Sjabadhyni, 2016, s. 13-23) ve video portal politikaları ve kuralları doğrultusunda üretilmesi ve paylaşılması gerekir (Luttrell, 2018, s. 144-146).

Yemek vlogger girişimciliği

Yemek vlogger girişimciliği özellikle yemek yapımı, pişirme teknikleri, tarifler, restoran değerlendirmeleri ve genel mutfak kültürü üzerine hazırlanan video içerikleri olarak önemli bir çeşitliliği işaret etmektedir. (bkz. Tablo 2) Bu

içerikler, takipçilerine gastronomi, mutfak ve yemek kültürü kapsamında bilgi, deneyim ve öğrenim olanağı sunar (Nyagadza, 2020, s. 1-19).

Tablo 2: Yemek vlogger girişimciliği alt uygulama alanları

Alan	Özellikler	Açıklama	Örnek
Yemek tarifi veren ve yapan vlogger girişimciliği	Adım adım yemek tarifleri sunma, açıklama ve yapma süreci ile görsel ve estetik sunum yapma.	Tarife bağlı yemek yapma süreci ayrıntılı olarak gösterilir ve takipçilere görsel olarak çekici sunumlar yapılır.	Tasty, Binging with Babish
Restoran ve yiyecek inceleme vlogger girişimciliği	Restoran ziyaretleri ve menü, hizmet kalitesi ve atmosferi hakkında bilgi verme ve lezzet değerlendirme.	Restoran ziyaret edilerek menüler, hizmet kalitesi ve atmosferi değerlendirilir, çeşitli lezzetler test edilir.	Mark Wiens, The Food Ranger
Sağlıklı beslenme vlogger girişimciliği	Sağlıklı yemek tarifleri sunma, beslenme bilgileri ve diyet planları yapma, özel diyetlere yönelik tarifler önerme.	Sağlıklı yaşam tarzını destekleyen tarifler ve diyet bilgileri verilir, sağlık bilgileriyle ilişkilendirilmiş özel yemek önerileri yapılır.	Pick Up Limes, Mind Over Munch
Mutfak teknikleri ve eğitim vlogger girişimciliği	Pişirme tekniklerini öğretme, mutfak aletlerini kullanma, eğitim ve eğitici içerik sunma.	Pişirme ve mutfak tekniklerini öğretilir, mutfak becerilerinin geliştirilmesine yönelik içerikler üretilir.	Serious Eats, ChefSteps
Kültürel ve bölgesel yemek vlogger girişimciliği	Farklı kültürlerle ait yemekleri tanıtmak, yerel mutfak geleneklerini keşfetme, kültürel bilgi sağlama.	Farklı kültürlerin yemekleri keşfedilir, yerel mutfak gelenekleri tanıtımı ve kültürel bilgilerin verilmesi sağlanır.	Food Wishes, Gordon Ramsay
Tatlı ve pasta vlogger girişimciliği	Tatlı tarifleri sunma ve pasta yapma, tabak dekorasyon teknikleri uygulama, özel etkinlikler için tarifleri yapma.	Tatlılar ve pastalar üzerinden, dekorasyon teknikleri ve özel etkinlikler için tarifler sunulur.	Cupcake Jemma, Preppy Kitchen
Vegan ve vejetaryen yemek vlogger girişimciliği	Vegan ve vejetaryen tarifleri yapma, alternatif malzemeler önerme, sağlık ve etik konuları paylaşma.	Et ve süt ürünleri içermeyen tarifler yapılır, vegan ve vejetaryen yemekler için alternatif malzemeler önerilir.	The Vegan Corner, Hot for Food
Sokak yemeği ve yiyecek festivalleri vlogger girişimciliği	Sokak yemeklerini tanıtmak, yiyecek festivalleri ve etkinlikleri yapma.	Sokak yiyeceklerini ve yiyecek festivalleri tanıtılır, farklı yemek keşifleri yapılır.	Best Ever Food Review Show, Street Food

Not. Tablo internet ortamında yemek vlogger girişimcilerinin analizlerine bağlı hazırlanmıştır.

Yemek vlogger girişimcilerinin video içerikleri daha çok yemek-mutfakla ilgili deneyim, uzmanlık ve ilişkili konular üzerine odaklıdır (Weismueller, Harrigan, Wang & Soutar, 2020, s. 160-170) Örneğin video içerikleri, ayrıntılı yemek tarifleri ve pişirme teknikleri, görsel sunum becerileri gibi *eğitici ve öğretici* olabilir. Farklı şehir ve ülkelerde restoran ve mekân ziyaretleri ve bunların menü, hizmet kalitesi ve mekânları hakkında bilgi verme, lezzet keşifleri içerebilir. Sağlıklı beslenme tarifleri, diyet planları ve besinler hakkında bilgiler ve öneriler yapılabilir. Özellikle yemek pişirme tekniklerinde “püf noktaları” paylaşma, mutfak aletleri kullanma veya mutfak becerilerini geliştirme konusunda eğitici ve öğretici videolar sunulabilir. Bazen özel etkinliklerde tatlı, pasta tarifleri, tabaklama dekorları, bazen vejetaryen ve vegan yemek tarifleri, alternatif yemek malzemeleri önerileri ve tanıtımları olabilir. Farklı kültürlerle ait yemek tarifleri, tanıtımları, yerel mutfak araştırmaları, tercihleri vs. video içeriklerinde kullanılabilir. Böylece küresel, kültürel, ulusal veya bölgesel yemek bağlamları ele alınır. Son yıllarda sokak lezzetleri ve özel yemeklerin keşfi, festivaller veya yöresel lezzetler kategorileri vlogger girişimciliği kapsamında değerlendirilen alanlar olarak seçilmektedir. Kısaca her yemek vlogger girişimcisi kendi özellikleri, bilgileri ve öğrenimleri doğrultusunda takipçi kitlesini yaratmak, elde tutmak ve geliştirmek için video içerikleri üretimini ve paylaşımlarını yapar (Slater, Johnson, Cohen, Comello & Ewoldsen, 2014, s. 439-455). Genellikle yemek vlogger girişimciliği, *yemek turizmi* ve *yemek seyahatleri* ile birlikte, bazen de eş anlamda kullanılır. (bkz. Tablo 3)

Tablo 3: Yemek vlogger girişimciliği: Yemek turizmi ve yemek seyahatleri arasında farklılıklar ve benzerlikler

Ölçüt	Yemek turizmi	Yemek seyahati	Yemek vlogger girişimciliği
Tanım	Bir bölge veya ülke gastronomik deneyimlerine odaklanan turizm	Kişisel olarak yemek veya pişirme deneyimlerini sağlamaya ilişkin keşif seyahatleri	Dijital-sosyal medya platformunda video içerikleri aracılığıyla yemek yapma, bilgi, görgü ve inceleme üzerine içerik üretme
Amaç	Yerel mutfak kültürünü ayrıntılı şekilde keşfetmek ve deneyimlemek	Belirli yemekleri tatmak veya pişirme becerilerini geliştirmek	Dijital-sosyal medya platformunda takipçilere yemek tarifleri, incelemeleri ve yemek kültürü hakkında bilgi sunma
Organizasyon	Genellikle düzenli olarak yapılan turlar veya rehberli geziler şeklinde organizasyonlar	Bireysel olarak veya özelleştirilmiş planlı faaliyetler	Kişisel tercihler doğrultusunda video içeriği üretme ve dijital-sosyal medya platformlarında paylaşma
Deneyim	Yerel pazarlar, restoranlar, yemek festivalleri, mutfak atölyeleri	Belirli restoranlar ve şeflerle etkileşimler, pişirme dersleri	Dijital-sosyal medya platformunda tarife dayalı videolar, restoran incelemeleri, yemek yapma süreçlerini anlatma
Kapsam	Geniş bir bölgeyi kapsayan yemek kültürü ve geleneksel yemekler	Kişisel ilgi ve tercihlere dayalı çok özel yemek deneyimleri	Video içerikleriyle geniş bir takipçi kitlesine ulaşmaya ilişkin yemek deneyimleri sunma
Etkileşim	Sınırlı olarak grupsal ve tur rehberliği kapsamında	Bireysel ve kişisel tercihlere bağlı	Dijital-sosyal medya platformunda takipçilerle, karşı etkileşimli ilişki kurma
Kazanç	Tur ücretleri, sponsorlu içerikler, restoran işbirliği şeklinde	Kişisel olarak yüklenen maliyetlerle özel turlar ve pişirme dersler çıktıkları	Dijital-sosyal medya platformunda reklam kazançları, sponsorluk anlaşmaları, ürün satışları ve bağışlar yapma
Örnek	Gaziantep, Hatay, Edirne gibi illere özel lezzetler tadım turu veya Japonya’da sushi yapma, atölye etkinlikleri katılımı	Michelin yıldızlı restoranlarda yemek yeme, Hindistan’da yemeklerde baharat kullanımı öğrenimi	Instagram’da yemek tarifleri, fotoğrafları ve hikayeleri paylaşma ve restoran inceleme videoları paylaşma

Not. Tablo makale yazarı tarafından düzenlenmiştir.

Yemek turizmi ve yemek seyahatleri gastronomi ortak paydasında, yemek-mutfak kültürü ve deneyimi sağlama, keşfetme amaçlı, organize yemek turları, yemek grup etkinlikleri veya bireysel tercihler olarak karşımıza çıkar (Küçükörmürler, Şirvan & Sezgin, 2018, s. 78-85; Saruışık & Özbay, 2015, s. 264-278). Daha açık olarak yemek turizmi belli bir bölgeye veya ülkeye yönelik gastronomik deneyim sağlamaya ilişkin yapılan geniş bağlamli fiziki ve fiili seyahatleri kapsar. Mutfak kültürünü keşfetmek ve çeşitli yemek deneyimleri vermek amaçlanır. Yerel pazarlar, restoranlar, yemek festivalleri ve mutfak atölyeleri gibi bileşenlerle de içerik kazanır. Örneğin, Türkiye’nin farklı şehirlerinde özel lezzetler tadımı, yemek yapma atölyeleri ve yemek seyahatleri buna yönelik etkinliklerdir.

Ayrıca yemek seyahati, kişisel olarak yemek yapma veya pişirme deneyimlerini keşfetmek amacıyla yapılan *kişisel ve özelleştirilmiş* seyahatler niteliğindedir. Dolayısıyla bu seyahatlerde kişisel tercihler ve ilgiler önemli rol oynar. Belirli restoranlarda, aşçı şeflerle birebir etkileşimde bulunma veya özel yemek pişirme atölye (deneysel) çalışmalarını kapsayabilir. Bireysel olarak düzenlenir. Örneğin uluslararası onay almış Michelin yıldızlı restoranlarda yemek yeme, özel bölgelere gidip geleneksel yemek pişirme tekniklerini öğrenme veya yemek festivalleri için yapılan yolculuklar olarak düşünülebilir. Oysa yemek vlogger girişimciliği daha yalın bir faaliyettir, fakat amaçlar itibarıyla farklılaşır. Dijital-sosyal medya platformlarında vlogger girişimciliği, video içerikleri üzerinden biçimlenir ve videolar ekonomik, sosyal ve entelektüel amaçlar için paylaşılır. Dolayısıyla vlogger girişimciliği, yemek turizmi ve yemek seyahatiyle özde amaç, kapsam ve eylem açısından ayrışır.

Türkiye Menşeli Yemek Vlogger Girişimcileri Üzerine Bir Araştırma

Türkiye menşeli yemek vlogger girişimciliğinin dünyayla eşzamanlı geliştiği söylenebilir. Bu gelişimde özellikle Türkiye televizyonlarda ciddi yemek yapma yarışmaları, çeşitli illerde düzenlenen yemek festivalleri, yemek atölyeleri gibi faaliyetler etkili olmuştur. Yöresel mutfaklar, sağlıklı beslenme konuları ve mutfak kültürlerini tanıtmaya etkinlikleri, bu alandaki farkındalığın artmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca, dijital-sosyal medya platformlarında sağlıklı, vegan,

vejetaryen, yöresel veya gurme yemek deneyimleri üzerine kurulu niş içerikler, güçlü restoranlarla yapılan iş birliği ve sponsorluk anlaşmaları, canlı yayınlar ve takipçi geri dönüşleriyle sağlanan etkileşimli fırsatlar, yemek vlogger girişimciliğinin çekiciliğini artırmıştır. Yüksek kaliteli video çekimleri, profesyonel sunumlar ve yaratıcı içerik üretimleri, küresel, bölgesel ve yerel yemekleri öğrenme eğilimleriyle birleşerek, ilgi çekici bir “iş modeli” oluşturmuştur. Dolayısıyla, bu *iş modelini* Türkiye bağlamında araştırmak ve vlogger girişimcilerinin pazarlama pozisyonlarını belirlemek, alana ve yazına önemli bir katkı sağlayabilir (Gürkaynak & Kama, 2018, s. 17-19).

Yöntem

Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin durumunu belirlemek ve göreceli pazarlama pozisyonlarını incelemek, değerlemek ve yorumlamak amaçlı araştırma için, *netnografik araştırma yöntemi* kullanılmıştır (Özbölük & Dursun, 2015, s. 227-247; Kozinets, 2010, s. 55-57). Netnografik araştırma, dijital-sosyal medya üzerinden geleneksel etnografi uygulanmasını tanımlar ve dijital-sosyal medya platformların, forumların, blogların ve diğer çevrimiçi karşı-e etkileşimli toplulukların davranışlarını, etkileşimlerini, algılarını, tutumlarını ve kültürel normlarını anlama ve açıklama olanağı sağlar. Bu yöntemle özellikle dijital-sosyal medya dinamikleriyle kişilerin kendilerini ifade etme, takipçileri ve diğer kişilerle olan ilişki pozisyonları ortaya konur. Doğrudan ve doğal gözlem teknikleriyle yapılan her türlü veri (yapılan uygulamalar, paylaşımlar, yorumlar ve etkileşimler vs.) inceleme kolaylığı yaratır (Kozinets, 1998, s. 366-371).

Tablo 4: Netnografik araştırma süreci ve uygulama yönergesi

Aşama	Adım	Açıklama	Uygulama
Dijital-sosyal medya platformu üzerinden Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerini tespit etmek ve listelemek	1. Araştırma amacını ve sorusunu belirleme	Araştırma konusu ve amacını netleştirme, hedef veya odak belirleme.	Vlogger girişimcilerinin görece pazarlama pozisyonları nedir?
	2. Hedef topluluğu seçme	Araştırmak istenen dijital-sosyal medya topluluklarını veya platformlarını seçme ve erişimini değerlendirme.	Instagram üzerinden kadın yemek vlogger girişimcilerin tespiti ve teyidi.
Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerini, analitik olarak değerlendirmek ve ölçütleri açıklamak	3. Veri toplama	Video, dijital-sosyal medya paylaşımları, etkileşimleri gözleme, aktif olarak katılma ve içerikleri ve etkileşimleri sistemli bir şekilde kaydetme.	Vlogger girişimcilerin video içerikleri, takipçi etkileşimleri, gönderileri ve yorumları toplama, doğrudan gözlem, veri kayıtları ve notlama.
	4. Veri analizi	Toplanan verilere bağlı tema, kalıp, içerik bağlam vs. konularda ana ve alt değerlendirme ölçütleri belirleme, içerikleri ve etkileşimleri analiz etme, sosyal ve kültürel bağlamında değerlendirme.	Toplanan verileri sınıflandırma, görsel analizler ve bağlamlar dikkate alınarak analitik bir çerçeve oluşturma, 7 ana ve 15 alt değerlendirme ölçütü belirleme.
Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonlarını değerlemek ve yorumlamak	5. Bulgulama ve yorumlama	Ölçütlere ve istatistiksel değerlere bağlı analiz sonuçlarını özetleme, bulguları notlama ve göreceli pazarlama pozisyonları tanımlama, buna bağlı stratejiler ve taktikler açısından genişletilmiş yorumu yapma.	Değerleme ölçütlere bağlı vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonu analizi, bulguları ortaya koyma, sonuçları özetleme ve yorumlama. Pozisyon itibarıyla özelleştirilmiş pazarlama strateji ve taktik öneriler verme.

Not: Bu süreç ve yönerge makale yazarı tarafından özleştirilmiş, düzenlenmiş ve geliştirilmiştir. Araştırmada etik standartlar, ilkeler ve değerler ile kişisel bilgiler korumuş ve buna göre araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Tablo 4’te aşamalara bağlı yürütülmüştür: İlk aşama, netnografik araştırma kapsamında hedef topluluğun tespiti ve seçimi; ikinci aşama, netnografik değerlendirme ölçütlerinin açıklanması ve son aşama ise bulguların yorumlanmasıdır: Buna göre çalışma kapsamında dijital-sosyal medya platformlarında (a) yemek vlogger girişimcilerinin tespiti ve listelenmesi, (b) yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonlarını değerlendirme ölçütlerinin açıklanması ve (c) göreceli pazarlama pozisyonlarını değerlendirme, bulgulama ve yorumlama şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırma Yönteminin Uygulanması

Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin görece pazarlama pozisyonlarını tespit etme, inceleme, bulguları değerlendirme ve yorumlama için Tablo 4’te verilen süreç ve uygulama yönergesi izlenmiştir:

Aşama 1- Dijital-sosyal medya platformu üzerinden Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerini tespit etmek ve listelemek: Bu aşamada dijital-sosyal medya platformu Instagram üzerinden yemek vlogger girişimcileri içinde örneğin en seçilebilen, uygulama etkisi yüksek erişimi veya video içerik kalitesi yüksek olan *yemek vlogger girişimcileri* tespiti yapılmıştır (Diker, 2019, s. 155-172). Tespitte vlogger girişimcileri, yemek turizmi ve yemek seyahatleri kapsamında ayrıştırılmıştır. Ayrıca tespitte vlogger girişimcilerin takipçileri, farklı ve yaratıcı yemek deneyimi, tarifleri, sunumları, uzmanlıkları vs. ile hangi alanlarda gelişim gösterdiği temel alınmış ve liste sürekli gözden geçirilmiştir. Böylece araştırma amacına uygun yemek vlogger girişimcilerinin *amaçlı örnekleme*si yapılmıştır.

Bu yönde “Instagram” platformu üzerinden yemek vlogger girişimcilerinin olduğu geniş bir liste çıkarılmıştır. Listeye restoranları olan ünlü Türk aşçıları, şefleri veya fiili lokanta işletmeleri olan girişimciler dahil edilmemiş, böylece fiili girişimciler ile vlogger girişimcileri ayrıştırılmış, sadece dijital-sosyal platformlarda aktif, yemekle ilgili video içeriği üreten, paylaşan takipçileri olan gerçek kişiler listelenmiş, ikinci bir liste oluşturulmuştur. Fakat araştırma temsilini sağlamak ve ikinci liste araştırma etkisini yükseltmek için, listede yeniden bir revizyona gidilmiştir.

Bunun için listede yer alan girişimcilerin yemek tarifi veya mutfak/yemek üzerine yazdığı çalışmalarının ve kitaplarının olup olmadığı, video kanalı, abone sayıları, takipçi sayısı, sosyal medya etkileşimi, kendi markaları ve özgül yemek tarifleri, medya görünürlükleri, eğitim programları ve atölyeleri, aldıkları gastronomi veya diğer mutfak-yemekle ilgili ödüller gibi birçok değişken dikkate alınarak, listenin arındırılması yoluna gidilmiş (bir analiz örneği için bkz. Lin & Kao, 2010, s. 41-49) ve 44 girişimciden oluşan yeni bir liste çıkarılmıştır. Bu üçüncü liste üzerinden video portallarında benzerlerinden farklı ve etkili yemek vlogger girişimcileri izlenmiş, üç adımlı yeniden bir sınırlandırma yapılmıştır: (a) Yemek tarifleri verme ve yapma alanında hem homojen araştırma popülasyonu oluşturması hem de sosyal ağlarda içerik üretme pratikleri artışı bakımından (b) kadın vlogger girişimcileri seçilmiş ve (c) bunlar *profesyonellik, çekicilik, uzmanlık, güvenilirlik ve etkileyebilirlik* gibi dört ölçütü listede yeniden bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuçta *netnografik araştırma* için 13 girişimciden oluşan (örneklem) son liste çıkarılmış (bkz. Tablo 5) ve bu listede yer alan isimlere araştırma yönergesi uygulanmıştır (Chapple & Cownie, 2017, s. 110-136).

Tablo 5: Türkiye menşeli popüler yemek vlogger girişimciliği

Adı	İçerik açıklaması
Girişimci 1: Aleyna	Pratik ve lezzetli tariflerle günlük yemekleri çeşitlendirme, kolay uygulanabilir tariflerle hem hızlı hem de lezzetli yemekler yapma ve pasta, kurabiye, kek yapma konusunda yardımcı olma.
Girişimci 2: Aylin	Yöresel, pratik, çeşitli ve lezzetli tarifleri sunarak mutfakta kolaylık sağlama, etkileyici yemekler hazırlama konusunu destekleme.
Girişimci 3: Binnur	Türk mutfağının klasik tariflerini özenle detaylandırarak sunma, geleneksel tarifler, mutfak teknikleri ve ipuçları ile evde profesyonel sonuçlar sağlama.
Girişimci 4: Cemre	Yenilikçi ve özgün tarifler sunarak, mutfakta yeni deneyimler sunma, yüksek kaliteli görseller ve yaratıcı sunumlarla keyifli yemek yapma.
Girişimci 5: Eda	Geleneksel ve modern tariflerin harmanlandığı içerikler sunma, detaylı anlatımlar ve ipuçlarıyla evde yemek yapma, deneyimini kolaylaştırma.
Girişimci 6: Ezgi	Türk mutfağında çeşitli yemek kültürlerini keşfetme, yerel tarifler ve yöresel lezzetlerle zengin bir mutfak deneyimi sunma.
Girişimci 7: Merve	Ev yemekleri ve sağlıklı tariflerle hem besleyici hem de lezzetli seçenekler sunma, sağlıklı yaşam ve dengeli beslenme için pratik yemek yapma.
Girişimci 8: Müge	Geniş yemek yapma yelpazesinde detaylı tarifler yapma, pratik çözümler ve mutfak ipuçları sağlama, yapılan yemeğe ilişkin yaratıcı ve erişilebilir içerikler sunma.
Girişimci 9: Özlem	Klasik ve yaratıcı, özellikle pasta, kurabiye, börek vs. lezzet seçenekleri ve tarifler sunma
Girişimci 10: Seda	Kaliteli ve çeşitli yemek tarifleriyle mutfakta yaratıcılığı artırma, göz alıcı sunumlar yapma ve lezzetli tarifler ile mutfak deneyimi sağlama.
Girişimci 11: Sultan	Osmanlı ve geleneksel Türk yemekleri tariflerini modern biçimde sunma, tarihi lezzetler ve geleneksel yemekler ile mutfak kültürünü yaşatma.
Girişimci 12: Tuba	Çeşitli kültürlerle ilişkin yemek tarifler verme ve yeni tarifler keşfetme, bu yönde pratik öneriler ve ilham verici içerikler sunma.
Girişimci 13: Yıldız	Kolay ve lezzetli yemek tarifleriyle mutfakta pratik çözümler sunma, günlük yemek ihtiyaçlarına yönelik hızlı ve rahat tarifler yapma.

Not. Tabloda girişimci isimleri, gizliliği koruma, haksız rekabeti önleme ve etik kurallar açısından kodlanmış şekilde verilmiştir.

Aşama 2- Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerini analitik olarak değerlendirmek ve değerlendirme ölçütlerini açıklamak: Bu aşamada, yemek vlogger girişimcilerin video içerikleri doğrudan gözlem, veri kayıtları alma ve notlama gibi yollarla incelenmiş, pazarlama pozisyonu araştırılmış ve buna yönelik *analitik bir değerlendirme ölçütleri* (ölçülebilir göstergeler) çıkarılmıştır (bkz. Cunningham & Craig, 2017, s. 71-81). Bu ölçütler yemek vlogger girişimcilerinin çapraz değerlendirilmelerini kolaylaştırmak, pazarlama pozisyonu matrisi oluşturmak ve bütünsel haritayı görmek açısından ele alınmıştır. Analitik çerçeve veya ölçütleri tanımlama ve açıklama için, pratik bilgi ve gözlemler yanında akademik ve uzman görüşü alınmış, yüz yüze gastronomi, pazarlama, iletişim ve bilişim alanında akademik danışmalar yapılmış ve ölçütlerin geçerliliği araştırılmıştır. Mümkün olduğunca çok değişken çıkarılmış ve buna göre yemek vlogger girişimcilerinin göreceli pazarlama pozisyonları için toplam 7 ana ve 15 alt değerlendirme ölçütü belirlenmiştir. (bkz. Tablo 6)

Tablo 6: Yemek vlogger girişimcileri görelî pazarlama pozisyonları değerdendirme ölçütlerini açıklama

Ana Ölçüt	Alt ölçüt ve Açıklama
1- İK İçerik Kalitesi	<i>1a-Yemek tarifi ve hazırlığı:</i> Yemek tariflerinin anlaşılabilirliği ve uygulanabilirliği. Tarife uygun yemekleri hazırlama ve sunma. <i>1b-Video kalitesi:</i> Görüntülerin ve seslerin kaliteli ve profesyonel uygulaması. Net ve çekici bir sunum. <i>1c-Yaratıcı sunum:</i> Estetik açıdan yaratıcı yemek sunumu ve çekici, yenilikçi tarif verme.
2- İÇ İçerik çeşitliliği ve yenilikçiliği	<i>2a-İçerik türleri:</i> Yemek tarifi, yemek eğilimleri, yemek yapma-mutfak ipuçları gibi içerik sunma. <i>2b-Yenilikçi eğilimleri takip etme:</i> Yeni yemek tariflerine ilişkin yaratıcı içerikler üretme yeteneği.
3- BU Bilgi ve Uzmanlık	<i>3a-Gastronomi bilgisi:</i> Girişimcinin yemek kültürü, pişirme teknikleri ve malzemeler hakkında bilgisi ve sunumu. <i>3b-Deneyim ve eğitim:</i> Girişimcinin gastronomi eğitimi, profesyonel mutfak deneyimi veya pişirme yetenekleri ve sunumu.
4- PT Profesyonel tutum ve tutarlılık	<i>4a-Düzenli paylaşımlar:</i> Takipçilere sürekli değerd sağlamaya ilişkin düzenli içerik paylaşma ve güncelleme. <i>4b-Profesyonel davranış:</i> İçerik ve etkileşimde yaklaşım geliştirme ve etik standartlara uygunluk.
5- TE Takipçi Etkileşimi ve Topluluk oluşturma becerisi	<i>5a-Takipçi yorumları ve geri bildirim:</i> Girişimcinin takipçileriyle etkileşimi, geri dönüşleri, yorumları ve topluluk oluşturma becerisi. <i>5b-Takipçi sayısı ve etkileşim oranı:</i> Takipçi sayısı, video görüntülenme sayısı ve etkileşim (beğeniler, yorumlar, paylaşım sayıları) oranları.
6- MT Markalaşma ve Tanıtım	<i>6a-Kişisel marka oluşturma:</i> Kendi tarzını ve kişiliğini yansıtmaya yönelik marka oluşturma ve tanıtma becerisi. <i>6b-Sponsorluk ve İşbirliği:</i> Markalarla yapılan sponsorluk anlaşmaları ve işbirlikleri.
7- EG Erişim ve Güvenilirlik	<i>7a-Erişim kolaylığı:</i> Takipçilerin video açıklamalarına, malzeme listelerine, tariflerine veya içeriklerine kolayca erişme. <i>7b-Güvenilirlik:</i> İçerik sunum bilgilerinin ve tariflerinin doğruluğu, güvenilirliği ve şeffaflığı.

Not: Tabloda yer alan ana ve alt ölçütler makale yazarı tarafından geliştirilmiştir.

Aşama 3- Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerinin görelî pazarlama pozisyonlarını değerdlemek ve yorumlamak: Bu aşamada, ikinci aşamada tanımlanan pazarlama ölçütlerine göre 13 vlogger girişimcinin görelî pazarlama pozisyonları belirlenmiştir. Burada, vlogger girişimcileriyle ilgili veriler daha geniş bir çerçevede ele alınmış ve bu girişimcilerin pazarlama pozisyonları pazar, konum, strateji, etki, rol ve değerd gibi bileşenler açısından analiz edilmiştir. Her bir vlogger girişimcisinin diğerdlerine oranla kişisel performansı, liderlik yetenekleri, stratejik düşünme kabiliyeti, pazardaki konumları, sağladıkları avantajlar ve dönüşüm yetenekleri gibi konular üzerinde durulmuş ve ana pazarlama stratejileri açıklanmıştır (Hamşioğlu, 2020, s. 57-86).

Buna göre, çalışmada üç görelî pazarlama pozisyonu tanımlanmıştır: Birincisi pozisyon güçlendirme, vlogger girişimcisinin liderlik yapma, sürdürme ve daha etkili olma yönü, uygulaması mümkün pazarlama stratejileri kapsamında ele alınmıştır. Bu stratejiler, rakipler karşısında avantajları dönüştürme açısından değerdendirilmiş ve liderin liderlik yapmasına bağli öneriler işaret edilmiştir. İkincisi pozisyon yükseltme, vlogger girişimcisinin avantajlı konumunu koruma, etkisini artırma ve dönüşümü ifade edilmiş, daha üst pozisyona erişmek için performans yönetim stratejileri işaret edilmiştir. Bu stratejilerde lideri izleme ve liderlik konumu oluşturma önerileri vurgulanmıştır. Üçüncüsü pozisyon geliştirme, vlogger girişimcisinin mevcut konumunu iyileştirme, performansı etkileme ve yetkinliği artırma konusunda stratejiler nitelendirilmiştir. Daha çok bu stratejiler yok olmamak için varlık gösterme önerisi olarak işaret edilmiştir.

Bu tanımlanan pozisyonların değerdendirilmesi için 2 iletişim, 1 gastronomi, 3 pazarlama, 2 yönetim akademisyeni ile birlikte, 4 yemek ve mutfak pratisyeninden oluşan toplam 12 kişiden oluşan bir “değerdendirme grubu” oluşturulmuştur. Değerdendirme grubundan, dijital-sosyal medya platformu Instagram adresleri üzerinden, aşama-2’de açıklanan ölçütlere bağli yemek tarifi veren ve yapan kadın vlogger girişimcilerinin görelî pazarlama pozisyonlarını değerdlemeleri istenmiştir. Bu arada değerdendirme grubuna araştırma hakkında tanımlayıcı ve tamamlayıcı bilgi verilmiş, değerdendirme ölçütleri ve notlama durumu hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Dolayısıyla 13 yemek vlogger girişimcisi, değerdendirme grubu tarafından tek tek değerdendirilmiş, görelî pazarlama pozisyonları 1, 2 ve 3 olarak notlamaları ve kaydetmeleri istenmiştir. Kayıtlar toplanmış, her bir alt ölçüt notlarının “aritmetik ortalaması” alınarak, çıkan sonuçlar (rating) değerdendirme grubuyla paylaşılmış, tartışılmış ve teyidi sağlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Türkiye menşeli yemek vlogger girişimcilerin ölçüt bazlı karşılaştırmalı değerlendirme (a criterion-based comparative evaluation) ve birbirine bağlı görelî pazarlama matris pozisyonları, notları ve puanlarının aritmetik ortalamasıyla oluşan bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Karşılaştırmalı yemek vlogger girişimcilik görelî pazarlama pozisyonları matrisi

Ölçütler/ Girişimci	1-İK			2-İÇ		3-BU		4-PT		5-TE		6-MT		7-EG	
	1a	1b	1c	2a	2b	3a	3b	4a	4b	5a	5b	6a	6b	7a	7b
Girişimci 1: Aleyna	2	2	3	2	3	2	3	2	3	3	3	2	2	2	2
Girişimci 2: Aylin	2	2	2	2	3	2	3	2	2	3	3	2	3	2	2
Girişimci 3: Binnur	2	2	2	1	2	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2
Girişimci 4: Cemre	2	1	2	2	1	1	2	1	1	1	2	1	2	2	2
Girişimci 5: Eda	2	2	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Girişimci 6: Ezgi	2	2	2	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	2
Girişimci 7: Merve	2	2	2	1	2	1	2	2	1	1	2	2	2	2	2
Girişimci 8: Müge.	2	2	2	1	2	1	2	2	1	2	2	2	2	2	2
Girişimci 9: Özlem	2	2	1	1	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	2
Girişimci 10: Seda	1	1	1	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
Girişimci 11: Sultan	1	1	1	1	1	2	2	1	2	2	1	1	1	2	2
Girişimci 12: Tuba	2	2	3	2	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Girişimci 13: Yıldız	2	2	2	2	3	2	2	2	3	3	3	3	3	2	2

Not. 1. Pozisyon güçlendirme, 2. Pozisyon yükseltme, 3. Pozisyon geliştirme.

Tablo 7’deki bulgulara göre girişimcilerin görelî pazarlama pozisyonları, puanları, ölçütsel ve istatistiksel düzeyde şu şekilde yorumlanmıştır:

- Öncelikle tüm yemek vlogger girişimcilerinin pazarlama pozisyonu bulunmaktadır. Puanlara göre mevcut pazarlama pozisyonlarında değişimler izlenmektedir. Fakat bazı vlogger girişimcilerinin pazarlama pozisyonlarının diğerlerine nazaran daha ön planda olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, her vlogger girişimcisinin etkilenebilirliği ve güçlendirmesi gereken yönleri bulunmaktadır.

- Yemek vlogger girişimcilerin birbirine bağlı ölçüt tabanlı karşılaştırmalı değerlendirmede, dikkat çeken ve öne çıkan notlar şu şekilde açıklanabilir ve yorumlanabilir:

İçerik kalitesi (1-İK): Çoğu yemek vlogger girişimcisinin video içerik kalitesi aritmetik ortalama notları, genel olarak 2 ve 3 arasında değişmektedir. Bu, yemek tariflerinin açık, güvenilir ve anlaşılır olduğu anlamına gelir. Fakat bazı girişimciler özellikle Girişimci 10 ve Girişimci 11, video içerik kalitesi, görsellik ve etki itibarıyla öne çıkmaktadır. Bununla birlikte tüm girişimcilerin paylaştığı videoların yüksek çözünürlükte olması ve profesyonel içerik kullanımı, takipçi deneyimini doğrudan etkileyen önemli bir ölçüt olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, takipçi sadakati üzerinde olumlu bir etki yaratacağı şeklinde yorumlanabilir.

İçerik çeşitliliği ve yenilikçilik (2-İÇ): Çoğu yemek vlogger girişimcisi, video içerik çeşitliliği performansı değişkenlik göstermektedir. Girişimci 2, Girişimci 6 ve Girişimci 13 gibi girişimcilerin çeşitli yemek tarifleri ve eğilimleri takip etme ve takipçilerine zengin bir içerik sunma konusunda puanları özellikle dikkat çekmektedir. Fakat diğer girişimcilerin örneğin Girişimci 3 ve Girişimci 4’ün çeşitlilik sunum puanları da göz ardı edilmeyecek şekilde gözlenmektedir. Dolayısıyla bu durumun girişimcilere takipçi ilgisini geliştirme fırsatını yaratacağı şeklinde yorumlanabilir.

Bilgi ve uzmanlık (3-BU): Çoğu yemek vlogger girişimcisi gastronomi bilgisi konusunda yeterli puanlara sahiptir. Bu durum, girişimcilerin gastronomi bilgisi ve yemek yapma-piştirme teknikleri ve malzeme deneyimsel bilgisinin farklı seviyelerde olduğunu gösterir. Bu yönde Girişimci 10'un profesyonel deneyimi ve yetkinliği açısından oluşan puanı önemlidir. Bu takipçilerinin, güvenilir bilgi arayışında olmalarına, uzun vadede takipçi artışına yol açacağı şeklinde yorumlanabilir.

Profesyonellik ve tutarlılık (4-PT): Vlogger girişimlerin büyük kısmının profesyonellik notlarının ortalama seviyede olduğu görülmektedir. Fakat Girişimci 10 ve Girişimci 4'ün puanlarının özellikle değerli olduğu vurgulanabilir. Bu durum girişimcilerin video içeriklerinde tutarlılık gösterdiğini ve profesyonel bir yaklaşım geliştirdiğini işaret etmektedir. Bu işaret, girişimcilerin kişisel markalarını ve güvenilirliğini desteklediği şeklinde yorumlanabilir.

Takipçi etkileşimi ve topluluk oluşturma (5-TE): Takipçi etkileşimi yemek vlogger girişimcileri açısından farklı dağılıma sahiptir. Çoğu girişimcinin 1 ve 2. pozisyonda puanlar aldığı görülmektedir. Fakat özellikle Girişimci 7 ve Girişimci 4'ün bu alanda daha güçlü çalışmalar yaptığı söylenebilir. Öte yandan görece olarak Girişimci 1, Girişimci 2 ve Girişimci 13'ün pozisyonlarına bağlı, topluluk oluşturma becerilerini gelişmesi gerektiği vurgulanabilir.

Markalaşma ve tanıtım (6-MT): Kendi tarzını ve kişiliğini yansıtan güçlü marka oluşturma avantajı açısından Girişimci 4, Girişimci 10 ve Girişimci 11'ün puanlarının altı özellikle çizilebilir. Diğerlerinin bu konudaki puanları, bu alanda yapılması gerekenleri işaret etmektedir, fakat bu izlenen etkili marka stratejilerinin bulunmadığı anlamı taşımaz. Dolayısıyla bu durum takipçi ilgisini artırma avantajı verme açısından olumlu şekilde yorumlanabilir.

Erişim ve güvenilirlik (7-EG): Erişim ve güvenilirlik açısından genelde tüm yemek vlogger girişimcileri iyi bir durumdadır. Fakat Girişimci 10'un bu alanda daha etkili çalışmalar yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla, bu durumun pozitif imaj ve avantajlar yarattığı düşünülebilir. Özellikle takipçi güvenini olumlu yönde artıracığı şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, yemek vlogger girişimcilerinin video içerik kalitesi, uzmanlık düzeyi, takipçi etkileşimi ve markalaşma becerileri açısından genel olarak başarı olduğu söylenebilir. Fakat göreceli olarak bazı vlogger girişimcilerinin belirli alanlarda pozisyon üstünlüğü sağlama ve gelişme ihtiyacının olduğu da vurgulanabilir. Özellikle profesyonellik, etkileşim ve çeşitlilik konularında daha fazla çaba gösterilmeleri gerektiği düşünülebilir. Bu çabaların daha çok video içeriklerinde iyileştirme, takipçi sadakati ve marka değeri oluşturma açısından olması gerektiği söylenebilir (Papatya, Papatya & Hamşoğlu, 2015, s. 35-54).

- Yemek vlogger girişimcilerinin pozisyonel pazarlama stratejileri de şu şekilde yorumlanabilir:

Pozisyon 1 güçlendirme kapsamında, liderliği sürdürme ve daha etkili olma yönünde stratejiler konusunda Girişimci 10 ve Girişimci 11 gibi girişimciler, içerik kalitesi ve profesyonellikleri ile bu pozisyonda öne çıkan isimler olarak gözükmektedir. Yüksek video kaliteleri ve yaratıcı sunumları, takipçi sadakatini artırarak rakipler karşısında avantaj sağlamaktadır. Bu noktada, içeriklerde sürekli yenilik arayışları, liderlik konumlarını pekiştirmekte ve takipçileriyle daha etkili bağ kurmalarını sağladığı yönünde kanaati güçlendirmektedir.

Pozisyon 2 yükseltme kapsamında avantajlı pozisyonu koruma ve etkileri artırma yönünde stratejiler konusunda Girişimci 7, Girişimci 3, Girişimci 8, Girişimci 9 ve Girişimci 12, içerik çeşitliliği ve takipçi etkileşimleri ile pozisyonlarını yükseltme potansiyeline sahiptir. Hatta farklı içerik türleri sunarak takipçi beklentilerini aşan bu girişimciler, performans yönetim stratejileri ile daha üst pozisyonlara erişebilir. Takipçi geri bildirimlerini aktif bir şekilde değerlendirerek, kendilerini sürekli geliştirmeye odaklanmaları, onları sektörde daha da güçlendirebilir.

Pozisyon 3 geliştirme kapsamında, mevcut pozisyonu iyileştirme ve yetkinliği artırma yönünde stratejiler konusunda, Girişimci 2, Girişimci 1 ve Girişimci 13'ün puanları, bu alanda gelişme fırsatının olduğunu ve araştırılması gerektiğini işaret eder. Özellikle içerik kalitesi ve takipçi etkileşimi konusunda yapılacak iyileştirmeler, performansı olumlu yönde etkileyebilir. Bu girişimcilerin varlık gösterebilmek için içeriklerinde tutarlılığı artırması ve daha profesyonel bir yaklaşım benimsemesi beklentisini arttırmaktadır.

Sonuç olarak her pazarlama pozisyonunda girişimciler güçlendirme, yükseltme ve geliştirme açısından farklı strateji seçimler ve taktikler uygulamaktadır. Yüksek kaliteli video içerikleri, çeşitlilik, etkileşim ve güvenilirlik gibi ölçütler de, başarılı bir girişimci olmanın temel bileşeni olmaktadır. Çünkü yükseltme ve geliştirme kapsamında girişimci stratejileri, yalnızca takipçi sayısını artırmakla kalmaz, aynı zamanda sektör pazarlama konumlarını da güçlendirmeye yardımcı olur. Özellikle lider konumda girişimcilerin stratejilerini etkili bir şekilde uygulamaları, uzun vadeli başarılarını güvence altına almaya katkı sağlayabilir.

Ayrıca araştırmaya konu olan her bir girişimcinin paylaştığı video içerik kalitesi ve yemek tarifleri sunma konusunda gücü, içerik çeşitliliği, yenilikçilik, takipçi etkileşimi ve markalaşma gibi alanlarda görece pazarlama pozisyon avantajı sağlamak için, daha fazla çalışma yapması gerektiği söylenebilir. Bu nedenle her yemek vlogger girişimcisinin geliştirmesi gereken yönleri bulunabilir, pazarlama pozisyonları ve stratejileri zenginleştirilebilir. (bkz. Tablo 8)

- Öte yandan yemek vlogger girişimcilerinin görece pazarlama pozisyonları, diğer girişimci pozisyonlarına ve uygulama stratejilerine bağlı etkilenebilir. Örneğin, 1. pozisyon güçlendirme stratejileri sürdürülebilirlik, güven ve itibarı etkileyebilir. 2. geliştirme pozisyonu stratejileri, varlık gösterme konusunda önemli rol oynarken, pozisyon

yükseltmeyle sağlanan güven, pazarlama çabalarını güçlendirebilir. Bir pozisyonda söz konusu olan stratejiler, diğer bir pozisyonda yer alan girişimci tarafından değerlendirilebilir. Önemli olan söz konusu olacak stratejilerin doğru ve etkili şekilde uygulamasını gerçekleştirmektir.

Tablo 8: Yemek vlogger girişimcileri pozisyonel stratejileri (genel görünüm)

Ölçüt	Strateji Açıklaması
Pozisyon 1 güçlendirme: Varlığı sürdürme	Girişimci 4, Girişimci 10, Girişimci 11 gibi yemek vlogger girişimcilerinin diğer girişimci karşılarında avantajları dönüştürme açısından daha farklı, yenilikçi ve etkili stratejiler geliştirmeleri gerekir. Bu bağlamda girişimcilerin kaynakları etkili kullanma, riski yönetme ve sürdürülebilirlik gibi özellikli konular üzerinde durmaları beklenebilir.
Pozisyon 2 yükseltme: Varlığı koruma	Girişimci 8, Girişimci 3, Girişimci 7, Girişimci 12, Girişimci 9 gibi yemek vlogger girişimcilerinin avantajlı konumunu koruma, etkisini artırma ve dönüşümü konusunda lideri izleme ve liderlik yapma stratejileri geliştirmeleri gerekir. Bu bağlamda girişimcilerin tehditlere karşı daha sağlam duruş sergileme, itibar yönetme ve dayanıklılık gibi özellikli konular üzerinde durmaları beklenebilir.
Pozisyon 3 geliştirme: Varlık gösterme	Girişimci 5, Girişimci 1, Girişimci 2, Girişimci 6, Girişimci 13 gibi yemek vlogger girişimcilerinin mevcut konumu iyileştirme, performansı etkileme ve yetkinliği artırma konusunda stratejileri geliştirmeleri gerekir. Bu bağlamda girişimcilerin stratejik ilişkileri ve işbirlikleri geliştirme, performans yönetme ve yaratıcılık ve yenilikçilik gibi özellikli konular üzerinde durmaları beklenebilir.

Tablo 8'e göre, Girişimci 10, Girişimci 4 ve Girişimci 11'in yüksek video içerik kalitesi, geniş içerik yelpazesi, etkili bilgi ve uzmanlık seviyesi, profesyonellik ve takipçi etkileşimiyle görece güçlü bir pazarlama pozisyonuna sahip olduğu söylenebilir. Bu durum onların diğer yemek vlogger girişimcilerinin öne çıkmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Bu açıdan diğer yemek vlogger girişimcilerinin görece pazarlama pozisyonları zayıf olarak değerlendirilmez, fakat her birinin pazarlama pozisyonu üzerinde etkili olan görece bazı unsurları daha dikkatli bir şekilde ele alması gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda yemek vlogger girişimcilerinin görece pazarlama pozisyonlarına bağlı geliştirilmiş şu yorumlar yapılabilir:

Pozisyon 1 güçlendirme pozisyonunda yemek vlogger girişimcilerinin mevcut güçlü yönlerini daha da pekiştirmeleri beklenir. Buna göre Girişimci 11 ve Girişimci 10, video içerik kalitesi notlarıyla öne çıkmaktadır. Bu durum takipçi etkileşimini artırmak ve içeriklerini profesyonel bir düzeye çıkarmak için, pozisyonu güçlendirmeye katkı sağlayabilir. Aynı şekilde Girişimci 4 ve Girişimci 3 video içerik kalitesini ve çeşitliliğini artırarak liderlik pozisyonu yaratabilir ve yeni içerik stratejileri ekleyerek pozisyonel pazarlama güçlendirebilir.

Pozisyon 2 yükseltme pozisyonunda yemek vlogger girişimcilerinin daha üst seviyelere çıkma potansiyeli beklenir. Buna göre Girişimci 8'in video içerik çeşitliliği ve daha fazla içerik sunması ve takipçi geri bildirimleri alması pozisyonlarını güçlendirebilir. Aynı şekilde Girişimci 9 ve Girişimci 12'nin video içerik türlerini genişletme, zenginleştirme ve takipçi etkileşimini artırma fırsatına sahip olması, hedefe yönelik stratejilerle pozisyon gücü sağlayabilir.

Pozisyon 3 geliştirme pozisyonunda yemek vlogger girişimcilerinin mevcut konumlarını iyileştirmeleri beklenir. Buna göre örneğin Girişimci 6'nın video içerik kalitesi için takipçi geri bildirimlerinin değerlendirilmesi, pozisyon avantajı şeklinde değerlendirilebilir. Tutarlılık ve güçlü takipçi etkileşimi, pozisyon gelişim fırsatları sunabilir. Aynı şekilde Girişimci 13'nün takipçileriyle etkileşimi ve içerik çeşitliliğini genişletme stratejileri zorlanabilir.

Bu yorumlara bağlı genel olarak video içerik kalitesi, çeşitlilik, takipçi etkileşimi ve güvenilirlik gibi ana ölçütler, yemek vlogger girişimcisi olma temel taşları olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda girişimci pozisyonlarına göre belirlenen stratejilerin uygulanmasıyla hem pazarlama pozisyonlarının güçlendirilmesi, hem de pazarlama pozisyon avantajlarının artırılması konusunda yeni fırsatların yaratılabileceği düşünülebilir. Böylece takipçi geri bildirimlerini dikkate alarak, gelişim sürecinde yol almaları tartışılabilir.

Araştırma kapsamında tüm yemek vlogger girişimcilerinin güçlendirme, yükseltme ve geliştirme görece pazarlama pozisyonları ve bu pozisyonlara bağlı strateji uygulama taktikleri Tablo 9'da özetlenmiştir.

Tablo 9: Pozisyon itibarıyla özelleştirilmiş vlogger girişimci stratejileri uygulama taktik önerileri

Yemek vlogger girişimcisi	Pozisyon 1: Güçlendirme taktikleri	Pozisyon 2: Yükseltme taktikleri	Pozisyon 3: Geliştirme taktikleri
Girişimci 1: Aleyna	Yaratıcı içerik ve yüksek video kalitesi sunma	Yenilikçi içerik türleri sunma	-
Girişimci 2: Aylin	Farklı içerik türleri ile zenginlik yaratma	Takipçi geri bildirimlerini değerlendirme	-
Girişimci 3: Binnur	İçerik kalitesini artırma	Farklı içerik türleri ekleme	-
Girişimci 4: Cemre	Takipçi etkileşimini artırma	İçerik kalitesini artırma	Tutarlılığı artırma ve takipçi etkileşimini güçlendirme
Girişimci 5: Eda	Yüksek içerik kalitesi ve profesyonel sunum	Takipçi sadakatini artırma	-
Girişimci 6: Ezgi	Yüksek video kalitesi ve yaratıcı içerik sunma	Takipçi geri bildirimlerini değerlendirme	-
Girişimci 7: Merve	-	İçerik kalitesini artırma	Daha farklı profesyonel bir yaklaşım benimseme
Girişimci 8: Müge.	-	İçerik çeşitliliğini artırma	Takipçi geri bildirimlerini dikkate alma
Girişimci 9: Özlem	-	-	Tutarlılığı artırma ve takipçi etkileşimini güçlendirme
Girişimci 10: Seda	Takipçi etkileşimini artırma	-	İçerik kalitesini geliştirme
Girişimci 11: Sultan	-	İçerik türlerini genişletme	Takipçi etkileşimini artırma
Girişimci 12: Tuba	-	Takipçi ile etkileşimi artırma	İçerik çeşitliliğini genişletme
Girişimci 13: Yıldız	-	-	Mevcut konumunu iyileştirme fırsatlarını değerlendirme

Tablo 9’da yemek vlogger girişimcilerinin pozisyonel durumu, aynı zamanda diğer pazarlama pozisyonlarda yer alan girişimcilerin nasıl bir çalışma içinde olacağını vurgulamaktadır. Bu bir bakıma, her bir yemek vlogger girişimcisinin pazarlama pozisyonu dışında izleyeceği pozisyonel stratejileri ve taktikleri görme fırsatı sağlayabilir.

Sonuç

Video portal pazarlaması ve vlogger girişimciliği, dijital-sosyal medya platformlarında belirli bir konuya odaklanan kısa ve özlü video içerikleri üretip paylaşmayı içeren, profesyonel bir girişimcilik uygulamasıdır. Bu, dijital-sosyal medya platformlarında metin tabanlı blogların video uyarlaması olarak görülebilir. Bu videolar, kişisel deneyimler, bilgiler ve görüşlerin paylaşılmasının yanında, reklam gelirleri, sponsor anlaşmaları ve ürün satışlarıyla kişisel marka inşa etmeye ve geliştirmeye olanak tanır. Ayrıca, takipçi kitlesi oluşturma, yetenek ve yaratıcılığı ifade etme, bilgi ve eğlence sunma gibi ekonomik, entelektüel ve sosyal hedefler de gerçekleştirilir. Video portalları da vlogger girişimciler aracılığıyla kazanç sağlamayı hedefler. Günümüzde vlogger girişimciliğinin temel amacı, kazanç, itibar ve etki yaratacak değerli içerikler oluşturmaktır.

Vlogger girişimciliğinin farklı uygulama biçimleri söz konusudur, fakat son dönemde yemek vlogger girişimciliği ön plana çıkmaktadır. Yemek vlogger girişimciliği, mutfak ve yemekle ilgili video içeriklerine odaklanır. Bu içerikler, yemek tarifleri, pişirme teknikleri, görsel sunum becerileri gibi mutfak için eğitici ve öğretici videolar olabilir. Ayrıca içeriklerde restoran ve mekân ziyaretleri, hizmet kalitesi ve atmosfer değerlendirmeleri, lezzet keşifleri, sağlıklı beslenme önerileri, diyet planları ve besin bilgileri veya vejetaryen-vegan yemek tarifleri, alternatif yemek malzemeleri gibi konular da işlenebilir. Hatta son yıllarda, sokak yemekleri, özel yemekler, festivaller ve yöresel lezzetler konusunda

içerikler üreten yemek vlogger girişimcileri yeni keşifler ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu bağlamda yemek vlogger girişimciliği, amaç, kapsam ve eylem açısından yemek turizmi ve seyahatlerinden ayrılır.

Türkiye menşeli yemek vlogger girişimciliğine pozisyonel bir perspektifle bakılabilir. Bu amaçla çalışmada, son dönemlerde önemli araştırma kapasitesi oluşturan netnografik araştırma yöntemiyle dijital-sosyal medya üzerinden Türk yemek vlogger girişimcilerinin görelî pazarlama pozisyonları, özgün olarak ilk defa 7 ana ve 15 alt ölçütü değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Araştırma kapsamında yazında doğrudan değerlendirilebilecek çalışmalar bulunmamakla birlikte, çok dolaylı bazı çalışma bulguları burada yorumlanabilir: Öncelikle Rahmi, Sekarasih ve Sjabadhyn (2016) yaptığı vlogger girişimcilerinin güvenilirliği, Wang (2015), Weismüller, Harrigan, Wang ve Soutar (2020) vlogger girişimci uzmanlıkları ve Skandrani, Ladhari ve Massa (2020) vlogger girişimci tanınırlığı hakkında bulguları, araştırma bulgularını destekleyici olarak düşünülebilir, fakat Arviansyah, Dhaneswara, Hidayanto ve Zhu (2018)'nin vlogger girişimcilerinin takipçi tercihlerini yönlendirme, ticari eğilimlerini oluşturma ve etki oluşturma konusunda yaptığı araştırma, bu araştırmayı destekleyici kanıtlar vermemektedir. Belki Tolunay ve Ekizler (2021) ile Cunningham ve Craig (2017), Munnukka, Maity, Reinikainen ve Luoma-aho (2019) video portal içeriğinin ve video içerik çekiciliğinin, takipçi satın alma niyetlerine, potansiyeline ve vlogger girişimcilerinin pazarlama pozisyonlarına olumlu etki yarattığı yönünde zorlama bir çıkarım yapılabilir ve araştırma bulgularına kanıt olarak gösterilebilir.

Kısaca araştırma bulgularına bağlı yemek vlogger girişimcilerin ana ölçütlerde görelî pazarlama pozisyonları görülse de, alt ölçütlerde farklılaşma gözlemlenmiştir. Bu nedenle, girişimcilerin daha fazla çaba göstermesi, stratejilerini geliştirmesi ve gerekli taktik hamleleri uygulaması gerektiği söylenebilir. Ayrıca bu araştırma ileride yapılacak araştırmalar için özellikle Türk menşeli yemek vlogger girişimcilerin pazarlama pozisyonlarını görmek ve karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak açısından ufuk açıcı olduğu söylenebilir. Fakat, araştırmanın örnekleme ve yapılan sınırlamalar nedeniyle elde edilen bulguları genellemek mümkün değildir. Bu nedenle, örneklem grubunun genişletilmesi ve araştırma sınırlamalarının azaltılmasıyla ilgili çalışmaların yapılması önerilebilir. Yine de, bu çalışma hem konu tasarımı hem de yöntem uygulaması açısından gelecekte yapılacak araştırmalara öncülük edebilir ve kapsam oluşturabilir.

Kaynakça

- Arviansyah, D. A. P., Hidayanto, A. N. & Zhu, Y. Q. (2018). Vlogging: Trigger to impulse buying behaviors. *Twenty-Second Pacific Asia Conference on Information Systems(in PACIS)*. Japan, 249-262.
- Ballı, A. (2022). Türkiye’de dijital dönüşüm ve girişimcilik. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(1), 251- 279. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.02.1697>
- Bayazit, D. Z., Durmuş, B. & Yıldırım, F. (2017). Can vloggers characteristics change online-shopping intentions? The role of word of mouth effect as a communication tool. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8(26), 23-40. <https://doi.org/10.5824/1309-581.2017.1.002.x>
- Birley, S. (2019). *The vlogger’s handbook: love it! live it! vlog it!*. United Kingdom: QED Publishing.
- Blythe, M. & Cairns, P. (2009. April). Critical methods and user generated content: The iPhone on YouTube. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 25(2), 1467-1476. <https://doi.org/10.1145/1518701.1518923>
- Bryant, S. C. (2006). *Videoblogging for dummies*. New Jersey: Wiley.
- Burgess, J. & Green, J. (2009). The entrepreneurial vlogger: Participatory culture beyond the professional-amateur divide. içinde, Snickars, P. & Vonderau P. (eds.). *The YouTube reader* (ss. 89-107). Sweden: National Library of Sweden.
- Burgess, J. & Green, J. (2018). *Youtube: Online video and participatory culture*. Cambridge: Polity Press.
- Casalo, L. V., Flavian, C. & Ibanez-Sanchez, S. (2017). Antecedents of consumer intention to follow and recommend an Instagram account. *Online Information Review*, 41(7), 1046-1063. <https://doi.org/10.1108/OIR-09-2016-0253>
- Chapple, C. & Cownie, F. (2017). An investigation into viewers’ trust in and response towards disclosed paid-for-endorsements by YouTube lifestyle vloggers. *Journal of promotional communications*, 5(2), 110-136. ID Code 24948
- Chen, C. (2014). Forming digital self and parasocial relationships on youtube. *Journal of Consumer Culture*, 16, 232-254. <https://doi.org/10.1177/1469540514521081>
- Cunningham, S. & Craig, D. (2017). Being “really real” on youtube: Authenticity, community and brand culture in social media entertainment. *Media International Australia*, 164(1), 71-81. <https://doi.org/10.1177/1329878x17709098>
- Diker, E. (2019). Akademisyenlerin instagram kullanım alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 10(38), 155-172. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2019.3.007.x>
- Eyel, C. Ş. & Sağlam, H. (2021). Dijital dönüşüm ve girişimcilikteki değişim: Dijital girişimcilik. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 7-20. ISSN 2602-4128

- Gürkaynak, G. & Kama, Ç. O. (2018). Navigating the uncharted risks of covert advertising in influencer marketing. *Business Law Review*, 39(1), 17-19. <https://doi.org/10.54648/BULA2018004>
- Hamşioğlu, A. B. (2020). Sosyal medya pazarlama yeteneklerinin işletme performansı üzerindeki etkileri: Antalya organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren işletmeler üzerine bir araştırma. içinde, Öztürk, S. (eds.). *Sürdürülebilir kalkınma işletme, finans ve ekonomi: teorik ve ampirik katkılar* (ss. 57-86). Ankara: İksad Yayınevi.
- Huhtamo, E. & Parikka, J. (2011). *Media archaeology: approaches, applications, and implications*. California: University of California Press.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! the challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/j.bushor.2009.09.003>
- Kaya, İ. (2010). *Pazarlama bi'tanedir*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı No. 204/4.
- Kim, J. (2012). The institutionalization of youtube: From user-generated content to professionally generated content. *Media, Culture & Society*, 34(1), 53-67. <https://doi.org/10.1177/0163443711427199>.
- Koziets, R. V. (1998). On netnography: Initial reflections on consumer research investigations of cyberculture. *Advances in Consumer Research*, 25(1), 366-371.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research onlin*. London: Sage Publications.
- Küçükkömürler, S., Şirvan, N. B. & Sezgin, A. C. (2019). Dünyada ve Türkiye'de gastronomi turizmi. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 78-85. <https://ijtebs.org/index.php/ijtebs/article/view/234>
- Lastufka, A. & Dean, M. W. (2008). *YouTube: An insider's guide to climbing the charts*. Australia: Michael W. Dean.
- Lin, C. L. & Kao, H. Y. (2010). Blog popularity mining using social interconnection analysis. *IEEE Internet Computing*, 14(4), 41-49. <https://doi.org/10.1109/MIC.2010.51>
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I. & Kelly, K. (2008). *New media: a critical introduction*. London: Routledge.
- Luers, W. (2007). Cinema without show business: A poetics of vlogging. *Post Identity*, 5(1), <http://hdl.handle.net/2027/spo.pid9999.0005.2105>.
- Luttrell, R. (2018). *Social media: How to engage, share, and connect*. London: Rowman & Littlefield Publishers.
- Maden, T. O. & Kalafatoğlu, Ş. T. (2022). An assessment on genres of video blogs. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 8, 2(Güz), 1-17. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1162437>
- Munnukka, J., Maity, D., Reinikainen, H. & Luoma-aho, V. (2019). Thanks for watching. The effectiveness of youtube vlogendorsements. *Computers in human behavior*, 93, 226-234. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.12.014>
- Negroponte, N. (1996). *Being digital*. London: Vintage.
- Nyagadza, B. (2020). Search engine marketing and social media marketing predictive trends. *Journal of Digital Media & Policy*, 11(3), 1-19. https://doi.org/10.1386/jdmp_00036_1
- Özbölük, T. & Dursun, Y. (2015). Pazarlama araştırmalarında paradigmatik dönüşüm ve etnografinin dijital evrimi: Netnografi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 227-247.
- Papatya, N., Papatya, G. & Hamşioğlu, A. B. (2015). Sürdürülebilir rekabet yönetiminde marka değeri ve marka güveni: Süleyman Demirel üniversitesinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20, 35-54.
- Rab, Á. (2007). *Digital culture-digitalised culture and culture created on a digital platform*. Budapest: Gondolat, 1-25. erişim adresi: <https://www.magicmilemedia.com/blog/2019/2/2/the-rise-of-vlogging-and-its-potential-for-your-brand>
- Rahmi, Y., Sekarasih, L. & Sjabadhyni, B. (2016). The influence of beauty vlog on perceived source credibility and purchase intention. *Makara Hubs-Asia*, 20(2), 13-23. <https://doi.org/10.7454/mssh.v21i1.3496>
- Safko, L. & Brake, D. K. (2012). *The social media bible: tactics, tools, and strategies for business success*. New Jersey: Wiley.
- Sarıışık, M. & Özbay, G. (2015). Gastronomi turizmi üzerine bir literatür incelemesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 264-278.
- Schmierbach, M., Limperos, A. M. & Woolley, J. K. (2012). Feeling the need for (personalized) speed: How natural controls and customization contribute to enjoyment of a racing game through enhanced immersion. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(7), 364-369. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0025>
- Schramm, H. & Hartmann, T. (2008). The PSI-process scales. A new measure to assess the intensity and breadth of parasocial processes. *Communications*, 33(4), 385-401. <https://doi.org/10.1515/COMM.2008.025>
- Singh, S. & Sonnenburg, S. (2012). Brand performances in social media. *Journal of interactive marketing*, 26(4), 189-197. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2012.04.001>
- Skandrani, H., Ladhari, R. & Massa, E. (2020). YouTube vloggers' popularity and influence: The roles of homophily, emotional attachment, and expertise. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.102027>
- Slater, M. D., Johnson, B. K., Cohen, J., Comello, M. L. G. & Ewoldsen, D. R. (2014). Temporarily expanding the boundaries of the self: Motivations for entering the story world and implications for narrative effects. *Journal of Communication*, 64(3), 439-455. <https://doi.org/10.1111/jcom.12100>

- Smith, A. N., Fischer, E. & Yongjian, C. (2012). How does brand-related user-generated content differ across youtube, facebook, and twitter?. *Journal of Interactive Marketing*, 26(2), 102-113. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2012.01.002>
- Stein, J. P., Koban, K., Joos, S. & Ohler, P. (2020). Worth the effort? Comparing different youtube vlog production styles in terms of viewers' identification, parasocial response, immersion, and enjoyment. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 16(3), 426-436. <https://doi.org/10.1037/aca0000374>.
- Tolunay, A. & Ekizler, H. (2021), Analyzing online shopping behavior from the perspective of youtube: Do vlog content and vlogger characteristics matter. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3041-3065. <https://doi.org/10.26466/opus.874722>
- Verdi, M., Hodson, R., Weynand, D. & Craig, S. (2006). *Secrets of Videoblogging*. Berkeley: Peachpit.
- Warmbrodt, J. (2007). *An exploratory study of the videoblogger's community* (Masters theses no. 4575). Missouri, USA: University of Missouri. erişim adresi: https://scholarsmine.mst.edu/masters_theses/4575
- Webster, J. G. (2010). User information regimes: How social media shape patterns of consumption. *Northwestern University Law Review*, 104(2), 593-612. Corpus ID: 157121981
- Weismueller, J., Harrigan, P., Wang, S. & Soutar, G. N. (2020). Influencer endorsements: How advertising disclosure and source credibility affect consumer purchase intention on social media. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 28(4), 160-170. <https://doi.org/10.1016/j.ausmj.2020.03.002>
- Zhang, H. (2018). Evoking presence in vlogging: A case study of UK beauty blogger Zoe Sugg. *First Monday*, 23(1), 1-21. <https://doi.org/10.5210/fm.v23i1.8107>
- URL1: <https://blog.hoopr.ai/types-of-vlogs-7-popular-categories/>
- URL2: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/vlog>
- URL3: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/vlog>
- URL4: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/vlogger>

Muhallif Bir Dergi Akis'in Perspektifinden İç Politikada Celal Bayar (15 Mayıs 1954-30 Mayıs 1960)

Celal Bayar in Domestic Politics from the Perspective of a Opposition Magazine Akis (May 15, 1954-May 30, 1960)

Hacı Veli GÖK^{1*}

^{1*} Dr., İçişleri Bakanlığı, Ankara, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
gokhaciveli@gmail.com

Başvuru/Submitted: 19.05.2024
Kabul/Accepted: 11.11.2024

Atf/Cite as:

Hacı, V., G. (2025). Muhallif bir dergi Akis'in perspektifinden iç politikada Celal Bayar (15 Mayıs 1954-30 Mayıs 1960, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 216-235.

Öz

Amaç: Çalışmada, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954-1960 yılları içerisinde iç politikada sergilediği yaklaşımlar, siyasi partilere karşı tutum ve davranışları, dönemin muhalif basını arasında yer alan Akis Dergisi'nin bakış açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem: Konu, Akis Dergisi'nin 15 Mayıs 1954 tarihli ilk sayısından, DP Dönemi'nin sonuna kadar olan süreci ihtiva etmektedir. Çalışmada DP Dönemi'nin en önemli muhalif dergilerinden olan Akis ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar ilişkileri derinlemesine incelenmiştir.

Bulgular: 1954-1960 arası DP ve CHP arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde Bayar'ın üst akıl olarak tarafsızlığını korumadığı ve DP yanlısı bir politika izlediği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Bayar ile ilgili Akis Dergisinde başlatılan menfi propaganda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar devam etmiş ve onunla ilgili bir algı oluşturulmak istenilmiştir. Ancak başta Akis Dergisi olmak üzere muhalif basın tarafından Bayar ile ilgili sürdürülen bu menfi kampanyanın Bayar tarafından dikkate alınmadığı düşünülmektedir.

Sonuç: Akis Dergisi'nin Bayar eleştirisinin temelinde özellikle DP'nin siyasi kaygılar ile çeşitli uygulamaları yürürlüğe sokması ve tarafsız olması gereken Bayar'ın ise bu duruma sessiz kalmasından ileri gelmektedir. Ancak Bayar'ın olaylara yeterince ağırlığını koyamamış olması siyasette sükûneti sağlayamamış ve derginin eleştirilerine maruz kalmasına sebep olmuştur.

Özgünlük: Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile ilgili çok sayıda telif ve tetkik eser yayınlanmıştır. Ancak Bayar'ı özellikle cumhurbaşkanlığı makamını temsil etmesi özelinde, dönemin en önemli muhalif dergisi olan Akis Dergisi perspektifinden ele alan eser bulunmamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Celal Bayar, Adnan Menderes, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Akis Dergisi

Abstract

Aim: In the study, President Celal Bayar's approaches to domestic politics between 1954 and 1960, her attitudes and behaviors towards political parties, were tried to be revealed from the perspective of Akis Magazine, which was among the opposition press of the period.

Method: The issue covers the period from the first issue of the Journal of Flow on May 15, 1954, to the end of the DP Era. In the study, Akis, one of the most important opposition journals of the DP Period, and President Celal Bayar's relations were examined in depth.

Results: It is evaluated that in a period between 1954 and 1960 when relations between DP and CHP were tense, Bayar did not maintain his impartiality as a superior mind and followed a pro-DP policy. In this context, the negative propaganda started in Akis Magazine about Bayar continued until the Military Coup of 27 May 1960 and an attempt was made to create a perception about him. However, it is thought that this negative campaign against Bayar, carried out by the opposition press, especially Akis Magazine, was not taken into consideration by Bayar.

Conclusion: The basis of Akis Magazine's criticism of Bayar stems from the fact that the DP has implemented various practices with political concerns and that Bayar, who should be impartial, remains silent about this situation. However, Bayar's failure to put sufficient weight on the events did not ensure calm in politics and caused him to be criticized by the magazine.

Originality: Many copyrighted and research works about President Celal Bayar have been published. However, there is no work that deals with Bayar from the perspective of Akis Magazine, the most important opposition magazine of the period, especially as he represented the presidential office.

Key Words: Celal Bayar, Adnan Menderes, Democratic Party, Republican People's Party, Akis Magazine

Giriş

Mahmut Celal Bayar, 16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'nın Gemlik ilçesinde dünyaya gelmiştir¹. Babası ilmiye sınıfından fıkıh bilgini Abdullah Fehmi Efendi'dir. Abdullah Fehmi Efendi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde, bulunduğu bölgeden göç ederek Bursa'nın Umurbey Köyü'ne yerleşmiş ve burada Rüştîye müdürlüğü yapmıştır. Celal Bayar, ilk ve orta öğrenimini babasının görev yaptığı bu okulda tamamladıktan sonra Gemlik'te memuriyet hayatına başlamıştır. Daha sonra Bursa Ziraat Bankası'nda görevlendirilmiş ve İttihad-ı Milli Bankasında çalışmıştır. Bu süreç içerisinde İnegöllü Refet Bey'in kızı Reşide Hanım ile 1903 yılında evlilik gerçekleştirmiştir. Bayar'ın bu evlilikten Refi, Turgut ve Nilüfer isimlerinde üç çocuğu dünyaya gelmiştir. II. Meşrutîyet'in ilanı sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılan Bayar, cemiyet içerisinde çeşitli vazifelerde bulunmuştur (Şenşekerci, 1999, s. 5; Mazıcı, 2025, s. 1). Bayar, 12 Ocak 1920 tarihinde, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Saruhan Milletvekili olarak girmiştir. Ancak bağımsızlık mücadelesinde bu meclisin yeterli çabayı göstermediğine inanan Bayar, Milli Mücadele Dönemi'nde “Galip Hoca” ismi ile Anadolu hareketine katılmıştır. İstiklal mücadelesi neticesinde Lozan'da gerçekleştirilen barış görüşmelerine danışman olarak katılan Bayar, 1923 seçimlerini müteakiben II. Dönem TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak girmiştir. Bu süreç içerisinde 26 Ağustos 1924 tarihinde kurucusu olduğu İş Bankası'nın Genel Müdürlüğü'ne getirilen Bayar, 10 Kasım 1932 tarihinde İktisat Vekilliği görevine tayin olunmuştur (Mazıcı, 2025, s. 2). İnönü'nün 25 Ekim 1937 itibarıyla başbakanlıktan istifasının ardından Bayar, 1 Kasım 1937 tarihinde başbakanlık görevine getirilmiştir. Bayar'ın başbakanlığı dönemi içerisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından TBMM tarafından yapılan seçimler neticesinde İsmet İnönü yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ilk dönemlerinde Bayar, başbakanlık görevine devam etmiş, 11 25 Ocak 1939 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir (Koçak, 2003, s. 76; Birlik, 2011, s. 294; Mazıcı, 2025, s. 3). Bayar Hükümeti'nde Dâhiliye Vekilliği görevini yürüten ve aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Koçak, 1996, s. 13).

Bu sürecin sonlarında tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı'nın baş göstermesi, bu savaşa doğrudan katılmayan Türkiye'yi de dolaylı yoldan etkilemiştir. Savaşın bitimini müteakiben özellikle Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebinde bulunması Türkiye'nin Batı ile yakınlaşmasını zorunlu hale getirmiştir (Akkaya, 2010, s. 12; Tüzün, 1998, s. 96). II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerinde dış politik anlamda etkisi, şüphesiz ki iç politikada da kendisini göstermiştir. Savaşın etkisi ile Türkiye'de savaş sebebi ile alınan önlemlerden bunalmış bir kitlenin varlığı yadsınamaz bir gerçektir (Aşçı, 2012, s. 42). Bu gerçek, ülke içerisinde muhalif bir tabanın varlığını hissettirmesini sağlamıştır (Tutar, 2009, s. 14). Bu muhalif tablo TBMM'ye de sirayet etmiş ve 1944 Muvazene-i Umumiye Kanun görüşmeleri sırasında Bayar, TBMM'de hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısını gündeme getirmiştir. Bayar, hükümetin bu konudaki tedbirlerinin yetersizliğinden bahsetmiş, üreticinin mağduriyetini TBMM'ye aksettirmiştir (Aslan, 2014, s. 6). Benzer bir muhalefet, 1945 yılında görüşülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sırasında da yaşanmıştır (Toker, 1990, s. 41). Metin Toker bahse konu kanun görüşmelerinin önemini şu şekilde ifade etmiştir: “Toprak Kanunun Meclisteki görüşmeleri Meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesinin fırsatını verdi. Fakat bir siyasi muhalefet daha önceden belirmişti ve bunun çekirdeğini Celal Bayar teşkil ediyordu” (Toker, 1998, s.40). 1945 yılı

¹ Celal Bayar 22 Ağustos 1986 tarihinde Cuma günü saat: 21.25'te Dr. Siyami Ersek Göğüs ve Kalp Damar Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuştur. Bkz. (Sezan, 2020, s. 48). Bayar'ın doğum tarihi Cemal Kutay tarafından 1884 olarak neşredilmiştir (Kutay, 1949, s. 8).

Bütçe Kanunu tasarısı da TBMM'de tartışmalara neden olmuştur Görüşmeler sırasında Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Adnan Menderes Hükümete yönelik eleştirilerini sunmuştur. Tartışmalar neticesinde 1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısının kabulü noktasında yapılan oylama, 368 kabul oyuna karşılık 5 ret oyu ile kabul edilmiştir. Oylamada ret veren milletvekilleri ise Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Mehmet Fuat Köprülü ve Emin Sazak olmuştur (Koçak, 1996, s. 555). Sürecin bu şekilde ilerlemesi TBMM'de somut bir muhalefeti gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda Celal Bayar, Adnan Menderes, Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından 7 Haziran 1945 tarihinde “*Dörtlü Takrir*” olarak bilinen önerge TBMM'ye sunulmuştur. Önerge, Anayasanın ruhuna uygun politikalar belirlenmesi, hak ve hürriyetler ve siyasi partilerin çalışmaları ile ilgili hususları ihtiva etmiştir (Baban, 1970, s. 131-133; Yıldırım, 2019, s. 6-7). Bu hamle üzerine CHP, Köprülü ve Menderes'in 21 Eylül 1945 tarihinde partiden ihraç edilmesi kararını almıştır. Bu süreç içerisinde, 27 Kasım 1945'te Refik Koraltan da partiden ihraç edilmiştir. Yaşananlara tepki olarak Bayar ise 26 Eylül 1945'te İzmir milletvekilliğinden, 3 Aralık 1945 tarihinde ise CHP'den istifa etmiştir (Ercan, 2013, s. 5; Aydemir, 2011, s. 126; Ünal, 1994, s. 209). Tüm bu gelişmeler, CHP'nin karşısına bahse konu dört isim tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulması ile neticelenmiştir. Parti'nin kurulması ile birlikte Bayar 8 Ocak 1946 tarihinde DP'nin genel başkanı seçilmiştir (Atayakul, 2007, s. 90; Demir, 2009, s. 52).

1946'da kurulan DP, 21 Temmuz 1946 tarihinde girmiş olduğu ilk genel seçimde TBMM'ye girmeyi başarmıştır² (Akandere, 2010, s. 8-9). DP, bir sonraki genel seçim olan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine kadar CHP'ye karşı etkili bir muhalefet örneği göstermiş ve yurt çapında teşkilatlanması ile bu etkinliğini pekiştirmiştir. Bu süreç sonunda, DP girmiş olduğu ikinci genel seçimde iktidarı CHP'den almayı bilmiştir. Genel seçimlerin ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak görevine başlamıştır. Bu süreç içerisinde önemli dış politik gelişmeler yaşanmış, 1952'de Türkiye'nin NATO'ya kabulü ile birlikte Türkiye dış politikada yalnızlık pozisyonundan da bir nebze kurtulmuştur. Dış politikada görülen bu iyileşme iç politikaya da sirayet etmiştir. Ekonomik anlamda bir inkişaftan söz edilebilir. Bunun en temel göstergesi ise milli gelirde %15'lik bir artışın söz konusu olmasıdır. Ekonomik anlamdaki gelişim süreci DP'nin sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da kendi imzasını taşıyan politikalar gütmesi ile devam etmiştir (Orhan, 2019, s. 68-69). Bu başarıda Bayar'ın rolü ise inkâr edilemez bir gerçek olarak görülmektedir. Zira DP'nin başarısı içerisinde Bayar'ın rolü, “*DP'yi 1950 yılına getiren isim Celal Bayar'dır. Celâl Bayar'ın DP'yi iktidara taşıması ve cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi büyük bir başarı öyküsüydü.*” şeklinde değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir (Nergiz, 2017, s. 95-96). Bu anlamda DP'nin başarısında Bayar ve Menderes liderliği önem arz etmektedir. 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasını müteakip Menderes Başbakan ve DP genel başkanı, Bayar ise cumhurbaşkanı olmuştur. Takip eden süreçte, bu iki ismin konumları gereği partinin sorumluluğu, Bayar'dan çok Menderes'in üzerine yüklenmiştir (Gülmez ve Aşık, 2014, s. 250; Nergiz, 2017, s. 97). Ancak Bayar bu süreçte her zaman kendisine danışılan ve zor durumlarda Menderes'in üzerinde varlığını hissettiren (Koçak, 2023, s. 17) bir güç olarak mevcudiyetini korumasını bilmiştir. Bu süreç sonunda DP, iktidar olarak girdiği ilk genel seçimler olan 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden de başarı ile ayrılarak Bayar ve Menderes öncülüğünde iktidarını korumasını bilmiştir (Aydın, 2010, s. 146). Tüm bunlar ışığında Bayar ile ilgili kaleme alınmış birçok tetkik ve telif eser olmakla birlikte, Bayar Dönemi'nin önemli muhalif dergilerinden olan Akis'in penceresinden bir değerlendirmenin söz konusu olduğu çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan çalışma önem arz etmektedir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde seçilen başlıklar, çalışmanın başlığında da belirtildiği üzere, Akis'in Bayar'a karşı bakış açısı temel alınarak belirlenmiştir.

Akis Dergisi

Cemil Koçak'a göre yayın hayatında DP'ye karşı muhalif kanadın adeta bir simgesi olan Akis Dergisi, (Koçak, 2022, s. 8) Türkiye'de yayın hayatına başlayan ilk haftalık dergi olarak kabul görmektedir. 15 Mayıs 1954 tarihinde yayın hayatına başlayan ve 1968'e kadar devam eden derginin imtiyaz sahibi ve yazı işlerinden sorumlu kişisi ise Metin Toker'dir. Derginin basım yeri Ankara, Ulus, Rüzgârlı sokaktır. Dergi kapağında “*Haftalık Aktüel Mecmuası*” ibaresi yer almaktadır. Dergi kapakları incelendiğinde ise döneme damgasını vurmuş politik şahsiyetlerin kapak resminde kendisine yer bulduğu görülmektedir. Derginin hedef kitlesi ise orta sınıf ve aydın kesim olarak düşünülebilir. Bu bağlamda derginin kamuoyu ile paylaştığı konular arasında; iktisadi ve politik gelişmeler, askerî, tıp, kültür, sanat ve spor gibi hususların yer aldığı görülmektedir (Atay ve Karavar, 2021, s. 359-360; Kırmıt, 2022, s. 45). Akis'in 15 Mayıs 1954 tarihli sayısında ise derginin amacı açıklanmıştır. Buna göre Akis'in temel amacı bir aktüalite mecmuası meydana getirmektir. Böylece Akis'i okuyan her aydın kendisini ilgilendiren hemen hemen her konuda bilgi sahibi olabilecek, bir hafta içerisinde yurttan olup biten tüm konuları toplu bir şekilde gözden geçirebilecektir. Derginin amaçları belirtilirken önemli bir ayrıntıya yer verilmiştir ki, o da derginin tarafsızlığı meselesidir. Bu nedenle dergide siyasi anlamda karşıt görüşlü kimseleri dergi sütunlarında yan yana görmek mümkün olacaktır. Sadece fikirleri aksettirmek misyonunun üstlenildiğinin altı çizilen dergide bu doğrultuda okuyuculardan beklentiler de yer almıştır. Bu bağlamda şu ifadelerle yer verilmiştir: “*Şimdi, sizden unutmamanızı istediğimiz bir şey var: AKİS, farz ediniz ki sizindir. Onu nasıl*

² Bayar, 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinde İstanbul Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Bkz. (Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 369)

çıkartır, içine neler koyar, tarzımız hakkında neler düşünür, ne yenilikler tavsiye edersiniz? Sizin fikriniz nedir? Bunları siz bize yazarsanız, biz de "Okuyucu mektupları" sütunumuzda onları herkese duyurur, münakaşasını açarız. Ama o kadar değil. Aynı zamanda biz de istifade ederiz" (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 3).

Akis yayın hayatına başladığı gün derginin gayelerini okuyucuları ile bu şekilde buluşturmuş olmasına rağmen ilerleyen süreçte bu tarafsızlığına gölge düştüğü açık bir şekilde görülmüştür. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Derginin imtiyaz sahibi Metin Toker'in bir dönem DP'nin yayın organı pozisyonunda olan Zafer Gazetesi'nde çalışmış olması nedeniyle Akis'te DP'li bazı milletvekilleri ve önemli şahsiyetlerin görüş ve düşüncelerine yer vermesi derginin DP yanlısı bir tutum içerisinde olmakla itham edilmesine neden olmuştur. Ancak zamanla derginin DP'yi eleştirel bir tavır içine girmesi Akis'in DP yanlısı imajının zamanla silinmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Akis, CHP taraftarlığı iddiaları ile gündeme gelmiştir. Bunda etkili olan en önemli sebepler arasında ise 1955'te Metin Toker'in, İsmet İnönü'nün kızı ile evlenmesinin ve Toker ile Mukerrem Sarol arasındaki münakaşanın ve davalık oluşlarının önemli bir yer tuttuğu değerlendirilmektedir. Bu tarihten itibaren Akis, çoğunlukla DP'ye muhalif kişilere sayılarında yer vermeye başlamıştır. Derginin yayın politikası öyle bir hal almıştır ki, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin ardından Akis, "İhtilalin savunucularından biri olmuştur" (Önder, 2014, s. 287; Yüksel, 2019, s. 392; Şahin, 2018, s. 645). Akis'in DP karşıtı bir yayın politikası izlemesi Akis ile alakalı, "Türk siyasetinde Demokrat Parti, 10 yıllık iktidarı boyunca, basına uyguladığı sert sansüre rağmen, Akis dergisi gibi yayınlar basının gelişimine katkı sağlamış önemli bir siyasi figürdür" şeklinde değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir (Yüksel, 2019, s. 384).

Bayar ile Müspet İlişkiler Dönemi

15 Mayıs 1954 Seçimleri ve Ertesindeki Genel Hava

2 Mayıs 1954 genel seçimleri DP için iktidarını koruma, CHP ve diğer muhalif partiler için ise DP'yi iktidardan düşürme adına önem addeden bir genel seçim olarak görülmektedir. Bu nedenle partiler seçim hazırlıklarına Mart 1954 itibari ile hız vermişlerdir. DP, Nisan ayı itibari ile adaylarını kamuoyu ile paylaşmıştır (Akşam, 13 Nisan 1954, s. 1). Partilerin girmiş olduğu propaganda faaliyet sürelerinin hitamının ardından genel seçimler 2 Mayıs 1954 Pazar günü gerçekleşmiştir. Seçimlerde 9.095.617 vatandaş oy kullanmış, seçimlere katılım oranı ise %88,6 olarak kayıtlara girmiştir. Bu bağlamda 2 Mayıs 1954 genel seçimleri tüm yurttaki aynı saatte gerçekleştirilmiştir. Seçim neticesinde DP, TBMM'ye %58, 4 oy oranı ile 503, CHP %35, 1 oy oranı ile 31, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Bağımsızlar ise 7 milletvekili göndermişlerdir (YSK Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 11.07.2024). Bu tablo 1950 genel seçimleri ile kıyaslandığında ise DP'yi TBMM'de temsil eden milletvekili sayısında önemli bir artış olduğu görülmektedir³ (Akşam, 3 Mayıs 1954, s.1; Yeni Ulus, 3 Mayıs 1954, s.1; Zafer, 3 Mayıs 1954, s. 1-4; YSK Resmi İnternet Sitesi, (Erişim Tarihi: 11.07.2024).

1954 genel seçimlerinin hemen ardından 15 Mayıs 1954 tarihinde yayın hayatına başlayan Akis Dergisi her ne kadar dünya görüşü yönü ile ilerleyen dönemlerde DP'ye karşı bir duruş sergilese de, kuruluşunun ilk dönemlerinde DP ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile ilişkilerinde temkinli bir yaklaşım ortaya koymuş ve katı bir muhalefet örneği sergilemekten kaçınmıştır. Bu davranış biçimi, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin ardından Başbakan Adnan Menderes'in yeni kabinesini kurması ve Bayar'ın ikinci devre cumhurbaşkanı seçilmesinde kendisini göstermiştir. Nitekim derginin 15 Mayıs 1954 tarihli sayısında DP'nin dört yıllık yeni bir devre için iktidarı elinde tuttuğu belirtilerek, gerek Menderes gerekse Bayar için şu övgü dolu sözler sarf edilmiştir: "Celal Bayar, Türkiye'nin yeni dört senelik reisicumhuru, Menderes başvekilidir. Bu iki mevkiin sahipleri için hiç kimsede, hiçbir tereddüt bahis mevzu olamazdı"⁴ (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 5). Öyle ki, Bayar'ın yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Bayar, Akis okuyucuları tarafından "haftanın adamı" seçilmiştir⁵ (Akis, 22 Mayıs 1954, s. 33). Bu tablo içerisinde dergi, Bayar ile DP'nin kurucu kadrosu

³ Uygulanan seçim sistemi nedeniyle DP oyların yüzde 57,6'sını almasına karşın Meclisin yüzde 94,82'sini kazanmıştır.

⁴ Akis Dergisi her ne kadar güzel bir lisan ile DP'nin yeni devresini tebrik etmiş olmasına rağmen aynı lisan partiler arası ilişkilerde gözlemlenmemiştir. Bu bağlamda 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin ardından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün, Bayar ve Menderes'i kasıtlı olarak tebrik etmemesi eleştirilmiştir Bkz. (Akis, 22 Mayıs 1954, s. 9). Akis Dergisi bu durumu şu ifadelerle değerlendirmiştir: "Ümit ve temenni olunur ki, bunlar pek kızgın ve pek sert geçen bir seçim mücadelesinin açtığı yaraların o sıralarda henüz kabuk bağlamış olmasının neticeleridir" (Akis, 30 Ekim 1954, s. 4).

⁵ Akis Dergisi, Bayar ve Menderes'i çeşitli sayılarında kapak sayfasında yer vermesinin kimi çevrelerce eleştirilmesine tepki olarak şu açıklamayı yapmıştır: Kapak resimlerimizin manası üzerinde durmak faydasız olmayacaktır. İlk sayımızın kapağında Celâl Bayar vardı. Onu Adnan Menderes takip etti. Şarklı kafaların şarklı dilleri derhal faaliyete geçtiler: Tamam! Akis Demokrat Partinin organı... Son sayımızın kapağı İsmet İnönü süslüyordu. Aynı cins kafaların aynı cins dilleri gene dışarı uzandılar: Tamam! Akis, Halk Partisinin organı... Şimdi, biraz kafamızı yoklayalım. Akis'in ilk sayısı 15 Mayıs tarihini taşıyordu. 14 Mayıs günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Celâl. Bayar'ı tekrar Reisicumhur seçmişti. Bir aktualite mecmuasının kapağını Celâl Bayar'dan başka kim süsleyebilirdi? İkinci sayımız yedi gün sonra çıktı. O yedi gün içinde Reisicumhur, Başvekil olarak Adnan Menderes'i tayin etmiştir. Elbette ki Akis'in kapağında Adnan Menderes olacaktı. Üstelik Adnan Menderes, seçimleri kazanan adamdı. 26 Temmuz'da Cumhuriyet Halk Partisinin Kurultayı toplandı. İsmet İnönü, haftanın adamıydı. Üstelik 24 Temmuz Lozan'ın yıldönümüne isabet ediyordu. Kapağımıza İsmet İnönü'nün resmini koyduk. Akis, kapağını İsmet İnönü'nün resmiyle süslediği zaman ne kadar "Halk Partili" olduysa, Celâl Bayar veya Adnan Menderes'in resmi ile süslediği zaman da o kadar "Demokrat Partili" olmuştur. Ne eksik, ne fazla... Bkz. (Akis, 31 Temmuz 1954, s. 3).

içerisinde yer alan Refik Koraltan ve Mehmet Fuat Köprülü'nün çok da iyi gitmeyen ilişkisine dikkat çekmekten de geri durmamıştır. Buna göre Bayar ve Menderes, DP'yi Koraltan ve Köprülü ile beraber kurmuşlardır. Ancak, bahse konu iki kurucunun parti politikaları ve nutukları DP'ye zarar vermiş olsa dahi, partinin itibarı için bu iki ismin Bayar ve Menderes tarafından mutlak surette “*kollanması*” gerekmektedir. Buradan çıkan sonuç ise 1946'da DP'nin kurulmasından 1954 genel seçimlerine gelinen süreçte, kurucular arasında bir memnuniyetsizliğin varlığının tartışmaya açıldığının söz konusu olmasıdır (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 6). Öyle ki bu tartışmalar Bayar ve Menderes ilişkileri çerçevesinde de devam etmiştir. Akis'in iddia ettiği bu konunun, 1950 yılında da gündemde olduğu görülmektedir. Ancak gazeteci Ali Naci Karacan bu durumu yalanlamıştır. Buna göre, gazetelerde Menderes ve Bayar'ın aralarının açık olduğu yönünde neşriyat yapılmaktadır. Bu neşriyatlar öyle bir hal almıştır ki, Bayar tarafından Menderes'in istifa etmesi yönünde telkinler geldiği dahi öne sürülmüştür. Ancak Karacan'a⁶ göre bu türden iddialar tamamen bir “*uydurmadan*” ibarettir. Zira Bayar'ın onayı olmadan hiçbir isim Başvekâlet makamını işgal edemez (Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri, 30.01.00.00, Kutu No: 44, Gömlek No: 258, Sıra No: 5, Belge Tarihi: 05.12.1950)⁷.

Seçimlerin ardından muhalefet istediği sonucu alamasa da halkın iradesini kabul etmiştir. Başta CHP olmak üzere seçimlerin ardından muhalefetin beklentilerinin başında ise Anayasanın tadili meselesi gelmektedir. Dergiye göre, anayasanın tadili meselesinde DP içerisinde istekli olanların sayısı azımsanmayacak derecededir. Bu konuda istekli olanların başında ise Bayar gelmektedir. Zira Bayar, bizzat anayasanın değiştirilmesi gerekliliğini seçim kampanyalarında dile getirmiştir. Anayasanın tadili meselesinin cumhurbaşkanı düzeyinde dile getirilmiş olması ise muhalefetin nezdinde Bayar'ın ayrı bir yere konumlanmasını sağlamıştır (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 8). Öyle ki Bayar, henüz 1950'de cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından seçim kampanyalarında gündeme getirdiği anayasanın tadili meselesini bu sefer devlet başkanı sıfatı ile gündemine eklemiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Bayar'ın yeni görevi ile birlikte gündemine aldığı ilk dört madde şu şekilde sıralanabilir: “1- *Anayasanın ruhu ve metni ile uygulanması*, 2- *Devletin siyasi güvenliği*, *Yeni Türkiye'nin inşası*, 3- *Ordu ve üniversite*, 4- *Anıtkabir*.” Bozdağ'a göre ilk dört madde Devlet başkanının doğrudan görevi iken, beşinci madde ise Bayar'ın Atatürk'e karşı duymuş olduğu sevgi ve hayranlığın bir göstergesidir (Bozdağ, 2005, s. 145).

Bu bağlamda başta Anayasanın tadili olmak üzere, Tek Parti Dönemi'nde çıkarılmış olan diğer bazı kanunlar ile ilgili tartışmaların aslında DP iktidarının ilk dönemlerinden beridir gündemde olduğu bilinmektedir. Bu durumu, 3 Ekim 1950 tarihinde Bayar ve Menderes'in Erzurum seyahatleri esnasında yapmış oldukları konuşmalarından anlamak mümkündür. Buna göre, ziyaret kapsamında konuşma gerçekleştiren Menderes ve Bayar, Erzurumluların talep ve şikâyetlerini dinlemiştir⁸. Buna göre Erzurumlular, talep ve şikâyetlerinin bundan önceki hükümetler tarafından dikkate alınmadığından yakınmışlardır. Ancak bu noktada, Menderes Erzurumlulara şu soruyu sormuştur: “*Acaba, Erzurumlular yalnızca mahalli ihtiyaçları ile mi meşguldürler? Acaba Erzurum memleket çapında cereyan etmekte olan büyük hadiselerin manası ile alakalı değil midir? İstiraplarla inleyen Erzurum asırlarca ihmale uğramasının sebeplerini kendisine sormuş ve araştırmış mıdır?*” (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 2, Gömlek No: 14, Sıra No: 1, Belge Tarihi: 03.10.1950). İşte tam da bu noktada, Tek Parti Dönemi kanun ve uygulamalarında revizyona gitme düşüncesinde olan Menderes, bu konu ile bağlantılı şu cümleleri sarf etmiştir: “*Acı acı şikâyet etmekte olduğunuz bütün bu ihmallerin asıl sebebi, şimdiye kadar gelip geçen iktidarları ne Erzurum'un, ne Aydın'ın ne de Kars'ın ne de herhangi bir diğer memleket bölgesinin kendi iradesi ile iş başına getirmemiş olmasındadır*”. DP iktidarı ile birlikte ülkede yeni bir sayfanın açıldığının altı çizilen konuşmada; “*Bu bir devir meselesidir. Yoksa bir CHP-DP mücadelesi değildir*” ifadelerine yer verilmiştir (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 2, Gömlek No: 14, Sıra No: 1, Belge Tarihi: 03.10.1950). Buradan hareketle Bayar ve Menderes, halkın özgür bir şekilde yöneticilerini seçmesi noktasında önüne set konulduğunun ve çok partili yaşamın nimetlerinden vatandaşların yararlandırılmadığının altını çizmek istemiştir. Bu bağlamda 1954 genel seçimlerinin hemen ardından tekrar gündeme gelen Anayasanın tadili meselesi bu düşüncelerden hareketle gündeme getirilmiştir.

İç Politikada ve DP'de Bayar Etkisi

Bayar'ın, Milli Mücadele Dönemi'nde göstermiş olduğu çalışmalar, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren politikanın içerisinde olması, Mustafa Kemal Atatürk ile yakın temas içerisinde bulunması, onun sofralarında bulunması ve onunla belirli bir süre görev yapması, Bayar'ı Türk bürokrasinin içerisinde ayrı bir konuma getirmiştir (Bayar, 1997, s. XI). Öyle ki, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi'nde Atatürk'e yakınlıkları ile bilinen ve yeni kabinede kendilerine yer bulamayan Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya gibi önemli isimler dahi İnönü Dönemi içinde Bayar etrafında

⁶ Ali Naci Karacan ile ilgili bilgi için bkz. Yüksel, 2025, s. 1-5, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-naci-karacan-1896-1955/> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

⁷ Bundan böyle BCA şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

⁸ Metin Toker, Bayar'ın seçim çalışmaları sırasında halk ile iç içe bir imaj çizmeye önem gösterdiğine dikkat çekmiştir. Toker bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir: “Celal Bayar gezilerini bir steysin cip denilen otomobil ile yapıyordu. Steysin cip, İnönü'nün bindiği cumhurbaşkanlığı limuzinine karşı halkçılığın simgesiydi. Nitekim seçimlerden sonra cumhurbaşkanı seçildiğinde de eşile birlikte Meclise bu arabayla gelecek, ancak Meclisten cumhurbaşkanı olarak ayrıldığında Limuzine binecek, eşine gene station jeep ile oradan ayrılacaktı (Toker, 1991, s. 20).

birleşmişlerdir. Bu durum Aras'ın, "Atatürk bizi Celal Bayar'a emanet etmişti" sözlerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Toker, 1970, s. 62, 66). Bayar'ın, cumhuriyetin kurucu kadrosu içerisinde İnönü kadar popüler olmasa da, özellikle DP'nin kurucu kadrosu içerisinde yer alarak o döneme kadar cumhuriyetin en uzun soluklu muhalefet partisini kurulmasında önemli bir rol oynaması onun siyasi kariyerine müspet yönde etki etmiştir. Bu süreç içerisinde Bayar'ın halkın gözünde güven kazanması ve çalışmaları ile bu partiyi iktidara taşıyarak cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi, Bayar'a tartışmasız bir karizma kazandırmıştır. Öyle ki, DP içerisinde Bayar, Atatürk'ün varisleri arasında kabul görmüştür (Akis, 6 Kasım 1954, s. 3). Akis ise Atatürk'ün iki varisi olarak, İnönü ve Bayar'ı kabul etmiştir (Tiridoğlu, 12 Mart 1955, s. 11).

Bu anlamda DP'nin kurulduğu günden itibaren, teşkilatlanması ve seçimlerden zaferle ayrılmasının en önemli sebebi Bayar faktörüdür denilebilir. Dergiye göre Türkiye'de siyasi partilerden anlaşılan başlıca unsur o partinin lideridir. Buradan hareketle muhalefet yıllarında DP'nin başında Bayar'ın olmaması durumunda, DP'nin seçim zaferine erişmesinde ciddi sıkıntılar söz konusu olacaktır (Akis, 28 Ağustos 1954, s. 5). Bu bağlamda bir değerlendirmede bulunulacak olunur ise, tüm bu etkenler Bayar'ın DP içerisinde mutlak bir kudrete erişmesini sağlamıştır. Bu kudret, DP politikalarının belirlenmesinde Menderes'in üstünde bir gücün varlığını tüm DP mensuplarına işlemiştir.

Bu doğrultuda Bayar'ın bu gücü, Akis'in de dikkatinden kaçmamıştır. Dergi'nin 19 Haziran 1954 tarihli sayısında CHP'li bir yetkilinin Bayar ile ilgili şu sözlerine yer verilmiştir: "*Parti, bizim memlekette kitleleri sürükleyecek adam demektir. DP muvaffakiyetlerinin büyük bir kısmını başında Celal Bayar isminin bulunmasına medyundur. Seçim kampanyasında da Bayar'ın nutukları, Menderes'inki dâhil bütün nutuklardan tesirli olmuştur. İnönü, bizim için o rolü oynayabilir. Her şeyi buna müsaittir. Yeter ki, mazinin adamı olmaktan çıksın. Bunun şu veya bu menfaate alet olarak mitinglerde; bunlar vatani satıyorlar! İktidarda kalmak için satmayacakları hiçbir şey yoktur diyerek haykırmak suretiyle elde edemeyeceği muhakkaktır*" (Akis, 19 Haziran 1954, s. 8). Buna göre Akis, iç politikada başarılı olmanın yolunun, reddi miras yapmaktan ya da iktidar partisine ağır ithamlar isnat etmekten geçmediğini ortaya koymak istemiştir. Özetle, halkın güvenini kazanmak, ekonomik refahı⁹ temin etmek ve yapılan icraatlar ile bu güveni boşa çıkarmadığını ispat etmek, iç politikada başarının anahtarı olarak görülmektedir. Zira 1950'de iktidara gelen DP'nin ve tekrardan cumhurbaşkanı seçilen Bayar'ın başarısının altında yatan gerçekler bu değerlendirme ile eşdeğerlik göstermektedir.

Akis'in 3 Temmuz 1954 tarihli sayısında bu değerlendirme ile aynı doğrultuda bir düşünce kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bayar'ın yurt gezilerine değinen dergide şu ifadeler yer verilmiştir: "*Devlet reisi, yurt içinde yaptığı bütün seyahatlerde coşkun tezahüratlarla karşılanmaktadır. Bu, kendisine karşı milletçe gösterilen sadece saygının değil, sevginin de ifadesidir. Celal Bayar, her yerde halk tarafından, Babamız diye selamlanmaktadır. Reiscumhurun son Karadeniz seyahatinde gireceği bir binanın yollarına güller döşenmiş, Bayar'a bu çiçeklerin üzerinden geçmesi için çok ısrar edilmiş, fakat Bayar, kıyamayacağından dolayı kenardan geçmeyi tercih etmiştir*" (Akis, 3 Temmuz 1954, s. 10). Dergide Bayar ile ilgili yer alan ifadeler, onun DP içerisinde kuvvet ve kudretini göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Partinin temel politikaları ve memleket meselelerinde atılacak olan adımların neredeyse tamamında Bayar imzasının olduğu dikkate değer bir değerlendirme olacaktır.

Öte yandan DP içerisindeki Bayar etkisi ve gücü, Akis kurucusu Metin Toker tarafından dile getirilmiştir. Toker'in söz konusu değerlendirmesinde parti liderlerinin, parti ve temsil ettikleri kesimler üzerindeki gücü irdelenmiştir. Buna göre, kuvvetli ve dirayetli liderler politik anlamda partilerini daha kolay bir şekilde zafere taşıyabilmektedirler. Kuvvetsiz ve dirayetsiz liderlerde ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Ancak demokratik anlamda kadim milletlerde gerçek kuvveti, esaslı bir programa, geleneğe ve fikre dayanan siyasi partiler tesis etmektedir. Bu anlamda parti başkanları, bu eski gelenekten istifade etmektedirler. Fakat Türkiye'de durum bu değerlendirmenin dışındadır. Bayar ve Menderes'in olmadığı bir DP düşünülemeyeceği gibi, İnönü'den yoksun bir CHP de düşünülemez. Bayar olmadan DP'yi "boş, cansız ve kalıplardan başka bir şey ifade etmeyen" bir partiye benzeten Toker'e göre, Bayar ve Menderes DP'nin adeta bir sembolü niteliğindedir. Bu değerlendirmeden anlaşılan ise DP içerisindeki Bayar karizmasını DP mensubu ve taraftarlarının kabul etmesine ilaveten muhalefet çevresinde de bu anlayışın kabul gördüğü yönündedir (Toker, 10 Temmuz 1954, s. 4).

Öte yandan DP içerisinde nabız yoklama adına Bayar'ın Çankaya Köşkü'nde davetler tertip ettiği bilinmektedir. Bayar öncesi cumhurbaşkanlarının TBMM azalarına toplu halde çay partileri düzenlediği bilinmektedir. Bu durum adeta bir gelenek haline gelmiştir. Ancak bu tip partiler fazla kalabalık olmayıp genellikle aynı düşüncede milletvekillerinin katılımı ile gerçekleşmektedir. Bayar Dönemi'nde de bu davetler devam ettirilmiş ve davetlere sadece DP'liler katılım

⁹ Türkiye'nin sanayileşmesi anlamında DP'nin hamleleri Akis Dergisi'nin dikkatinden ve övgüsünden kaçmamıştır. Derginin 25 Eylül 1954 tarihli sayısında bu konu üzerinde durulmuştur. Buna göre, DP hükümetinin temellerini atmış olduğu fabrikaların açılışları, yine DP'li devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Dergi'ye göre, bu konuyu önemli kılan nokta ise temelleri atılan birçok fabrikanın bir sene gibi kısa bir süre içerisinde faaliyete geçiyor olmasıdır. Amasya Şeker Fabrikasının açılışı da bu sürecin bir parçasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, 13 Eylül 1953 tarihinde temeli Bayar tarafından atılan Amasya Şeker Fabrikası işletmeye açılmıştır. Böylece Türkiye'nin fabrikalaşması noktasında hayati açılışlar ve temel atma törenlerine imza atan başta Bayar olmak üzere DP'li devlet adamları Akis Dergisi'nin övgüsüne malik olmuşlardır. Bkz. (Akis, 25 Eylül 1954, s. 4).

göstermiştir. Buradaki hassasiyet, Bayar'ın bu davetler vasıtası ile DP grubunun nabzını yoklaması açısından önem arz etmektedir. Toplantılarda Bayar, DP'lilere sorular sorarak, parti politikasının gelişim seyri noktasında DP'lilerden görüş almıştır. Bu görüş alışverişinin samimi bir ortamda gerçekleşmesinin de etkisi ile sıkıntıları olan DP'li milletvekilleri bu durumu Bayar ile paylaşma olanağı elde etmişlerdir. Ayrıca bazı toplantılara bilinçli olarak Menderes'in davet edilmemesi, milletvekillerinin bazı hususlardaki eleştirilerini daha cesurca ifade etmelerinin de önünü açmıştır (Akis, 26 Kasım 1955, s. 4). Özellikle Çankaya Köşkünde toplanan DP Genel İdare Kurulu toplantısı sırasında Menderes'in Ankara'da bulunmamasını fırsat bilen DP'lilerin parti politikaları ile ilgili bazı memnuniyetsizliklerini dile getirmeleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Akis bu durumu, "*Tehlike çanlarının sesi duyulmaya başladı*" ifadeleri ile okurlarına taşımıştır (Akis, 26 Kasım 1955, s. 4). Bu bağlamda, DP içerisinde görülen hareketliliğin farkına varan ve bu hareketliliğin partiye zarar vermesinin önüne geçmeye çalışan Bayar, DP'lilerle çeşitli zamanlarda bir araya gelerek mevcut sorunların daha da büyümemesi adına milletvekillerini dinleme ve sorunlarına çözüm bulma yolunu tercih etmiştir. Ancak burada önemli bir ayrıntı söz konusudur ki, İsmet Bozdağ'a göre Bayar tüm bu görüş alışverişlerinde "*empozen*" bir devlet adamı kişiliğine bürünmemiştir. Parti içerisinde etkin bir ağırlığı olan Bayar bu yöntemle, halkın güvenini ve oyunu kazanmış olan DP'yi olası tehlikelerden korumaya çalışmıştır. Bayar'ın bu yöntemi DP'lilerin taleplerini doğrudan Bayar'dan istemelerini sağlamıştır. Bu duruma örnek olarak 3 Temmuz 1953 tarihinde eski Osmaniye Belediye Başkanı Ömer Bicik'in Bayar'a hitaben yazmış olduğu mektup gösterilebilir. Mektupta maddi sıkıntılar çektiğini ve yardım edilmezse intihar edeceğini dile getiren Bicik, konu ile ilgili Bayar'dan yardım istemiştir (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 41, Gömlek No: 243, Sıra No: 26, Belge Tarihi: 03.07.1953; Bozdağ, 2005, s. 143).

Bayar'ın Meclis Açılış Konuşması, Mitingler ve Basınla İlişkileri

1954 genel seçimlerinin ardından Bayar'ın Meclis'te milletvekillerine karşı yapacağı 10. Devre 1. Toplantı yılı açılış nutku¹⁰, başta Akis olmak üzere ulusal basının ilgi odağı olmuştur. Bu durumun farkında olan Bayar, 1 Kasım'a kadar Meclis nutkunu hazırlanmak için ziyaretçi kabul etmeyeceğini beyan etmiştir. Bu kapsamda Bayar tarafından tüm bakanlıklardan istatistiki bilgiler istenmiş ve Bayar nutkunu bizzat kendisi hazırlamış ve konuya ihtimam göstermiştir. Bayar'ın nutkunu önemli kılan husus ise hem TBMM'nin yeni bir devreye geçmesi hem de cumhurbaşkanlığı seçimlerini tekrardan kazanan Bayar'ın bu noktada irat edeceği ilk konuşması olmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki Akis bu nutku, "*Dünyanın gözü nutukta*" başlığı ile okuyucuları ile buluşturmuştur. Bayar'ın nutkunda, geçmişte yapılan işlerin yanında önümüzdeki süreçte yapılacak olan işler hakkında da bilgi vermesi beklenmektedir (Akis, 30 Ekim 1954, s. 8). Ancak uzun süredir üzerinde çalışıldığı anlaşılan ve kamuoyunda beklentinin yüksek olduğu Bayar'ın TBMM'de yapmış olduğu konuşması Akis tarafından eleştirilmiştir¹¹.

Buna göre, nutuk DP'li milletvekillerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Öyle ki, nutuk okunurken DP sıralarından coşkulu bir alkış sesi yükselmemiştir. Akis'e göre bu durumun temel sebebi nutkun beklentileri karşılayamamasından ileri gelmektedir. Bahse konu beklentiler içerisinde ülkenin iktisadi durumu, Kıbrıs meselesi, Sovyetlerin Türkiye ile tesis etmeye çalıştığı dostane münasebetler ve Almanya'dan yeni dönen Bayar'ın bu seyahatle ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. Oysaki Bayar, bu meselelerin hiç birisinde tatmin edici bir konuşma gerçekleştirmemiştir. Durumun böyle olması derginin nutukla ilgili şu değerlendirmesine neden olmuştur: "*Celal Bayar'ın söylediği nutuk belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde irat edilmiş Meclis açılış nutuklarının en zayıfı olmuştur*". Zira Bayar, beklenen ana meselelerin hiçbirinden bahsetmemiştir. Bu nedenle, DP'liler dahi nutka fazla bir ehemmiyet göstermemişlerdir (Akis, 6 Kasım 1954, s. 4).

Ancak Bayar'ın bir sene sonra gerçekleştireceği Kasım 1955 tarihli nutku, genel anlamda DP'liler tarafından takdir toplayan bir nutuk olmuştur. Dergiye göre Bayar'ın bahse konu nutku aynı zamanda iç politikada Bayar ve Menderes'in birlikte ve aynı görüşte hareket ettiğinin de bir göstergesi olmuştur. Konuşmanın 6-7 Eylül olaylarını takip eden aylarda yapılmış olması Bayar'ın, hadiselerden sonra çıkarılmış olan yasaların arkasında durması bu değerlendirme ile doğru orantılıdır. Bu anlamda Bayar şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Son yılın hâdiseleri memleket bütünlüğünü yıkmaya, içtimai, iktisadi düzeni bozmaya ve memlekette anarşi yaratmaya matuf fiil ve hareketlere karşı büyük Meclisimizin kabul buyurmuş olduğu kanunî tedbirlerin isabetini teyit eylemiştir*" (Akis, 5 Kasım 1955, s. 4). Bu doğrultuda dergi, nutkun bazı kısımlarını ise eleştirmiştir. Nutukta eleştirilen en önemli kısım ise Bayar'ın kamuoyunda "*ispat hakkı*" olarak bilinen 6334 sayılı Basın Kanunu düzenlemesini tasvip etmesi olmuştur. Zira dergiye göre bu gibi kanunlar "*antidemokratik*" kanunlar kategorisinde yer almaktadır (Akis, 5 Kasım 1955, s. 4).

12 Mart 1955 tarihli Akis sayısında muhalefetin Bayar ve DP karşısında neden başarılı olamadığı masaya yatırılmıştır. Derginin değerlendirmesinde bu konuda basın mevzusuna ayrı bir paragraf açılmıştır. Buna göre, CHP basına karşı hiçbir zaman etkili bir politika yürütememiştir. Bunun en önemli sebebi ise CHP'nin basın ile yeterince temas sağlayamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, DP muhalefet yıllarında başta Bayar ve Menderes vasıtası ile basınla yakın temas kurmayı bilmiştir. Bayar ve Menderes gazete temsilcileri, başmuharrirler ve eli kalem

¹⁰ Konuşmanın tamamı için bkz. (TBMMZC, D.10, İ.1, C.2, 01.11.1954, s. 8-18)

¹¹ Akis Dergisi'nin nutuk ile ilgili eleştirilerinin tamamı için bkz. (Akis, 13 Kasım 1954, s. 13).

tutan çoğu basın mensubu ile temas kurarak davalarını anlatabilme imkânı yakalamış, her birine güler yüz göstermiş ve basın temsilcilerini kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır (Toker, 12 Mart 1955, s. 7). Tüm bunlar ışığında iletişim araçlarının kısıtlı olduğu bu dönemde, basın olabildiğince fazla kitleye ulaşabilmede etkili bir rol oynamıştır. Halktan her kesime yüz yüze ulaşabilme imkânının sınırlı olduğu bu dönemde, basın yolu ile verilen bir demecin milyonlarca kişiye ulaşabilme potansiyeli çok fazladır. Bu bağlamda bu potansiyel, politika ve basın ilişkisinin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bayar, basın ile ilişkilerine öylesine dikkat etmiştir ki, basında DP hükümeti ile ilgili çıkan olumsuz haberlerin bu haberlerin muhalif cenahtan gelip gelmediğine bakmaksızın derhal soruşturulması talimatını vermiştir. Bu duruma örnek olarak 15 Nisan 1952 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan haber verilebilir. Buna göre, Ulus Gazetesinin bahse konu sayısında Toprak Ofisi ile ilgili nüfuzlu kimselerin çıkarları gözetilerek ihalelerde yolsuzluk yapılmaktadır. Bayar haber üzerine Menderes'e göndermiş olduğu resmi yazıda böyle bir durumdan haberinin olmadığını ve bu haber ile bir skandal çıkarılmak istenildiğini altını çizmiştir. Bayar, Menderes'ten meseleyi en ince ayrıntısına kadar tetkik ederek en küçük bir usulsüzlüğün tespiti halinde ihalenin iptali talimatını vermiştir (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 7, Sıra No: 15, Belge Tarihi: 17.04.1952).

Politikacılar geniş kitlelere ulaşmada basını vasıta etmesinin yanı sıra büyük mitingler düzenleyerek kitlelere hitap etme yöntemini de kullanmışlardır. Bu noktada Bayar, DP için büyük bir rol üstlenmiştir. Akis'e göre, 1946-1950 arası DP'nin muhalefet yıllarında Bayar ve DP'li yöneticilerin ülkenin hemen hemen her yerinde bir mitingleri söz konusudur. İnönü'nün damadı Tokar bu tespiti Akis aracılığı ile şu şekilde değerlendirmiştir: “*Celal Bayarlar, Adnan Menderesler gün geçmesin ki nutuk söylemesinler, beyanat vermesinler, fikirlerini bildirmesinler. Hükümetin her kararı, her icraatı, hatta başvekilin veya vekillerin her nutku karşısında, DP düşüncesini memlekete bildirirdi. Celal Bayar, İnönü'yü hiçbir zaman cevapsız bırakmamıştır. Bugünküler ise bir Sefenks sessizliği muhafaza ediyorlar. İsmet İnönü ne düşünüyor tamamıyla meçhuldür*” (Toker, 12 Mart 1955, s. 7). Buradan hareketle Akis, Bayar'ın etkin bir lider ve DP'nin de görünür bir parti olmasının sebebini iki temel sebebe dayandırmıştır. Bunlardan ilki basın ile güdülen iyi ilişkiler, ikincisi ise parti politikalarının hemen hemen her yerde düzenlenen mitinglerle vatandaşlara aktarılmasıdır. Buradan hareketle her iki politikada da DP'nin vitrininde Bayar portresi önemli bir yer işgal etmektedir. Zira halkın güvenini kazanmış politikacıların basına verdiği demeçler ve mitinglerde bizzat halka hitapları, temsil ettikleri partinin oy oranını artırma noktasında önemli bir yer işgal etmektedir.¹² Bayar'ın bu faaliyetleri Akis'in gözünden kaçmamış ve bu durum onun hem cumhurbaşkanlığı makamında hem de DP içerisinde kudretli bir yere gelmesinde etkin bir faktör olduğunu göstermektedir. Halkın güvenini kazanmış politikacı tabirinden bahisle, Bayar'ın miting ve toplantılarda halktan gelen talepleri dikkatle dinlediği ve makul talepleri karşıladığı bilinmektedir. Bu duruma örnek olarak İzmir'in Bayındır ilçesine bir seyahat düzenleyen Bayar'ın burada vatandaşlar tarafından kendisine iletilen talebi dikkate alarak gereği için Menderes'e yazı göndermesi verilebilir. Buna göre Bayar, Bayındır ziyareti sırasında Bayındır halkı, buradan Çorlu'ya tayin edilen kaymakamın Bayındır'da kalması için Bayar'dan ricada bulunmuşlardır. Bayar, halk tarafından sevildiği ve sayıldığı anlaşılan Bayındır Kaymakamının tekrar Bayındır'da kalması için Menderes'e talimat yazısı göndermiştir (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 7, Sıra No: 34, Belge Tarihi: 23.08.1953). Bu durum, DP iktidarı döneminde özellikle Bayar'ın vatandaşların taleplerine ne kadar önem verdiği ve bu talepleri karşılama ile DP iktidarının uzun ömürlülüğü noktasında doğru bir orantı kurduğunu göstermektedir.

Akis'in Diyanet İşleri Başkanlığı ve Nurettin Baransel Eleştirisi

Akis'in 20 Nisan 1955 tarihli sayısında Cumhurbaşkanı Bayar'ın prostat rahatsızlığından dolayı geçirmiş olduğu ameliyata yer verilmiştir (Akis, 23 Nisan 1955, s. 4). Bayar'ın ameliyatından duyulan üzüntünün dile getirildiği değerlendirilmede şu ifadeler yer verilmiştir: “*Celal Bayar'ın rahatsızlığına üzülmeyen, ameliyatının başarı ile neticelenmesi karşısında sevinmeyen kim vardır?*” (Akis, 30 Nisan 1955, s. 6). Değerlendirmeyi ilginç kılan nokta ise derginin, başarı ile geçen ameliyat dolayısıyla Bayar'a gönderilen iyi niyet mektup ve telgrafları arasında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Baransel'in hem bizzat, hem de telgraf yolu ile Bayar'a sunduğu geçmiş olsun dilekleri olmuştur. Baransel telgrafında Bayar'a hitaben şu ifadeler yer vermiştir: “*Geçirmiş olduğunuz ameliyatın fevkalade bir başarı ile neticelenmesi ve bütün milletin üzerine candan titrediği sağlık durumunuzun mükemmel bulunuşu haberi karşısında zat-ı devletinize varlığını vakfeyleyen Türk ordusu sonsuz bir sevinç ve inşirah duymaktadır. Tanrı ve talihin büyük bir lütfkârlığı olarak başımızda var olan en büyüğümüz aziz ve muhterem Reisicumhurumuzun acil şifa ve afiyetlerini şahsım ve kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri adına candan temenni ve niyaz ederken, daha birçok yıllar büyük varlığınızın etrafında ve ışığında bulunmak bahtiyarlığı ile üstün saygı ve tazimlerimi arz ederim*” (Akis, 30 Nisan 1955, s. 6). Ancak Baransel'in Bayar ile ilgili bu temennileri Akis'i rahatsız etmiştir. Dergi'nin duymuş olduğu rahatsızlık Baransel'in telgrafında yer alan, “*zat-ı devletinize varlığını vakfeyleyen Türk ordusu*” ve “*daha birçok yıllar büyük varlığınızın etrafında ve ışığında bulunmak bahtiyarlığı*” ifadelerinden kaynaklanmaktadır. Bu türden ifadeleri

¹² Bayar'ın Adapazarı mitingindeki etkili konuşması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bayar mitingde herkesin kabulüne mazhar olan şu konuşmayı gerçekleştirmiştir: “Gece gündüz demeden vazife başında çalışırken, bu çalışmanın kutsiyetini unutanlar, dünyanın en adi insanlarıdır!” Bkz. (Akis, 30 Temmuz 1955, s. 1)

Genelkurmay Başkanı unvanı taşıyan bir kişinin kullanmasından rahatsızlık duyan dergi, Baransel'i demokrasilerde nezaketin nerede bittiğini bilmemekle itham etmiştir. Hatta dergi, Baransel'in tabirlerinde ölçüyü kaçırmış olmasının asıl mesele olmadığını, bu durum karşısında sesini çıkarmayan muhalefetin tavrını asıl eleştiri konusu yapmıştır. Bu bağlamda dergiye göre asıl olan telgraf değil, muhalefetin sükûtudur (Akis, 30 Nisan 1955, s. 6).

Baransel'in Bayar'a karşı kullanmış olduğu temennilerin Akis'te eleştirilerin hedefinde yer alması, Genelkurmay makamının o dönemde şüphesiz ki daha müstakil bir çerçevede görülüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ordunun devlet mekanizması içerisinde büyük ve vazgeçilmez bir güç olduğu anlayışı, hatta bazı durumlarda ordunun, siyasetin ve bürokrasinin üzerinde olduğu gerçeğini birtakım çevrelerin paylaştığını göstermektedir. Ancak unutulmaması gereken nokta Teşkilat-ı Esasiye Kanunun 40. maddesinde başkomutanlığın cumhurbaşkanı tarafından temsil olunduğunun açık bir şekilde ortaya konulmasıdır (Akar, Erkul, Ertüren, Çakmakçı, Yaydemir, Aybak, Sebile, Ayfer, Yavuz, Tuna, 2023, s. 139). Bu bağlamda, Baransel'in, Cumhurbaşkanı Bayar'a yönelik iyi temennileri içerisinde geçen sözler, Baransel'in kanunun ilgili maddesinden güç almış olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Akis'in bir diğer Bayar rahatsızlığı ise Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinden kendisini göstermiştir. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile iktidar olan DP ve cumhurbaşkanı seçilen Bayar, vatandaşların çeşitli konularda çok sayıda beklentileri ile karşılaşmışlardır. Zira Tek Parti Dönemi'nde özellikle temel hak ve hürriyetler ile din meselesinde halkın devlet ricalinden büyük beklentilerinin olduğu görülmektedir. Bu noktada, 11 Temmuz 1950 tarihli Müslüman Sesi Dergisine bakıldığında şunlar söylenebilir. DP'den Türk milletinin beklemekte olduğu hizmetler çok büyüktür. Bunların başında ise laikliğin dinsizlik demek olmadığını, Müslümanlığın irtica ile ilgisinin olmadığını, inkılâpları aracı yaparak dini siyasete karıştırmamak ve sistematik bir anlayışla *"memlekette korkunç bir din düşmanlığı yaratmış cahil ve düşüncesiz politikacılardan"* kurtarmanın önüne geçilmesinin bugünkü nesle ayrıntısı ile anlatmak gelmektedir (Müslüman Sesi, 1950, s. 1). Aynı konunun 1952'de basında yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda 1 Temmuz 1952 tarihli Ehli Sünnet Dergisinde Tek Parti Dönemi'nde laiklikle ilgili hükümetlerin hoşuna gitmeyen değerlendirmelerde bulunulduğunda *"karşımıza bir sehpa, istiklal mahkemesi, bir idare-i örfiye, bir hakaret yağmuru ve nihayet tabutluklarda nefes alınması"* gibi durumların yaşandığı belirtilmiştir. Dergi bu atmosferi şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Bu hal karşısında, ne fikir hürriyeti, ne vicdan duygusu, ne ilmi düşünce, ne cumhuriyet prensipleri, ne de insan hakları tesir etmezdi. Çünkü tek parti, tek şef, tek arzu, tek baskı, tek hüküm ve tek el mevcuttu"* (Zapsu, 1 Temmuz 1952, s. 7). Dergi bu düşüncelerden yola çıkarak, DP ile birlikte ülkeye demokrasinin ve insan haklarının, vicdan hürriyeti ve din serbestisi ve matbuat bağımsızlığının geldiğinin altını çizmiştir (Zapsu, 1 Temmuz 1952, s. 7). Aynı düşünce doğrultusunda muhalif basın tarafından inkılâp hassasiyeti ile din meselesi üzerinden eleştirilen Bayar'ı İslamcı basının desteklediği görülmektedir. Bu bağlamda Serdengeçti Dergisinin Haziran 1952 tarihli sayısı önem arz etmektedir. Buna göre inkılâplar konusundaki yazıları nedeniyle Serdengeçti Dergisi Bayar'a şikâyet edilmiştir. Ancak Bayar, şikâyetçilere ülkede demokrasinin var olduğu bu nedenle kendilerinin de mecmua çıkarma özgürlüğüne sahip olduklarını söyleyerek şikâyeti dikkate almamıştır (Serdengeçti, Haziran 1952, s. 31).

1950'lerin başında gündeme gelen bu hassasiyetin 1955'e gelindiğinde halen geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir. Bu bağlamda, Akis'in 2 Nisan 1955 tarihli sayısında Bayar ile ilgili o güne kadar alışık olunmayan bir şekilde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelere neden olan gelişme ise Diyanet İşleri Başkanlığı çalışanları konusunda Akis'in olumsuz tutumundan kaynaklanmaktadır. Derginin iddiasına göre, Diyanet İşleri Başkanlığı çalışanları laik cumhuriyet prensipleri ile bağdaşmayan tutum ve davranışlar içerisinde bulunmaktadır. Buna gerekçe olarak ise binada görevli memurların *"ayakları, kolları çıplak"* bir vaziyette abdest almak için bina içerisinde dolaşmaları, *"eli tespihli, başı takkeli ve yüzü sakallı insanların"* görevli olarak burada bulunmaları, içeri başı örtülü kadınların girip çıkması, bina köşelerinde seccadelerin bulunması ve namaz vaktinin gelmesi ile birlikte binanın bir camiye dönüştürülüyor olması gösterilmiştir. Bu genel tasvirin ardından dergi, Bayar'ın bu konuya eğilmesi gerekliliği ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: *"Şimdi gönül, Devletin başı olan inkılâpçı Celâl Bayar'ın Çankaya'dan otomobille on dakika mesafede bulunan bu resmî daireyi bir namaz vakti ansızın ziyaret edivermesini pek arzuluyor"* (Akis, 2 Nisan 1955, s. 5). Bayar'ı inkılâpçı bir devlet adamı olarak niteleyen Akis'in bu tanımlamasına karşın, İslamcı basın içerisinde önemli bir yer tutan Sebilürreşad Dergisi, Bayar'ın inkılâpçılığına değinmemekle birlikte onun İslam dinini tarifini okuyucularla buluşturmuştur. Buna göre Bayar İslam dinini şu şekilde tasvir etmiştir: *"Cumhurbaşkanı İslamiyet'in inkılâpçı, insaniyetçi ve medeni bir din olduğunu tebarüz etmiştir"* (Sebilürreşad, Mart 1955, s. 271). Özetle Akis, Cumhurbaşkanı Bayar'ı dergi gündeminde olan bahse konu gelişmeler ile ilgili göreve davet etmiştir. Bu bahisle 21 Ocak 1956 tarihli Akis'te Bayar'ın laiklik ve din meselesi noktasında Bayar'ı eleştirerek şu ifadelerle yer vermiştir: *"Reisicumhur Celal Bayar, 'Atatürk Çocukları' nı çağırıp da Türkiye'de din meselesini büyük bir ciddiyetle görüşürken, irticanın mevcut olup olmadığı üzerinde değil de, dinde memleketimizin bünyesine uygun bir reformun nasıl yapılabileceği üzerinde durmuştu. Siyasi çekişmeler içerisinde memleketin bu ana davası dokunulmamış olarak bakır durmaktadır"* (Meto, 21 Ocak 1956, s. 18). Buradan hareketle dergi, din meselesi noktasında kendisi gibi düşünmeyen, kendisi ile aynı düşünceleri paylaşmayan Bayar'ı eleştirilerinin hedefine koymuştur. Bayar'ın Akhisar ziyaretinde burada halka hitaben yapmış olduğu konuşma sırasında ezanın okunmasını müteakiben konuşmasını yarıda keserek *"huşu ile ellerini kavuşturarak"* ezanın bitmesini beklemesinin, Akis'in 13 Eylül 1958 tarihli sayısında gündeme

getirilmiş olması da Bayar’a dolaylı yoldan yapılan bir eleştiri olarak değerlendirilmektedir¹³ (Akis, 13 Eylül 1958, s. 9).

Bayar’ın din konusundaki görüşleri her ne kadar Akis’in hoşuna gitmemiş olsa da, bu meselenin henüz 1950’lerde gündemde olduğu görülmektedir. DP Dönemi’nin önemli gazetecileri arasında yer alan Ali Naci Karacan bu konuda farklı düşünülmektedir. 5 Aralık 1950 tarihinde DP’nin ilk iktidar Dönemi’nde Bayar’ı ziyaret eden Karacan, Bayar’ın irtica konusundaki görüş ve düşüncelerine yer vermiştir. Karacan’a göre, bugün memlekette toplu bir irtica hareketinin varlığından söz edilemez. Bu konuda görülen münferit hareketler ise eskiden kalma hareketlerin bir “*serpintisi*” olarak düşünülmelidir. Ayrıca Tek Parti İktidarının son dönemleri olan 1947-1949 yılları arasında herkesin gözü önünde cereyan eden irticai hareketler söz konusudur. Ancak o dönemlerde bu türden hareketlere karşı alınan önlemler yetersiz kalmıştır. Mecliste ezan okunması ve Ticanilerin Adalet Sarayında tekbir getirmeleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Bayar tam da bu noktada şu ifadelerle yer vermiştir: “*DP İktidarını irticayı körüklemekle itham edenler acaba nerede idiler? O dönemin hükümetleri, irticayı rey toplamak için kasten tahrik ettiklerini bildikleri halde niçin bu duruma hücum etmediler? Bunun içindir ki, tecrübe bize iki devirde aynı hadiseyi başka zaviyelerden mütalaa ederek halk efkârını yanlış istikametlere sevk etmek isteyenlerin samimiyetlerinden şüphe etmek lazım geldiğini öğretmektedir*” (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 44, Gömlek No: 258, Sıra No: 5, Belge Tarihi: 05.12.1950).

Bayar ile Menfi İlişkiler Dönemi

Gazetecilerin Kovulması Hadisesi ve İstanbul Köprüsü Meselesi

Akis kuruluşundan 1956’ya kadar geçen iki senelik süre zarfında Bayar’a karşı katı ve sert bir muhalefetten uzak durmaya çalışmıştır. Bunun sebepleri arasında Bayar’ın konumu gereği partiler üstü tarafsızlığının zedelenmek istenilmemesi ve DP içerisindeki CHP muhaliflerine karşı Bayar’ı denge unsuru olarak görme hassasiyetinin önemli bir yeri olduğu değerlendirilmektedir. Bu süreç içerisinde 28 Ocak 1956 tarihine gelindiğinde Akis ilk defa Bayar’ı tarafsız olmamakla itham eden bir eleştiriye okuyucuları ile buluşturmuştur. Eleştirinin fitilini Yalova’da Bayar ve gazeteciler arasında geçen bir hadise başlatmıştır. Buna göre, Bayar ve gazetecilerin beraber bulunduğu bir ortamda gazetecilerin Bayar’ı fotoğraflamaya başladıkları esnada Bayar’ın gazetecilerin “*derhal çekip gitmeleri*” talimatını verdiği iddia edilmiştir. Hatta iddiaya göre Cumhurbaşkanlığı komiserlerinden Halit Bey, gazetecilere Yalova’yı terk etmeleri gerekliliğini söylemiştir. Akis’in gündeme taşıdığı bu hadiseyi önemli kılan bir başka nokta ise Bayar’ın buradaki konuşmalarının özellikle Amerikan yardımları ile ilgili kısmın gazetecilere kayıtlardan çıkarılması yönünde telkin edilmesi olmuştur. Tüm bunlar ışığında Akis, Bayar’ın sansürlenene Yalova konuşmasını şu ifadelerle özetlemiştir: “*Cumhurbaşkanının sözleri devletin tarafsız başkanından ziyade mesul bir hükümet başkanının sözlerini hatırlatıyordu ve Muhalefet tarafından tenkit edilmek istidadını gösteriyordu*” (Akis, 28 Ocak 1956, s. 4). Buradan anlaşılmaktadır ki, Bayar’ın Yalova nutkunda gazeteciler, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı noktasında endişe içerisine girmişlerdir. Bu endişe Akis’in Bayar’ı ilk defa somut ve doğrudan eleştirmesi ile sonuçlanmıştır. Akis aynı düşünce doğrultusundaki bir diğer eleştirisini 7 Nisan 1956 tarihli sayısında gündeme getirmiştir. Buna göre; Cumhuriyetin ilk dönemlerinde özellikle Başbakan İnönü, Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu’nun görev sürelerinde devlet ve devlet adamları ile ilgili “*skandallar*” rejim gereği basında yer bulmamıştır (Akis, 7 Nisan 1956, s. 7). Bu durum Tek Parti Dönemi’nde bazı konulardaki basın sansürünün Bayar’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi’nde de devam ettiğini göstermektedir. Bu anlayış çerçevesinde Tek Parti Dönemi’nde iktidara yöneltilen eleştirilerin DP Dönemi’nde de Bayar’a karşı yöneltildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Akis’in 31 Mart 1956 tarihli sayısında Osman Bölükbaşı’nın Bayar ile ilgili değerlendirmeleri verilebilir. Dergide görüşüne yer verilen Bölükbaşı’nın değerlendirmesi şu şekilde olmuştur: “*Bu memlekette müsavat, adalet, hürriyet, emniyet gibi Türk milletinin aşığı olduğu prensipler Sayın İnönü’nün yerine, Sayın Celal Bayar’ın geçmesiyle kurulamazdı*” (Akis, 31 Mart 1956, s. 10).

Öte yandan, Bayar ile ilişkilerini menfi yönde yürüten Akis, belli başlı konularda Bayar’ı hedef almaya devam etmiştir. Bu bağlamda İstanbul’a yapılması planlanan asma köprü projesi üzerinden Bayar sert bir dille eleştirilmiştir. Ülkenin kalkınmasında önemli bir yer işgal eden bayındırlık ve imar faaliyetleri muhalefet tarafından dikkatle izlenen konular arasında yer almıştır. Bu bağlamda bu konuda atılan adımlar ve yapılan projeler Akis tarafından okuyucuları ile buluşturulmuştur. İstanbul’un Türkiye’nin en büyük şehri olması ve nüfusunun gittikçe artması İstanbul’un imarına yönelik faaliyet ve çalışmaları her zaman diri tutmuştur. Bu bağlamda Akis, 15 Mayıs 1954 tarihli sayısında İstanbul’da yapılması planlanan köprü projesini gündeme taşımıştır. Haberi önemli kılan taraf ise bu projenin baş mimarının Bayar olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre Bayar, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay ile Yalova’da görüşmüş ve İstanbul’a köprü’nün mutlaka yapılması gerektiği talimatını vermiştir. Bayar bu konuda iş adamı Nuri Demirağ ile de temas kurmuştur. Bayar’ın öncülüğünde somutlaşmaya başlayan bu düşünce doğrultusunda

¹³ “Bayar 1950’den önce Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik girişimi mevcut değildir. Hatta kendi cumhurbaşkanlığı döneminde bu yasadı kaldırdıktan sonra Adnan Menderes’in bu kararına ‘kızdı, kızardı ve çok üzüldü. İstifayı bile düşünmesine rağmen Adnan Menderes’in ‘politik hünerbazlığına’ teslim olmuştur.” Bkz. (Gülmez ve Tutsak, 2023, s. 3017).

Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu ise genel seçimlerin hemen ardından 9 Mayıs 1954 tarihinde hükümet adına AA'ya verdiği demeçte, İstanbul'a önümüzdeki çalışma devresi içerisinde köprünün yapılacağını belirtmiştir (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 10).

Akis'in 15 Mayıs 1954 tarihli sayısında İstanbul'a yapılması planlanan köprü projesi heyecanla karşılanmış ve Cumhurbaşkanı Bayar bu noktada önemli bir etken olarak görülmüştür. 1954'te köprü projesi bağlamında Akis tarafından desteklenen Bayar, derginin 28 Ocak 1956 tarihli sayısında aynı konuda bu kez eleştirilerin hedefi olmuştur. Akis'in "*tasvip edilmeyecek bir zihniyet*" başlığı ile yaptığı habere göre, av partisi düzenlemek üzere Yalova'da bulunan Bayar'a, Bursa Valisi tarafından bir talep sunulmuştur. Talep, Bursa/Uludağ'da bulunan Volfram maden cevherinin bu cevheri işletmek isteyen yabancı bir şirkete verilmesi ile ilgilidir. Yabancı şirket bahse konu madenin işletme hakkının kendisine verilmesine karşılık, İstanbul'a bir asma köprü yapılması işini üstlenmeye hazır olduğunu ilgili makamlara iletmiştir. Bu talep karşısında Bayar memnuniyetini dile getirmiştir. Ona göre hem cevherin işletilmesi hem de İstanbul'a asma köprünün yapılması devlet çıkarları ile uyumaktadır. Ancak Bayar'ın bu tutumu Akis'in eleştirisine maruz kalmıştır. Dergi konu ile ilgili şu eleştiriyi okurları ile buluşturmuştur: "*Şirketin istediği cevher üzerinde uzun vadeli imtiyaz olduğu açıktır. Madenlerimiz üzerinde böylesi imtiyazları terke DP iktidarı hazırsa bize herkes borç verir. Ama bu, madenlerimizi ipotek etmek manasından başka bir şey ifade etmez*" (Akis, 28 Ocak 1956, s. 6).

Bayar'ın DP İçerisindeki Etkinliği ve Cumhurbaşkanlığının Tarafsızlığı Meselesi

İç politikada ve DP içerisinde belirli bir güç ve kuvvete sahip olan Bayar'ın basında hatta DP yanlısı basında dahi etkinliğinin azalması ve Menderes'in bu noktada Bayar'a nispeten daha görünür kılınmaya çalışılması ile ilgili Akis'in ilk haberi 7 Nisan 1956 tarihli sayısında ortaya atılmıştır. Derginin değerlendirmesine göre, Nisan ayında hem Bayar hem de Menderes'in ülke çapında seyahatlerde bulunduğu bir dönemde iktidara yakınlığı ile bilinen Zafer Gazetesinin mizanpajı kimsenin gözünden kaçmamıştır. Bahse konu seyahatlerle ilgili Zafer Gazetesinin birinci sayfası tamamen Menderes'e tahsis edilmişken, sayfanın sadece alt kısmındaki küçük bir bölüm Bayar'a ayrılmıştır (Akis, 7 Nisan 1956, s. 16). Akis'in bu görüşünü destekler nitelikte değerlendirmelerin yapıldığı da bilinmektedir (Saygılı ve Konar, 2021, s. 592).

Bu bağlamda, Bayar'ın parti ve memleket içerisinde var olan karizmasının yavaş yavaş yitirildiği iddiası Akis'in 14 Nisan 1956 tarihli sayısında yeniden gündeme getirilmiştir. Buna göre Bayar, Nisan ayının ilk haftasında Marmara Bölgesinde yapmış olduğu seyahatlerin son bölümünü, adeta DP'nin kalesi olarak addedilen Biga'ya ayırmıştır. Ancak Bayar'ın Biga seyahati aslında Bayar'ın beklediği gibi gerçekleşmemiştir. Öncelikle Bayar'ın bölgeyi ziyareti Çanakkale Valiliği tarafından Biga Kaymakamlığına bildirilmiştir. Bayar'ın ekibi tarafından, bu ziyaret kapsamında Biga halkının coşkun bir tezahüratla Bayar'ı karşılamaları istenilmiştir. Özetle Akis'e göre resmi makamlar, bu ziyaret kapsamında Bigalıların "*yollara dökülmesini*" arzulamışlardır. Konuyu önemli kılan gelişme ise DP'nin kalesi durumunda olan, genel seçimlerde ve belediye seçimlerinde DP'ye oy veren Biga halkının, Bayar'ın ziyaretine gerekli önemi göstermemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ziyaret kapsamında Biga'ya ulaşarak otomobilinden inen ve halkın arasına karışan Bayar'ı bir sürpriz beklemektedir. Akis'e göre Bayar'ı karşılamak üzere yollara dizilmiş vatandaşların bazılarının göğüslerinde CHP bayrakları bulunmaktadır. Öyle ki dergiye göre, göğüslerinde CHP bayrağı taşıyan vatandaşların sayısı azımsanmayacak derecededir. Ancak Bayar'ı CHP bayraklı vatandaş şaşkınlığının yanında bir başka sürpriz daha beklemektedir. Vatandaşların arasında ilerlemeye devam eden Bayar'ı bu sefer de göğüslerinde HÜR Parti bayrakları bulunan vatandaşlar karşılamıştır. Bu atmosfer içerisinde hükümet binasına geçen Bayar'a gelenek gereği hoparlörle vatandaşlara hitap etmesi teklifinde bulunulmuş ancak durumdan rahatsız olan Bayar bu teklifi reddetmiştir. Hükümet binasına gelerek dertlerini Bayar'a anlatmak isteyen heyetlerle de görüşmeyen Bayar, istediğini bulamamış bir şekilde Biga'dan ayrılmıştır (Akis, 14 Nisan 1956, s. 4).

Bu değerlendirmelerin yanında derginin 2 Kasım 1957 tarihli sayısında her şeye rağmen Menderes üzerindeki Bayar gücüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Değerlendirmede şu ifadelerle yer verilmiştir:

"*Serbest Fırkanın lağvını müteakip CHP Müfettişi olarak Aydın'a gelen Celal Bayar, Adnan Menderes'i beğenmiş ve bu ateşli politikacıyı kendi partisi saflarına almıştır. Böylece Serbest Fırkanın eski Aydın başkanı, süratle Halk Fırkasının Aydın başkanı olmuştur... Adnan Menderes ateşli bir mizaca sahipti. Başbakan seçildiğinden beri insan takatinin çok üstünde bir mesai yaptığından¹⁴, zaman zaman sinir buhranlarına kapıldığı oluyordu. Muazzam inişleri ve çıkışları vardı. Bu iniş ve çıkışları en iyi bilen, onları en mükemmel bir şekilde kullanan ise Adnan Menderes'i henüz genç bir adamken bundan çeyrek asır evvel tanıyan Celal Bayar'dı*" (Akis, 2 Kasım 1957, s. 6).

Dergide Bayar, "*Kendi karakterinin damgasını Demokrat iktidara en ziyade vuran*" adamlar arasında birinci sırada gösterilmiştir (Akis, 17 Şubat 1960, s. 20). Bu bağlamda Bayar'ın parti içerisindeki kuvveti öyle bir hal almıştır

¹⁴ Menderes'in memleket işlerinde gösterdiği titizlik ve aşırı derece mesai yapması ile ilgili bkz. (BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 8, Sıra No: 17, Belge Tarihi: 12.08.1955).

ki, Menderes'in uçak kazasının¹⁵ ardından Bayar tarafından kendisine üç ay süreyle istirahat ayrılması teklifi gündeme gelmiştir. Ancak konuyu önemli kılan istirahat teklifi değil, bu teklifin kabulünün ardından başbakanlığa kimin vekâleten bakacağı tartışması olmuştur. Bu tartışmaları önemli kılan nokta ise Menderes'in olası istirahati süresinde yerine bakacak ismin Bayar ile yakın bir ilişkisi vardır. Bu isim Bayar'ın damadı Ahmet Gürsoy'dur. Dergi, bu ismin ortaya atılmış olmasından ziyade, gündeme getirilen bu isim hakkında gerek Bayar gerekse DP kanadından herhangi bir yalanlamanın gelmemiş olmasını şaşkınlıkla karşılamıştır (Akis, 14 Mart 1959, s. 4).

DP'nin iktidar olması ile birlikte Cumhurbaşkanı seçilen Bayar'ın partiler üzeri konumu ve temsil ettiği makam gereği tarafsızlığı meselesi basın ve kamuoyunun üzerinde durduğu esas meselelerin başında gelmiştir. 1956 yılına kadar Akis'te Cumhurbaşkanının tarafsız konumuna zarar verecek doğrudan bir yayın yapılmazken, derginin 14 Nisan 1956 tarihli sayısında bu mevzu masaya yatırılmıştır. Buna göre, Bayar'ın son seyahatleri, onun tarafsızlığı meselesini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Zira Bayar, yurt gezilerinde yanına genellikle gazeteci almamaya başlamıştır. Bu nedenle yurt gezilerinde yapmış olduğu konuşmaların kamuoyuna aktarılmasında sıkıntı çekilmeye başlanmıştır. Bu durum ise Bayar ile ilgili haberlerin “*kulaktan kulağa*” dolaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Bayar ile ilgili önemli bir ayrıntıya parmak basan Akis'e göre; partilerin üzerinde kalması gereken Bayar, ikametine tahsis edilmiş olan Çankaya Köşkü'nde DP Genel İdare Kurulu toplantıları düzenlemektedir. Meseleyi önemli kılan konu ise tarafsız olması beklenen Bayar'ın bu toplantılara başkanlık yapıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla da kalmayan Bayar, düzenlemiş olduğu yurt seyahatlerinde DP iktidarına övgüler düzmekte, DP'yi eleştirenlere ise şiddetle karşı çıkmaktadır. Dergi Bayar'ın bu davranışını, belli bir partinin mesul şahsiyeti gibi davranılıyor olunması sebebiyle eleştirmiştir. Hâlbuki Bayar'ın işgal ettiği makam, “*Gayrimesul bir mevki*” olarak addedilmektedir (Akis, 14 Nisan 1954, s. 4).

Dergi, Bayar'ın tarafsız olması meselesi ile ilgili bir başka bir iddiayı da kamuoyu ile paylaşmıştır. Buna göre Bayar, DP'nin seçim kampanyalarına bizzat katılım göstermektedir. Bayar'ın bu hamlesi oylarının düşüşe geçtiği değerlendirilen DP'yi bu inişten kurtarmak amacı taşımaktadır. Dergi bu amacı Bayar'ın ağızından şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Ben Celal Bayar'ım. Hani sekiz sene evvel gene gelip reylerinizi bize vermenizi isteyen adam. Reylerinizi bize verdiniz ve biz sekiz sene zarfında şunları, şunları yaptık. Şimdi reylerinizi tekrar bizlere vermenizi istiyorum*” (Akis, 14 Nisan 1956, s. 6). Bu tutumu şiddetle eleştiren dergiye göre, Anayasanın bu günkü şekli Cumhurbaşkanlarının böyle hareket etmelerini doğru bulmamaktadır. Cumhurbaşkanının bir partiyi açık bir şekilde savunması ve o parti lehine vatandaşlardan oy talep etmesi hoş karşılanmayan bir durumu ortaya koymaktadır. Bu durum karşısında muhalif partiler de gerekli tedbirleri almaktan çekinmeyeceklerdir. Ayrıca Bayar'ın uygulamış olduğu bu taktiği zamanında Cumhurbaşkanı İnönü'nün de uyguladığını ancak 1950 genel seçimlerinde hüsrana uğradığını hatırlatan dergi, Bayar'ın bu hamlesinin de hüsrana sonuçlanacağı değerlendirmesini yapmıştır. Tüm bunlar ışığında dergi, Bayar'ın Türkiye'de bir “*itidal ve güven unsuru*” olarak kalması, parti politikalarının üzerine eğilmemesi gerektiğini, bilakis “*son merci*” vasfını koruması gerekliliği üzerinde durmuştur. Zira başbakanlık, muhalefet liderliği ve Cumhurbaşkanlığı birbirinden ayrı manalar taşıyan kavramlardır. Bu bağlamda dergi, söz konusu makam sahiplerinin birbirlerinin görev alanına giren iş ve eylemlerden kaçınmaları gerekliliğini ortaya koymaya çalışmaktadır (Akis, 14 Nisan 1956, s. 6). Bu anlamda Menderes Hükümetleri Dönemi'nde çıkarıldığı iddia edilen antidemokratik kanunlar karşısında Bayar'ın adeta bir set görevi üstlenmesi Akis tarafından gündeme taşınmıştır. Ancak dergi bu konudaki ümitsizliğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Pek çok kimse başbakanın, Cumhurbaşkanı tarafından desteklendiği kanaatindeydi. O bakımdan, meşhur tabirle hürriyetleri ayarlayan (kısıtlayan) birtakım kanunların çıkarılmasına muvafık olduğu takdirde bu kanunların Celal Bayar tarafından veto edilmesi pek zayıf bir ihtimaldi*” (Akis, 21 Nisan 1956, s. 4).

Derginin Bayar konusundaki ilk dönemlere nazaran duyduğu güvensizlik 19 Mayıs 1956 tarihli nüshasında açık bir şekilde dile getirilmiştir. Buna göre Bayar, ülke genelinde denge unsuru olması gerekirken DP içerisinde denge unsuru olmayı seçmiştir. Bu durum dergide geçen şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “*Celal Bayar, her şeyden çok kurucular (DP) arasındaki hiç olmazsa zahiri tesanütin bozulmamasına ehemmiyet verdiği anlaşılmıştır. İhtilaflar bulunabilirdi. Mesele bunların aile toplantılarında halledilmesi idi. DP iktidarını, muhalefete karşı müdafaa etmek zarureti karşısında bulunuyordu*” (Akis, 19 Mayıs 1956, s. 5).¹⁶ Bayar'ı muhalefete karşı DP'yi müdafaa etmekle itham eden Akis bu sefer aynı mesele ile ilgili Dünya Gazetesinin değerlendirmesine yer vermiştir. Değerlendirmede şu ifadeler kullanılmıştır: “*Muhalefette iken miting yapmadığı günler pek sayılı olan DP, şimdi en çok mitinglere sinirleniyor. Muhalefetteyken Devlet reisinin parti başkanı oluşuna hücum eden Celal Bayar, şimdi DP'nin avukatlığını*

¹⁵ 16 Şubat 1959 tarihinde, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması vesilesi ile ilgili anlaşmayı imzalamak üzere İngiltere'ye giden Menderes'in uçağı düşmüştür. Dokuz kişinin hayatını kaybettiği uçak içerisinde yaralı bir şekilde kurtulan Menderes, Londra Kliniğine kaldırılmıştır. Bkz. (Akşam, 17 Şubat 1959, s. 3; Akşam, 19 Şubat 1959, s. 5; Tuna, 2010, s. 265-266; Gök, 2022, s. 175).

¹⁶ “DP'nin büyükleri mütemadi istişare halindeydiler. Sayın Bayar'ın, Sayın Köprülü'yü, Sayın Köprülünün, Sayın Menderesi, Sayın Menderesin, Sayın Bayar'ı görmediği bir tek gün olmazdı. Onlara diğer kurucu Sayın Koraltan ve partinin ileri gelenleri, Ağaoğlular, Karaosmanoğlular, İnceler, hatta daha küçük çaptaki parti mensupları katılırdı. Kararlar alınır, kararların tatbik tarzı düzenlenirdi. Kimin nereye gitmesine lüzum vardır, kim ne söylemelidir, kimin karşısına kim çıkarılmalıdır, şu yolda bir teşebbüs nasıl önlenmelidir, bu yolda bir teşebbüse nasıl girişilmelidir? DP'ye müessiriyet veren bu çalışma tarzıydı. D. P. bu yüzden, bugünkü Muhalefet' partisinin aksine, derli toplu bir manzara gösteriyordu” Bkz. (Toker, 3 Mayıs 1958, s. 5; Toker ve Altuğ, 2007, s. 128).

yapıyor”¹⁷ (Akis, 21 Temmuz 1956, s. 12). Bu itham karşısında gazeteci Bedii Faik hakkında adli tahkikat başlatılmıştır (Akis, 28 Temmuz 1956, s. 10). Bayar ile menfi değerlendirmelerin yer aldığı dergide, özellikle Cumhurbaşkanının tarafsızlığı meselesi ile ilgili Bayar’a karşı eleştirel yazıların kaleme alınmaya devam ettiği görülmektedir. 9 Ağustos 1958 tarihli sayısında okuyucuyu mektuplarına yer veren Akis’te Bayar imalı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Buna göre, devlet kademelerinde partizanlık kesinlikle kabul edilmeyen bir tutumdur. Oysaki Cumhurbaşkanı Bayar’ın, üzerinde DP harflerini taşıyan bastonunu yanından ayırmaması bu tutumun en bariz örnekleri arasında yer almaktadır. Bayar bu tutumu ile belli bir partinin taraftarlığını yaptığını ve yine belli bir partinin Cumhurbaşkanı olduğu mesajını vermektedir. Bu durum ise Türkiye’nin demokrasi davasında ne kadar gerilemiş olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Akis, 9 Ağustos 1958, s. 11).

Ancak değişen iç politik gelişmelerin, Bayar’ın baston meselesini de etkilediği görülmektedir. Bu konu üzerine eğilen Akis, Bayar’ın Bursa seyahatini gündeme getirmiştir. Buna göre, Bayar’ın Bursa seyahatinde dikkat çeken bir durum söz konusu olmuştur. O zamana kadar Bayar’ın yanından hiçbir şekilde eksik etmediği “meşhur” DP armalı bastonu yanından değildir. Bayar, bu bastonun yerine elinde düz, sade ve şık bir bastonu tercih etmiştir. Bayar’ın elinde taşıdığı DP armalı baston yerine Bursa seyahatinde sade bir baston tercih etmesi Akis’in şu değerlendirmesini gündeme getirmiştir: “DP armalı bastonun terki acaba sadece bir tesadüf eseri miydi? Yoksa geç de olsa Anayasanın akla geldiğinin bir işareti miydi? Bu hususta kimse kati bir şey söylemiyordu. Ama Cumhurbaşkanının DP armalı bastonunun siyasi hayatımızdan ebediyen çekilmesini arzu edenlerin sayısının az olmadığı muhakkaktır” (Akis, 27 Aralık 1958, s. 13). Böylece Akis, Cumhurbaşkanının taraflılığı meselesinin Anayasaya aykırılığını, Bayar’ın Bursa ziyaretinde o meşhur bastonu yanına almamış olması ile doğru orantılı olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda dergiye göre, gelen tepkiler Bayar’ın bu davranıştan geri adım atmasına neden olmuş olabilir. Ayrıca dergi, baston meselesinden dolayı toplumun büyük bir kesiminin memnuniyetsizliğini de ortaya koymuştur.

Tüm bunlar ışığında Akis’e göre Bayar “partili Cumhurbaşkanı” sıfatından zaman zaman sıyrılırken genel anlamda bu konumunu muhafaza etmiştir. Buradan hareketle Bayar’ın “partili Cumhurbaşkanı” tanımlamasından kendisini çoğunlukla kurtaramaması 27 Mayıs Askeri Darbesi’ne giden yolda sebepler arasında sayılmıştır. DP iktidarı süresince Bayar’ın partiler arası ilişkilerde adeta bir “hakem” rolü oynaması ve “partiler üstü bir tutum sergilemesi” beklenen bir tutumdur. Bu tutum gereği DP ve muhalefet ilişkilerinde bir denge unsurunun olması ve bu dengeyi de Cumhurbaşkanlığı makamının sağlaması gerekmektedir. Ancak bu dengenin sağlanamaması özellikle CHP ve DP ilişkilerini tamiri mümkün olmayan bir seviyeye çıkarmıştır. Durumun bu hale gelmesi ise 27 Mayıs Askeri Darbesine giden yolda partiler arasında “cephleşmelere” varacak derecede bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Ancak bu noktada Türk siyaseti, cepheleşmeye son verecek, ılımlı bir devlet başkanına ihtiyaç duymuştur. Bayar faktörünün burada ön plana çıkması beklenirken siyaset Bayar’dan bu müdahaleyi görememiştir (Kalkan, 2023, s. 484). Tüm bunlar ışığında Bayar’ın “partili Cumhurbaşkanı” tartışmaları ile ilgili yapılan şu değerlendirme önem arz etmektedir: “Ortada şöyle bir tarihsel gerçeklik vardır ki; Celal Bayar bulunduğu makam ve yaşı ile sabit tecrübeleri ile kaos ortasındaki Türkiye siyasetini sakinleştirici, yumuşatıcı ve orta yolu bulucu adımlar atabilirdi. Fakat Bayar, adımlarını bu yönde atmaya tercih etmedi” (Kalkan, 2023, s. 485).

DP Dönemi’nin Son Genel Seçimi ve 27 Mayıs Askeri Darbesi

1957 Genel Seçimleri

DP, iktidar olarak girmiş olduğu son genel seçiminden zaferle ayrılmıştır. Bu bağlamda 1954 genel seçimlerine bakıldığında, DP, almış olduğu %58,4’lük oy oranı ile büyük bir başarı elde etmiştir. Buna karşın CHP ise %35,1’lik bir oy oranı ile TBMM’ye 31 milletvekili gönderebilmiştir. CMP ve Bağımsızlar ise toplamda 7 milletvekili ile TBMM’ye girebilmişlerdir (Akşam, 3 Mayıs 1954, s. 1; Yeni Ulus, 3 Mayıs 1954, s. 1; Zafer, 3 Mayıs 1954, s. 1-4; YSK Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 11.07.2024). Bu bağlamda 1957’ye gelindiğinde DP’nin iktidarı sürecinde girmiş olduğu ikinci genel seçim olan 1957 genel seçimleri gerek iktidar gerekse muhalefet tarafından oldukça önemsenmiştir. DP, var olan iktidarını kaybetmemek, muhalefet ise iktidarı ele geçirebilmek adına bu seçimlere dikkatli bir şekilde hazırlanmıştır. Bu hazırlıkta aday listelerinin belirlenmesi ise kritik bir öneme sahiptir. Bu önemin farkında olan DP’de aday listelerinin belirlenmesi meselesi bizzat Bayar ve Menderes tarafından takip edilmiştir. Bu bağlamda, Akis’in 12 Ekim 1957 tarihli sayısında bu konuya değinilmiştir. Buna göre 1957 genel seçimleri öncesi DP aday listelerinin tespiti noktasında Bayar ve Menderes başrolü oynamışlardır. Müracaatların çoğu bu iki isme şahsen yapılmıştır. Bu nedenle Bayar ve Menderes birçok defa konu ile alakalı bir araya gelmiştir. Bu bağlamda adayların isimlerinin onaylanması ya

¹⁷ 1956 yılı içerisinde Bayar’a karşı somut eleştiriler yönelten Akis’in bu tutumu 5 Aralık 1957 tarihli sayısında birdenbire değişmiştir. Öyle ki, dergi bahse konu sayısında Bayar’ı “yılın adamları” listesinde göstermiştir. Konu ile ilgili dergi tarafından yapılan değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir: “İç politikamızda iktidara, Devlet Başkanı Celal Bayar’ın zihniyeti ve yüksek şahsiyeti etkili olmuştur. O sahalarda istikameti Celal Bayar vermiştir. Akis yazı heyeti bu günkü neticeleri, Adnan Menderes dâhil Celal Bayar’ın eseri olarak mütalaa etmiştir” (Akis, 5 Ocak 1957, s. 4).

da silinmesi Bayar ve Menderes'in takdirleri ile gerçekleşmiştir (Akis, 12 Ekim 1957, s. 6). Bu durum, Akis'in daha önceki sayılarında eleştirdiği Cumhurbaşkanının tarafsızlığı meselesini tekrardan gündeme getirmiştir. Dergi bu konudaki rahatsızlığını şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Bu haftanın başında cereyan eden bir hadise DP propagandasını bizzat Celal Bayar'ın yapacağını gösterdi. Pazartesi günü Zafer Gazetesinin fotoğrafçısı Mehmet Sürenkök, çok acele kaydıyla Başbakanlığa çağırıldı. Oradaki toplantı odasında DP Genel İdare Kurulu içtima halindeydi. Adnan Menderes, sağına Refik Koraltan'ı, soluna Celal Bayar'ı almıştı. Resim süratle teksir edildi ve Zafere resmin bütün gazetelere gönderilmesi emri verildi. Böylece Cumhurbaşkanının DP işleri ile yakından alakadar olduğu ilan olunuyordu. Zaten Celal Bayar, bundan bir müddet evvel vaktiyle genel başkanı bulunduğu partisinin seçim kampanyasına fiilen iştirak edeceğini resmen bildirmişti. Haber duyulunca CHP, birkaç platonik itiraz sesi yükseltti ama işin aslında bundan dolayı pek memnundu”* (Akis, 12 Ekim 1957, s. 7). Ancak Bayar'ın bu eleştirilere fazla kulak vermediği ortadadır. Zira derginin 14 Haziran 1958 tarihli sayısında Bayar'ın parti işlerini bizzat idare ettiği ve bu konuda mühim bir rol oynadığı bilgisine yer verilmiştir (Akis, 14 Haziran 1958, s. 6).

Bu bağlamda konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olunur ise şunlar söylenebilir. DP Dönemi'nde aday listelerinin belirlenmesinde Bayar ve Menderes faktörünün etkinliği söz konusudur. Ancak, aynı konuda Tek Parti Dönemi'nde de Atatürk ve İnönü etkinliğinin var olduğu unutulmaması gereken bir gerçektir. Tek Parti Dönemi'nde Atatürk ve İnönü tarafından TBMM'ye girecek vekiller bizzat belirlenerek seçilmeleri sağlanmıştır. Sonuç olarak TBMM'ye giren bu vekiller de Cumhurbaşkanını seçmişlerdir. Böylece o dönem için gerçekleştirilmek istenilen devrim sürecinin sekteye uğratılmaması hedeflenmiştir. Benzer bir mantık da DP İktidarı Dönemi'nde sergilenmiştir. DP politikalarının hedefe ulaşması adına TBMM'ye girecek vekiller Bayar ve Menderes'in süzgecinden geçirildikten sonra seçilmişlerdir. Buradaki temel problem ise Cumhurbaşkanı Bayar'ın parti işleri ile bu derece yakından alakadar olmasından kaynaklanmaktadır. Zira DP, 1946-1950 arasında İnönü'yü tam da bu noktada eleştirmiştir. Ancak Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi'nde Bayar, kendisini *“Partili Cumhurbaşkanı”* konumundan izole edememiştir. İktidar ve muhalefet arasında hakem statüsünde olması beklenen Bayar, kendisinden beklenen bu durumu gerçekleştirememiştir (Kalkan, 2023, s. 484).

Sonuç olarak Bayar ve Menderes'in ortak akılla girmiş olduğu 1957 genel seçimlerinde de daha önceki seçimlerde olduğu gibi DP zaferle ayrılmasını bilmiştir. Seçim sonuçlarına göre DP, %48,6'lık oy oranı ile seçimlerden birinci parti olarak ayrılmıştır. DP almış olduğu oy oranı ile TBMM'ye 424 milletvekili göndermiştir. CHP ise %41,4'lük oran ile TBMM'ye 178 milletvekili göndermiştir. Diğer partilerden olan CMP %6,5, HP ise %3,5'lik bir oy oranına sahip olmuştur¹⁸ (YSK Resmi İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 11.07.2024). 1957 genel seçimlerinin değerlendirmesi yapıldığında DP oy oranında düşüş yaşarken, CHP ise oy oranında artış sağlamıştır. Neticenin bu şekilde ortaya çıkması, DP'nin seçim zaferini gölgede bırakmıştır. Bu durum bazı şehirlerde seçim neticeleri ile ilgili olayların çıkmasına neden olmuş ve çıkan olaylarda yaralanmalar meydana gelmiştir (Apuhan, 2007, s. 127; Tuncer, 2012, s. 74; Akis Dergisi, 2 Kasım 1957, s. 4; Ağaoğlu, 2011, s. 127; Aybars, 2000, s. 109; Akşam, 30 Ekim 1957, s. 5; Akşam, 30 Ekim 1957, s. 5). 1957 genel seçimlerinin ardından DP-CHP mücadelesi daha da sertleşmiştir (Karpat, 2012, s. 505). Bu durum TBMM'ye de yansımış ve DP, seçimlerin ardından şiddetli bir muhalefetle karşılaşmıştır (Akşam, 8 Haziran 1958, s. 1).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Yolda Yaşanan Hadiseler ve Darbenin Gerçekleşmesi

1957 genel seçimlerinin ardından iktidar ve muhalefet arasında yaşanan bazı hadiseler 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine giden yolda önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda 1957-1960 arası genel bir değerlendirme yapılacak olunur ise şunlar söylenebilir. Bahse konu tarihler arasında toplum içerisinde infial uyandıracak ve iktidar ile muhalefeti karşı karşıya getiren birçok hadise yaşanmıştır. Bu hadiseler arasında Zile olayları, (Kocabaş, 2012, s. 226; Zafer, 18 Ekim 1958, s. 5; Akşam, 18 Ekim 1958, s. 1) Uşak hadiseleri, (Akis, 4 Nisan 1959, s. 4; BCA 10.9.0.0, Kutu No: 296, Gömlek No: 906, Sıra No: 1, Belge Tarihi: 1960-1961; Ortaç, 14 Mayıs 1959, s. 3; Kim, 8 Mayıs 1959, s. 4), Topkapı hadiseleri (Kim, 9 Haziran 1960, s. 20) ve Geyikli hadiseleri (İstanbul Ekspres, 23 Eylül 1959, s. 5) örnek olarak gösterilebilir.

27 Mayıs Askeri Darbesine giden yolda yaşanan son hadise Yeşilhisar hadiseleri olarak tarihe geçmiştir. Bu bağlamda, CHP ve DP'liler arasında sıkıntıların yaşandığı bir dönemde 2 Nisan 1960 tarihinde Yeşilhisar'a gitme kararı alan İnönü'nün içinde bulunduğu trenin Himmetdede İstasyonunda polis tarafından kesilmesi üzerine bu durum kısa sürede krize neden olmuştur (Ulus, 3 Nisan 1960, s. 1). Böylece İnönü'nün Yeşilhisar'a geçmesine izin verilmemiş ve hadise tarihe Kayseri/Yeşilhisar olayları olarak geçmiştir. Toker, süreçte DP içerisinde meydana gelen hadiselerin müsebbibi olarak İnönü'nün Bayar ve Menderes'in ikisine de işaret ettiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: *“O sıralarda DP şiddet yasalarını çıkarmış ve Meclisi uzun bir yaz tatiline sokmuştu. İktidara egemen olan temel felsefenin Celal*

¹⁸ Cemil Koçak, 1957 genel seçim sonuçlarına Akis'in gösterdiği reaksiyonu şu şekilde ifade etmiştir: *“Akis, seçim sisteminin sonuçlarını eleştirmeye devam ediyordu. Az oy alanların çok milletvekili çıkarılmasına neden olan çoğunluk sisteminin değiştirilmesi gerekecekti.”* Bkz. (Koçak, 2023, s. 15).

Bayar'dan mı yoksa Adnan Menderes'ten mi geldiği tartışılıyordu. İsmet Paşa: İkisi de beraberdiler dedi. Sonra düşünceli bir sesle ekledi: *Fakat bu yolla sonları iyi olmayacaktır*" (Toker, 1991, s. 26-27).

Bu olayları takip eden ve Bayar'ın da içerisinde bulunduğu iddia edilen belki de en önemli hadise tarihte 555K olarak bilinen olay olmuştur. 1960 Nisan ayında büyük şehirlerde yaşanan öğrenci olayları Türkiye gündemini işgal etmiştir. Yaşanan bu gerginlik içerisinde Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Vekili Ethem Menderes'e tarihi bir mektup göndermiştir. Mektupta, toplum içerisinde infial uyandıran politikalara son verilmesini istenmiştir (Eroğul, 2003, s. 247; Alp, 2019, s. 152). Gürsel'in söz konusu bu mektubu DP taraftarları içerisinde öfke ile karşılanmış ve 5 Mayıs 1960 tarihinde DP'ler Kızılay'da toplanarak bu durumu protesto kararı almışlardır. Bunun üzerine DP muhalifleri de aynı gün ve aynı yerde, beşinci ayın beşinci günü saat beş anlamına gelen 555K parolası ile Kızılay'da toplanma kararı almışlardır. Hadiseyi önemli kılan nokta ise muhalif grupların arasında askeri okul öğrencilerinin de bulunmasıdır (Son Posta, 14 Mayıs 1960, s. 1-7; Aydemir, 2011, s. 368). Bu süreçte karşıt görüşlü iki grup Kızılay'da karşı karşıya gelmiştir. Bu sırada devlet ricali TBMM'den çıkmak üzeredir. Rical arasında Bayar ve Menderes de bulunmaktadır. Bayar ve Menderes burada göstericilerin arasında kalmış ve her ne kadar kendi taraftarlarının çoğunluğu oluşturduğunu düşünseler de, kendilerine yönelik istifa çağrıları ve yuhalamalara seyirci olmak durumunda kalmışlardır (Akis, 30 Mayıs 1960, s. 15, 23; Mirkelamoğlu, 2007, s. 222). Bu atmosfer içerisinde Bayar ve Menderes, meydanı terk etmek durumunda kalmıştır. Buradan ayrılan Bayar, doğrudan Başbakanlık binasına girmiştir. Bu esnada Bayar'ın yanında bulunan Dâhiliye Vekili Namık Gedik'e hitaben konusu suç teşkil eden bir talimat verdiği iddia edilmiştir. Buna göre Bayar, Gedik'e Kızılay'a giderek megafon ile bağırmasını, bu esnada tarafların birbirinden ayrılması ile birlikte karşı taraf göstericilerinin üzerine ateş açtırması talimatını vermiştir¹⁹ (Tunçkanat, 1996, s. 228; Kim, 30 Mayıs 1960, s. 25). Bayar, 27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından gazetecilere vermiş olduğu beyanatta, göstericilerin üzerine değil havaya ateş edilmesi talimatını verdiğini ifade etmiştir (Arcayürek, 1985, s. 311-312).

Tüm bunlar ışığında, DP'nin üçüncü dönem iktidarı başta CHP olmak üzere muhalefet ile belirli bir çizgide giden ilişkilerinin en gergin olduğu dönem olarak tasvir edilebilir. Bu gergin ortamın sonunu ise 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu tarafından gerçekleştirilen askeri darbe getirmiş ve on yıl süren DP iktidarı askeri darbe vasıtası ile sonlandırılmıştır. Askeri darbe neticesinde başta Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes olmak üzere birçok DP'li tutuklanmıştır. Bayar ve Menderes'in tutuklanması ile ilgili olarak önemli bir ayrıntı söz konusudur. Buna göre, darbe olacağı bilgisini kısa süre önce alan ancak doğruluğunu teyit edemeyen Dâhiliye Vekili Namık Gedik bu konuda Menderes ve Bayar'ı uyarmış ve Ankara dışına çıkmaları gerekliliğini söylemiştir. Bu uyarıyı dikkate alan Menderes 23 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'dan ayrılmış ancak Bayar Çankaya Köşkü'nde kalmayı yeğlemiştir (Çakır, 2015, s. 124; Afyoncu, 2020, Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/05/27/27-mayis-darbesinin-unutulan-sehidi>).

Bu süreç içerisinde, 30 Mayıs 1960 tarihine kadar Bayar ile olan ilişkilerini belirli bir çizgide yürütmeye çalışan ve belli başlı konular haricinde Bayar'ı eleştirmekten imtina eden Akis'in bahse konu tarihli sayısına bakıldığında Bayar'ın acımasız bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda tutuklamalar arasında Bayar'ın tevkifi makamı itibarıyla önem arz etmektedir. Akis'e göre; askeri darbenin ardından Bayar'ın tutuklanması ile Burhan Paşa görevlendirilmiştir. Burhan Paşa bu görev hasebiyle ömrünün "*en tatlı heyecanını*" yaşamıştır. Bu bağlamda Burhan Paşa emrine verilen altı tankın ikisinin Çankaya Köşkü'ne girmesi talimatını vermiştir. Bina girişinde kendisine yönelik küçük bir mukavemetin ardından Burhan Paşa köşke giriş yapmıştır. Bu aşamadan sonra yaşananlar Akis'e göre şu şekilde cereyan etmiştir: Celal Bayar "*sapsarı bir halde*" ve "*korku*" içerisinde askerleri beklemiştir. "*Evvela o, kendisine has çalımlı edayı takınmak istedi.*" Burhan Paşa'dan isteklerini sormuştur. Burhan Paşa, Bayar'a kendisini tutukladığını bildirdi. Bunun üzerine Bayar bu duruma sinirlenmiştir. Zira o, Çankaya'ya milli irade ile gelmiştir. Bu nedenle milli irade dışında kendisini buradan hiçbir kuvvetin çıkaramayacağını söylemiştir. Bu konuda ısrar edilmesi halinde ise ateş açtıracağını dile getirmiştir. Akis bu sırada yaşananları şu şekilde ifade etmiştir: "*Burhan Paşa, gülmekten kendisini alamadı. Memleketin bu günkü halinin bir numaralı mesulü ve Menderes'in bile sebebi felaketi şimdi milli iradede bahse cüret ediyordu. Burhan Paşa, kendisine gereken cevabı en sert bir şekilde verdi. O zaman Bayar, davranarak cebinden bir silah çıkardı. Niyeti neydi? İntihar mı edecekti? Şok mu geçiriyordu? Yoksa kendisini tevkif edenleri mi vuracaktı?*" (Akis, 30 Mayıs 1960, s. 7). Bu diyalogların ardından Burhan Paşa, yanında bulunan bir teğmene talimat vererek Bayar'ın elindeki silahı aldırması ve kendisini tutuklatmıştır. Ardından Bayar, asker tarafından, tutuklu bulunacağı yer olan Harbiye binasına götürülmüştür. Burada Bayar'a subaylar tarafından çok iyi muamele edildiğini dile getiren dergi konu ile ilgili şu ifadeleri kamuoyu ile paylaşmıştır: "*Subaylar ona iyi muamele ettiler. Eğer ihtilal başarı ile neticelenmeseydi, Bayar'ın subaylardan gördüğü muameleyi, subaylar Bayar'dan asla göremeyeceklerdi*" (Akis, 30 Mayıs 1960, s. 7). Bu bağlamda asker tarafından, Çankaya Köşkü'nde gözaltına alınan

¹⁹ Bu konu ile alakalı Menderes'in Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp o gün yaşananları aktarırken şu ifadeleri kullanmıştır: "27 Mayıs öncesinin en önemlilerinden olan malum Kızılay Meydanı olaylarından hemen sonra Bayar Başbakanlığa geldi. Bir süre Başbakanın yanında kaldı. Bu ara İçişleri Bakanı Namık Gedik bir yere telefon açmak için benim odama gelmişti. Birden kapı açıldı ve Bayar içeri daldı. Büyük bir hiddet içinde olduğu yüzünden anlaşılıyordu. Ancak diğerlerinin aksine paniğe kapılmış bir hali yoktu. Odanın ortasına kadar geldi ve Namık Gedik'e; 'Namık Bey doğru Kızılay'a gidin. Kalabalığın derhal dağılmasını, aksi halde ateş edileceğini megafonla ilan edin.' dedi. Bir hayli telaş olan Gedik, sadece baş üstüne beyefendi dedi ve ayrıldı. Bayar da Başbakanın odasına geri döndü" bkz. (Yavuzalp, 1991, s. 45; Gök, 2022, s. 275-276).

Bayar ve birçok DP'li Ankara Harp Okulu binasına götürülmüşler ve burada muhafaza edilmişlerdir (Hürriyet, 28 Mayıs 1960, s. 1; Yalansız, 2012, s. 2586). Böylece Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel liderliğinde hükümete karşı yapılan askeri darbe ile ordu yönetimi ele geçirmiş, TBMM feshedilmiş ve geçici bir hükümet teşkil edilmiştir (Son Posta, 29 Mayıs 1960, s. 1; Milliyet, 28 Mayıs 1960, s. 1; Yeni Sabah, 28 Mayıs 1960, s. 1; Erkanlı, 1973, s. 31).

Bayar tutuklanmasının ardından kendisi ve diğer tutuklular ile ilgili Yassıada'da yargılanma süreci başlamıştır. Duruşma sürecinde Bayar 77 yaşındadır. Bu süreçte infaz kanununda sonradan yapılan bir değişiklik ile birlikte Bayar da idama mahkûm edilmiş ve süreç sonunda Bayar infazın gerçekleşeceği İmralı Adası'na götürülmüştür. Ancak daha sonra Milli Birlik Komitesi idam kararlarından üçünü onaylarken on ikisini müebbet hapis cezasına çevirmiştir. İdam cezası onaylanmayanlar arasında Bayar da bulunmaktadır. Bu süreçte Bayar Kayseri Cezaevine nakledilmiştir. Cezanın infazı ise iki buçuk yıl sonra TBMM tarafından kaldırılmıştır (Bozdağ, 2005, s. 164-165).

Sonuç

16 Mayıs 1883 tarihinde Bursa'da dünyaya gelen Celal Bayar, yakın dönem Türk tarihi için çok önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayar gerek Milli Mücadele Dönemi'ndeki faaliyetleri gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte devlet kademelerinde almış olduğu stratejik görevler açısından birçok araştırmaya konu olmuştur. Uzun yıllar CHP içerisinde siyaset yapan Bayar, 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kurulmasına öncülük etmiş ve böylece uzun süredir iktidar karşısına uzun soluklu bir muhalefet çıkarılamaması sorunsalı devri de böylece kapanmıştır. DP'nin kurulmasında karizmatik liderliği ile ön plana çıkan Bayar, 21 Temmuz 1946'da girdiği ilk genel seçimi eski partisi karşısında kaybetmiş olsa da, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde DP'yi iktidara taşımasını bilmiştir. DP'nin iktidar olması ile birlikte Bayar'a 10 yıl müddetle sürdüreceği Cumhurbaşkanlığı görevi de açılmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı görevi süresince partiler üzeri konumda olması beklenen Bayar'ın basın ile olan ilişkileri önem arz etmektedir. Genel manada DP ve basın ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu tutum Bayar için de kısmen geçerli olmuştur. Bunun nedeni Bayar'ın makamından kaynaklanmaktadır. Onun devlet başkanı pozisyonu, basın ile daha seviyeli bir ilişki içerisinde olmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu doğrultuda, DP dönemi Türk basını içerisinde Akis ayrı bir öneme sahiptir. Bu önem derginin kurucusu Metin Toker'den kaynaklanmaktadır. Toker, Bayar'ın en büyük rakibi İnönü'nün damadıdır. Toker her ne kadar İnönü'nün kızı Özden İnönü ile evlenmeden önce İnönü muhalifliği yapmış olsa da, bu evlilikten sonra doğal olarak İnönü muhalifi tavrından vazgeçmiştir. Çeşitli gazetelerde yazarlık yapan Toker, 15 Mayıs 1954 tarihinde Akis'i kurmuştur. Dergi yayın hayatının ilk dönemlerinde Bayar'a karşı mesafeli durmuş ve ona karşı bazı noktalardaki ufak eleştiriler dışında doğrudan bir muhalefet örneği sergilememiştir. Bu dönemde DP içerisinde Bayar'ın önemi dergide muhtelif tarihlerde gündeme getirilmiş, Atatürk'ün iki varisinden birisi olarak Bayar figürü öne çıkarılmış, Bayar halkın güvenini kazanmış bir Cumhurbaşkanı olarak lanse edilmiştir. Ancak Bayar ile ilgili özellikle 1956'ya kadar ufak çaplı eleştirilerin dile getirildiği dergide, bu tarih itibarı ile somut eleştirilerin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ilk dönem DP iktidarında, DP ve CHP arasında sert ilişkilerin söz konusu olmaması gerekçe olarak gösterilebilir. Bu doğrultuda 1954 genel seçimlerini DP'nin kazanması ve CHP'nin iktidar olmayı başaramaması iki parti ilişkilerini gergin bir havaya sokmuştur. Özellikle 1955 yılında meydana gelen 6-7 Eylül hadiseleri ve 1954'te iktidar tarafından başta Kırşehir'in ilçe yapılması gibi siyasi olduğu iddia edilen bazı idari değişikliklerin yapılması iktidar-muhalefet ilişkilerinin birden gerginleşmesine sebep olmuştur. Bu atmosferde muhalif kimliği ile ön plana çıkan Akis ise o döneme kadar mesafeli durduğu Bayar'ı Cumhurbaşkanı statüsüne bakmaksızın somut bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Bu eleştiriler sınıflandırıldığında en çok Bayar'ın tarafsız Cumhurbaşkanlığına aykırı hareket ettiği iddiasından kaynaklı haberler yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Bayar ile ilgili Akis'te başlatılan menfi propaganda 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine kadar devam etmiş ve onunla ilgili bir algı oluşturulmak istenilmiştir. Bu algının temel prensibi ise Bayar'ın tüm partilere eşit davranma politikası yerine DP'ye ayrıcalık tanıyan bir Cumhurbaşkanı profili çizmiş olduğu doğrultusunda olmuştur. Ancak başta Akis olmak üzere muhalif basın tarafından Bayar ile ilgili sürdürülen bu menfi kampanyanın Bayar tarafından dikkate alınmadığı düşünülmektedir. Tüm bunlar ışığında 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin gerçekleşmesinin ardından Akis'in 30 Mayıs 1960 tarihli ilk yayınında Bayar'ın tutuklanması haberi, adeta uyarıları dikkate almamış ve yaptıklarının bedelini ödemiş bir Bayar algısı ile servis edilmiştir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2020). "27 Mayıs Darbesi'nin Unutulan Şehidi", Sabah, 27 Mayıs 2020, (çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/05/27/27-mayis-darbesinin-unutulan-sehidi>. (Erişim Tarihi: 14.05.2024).
- Ağaoğlu, S. (2011). *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Akandere, O. (2010). 1946 genel seçimleri ve sonuçları üzerinde iktidar ve muhalefet partileri arasında yapılan tartışmalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 1-26.
- Akar, K., Erkul H., Ertüren E., Çakmakçı, M., Yaydemir, Ö., Aybak Y., Sebile; C. T., Ayfer; Y., Yavuz S. & Tuna Kanar, T. (2023). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Akkaya, B. (2010). Demokrat Parti dönemi Türkiye'nin iç güvenliği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Alp, B. (2019). Demokrat Parti (DP)'nin muhalefet, iktidar ve çöküş yılları (1946-1960), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Aksaray.
- Apuhan, R. Ş. (2007). *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes Resmi Tarihi Değiştirecek Gerçekler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985). *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aslan, E. (2014). Türkiye'nin iç siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Aşçı Çakmak, Z. (2012). İsmet İnönü döneminde uygulanan iç politikanın iktisadi, sosyo-kültürel etkileri (1938-1950), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Atay Efiltili, S.E & Karavar, H. (2021). Akis Dergisi 'kadınlar arasında' bölümünde kadın algısı. *SEFAD*, (45), 355-374.
- Atayakul, F. A. (2007). Türkiye'de Demokrat Parti döneminde genel seçimler (1950-1954-1957), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydın, A. (2010). Celal Bayar dönemi genel seçimleri ve TBMM (1950-1960), (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Baban, C. (1970). *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş*. C.1, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Birlik, G. K. (2011). Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına kadar Celal Bayar (1919-1950), (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bozdağ, İ. (2005). *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Çakır, O. (2015). *Emin Erdoğan Hayatı Ve Hatıraları*. Ankara: Hazar Reklam Matbaa.
- Demir, Ş. (2009). Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes (1930-1960), (Yayımlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ercan, Z. (2013). Demokrat Parti ile ilgili bibliyografya çalışması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep
- Ergün A. (2000). *Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti, Atatürkçülük ve Modernleşme*. İzmir: Ercan Kitapevi.
- Erkanlı, O. (1973). *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Gök, H. V. (2022). *Demokrat Parti Dönemi'nin Önemli Bir Siması: Namık Gedik ve Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gülmez, N. & Aşık, S. (2014). Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevinden tahliyelerinin basına yansımaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(29), 249-282.
- Kalkan, A. (2023). Partili Cumhurbaşkanlığına bir örnek: Celal Bayar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 465-489.
- Karpat, H. K. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Sistem Matbaacılık.
- Kırmit, Ö. M. (2022). 1965 seçimlerinde siyasi partiler arası çekişmelerin Akis Dergisi'ne yansıması. *İnsan&İnsan*, (34), 45-60.
- Kocabaş, S. (2012). *27 Mayıs 1960 Darbesinin İcyüzü Menderes Nasıl Devrildi?*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Konar, E. & Saygılı, H. (2021). Türkiye'nin 1950'li yıllarına mizah gözüyle bakmak: Akbaba Dergisi (1952-1960). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (2), 589-626.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*. C.2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2023). *Akis Dergisi Öfke ve İsyan (1957-1960)*. C.2, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Koçak, C. (2022). *Akis Dergisi Ümit ve Hayal Kırıklığı (1954-1957)*. C.1, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kutay, (1949). C. *Celal Bayar Bir Türk'ün Biyografisi*. İstanbul: Onan Matbaası.
- Mazıcı, N. (2025). (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mahmut-celal-bayar-1883-1986/?pdf=3737>, Erişim Tarihi: 16.05.2024).
- Mirkelamoğlu, N. (2007). *Okyanusta Bir Kayık Hayattan, Siyasetten Hatıralar ve Notlar*. Ankara: Aşina Kitaplar.
- Nergiz, A. (2017). Türk siyasal hayatında Celal Bayar'ın söylemsel açıdan rolü ve etkisi (1946-1960), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Orhan, M. C. (2019). Celal Bayar'ın siyasi hayatı: Cumhuriyet sağının ilk lideri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

- Önder, M. (2014). 1960 Darbesi sürecinde Akis Dergisi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 283-306.
- Sezan Sarıyar, C. (2020). Celal Bayar'ın vefatının Türk basınına yansımaları. *Tarihin Peşinde Uluslararası Sosyal ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24, 37-53.
- Şahin, M. (2018). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin meşrulaştırılma çabası: Akis Dergisi örneği. *Turkish Studies*, 13(10), 637-656.
- Şenşekerci, E. (1999). Türk Devrimi'nde Celal Bayar (1918-1960), (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Toker, M. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Toker, Ö. & Altuğ, K. (2007). *Metin Toker'den Akisler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tuna, T. (2010). *Adnan Menderes'in Günlüğü*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Tuncer, E. (2012). *1957 Seçimleri*. Ankara: Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Tunçkanat, H. (1996). *27 Mayıs 1960 Devrimi (diktadan demokrasiye)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Tutar, Y. (2009). 1961 Yassıada duruşmalarının İstanbul basınına yansımaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tutsak, S. & Gülmez, M. (2023). Demokrat Parti'nin dini propagandaları bağlamında Arapça ezan yasağının kaldırılmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin tutumu. *Smart Journal*, 9(69), s. 3015-3024.
- Tüzün, S. (1998). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk iç politikasında dış Türkler meselesi (1939-1945), (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, H. O. (1994). *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu Tek Parti Yönetiminden Çok Parti Yönetimine Geçiş Süreci*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yalansız, N. (2012). 27 Mayıs Darbesi sonrası Celal Bayar ve eski Demokrat Partililerin Türk siyasi hayatına etkileri. *Turkish Studies*, 7(3), 2585-2598.
- Yavualp, E. (1991). *Menderes'le Anılar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Yıldırım, Y. (2019). Muhalefet ve basın ilişkileri çerçevesinde 1957-1960 dönemi Demokrat Parti, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yüksel, E. (2019). Akis Dergisi'nin gözünde 6-7 Eylül 1955. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 383-405.
- Yüksel, E. (2025). [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-naci-karacan-1896-1955/YSK Resmi İnternet Sitesi,](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-naci-karacan-1896-1955/YSK%20Resmi%20İnternet%20Sitesi,) www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi,milletvekili-genel-secimleri/3007. (Erişim Tarihi: 11.07.2024).

Arşiv Belgeleri

- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 44, Gömlek No: 258, Sıra No: 5, Belge Tarihi: 05.12.1950
- BCA, 10.9.0.0, Kutu No: 296, Gömlek No: 906, Sıra No: 1, Belge Tarihi: 1960-1961
- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 7, Sıra No: 34, Belge Tarihi: 23.08.1953
- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 2, Gömlek No: 14, Sıra No: 1, Belge Tarihi: 03.10.1950
- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 7, Sıra No: 15, Belge Tarihi: 17.04.1952
- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 1, Gömlek No: 8, Sıra No: 17, Belge Tarihi: 12.08.1955
- BCA, 30.01.00.00, Kutu No: 41, Gömlek No: 243, Sıra No: 26, Belge Tarihi: 03.07.1953

Resmi Yayınlar

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C 2, İçtima: 1, Birinci İnikat, (01.11.1954).
- Tercüme-i Hal Kaydı, Sicil No: 369.

Gazeteler

- Akşam Gazetesi
- Hürriyet Gazetesi
- İstanbul Ekspres Gazetesi
- Milliyet Gazetesi
- Son Posta Gazetesi
- Ulus Gazetesi
- Yeni Sabah Gazetesi
- Yeni Ulus Gazetesi
- Zafer Gazetesi

Dergiler

- (11 Temmuz 1950). Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a açık mektup, *Müslüman Sesi Dergisi*. 2(31), 1-2.
- (12 Ekim 1957). Büyük güçlükler. *Akis Dergisi*, 4(179), 6.
- (12 Ekim 1957). Yurtta olup bitenler. *Akis Dergisi* 4(179), 6-10.
- (13 Eylül 1958). Yurtta olup bitenler. *Akis Dergisi*, 5(227), 8-10.
- (13 Kasım 1954). Nutuk etrafında. *Akis Dergisi*, 13-14.
- (14 Haziran 1958). Keşif, faaliyet. *Akis Dergisi*, 5(214), 6.
- (14 Mart 1959). Hükümet. *Akis Dergisi*, 5(245), 4.
- (14 Nisan 1956). Açıklanan niyet. *Akis Dergisi*, 2(101), 6.
- (14 Nisan 1956). Cumhurbaşkanlığı. *Akis Dergisi*, 2(101), 4-6.
- (14 Nisan 1956). Özlenen durum. *Akis Dergisi*, 2(101), 6-7.
- (14 Nisan 1956). Tarafsızlık meselesi. *Akis Dergisi*, 2(101), 4-6.
- (15 Mayıs 1954). Akortlu sesler. *Akis Dergisi*, 8.
- (15 Mayıs 1954). İstanbul köprüsü. *Akis Dergisi*, 10.
- (15 Mayıs 1954). Kabine. *Akis Dergisi*, 5-34.
- (15 Mayıs 1954). Yerleri garanti olanlar. *Akis Dergisi*, 6.
- (17 Şubat 1960). Şampiyonun hayatı. *Akis Dergisi*, 6(290), 20-22.
- (19 Haziran 1954). İnönü ne yapacak. *Akis Dergisi*, 8.
- (19 Mayıs 1956). Bir düğün günü hatırası. *Akis Dergisi*, VII(106), 5.
- (2 Kasım 1957). Menderes'in mizacı. *Akis Dergisi*, 4(183), 4, 6-8.
- (2 Kasım 1957). Nispetlerin nispetsizliği. *Akis Dergisi*, 4(183), 4.
- (2 Nisan 1955). Diyanet. *Akis Dergisi*, 9-10.
- (21 Nisan 1956). Cumhurbaşkanlığı. *Akis Dergisi*, 2(102), 4.
- (21 Temmuz 1956). Adalet. *Akis Dergisi*, 3(115), 12-13.
- (22 Mayıs 1954). Bir bardak suda. *Akis Dergisi*, 9.
- (22 Mayıs 1954). Okuyuculardan mektuplar. *Akis Dergisi*, 33.
- (23 Nisan 1955). Cumhurbaşkanlığı. *Akis Dergisi*, 4-5.
- (25 Eylül 1954). Hükümet. *Akis Dergisi*, 4-5.
- (26 Kasım 1955). DP. *Akis Dergisi*. 5(81), 4.
- (27 Aralık 1958). 1958 Türkiye'si. *Akis Dergisi*, XIV(234), 12-13.
- (28 Ağustos 1954). Demokrasi. *Akis Dergisi*, 4-5.
- (28 Ocak 1956). Kovulan gazeteciler. *Akis Dergisi*, VI(90), 4.
- (28 Ocak 1956). Zorlu bir zihniyet. *Akis Dergisi*, VI(90), 6.
- (28 Temmuz 1956). Barolar. *Akis Dergisi*, VII(116), 10.
- (3 Temmuz 1954). Son Haber. *Akis Dergisi*, 10.
- (30 Ekim 1954). Demokrasi. *Akis Dergisi*, 4-6.
- (30 Mayıs 1960). Gestapo. *Kim Dergisi*, 7(98), 25.
- (30 Mayıs 1960). Yurtta olup bitenler. *Akis Dergisi*, XVII(301), 5-7.
- (30 Nisan 1955). CHP grubu Allah rahatlık versin", *Akis Dergisi*, 6.
- (30 Temmuz 1955). Ders. *Akis Dergisi*, IV(64), 4-5.
- (31 Mart 1956). İktidar partisi. *Akis Dergisi*, VI(99), 10.
- (31 Temmuz 1954). Kendi aramızda. *Akis Dergisi*, 3.
- (4 Nisan 1959). Kumandan iş başında. *Akis Dergisi*, XV(248), 4-7.
- (5 Kasım 1955). Cumhurbaşkanlığı. *Akis Dergisi*, V(78), 4-5.
- (5 Ocak 1957). Yılın adamları. *Akis Dergisi*, IX(139), 4.
- (6 Kasım 1954). Kendi aramızda", *Akis Dergisi*, 3.
- (6 Kasım 1954). Tatmin etmeyen nutuk", *Akis Dergisi*, 4-5.
- (15 Mayıs 1954). Kendi aramızda. *Akis Dergisi*, 3.
- (7 Nisan 1956). İktidar çevrelerinde. *Akis Dergisi*, VI(100), 16-17.
- (7 Nisan 1956). Sessiz gemiler. *Akis Dergisi*, VI(100), 7-8.
- (8 Mayıs 1959). DP'nin Uşak Valisi Engin. *Kim Dergisi*, 1(50), 4.
- (9 Ağustos 1958). Okuyucu mektupları. *Akis Dergisi*, XIII (222), 11.
- (9 Haziran 1960). İnönü'nün arabasının üzerine çıkanlar. *Kim Dergisi*, 7(100), 20.
- (Haziran 1952). Serdengeçti Reisicumhurun huzurunda. *Serdengeçti Dergisi*, 15-16(6), 31.
- (Mart 1955). İslamiyet medeni bir dindir. *Sebilürreşad Dergisi*, 192(8), 271.
- Meto, E. (21 Ocak 1956). Olmak veya olmamak. *Akis Dergisi*, 18.
- Ortaç, Y. Z., (14 Mayıs 1959). Bir taş bir baş. *Akbaba Dergisi*, 15(374), 3.

- Tiridoğlu, A. (12 Mart 1955). Hakiki partilerin zamanı gelmemiş midir?. *Akis Dergisi*, 11.
- Toker, M. (10 Temmuz 1954). Partilerden kuvvetli liderler. *Akis Dergisi*, 4-5.
- Toker, M. (12 Mart 1955). CHP'den beklenen. *Akis Dergisi*, 6-7.
- Toker, M. (3 Mayıs 1958). CHP aldığı reylere layık olmalıdır. *Akis Dergisi*, XIII(208), 4.
- Zapsu, A. (1 Temmuz 1952). Sayın Celal Bayar'a açık mektup. *Ehli Sünnet Dergisi*, 6(116), 7-9.

Coğrafya Öğretmen Adaylarının Çevre ve Çevre Korumaya Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi¹

Examining of Geography Teacher Candidates' Views on Environment and Environmental Protection

Yusuf AYDEMİR^{1*} Mete ALIM²

^{1*} Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum, Türkiye

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
aydemiryusuf1923@gmail.com

Başvuru/Submitted: 12 Ocak 2024
Kabul/Accepted: 10 Mart 2025

Atıf/Cite as:
Aydemir, Y. & Alım, M. (2025). Coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüşlerinin incelenmesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 236-261.

Bu çalışma Prof. Dr. Mete ALIM danışmanlığında Yusuf AYDEMİR tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Öz

Amaç: Bu araştırmanın amacı, coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüşlerini ortaya çıkarmaktır.

Yöntem: Araştırma, nitel bir yaklaşımla tarama modelinde tasarlanmıştır. Katılımcılar, Türkiye'deki coğrafya öğretmenliği bölümlerinde okuyan 28 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler, içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bulgular: Coğrafya öğretmen adaylarına göre çevre, insan başta olmak üzere bütün canlıların yaşamını etkileyen bir ortamdır. Bu nedenle insan ve yeryüzünde yaşayan bütün canlıların yaşamlarının devamlılığının sağlanması için çevreci adımlar atılmalı ve bireylere eğitim verilmelidir. Çevre dersleri, çevre ve çevre korumaya ilişkin sorumlulukları hatırlatma, bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri için önemli bir araçtır; uygulama alanı yaratmakta ve pratikte kolaylık sağlamaktadır. Çevreci bireylerin yetişmesi için toplumun geniş kesiminden bireylere küçük yaşlardan itibaren başlanarak, modern yöntem ve usullerle desteklenen çevre dersleri verilmelidir. Adaylar, çevreci örgüt olarak çoğunlukla TEMA'yı ve GREENPEACE'i bilmektedir. Adaylar tarafından çevreci örgütlerin çevre için önemi bilinmektedir. Çevreci örgütler çevre bilincini kazandırmada, atıklarla mücadelede etkin rol oynamakta, sosyalleşme ve duygusal faydalar sağlamaktadır. Ancak çoğu, güvensizlik, zaman ve imkân eksikliği nedeniyle üye olmaktan kaçınmaktadır.

Sonuç: Çevreyi korumak için çevre sorunlarına sebep olan klasik faktörlerin beraberinde çağımızın neden olduğu dijital atık kaynaklı çevre kirliliği gibi problemlerle de mücadele edilmelidir. Adayların geneli çevreyi korumak için atılması gereken adımların ve günlük hayatta gösterilmesi gereken davranışların farkındadır ve kendileri de bunu yapmaktadır. Ancak bazı adayların çevreyi korumanın öneminin ve yapılması gerekenlerin farkında olmasına rağmen bu davranışları yerine getirmediği belirlenmiştir. Adaylar, genel itibarıyla Türkiye'deki çevre korumaya yönelik faaliyetlerin eksik ve yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Özgünlük: Farklı üniversitelerdeki coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüşlerini, kapsamlı bir şekilde ele alan nitel bir çalışma olması bu araştırmayı özgün kılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çevre, çevre eğitimi, çevre sorunları, kirlilik, dijital atık

Abstract

Aim: The aim of this research is to reveal the views of prospective geography teachers about the environment and environmental protection.

Method: The research was designed in a survey model with a qualitative approach. The participants consisted of 28 students studying in geography teaching departments in Turkey. A semi-structured interview form developed by the researchers was used as a data collection tool. The data were analysed by content analysis method.

Results: According to prospective geography teachers, the environment is an environment that affects the lives of all living things, especially human beings. For this reason, environmentalist steps should be taken and individuals should be educated in order to ensure the continuity of the lives of human beings and all living things on earth. Environmental courses are an important tool for reminding the responsibilities related to the environment and environmental protection, raising awareness and educational activities, creating an application area and providing practical convenience. In order to raise environmentalist individuals, environmental courses supported by modern methods and procedures should be given to individuals from the wider society starting from an early age. Candidates mostly know TEMA and GREENPEACE as environmental organisations. Candidates know the importance of environmental organisations for the environment. Environmental organisations play an effective role in raising environmental awareness, in combating waste, and provide socialisation and emotional benefits. However, most of them avoid becoming a member due to mistrust, lack of time and facilities.

Conclusion: In order to protect the environment, in addition to the classical factors that cause environmental problems, problems such as environmental pollution caused by digital waste caused by our age should also be combated. Most of the candidates are aware of the steps that should be taken to protect the environment and the behaviours that should be shown in daily life and they do this themselves. However, it was determined that although some candidates were aware of the importance of protecting the environment and what to do, they did not perform these behaviours. In general, the candidates think that the activities for environmental protection in Turkey are incomplete and insufficient.

Originality: The fact that it is a qualitative study that deals with the views of prospective geography teachers from different universities on the environment and environmental protection in a comprehensive manner makes this research unique.

Key Words: Environment, environmental education, environmental problems, pollution, digital waste

Giriş

Çevreyi meydana getiren canlı ve cansız bütün unsurlar arasında var oldukları ilk günden bugüne kadar süregelen hassas bir denge ve ilişki vardır. Ancak günümüzde, yüzyıllardır süregelen bu hassas düzen bilgi, birikim ve teknolojik kabiliyetleriyle doğaya karşı “üstünlüğünü” ele alan insanoğlu tarafından üretim ve tüketim faaliyetlerinde kullanmak üzere kaynak elde etme arayışı nedeniyle alt-üst edilmektedir. Bu arayış sürecinde insanoğlu, çevreyi koruyup, gözetmeden doğal kaynakları bilinçsiz bir şekilde kullanmakta ve doğaya çılgınca müdahalelerde bulunmaktadır. Yapılan müdahaleler sonucunda meydana gelen çevresel bozulmalar ve tahribatlar binlerce canlının hayatını olumsuz yönde etkileyen, çoğu zaman geri döndürülemez çevresel değişikliklere neden olmaktadır. Canlı ve cansız bütün çevre üzerinde istenmedik ve olumsuz yönde meydana gelen bu değişiklikler çevre sorunları olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2019, s.1-9).

Çevre ile ilgili sorunların her geçen gün artması, sosyal ve ekonomik açıdan hayatımızı etkileyen ciddi problemlere neden olması, çevre sorunlarına karşı harekete geçilmesini zorunlu hale getirmektedir. Çevre sorunlarının henüz ortaya çıkmadan engellenmesi, çevre sorunlarına karşı atılabilecek belki de en etkili adımlardan biridir. Bu nedenle, her şeyden önce, sorunun kaynağına inilmeli ve çevre sorunlarının sebepleri irdelenmelidir (Kaypak, 2013, s. 18-31; Yavuz, Balkan-Kıyıcı ve Atabek-Yiğit, 2014, s. 41-42). Bu noktada bireylerin çevre ve çevre korumaya yönelik görüş ve düşüncelerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Çevre problemleri gün geçtikçe artan, küresel ölçekli bir sorundur. Bireylerin çevre ve çevre korumaya yönelik görüş ve düşüncelerini belirlemeye yönelik çalışmalardan elde edilecek sonuçlar, mevcut durumun belirlenmesinde, çevre problemlerinin altında yatan çeşitli sebeplerin açığa çıkarılmasında, çevre eğitimleri başta olmak üzere çevre ve çevre korumaya yönelik atılacak bütün adımların yeniden yapılandırılmasında yararlı olabilir (Sağsöz ve Doğanay, 2019, s. 1-6). Alanyazında coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüş ve düşüncelerini belirlemeye yönelik nitel araştırmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Coğrafya öğretmenleri, çevre eğitiminde sorumluluk alan paydaşlardan biridir. Ortaöğretim ve dengi eğitim kurumlarında çevre derslerini coğrafya öğretmenleri yürütmektedir. Bu nedenle geleceğin coğrafya öğretmenleri olacak olan coğrafya öğretmen adaylarının bu konudaki görüş ve düşüncelerinin belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda çevre eğitimi alanyazınına katkı sağlayacağı düşünülen bu çalışmanın, farklı üniversitelerdeki coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüşlerini kapsamlı bir şekilde ele alan nitel bir çalışma olması bakımından önemli olduğu ve ilgili literatürdeki boşluğu bir nebze de olsa gidereceği düşünülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüşlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1- Coğrafya öğretmen adayları için çevre ne anlam ifade etmektedir?

- 2- Coğrafya öğretmen adaylarının;
 -çevreyi korumanın önemine,
 -çevre derslerinin önemine,
 -çevreyi korumada bireylere düşen roller ve görevlere,
 -çevreyi koruma faaliyetlerine,
 -çevreci örgütlere yönelik görüşleri nelerdir?
 3- Coğrafya öğretmen adayları çevreyi korumak için neler yapmaktadır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırmada, nitel tarama modeli uygulanmıştır. Nitel bir yaklaşımla tarama modelinin uygulandığı araştırmalar, bireylerin herhangi bir konudaki durumlarının veya deneyim ve yaşantılarının, kendi doğası içerisinde var olduğu biçimiyle betimlenmeye ve açıklanmaya çalışıldığı araştırmalardır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013, s. 177-183; Karasar, 2012, s. 77-79). Bu araştırmada Coğrafya öğretmen adaylarının çevre ve çevre korumaya yönelik görüş ve düşüncelerini herhangi bir değişiklik yapmadan var olduğu şekliyle betimlemek amaçlandığından nitel tarama modeli uygulanmıştır.

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcılarını Türkiye'deki eğitim fakültelerinin coğrafya öğretmenliği bölümlerinde öğrenim görmekte olan ikinci ve dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. 1. sınıf öğrencileri üniversiteye yeni başlamaları nedeniyle uyum sürecinde oldukları düşünülerek, 3. sınıf öğrencileri ise zorunlu çevre dersini üstten seçip alma olasılıkları nedeniyle araştırma dışında bırakılmıştır. Zorunlu çevre dersinin 4. sınıf müfredatında bulunması nedeniyle de 4. sınıf öğrencileriyle araştırma yürütülmüştür. Görüşme yapılan coğrafya öğretmen adaylarının belirlenmesinde çeşitlilik sağlanması açısından amaçsal örnekleme yöntemlerinden olan maksimum çeşit örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Mümkün olabildiğince maksimum çeşitliliğe ulaşması hedeflenen bir örneklem oluşturmada temel gaye, araştırmanın evrenini oluşturacak olan gruba genelleme yapmaktan ziyade, çok geniş bir yelpazede çeşitlilik gösteren durumlar arasında ortak veya paylaşılan olguların varlığını belirlemek ve ortaya çıkarılan bu çeşitliliğe göre araştırmada ele alınan problemin farklı boyutlarını açığa çıkarmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 119). Bu doğrultuda araştırmada, görüşmeye katılmaya gönüllü olan katılımcılar arasından seçim yapılırken mümkün olduğu kadar maksimum çeşitliliğe ulaşmak amacıyla her üniversiteden, sınıf ve cinsiyetten eşit sayıda katılımcıya yer verilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların dağılımına ilişkin yaşanan küçük çaplı değişimler bazı sınıflardaki kadın öğrencilerin araştırmaya katılmak istememesinden kaynaklanmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Görüşme Yapılan Katılımcıların Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	2. Sınıf		4. Sınıf		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Atatürk Üniv.	1	1	1	1	4
Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.	1	1	1	1	4
Dicle Üniv.	1	1	1	1	4
Dokuz Eylül Üniv.	2	1	0	1	4
Gazi Üniv.	1	1	0	2	4
Marmara Üniv.	0	2	1	1	4
Necmettin Erbakan Üniv.	0	2	1	1	4
Toplam	6	9	5	8	28

Veri Toplama Araçları

Bir konu hakkında bireylerin fikirlerinin ne olduğunu ve niçin böyle düşündüklerini anlamaya, tutum ve duygularının neler olduğunu açığa çıkarmaya ve davranışlarını etkileyen faktörleri ortaya koymaya yardımcı olan görüşme (Ekiz, 2017, s. 62), nitel araştırmalarda en fazla başvurulan veri toplama aracıdır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği araştırmacıya, süreç içerisinde daha esnek hareket edebilme fırsatı sağlamakta ve araştırmacının gerektiğinde önceden hazırlamış olduğu görüşme formunun dışına çıkarak konu ile ilgili daha detaylı bilgi temin etmesine imkân vermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 183-185). Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme formunun avantajları göz önünde bulundurularak, katılımcıların çevre ve çevre korumaya ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” 2021-2022 eğitim-öğretim yılı güz

yarıyılında katılımcılara uygulanmıştır. Görüşmelerin, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri yer ve zamanda yapılmasına azami dikkat gösterilmiş ve bu sayede daha güvenilir verilere erişmek amaçlanmıştır. Görüşme öncesinde gerekli bilgilendirmeler yapılmış ve izinler alınmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilere MAXQDA 18 paket programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2018) göre içerik analizi, özünde birbirine benzeyen araştırma verilerini belirli kavramlar ve temalar yardımıyla düzenleyerek okuyucunun kavrayabileceği bir şekilde yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda elde edilen verilerden hareketle öncelikle gerekli kodlamalar yapılmıştır. Yapılan kodlamalardan hareketle kendi aralarında benzerlik gösteren görüşme verileri belirli kod, kategori ve temalar altında gruplandırılarak bir kod sistemi oluşturulmuş ve araştırmacıların yorum ve değerlendirmeleriyle birlikte okuyuculara sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmada, bulgular 2 tema altında toplanmıştır. Bu araştırmanın temalarını, çevre ve çevre koruma ile ilgili görüşler oluşturmaktadır.

Çevreyle İlgili Görüşler

İlk tema çevreyle ilgili görüşler temasıdır. Bu tema altında katılımcıların çevre kavramına bakışları, çevre derslerinin önemi, çevreci örgütlerle ilgili görüşler adlı üç kategori (kod) oluşturulmuş ve her kategorinin altında ilgili alt kodlara yer verilmiştir (Şekil 1).

Katılımcıların Çevre Kavramına İlişkin Bakışları

Çevre ile ilgili görüşler temasının ilk kategorisi (kodu) olan Katılımcıların Çevre Kavramına İlişkin Bakışları kategorisine bakıldığında katılımcılar bu kategori altında, insan veya diğer canlıların yaşamını etkileyen faktör, karşılıklı etkileşimde bulunulan bir yaşam alanı, sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alan, doğal çevre ve unsurları, kültürel bir faktör alt kodlarıyla çevre kavramının kendileri için ne anlam ifade ettiğini belirtmişlerdir (Şekil 1).

İnsan veya diğer canlıların yaşamını etkileyen faktör

Katılımcılara çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiği sorulduğunda, İnsan veya Diğer Canlıların Yaşamını Etkileyen Faktör alt kodunu yoğun bir şekilde vurguladıkları görülmektedir (Şekil 1). Örneğin K1 kodlu katılımcı çevreyi “(...)İnsan hayatını olumlu, olumsuz yönde etkileyen unsurlardır” şeklinde ifade etmiştir. K10 kodlu katılımcı ise “Çevre var olduğu sürece insan vardır, insan çevreyle uyumlu bir şekilde çalışmalıdır ki yaşamını sürdürebilirsın (...) Teknoloji ne kadar gelişmiş olsa da doğal çevre olmadan insan yaşamının sürdürülebilir olduğunu düşünemiyorum” diyerek insanlığın var olmasının yalnızca çevrenin de var olmasıyla mümkün olduğunu ve yaşamlarını etkileyen bir faktör olduğunu vurgulamıştır. Bazı katılımcılar ise bir metafor veya benzetim yoluyla düşüncelerini ifade etme yoluna gitmiştir. Örneğin bir katılımcı çevreyi içerisinde yaşanılan bir eve benzetmiş, bu evde meydana gelen çeşitli durumların fiziksel veya psikolojik olarak canlıları etkileyebileceğini dile getirmiştir:

“Çevre benim için yani ev anlamına geliyor aslında (...) Evimiz pis olursa mutlu olamayız. Yaşam alanımız kirli olur ve bu bizi psikolojik olarak olsun, fiziksel olarak olsun olumsuz etkiler” (K7).

Benzer şekilde bir diğer katılımcı ise çevreyi bir pile benzetmiştir. Katılımcıya göre çevre, insan hayatına enerji veren bir pil gibidir. İnsanlar hayatlarını ona borçlu olduklarından onu korumak için ellerinden gelen çabayı göstermelidir. Çevreyi yok etmek insanlığın kendisini yok etmesiyle eşdeğerdir:

“Yani çevre, doğa bizim için aslında bir pildir diyebilirim. Yani biz hayatımızı buna borçluyuz (...) Olmazsa olmaz yaşam kaynağımız (...) Çevreyi korumazsak kendi hayatımızı koruyamamış oluruz, kendi kendimizin sonunu getirmiş oluruz” (K9).

Bazı katılımcılar ise çevrenin yalnızca insan yaşamını değil, insan başta olmak üzere dünyada yaşayan bütün canlıların yaşamını etkileyen bir faktör olduğunu ve bütün canlıların varlığının uygun çevresel koşulların varlığıyla mümkün olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı bu konudaki görüşünü şöyle aktarmıştır:

“Çevre, insanoğlu başta olmak üzere binbir çeşit canlının yaşam sürdürdüğü doğal bir ortamdır. İnsanoğlu çevrede bulunan ağacı, suyu, toprağı kullanarak yaşamını sürebilir ve bu sayede hayatta kalabilir (...) Bunlar doğal bir şekilde olmadığı sürece bozulduğu sürece insanoğlu ve diğer canlılar yaşayamaz...” (K23).

Karşılıklı etkileşimde bulunulan bir yaşam alanı

Katılımcıların çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiğini aktarırken vurguladığı bir diğer alt kod ise Karşılıklı Etkileşimde Bulunulan Bir Yaşam Alanı alt kodudur (Şekil 1). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevre, çeşitli yönlerden etkileyen-etkilenen ve karşılıklı etkileşimde bulunulan bir yaşam alanıdır. Örneğin bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini açıklarken çevreyi “Birbirimizi karşılıklı etkilediğimiz içinde yaşadığımız ortam olarak düşünüyorum” (K24), şeklinde tanımlamış, bir diğer katılımcı ise “(...)Karşılıklı etkileşim halinde olduğumuz doğal ortama çevre denir” (K10) şeklinde görüş bildirerek çevre kavramının karşılıklı bir etkileşim alanı olduğunu belirtmiştir.

Bazı katılımcılar ise çevreyi karşılıklı etkileşimde bulunulan bir yaşam alanı olarak ifade ederken bu karşılıklı etkileşimin içeriğine dair hususlara da değinmişlerdir. Örneğin K17 kodlu katılımcı çevrenin insanları davranışlarından yaşantısına kadar hayatın birçok alanında etkilediğini ifade etmiş ve çevreyle uyum içerisinde yaşanılması gerektiğini belirtmiştir:

“Çevrenin benim için insanın yaşantısını, davranışlarını etkileyen bir bütün olduğunu düşünüyorum (...) Biz bir tabiatın içerisindeyiz ve var olabilmemiz için çevremize uyum sağlayarak bir düzen içerisinde devam etmemiz gerektiğini düşünüyorum (...) Yani gerek doğal anlamda doğal çevrenin gerek yaşantısal anlamda bir çevrenin hayatımızı her anlamda etkilediğine inanıyorum” (K17).

Bir diğer katılımcı ise çevrenin canlıların içtiği sudan soluduğu havaya kadar bütün her şeylerini etkilediğini ve canlıların bütün ihtiyaçlarını çevreden karşıladıklarını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“İnsanlar olsun, hayvan olsun, bitkiler olsun yaşadığımız yani soluduğumuz hava dahil içtiğimiz su da çevreye bağlı, çevrenin (...) her şeye bir etkisi var doğrudan veya dolaylı olarak (...) her şeyimizi doğadan sağlıyoruz. Refahımız, yaşama kalitemiz, her şeyimiz, çevreye bağlı” (K18).

Sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alan

Katılımcıların çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiğini belirtirken vurguladığı bir diğer alt kod ise Sınırlandırılmayacak Kadar Geniş Bir Alan alt kodudur (Şekil 1). Örneğin K22 kodlu katılımcı bu husustaki düşüncelerini ifade ederken *“İnsan dışında kalan doğal ve beşeri her yer anlamına geliyor, çevre benim için”* diyerek aslında kendisi için her yerin çevre olduğunu ve sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alan olduğunu kastetmiştir. K8 kodlu katılımcının da bu konudaki görüşleri benzerdir: *“Aslında çevre benim için içinde yaşadığımız doğa canlı ve cansız her şeyi kapsıyor”* (K8), diyerek çevrenin kesin bir sınırı olmadığını ifade etmiştir.

Doğal çevre ve unsurları

Katılımcıların vurguladığı bir diğer alt kod ise Doğal Çevre ve Unsurları alt kodudur (Şekil 1). Bu alt kod altında görüşleri kategorilendirilen katılımcılar çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiğini açıklarken, çevrenin doğal yönüyle ilgi kurmuş ve çevreyi meydana getiren doğal unsurlar üzerinde durmuştur. Örneğin bir katılımcı betonlaşmış alanların insan yaşamına tam olarak elverişli olmamasını şart/kriter göstererek çevreyi doğal kalmış alanlar olarak ifade etmiştir:

“Çevre deyince aklıma doğal kalmış alanlar geliyor. Çünkü betonlaşmış sahalar artık bizim yaşamımıza tam olarak uygun olduğunu düşünmediğim yerler...” (K3).

Bazı katılımcılar ise çevreyi meydana getiren doğal unsurlardan yola çıkarak çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiğine yönelik düşüncelerini şöyle aktarmışlardır:

“Çevre, doğa bunlar aslında soluduğumuz hava, içtiğimiz su” (K18).

“Çevre deyince benim aklıma böyle ağaçlık orman gibi bir yer geliyor (...) Çevre, dağ, ova, ormanlık alan” (K21).

Kültürel bir faktör

Katılımcılar tarafından vurgulanan diğer alt kod ise Kültürel Bir Faktör alt kodudur (Şekil 1). Bu alt kod altında görüşleri kategorilendirilen katılımcılar çevrenin kendileri için ne anlam ifade ettiğini açıklarken çevrenin kültürel yönüyle ilgi kurmuşlardır. Örneğin K13 kodlu katılımcının çevreyi *“Fiziki ve sosyal ve kültürel bir ortamdır”* şeklinde tanımladığı görülürken, K6 kodlu katılımcı ise kültürel miras kavramından yola çıkarak çevreyi bir kültür, kültürü de bir çevre olarak gördüğünü şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Kültürel miras da çevreye dahildir diye düşünüyorum (...) Ben çevreyi de bir kültür, kültürü de bir çevresel faktör olarak görüyorum”* (K6).

Çevre Derslerinin Önemi

Çevre ile ilgili görüşler temasının ikinci kategorisi (kodu) olan Çevre Derslerinin Önemi Kategorisine bakıldığında katılımcıların bu kategori altında, sorumlulukları hatırlatma ve bilinçlendirme işlevi, çevreyi koruma ve uygulama ve pratikte kolaylık sağlama alt kodlarıyla çevre derslerinin önemini ifade ettikleri görülmektedir (Şekil 1).

Sorumlulukları hatırlatma ve bilinçlendirme işlevi

Katılımcılara çevre derslerinin neden önemli olduğu sorulduğunda neredeyse tamamına yakınının Sorumlulukları Hatırlatma ve Bilinçlendirme İşlevi alt kodunu yoğun bir şekilde vurguladığı görülmektedir (Şekil 1). Örneğin K4 kodlu katılımcı çevre derslerinin bireysel çevresel sorumlulukları hatırlatma ve çevresel bilince sahip olma noktasındaki önemini *“Çevre dersleri aslında hem bilinçlenmemiz için hem var olan bilgilerimizin doğruluğunu yanlışlığını görebilmemiz için hem de sorumlu bireyler olmamız için çok önemli”* şeklinde ifade etmiştir. K12 kodlu katılımcı *“(…) Çevreye karşı daha bilinçli bireyler yetiştirmek adına bu derslerle (...) toplumun bilgilendirilmesi, ülkemizin kaynaklarını kullanmada çevreyi nasıl kullanmalıyız veya nasıl kullanmamalıyız hakkında bilgilendirilmesi, insanların bilinçlendirilmesi için bence son derece önemli”* diyerek çevre eğitiminin toplumu bilinçlendirme noktasında önemli olduğu, çevre derslerine sadece sıradan bir ders olarak bakılmaması gerektiği ve çevre eğitiminin toplumun bütün bireylerini kapsayan bir şekilde verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bir diğer katılımcıya göre ise çevre dersleri bireyleri, bireyler de kendi çevrelerini değiştirir. Bu bakımdan çevre derslerinin önemi ve işlevi yalnızca bireyin kendisini ilgilendiren çevresel sorumlulukları hatırlatmak ve çevreye yönelik bilinci kazandırmakla sınırlı kalmaz, çevre dersleriyle bu gibi kazanımları edinen bireyler sahip olduğu kazanımları kendi çevrelerine aktarır ve çevre derslerinin bu işlevi adeta kelebek etkisi gibi katlanarak çoğalır:

“Bu koşullar altında gelecek nesillere çevreyi aktarmak öyle zannediyorum ki mümkün değildir. Bizim bu aktarımı gerçekleştirebilmemiz ve çevremizi bilinçlendirmemiz için de çevre derslerinin kişisel ve toplumsal boyutta önemi büyüktür, çevre dersleri bizi, biz de çevremizi değiştireceğimiz için” (K6).

Bazı katılımcılar ise çevre derslerinin çevresel sorumlulukları hatırlatma ve çevresel bilinci kazandırma noktasındaki önemini dile getirirken küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanılan çevre eğitiminin daha etkili ve verimli olabileceğini ve istedik çıktılar sağlayabileceğini belirtmiştir. Bu konuyla ilgili örnek bir ifade ise şöyledir:

“Çevre dersleri çocuklarımıza bu bilinci aşlamak için son derece önemlidir. Çünkü küçük yaşta edinilen bilgiler genelde insan hafızasına kazınıyor ve insan bilinci bu şekilde hareket ediyor. Özellikle küçük yaştaki çocuklara bu dersler aşılanmalı” (K2).

Çevreyi koruma

Katılımcıların çevre derslerinin neden önemli olduğunu aktarırken vurguladığı bir diğer alt kod ise Çevreyi Koruma alt kodudur (Şekil 1). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevre dersleri, çevreyi korumak açısından önemlidir. Çevre dersleriyle bireyler çevre hakkında gerekli bilgi ve birikimi elde ederek çevreyi nasıl koruyacağını öğrenir. Örneğin K8 kodlu katılımcı çevre derslerinin önemine ilişkin *“Hem çevreyi korumamız için hem de daha rahat bir yaşam sürebilmemiz için aslında bu önemli”* demiştir. Bir diğer katılımcı ise bu hususta *“Çevre derslerinin çevreyi koruma açısından, çevreyi sürdürülebilir bir hale getirmek açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum çünkü her şeyin başında eğitim olduğu için...”* (K24), diyerek her şeyin başında eğitimin olduğunu ve çevre derslerinin de çevreyi korumak ve sürdürülebilir hale getirmek açısından önemli olduğunu vurgulamıştır.

Bazı katılımcılara göre çevreyi koruyabilmek için onu tanımak şarttır. Çevre dersleri ile bireyler, çevreyi tanımaktadır. Bu nedenle çevre dersleri önemlidir: *“Çevre dersleri aslında bulunduğumuz çevreyi tanımak için önemlidir. Tanımadığın bir şeyi koruyamazsın. O yüzden çevre dersleri önemlidir. Bize içinde bulunduğumuz ortamı tanıtır”* (K21).

Bazı katılımcılar ise çevre derslerinin, eğitimsiz insanlara çevreyi nasıl koruyacağını öğretmenin bir yolu olduğu için çevre koruma noktasında önemli olduğunu ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı bu konudaki görüşünü şöyle aktarmıştır: *“Çevrenin tahribi konusunda maalesef en büyük sıkıntı yine insanoğlundan çıkıyor. İnsanların da bir şekilde eğitilmesi gerekiyor. Bu çevre sorunlarının en temel sebebi eğitimsiz insanlar. O yüzden çevre dersleri önemlidir”* (K15).

Uygulama ve pratikte kolaylık sağlama

Katılımcıların çevre derslerinin neden önemli olduğunu aktarırken vurguladığı bir diğer alt kod ise Uygulama ve Pratikte Kolaylık Sağlama alt kodudur (Şekil 1). Katılımcılara göre çevre dersleri, bireylere çevre konusunda bir şeyler öğretmek için kullanılabilecek bir araçtır ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılması için bir uygulama alanıdır. Örneğin bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini açıklarken çevre derslerinin önemine yönelik *“Çevre hakkında genel bilgileri kavratmak öğretmek, derslerle eğitimle mümkündür (...) Hemen hemen her şey eğitim yoluyla öğretildiği için çevre dersleri önemlidir...”* (K20), diyerek bireylere çevre konusunda bir şeyler öğretmenin çevre dersleriyle mümkün olduğunu belirtmiştir. Başka bir katılımcı özellikle küçük yaşlardaki bireylere çevreye yönelik birtakım becerileri kazandırmanın oldukça zor olduğunu, çevre derslerinde yapılan örnek uygulamaların bunu daha kolay ve pratik hale getirdiğini şöyle ifade etmiştir: *“Çevremizi koruyabiliriz başta çevre dersleriyle çünkü okul öncesi çağıdaki bir çocuğa yap denildiğinde yapmaz ama derslerle örnek olarak yaptırabiliriz bazı şeyleri ya o yönden önemli”* (K20). K10 kodlu katılımcı ise çevre derslerinin önemini ifade ederken bu derslerin nasıl olması gerektiğine de değinmiş ve öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmesine imkân veren etkinliklerle desteklenen çevre derslerinin çevresel becerileri davranışlara aktarma ve hayata geçirme noktasında önemli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Uygulamalı yapmanın öğrencinin yaparak yaşayarak öğrenmesinde çok etkili olduğunu düşünüyorum. Çünkü sadece teorik olarak gördüğü bir şeyi uygulamaya ve pratiğe dökemeyebilir ama uygulamalı bir ders olursa eğer öğrenci onu hayatına entegre edebilir ve bu sayede etkin bir öğrenme sağlamış oluruz...” (K10).

Çevreci Örgütlerle İlgili Görüşler

Çevreyle ilgili görüşler temasının üçüncü kategorisi (kodu) olan Çevreci Örgütlerle İlgili Görüşler kategorisi altında, çevreyle ilgili bilinen örgütler, çevreci örgütlere üye olma durumu, çevreci örgütlere üye olmama nedenleri, çevreci örgütlere üye olmanın faydaları, çevreci örgütlerde gerçekleştirilen faaliyetler, çevreci örgütlerde gerçekleştirilebilecek faaliyetlere ilişkin öneriler ile ilişkili bulgular kategorilendirilerek sunulmuştur (Şekil 1).

Çevreyle ilgili bilinen örgütler

Katılımcılara çevre ile ilgili bildiği örgütler sorulduğunda katılımcıların büyük bir bölümü (f=27) TEMA'yı (Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı) ifade etmiştir. GREENPEACE (Yeşil Barış) katılımcıların çevreyle ilgili ifade ettiği kurum ve kuruluşlar arasında ikinci sıradadır (f=15). Üçüncü sırada ise ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı) yer almaktadır (f=8). Yine WWF (Dünya Doğayı

Koruma Vakfı) (f=5), ÇEVKO (Çevre Koruma ve Ambalaj Atıklarını Değerlendirme Vakfı) (f=5), Doğa Derneği (f=3), AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) (f=2), Doğa Koruma Derneği (f=2), TTKD (Türkiye Tabiatını Koruma Derneği) (f=2), TURMEPA (Deniz Temiz Derneği) (f=2), Yeşilay (Türkiye Yeşilay Cemiyeti) (f=2), UNICEF (Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu) (f=1), ÇEKOV (Çevre Koruma Vakfı) (f=1), SUYADER (Sürdürülebilir Yaşam Derneği) (f=1), TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) (f=1), UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) (f=1) katılımcıların çevreyle ilgili kurum ve kuruluşlara ilişkin verdiği örnekler arasındadır (Şekil 1).

Katılımcıların çevreyle ilgili bilinen örgütler alt kodunda yer alan ifadeleri incelendiğinde, başlıca amacı çevreci faaliyetler yürütmek olmayan Yeşilay, UNICEF, UNESCO gibi kuruluşların da söylendiği görülmektedir. Katılımcılara bu durumun nedeni sorulduğunda, bu tür kuruluşların esas amacının çevreyi koruma olmasa da yaptığı etkinlik ve faaliyetlerle çevreyi korumaya da katkıda bulunmaları gerekçe gösterilmiştir. Örneğin K6 kodlu katılımcıya göre çevre, kültürel bir yönü de olan ortamdır. UNESCO, kültürel miras değerleri ve milli parkları koruma altına alma gibi faaliyetleriyle çevre korumaya da hizmet etmektedir. Bu nedenle kültürel çevreyi koruma örgütü olarak değerlendirilebilir:

“UNESCO olabilir sanırım, çünkü milli parkları koruma altına alıyor (...) Kültürel miras da çevreye dahildir diye düşünüyorum (...) Kültürel miras olarak ben çevreyi de bir kültür, kültürü de bir çevresel faktör olarak görüyorum (...) Kültürel çevreyi koruma örgütüdür” (K6).

Yeşilay’ı yanıt olarak veren bir diğer katılımcıya göre ise, çevreci örgütler kadar olmasa da Yeşilay’da da doğayı korumaya yönelik etkinlik ve faaliyetler yapılmakta ve çevre korumaya katkı sağlanmaktadır. Bu nedenle Yeşilay, çevreci örgütler arasında değerlendirilebilir:

“Yeşilay, TEMA (...) Yeşilay’a üyeyim (...) Şöyle tamamen çevreye yönelik diyemem, TEMA gibi mesela diyemem. Bağımlılıkla mücadele vesaire de var işin içinde ama biz de doğayı korumak için elimizden geldiği kadar etkinlikler yapıyoruz (...) Kuruluş amacı çevre korumaya yönelik olmayan bir topluluktan bahsediyoruz ve çevre ile ilgili etkinlikler yapıyorlar” (K9).

Çevreci örgütlere üye olma durumu

Çevreci örgütlerle ilgili görüşler kategorisi altında yer alan bir diğer alt kod ise Çevreci Örgütlere Üye Olma Durumu alt kodudur. Katılımcılara herhangi bir çevre örgütüne üye olup olmadıkları sorulmuş ve elde edilen cevaplar bu alt kod altında sıralanmıştır (Şekil 1). Katılımcılara çevre ile ilgili bir örgüte üye olup olmadıkları sorulduğunda 10 katılımcı TEMA’ya, 1 katılımcı ise Yeşilay’a (Katılımcı Yeşilay’ı bir çevre örgütü olarak gördüğünü kendi gerekçeleriyle birlikte ifade etmiştir) üye olduğunu söylemiştir. Eldeki veriler, görüşmeye katılan toplam katılımcı sayısına (n=28) bakıldığında katılımcıların neredeyse üçte birinin herhangi bir çevre örgütüne üye olmadığı anlamına gelmektedir.

Çevreci örgütlere üye olmama nedenleri

Çevreci örgütlerle ilgili görüşler kategorisi altında yer alan bir diğer alt kod ise Çevreci Örgütlere Üye Olmama Nedenleri alt kodudur (Şekil 1). Katılımcıların neredeyse üçte birinin herhangi bir çevre örgütüne üye olmaması dikkat çekmiş ve katılımcılara neden herhangi bir çevre örgütüne üye olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların önemli bir bölümü çeşitli nedenlerden dolayı çevreci örgütlere karşı güven problemi yaşamaktadır. Örneğin bu konuya ilişkin bir katılımcı *“Çünkü onlar çok samimi gelmiyor bana” (K7)* diyerek çevreci örgütleri samimi bulmadığını ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı ise çevreci örgütleri ve yaptıkları faaliyetleri inandırıcı bulmadığını şu şekilde dile getirmiştir:

“Çünkü ne bileyim bana çok gösteriş gibi geliyor açıkçası. Ya ne bileyim çok gerçekçi gelmiyor çoğu şeyi. Yani mesela bin yapıyorlarsa, yüzde doksanı yalan geliyor bana (...) küçük şeyler yapıyorlar hani, onları sanki böyle çok büyük bir işmiş gibi gösteriyorlar” (K5).

Katılımcıların çevreci örgütlere üye olmamaları hususunda belirttikleri bir diğer neden ise zaman ve imkân eksikliğidir. Katılımcıların önemli bir bölümü bu durumun, ilgisizliklerinden değil, zaman ve imkân eksikliğinden kaynaklandığını, aslında üye olmak istediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin bu konuya ilişkin düşüncelerini bir katılımcı *“Üye olmamamın sebebi şu an için uygun ortam ve zamanın olmayışı...” (K10)* şeklinde ifade etmiş, bir başka katılımcı ise *“Sanırsam vakit ve sürem kullanımıyla alakalı birazcık da bu tamamen ilgisizlikten dolayı değil, sadece uygun bir vakit ayarlayamıyorum. O yüzden üye değilim” (K27),* diyerek aktarmıştır.

Bazı katılımcılar ise kendilerini bu konuda yeterince hazır hissetmediklerini, çevre örgütlerine üye olsalar dahi yeterince fayda sağlayamayacaklarını düşündüklerini ve bu nedenle üye olmadıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin K15 kodlu katılımcının bu konudaki ifadeleri şöyledir:

“Şu an için hocam açıkçası kendimi tam buna hazır hissetmiyorum. Hani bakıldığında ne verebilirim diye düşündüğüm zaman çok bir şey verebileceğini düşünmüyorum (...)” (K15).

K27 kodlu katılımcı da aslında doğayı sevdiğini, bu konuda üzerine düşenleri yapması gerektiğinin farkında olduğunu ve çevre kuruluşuna üye olmak istediğini ancak çevre konusundaki eğitimini tamamladıktan sonra bu hususta harekete geçeceğini şöyle ifade etmiştir:

“İleride düşünüyorum (...) Şu an doğa temelli eğitim alıyorum o yüzden. Hani bunun meyvesini alıp birkaç çevre kuruluşuyla veya ne bileyim, sivil toplum kuruluşuyla devam etmek istiyorum. Çünkü doğayı seviyorum (...) O yüzden bunun için de benim üzerime düşeni yapmam lazım...” (K27).

K11 kodlu katılımcı ise çevre örgütlerinin kendilerini tanıtmaya ve üye olma konusunda ikna etme noktasında eksik kalmaları nedeniyle üye olmadığını şöyle aktarmıştır:

“(...) Çok fazla etkinlik göstermediler olma konusunda bize çok fazla bu konuda teşvik edilmedik (...) bir şey yapmadı bu yüzden üye olamadım” (K11).

Bazı katılımcıların ise çevre konusunda bireysel olarak veya çevre örgütüyle birlikte bir şeyler yapmak için üye olmayı gerekli görmedikleri anlaşılmıştır. Katılımcılar üye olmasalar da bireysel olarak bir şeyler yaptıklarını veya çevre örgütüyle birlikte yapılan etkinliklere katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda görüş bildiren K8 kodlu katılımcıya ait ifadeler şu şekildedir:

“Üye değilim ama zaman zaman çalışmalarını takip ediyorum (...) Yani elimden geldiğince hani tam net içerisinde aktif şekilde bulunamasam bile hani verilen yönergeleri takip etmeye çalışıyorum” (K8).

Çevreci örgütlere üye olmanın faydaları

Çevreci örgütlerle ilgili görüşler kategorisi altında yer alan bir diğer alt kod ise Çevreci Örgütlere Üye Olmanın Faydaları alt kodudur (Şekil 1). Çevreyle ilgili herhangi bir örgüte üyeliği bulunan katılımcılara bu tür bir örgüte üye olmanın ne gibi faydaları olduğu sorulduğunda katılımcıların büyük bir bölümü bu tür bir örgüte üye olmanın sürdürülebilir bir çevre için gerekli olan çevre bilincini kazandığını vurgulamıştır. Örneğin bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini *“Çevre bilinci açısından bana bir şeyler daha kattığına inanıyorum...” (K1)*, şeklinde ifade etmiştir. Çevre örgütüne üye olmanın çevre bilincine katkı sağladığını düşünen bir diğer katılımcıya ait ifadeler ise şu şekildedir:

“Bu şekilde kuruluşlara üye olanlar doğanın bilincinde olur. Yani dünyanın değerini bilir, her şeyin değerini bilir, israfı karşı olur, tasarruflu olur, tutumlu olur. Bu şekilde dünyanın ve evrenin ömrü uzar ve gelecek nesillere daha temiz bir dünya bırakabiliriz” (K23).

Bazı katılımcılar ise çevre konusunda birtakım bireysel faaliyetler yapmaktansa bir toplulukla birlikte bir şeyler yapmanın çevre sorunlarına karşı daha etkili olacağını düşündüklerini ve bu nedenle üye olduklarını ifade etmiştir. Örneğin K9 kodlu katılımcı bu konudaki düşüncelerini *“Yani bireysel olarak yaptığınız bir şey dense, bir toplulukla birlikte yapılan etkinlikler çok daha büyük ses getiriyor (...) etkisi daha uzun süreli ve daha büyük oluyor”* şeklinde ifade ederek çevre örgütleriyle birlikte yapılan etkinliklerin daha etkili olduğu üzerinde durmuştur. Benzer şekilde K16 kodlu katılımcı da çevre korumaya yönelik yapılması gerekenlerin bir bireyin tek başına üstesinden gelmesinin mümkün olmayan şeyler olduğunu ve bu nedenle bir çevre örgütüne üye olunursa yapılanların daha etkili olacağını belirtmiştir:

“(...) Doğayı korumak sadece benim görevim değil. Doğayı korumanın görevinin bütün insanlara ait olduğunu orada daha iyi hissediyorum ve birlikte daha iyi işler yapabileceğimizi düşünüyorum. Sonuçta bu tek bir insanın yapacağı ile olacak bir iş değil...” (K16).

Çevre örgütlerine üye olmanın faydalarına yönelik düşüncelerini bildirirken konunun duygusal yönüne değinen katılımcılar da vardır. Bu gruptaki katılımcılara göre bir çevre örgütüne üye olmak mutlu hissettiren ve keyif veren bir durumdur. Örneğin K20 kodlu katılımcı bir çevre örgütüne üye olmanın kendisine sağladığı faydaları üye olduğu çevre örgütünde yaptığı etkinliklerden yola çıkarak *“Toprakla uğraşmayı seviyorum. İnsan üstündeki kötü enerjileri attığını düşünüyorum. Hiç yoktan gidip bir toprağa, bir canlıya dokunmak çok güzel bir şey beni rahatlatıyor...”* şeklinde ifade ederek bu durumun kendisini psikolojik açıdan rahatlattığını belirtmiştir. Başka bir katılımcı da duruma ilişkin *“Kuruluşun içinde olmak ve o faaliyetlere elinizden geldiğince katılmak manevi açıdan çok rahatlatıyor...” (K24)* demiştir. Benzer şekilde bir diğer katılımcı da çevre örgütüne üye olup kendisi gibi düşünen insanlarla birlikte bir şeyler yapmanın vicdanını rahatlattığını ve kendisini iyi ve keyifli hissetmesine neden olduğunu şu sözlerle aktarmıştır:

“(...) İşte bunlar gerçekten yani insan vicdanını rahatlatan, insanı iyi hissettiren olaylar (...) Bana kattığı diğer bir şeyse yani sizin gibi düşünen insanlarla beraber olduğunuz, onlarla bir arada olduğunuz zaman gerçekten çok huzurlu hissediyorsunuz. Orada da tıpkı benim gibi düşünen (...) insanlarla bir arada olmak gerçekten keyif verici” (K2).

Diğer bazı katılımcılar ise bir çevre örgütüne üye olmanın kendilerini sosyalleştirdiğini ve sosyalleşme ve grupla bir şeyler yapma anlamında faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda görüş bildiren bir katılımcıya ait ifadeler şu şekildedir:

“(...)Topluluktaki insanları kaynaştırma bakımından bazı sosyal faaliyetler yapılıyor, bunlardan ben şahsen çok memnunum. Sosyal anlamda fayda sağlıyor” (K4).

Çevreci örgütlerde gerçekleştirilen faaliyetler

Çevreci örgütlerle ilgili görüşler kategorisi altında yer alan bir diğer alt kod ise Çevreci Örgütlerde Gerçekleştirilen Faaliyetler alt kodudur (Şekil 1). Katılımcılar çevreci örgütlerde ağaç dikme, çöpleri temizleme, çevre konulu toplantılar, sosyokültürel etkinlikler ve yardım faaliyetleri yaptıklarını ifade etmiştir. Konuyla ilgili görüş bildiren bir katılımcıya ait ifade şu şekildedir:

“(...) Konya’da ağaçlandırma çalışmalarına katıldık okulumuzdaki çöp birikintilerinin toplanmasına yardım ediyoruz (...) yardım faaliyetlerimiz oluyor...” (K2).

Çevreci örgütlerde gerçekleştirilebilecek faaliyetlere ilişkin öneriler

Çevreci örgütlerle ilgili görüşler kategorisi altında yer alan bir diğer alt kod ise Çevreci Örgütlerde Gerçekleştirilebilecek Faaliyetlere İlişkin Öneriler alt kodudur (Şekil 1). Katılımcılara bir çevreci örgütte söz sahibi biri olmaları durumunda neler yapacakları sorulmuştur. Ders-eğitim-bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler, çevre temizleme etkinlikleri, kanun-yaptırım-ödül vb. uygulamalar, ağaç dikme etkinlikleri, çevreyi koruma faaliyetleri, seminer-panel-sempozyum vb. düzenleme, tanıtım faaliyetleri, resmi makamları bilgilendirme ve yönlendirme toplantıları, yürüyüş-eylem-gösteri vb., bilimsel projeler hazırlama, kurum-kuruluşun çevreye hizmet etmesini sağlama, yardım-bağış vb. faaliyetleri, saha çalışmaları ve çevre sorunlarının tespiti katılımcıların ifade ettiği öneriler arasındadır.

Katılımcılar çevreci örgütlerde ders-eğitim ve bilinçlendirmeye yönelik faaliyetlerin yapılması gerektiğini yoğun olarak ifade etmişlerdir (Şekil 1). Katılımcılara göre çevreci örgütlerde yapılacak işlerin başında, çevreye yönelik ders-eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri yer almalıdır. Çünkü insanlar bu konuda eğitilmez ve bilinçlendirilmezse çevre ne kadar temizlenirse temizlensin, cezalar ne kadar fazla olursa olsun yapılanların hiçbirisi etkili olmayacaktır. Örneğin bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“(...) Özellikle eğitim ya eğitim konusu hani bilinç konusu çok önemli. Çünkü istediğiniz kadar doğayı temizleyin, denizi temizleyin işte sahilleri temizleyin eğer o söz konusu toplumda bir bilinç yoksa o temizlediğiniz şeyler günü kurtarmaya yönelik oluyor (...) o yüzden hani işin aslında köküne, sorunun kaynağına ulaşmak lazım. Ben eğitimden, çevre bilincinin kazandırılmasından geçtiğine inanıyorum (...) Hani cezai yükümlülükler getirebilirsiniz, biraz caydırıcı kurallar getirirsiniz. Eğitimle birlikte bu kuralların hani uygulanması biraz da etkili verimli olabilir” (K26).

Bazı katılımcılar bu tür kuruluşlarda çevreye yönelik ders-eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerinin nasıl yapılması gerektiğine de değinmişlerdir. Bu hususta verilen eğitimin sadece teorik eğitimle kalmaması gerektiğini, insanların yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine imkân veren, ilgi çekici ve keyif verici eğitim-öğretim etkinlikleriyle desteklenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneğin bir katılımcı bu hususta şöyle demiştir: *“(...) Önce teorik eğitim sonrasında yoğun bir uygulamalı eğitim şeklinde ağaç dikimleri olsun, atık yönetim tesisleri olsun, su arıtma tesisleri bu şekilde hep geziler düzenlerdim” (K10).*

Benzer şekilde verilecek eğitimlerin öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine imkân veren, ilgi çekici ve keyif verici etkinliklerle desteklenmesi gerektiğini belirten bir diğer katılımcı konuya oldukça farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre bu tür kuruluşlarda yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri klasik eğitim materyalleriyle gerçekleştirilen bir eğitim olarak sınırlı kalmamalı, sanal gerçeklik teknolojileri gibi yeni teknolojiler de kullanarak insanların öğrendikleri şeyleri içselleştirmelerine imkân sağlamalıdır. Katılımcı bu durumu bir örnek üzerinden şöyle anlatmıştır:

“(...) İnsanları yapay bir ortamda çevre kirlenirse, hani elektrik o neydi onun adı üç boyutlu olarak bunu görebiliyoruz, yapay bir ortam oluşturuyoruz (...) Aslına bakarsanız bunu faal olarak insanla içselleştirmesi gerektiğini düşünüyorum (...) Yani çevreyi korumayı insan içselleştirmeli. Yani ben sadece eğitim alarak çevrenin farkında olamam ama bunu yaşamam gerekiyor, deneyimlemem gerekiyor. O yüzden de en küçük üyelerimizden en yetişkin üyelerimize kadar yaş aralığı fark etmeksizin bu deneyimi yaşatırım, açıkçası” (K21).

Çevreci örgütlerde yapılan eğitim ve öğretime yönelik faaliyetlerin büyük kitlelere hitap etmesi gerektiğini bu nedenle sosyal medya ve kitle iletişim araçları gibi araçların da kullanılması gerektiğini ifade eden katılımcılar da vardır. Örneğin K8 kodlu katılımcı bu durumu şöyle izah etmiştir:

“(...) Organizasyonların aslında ilk olarak büyük kitlelere hitap etmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bunu bir kişi, iki kişi yaparak değil, herkesin yapabileceği şekle getirmemiz gerekiyor (...) Bu yüzden reklamlar, sosyal medya günümüzde çok çok önemli (...) Sosyal medyaysa sosyal medya, kitaplarsa kitaplar dergiyse dergi. Hani insanların bizi görebileceği bir yerde olmamız gerektiğini düşünüyorum (...) Tabi aynı şekilde televizyon için de medya araçlarıyla da” (K8).

Katılımcıların çevreci örgütlerde yapılması gerektiğini ifade ettikleri bir diğer faaliyet ise çevreyi temizleme etkinlikleridir. Örneğin K1 kodlu katılımcı *“Mesela gruba üye arkadaşlarımızı toplayıp herhangi böyle çok pis gördüğümüz bir çevreyi temizlemeye gidebiliriz...”* diyerek çevre kuruluşlarında çevreyi temizlemeye yönelik faaliyetlerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcıların çevreci örgütlerde yapılması gerektiğini ifade ettikleri bir diğer faaliyet kanun-yaptırım-ödül benzeri uygulamalardır. Örneğin K16 kodlu katılımcı *“Ambalaj konusunda bazı katı kuralları getirebilirim. Geri dönüşüm kutusu konusunda yasalarla işte. Mesela bu katı kuralları nasıl olur; yasalar aracılığıyla olur...”* diyerek atık ve geri dönüşüm ile ilgili çevre kanunlarında düzenleme ve cezai yaptırımların getirilebileceğini ifade etmiştir. Katılımcıların bazılarına göre ise kanunlar aracılığıyla cezai yaptırımlar uygulamak tek başına yeterli değildir. Cezai yaptırımların yanı sıra çeşitli ödül ve teşvikler ile insanlar çevre konusunda duyarlı olmaya teşvik edilmelidir. Bu hususta görüş bildiren bir katılımcıya ait ifade şu şekildedir:

“Dediğim gibi en başta özellikle kanun yasa konusunda hani insanları (...) cezalandırmanın yanında ödüllendirme sistemi de koyardık (...) Mesela bir pil atarsın geri dönüşüm kutusuna sana bir şeker verir küçük, hani bu çocuk için çok güzel bir motivasyon olur. Hem ceza sistemini hem de ödül sistemini bir arada kullanırdım” (K15).

Katılımcılar bunlara ek olarak seminer-panel-sempozyum vb. düzenleme, çevreyi koruma faaliyetleri, tanıtım faaliyetleri, resmi makamları bilgilendirme ve yönlendirme toplantıları, yürüyüş-eylem-gösteri vb. düzenleme, saha çalışmaları, bilimsel proje hazırlama, kurum-kuruluşun çevreye hizmet etmesini sağlama, yardım-bağış ve benzeri faaliyetler, çevre sorunlarının tespiti gibi faaliyetlerin de yapılabileceğini önermiştir. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Çevre korumayla ilgili uzman kişiler okula veya kurumun olduğu yere getirtilip insanlara konferans verdirilebilir, bir konuşmacı getirilip bilgilendirme yapılabilir” (K12),

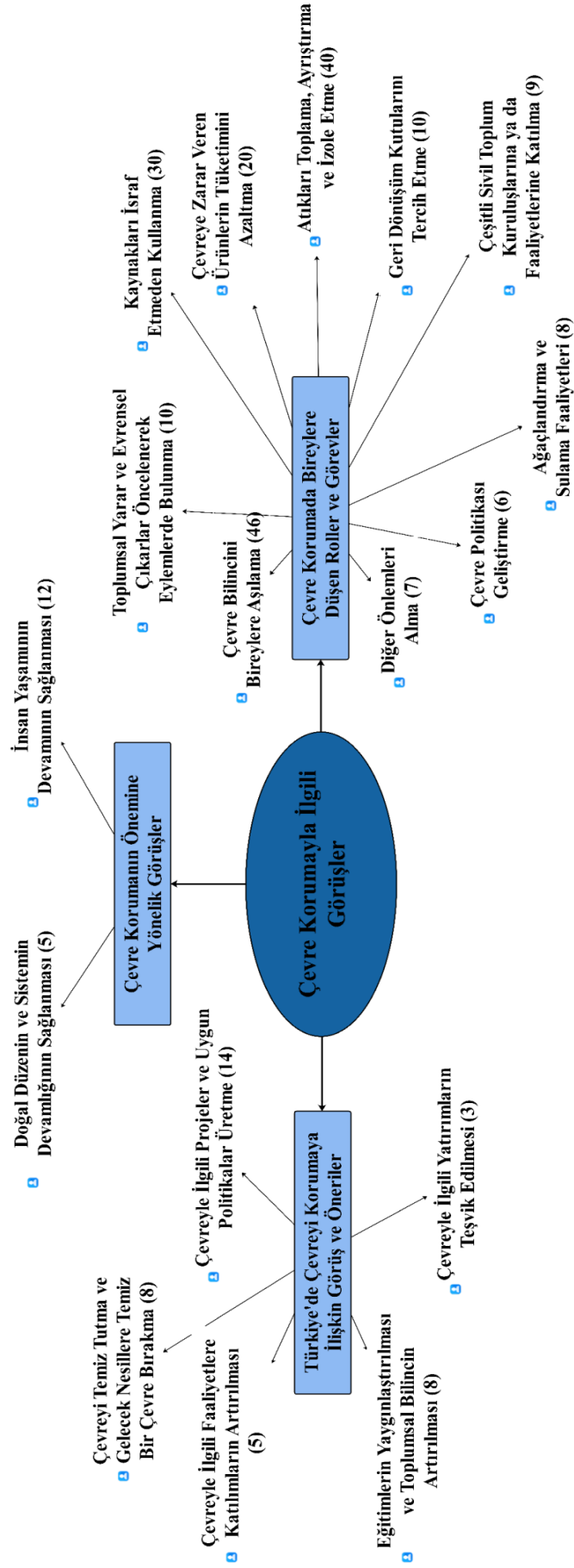
“(...) Devlet büyüklerimizle de mesela bunlar için görüşmeler yapar ve onların da halkın görebileceği şekilde birkaç etkinliğe organizasyona bir şekilde gelmesini sağlayarak, onların da bir yol göstericiliği ile halkın da teşvik edilmesinin mümkün olabileceğini düşünüyorum” (K8),

“(...) Haftada bir kere olsun iki haftada bir kere olsun doğaya gidip çöp toplardık daha çok eylemselliğe odaklanırdım (...) büroda durmak yerine insanların doğaya, doğada çalışmalarını isterdim” (K7),

“Yeni projeler üretirdim. Devletimize TÜBİTAK aracılığıyla bu projeleri sunardım” (K3).

Çevre Korumayla İlgili Görüşler

Görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle oluşturulan ikinci tema Çevre Korumayla İlgili Görüşler temasıdır. Bu tema altında çevre korumanın önemine yönelik görüşler, çevre korumada bireylere düşen roller ve görevler, Türkiye’de çevreyi korumaya ilişkin görüş ve öneriler adlı üç kategori (kod) oluşturulmuş ve her kategorinin altında ilgili alt kodlara yer verilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2: Çevre Korumayla İlgili Görüşler Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Çevre Korumanın Önemine Yönelik Görüşler

Çevre korumayla ilgili görüşler temasının ilk kategorisi (kodu) olan Çevre Korumanın Önemine Yönelik Görüşler kategorisine bakıldığında katılımcıların bu kategori altında, insan yaşamının devamının sağlanması ve doğal düzenin ve sistemin devamlılığının sağlanması alt kodlarıyla çevreyi korumanın niçin önemli olduğunu ifade etmişlerdir (Şekil 2).

İnsan yaşamının devamının sağlanması

Katılımcılara çevreyi korumanın niçin önemli olduğu sorulduğunda, İnsan Yaşamının Devamının Sağlanması alt kodunu yoğun bir şekilde vurguladıkları görülmektedir (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılar, çevreyi korumanın diğer canlıların yaşamları için öneminden ziyade özellikle insan hayatı üzerindeki etkisi ve önemi üzerinde durmuşlardır. Katılımcılara göre, çevreyi korumak insan yaşamının var olabilmesi ve devamlılığının sağlanabilmesi için oldukça önemli ve gereklidir, insan dışındaki doğal hayat insan olmasa da var olan bir durumdur, insan bilhassa kendi hayatı için çevreyi korumalıdır. Örneğin bir katılımcı çevreyi korumanın önemine ilişkin “(...) Çevreyi korumak, yaşamı korumaktır. Yaşamı korumak için de çevremizi korumalıyız” (K2), diyerek çevreyi korumayı insan yaşamını korumakla eşdeğer tutmuştur. Bu hususta görüş bildiren bir diğer katılımcıya ait ifadeler ise şu şekildedir:

“(...)Biz bir doğada yaşıyoruz ve insan olmadan da doğa, doğal çevre hayatını devam ettirebilir. Ama doğal çevre olmadığı sürece insanın hayatını devam ettirebilmesi çok çok zor (...) bir bakıma çevrenin iyi olma durumu bizi etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi” (K8).

Doğal düzenin ve sistemin devamlılığının sağlanması

Katılımcıların çevreyi korumanın niçin önemli olduğunu belirtirken vurguladığı bir diğer alt kod ise Doğal Düzenin ve Sistemin Devamlılığının Sağlanması alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevreyi korumak yalnızca insan hayatı için değil, insan başta olmak üzere yeryüzünde yaşayan bütün canlıların yaşamlarının devamlılığının sağlanması için oldukça önemli ve gereklidir. İnsan da diğer canlılar gibi doğada hâlihazırda var olan bir sistem ve düzenin bir parçası olarak dünyadaki yerini almıştır. Mevcut düzen ve sistemin devamlılığı için çevreyi korumak zaruridir. Bu konuda görüş bildiren bir katılımcıya ait örnek ifade şu şekildedir:

“Çevreyi korumak gayet önemlidir. Çünkü insanla çevre sürekli bir karşılıklı etkileşim halindedir (...) Yine zaten doğal olarak zaten işleyen bir sisteme müdahale ettiğimiz için ve o sistemin parçası olarak yaşadığımızdan onu korumamız gayet önemlidir” (K11).

Çevre Korumada Bireylere Düşen Roller ve Görevler

Çevre korumayla ilgili görüşler temasının ikinci kategorisi (kodu) olan Çevre Korumada Bireylere Düşen Roller ve Görevler kategorisine bakıldığında katılımcıların bu kategori altında, çevre bilincini bireylere aşılama, atıkları toplama, ayrıştırma ve izole etme, kaynakları israf etmeden kullanma, çevreye zarar veren ürünlerin tüketimini azaltma, geri dönüşüm kutularını tercih etme, toplumsal yarar ve evrensel çıkarlar öncelenerek eylemlerde bulunma, çeşitli sivil toplum kuruluşlarına veya faaliyetlerine katılma, ağaçlandırma ve sulama faaliyetleri, çevre politikası geliştirme ve diğer önlemleri alma alt kodlarıyla çevreyi korumada bireylere düşen görev ve sorumlulukları ifade ettikleri görülür (Şekil 2).

Çevre bilincini bireylere aşılama

Katılımcılara çevreyi korumada bireylere düşen rollerin neler olduğu sorulduğunda Çevre Bilincini Bireylere Aşılama alt kodunu yoğun bir şekilde vurguladıkları görülmektedir (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevre bilincini bireylere aşılama, bireylerin çevre sorunlarının nedenlerini anlamalarına ve davranışlarını buna göre şekillendirerek çevresel farkındalığına sahip olmalarına imkân sağlar. Bu nedenle çevre bilincini bireylere aşılama çevreyi koruma konusunda yapılacakların en başında gelmelidir. Bireylere çevre konusunda gerekli bilinç aşılanarak bu bilinç nesilden nesile aktarılmalıdır. Örneğin K10 kodlu katılımcı bu hususta “(...)Yaşadığımız çevre ve şehrimiz konusunda komşumuz olsun, iş arkadaşlarımız olsun bu konularda onları da bilinçlendirmemiz gerekiyor” demiş, K6 kodlu katılımcı ise “Öncelikle bilinçlenmek (...) Ne bileyim bir kumsala gidip çöp toplamak ya da ışıkları kapatmak (...) Bunlar illaki önemlidir ama bunlardan ziyade bilinçlendirme çalışmaları yapmak, yani insanlara aslında o ışığı niçin kapatmaması gerektiğini ya da niçin kapatması gerektiğini öğretmek mesele diye düşünüyorum” diyerek her şeyden önce insanları bilinçlendirmekle ve niçin öyle davranması gerektiğini öğretmekle başlanması gerektiğini ve bilinçli bir bireyin kendisini ve çevresini düşünerek çevreye zarar vermeyeceğini ifade etmiştir:

“Çevre bilincine sahip bir insan (...) çevresini düşünebilen, çevresindeki insanları düşünebilen (...) sadece insanları değil o yaşam alanında bulunan hayvanları bitkileri bütün canlı organizmaları düşünebilen (...) kendisinin geleceğini veyahut çocuklarının neslini, çevresini (...) çocuklarının büyüyeceği ortamı da düşünür ve aslında çevreye zarar verecekse bile vermekten vazgeçer” (K6).

Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcıların düşünceleri benzerdir. Çevre konusunda bilince sahip olmayan bir insanın aslında çevreye karşı yaptığı zararlı davranışların farkında olmadığını, ona çevre hakkında bir şeyler söylene, tavsiye edilse dahi anlamsızca sorgulayacağını ve reddedeceğini bu nedenle öncelikle çevreye yönelik bilincin aşılması gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin K5 kodlu katılımcı “Bir kere çevrenin ne kadar önemli olduğunu insanlara anlatmamız lazım, yani bilmeyen insanlara (...) Farkında olduğunu bilmeyen insan var, denize bir sürü atık atan insanlar var, sigara izmaritlerini atan insanlar var” diyerek aslında insanların yaptıklarının farkında olmadıklarını, bu nedenle çevre bilincini insanlara aktarmak gerektiğini belirtmiş, K9 kodlu katılımcı bu durumun nedenini “Her şeyin farkında olup hiçbir şey yapmamak tabii ki önemsiz ama bilinçsiz bir insana da suyu boşaltma diyemezsin. Neden? diye sorar. Anlatamazsınız yani bilinçsiz insana doğanın güttide yok olduğunu” şeklinde açıklayarak çevreye yönelik bilince sahip olmayan bir bireyin kendisine söylenen her şeyi reddedeceğini bu nedenle öncelikle çevre bilinci kazandırılması gerektiğini belirtmiştir.

Çevre bilincinin bireylere aktarılması gerektiği konusunda görüş bildiren bazı katılımcılara göre, bu bilinci bireylere aktarmak için anlatmak yeterli değildir. Çevre bilincini bireylere tam olarak aktarmak ve aşmak için söylenen şeyleri bireylerin kendilerinin de yaparak örnek olmaları, bir rol model olmaları gerekmektedir. Örneğin K24 kodlu katılımcı bunu şöyle ifade etmiştir: “(...) Öncelikle bireysel olarak başlayabiliriz. Çünkü bizim çevremize en fazla katkı sağlayabileceğimiz şeyler rol model olmak. Önce kendimizi değiştirmeliyiz çünkü (...) başkalarına öğüt verip kendimiz yapmazsak bu bir şey kazandırmaz” (K24).

Bazı katılımcılar çevre bilincinin bireylere aktarılması gerektiğini ifade ederken kendilerinin de günlük hayatlarında bu duruma yönelik bazı davranışlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar çevreye zararlı davranışlar gösteren insanları gördüklerinde uyardıklarını “Hani gerektiğinde insanları gördüğüm zaman çevreye çöp atan ya da ne bileyim böyle zararlı şeyler yapan, onları uyarıyorum (...)” (K12, K15, K18, K26), şeklinde ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise çevresini bilgilendirdiğini, “Mesela ailem dediğim gibi bilinçli olmadığı için annemlere anlatıyorum. Anne bunları bu şekilde geri dönüştürebiliriz ve evde geri dönüştürülecek bir şey varsa hani bunları bu şekilde atabiliriz şeklinde bilgilendiriyorum” (K8, K17), diyerek ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise kendilerini geliştirmeye çalıştıklarını “(...) Bazen bir şeyler okumaya çalışıyorum. Hani bilincim artar diye” (K14, K17), şeklinde ifade etmişlerdir. Bu husustaki düşüncelerini aktarırken stajyer olduğunu ve derslerinde öğrencilere çevre bilincini kazandırmaya yönelik etkinlikler yaptığını, çevresindeki insanlarla çevresel konular üzerine tartıştığını ve çevresine örnek olduğunu aktaran bazı katılımcılar da vardır. Bir katılımcıya ait örnek bir ifade şöyledir:

“Onlara bu konulardan bahsederek mesela yerlere çöp atmamaları gerektiğini, işte gelecek nesiller için su israfı yapmaması, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için böyle birkaç sözle ya da videolarla onların neleri yapıp yapmaları gerektiğini onlara göstermeye çalışıyorum” (K3).

Atıkları toplama, ayrıştırma ve izole etme

Katılımcılara çevreyi korumada bireylere düşen rollerin neler olduğu sorulduğunda vurguladıkları bir diğer konu Atıkları Toplama, Ayrıştırma ve İzole Etme alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevreyi korumak için çevreye zarar verebilecek her çeşitten atığı-çöpü gelişigüzel doğaya bırakmamak, gerekli ayrıştırma ve izole kurallarına uyarak çöp kutusu gibi atık toplama yerlerine bırakmak gerekmektedir. Katılımcılar bununla da sınırlı kalınmamasını doğada hâlihazırda bulunan atıkların toplanması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu hususta görüş bildiren katılımcılar özellikle belli başlı noktalar üzerinde önemle durmuşlardır. Örneğin K12 kodlu katılımcı en başta çevreyi temiz tutmak gerektiğini “(...) Çevremizi en başta tabii ki temiz tutmalıyız” (K12), şeklinde ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise çöpleri yerlere atmamak gerektiğini “En basitinden yere çöp bile atmazsak bunu, çok güzel çevreyi korumuş oluruz” (K5, K19, K20, K24), diyerek dile getirmişlerdir. Çöpleri ayrıştırarak çöp kutusuna atmak gerektiğini ifade eden bazı katılımcılara ait doğrudan alıntılar ise şöyledir:

“İşte çöplerimizi ayrıştırarak atmak vesaire bunların olabileceğini düşünüyorum” (K8),

“(...) Çöpe çöp atmak falan. Onlar tabii ki yapılması gereken şeyler. Çünkü insanları görüyoruz. Kimse bunun şeyi farkında değil, eline geldiğini yere atıyor yani” (K24).

Çöp atma konusuna değinen katılımcılardan bazıları bu sorunu yalnızca basit bir problem olarak değerlendirmemiştir. Örneğin K20 kodlu katılımcı yerlere çöp atma sorununu yediden yetmişe toplumun her kesiminden bireyin katkıda bulunduğu kanayan bir sorun olarak gördüğünü şu şekilde dile getirmiştir: “En başta yerlere çöp atmamak diyebilirim. Çünkü yediden yetmişe hepimizin en büyük sorunu kaç yaşında olursak olalım yani çevreye çok zarar veriyoruz. Elimizdeki çöpü çöp kutusuna atmaktan bile aciz bir toplumuz. Bu kanayan yaramız diyebilirim” (K20).

K15 kodlu katılımcı da gelişigüzel bir şekilde doğaya bırakılan çöplerin, doğadaki ayrışma süresinin oldukça uzun zaman aldığını ve topraktan, ağaca, havaya kadar birçok şeyi kötü bir şekilde etkilediğini şu şekilde aktarmıştır:

“Çöpler hani bakıldığında, doğada yıllarca sürüyor çözülmesi. Hayır; bu da doğaya, toprağa bir süre sonra zarar veriyor. Ne bileyim o toprak bir süre sonra kirlenmeye zehirlenmeye başlıyor (...) Toprakta çıkan şeyler ağaca da zarar veriyor. Bu da çevre kirliliğine yol açıyor...” (K15).

Çevreyi korumak için bireylere düşen görev ve sorumlulukları ifade ederken az önce bahsedilen hususlardan farklı olarak atık yağları suya karıştırmamak ve plastik atıkları doğaya atmamak gerektiğini belirten katılımcılar da vardır. Bu katılımcılara ait ifadelerden bazıları şöyledir:

“Neler yapmalıyız, kısaca çevreyi aslında temiz tutmalıyız, plastik olsun, atıkları doğaya atmamız gerekiyor” (K7),

“Mesela yağları bile lavabodan döküyorlar bu o kadar fazla suları kirletiyor ki” (K5).

Çevreyi korumak için atıkları toplama, ayrıştırma ve izole etmenin gerekli olduğunu ifade eden katılımcılardan bazıları kendilerinin de günlük hayatlarında bu duruma yönelik bazı davranışlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar yerlere çöp atmadıklarını “Günlük hayatımda genellikle en başta söylenebilecek şeylerden bir çöpleri yere atmıyorum” (K2, K3, K7, K12, K15, K19, K23), şeklinde ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise çöp kutusu bulana kadar çöplerini ceplerinde veya çantalarında taşıdıklarını “Hani benim bir çöpüm olsa diyelim dışarıda olayım. Çöp kutusu bulmasam bile ya çantama atarım ya cebime atarım ama kesinlikle yere atmam (...) Kesinlikle gıda atıklarını çöpe atarım” (K13, K14, K17, K22, K23, K26, K28), diyerek dile getirmişlerdir. Piknik alanında, toprak yüzeyinde veya herhangi bir yerde gördükleri çöpleri topladıklarını, çöplerini ayrıştırdıklarını ve çöplerini çöp kutusuna attıklarını ifade eden bazı katılımcılar da bulunmaktadır:

“Piknik gibi organizasyonlara gittiğimde kesinlikle pikniğin ardından bulunduğum alandaki çöpleri toplamaya çalışıyorum” (K6),

“(…) Genelde böyle gördüğüm büyük çöpleri veya gözüme çarpan çöpleri yerden topluyorum, mesela bizim, benim yaşadığım yerde” (K2, K3, K23),

“Çöplerimi ayrıştırmaya çalışıyorum bunlar benim yapabildiğim şeyler” (K8, K11, K14),

“Bireysel olarak çevre korumaya yönelik en fazla aklıma gelen şu an çöp atmama yerlere, çöpü çöp kutusuna atarım” (K1, K3, K7, K13, K24).

Ayrıca bazı katılımcılar atık yağları lavaboya dökmediklerini ve atık yağları içeren atıklarını ayrıştırdıklarını günlük hayatta yaptıkları davranışlar arasında belirtmişlerdir. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait ifadeler şu şekildedir:

“Ben işte mesela hiç öyle etrafa atıklarımı atmam yağ olacağı zaman yağları vs. bir yerde biriktiririz biz dökmeyiz asla, asla suya dökmeyiz” (K5, K8, K10, K14, K17, K24),

“Lavabolara atık yağları dökmemeye çok çok önem gösteriyorum çünkü bir damla atık yağ bile çok çok fazla suyu kirletebiliyor bunlara önem gösteriyorum çöplerimi ayrıştırmaya çalışıyorum bunlar benim yapabildiklerim” (K8, K11, K14).

Kaynakları israf etmeden kullanma

Katılımcıların vurguladıkları bir diğer alt kod Kaynakları İsraf Etmeden Kullanma alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevreyi korumak için her şeyden önce tüketimi azaltmak ve kaynakları doğru ve bilinçli kullanmak gereklidir. Örneğin K21 kodlu katılımcı bu husustaki düşüncelerini “Bize düşen en temel görevi ben tüketimi azaltmak olarak görüyorum” şeklinde aktarmıştır. Bir başka katılımcı ise “İşte mesela gereksiz elektrik kullanıyoruz ya da gereksiz su kullanıyoruz. Kaynaklarımızı yanlış kullanıyoruz. Bunlar hem vatandaş olarak bize zarar, hem ülkemize zarar, devletimize zarar. Bu yüzden bize düşen rollerde kaynaklarımızı düzgün ve gerekli şekilde kullanan önemli bence bunu yapabiliriz” (K12), diyerek elektrik ve su gibi sıklıkla kullandığımız kaynakları boş yere harcamamız gerektiğini, bundan bireysel olarak ve ülke olarak olumsuz etkilendiğimizi belirtmiştir. K19 kodlu katılımcı ise diğerlerinden farklı olarak fosil yakıt kullanımını azaltmak gerektiğini söylemiştir: “Zarar vermemek için kendi kullandığımız fosil yakıt türevlerini azaltabiliriz israftan kaçınabiliriz” (K19).

Çevreyi korumak için elektrik ve su gibi kaynakları israf etmeden, tasarruflu bir şekilde kullanmak gerektiğini belirten bazı katılımcılar bunun için neler yapılması gerektiğini de ifade etmişlerdir. Örneğin K10 kodlu katılımcı elektrik ve su gibi kaynakları tasarruflu tüketmeye yönelik davranışlara kendi evlerimizden başlamamız gerektiğini “Bize düşen rol bilinçli bir birey olarak çevremizi korumak ve öncelikle (...) evimizden başlayarak işte elektrik tasarrufu, su tasarrufu...” şeklinde belirtmiş, K5 kodlu katılımcı ise duşta beş dakika bile daha az durulmasının ciddi bir su tasarrufu sağlamaya imkân verdiğini “(...) Duşta 5 dakika bile daha az dursan kaç litre su tasarruf etmiş oluyorsunuz” diyerek ifade etmiştir.

Çevreyi korumak için kaynakları israf etmeden kullanmak gerektiğini ifade eden katılımcılardan bazıları kendilerinin de günlük hayatlarında bu duruma yönelik bazı davranışlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı kaynakları israf etmeden, tasarruflu bir şekilde kullandığını “(...) Herhangi bir kaynağı sudur veya ısınma kaynaklarıdır. Bunları israf etmemek yolunda çalışmalar sürdürüyorum. Bunlar aslında günlük rutinler. Çok basit hareketler ama herkesin yaptığı takdirde gerçekten fark edecek fark yaratacak şeyler olduğuna inanıyorum” (K4), diyerek ifade

etmiştir. Bir başka katılımcı su tasarrufu sağlamak için duşta daha az süre kaldığını *“Mesela su kullanımına çok dikkat ederim böyle duşta saatlerce kalmam”* (K5), şeklinde aktarmıştır. Ayrıca kurutma makinelerini kullanmadığını ve elektrikli araç ve gereçleri kullandıktan sonra fişlerini çektiğini, lambaları boş yere açık tutmadığını ve gereksiz elektrik ve su kullanımının önüne geçme konusunda çaba sarf ettiğini ve tasarruflu ampulleri kullandığını dile getiren bazı katılımcılar da vardır. Bu konuda görüş bildiren bazı katılımcılara ait doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Ben açıkçası kurutma makinelerini mesela hayatımdan çıkardım, saç kurutma makinesi olsun ya da çamaşır kurutma makineleri. Elektrikli eşyaların da işim bittiği anda fişlerini çekiyorum” (K8),

“Ya ben enerji tüketmeyi çok sevmeyen birisiyim zaten ışıkları boş yere açık bırakmam veya kitap okuyorsam bile masa lambam da okurum. Suyu boş yere akıtmamaya özen gösteririm” (K9, K14).

Çevreye zarar veren ürünlerin tüketimini azaltma

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Çevreye Zarar Veren Ürünlerin Tüketimini Azaltma alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevreyi korumak için çevreye zarar veren ürünlerin tüketimi kontrol altına alınmalı, mümkün mertebe kullanımından kaçınılmalıdır. Katılımcılar pet şişe gibi plastik ürünlerin çevreyi kirlettiği, parfüm, deodorant gibi ürünlerin özellikle atmosfere ciddi zararlar verdiği üzerinde önemle durmuş ve bu yüzden kullanılmamaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait ifadeler şöyledir:

“Deodorant kullanmamak” (K9),

“Plastik kullanmamalıyız, mesela (...) plastiği azaltmamız gerekiyor, yani neler yapmamalıyız kısacası hani çevreyi temiz tutmalıyız” (K7).

Çevreyi korumak için çevreye zararlı ürünlerin tüketilmemesi gerektiğini ifade eden bazı katılımcılar bu durumu kendi yaşamlarından örnekler vererek açıklamışlardır. Örneğin bazı katılımcılar geri dönüşüme elverişli olan ürünleri tercih ettiklerini *“Geri dönüştürülebilir ürünler satın alıyorum”* (K11, K23) şeklinde ifade etmişlerdir. K8 kodlu katılımcı deodorant kullanmadığını *“Basit bazı şeyleri deodorant kullanmamak vesaire, bunları hani bunları yaptığımda hem kendimi daha iyi hissediyorum”* (K8) diyerek belirtmiş, K15 kodlu katılımcı ise parfüm seçiminde dikkatli davrandığını ve görece daha az zararlı olanını tercih ettiğini *“Mesela parfüm kullanırken de böyle çok zararlı tarzda parfümler kullanmamaya çalışıyorum”* (K15), şeklinde ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise kullan-at kültürüne karşı olduklarını ve plastik tabak-bardak, poşet gibi tek kullanımlık ürünler yerine camdan yapılmış ürünler ve bez torba gibi uzun süreli kullanıma imkân veren ürünleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların bu husustaki söylemleri şöyledir:

“Kullan-at kültürünü benimsemiyorum. Bazen yanımda kahve içmek için cam bardak taşıdığım oluyor veya işte şeyleri genelde cam şişe alıyorum, plastik değil veya hazır yemek söylediğimde artık restoranlarda şey seçeneği oluyor, doğayı koruyalım, onu seçiyorum” (K16),

“(...) Elimden geldiğince plastikten, poşetten uzak durmaya çalışıyorum. Market alışverişlerinde poşet yerine bez çanta kullanmaya çalışıyorum. Plastik su şişesi yerine (...) uzun süreli kullanabileceğim bir cam şişesi kullanıyorum” (K25).

Çevreyi korumak için plastik bardak gibi ürünleri kullanmadığını ifade eden katılımcılardan bazıları bu durumun nedenlerine de değinmiştir. Örneğin K18 kodlu katılımcı *“(...) Özellikle hani bu kâğıt bardaklar yerine, çünkü onların bildiğim kadarıyla bir balmumu şeyleri var kaplamaları var (...) Çünkü ayrıştırılması imkânsız hale getiren maddeler onun yerine daha çok hani cam bardak tercih ediyorum”* diyerek plastik bardak gibi ürünlerin içerisinde geri dönüştürülmesini engelleyen özel kaplamalar bulunduğunu bu nedenle plastik bardak gibi ürünler yerine cam olanlarını tercih ettiğini belirtmiştir.

Geri dönüşüm kutularını tercih etme

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Geri Dönüşüm Kutularını Tercih Etme alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çöpler doğrudan çöp kutularına atılmamalı, bunun yerine geri dönüşüm kutuları tercih edilmeli ve atıkların yeniden kullanıma sunulması sağlanmalıdır. Örneğin bir katılımcının bu husustaki görüşleri şöyledir:

“Örnek vermek gerekirse çöpleri değil yere aslında çöp kutusuna dahi atmamalıyız. Geri dönüşüm alanlarında çöplerimizi ayırarak bunları sınıflarına ayırarak geri dönüşüme gitmesini sağlamalıyız, kullanmadığımız eşyaları değerlendirmeliyiz” (K3).

Çevreyi korumak için geri dönüşüm kutularının tercih edilmesi gerektiğini bazı katılımcılar kendi yaptıkları davranışlar üzerinden aktarmışlardır. Örneğin K24 kodlu katılımcı atık yağlarını lavaboya dökmeyip biriktirdikten sonra çöpe attığını ancak bunun yanlış olduğunu geri dönüşüm kutularının tercih edilmesini şöyle aktarmıştır:

“(...) Şey böyle yağlı şeyleri şeye dökmüyorum, mesela lavaboya dökmüyorum. Onları bir şey de biriktiriyorum. Elimden geldiğince biriktirmeye çalışıyorum. Ondan sonra onu bütün olarak saklıyorum, saklayıp onu çöpe atıyorum. Ama işte bu da bir yanlış. Çünkü onu gerekli yerlere vermek lazım dönüştürmek için” (K24).

Toplumsal yararlar ve evrensel çıkarlar öncelenerek eylemde bulunma

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Toplumsal Yararlar ve Evrensel Çıkarlar Öncelenerek Eylemde Bulunma alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre bireyler yalnızca kendilerini ve bugünlerini düşünerek çevreye karşı bencilce davranış göstermemelidirler. Herhangi bir davranışta bulunmadan önce dünyada yaşayan bütün canlıları da düşünmeli, bugün veya gelecekte onların da yaşamak için bu dünyaya ihtiyaç duyacaklarının farkında olmalıdırlar. Bu nedenle çevreye karşı çeşitli faaliyetlerde bulunurken yalnızca kendilerini düşünerek değil, toplumsal yararları ve evrensel çıkarları gözeten eylemlerde bulunmalıdırlar. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait ifadeler şu şekildedir:

“(...) Sadece biz yaşamıyoruz, çevrede. Bizden farklı insanlar eşimiz dostumuzda yaşıyor (...) Sadece işte kendi yaşadığı bölgeyi önemsemek, onun dışındaki yerleri çok fazla umursamamak yapılmaması gereken bir şey. Çünkü çevre bir bütündür” (K26),

“İlk olarak doğru bildiğimizden bireysel doğru dediklerimizi gerçekleştirmemeliyiz (...) Bireysel çıkarlarımız için, herhangi bir şekilde çevreye zarar vermemeliyiz (...) O anın ihtiyaçlarına karşılık verebilmek amacıyla hareketlerde bulunmamalıyız” (K6).

Çeşitli sivil toplum kuruluşlarına veya faaliyetlerine katılma

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Çeşitli Sivil Toplum Kuruluşlarına veya Faaliyetlerine Katılma alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre çevre korumak için bir grup veya toplulukla birlikte bir şeyler yapmalı bu nedenle çevreyle ilgili çeşitli sivil toplum kuruluşlarına veya faaliyetlerine katılmalıyız:

“Hem katkı sağlamalıyız topluluklara, katılmalıyız (...) Bireysel istek ve katılım çok önemli bir nokta diye düşünüyorum” (K4),

“(...) Çevreyi korumak için (...) Çevre örgütlerine, sivil toplum kuruluşlarına kaydolabiliriz, bunları yapabiliriz” (K22).

Ağaçlandırma ve sulama faaliyetleri

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Ağaçlandırma ve Sulama Faaliyetleri alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre ağaçlandırma faaliyetleri yaparak yeşil alanları artırmak, çevreyi korumak için bireylere düşen görev ve sorumluluklar arasındadır. Bireyler özellikle büyük şehirlerde ve betonlaşmanın görüldüğü diğer yerlerde yeşil alanların sayısını artırmaya ve mevcut yeşil alanları korumak için sulamaya özen göstermelidirler. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait ifadeler şöyle verilebilir:

“Kesinlikle, yeşil alanları artırmamız gerekiyor” (K5),

“Örnek vermek gerekirse, ağaçları kesiyoruz yerine yenilerini ekmiyoruz. Etrafı betonlaştırıyoruz. Tarım arazilerine. İşte yeni şehirler kuruyoruz. Aslında bunları yapmamamız gerekiyor mesela” (K3).

Ayrıca, K2 kodlu katılımcı *“Ağaçları ve çimenleri sulamaya özen gösteriyorum.”* diyerek; K8 kodlu katılımcı *“Ağaç dikmek veya hani fidan bağışlamak bu tarz şeylere önem veriyorum”* diyerek kendilerinin de bu davranışları yaptıklarını belirtmişlerdir.

Çevre politikası geliştirme

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen rolleri ifade ederken vurguladıkları bir diğer alt kod ise Çevre Politikası Geliştirme alt kodudur (Şekil 2). Katılımcılara göre bireyler ceza, kanun vb. gibi uygulamalardan çekinmektedir. Bundan dolayı çevreyi korumak için bu tür uygulamaları da kapsayan bir çevre politikasının olması gerekmektedir. Toplum içerisinde yaşayan bireyler bunun oluşması için gereken çabayı göstererek ihtiyaç duyulan etkiyi yaratabilmelidir. Bu hususta görüş bildiren bazı katılımcılara ait ifadeler şöyledir:

“Biz bireysel olarak devlet politikasına illaki etki edebiliriz, sesimizi duyurabiliriz” (K6),

“Devlet ise bu toplumsal konuya her dair dikkat çekecek adımlar atmalı. Hatta çevreyi koruma bir devlet politikası sayılması bile gerekiyor” (K25).

Diğer önlemleri alma

Katılımcıların çevre korumada bireylere düşen görev ve sorumlulukları ifade ederken diğer alt kodlar altında değerlendirilmeyen az sayıda katılımcı tarafından ifade edilen görüşler Diğer Önlemleri Alma alt kodu altında toplanmıştır. Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre dijital veri kirliliğini önleme, çevreye özen gösterme, karbon ayak izini küçültme, hava kirliliğinin önüne geçme, bireysel araç kullanımını azaltma çevreyi korumak için bireylere düşen görev ve sorumluluklar arasındadır.

Bu hususta yer alan ifadeler arasında özellikle K16 kodlu katılımcının dikkat çektiği nokta oldukça önemlidir. Diğer katılımcıların aksine katılımcı oldukça farklı bir hususa dikkat çekmiş ve elektronik posta kutularında gereksiz yere tutulan postaların da depolanması için fiziksel bir kaynağa ve elektrik enerjisine ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle çevreye zarar verdiğini ve silinmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

“Örneğin ben bu sene dijital veri kirliliğini de öğrendim, bu zamana kadar onu da bilmiyordum. Mail tutuyordum msn veya gmailimde. O mailler bir yerde depolandığı içine sürekli enerjiye ihtiyaç oluyorum...” (K16).

Türkiye’de Çevreyi Korumaya İlişkin Görüş ve Öneriler

Çevre korumayla ilgili elde edilen bulgular temasının üçüncü ve son kategorisi (kodu) olan Türkiye’de Çevreyi Korumaya İlişkin Görüş ve Öneriler kategorisine bakıldığında katılımcıların bu kategori altında, çevreyle ilgili projeler ve uygun politikalar üretme, çevreyi temiz tutma ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakma, eğitimlerin yaygınlaştırılması ve toplumsal bilincin artırılması, çevreyle ilgili faaliyetlere katılımların artırılması ve çevreyle ilgili yatırımların teşvik edilmesi alt kodlarıyla Türkiye’de çevreyi korumaya ilişkin yapılan faaliyetlere yönelik öneri ve düşüncelerini ifade ettikleri görülmektedir (Şekil 2).

Çevreyle ilgili faydalı projeler ve uygun politikalar üretme

Katılımcıların Türkiye’de çevre korumaya yönelik faaliyetlere ilişkin görüş ve düşüncelerini aktarırken Çevreyle İlgili Projeler ve Uygun Politikalar Üretme alt kodunu yoğun bir şekilde vurguladıkları görülmektedir (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılar, genel itibarıyla Türkiye’de çevre korumaya yönelik yapılan faaliyetlerin yeterli olmadığını ifade etmiş ve çevreyle ilgili faydalı projeler ve uygun politikalar üretilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu hususta düşüncelerini belirten bir katılımcıya ait örnek ifade şöyledir:

“Şöyle söyleyebilirim. Türkiye’de tabii çevreyi korumak için evet çalışan bazı sivil toplum kuruluşları var. Ondan sonra vakıflar var, dernekler var, gönüllü çalışanlar var ama bu çalışanlar ve toplum kuruluşları belli bir yere kadar adım atabiliyorlar. Çünkü yapabilecekleri şeyler sınırlı ister istemez. Bu yüzden çevre için yapılması gerekenler bir devlet politikası olmalıdır. Yani devlet eliyle devlet organıyla yapılması gerektiğini düşünüyorum” (K25).

Çevreyi temiz tutma ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakma

Katılımcıların Türkiye’de çevre korumaya yönelik faaliyetlere ilişkin görüş ve düşüncelerini aktarırken vurguladıkları bir diğer alt kod Çevreyi Temiz Tutma ve Gelecek Nesillere Temiz Bir Çevre Bırakma alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılar Türkiye’de çevre korumaya yönelik yapılan faaliyetleri değerlendirirken çevreyi temiz tutmanın ve gelecek kuşaklara temiz bir çevre bırakmanın oldukça önemli olduğu üzerinde durmuş ve Türkiye’de bu hususta yapılan çalışmaların eksik veya yetersiz olduğunu ve bu duruma yönelik çeşitli faaliyetlerin yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu hususta düşüncelerini belirten bazı katılımcılara ait ifadeler şu şekildedir:

“Bence biraz yetersiz. Şöyle çevremize biraz baktığımız zaman ne bileyim böyle o herhangi bir ormanlık alanda olsun bir mesire alanında olsun bir şey olsun. Yani çevremiz hiç görmek istemediğimiz manzaralar var. Bununla ilgili bir çözüm üretilmedi” (K1),

“(...) Çok fazla şey var, çevre kirliliği var ülkede, yani hiç ayak basmayan yerlerde bile, mesela bir arabanız bozuldu diyelim (...) bir yol güzergâhının ortasındasınız (...) orada bile insanların ayak bastığı her yerde bir çöplük görüyorsunuz ve bu da nasıl bir çevre koruma anlayıştır bilmiyorum ama bence yetersiz (...) Bu çevre bize miras bırakılmadı. Biz sadece bu çevreyi korumakla ve gelecek nesli bu çevreyi yaşanabilir halde bırakmakla sorumluyuz...” (K24).

Eğitimlerin yaygınlaştırılması ve toplumsal bilincin artırılması

Katılımcıların Türkiye’de çevre korumaya yönelik faaliyetlere ilişkin görüş ve düşüncelerini aktarırken vurguladıkları bir diğer alt kod Eğitimlerin Yaygınlaştırılması ve Toplumsal Bilincin Artırılması alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılara göre Türkiye’de çevre korumaya yönelik çeşitli faaliyetler

yapılmakta ancak insanların çevre konusunda yeterince eğitim ve bilince sahip olmamasından dolayı tam anlamıyla etkili olmamaktadır. Bu nedenle çevre korumaya yönelik çeşitli uygulamalar yapılırken bununla birlikte toplumu çevre konusunda eğitme ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Örneğin bu hususta görüş bildiren K24 kodlu katılımcı çeşitli yerlerde geri dönüşüm kutularının yer aldığını ancak insanların bu hususta yeterince bilgi ve bilince sahip olmadığından dolayı geri dönüşüm kutularının amacına uygun bir şekilde kullanılmadığını ve bu nedenle insanların eğitilmesi gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“En başta eğitim verilmeli ve okullara ve dışarıya geri dönüştürme şeyleri koymaları lazım. Ama ben görüyorum bazı yerlerde geri dönüştürme kutuları var ama insanlar böyle önemsemeden mesela şişe konulması gereken yerlere işte gidiyor başka şeyler atıyor mesela değişik şeyler atıyor, o da eğitimden geçiyor. Onu ilk önce neden bunu buraya koymamız gerektiğini anlatmak lazım (...) Eğer onu ona kabul ettirebilirsek tabi ki oda üzerine düşen sorumluluğu yapacaktır diyorum. O yüzden çevre eğitimi konusunda yetersiziz” (K24).

Çevreyle ilgili faaliyetlere katılımların arttırılması

Katılımcıların Türkiye’de çevre korumaya yönelik faaliyetlere ilişkin görüş ve düşüncelerini aktarırken vurguladıkları bir diğer alt kod Çevreyle İlgili Faaliyetlere Katılımların Arttırılması alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılar Türkiye’de çevre korumaya yönelik yapılan faaliyetleri değerlendirirken çevreyle ilgili faaliyetlere katılımların arttırılması gerektiğini özellikle belirtmiş ve insanların bu konuda teşvik edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu konuda görüş bildiren bir katılımcıya ait ifadeler şöyledir:

“Birçok faaliyet ve topluluk olduğunu biliyorum fakat dediğim gibi bireysel katılım, isteklilik, gönüllülük bunlar biraz eksik (...) En başta dediğim gibi ülke politikası bakımından bunlara destek de çok önemli. Bu yönde eksik olduğunu düşünüyorum” (K4).

Çevreyle ilgili yatırımların teşvik edilmesi

Katılımcıların Türkiye’de çevre korumaya yönelik faaliyetlere ilişkin görüş ve düşüncelerini aktarırken vurguladıkları bir diğer alt kod Çevreyle İlgili Yatırımların Teşvik Edilmesi alt kodudur (Şekil 2). Bu alt kod altında görüşleri değerlendirilen katılımcılar Türkiye’de çevre korumaya yönelik yapılan faaliyetleri değerlendirirken çevreyle ilgili ekonomik yatırımların teşvik edilmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir. Katılımcılara göre çevreyi korumak ekonomik çıkarlardan çok çok önemlidir. Ancak çevreyle ilgili ekonomik yatırımlar teşvik edilir ve desteklenirse bu ikisi bir arada sağlanmış olur. Bu konuda düşüncelerini ifade eden bir katılımcıya ait görüş şu şekildedir:

“(...) Politikalar ülkeye fayda sağlayacak şekilde tasarlandığı için bu daha çok ekonomik alandaki düzenlemeler şeklinde görülebiliyor. Fakat aslında bazı şeylerin tasarrufundan ziyade, bazı çevresel unsurların korunması ülkeye asıl fayda sağlayacak şeylerdir (...) Yani ekonomik faaliyetlere verilen önemden ziyade çevreyi korumanın bu anlamda yatırımlar yapmanın daha önemli olduğunu düşünüyorum (K4).

Son olarak araştırmada elde edilen bulguların özeti Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Araştırmanın Tema, Kategori-Kod ve Alt Kodlarına İlişkin Bilgiler

Tema(lar)	Kategori-Kod(lar)	Alt Kod(lar)
Çevreyle İlgili Görüşler	Katılımcıların Çevre Kavramına Bakışları	İnsan ve Diğer Canlıların Yaşamını Etkileyen Faktör Karşılıklı Etkileşimde Bulunulan Bir Yaşam Alanı Sınırlandırılmayacak Kadar Geniş Bir Alan Doğal Çevre ve Unsurları Kültürel Bir Faktör
	Çevre Derslerinin Önemi	Sorumlulukları Hatırlatma ve Bilinçlendirme İşlevi Çevreyi Koruma Uygulama ve Pratikte Kolaylık Sağlama
	Çevreci Örgütlerle İlgili Görüşler	Çevreyle İlgili Bilinen Örgütler Çevreci Örgütlere Üye Olma Durumu Çevreci Örgütlere Üye Olmama Nedenleri Çevreci Örgütlere Üye Olmanın Faydaları Çevreci Örgütlerde Gerçekleştirilen Faaliyetler Çevreci Örgütlerde Gerçekleştirilebilecek Faaliyetlere İlişkin Öneriler
Çevre Korumayla İlgili Görüşler	Çevre Korumanın Önemine Yönelik Görüşler	İnsan Yaşamının Devamının Sağlanması Doğal Düzenin ve Sistemin Devamlılığının Sağlanması
	Çevre Korumada Bireylere Düşen Roller ve Görevler	Çevre Bilincini Bireylere Aşılama Atıkları Toplama, Ayrıştırma ve İzole Etme Kaynakları İsfraf Etmeden Kullanma Çevreye Zarar Veren Ürünlerin Tüketimini Azaltma Geri Dönüşüm Kutularını Tercih Etme Toplumsal Yarar ve Evrensel Çıkarlar Öncelenerek Eylemlerde Bulunma Çeşitli Sivil Toplum Kuruluşlarına veya Faaliyetlerine Katılma Ağaçlandırma ve Sulama Faaliyetleri Çevre Politikası Geliştirme Diğer Önlemleri Alma
	Türkiye’de Çevreyi Korumaya İlişkin Görüş ve Öneriler	Çevreyle İlgili Projeler ve Uygun Politikalar Üretme Çevreyi Temiz Tutma ve Gelecek Nesillere Temiz Bir Çevre Bırakma Eğitimlerin Yaygınlaştırılması ve Toplumsal Bilincin Arttırılması Çevreyle İlgili Faaliyetlere Katılımların Artırılması Çevreyle İlgili Yatırımların Teşvik Edilmesi

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada edinilen sonuçlara göre, coğrafya öğretmen adaylarının çevreyi, insan ve diğer canlıların yaşamını etkileyen faktör, karşılıklı etkileşimde bulunulan bir yaşam alanı, sınırlandırılmayacak kadar geniş bir alan, doğal çevre

ve unsurları, kültürel bir faktör kodlarıyla ifade ettiği ve genel itibarıyla, insan başta olmak üzere dünyada yaşayan bütün canlıların yaşamını etkileyen bir ortam olduğuna vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Coğrafya öğretmen adaylarının bu konudaki görüşleriyle, çevre ve çevre sorunları konusundaki başucu niteliğindeki temel kaynaklarda yer alan tanım ve açıklamalar benzeşmektedir. Örneğin, Özey (2001, s. 17) çevre için “*insanın veya herhangi bir canlının yaşadığı ortamdır*” şeklinde bir tanımlama yapmakta, Sever ve Yalçinkaya (2018, s. 3) çevreyi “*canlıların yaşadığı ortam veya mekân*” olarak açıklamakta, Erinç (1984, s. 3) ise “*canlıların yaşamsal bağlarla bağlandıkları, türlü yollarla onu etkiledikleri ve aynı zamanda ondan etkilendikleri yaşam ortamı*” diyerek tarif etmektedir. Bu benzeşmenin nedeni, coğrafya öğretmen adaylarının önceden bu veya benzeri eserleri okumuş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Coğrafya öğretmen adaylarının çevreyle ilgili tanım ve ifadeleri incelendiğinde dikkati çeken bir diğer husus ise çevreyi geleneksel bir yaklaşımla ele almış olmaları ve genel itibarıyla çevrenin doğal, beşeri, toplumsal ve sosyokültürel boyutlarını içeren görüşler vermiş olmalarıdır. Teknolojik gelişme ve yeniliklerin peşpeşe sıralandığı ve hızla hayatımızda yer aldığı günümüzde, yaşanan bu değişikliklerin çevreyi de önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Söz konusu bu durum nedeniyle araştırmacılar tarafından, *çevrenin sınırları ve boyutları nedir?* sorusu yeniden gündeme alınmakta ve kavramın muhtevası üzerine yeni tanım ve açıklamalar yapılmaktadır. Bunlardan biri de “sanal çevre” dir. Araştırmacılar, ağ destekli bilgisayar teknolojilerinin insanların birbirleriyle etkileşimde bulunabileceği yeni bir sanal ortam oluşturarak çevrenin teorik sınır ve boyutlarını yeniden şekillendirdiğini ifade etmekte, bu nedenle de çevreyle ilgili klasik sınıflandırmaya yeni bir çevre türünü, sanal çevreyi, eklemektedir. Sanal çevre, insanoğlunun yaşadığı ve keşfettiği fiziksel çevrelerle sınırlı olmayan, internet bağlantısına sahip akıllı telefon, masaüstü, dizüstü veya tablet bilgisayarlar gibi elektronik aygıtlar yoluyla etkileşimde bulunulabilen sanal yer-ortam-alandır. Söz konusu bu ortamda gerçekleştirilen faaliyetler beraberinde elektronik ve dijital atık gibi yeni kirlilik türlerine de sebebiyet vermekte ve çevreyi etkilemektedir. Dolayısıyla, coğrafya öğretmen adaylarına bu konuda bilinç ve farkındalık kazandırılması önemli ve gereklidir. Bu sebeple coğrafya öğretmenliği programlarındaki çevre dersi müfredat programının literatüre uygun bir şekilde güncellenmesi ve sanal çevreyle ilgili konulara yer verilmesinin gerekli olduğu söylenebilir (Akyüz, 2020a, s. 146-148; Akyüz, 2020b, s. 12; Orhan, 2021, s. 2; Yanarateş, 2022, s. 159-176).

Araştırmada ele alınan hususlardan biri diğeri de coğrafya öğretmen adaylarının çevre derslerinin önemine yönelik görüş ve düşünceleridir. Coğrafya öğretmen adayları, çevre derslerinin çevreye ilişkin sorumlulukları hatırlatma ve insanları bilinçlendirme, çevreyi koruma bakımından önemli olduğunu, insanlara çevre konusunda bir şeyler öğretmek için önemli bir araç olduğunu ve çevreye yönelik yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri için bir uygulama alanı sağlayarak kolaylık sağladığını ifade etmiştir. Benzer şekilde Alkış ve Oğuzoğlu (2005) çevre eğitiminin, bireylere çevre bilincinin kazandırılarak istendik davranışlar gösteren vatandaşlar yetiştirme noktasında önemli ve gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte coğrafya öğretmen adayları, çevre derslerinin küçük yaşlardan itibaren verilmesi ve öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmesine imkân veren etkinliklerle desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir. İlgili literatürde çevre eğitiminin, başta çevre bilincini bireylere aşılacak olmak üzere çevre okuryazarlığı düzeylerini artırmak bakımından önemli olduğunu (Candan-Helvacı ve Erten, 2022; Kablan, 2019; Kaya, 2019; Kayalı, 2018; Kışoğlu, 2009; Şahin, 2020; Uyar ve Temiz, 2019); bu derslerin küçük yaşlardan itibaren ailede ve alt öğretim kademelerinden itibaren başlanarak verilmesi gerektiğini (Alım, 2006; Erkalıç, 2019; Gülay ve Öznacar, 2010; Karatekin, 2011; Kaya, 2019; Kayalı, 2018; Koç ve Karatekin, 2013; Şahin, 2020; Timur, 2011; Yücel ve Morgil, 1998) ve çevre derslerinin öğrencilerin yaparak ve yaşayarak öğrenmesine imkân veren, öğrenci merkezli, çeşitli eğitim ve öğretim etkinlik ve faaliyetleriyle desteklenmesi gerektiğini (Demirdirek, 2019; Erkalıç, 2019; Karatekin, 2011; Kayalı, 2018; Kışoğlu, 2009; Koç, Çorapçıgil ve Doğru, 2018; Koç ve Karatekin, 2013; Özbuğutu, Karahan ve Tan, 2014; Şafak, 2020; Şahin, Cerrah, Saka ve Bülent, 2004; Tokur, 2019) belirten çalışmaların olduğu görülmektedir.

Coğrafya öğretmen adayları, çevreci örgüt olarak çoğunlukla TEMA'yı bilmektedir. Bunu GREENPEACE, ÇEKÜL, WWF ve ÇEVKO izlemektedir. Ayrıca, kuruluşunun başlıca amacı çevre koruma ve çevre faaliyetleri yapmak olmayan Yeşilay, UNICEF, UNESCO gibi kuruluşlar da çevreci örgütmüş gibi düşünülmektedir. Katılımcıların bunun sebebini; bu tür kurum veya kuruluşların esas amacının çevreyi korumak olmasa da yaptığı etkinlik ve faaliyetlerle çevre korumaya hizmet etmelerine bağlamaktadır.

Coğrafya öğretmen adaylarının bir kısmının herhangi bir çevre örgütüne üye olduğu görülürken bir kısmının da bu tür kuruluşlara üye olmadan bireysel olarak çevre korumaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük bir bölümü güvensizlik, zaman ve imkân eksikliği gibi gerekçelerle bir çevre örgütüne üye olmaktan kaçınmaktadır. Bu durum oldukça dikkat çekicidir. Çevreye yönelik faaliyet gösteren kurum veya kuruluşların kendilerini topluma tanıtmaya ve faaliyetlerini aktarmaya konusunda eksik kaldıkları söylenebilir.

Coğrafya öğretmen adayları, bir çevre örgütüne üye olmanın, sürdürülebilir bir çevre için gerekli çevre bilincini kazanmada etkili olduğunu ifade etmektedirler. Yine bazı katılımcılar tarafından çevre örgütüyle birlikte bir şeyler yapmanın bireysel olarak bir şeyler yapmaktan daha etkili ve faydalı olarak görüldüğü, bununla birlikte katılımcıların bu tür ortamlarda bulunmaktan keyif aldığı ve manevi olarak rahatladığı belirlenmiştir. Bir çevre örgütüne üyeliği bulunan coğrafya öğretmen adayları ağaç dikme, çöpleri temizleme, çevre konulu toplantılar, sosyokültürel etkinlikler ve yardım faaliyetleri gibi faaliyetleri bu tür kuruluşlarda yapılanlar arasında ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak çevre örgütlerinde daha çok ağaç dikme ve çöpleri temizleme gibi faaliyetlerin yapıldığı

söylenebilir.

Coğrafya öğretmen adayları çevreci örgütlerde gerçekleştirilebilecek faaliyetlere ilişkin önerilerde de bulunmuştur. Ders-eğitim-bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler, çevre temizleme etkinlikleri, kanun-yaptırım-ödül vb. uygulamalar, ağaç dikme etkinlikleri, çevreyi koruma faaliyetleri, seminer-panel-sempozyum vb. düzenleme, tanıtım faaliyetleri, resmi makamları bilgilendirme ve yönlendirme toplantıları, yürüyüş-eylem-gösteri vb., bilimsel projeler hazırlama, kurum-kuruluşun çevreye hizmet etmesini sağlama, yardım-bağış vb. faaliyetleri, saha çalışmaları ve çevre sorunlarının tespiti gibi faaliyetler çevreci örgütlerde yapılması gerekenler arasındadır. Katılımcılara göre özellikle bu tür ortamlarda çevreye yönelik ders-eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri yapılacak işlerin başında gelmelidir. Çünkü insanlar bu konuda eğitilmezse çevre ne kadar temizlenirse temizlensin, cezalar ne kadar fazla olursa olsun yapılanların hiçbirisi etkili olmayacaktır. Benzer şekilde Alkış ve Oğuzoğlu (2005, s. 348-358) çevrenin korunması için gereken diğer şartlar yerine getiriliyor olsa bile tam anlamıyla bir çevre koruması sağlanabilmesi için çevre eğitimi aracılığıyla bireylerde oluşturulması gereken çevre bilincinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Coğrafya öğretmen adayları, çevreyi korumanın insan başta olmak üzere bütün canlıların yaşamının devamının sağlanması bakımından önemli olduğunu bu nedenle çevre korumada bireylere önemli görev ve sorumluluklar düşüğünü ifade etmektedir. Coğrafya öğretmen adaylarına göre çevreyi korumak için; bireylere çevre bilinci aşılanmalı, atıklar toplanmalı, ayrıştırılmalı ve izole edilmeli, kaynaklar israf etmeden kullanılmalı, çevreye zarar veren ürünlerin tüketimi azaltılmalı, geri dönüşüm kutuları tercih edilmeli, toplumsal yararların ve evrensel çıkarların öncelendiği davranışlar sergilenmeli, çeşitli sivil toplum kuruluşlarına ya da faaliyetlere katılmalı, ağaçlandırma ve sulama faaliyetleri yapılmalı, çevre politikaları geliştirilmeli ve karbon ayak izini küçültme, hava kirliliğinin önüne geçme, bireysel araç kullanımını azaltma gibi diğer önlemler alınmalıdır. Bu konuda ilginç ve farklı düşüncelere sahip katılımcılar da bulunmaktadır. Özellikle bir katılımcının verdiği cevap alışlagelmişin dışındadır. Katılımcı, elektronik posta kutularında gereksiz yere tutulan postaların fiziksel bir kaynağa ve elektriğe ihtiyaç duyması nedeniyle dijital atık kaynaklı çevre kirliliğine sebep olduğunu ve dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle teknolojinin hayatımızda yarattığı değişimlerin, çevresel kirlilik miktarını artırması bir yana dursun, yeni çevresel kirlilik türleri ve sorunların ortaya çıkmasına kaynaklık ettiği söylenebilir. Nitekim üzerinden çok da geçmemiş yakın geçmişten farklı olarak artık günümüzde, literatürde, dijital atık ve çevre kirliliği, dijital karbon ayak izi gibi hususlar konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır (Kavas, 2023, s. 316-317; Yanarateş, 2022, s. 159-176).

Çevreyi korumanın bütün canlıların yaşamı için gerekli olduğunu ve bu hususta bir şeyler yapmanın zorunlu olduğunu belirten katılımcılardan bazıları kendilerinin de günlük hayatlarında bazı eylemlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Çevreye zarar veren birini gördüğünde uyarma, çevresini bilgilendirme, örnek olma, yere çöp atmama, çöpleri cepte veya çantada taşıma, çöpleri toplama ve çevreyi temizleme, atık yağları lavaboya dökmeme, suyu ve elektriği boş yere açık bırakmama, tasarruflu ampuller kullanma, deodorant kullanmama, geri dönüşüm kutularını tercih etme, ağaç dikme, plastik yerine camı tercih etme gibi davranışlar katılımcıların çevreyi korumak için yaptığı davranışlar arasındadır. Bazı katılımcıların ise çevreyi korumanın önemini ve yapılması gerekenlerin farkında olduğu ancak kendilerinin bu davranışları yerine getirmede belirlenmiştir.

Coğrafya öğretmen adayları Türkiye’de çevreyi korumaya yönelik yapılanları genel olarak yetersiz görmektedir. Bu alanda yapılan faaliyetlerin geçmişe nazaran daha iyi olduğunu ancak yeterli olarak kabul edilemeyeceğini ve yapılması gereken birçok şey olduğunu belirtmişlerdir. Alanyazındaki diğer araştırmalarda da bu durum vurgulanmaktadır (Teksöz, 2014, s. 82-94; Tombul, 2006, s. 128-138). Coğrafya öğretmen adaylarına göre, çevreyle ilgili faydalı projeler ve uygun politikalar üretilmeli, çevrenin temiz tutulmasına özen gösterilmeli ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakmak için çaba sarf edilmeli, çevreye yönelik eğitimler yaygınlaştırılmalı ve toplumsal bilinç artırılmaya çalışılmalı, bireylerin çevreyle ilgili faaliyetlere katılımları artırılmalı ve çevreyle ilgili yatırımlar teşvik edilmelidir. Alanyazındaki benzer çalışmalarda da Türkiye’nin Avrupa Birliği çevre politikalarına uyum başta olmak üzere, çevre politikalarını geliştirmesi ve düzenlemesi gerektiği belirtilmektedir (Çokgezen, 2007, s. 112-113; Erdem ve Yenilmez, 2017, s. 117; Turan-Bayram, Altıkat ve Ekmekyapar-Torun, 2011, s. 36-37).

Öneriler

Coğrafya öğretmenliği programlarında genelde iki saat zorunlu çevre dersi bulunmaktadır. Coğrafya öğretmen adayları, bu derslerdeki uygulamaya dönük çalışmaların azlığından yakınmaktadır. Coğrafya öğretmenliği lisans programlarında gerçekleştirilen çevre dersleri başta olmak üzere eğitim fakültelerinin bütün programlarında öğrencilerin öğrenme süreçlerinde aktif olarak yer almasına imkân veren modern yöntem, teknik ve usullere dayanan etkinlik ve uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Yapılandırmacı yaklaşım, doğa temelli eğitim, orman okulu yaklaşımı gibi modern bakış açılarıyla kurgulanmış ders ve etkinlikler, okul bahçesinde, kampüs içerisinde veya yakın çevrede yürütülebilecek çevre temalı arazi çalışmaları ve geziler, 5 Haziran Dünya Çevre Günü gibi özel günlerde gerçekleştirilebilecek ağaç dikme, çevreyi temizleme veya plogging (koşu sporunu ve çöp temizlemeyi birlikte içeren bir etkinlik) gibi etkinlikler bu konuda yapılabilecekler örnek olarak verilebilir. Hemen hemen bütün ders ortamlarında gerçekleştirilebilecek bu ve benzeri etkinlikler, öğrencilerin doğayla bütünleşmesinde ve çevre sevgisi kazanmasında etkili olabilir.

Alanyazındaki diğer araştırmalarda da çevre derslerinde yapılabilecek benzer etkinlik ve faaliyetlerin, öğrencilerin çevre ve doğa sevgisi kazanması noktasında faydalı olabileceği belirtilmektedir (Candan-Helvacı ve Erten, 2022; Öztürk ve Erten, 2020). Bununla birlikte, hâlihazırda coğrafya öğretmenliği bölümlerindeki çevre dersleri başta olmak üzere eğitim fakültelerindeki çevre derslerinde, içerik ve uygulama bakımından bir standart ve birlikteliğin olmadığı da bilinmektedir. Derslerin içerikleri, yapılan etkinlik ve uygulamalar ve okutulan kaynaklar öğretim üyelerinin tasarrufu altındadır. Söz konusu bu durum çevre eğitimi açısından belirli bir standart ve kaliteye ulaşılmasını zorlaştırmakta ve mezunlar arasındaki seviye farkını artırmaktadır. Eğitim fakültesi mezunları, geleceğin öğretmenleri olup bilgi, birikim ve davranışlarıyla öğrencilere rol model konumundadır. Bundan dolayı, coğrafya öğretmenliği, sosyal bilgiler öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği gibi çevre eğitiminde doğrudan sorumluluk alan branşlar başta olmak üzere eğitim fakültelerinin bütün bölümlerinde MEB müfredatlarıyla uyumlu çevre dersi öğretim programlarının oluşturulması oldukça önemlidir. Bu yönde atılacak bir adım eğitim fakültelerinde çevre eğitimi açısından MEB müfredatına entegrasyonun sağlanarak bir birlikteliğin oluşturulması ve bütün branşlardaki öğretmen adaylarının belirli bir düzey ve standartta çevre eğitimi alabilmelerine imkân sağlaması açısından faydalı olabilir. Söz konusu bu husus coğrafya eğitimi açısından düşünüldüğünde, coğrafya öğretmenliği bölümlerinde oluşturulacak çevre dersi öğretim programının ortaöğretim coğrafya dersi öğretim programının genel ve özel amaçları, kazanım ve hedefleriyle uyumlu bir şekilde hazırlanması gerektiği şeklinde de ifade edilebilir. Benzer şekilde Köseoğlu ve Erten (2022) eğitim fakültelerindeki çevre dersi öğretim programlarının iyileştirilmesine yönelik atılacak adımların, bireylere nitelikli bir çevre eğitimi verebilecek öğretmenler yetiştirme noktasındaki önemine dikkat çekmektedir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere teknoloji alanındaki gelişmeler, çevre atıklarının ve çevre kirliliklerinin miktarını artırması bir yana dursun, henüz çok da duyulmamış kirlilik türlerine sebep olmaktadır. Dijital atık kaynaklı çevre kirliliği bunlardan biridir. Henüz yol yakinken, bu kirliliğinin azaltılmasına, önlenmesine ve engellenmesine yönelik çalışmalar yapılmalı ve dijital atık kaynaklı çevre kirliliğine yönelik bilinç ve farkındalık oluşturulmalıdır. Buna göre planlanacak bilimsel çalışmalara acil ihtiyaç olduğu söylenebilir. Örneğin; örgün eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenciler başta olmak üzere bireylere, dijital atık kaynaklı çevre kirliliğine yönelik eğitim ve seminerler verilebilir, buna göre tasarlanmış etkinlik ve uygulamaların yer aldığı dersler planlanarak işlenebilir. Öğrenciler başta olmak üzere, bireylerin dijital atık kaynaklı çevre kirliliğine ilişkin mevcut durumlarının belirlendiği bir araştırma yapılması da yerinde bir adım olabilir.

Coğrafya öğretmen adaylarının büyük bir bölümü çevre örgütlerine güvenmediği için bir çevre örgütüne üye olmaktan kaçınmaktadır. Bu durum dikkate alınması gereken bir durumdur. Çevre konusunda faaliyet gösteren örgütler kendilerini topluma aktarma noktasında daha aktif olmalı, daha fazla üye edinebilmek için daha şeffaf bir tutum sergilemelidirler. Bu konuda atılacak adımlarla bireylerin çevre örgütlerine yönelik önyargısı aşılmalı ve katılımı sağlanmalıdır.

Katılımcılar Türkiye’de çevre ve çevre korumaya yönelik yapılan faaliyetleri eksik ve yetersiz olarak değerlendirmektedir. Bu hususta kanuni düzenlemeler yapmak başta olmak üzere insanların çevre konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi için daha fazla çaba gösterilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye’de çevreyi korumaya yönelik yapılan faaliyetleri ele alan daha detaylı ve kapsamlı bir araştırma yapılabilir, bu konuda bir envanter çalışması yapılarak mevcut durum daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilebilir. Böyle bir araştırmanın yapılarak mevcut durumun ortaya konulması, bu konudaki eksiklerin farkına varıp giderme noktasında faydalı olabilir.

Kaynakça

- Akyüz, E. (2020a). *Çevre Sorunlarında Bilinmeyen 100 Bilimsel Gerçek*. Ankara: Astana Yayınları.
- Akyüz, E. (2020b). *Dünyayı Kurtar Temiz Çevrenin Bilimsel Sırları*. Ankara: Astana Yayınları.
- Alım, M. (2006). Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye’de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 599-616.
- Alkış, S. & Oğuzoğlu, Y. (2005). Ülkemiz koşullarında tarihi çevre eğitiminin önemini ve gerekliliğini artıran etkenler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 347-361.
- Aydemir, Y. (2022). *Öğretmen adaylarının çevresel okuryazarlık düzeyleri ve çevreye yönelik görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (14. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Candan-Helvacı, S. & Erten, S. (2022). *Öğretmen Adayları İçin Çevre Dostu Birey Etkinlikleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği çevre politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 91-115.

- Demirdirek, M. (2019). *Ders dışı etkinliklerle desteklenen öğrenci merkezli çevre eğitiminin 7. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlıklarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aksaray.
- Ekiz, D. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler* (5. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erdem, M. S. & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği çevre politikalarına uyum sürecinin değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 91-119.
- Erinç, S. (1984). *Ortam Ekolojisi ve Degradasyonel Ekosistem Değişiklikleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Erkılıç, H. H. S. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin çevre okuryazarlık düzeyleri ve çevreye yönelik tutumlarının belirlenmesi: Sakarya ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Gülay, H. & Öznacar, M. D. (2010). *Okul Öncesi Dönem Çocukları İçin Çevre Eğitimi Etkinlikleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kablan, S. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karatekin, K. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kavas, Y. B. (2023). Kripto paraların çevre kirliliği, makroekonomik göstergeler ve suç üzerindeki etkileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 305-321.
- Kaya, M. (2019). *Sosyobilimsel konulara dayalı fen eğitiminin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin bilimsel okuryazarlık ve çevre okuryazarlık düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Kayalı, H. (2018). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığı üzerine bir araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 37, 63-69.
- Kaypak, Ş. (2013). Çevre sorunlarının çözümünde küresel çevre politikalarının önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 17-34.
- Kışoğlu, M. (2009). *Öğrenci merkezli öğretimin öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığı düzeyine etkisinin araştırılması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Koç, A., Çorapçıl, A. & Doğru, M. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 39-52.
- Koç, H. & Karatekin, K. (2013). Coğrafya öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28(28), 139-174.
- Köseoğlu, P., & Erten, S. (2022). Paris Anlaşması'na göre çevre eğitimi nasıl olmalıdır?. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 1528-1544.
- Orhan, A. T. (2021). *Çevre Bilimi ile İlgili Temel Kavramlar*. H. Tokcan ve Y. Topkaya (Ed.), Çevre eğitimi (s. 1-14) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özbuğutu, E., Karahan, S. & Tan, Ç. (2014). Çevre eğitimi ve alternatif yöntemler-literatür taraması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 393-408.
- Özey, R. (2001). *Çevre Sorunları*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Öztürk, E. & Erten, S. (2020). Uluslararası bir çevre eğitimi programı olan yeşil kutu projesinin fen bilgisi öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumu, çevre bilgisi ve çevre dostu davranışlarına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 5(2), 145-166.
- Sağsöz, G. & Doğanay, G. (2019). İlkokul öğrencilerinin çevre ve çevre sorunlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi (Giresun ili örneği). *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-20.
- Sever, R. & Yalçinkaya, E. (2018). *Çevre Eğitime Genel Bir Bakış ve Temel Kavramlar*. R. Sever ve E. Yalçinkaya (Ed.), Çevre eğitimi (s. 2-18) içinde. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şafak, B. (2020). *Eğitim teknolojisi araçlarıyla desteklenen çevre eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Şahin, N. (2020). *Ortaokul öğrencilerinin çevre okuryazarlığının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, N. F., Cerrah, L., Saka, A. & Bülent, Ş. (2004). Yüksek öğretimde öğrenci merkezli çevre eğitimi dersine yönelik bir uygulama. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 113-128.
- Teksöz, G. (2014). Geçmişten ders almak: sürdürülebilir kalkınma için eğitim. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 31(2), 73-97.
- Timur, S. (2011). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Tokur, F. (2019). *Çevreye ilişkin duygu boyutu kazandırılmış etkinliklerin fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre okuryazarlıklarına ve sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman.
- Tombul, F. (2006). *Türkiye’de çevre için eğitime verilen önem* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan-Bayram, T., Altıkat, A. & Ekmekyapar-Torun, F. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de çevre politikaları. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 33-38.
- Uyar, A. & Temiz, A. (2019). Sınıf öğretmenlerinin çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 954-961.
- Yanarates, E. (2022). *Dijital Çevre ve Dijital Atık*. M. Baş, İ. Erdoğan-Tarakçı ve R. Aslan (Ed.), Dijitalleşme (s. 159-176) içinde. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Yavuz, M., Balkan-Kıyıcı, F. & Atabek-Yiğit, E. (2014). İlköğretim II. kademe öğrencileri için çevre okuryazarlığı ölçeği: ölçek geliştirme ve güvenirlik çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 4(3), 40-53.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin çevre okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yücel, S. A., & Morgil, İ. F. (1998). Yüksek öğretimde çevre olgusunun araştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 84-91.

Boşanma Eğiliminin Yordayıcıları Olarak Yaşam Doyumu ve Evlilik Doyumu

Life Satisfaction and Marriage Satisfaction as Predictors of Divorce Tendency

Zeynel Yiğit¹ F. Sülen Şahin Kıralp^{2*} ¹ Uzm. Psk. Dan., Karpaz Meslek Lisesi, KKTC^{2*} Dr. Öğr. Üyesi, Lefke Avrupa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Lefke, KKTC*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
fkiralp@eul.edu.trBaşvuru/Submitted: 02.09.2024
Kabul/Accepted: 19.03.2025Atıf/Cite as:
Zeynel, Y. & Şahin Kıralp, F.
S. (2025). Boşanma eğiliminin
yordayıcıları olarak yaşam doyumu
ve evlilik doyumu, Çankırı
Karatekin Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1),
262-271.Bu çalışma Lefke Avrupa
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Öğretim ve Araştırma Enstitüsü,
RPD Anabilim Dalı için hazırlanan
yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Öz

Amaç: Bu çalışmada boşanma eğiliminin yordayıcıları olarak yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimine olan etkisini incelemek temel amaç olarak belirlenmiştir.

Yöntem: Araştırma amacına uygun olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. 2023 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ikamet eden en az bir yıldır evli olan bireyler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise 272'si (%54) kadın 232'si (%46) de erkek olan toplam 504 evli kişi oluşturmuştur. Veri toplama araçları olarak Yaşam Doyumu Ölçeği, Evlilik Doyumu Ölçeği ve Evlilik İstikrarsızlığı (Boşanma Eğilimi) Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu, kullanılmıştır. Araştırmanın verilerini analiz etmek için SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Bu süreçte bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne derecede yordadığının belirlenmesi için regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Boşanma eğiliminin yordayıcıları olarak yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimine olan etkisinin araştırıldığı bu çalışmada yaşam doyumunun ve evlilik doyumunun boşanma eğilimini etkilediği bulgusu elde edilmiştir.

Sonuç: Yapılan analizler sonucu boşanma eğiliminin yaşam doyumu ve evlilik doyumu tarafından negatif yönde ve anlamlı şekilde yordandığı saptanmıştır. Buna göre yaşam doyumu ve evlilik doyumu arttıkça evli çiftlerin boşanma eğilimi azalmaktadır. Yaşam doyumu ve evlilik doyumu birlikte değerlendirildiğinde ise her iki doyumun da boşanma eğilimini azaltmada önemli belirleyiciler olduğu saptanmıştır.

Özgünlük: Yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimini etkileyeceği düşünülmektedir. Mevcut araştırma değişkenler arasındaki bu etkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bundan dolayı da araştırmanın özgün olduğu varsayılmaktadır. Ulaşılabilen alan yazında boşanma eğilimi, yaşam doyumu ile evlilik doyumu değişkenlerinin bir arada ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığından mevcut çalışmanın alanyazın açısından özgünlük gösterebileceği ve alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Boşanma, boşanma eğilimi, evlilik doyumu, yaşam doyumu

Abstract

Aim: The main purpose of this study was to examine the effects of life satisfaction and marital satisfaction as predictors of divorce tendency.

Method: The relational screening model was used in accordance with the purpose of the research. Individuals who reside in the Turkish Republic of Northern Cyprus in 2023 and have been married for at least one year constitute the research universe. The sample of the research consists of a total of 504 married individuals, 272 (54%) of whom are female and 232 (46%) are male. Data were collected using the Life Satisfaction Scale, Marital Satisfaction Scale, Marital Instability (Divorce Tendency) Scale and Personal Information Form as data collection tools. The research data were analyzed using the SPSS 25 package program. In this process, regression analysis was used to determine the extent to which independent variables predict the dependent variable.

Results: In this research, in which the effect of life satisfaction and marital satisfaction as predictors of divorce tendency on the tendency to divorce was investigated, it was found that life satisfaction and marital satisfaction affected the tendency to divorce.

Conclusion: The research revealed that life satisfaction and marital satisfaction negatively and significantly predicted the tendency to divorce. Accordingly, as life satisfaction and marital satisfaction increase, the tendency to divorce of married couples decreases. When life satisfaction and marital satisfaction were evaluated together, it was determined that both satisfactions were important determinants in reducing the tendency to divorce.

Originality: It is thought that life satisfaction and marital satisfaction will affect the tendency to divorce. The current study aims to examine this effect between the variables. Therefore, it is assumed that the study is original. Since no study was found in the accessible literature that addressed the variables of divorce tendency, life satisfaction and marital satisfaction together, it is believed that the current study may be novel in terms of the literature and will contribute to it.

Key Words: Divorce, divorce tendency, life satisfaction, marriage satisfaction.

Giriş

Duygusal bağlar yolu ile birbirine bağlanan aileyi tanımlamak için farklı açıklamalar mevcuttur. Evlilik de bunlardan biridir. Evlilik, çağlar öncesinden beri sürekli değişip gelişen bir olgudur. Evlilik olgusuyla bireyler biyolojik, psikolojik ve sosyal alanlarda istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için evlendikleri gibi neslinin devamını sağlamak ve toplumsal gelişim için de evlenirler. Evlilik ile beraber, bireylerin istek ve ihtiyaçlarının giderilmesi, kendini güvende hissetmeleri ve pozitif duygularla mutlu bir yaşam hayal etmeleri onların evliliğe doğru adım atmasına teşvik etmektedir (Ercantan ve Şen, 2023, s.171).

Evliliği bir başlangıç olarak kabul etmek gerekirse boşanma da bir son olarak ifade edilebilir. Sadece bu yönüyle bile boşanma olgusu, araştırmacılar için ilgi çekici bir konu olmaya devam etmektedir. Aile birliğinin dağılması olarak da belirtilen boşanma; çiftlerin evliliklerine ilişkin düşüncelerinin evlilik yaşamları boyunca karşılaştıkları, farklı olay ve durumlardan dolayı olumsuz bir yapıya bürünerek evlilik birliğinin sonlandırılmasıdır. Evli çiftin birbirinden ayrılmak üzere aldıkları karar boşanma ile neticelenmektedir (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018, s. 154). Buna göre boşanma, evlilik sürecinde eşlerin birbirlerinin istek ve ihtiyaçlarını yeterince veya beklendiği gibi karşılamaması sonucunda birbirlerinden uzaklaşmasına bağlı olarak ruhsal, duygusal ve sosyal anlamda evlilik birliğinin sonlanmasıdır. Evlilikte eşlerin birbirlerinin beklentilerini karşılamaması, sorunların yokmuş gibi davranılması ya da inkârı halinde boşanma sürecinin başlamış olduğuna işaret etmektedir (Zara, 2013, s.18-19). Teknoloji alanındaki değişimler ve gelişmelerle birlikte, bireyselliğin giderek artması, dinin evlilik üzerindeki otoritesinin zayıflaması, artan şehirleşme, toplumdaki mevcut kuralların değişime uğraması geleneksel aile yapısındaki değişikliklere sebep olmaktadır. Diğer yandan ekonomik sıkıntılar da boşanma oranlarında artışa neden olmaktadır (Ul-Haq, Mushtaq, Visas, ve Hye, 2023, s.18). Haliyle tüm bunlar dünya genelinde boşanma oranlarının ve sayılarının hızla artarak yayılmasında önemli bir yere sahiptir (Erkan, 2017, s.9). Özellikle 2019 yılında tüm dünyada etkileri yaşanan pandeminin de boşanma hızında artışa yol açtığı belirtilmektedir (Pouradeli, Ahmadiania, ve Rezaeian, 2024, s.9; Şahinalp, 2024, s.1116). Bu bilgilerden hareketle evlilik öncesi çift eğitimi, aile danışmanlığı ve aile/boşanma arabuluculuğu gibi bazı aile politikaları yolu ile bu oran kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Literatürde evlilik öncesi danışmanlığın boşanma oranlarını azaltmada etkili olduğunu ortaya koyan bazı çalışmalar mevcuttur (Kofoworola ve Rofiu, 2024; Mwanankopa, 2022; Saleh, Shazizadeh ve Amin, 2021). Ancak küçük bir ada devleti olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) boşanma oranları artmaya devam etmektedir. Hatta KKTC, nüfusu az olmasına rağmen yıl bazında bakıldığında boşanma oranı en fazla olan ikinci ülke konumundadır (Ercantan ve Şen, 2023, s.171). KKTC'de 1977 ve 2021 yıllarındaki evlenme sayıları incelendiğinde her iki yılda da sayının yaklaşık 1200 civarında olduğu görülmektedir. Ancak boşanma verilerine bakıldığında, 1977 yılında 180 olan boşanma sayısının 2021 yılında yaklaşık 5 kat artarak 895'e ulaştığı dikkat çekmektedir. Bir yıl sonra yani 2022 yılında ise evlenenlerin sayısı 1247 olurken boşananların sayısı 945 olmuştur (KKTC İstatistik Kurumu, 2023). KKTC İstatistik Kurumu Nüfus ve Demografi Bültenine göre 2014-2023 yılları arasında evlenme sayısı düşerken boşanma sayısı artmaya devam etmiştir (KKTC İstatistik Kurumu, 2025). Evlilik süresince meydana gelen sorunların çözilememesi ve üst üste yığılmasına bağlı olarak evlilik birliği zarar görmekte ve boşanma veya düşüncesi ortaya çıkmaktadır (Yaşa ve Yıldırım, 2019, s.270). İstatistiklerin yanı sıra literatürdeki araştırmalar boşanma oranlarının gittikçe artma eğiliminde olduğuna işaret

etmektedir (Kanani ve Mollazadeh Gelehpordesari, 2025; Pouradeli, Ahmadinia, ve Rezaeian, 2024; Taşdemir, 2022; Salman ve Uzunboyu, 2011; Şahinalp, 2024; Yárnoz-Yaben, 2010).

Söz konusu ayrılık sadece evli çiftleri değil başta çocuklar olmak üzere aileyle bağlantılı olan herkesi hatta tüm toplumu etkilemektedir (Yıldırım, 2004, s.60). Booth ve arkadaşlarına (1983) göre boşanma sürecini anlamak üzere kullanılan boşanma eğilimi (evlilik istikrarsızlığı) kavramı her zaman olmasa da çoğu zaman evliliğin dağılması, boşanma, evliliğin kalitesinde sorun olması gibi kavramların yerine kullanılır. Bu kavram evli çiftin ilişkilerine ilişkin düşünce ve duyguları ile boşanmaya yönelik eylemleri de dâhil olmak üzere, eşlerin ilişkiyi sonlandırma eğilimini ifade eder. Evliliklerinde mutsuz olan çiftlerin bu durumu görmezden gelerek, gerek kendilerini gerekse de çevrelerindeki kişileri yanıltmaya çalışmaları sorunu çözmenin tersine daha fazla evli çiftin ve yakın çevrelerindeki kişilerin hayatlarında yıkıma ve tahribata sebep olduğu varsayılmaktadır (Keçeli, 2020, s.9).

Dünya üzerinde her sene milyonlarca evlilik gerçekleşmektedir. Bu evliliklerin devam edip etmeyeceğine dair en belirleyici unsurlardan biri kişinin evlilikten aldığı doyumdur (Can Mamak, 2024, s.1). Olumlu duygularla gerçekleştirilen evliliklerin boşanma ile sonuçlanmasının pek çok sebebi olabilmektedir ancak bu çerçevede yapılan çalışmalarda farklı boyutlarıyla en çok incelenen faktörlerden biri de evlilik doyumdur (Eysenck, 1980; Fan ve Lui, 2004; Delongis ve Ziwecker, 2017; Borhani vd., 2021; Yiğit, 2024). Boşanma nedenlerine bakıldığında yapılan bir araştırmada en önemli boşanma nedeninin evlilik doyumunun düşük olması olduğu görülmüştür (Amato ve Previti, 2003). Evlilik doyumu, evlilik başarısını ölçmek için temel bir göstergedir (Hou, Jia ve Fang, 2024, s.895). Evlilik doyumu, eşlerin evlilik süreçlerinde memnun kalmaları olarak tanımlandığı gibi aynı zamanda eşlerin ihtiyaçlarının giderilmesine ilişkin bir değerlendirmedir (Heyman vd., 1994, s.432; Tezer, 1996, s.1). Bir başka tanımda ise evlilik doyumu, bireyin mevcut olan evlilik ilişkisinin, sosyal ve kültürel alanların getirdiği görev ve beklentilerin ne düzeyde karşılandığıyla da ilişkili olduğu belirtilmektedir. Evli bireyler, evlilikten önceki hayatlarını dikkate alarak evlilikten memnun olma durumlarıyla ilgili fikir yürütmektedirler (Rebello vd., 2014). Şahan ve Kılıçarslan (2024) etkili iletişim eksikliği, çatışmaların yapıcı bir şekilde çözülmemesi ve eşler arasındaki destek eksikliği bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Bu tür sorunlar, evlilik doyumunu olumsuz etkileyerek boşanma olasılığını artırabilir. Çünkü evlilik doyumu, çiftlerin yaşadıkları sorunları birlikte çözebilme yeteneği ile de ilgilidir (Çakal ve Güven, 2024). Bu bağlamda evliliğin devam etmesindeki önemli faktörlerden birinin evlilik doyumu olduğu söylenebilir. Aras'a (2020) göre evlilik yaşamındaki doyumun artması ve azalması ile çiftlerdeki mutluluk da bununla bağlantılı olarak ya artmakta ya da azalmaktadır. İnsan temelde acıdan kaçmak ve mutlu olmak istegindedir. Mutlu ve huzurlu bir yaşam kişinin yaşamdan alacağı doyumu etkileyebilecek kadar önemlidir.

Yaşam doyumu, hem evlilik yaşamı hem de evlilik uyumu üzerinde etkileri olan pozitif psikolojinin en önemli kavramlarından biridir. Literatüre bakıldığında özellikle Pozitif psikolojinin ana kabullerinde yaşam doyumu, öznel iyi oluş, iyimserlik, iyilik hali ve umut birbiriyle ilişkili olan ve birbirini kapsayan pek çok kavrama rastlanılmaktadır. Pozitif psikolojide temel amaç olumsuz olana odaklanma, iyileşme, sağaltım, gibi olumsuz durumları gidermek yerine bireyin ruh sağlığını koruyarak daha iyi düzeye çıkaracak öznel iyi oluş, iyimserlik ve umut gibi olumlu faktörlere odaklanılmasını sağlamaktır (Seligman, 2007; Linley vd., 2006, s.7). Volkova'ya (2017) göre yaşam doyumu, bireyin maddi anlamda refah içinde olması ve yaşadığı hayatın kalite düzeyi sonucunda yaşadığı memnuniyet olarak belirtilirken başka bir tanımda ise insanların hayatları boyunca aradıkları bir his ve tatmin olma duygusu yaşam doyumu olarak tanımlanmaktadır. İnsanların yaşamdan doyum almaları kendilerini yaşamda daha önemli ve iyi hissetmelerini sağlar (Kula ve Çakar, 2015, s.194). Her insanın öncelikleri, beklentileri ve ihtiyaçları farklı olduğu için yaşam doyumu da her an değişme eğilimi gösteren dinamik bir kavramdır. Yaşam doyumu bireyin duygu ve duygularından elde edilir. Yani direkt deneyimle ilişkili olması gerekmez (Zhungalbekov ve Efilti, 2023, s.3). Yaşam doyumuyla ilgili tüm tanımlar özetlenecek olursa, bu kavramın çoğunlukla bireyin yaşamından aldığı doyum içerdiği ve insanların hayatları boyunca bu doyumu aradığı görülür. Tanımlarda yer aldığı gibi yaşam doyumu kişinin hayatını bir bütün olarak ele alarak (Yılmaz vd., 2010, s.73) edindiği kazanımlar neticesinde yaşadığı haz olarak değerlendirildiğinde evlilik yaşamının da kişinin yaşam doyumu ile oldukça ilişkili olduğu söylenebilir. Evlilik, evli çiftlerin yaşamlarında önemli bir yer tutar. Alanyazında evlilik kalitesinin yaşam doyumuyla ve yaşam doyumu düzeyiyle ilişkili olduğunu belirten çeşitli çalışmalar mevcuttur (Hünler ve Gençöz, 2003, s.100). Yaşam doyumunu ve düzeyini etkileyen birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Bu faktörlerden birisi de evlilik uyumudur. Yaşam doyumu ile evlilik doyumu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu gösteren birçok araştırma mevcuttur (Yıldız ve Baytemir, 2016; Eroğlu, 2017; Çağ ve Yıldırım, 2017; Erdinç, 2018; Güngör, 2019; Güler, 2021; Yiğit, 2024).

Nasıl ki evlilik doğal bir olguysa bununla ilişkili olan boşanma da doğal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Alanyazına bakıldığında boşanma eğilimi konusundan ziyade daha çok boşanma sebepleriyle ilgili araştırmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Boşanma eğilimiyle ilgili araştırma neredeyse yok denilecek kadar çok azdır. Bundan dolayı da alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle böyle bir araştırmaya gerek duyulmuştur. Boşanma eğiliminde rol oynayan etkenlerin anlaşılmasının, boşanma yolundaki çiftlere yardım etmeyi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bu bağlamda boşanma eğiliminin yordayıcıları olarak yaşam doyumu ve evlilik doyumunun incelenmesinin önemli ve kayda değer olduğu düşünülmekte ve alanyazına önemli bir katkı sunarak bundan sonra yapılacak bu tür ya da benzer araştırmalara ışık tutacağı varsayılmaktadır. Alanyazında yaşam doyumu ve evlilik doyumu ile ilgili birçok araştırmanın

mevcut olduğu görülmektedir. Evlilik doyumu ile ilgili literatürde psikolojik iyi oluş (Keçeli, 2020; Koyunsever, 2022; Köseoğlu, 2021), bilinçli farkındalık (Emrahoğlu, 2021; Koyunsever, 2022; Güler ve Usluca, 2021), iletişim becerileri (Çalık, 2022), iş doyumu (Demir, 2022), algılanan eş desteği (Savun, 2022; Yuca ve Beydağ, 2021) konularında araştırmalara rastlanmıştır. Yaşam doyumu ile ilgili olarak evlilik uyumu (Bal, Faraji, ve Erdinç, 2018; Zhumgalbekov ve Efilti, 2023), kişilerarası bilinçli farkındalık (Kaya, 2023), psikolojik iyi oluş (Şirin, 2024) konularının güncel olarak ele alındığı grlmştir. Az sayıda olsa da duygusal boşanma eğilimi (Khosravi, Moradi, Ahmadiyan ve Yousef, 2021; Jalili, Yarahmadi ve Zandi 2023) ve boşanma eğilimi ile ilgili (Kanani ve Mollazadeh Gelehpordesari, 2025; Muhammad, Kolawole ve Momoh 2022; Li vd., 2023; Pflieger vd., 2022; Pouzad, Najarpourian, Javdan, Samavi ve Sarafraz, 2022) araştırmaya ulaşılabilmıştir. Daha çok boşanma ve nedenleri üzerinde araştırmalar yapıldığı ancak boşanma eğilimine de doğrudan olmasa da değinildiği (Duran, 2022; Kunt, 2019) görülmektedir. Boşanma ve sürecini daha derinlemesine anlamak amacıyla böyle bir araştırma yapmaya gerek duyulmuştur.

Bu araştırmada boşanma eğiliminin yordayıcıları olarak yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimine olan etkisini incelemek temel amaçtır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara yer verilmiş ve yanıt aranmıştır:

1. Yaşam doyumu boşanma eğilimini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
2. Evlilik doyumu boşanma eğilimini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Yaşam doyumu ve evlilik doyumu boşanma eğilimini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

Yöntem

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı, yönü ve gücünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığı ya da derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2006, s.81). Bu yolla yordayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ortaya koymak mümkündür. Ayrıca Creswell (2014), ilişkisel tarama modellerinde regresyon analizinin yaygın şekilde kullanıldığını ve bunun güçlü ve geçerli bir analiz yöntemi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kullanılan yöntem ve analiz araştırmanın temel amacı ile örtüştüğü düşünülmektedir.

Evren ve rneklem

Araştırmanın evrenini 2023 yılında KKTC’de ikamet eden en az bir yıldır evli olan bireyler oluştırmaktadır. Araştırmanın örnekleminin 272’si (%54) kadın 232’si (%46) de erkektir. Araştırmada toplam 504 evli birey yer almıştır. Katılımcıların 43’ (%8,5) 1-3 yıl, 57’si (%11,3) 4-6 yıl, 49’u (%9,7) 7-9 yıl, 68’i (%13,5) 10-12 yıl, 46’sı (%9,1) 13-15 yıl ve yaklaşık olarak yarısı yani 241’i de (%47,8) 16 yıl ve üzeri evlilik süresine sahip olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların 285’i (%56,5) kendisi tanışıp flört ederek, 108’i (%21,4) görücü usulüyle, 90’ı (%17,9) arkadaş tanıştırması yoluyla, 10’u (%2) sosyal medya aracılığıyla ve 11 kişi de (%2,2) belirtilenlerin dışında diğer bir evlilik şekliyle evlendiğini belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma kapsamında kullanılan veri toplama araçları aşağıda kısaca tanıtılmıştır

Kişisel Bilgi Formu; çalışılan grubu daha iyi tanıyabilmek adına cinsiyet, evlilik süresi ve evlilik biçimi gibi sosyo-demografik özellikleri içermektedir.

Yaşam Doyumu lçeği; Diener ve arkadaşları (1985) tarafından geliştirilen bu ölçek beş maddeden oluşmaktadır. 7’li Likert Tipi bir derecelendirme leği olan bu ölçeğe verilen yanıtlar “Kesinlikle katılmıyorum” (1) ile Tamamen katılıyorum” (7) arasında değişmektedir. Ölçekten alınabilecek puanlar 5 ile 35 puan aralığında değişmektedir. Alınan puanlar yükseldikçe yaşam doyumu ykselmekteyken alınan puanların düşüşü de yaşam doyumunun düşmekte olduğunu göstermektedir. Bu lek için gvenirlikli çalışması olarak Cronbach Alpha değerı hesaplanmış ve bu değer 0.87 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçeye evirisi ve uyarlaması Yetim (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin Türkiye’deki gvenirlikli çalışması sonucunda Cronbach Alpha 0.86, test-tekrar test güvenirliği ise $r = 0.73$ olarak bulunmuştur (Yetim, 1993).

Evlilik Yaşam leği; Evlilik Yaşam leği, Tezer (1996) tarafından evlilik yaşamındaki doyum düzeyini belirlemek için geliştirilmiştir. 5’li Likert Tipi bir derecelendirme leği olan bu ölçeğe verilen yanıtlar “Kesinlikle katılmıyorum (1)” ile “Kesinlikle katılıyorum (5)” arasında değişmektedir. Bu ölçekte on soru yer almakta olup 2, 4 ve 5’inci sorular tersten puanlanırken diğer sorular ise doğrudan puanlanmaktadır. Bu ölçeğe verilen yanıtlar neticesinde alınabilecek en yüksek puan 50, en düşük ise puan 10’dur. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe evlilik doyumunu yükselirken alınan puanlar düştükçe de evlilik doyumunu düşme göstermektedir. Ölçeğin gvenirlikli çalışmalarında test-tekrar test güvenirliği .85, i tutarlılı katsayısı ise .91 olarak hesaplanmıştır ve gvenirlikli mükemmelen olarak yorumlanmıştır (Tezer, 1996, s.4).

Evlilik İstikrarsızlığı Ölçeği; Evlilik İstikrarsızlığı (Boşanma Eğilimi) Ölçeği, Booth ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek ile evli bireylerin evlilik istikrarsızlık düzeyleri yani boşanma eğilimleri ölçülmektedir. Likert Tipi 5’li bir değerlendirme ölçeği olan evlilik istikrarsızlığı ölçeği beş sorudan oluşmaktadır. Ölçeğe verilen yanıtlar “Hiç (1)” ile “Çok sık (5)” arasında değişmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 5 en yüksek puan ise 25 puan alınabilmektedir. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe boşanma eğiliminin artma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Türkçe’ye uyarlaması Kurşuncu ile Baştemur (2022) tarafından yapılan bu ölçeğin Türk kültüründe uygulaması neticesinde yapılan güvenirlik analizi için Cronbach Alpha değeri kullanılmış ve bu değer .92 olarak hesaplanmıştır. Böylece ölçeğin güvenirliliği son derece iyi olarak değerlendirilmiştir (Kurşuncu ve Baştemur, 2022, s.352).

Veriler Haziran-Eylül 2023 döneminde 4 aylık sürede Google Forms ve ölçeklerin şahsen yüz yüze doldurtulması yoluyla araştırmaya kendi rızaları ile katılan gönüllü evli bireylerden toplanmıştır.

Verilerin analizi

Toplanan veriler gerekli işlemlerin ardından, araştırmanın amaç ve alt amaçları doğrultusunda SPSS 25 programında bulunan testler yoluyla çözümlenmiştir. Veriler analiz edilirken bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne derecede yordadığının belirlenmesi için regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma verileri analiz edilirken anlamlılık seviyesi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

Etik Kurul İzin Bilgileri

Bu çalışma bir yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Lefke Avrupa Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunda 16.05.2023 tarihinde yapılan değerlendirme neticesinde BAYEK025.03 karar sayısıyla araştırmanın gerçekleştirilmesine yönelik olarak etik sakınca oluşturacak bir durumun söz konusu olmadığına ilişkin karar alınmıştır.

Bulgular

Bu araştırma, yaşam doyumu ve evlilik doyumunun, boşanma eğilimine etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Yaşam Doyumunun Boşanma Eğilimini Yordamaya Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std. Hata	Beta β	t	p
(Sabit)	13.941	.634		22.004	.000
Yaşam doyumu	-.260	.027	-.391	-9.528	.000

Bağımlı Değişken: Boşanma eğilimi
R:0,391 R²:0,153 F:90,778 p:0,001

Tablo 1’de yer alan regresyon analizi bulgularına göre yaşam doyumu katsayısı ve anlamlılık değeri incelendiğinde, yaşam doyumunun boşanma eğilimini negatif yönde ve anlamlı şekilde (R:0,391, R²:0,153, F=90.778, p<.001) yordadığı ifade edilebilir. Regresyon modeli yaşam doyumunun boşanma eğilimindeki toplam varyansın %15.3’ünü açıkladığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, evli çiftlerin yaşam doyumu arttıkça, boşanma eğilimi azalmaktadır. Bu sonuca göre yaşam doyumunun boşanma eğilimini açıklamada anlamlı bir yordayıcı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2: Evlilik Doyumunun Boşanma Eğilimini Yordamaya Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std. Hata	Beta β	t	p
(Sabit)	16.108	.735		21.924	.000
Evlilik doyumu	-.239	.021	-.446	-11.150	.000

Bağımlı Değişken: Boşanma eğilimi
R:0,446 R²:0,198 F:124,32 p:0,001

Tablo 2'ye bakıldığında, evlilik doyumunun boşanma eğilimini negatif yönde ve anlamlı şekilde yordadığını göstermektedir ($B = -.239$, $p < .001$). Regresyon modeli, evlilik doyumunun boşanma eğilimindeki toplam varyansın %19.8'ini açıkladığını göstermektedir ($R: .446$, $R^2:0.198$, $F:124.32$, $p<.001$). Buna göre evlilik doyumu ile boşanma eğilimi arasında orta düzeyde ilişki saptanmıştır. Evlilik doyumunun boşanma eğilimini açıklamada anlamlı bir yordayıcı olduğu ifade edilebilir. Bulgular, çiftlerin evlilik doyumu arttıkça boşanma eğiliminin de azalmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, evlilik doyumunun evliliklerin sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 3: Yaşam Doyumu ve Evlilik Doyumunun Boşanma Eğilimini Yordamaya Yönelik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std. Hata	Beta β	t	p
(Sabit)	19.116	.804		23.786	.000
Evlilik doyumu	-.198	.021	-.369	-9.388	.000
Yaşam doyumu	-.196	.026	-.295	-7.522	.000
Bağımlı değişken: Boşanma eğilimi					
R:0.529	R ² :0.280	F:97.33	p:0.000	Durbin-Watson:1.882	

Tablo 3'te sunulan regresyon analizi incelendiğinde görülmektedir ki hem yaşam doyumu hem de evlilik doyumu boşanma eğilimini birlikte yordamaktadır. Modelin açıklama gücü ($R^2 = 0.280$), her iki değişkenin birlikte boşanma eğilimindeki toplam varyansın %28'ini açıkladığını göstermektedir, bu da söz konusu değişkenlerin boşanma eğilimindeki önemli belirleyiciler olduğunu göstermektedir. Evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerindeki etkisinin ($\beta = -.369$) yaşam doyumunun etkisinden ($\beta = -.295$) daha büyük olduğu saptanmıştır. Bu bulgu evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerinde daha baskın bir belirleyici olduğunu işaret etmektedir. Kısacası, hem yaşam doyumu hem de evlilik doyumu, boşanma eğilimini anlamlı şekilde yordamakta ve her iki doyum arttıkça boşanma eğilimi azalmaktadır. Bu bulgular, yaşam doyumu ve evlilik doyumunun evliliklerin sürdürülmesinde ve boşanma eğiliminin azalmasında rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Tartışma

Araştırmanın bulgularına göre, yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu saptanmıştır. Özellikle, evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerindeki açıklayıcı gücünün etkisinin yaşam doyumundan daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuç, evlilik doyumunun evliliklerin sürdürülmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulayan mevcut literatür bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Yaşam doyumu ile ilgili tanımlar incelendiğinde, bireylerin genel yaşamı ile ilgili doyumu yani yaşam kalitelerine ilişkin öz değerdendirmelerini içerdığı anlaşılmaktadır. Buna göre Myers ve Diener (1995)'in de belirttiğı gibi, yüksek yaşam doyumuna sahip bireyler yaşama ilişkin genel doyumunu arttırmakla birlikte onların olumsuz yaşam olaylarına karşı daha dirençli olmalarına, ilişkilerde daha uyumlu ve problemler karşısında daha çözüm üretebilir olmalarına etki etmektedir (Kabasakal ve Uz Baş, 2013, s.28; Üzerek ve Şarlak, 2022, s.1070). Söz konusu bu durumlar evlilik yaşantısında, evliliğın istikrarı için önemli etkenlerdir. Beyazgül (2022, s.57) tarafından yapılan çalışmada, yaşam doyumunun evlilik hoşnutsuzluğunun önemli bir yordayıcısı olduğuna işaret edilirken, Yiğit (2024) ise yaşam doyumu ile boşanma eğilimi arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Ayrıca literatürde yaşam doyumu ile evlilik doyumu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğuna işaret edilmektedir (Yıldız ve Baytemir, 2016; Eroğlu, 2017; Çağ ve Yıldırım, 2017; Erdinç, 2018; Güngör, 2019; Güler, 2021; Yiğit, 2024). Dolayısıyla yaşam doyumu, yaşam kalitesi ve genel mutluluk düzeyi ile ilişkili olarak kişilerin diğerleri ile kuracakları ve sürdürecekleri ilişkileri etkileme kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Bu görüş ve bilgilerden hareketle yüksek yaşam doyumunun, bireylerin ilişkilerini sürdürme kapasitesine olumlu yönde etki yapabileceğı söylenebilir.

Benzer şekilde, evlilik doyumu, evlilik sürecindeki önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Evlilik doyumu yüksek olan çiftlerin boşanma eğilimlerinin daha düşük olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Kavak (2018) yüksek evlilik doyum düzeyine sahip evli bireylerin sağlıklı aile işlevlerine sahip olduğu ve olumlu çatışma stilleri kullandığını saptamıştır. Gülyüksel Akdağ ve Cihangir Çankaya (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise evlilik doyumu değişkeninin psikolojik iyi oluşu anlamlı bir biçimde yordadığı belirtilmiştir. Amato ve Previti, (2003) ve Hou, Jia ve Fang, (2024) yaptıkları araştırmalarda evlilik doyumu ile boşanma oranları arasında ilişki saptamıştır. Yiğit (2024) de evlilik doyumuyla boşanma eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve araştırma bulgularına göre evlilik doyumu ile boşanma eğilimi arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Tüm bunlar yüksek evlilik doyumunun çiftlerin boşanma eğilimini ve dolayısıyla olasılığını azalttığını düşündürmektedir.

Bununla birlikte literatüre evlilik istikrarsızlığı ile ilgili yapılmış araştırma sayısının az olmasına rağmen evlilik doyumu ve yaşam doyumu ilişkisinin değişik şekillerde ortaya konulduğu görülmektedir. Kanani ve Mollazadeh Gelehpordesari, (2025) kadınlar arasında artan boşanma oranlarını değişen geleneksel değerlere ve kadın haklarının ve statüsünün yeniden gözden geçirilmesine bağlamaktadır. Bu da kadınların yaşam doyumlarının da bundan etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Benzer şekilde Jalili, Yarahmadi ve Zandi (2023)'nin ortaya koymuş oldukları araştırma sonuçları temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmamasının hem yaşam hem de evlilik doyumunu düşürebileceğini ve bunun da boşanma eğilimini arttırabileceğini düşündürmektedir. Pouzad ve arkadaşları (2022) tarafından gerçekleştirilen bir başka araştırma ise öz şefkatin boşanma eğilimi üzerinde yordayıcı rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Yıldız ve Baytemir (2016) yaptıkları çalışmada evlilik doyumunun yaşam doyumunu yordadığını belirtirken, Çağ ve Yıldırım (2018), Yıldız ve Çevik (2016), ile Erdinç, (2018) ise evlilik doyumu ile yaşam doyumu arasında anlamlı ilişki olduğunu saptamıştır. Anlı (2021) çift uyumu ile yaşam doyumu arasında pozitif anlamlı ilişki; Zhumbalgekov & Efilti (2023) ise evlilik uyumuyla yaşam doyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Literatürde yaşam doyumundan alınan puan arttıkça evlilik uyumu; evlilik uyumundan alınan puan arttıkça da yaşam doyumunun artış gösterdiğini ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi evlilik doyumunun yaşam doyumu ve iyimserlik tarafından anlamlı bir biçimde yordandığını (Çağ ve Yıldırım, 2018, s.217) ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar, mevcut araştırmanın bulgularını desteklemekte ve yaşam doyumu ile evlilik doyumunun evliliklerin sürdürülmesinde bir başka ifade ile evlilik istikrarında önemli rol oynadığını göstermektedir. Literatürdeki bu bulgular, yaşam doyumu ve evlilik doyumunun birbirini karşılıklı olarak etkileyen ve belki de destekleyen kendilerine has dinamikleri olduğunu düşündürmektedir. Özetle eldeki araştırma verileri literatür ile tutarlılık göstermektedir. Buna göre yaşam doyumu ve evlilik doyumunun evliliklerin sürmesinde ve boşanma eğiliminin azalmasında rol oynayan bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın temel amacı, yaşam doyumu ve evlilik doyumunun boşanma eğilimine olan etkisini incelemektir. Yapılan analizler özellikle evlilik doyumunun daha güçlü bir yordayıcı olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre yaşam doyumu ve evlilik doyumu arttıkça evli çiftlerin boşanma eğilimi azalmaktadır. Ancak evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerindeki etkisinin yaşam doyumunun etkisinden daha büyük olması evlilik doyumunun boşanma eğilimi üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu göstermektedir. Yaşam doyumu ve evlilik doyumu birlikte değerlendirildiğinde ise her ikisinin de boşanma eğilimini azaltmada önemli belirleyiciler olduğu görülmüştür.

Araştırma bulguları alanyazın çerçevesinde değerlendirildiğinde araştırmacılara ve uygulayıcılara yönelik bazı önerilerde bulunulabilir. Özellikle farklı kültürel ve sosyo-ekonomik gruplarla ve daha geniş örneklem grubuyla çalışarak evrensel ve kültürel farklılıklara ilişkin daha derinlemesine bilgiye ulaşılabilir. Ayrıca yapılacak benzer çalışmalarda, bu çalışmada bir sınırlılık olarak görülen durumu ortadan kaldırmak amacıyla çalışmaya eşlerin çift olarak katılması koşulu getirilebilir. Bu da çiftler arası dinamiklerin daha derin incelenmesine olanak sağlayabilir. Boşanma eğilimi üzerinde etkili olabilecek ekonomik durum, kültürel faktörler ve kişisel faktörler de araştırma kapsamına dahil edilerek daha kapsamlı analizler yapılabilir. Ayrıca yapılacak boyamsal araştırmalarla yaşam ve evlilik doyumunun zaman içindeki etkileri ve bunların boşanma sürecine yansımalarına ilişkin daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir.

Uygulamaya yönelik öneriler de şu şekilde özetlenebilir; evlilik öncesi ve evlilik sürecindeki çiftlere kolaylıkla ulaşabilecekleri çift ve evlilik terapisi hizmetlerinin, yerel yönetimler veya sivil toplum kuruluşları tarafından sunulmasının, boşanma eğilimini azaltabileceği düşünülmektedir. Bunlara ek olarak destek grupları oluşturularak stres yönetimi, öfke yönetimi, kaliteli zaman geçirme, boş zamanı iyi değerlendirme gibi kişisel gelişim konularında psiko-eğitim desteği sunulabilir. Ayrıca aile içi iletişim, bilinçli anne baba olma, doğru ve uygun eş seçme gibi konularda gerek evlilik öncesi evlenecek çiftler için gerekse de evlenmiş çiftler için destek faaliyetleri düzenlenebilir. Boşanma eğilimini azaltma, yaşam ve evlilik doyumunu arttırmaya yönelik önleyici çalışmalar konuyla ilgili çalışan psikolojik danışmanlar, çift ve aile terapistleri tarafından organize edilerek faaliyete geçirilebilir.

Bu konuda yapılacak yeni ve kapsamlı araştırmaların desteklenmesi yolu ile daha derinlemesine bilgi sahibi olarak önleme çalışmalarının sayı ve çeşidinin artırılması sağlanabilir. Tüm bunlar için hem devlet hem de sivil toplum örgütleri harekete geçirilebilir. Buna ek olarak aileyi güçlendirme ve yaşam doyumunu arttırmaya yönelik destek programları oluşturma ve çift ve evlilik terapilerinin görünürlüğünü ve ulaşılabilirliğini arttırmak bu konuda fayda sağlayacaktır. Araştırmanın sonucuna bakıldığında boşanma eğiliminin yaşam doyumu ve evlilik doyumu tarafından yordandığı görülmektedir. Bundan ötürü boşanma konusunda çalışan meslek elemanlarının yaşam doyumu ve evlilik doyumu değişkenlerini önemsemesi ve göz önünde bulundurması önemlidir.

Kaynakça

Amato, P. R. & Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing: gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24, 602-626. <https://doi.org/10.1177/0192513X03024005002>

- Aktaş Akoğlu, Ö. & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Anlı, M. (2021). *Evli bireylerde evlilik uyumu, yaşam doyumu ve kaygı düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aras, E. N. (2020). *Kadınlarda evlilik doyumunun cinsel yaşam kalitesi ve bilişsel çarpıtmalar bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Bal, F., Farajı, H. & Erđinç, İ. (2018). Evlilik uyumu, cinsel yaşam doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 185-197. doi:10.16990/SOBIDER.4564
- Beyazgül, G. (2022). *Evlilik hoşnutsuzluğunda;yaşam doyumu ve cinsel öz bilinç rolünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Booth, A., Johnson, D. & Edwards, J. N. (1983). Measuring marital instability. *Journal of Marriage and the Family*, 45(2), 387-394. https://doi.org/10.2307/351516
- Borhani Kakhki, M., Narimani, M. & Mousazadeh, T. (2021). The effectiveness of cognitive behavioral couple therapy on the quality of life and marital satisfaction of uncompromised divorce applicants. *Women and Family Studies*, 13(50).
- Can Mamak, H. (2024). *Yükleme biçimleri ile evlilik doyumu arasındaki ilişkide duygu düzenlemenin aracı rolü*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.
- Creswell, J.W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.
- Çağ, P. & Yıldırım, İ. (2018). Evlilik doyumunda öznel iyi olma: Yaşam doyumu ve iyimserliğin rolü. *Turkish Studies*, 13(4), 203-224.
- Çakal, H. & Güven, N. (2024). Evlilik doyumunda önemli bir kavram: ilişkisel yılmazlık. *GAB Akademi*, 4(1), 80-93. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/gabakademi/issue/85832/1485639
- Çalık, A. K. (2022). *Evlilik doyumunun değerler, iletişim becerileri ve sosyo-demografik değişkenler bağlamında incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul.
- Delongis, A. & Zwickler, A. (2017). Marital satisfaction and divorce in couples in stepfamilies. *Current opinion in psychology*, 13, 158-161.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American psychologist*, 55(1), 34.
- Demir, E. (2022). *Evli ve çalışan bireylerin evlilik doyumu ile iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans Ttezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir
- Duran, R. (2022). Türkiye aile yapısının geleceğine yönelik çıkarımların değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 147-164. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/okad/issue/70010/1104735#article_cite
- Emrahoğlu, E. F. (2021). *Bilinçli farkındalık, evlilikte bilinçli farkındalık, empati ve evlilikte problem çözmenin evlilik doyumu ile ilişkisinin incelenmesi*, (Tıpta uzmanlık tezi). Sağlık Bilimleri Üniversitesi Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara.
- Ercantan, G. G. & Şen, B. (2023). KKTC’de yaşayan evli bireylerin eş tükenmişliği ve evlilik doyumu arasındaki ilişki. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 170-192. https://doi.org/10.61861/spshcd.1365602
- Erđinç, İ. (2018). *Evli çiftlerde, evlilik uyumu, cinsel yaşam doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erkan, E. (2017). *Türkiye’de boşanma olgusunun belirleyicileri: Panel veri analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Eroğlu, Ş. (2017). *Evliliklerini 20 yaş ve altı yapmış kadınlar ile evliliklerini 20 yaş üzerinde yapmış olan kadınların yaşam doyumları, evlilik uyumları ile cinsel doyumları açısından karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eysenck, H. J. (1980). Personality, marital satisfaction, and divorce. *Psychological Reports*, 47(3), 1235-1238.
- Fan, C. S. & Lui, H. K. (2004). Extramarital affairs, marital satisfaction, and divorce: Evidence from Hong Kong. *Contemporary Economic Policy*, 22(4), 442-452.
- Güler, K. (2021). Investigation of the Relationship between Separation Anxiety, Marital Adjustment and Life Satisfaction in Married Women, *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry ve Psychology*, 3(4), 272-278.
- Güler, K. & Usluca, M. (2021). Yetişkin bireylerde bilinçli farkındalık ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 372-383.https://doi.org/10.47525/ulasbid.868875.
- Gülyüksel Akdağ, F. & Cihangir-Çankaya, Z. (2015). Evli bireylerde psikolojik iyi oluşun yordanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 646-662. doi:10.17860/efd.67613
- Güngör, Z. Y. (2019). *Evli bireylerde yaşam doyumunun yordayıcısı olarak evlilik doyumu ve bağlanma boyutları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Heyman, R. E., Sayers, S. L. & Bellack, A. S. (1994). Global marital satisfaction versus marital adjustment: An empirical comparison of three measures. *Journal of Family Psychology*, 8(4), 432-446.
- Hou, J., Jia, K. & Fang, X. (2024). Trend analysis of marital satisfaction of mainland Chinese couples in the past 20 years. *Acta Psychologica Sinica*, 56(7), 895-910.
- Hünler, O. S. & Gençöz, T. (2003). Boyun eğici davranışlar ve evlilik doyumu ilişkisi: algılanan evlilik problemleri çözümünün rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 99-108.
- Jalili, G., Yarahmadi, Y. & Zandi, F. (2023). Causal model of emotional divorce tendency based on satisfaction of basic needs, level of differentiation mediated by perceptions of spouse's self-sacrificing behaviors. *Quarterly Journal of Woman and Society*, 13(52), 133-148. doi:10.30495/jzv.2023.30798.3882.
- Kabasakal, Z. & Uz Baş, A. (2013). Öğretmen adaylarında yaşam doyumunun yordayıcısı olarak problem çözme becerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 27-35.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kavak, A. (2018). *Evli bireylerde evlilik doyumu, aile işlevselliği ve çatışma çözme stilleri* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.
- Kaya, S. (2023). *Evli bireylerin yaşam doyumu ve kişilerarası bilinçli farkındalık düzeyleri arasındaki ilişki*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Keçeli, A. (2020). *Bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyinin ve sosyal medya bağımlılığının evlilik doyumu açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KKTC İstatistik Kurumu. (2023). Nüfus ve Demografi Bülteni (1997-2021). (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2023). <https://stat.gov.ct.tr/Portals/39/NufusDemo1.pdf>
- KKTC İstatistik Kurumu. (2025). Nüfus ve Demografi Bülteni (2014-2023). (Erişim Tarihi: 10 Mart 2025). https://stat.gov.ct.tr/Portals/39/Nufus_ve_Demografi_Bulteni_2023_1.pdf
- Kofoworola, A. B. & Rofiu, N. (2024). Exploring the effectiveness of premarital counselling in reducing divorce rates in Nigerian marriages. *Jus Corpus LJ*, 5, 515.
- Mollazadeh Gelehpordesari, Z. & Kanani, M. A. (2025). Modernism and tendency to divorce: a study on married women in Rasht city. *Sociology of Social Institutions*, 11(24), 237-269. doi: 10.22080/ssi.2024.27635.2217
- Koyunsever, V. S. (2022). *Evlilik doyumunun yordanmasında psikolojik iyi oluş, öz anlayış, bilinçli farkındalık ve eş tükenmişliğinin rolü*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Köseoğlu, E. (2021). *Evli bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ve psikolojik dayanıklılıklarının evlilik doyumu üzerindeki etkisinin incelenmesi*, (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Kula, S. & Çakar, B. (2015). Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında toplumda bireylerin güvenlik algısı ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(12), 191-210.
- Kunt, G. (2019). *Kadınlarda eğitim, çalışma durumu, sosyal medya kullanımı, evlilik eğilimi, boşanma eğilimi arasındaki karşılıklı ilişkiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Kurşuncu, M. A. & Baştemur, Ş. (2022). *The adaptation study of the Marital Instability Index (MII) into Turkish*. EJER 2022 Conference Proceedings.
- Linley, P.A., Joseph, S., Harrington, S. & Wood, A. M. (2006). Positive psychology: Past, present, and (possible) future. *The Journal of Positive Psychology*, 1(1), 3-16. doi:10.1080/17439760500372796
- Muhammad, H. A., Kolawole, S. O. & Momoh, G. O. (2022). Effect of cognitive behavioural therapy on reducing marital instability among secondary school teachers in Gombe Metropolis, Gombe State, Nigeria. *NIU Journal of Social Sciences*, 8(4), 79-85.
- Mwanankopa, M. (2022). *Exploring the role of marriage counselors in resolving marriage conflicts: a case study of Senama area in Mansa district in University of Zambia* (Doctoral dissertation). Erişim adresi: <https://dspace.unza.zm/items/b375f5fd-2388-48f5-8ab8-64e87860fcee>
- Pflieger, J. C., Richardson, S. M., Stander, V. A. & Allen, E. S. (2022). Risk and protective factors predictive of marital instability in U.S. military couples. *Journal of Family Psychology*, 36(5), 791-802. <https://doi.org/10.1037/fam0000949>
- Polatçı, S. & Keser, A. (2017). İş aile yayılımının bireyin iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkilerine yönelik bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 72(2), 401-421. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002451
- Pouradeli, S., Ahmadiania, H. & Rezaeian, M. (2024). Impact of COVID-19 pandemic on marriage, divorce, birth, and death in Kerman province, the ninth most populous province of Iran. *Scientific Reports*, 14, 3980 (2024). <https://doi.org/10.1038/s41598-024-54679-5>

- Pouzad, A., Najarpourian, S., Javdan, M., Samavi, A. & Sarafraz, M. (2022). Investigating the mediating role of self-knowledge processes in the relationship between repression (self-deception and other-deception) and the divorce tendency in men and women seeking divorce. *Psychological Models and Methods*, 12(46), 147-162. doi: 10.30495/jpmm.2022.28956.3488
- Rebello, K., Silva Jr., M. D. & Brito, R. C. S. (2014). Fundamental factors in marital satisfaction: An assessment of Brazilian couples. *Psychology*, 5(7), 777-784.
- Saleh, Y.R., Shafizadeh, R. & Amin, F. (2021). The effect of emotion-focused therapy based on interpersonal forgiveness concepts on decreasing divorce tendency and increasing family cohesion in women who are affected by marital infidelity. *The Women and Families Cultural-Educational*, 16(56), 193-220.
- Salman, N. & Uzunboylu, H. (2011). *Eşlerin Boşanma Nedenleri ve Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Seligman, M. E. P. (2007). *Gerçek Mutluluk* (S. Kunt, Çev.). Ankara: HYB Yayınları.
- Şahan, B. & Kılıçarslan, S. (2024). Boşanmış bireylerin boşanma nedenleri ve boşanma sürecinde yaşadığı güçlükler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1439-1461. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1494991>
- Şahinalp, M. S. (2024). Covid-19 pandemisi döneminde Türkiye’de yaşanan boşanmalar üzerine bir değerlendirme. *Firat University Journal of Social Sciences*, 34(3), 1115-1130. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1499734>
- Şirin, T. (2024). Sosyal yardım alan düşük gelirli ailelerde sosyal değerler ve psikolojik iyi oluşun evlilik yaşam doyumu üzerindeki yordayıcı etkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(2), 815-840. <https://doi.org/10.33415/daad.1486599>
- Taşdemir, M. (2022). *Boşanma sürecindeki bireylerin empatik eğilim düzeyleri ve çatışma çözme stillerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Tezer, E. (1996). Evlilik ilişkisinden sağlanan doyum: Evlilik Yaşamı Ölçeği. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(7), 1-7. <https://doi.org/10.17066/pdrd.19981>
- Ul-Haq, J., Mushtaq, S., Visas, H. & Hye, Q. M. A. (2023). Does economic stress matter for the rising divorce rate in China? A provincial perspective. *Nurture*, 17(1), 18-28. <https://doi.org/10.55951/nurture.v17i1.142>
- Üzerek, İ. & Şarlak, D. (2022). Evli bireylerde erken dönem uyumsuz şemalar ve sorun çözme becerilerinin evlilik doyumu ile ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(4), 1067-1083. <https://doi.org/10.33417/tsh.1019169>
- Volkova, M. (2017). Rusya ve Avrupa’da yaşam doyumu faktörlerinin belirlenmesi. *Sosyal Politika ve Sosyoloji Dergisi*. 16(5).
- Yárnöz Yaben, S. (2010). Attachment style and adjustment to divorce. *The Spanish Journal of Psychology*, 13(1), 210-219.
- Yaşa, C. & Yıldırım, M. S. Ö. (2019). Ebeveynleri boşanmış yetişkin bireylerin kişilerarası ilişkilerinde bağlanma modelleri ile ayrılma kaygısının ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 267-278. <https://doi.org/10.18506/anemon.455383>
- Yetim, Ü. (1993). Life satisfaction: A study based on the organization of personal projects. *Social Indicators Research*, 29, 277-289.
- Yetim, U. (1991). Reliability and Validity of Satisfaction with Life Scale in Turkish form (in Turkish). Paper presented to the 6th National Psychology Conference, Istanbul, Turkey. In the state of Art Lectures of 6th National Psychology Conference Book, 200-206, Istanbul University Publication.
- Yiğit, Z. (2024). *Evli bireylerin yaşam ve evlilik doyumları ile boşanma eğilimi arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke.
- Yıldırım, N. (2004). Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri. *Bilig*, (28), 59-81.
- Yıldız, M. A. & Baytemir, K. (2016). Evli bireylerde evlilik doyumu ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide benlik saygısının aracılığı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 67-80. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1718162>
- Yıldız, M. A. & Çevik, G. (2016). Evli bireylerin evlilik doyumlarının ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 227-242.
- Yılmaz, G., Keser, A. & Yorgun, S., (2010). Konaklama işletmelerinde çalışan sendika üyelerinin iş ve yaşam doyumunu belirlemeye yönelik bir alan araştırması. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(1), 87-107.
- Yuca, G. & Beydağ, K. D. (2021). Kalp hastalığı olan kadınların evlilik doyumu ve eş desteğini etkileyen faktörler. *Sağlık ve Toplum*. 31(1), 110-118. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/452979?view=ris&download=452979.ris>
- Zara, A. (2013). *Kadınlar, Erkekler ve Çocuklar İçin Boşanma Terapisi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Zhumgalbekov, A. & Efiltili, E. (2023). Evli bireylerin evlilik uyumu ve yaşam doyumunun incelenmesi. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1), 1-15. <https://doi.org/10.38151/akef.2023.41>

Soğdların Turfan Bölgesindeki Yerleşimleri ve Ticari Kolonileri

Settlements and Commercial Colonies of Sogdians in the Turfan Region

İbrahim ONAY^{1*}

^{1*}Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Çankırı, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
ibrahimonay@karatekin.edu.tr

Başvuru/Submitted: 26.11.2024
Kabul/Accepted: 12.04.2025

Atıf/Cite as:
Onay, İ. (2025). Soğdların Turfan bölgesindeki yerleşimleri ve ticari kolonileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 272-286.

Öz

Amaç: Bu çalışma İpek Yolu tarihinin önemli tüccar topluluklarından biri olan Soğdların, Doğu Türkistan'da bulunan Turfan bölgesindeki yerleşimlerinin tarihini ve buradaki ticari kolonilerinin gelişimini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bölgenin ticari hayat içerisindeki yeri ve burada yaşayan Soğdların diğer İranî topluluklarla, Çinlilerle ve Türklerle olan ilişkileri gösterilmeye çalışılacak, Türk tarihine olan etkileri de değerlendirilecektir.

Yöntem: Konuyla ilgili olarak Turfan bölgesinin İpek Yolu ticari ağı üzerindeki tarihsel gelişimi araştırılmış, bununla ilgili olarak Soğd topluluklarının bölgeye gelişi ve yerleşmesi konusunda, tarihi metinlerin çevirileri incelenmiştir. Yine bu saha ile ilgili arkeolojik bulgular da değerlendirilmiştir. Bu suretle elde edilen veriler çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Turfan bölgesi İpek yolu rotası üzerindeki en önemli üslerden biri konumunda olduğundan ticari ağların gelişime bağlı olarak ticaretle uğraşan yabancı toplulukları kendisine çekmiştir. Bölgenin stratejik ve ticari önemine binaen özellikle belli dönemlerden sonra tüccar toplulukların ve özellikle Soğdların bölgedeki etkinliklerinin arttığı arkeolojik ve yazılı metinlerin şahitliğinden anlaşılmaktadır.

Sonuç: Turfan bölgesi eski zamanlardan itibaren gelişen ticari ilişkilerin bir sonucu olarak Soğd toplulukların ticari koloniler kurdukları ve yerleştikleri en önemli güzergâhlardan biri haline gelmiştir. Çin topraklarında yaşanan siyasal ve askeri çatışmalar bu bölgeye çevreden yapılan göçlerin çoğalmasına ve nüfusun artmasına katkı sağlamıştır. Bazı Soğd topluluklar anavatanları olan Sogdiana bölgesini terk ederek buralarda yerleşmişler kendilerine ait yerleşimler-köyler kurmuşlardır. 8-9. yüzyıla kadar burası İpek Yolu tarihinin ve Doğu Türkistan ticaretinin en önemli üslerinden biri haline gelmiştir.

Özgünlük: Soğd tarihi çalışmaları, Türk tarihi çalışmalarına katkı vermesi nedeniyle de anlamlıdır. Soğdlar hakkındaki bilimsel çalışmalar son yıllarda artmakla birlikte yetersizdir ve bu konuda eksiklik olduğu görülmektedir. Turfan bölgesi, Soğd ve Türk tarih araştırmaları bakımından anlamlı ve önemli bir coğrafyadır.

Anahtar Sözcükler: Soğd, Turfan, Ticaret, Koloni.

Abstract

Aim: This study aimed to discuss the history of the settlements of the Sogdians, one of the important merchant communities in the history of the Silk Road, in the Turfan region in East Turkestan and the development of their commercial colonies there. The place of this region in commercial life and the relations of the Sogdians living here with other Iranian communities, Chinese, and Turks were tried to be demonstrated, and their effects on Turkish history were evaluated.

Method: Within the scope of the study, the historical development of the Turfan region on the Silk Road commercial network was investigated, translations of historical texts on the arrival and settlement of Sogdian communities in the region were examined. Related to this field some archaeological findings were also evaluated. In this way, the obtained data was tried to be analyzed.

Results: Since the Turfan region is one of the most important bases on the Silk Road route, due to the development of commercial networks, it attracted foreign communities engaged in trade. Due to the strategic and commercial importance of the region, it is understood from the archaeological and written texts that the activity of merchant communities, and especially the Sogdians increased in the region, especially following certain periods.

Conclusion: The Turfan region became one of the most important routes on which the Sogdian communities established and settled commercial colonies as a result of the developing trade relations since ancient times. Political and military conflicts on Chinese soil contributed to the increase of environmental migrations to this region and the consequent increase in population. Some Sogdian communities left their homeland, the Sogdian region, and settled there, establishing their own settlements and villages. Until the 8th-9th century, this place became one of the most important bases of Silk Road history and East Turkestan trade.

Originality: Sogdian history studies are also significant because they contribute to Turkish history studies. Although scientific studies on Sogdians have increased in recent years, it is seen that there is a deficiency in this regard. The Turfan region is a significant and important geography in terms of Sogdian and Turkish history studies.

Key Words: Sogdian, Turfan, Trade, Colony.

Giriş

Geçmişte, Soğdların ülkesi Amu-derya ile Sir-derya nehirleri arasındaki bölgeydi (Ögel, 2003, s. 188). Burası eski Farsçada Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynaklarında Sogdioi (Sogdiano) olarak geçmekte ve ülkelerine de Sogdiana denilmekteydi (Taşağıl, 2009, s. 349). Soğdlar kadim çağda Perslere tabi ve İranî menşeli bir kavim olarak gösterilmekteydi (Barthold, 1966, s. 737). Müslümanlar ise, “Suğd” olarak söyledikleri kelimeyi, hem İran kökenli bu kavim hem de ülke adı olarak kullanmışlardı (Taşağıl, 2009, s. 349-350).

7. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Çinli Budist Hacı Hsüan- Tsang’a göre; Su-jab kentinden Chieh-hsiang-na devletine varıncaya kadar uzanan bölge Soğd adıyla anılmakta, burada yaşayan kişilere de Soğdlu denmekteydi. Dolayısıyla bir yabancı olan Hsüan- Tsang’ın gözünde, genellikle iki nehir arasında tarif edilen asıl Sogdiana’nın sınırları ötesine taşınmış ve Kuzey –doğudaki Chu Nehrine kadar olan bölge Soğdluların toprağı olarak kabul edilmekteydi (Mori, 1984, s. 345-347). Arap yazarlar ise genellikle Suğd’u coğrafik olarak daha küçük bir alan olarak tarif etmişlerdi (Frye, 1944, s. 15). 8. yüzyıldaki erken İslami dönemlerden itibaren Sogdiana bölgesi daralarak sınırlandırılmış bir alan olarak tarif edildi ve iki büyük şehrin etrafında merkezileşti. Bunlar Semerkant ve Buhara idi ayrıca Fergana vadisinin bir bölümü de buraya dâhildi. Sonraları ifade ettiği alan daha da daralmış ve Semerkant’ın periferinde yer alan küçük bir bölge olarak bahsedilmiştir (Walter, 2006, s. 4). Ülkelerinin coğrafi konumuyla da ilgili olarak Soğdlar iyi tüccarlar olmuşlardır. Ticari yollar ve özellikle İpek Yolu rotaları üzerinde hareket ederek kendi vatanları dışında ticari koloniler kurmuşlardır.

İpek Yolu tabiri ilk defa 1877 tarihinde Alman bilgini Ferdinand von Richthofen (1833-1905) tarafından kullanılmış, ondan sonra gerek Batı’da, gerekse Doğu’da yaygınlaşmıştır (Tezcan, 2014, s. 97). Ögel’in ifadeleriyle İpek Yolu ticaretinde en önemli unsur Soğd’lu tüccarlar olmuştur (Ögel, 2003, s. 188). Soğdlar, bu ticari ağın bir bölümünü oluşturan Doğu Türkistan bölgesinde de aktif idiler. Zira Çin ve Roma arasındaki ticaret yolunun Kuzey yolu başlıca; Turfan, Karaşar ve Kuça’ya dokunurken, Güney yolu ise; Yarkent, Hotan, Miran ve diğer merkezlerden geçmekteydi (Puri, 1979, s. 184). Kuzey İpek Yolu rotasından batıya, Tarım bölgesine doğru hareket edildiğinde, Hami’den sonraki ilk büyük vaha da Turfan idi (Bielenstein, 2005, s. 293)¹. Bu ise bölgenin ticaretle uğraşan halklar için uygun bir konumda olduğunu göstermekteydi. Ayrıca Turfan bölgesi zirai üretim için de son derece elverişli bir yerdi.

Bölgenin başlıca vahası durumunda olan Turfan, “Ölü Deniz” hariç Asya kıtasındaki en derin çukur olma özelliğine sahipti. Aynı zamanda karakteristik özellikleri ile de dikkati çekmekteydi. Bu özellikler ona üretim ve çoğaltma kabiliyeti sunmaktaydı (Stein, 1933, s. 26). Zira Turfan çukuru, ilkbaharda dört bir yanını çevirmiş dağların eriyen kar suları ile beslenerek tarıma son derece elverişli bir bölge olmuştu. (Baykuzu, 2015, s. 64). Tanrı Dağlarının zirvelerinde eriyen karların suları ile oluşan akıntı, vaha da oluşturulan sulama ağı sayesinde vadi boyunca gezmekteydi. Bu sulama sistemi, bölgeye bol suyla birlikte münbit topraklar sağlamaktaydı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 13-14)².

¹ Coğrafik olarak Turfan çöküntüsü Doğu Türkistan bölgesinin doğu bölümünde, günümüzde Uygur Özerk Bölgesinde bulunmaktadır. Çevresi Kum-Dag, Chol-Dag ve Tanrı Dağlarının diğer dallarıyla çevrilidir. Turfan’ın alanı yaklaşık 50.147 kilometredir. İklimi oldukça kurudur fakat kavurucu sıcak, iyi ürünler yetişmesine yardım etmektedir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 13-14).

² Turfan, büyük ve çukur bir bölgedir. Tanrı dağlarından inen sular ile yer altı suları, sık sık yol değiştirirler. Zamanla kuruma dolayısıyla birçok şehirler ile yerleşme alanları bırakılmış ve suların toplandığı yerlerde yeniden şehirler kurulmuştur (Ögel, 2015, s. 19).

Yine Turfan'ın etrafındaki dağ etekleri, hayvancılık açısından da bölgeyi seçkin hale getirmiştir (Baykuzu, 2015, s. 64). Bu sayede bozkırlarla kaplı konargöçer hayatın hemen yanı başında bulunan Turfan bölgesi, yerleşik hayatın ve zirai - ticari faaliyetlerle uğraşan toplulukların yaşam alanı olmuştur. Bu suretle bölge, buraya hâkim olmuş Türk topluluklarının çeşitli gerekçelerle buraya gelen Hint- İranî veya Çinli unsurlarla temas kurduğu yerlerden biri haline gelmiştir. Bu nedenle, Soğdlar dâhil olmak üzere çeşitli toplulukların bölgedeki varlıkları ve gelişimleri Türk tarih araştırmaları bakımından da önemlidir.

Turfan'ın Siyasi Tarihi ve Soğdların Yerleşmesi

Turfan sahasında Han Hanedanlığı (MÖ. 206-MS. 220) zamanında Ch'ü-shih diye adlandırılan bir devlet bulunmaktaydı ve bu devlet daha sonra Kao-ch'ang diye isimlendirildi (Bielenstein, 2005, s. 293). Han Hanedanlığının son dönemlerinde Çinli askerler Ch'ü-shih şehrinin önüne askeri garnizon için bir duvar ördüler. Bu duvara "yüksek ve güzel" anlamında Kao-ch'ang denmeye başlandı (Baykuzu, 2015, s. 62). MS. 220 yılında Çin'de Han Hanedanlığının yıkılmasından sonra ise büyük sayıda göçmen kuzey batıya doğru hareket etti. İpek Yolu'nun kuzey rotası üzerinde bulunan Turfan (Kao-ch'ang) ve Kuça en çok göç alan iki yer oldu (Hansen, 2012, s. 80-81). Buraya gerçekleşen göç dalgası Çin'i bölen savaşırlardan kaçan insanlar tarafından gerçekleştirildi. 3. ve 4. yüzyıllarda Turfan'a yerleşimler devam etti (Hansen, 1999, s. 65).

Turfan, 3. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar bir asır boyunca Kansu'daki Liang-chou eyaletine bağlı bir idari merkez olarak kalmıştı (Baykuzu, 2015, s. 62). Bu dönemde Soğdlu tüccarlar, Çin'in kuzeybatısında bulunan Kansu bölgesindeki pek çok kasabada varlıklarını devam ettiriyorlar ve kendi anavatanları ile de iletişim kuruyorlardı. Kurdukları ticari ağ 4. yüzyıldaki kriz ortamlarında bile çalışmağa devam etmişti (Vaissiere, 2005, s. 70). Bunu Soğdlara ait Eski Mektuplardan anlayabiliyoruz. Soğdlara ait bu mektuplar, 1907 yılında Aurel Stein'in ikinci keşif seferi sırasında Dunhuang civarında keşfedilmiştir (Harmatta, 1979, s. 157-159). MS. 311-314 yılları arasına tarihlendirilen "Soğd Eski Mektupları", tüccar Soğdların, Kansu bölgesindeki varlıkları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

Bu mektuplar, 4. yüzyılın başında Soğdlu tüccarların ticari kervanlarının Kansu'da Liang-chou temelli yapılandığını ve doğuda Luo-yang ile batıda Dunhuang arasındaki bölgede ticari operasyonlar gerçekleştirdiklerini göstermektedir (Xinjiang, 2013, s. 63). Soğdların, o dönem özellikle Kansu merkezli oluşturdukları ticari örgütlenmenin varlığı ve bu iktisadi ağın, İpek Yolu'nun önemli bir noktası olan Turfan sahasıyla da bağlantılı olması mümkündür. Zira Mektuplarda geçen Kc'n, Kc'n gibi yer ifadeleri konusunda, Reichelt buranın Turfan vahasındaki Kao-ch'ang olabileceğini düşünmektedir (Henning, 1948, s. 609-610). Helfen'e göre de; Eski Soğd Mektuplarında Kao-ch'ang, in Kç'an, okunuşu K.Chân olarak gözükmemektedir (Helfen, 1945, s. 76). Henning'e göre ise; bütün mektuplar bahse konu bu yerin, Dunhuang'ın doğusunda bir yerde konumlanmış olmasına işaret etmektedir (Henning, 1948, s. 609-610). Netice itibarıyla 4. yüzyıl başında Kansu'da örgütlenen Soğd ticari ağının bir parçasının Turfan'la bağlantılı olması mümkündür. Bu sayede özellikle İpek Yolu ticaretinin Kansu'daki gelişimine bağlı olarak, İranî ve Hintli tüccar unsurların Turfan bölgesindeki varlığı ve etkinliği de zamanla gelişmiştir. Yine Çin içerisindeki siyasi -askeri gelişmeler, Turfan bölgesinin farklı etnik gruplara mensup insanlardan göç almasına neden olmuştur. MS. 311-314 yıllarına ait Soğd Eski Mektuplarında bahsedilen önemli hadiselerden biri, Hunların Çin başkentlerini ele geçirmesidir.

4. yüzyılın başlarında Hun toplulukları, Çin başkentlerini ele geçirip insanları göçe mecbur bırakınca, en az Çin toprakları kadar Turfan da kültürel birçok değişikliğin etkisi altına girmiştir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 16). Kansu'da Chang Shih, Önceki Liang Devletini (317-376) kurmuştur. Ayrıca Batı Bölgelerine bir keşif kuvveti göndermiş ve Batı Bölgeleri Yönetim Bürosu'nu kurmuştur. Kao-ch'ang şehri ele geçirilince 327 yılında burada bir komutanlık tesis edilmiştir (Baykuzu, 2015, s. 62). Kao-ch'ang Komutanlığı döneminde bölgenin askeri ve politik durumu Han ve Wei döneminde olduğu gibidir. Kao-ch'ang yönetimleri, sulama ağı konusunda son derece başarılı olmuşlar ve buna hayati önem vermişlerdir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 16). Bu da bölgenin zirai açıdan gelişmesine katkı sağlamıştır.

Yine 4. yüzyılın ortalarına doğru Turfan'da ticaret kentlerinin yapılarında bir değişim yaşanmıştır. Böylece kent, Çin'in batısındaki tüccar kentlerin ortağı haline gelmiştir (Ögel, 2015, s. 405). Bu dönem İpek Yolu ticaretinin de geliştiği bir zamana işaret etmektedir. Kuzey Batı Çin ve Kao-ch'ang bundan sonra Kansu merkezli olan ve birbiri ardına gelen farklı Hanedanlıklar tarafından yönetilmiştir. Bunlar; Önceki Liang (317-376), İlk Ch'in (350-394), Son Liang (386-403), Batı Liang (400-421) ve Kuzey Liang'dır (397-439). Daha önce Liang bölgesiyle bağlantılı olan 5 farklı hanedanlık tarafından idare edilen Turfan bölgesi insanları açısından en etkili politik liderlik ve krallık Kuzey Liang'lar olmuştur (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 15)³. Esasen Kuzey Liang Devletinde (MS 397-439), Hsiung-nu (Hun) kökenli Chü-ch'ü'ler yönetici aile idiler (Eberhard, 1967, s. 111). Chü- ch'ü Meng Hsün tarafından kurulan bu devlet; Tabgaç, Batı Liang, Güney Liang, Batı Ch'in gibi bölgesel güçler karşısında tutunmaya çalışmıştı (Gömeç, 2011, s. 29-30). Ayrıca Kuzey Liang Devletinin başkentleri olan Chang-yeh (397-412) ve Kut-sang (412-439) şehirleri, Çin'den Batı

³ Bu dönemde Çinli olmayan boyların hâkimiyetine giren Turfan sırasıyla İlk Liang devleti (320-376), Tibet menşeli İlk Ch'in (350-394), yine Tibetli Son Liang (386-403), Batı Liang (400-421) ve en sonunda da Hunların Kuzey Liang Devletinin (396-439) eline geçmiştir (Baykuzu, 2015, s. 62).

Bölgeleri krallıklarına geçişte kilit noktası durumundaydı (Baykuzu, 2007, s. 37). Bu da ülkenin İpek Yolu üzerinde etkin olmasına, ticari hayattan kazanç elde etmesine ve Soğdlar gibi tacir unsurların bölgedeki etkinliklerini artırmasına imkân sağlamıştı.

Fakat 439 yılında Tabgaçlar, Kuzey Liang Devletini yıkıp başkent Kut-sang'ı ele geçirdiklerinde, burada ticari faaliyetlerde bulunan pek çok Soğdlu tüccarı tutsak aldılar (Shiratori, 1930, s. 31; Enoki, 1955, s.44). Kuzey Liang devleti yıkıldığında buradan kaçabilen Chü-ch'ü' ailesi ve etrafındakiler ise Turfan bölgesine taşındılar. Turfan bölgesindeki kazılarda elde edilen hâkimiyet unvanlarına ait bilgilerin bulunduğu bazı belgeler; bu periyotta bölgenin bozkır veya Çin kökenli krallara bağlı olduğunu göstermektedir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 15). Dolayısıyla Turfan bölgesine yapılan göçlerin bir bölümünün Kansu'dan olduğu anlaşılmakta ve bunlar arasında Soğdluların da bulunmasının mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

Turfan bölgesi, Hun soylu Chü-ch'ü klan ailesi ile ilgili son bölümü oluşturmaktadır (Soper, 1958, s. 143). Turfan'da 16 yıl tahtta kalan Chü ch'ü An-chou, 460 yılında Juan-juanların hâkimiyetine girene kadar da bölgede hüküm sürmüştür (Baykuzu, 2007, s. 203)⁴. Kendisi bilinmeyen bir nedenle Moğolistan'daki Juan- Juan konfederasyonuna karşı olmuştu. Neticede Juan- Juanlar, Kao-ch'ang'e saldırmak, burada Hunların kurduğu "Büyük Liang Krallığını" yok ettiler (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 284-285). Muhtemelen Hunların Turfan'daki pozisyonları ve güçlenmeleri, yakınları olan bozkır göçbelerini tehdit etmeye başlamıştı (Soper, 1958, s. 143). Böylece Hunlar, Turfan'da yaklaşık olarak yirmi yıl hâkim olduktan ve birçok Budist sanat eseri bıraktıktan sonra, Juan-juan'ların hâkimiyeti altına girdiler (Baykuzu, 2015, s. 61-62).

Çin kayıtlarında, Kao-ch'ang "Heping çağının başında (460) Juan Juanlar tarafından ilhak edildi. Ruru (Juan Juan), K'an Po-chou'ya yardım etmiş ve onu Kao-ch'ang kralı yapmıştır" denmekteydi (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 284-285). Bu değişiklik Kao-ch'ang kralının neden Juan –Juanların unvanı olan Yung-k'ang'ı kullandığını açıklamaktadır (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17). Turfan'daki Krallık, görünüşte K'an Po-chou'nun yönetimindeydi fakat gerçekte Juan- Juan Kağanlığının kontrolü altında kalmıştı (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 284-285). Böylece Juan-Juanlar, yalnızca Dunhuang'ın batısındaki merkezi Asya topraklarını kontrol etmekle kalmamış, etkinliklerini Turfan Basın bölgesine kadar da genişletmişlerdi (Xinjiang, 2013, s. 28). Juan Juan kontrolü altındaki dönemde Turfandaki Soğdların faaliyetleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Fakat Turfan kısa bir süre sonra Türk toplulukların yönetimi altına girecek ve Soğdlar kayıtlarda görülmeye başlanacaktır.

Bununla ilgili olarak, o dönemde Çin'deki Kuzey Wei devletinin hükümdarı Tai-wu, Juan – Juan'lara üç kez sefer düzenlemiştir. Juan Juanlar yenilgiye uğrayınca, yönetimi altındaki bazı kabileler bağımsızlıkları için harekete geçtiler. Bunlardan biri olan ve Kingan Dağlarından Kuzey Moğolistan'a kadar uzanan geniş sahada yaşayan Türk toplulukları olan Kanglılar da (Kao-ch'e'lar), Kuzey Wei (Tabgaç devletine) bağlandılar (Taşağıl, 2015, s. 106; Mori, 1984, s. 345). Söz konusu Kao-ch'e'ların çok sayıda boydan müteşekkil olduğu bilinmekteydi (Taşağıl, 2004, s. 29-30). Kao-ch'e, aynı zamanda Ting-lingler olarak da adlandırılmaktaydılar (Mori, 1984, s. 345)⁵.

Yaşanan süreçte; Kuzey Moğolistan'daki Kao-ch'e'lerin Fu-fu-lo kabilesi ile birlikte başka bazı kabileler batıya doğru harekete geçmiş ve batıya doğru gidenler Tanrı dağlarının güneydoğu eteklerine ve Kao ch'ang (Turfan)'a yerleşmişlerdi (Taşağıl, 2015, s. 106; Mori, 1984, s. 345). Bunların Juan-juan'lara isyanı ve onlardan ayrılımlarıyla birlikte Kao-ch'e konfederasyonu 487 yılında bozkırda bağımsız bir güç olarak ortaya çıktı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17)⁶. Kao-ch'e'lerin kralı, (Kanglı) A-fu-chih-lo, Kao-ch'ang Kralı Kan Shougoi ve erkek kardeşini öldürdü (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 285). Cungarya'da bağımsız bir Kanglı Devleti kurulduktan sonra Kanglı lideri, Turfan valiliğine Dunhuang şehrinden birini atadı. Bu suretle Çin'in ve Juan Juan'ların batıya açılan yolları Kanglı'ların eline geçmişti (Baykuzu, 2015, s. 62). Bu da Türk topluluklarının İpek Yolu'nun bu bölümünde, yani Turfan ve civarında yeniden hâkim olması anlamına gelmekteydi. Seçilen yöneticinin Kansu'da bulunan ve ticari açıdan gelişmiş olan Dunhuang şehrinden biri olması da ayrıca anlamlıdır.

Soğdların Turfan'da Görünürlüğünün Artması

İpek Yolu ticaretinin gelişmesi Soğdlu tacir unsurları Turfan ve Kansu bölgesine doğru çekerken, özellikle 3-4. yüzyıllar boyunca Kansu'da yaşanan tarihi süreçler Turfan bölgesinin buradan da göç almasına neden olmuştu. 5. yüzyıl boyunca Soğdların artan nüfusu nedeniyle, Turfan bölgesindeki varlıklarının ve iktisadi faaliyetlerinin belli bir güce ulaştığı değerlendirilebilir.

⁴ Eski şehir Kao-ch'ang yaklaşık olarak modern şehir Turfan'ın 40 kilometre doğusunda yerleşmiştir. Burası Büyük Liang'ın ilk merkezidir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 16).

⁵ Moğolistan'daki Kanglı (Kao-ch'e) boylarından Fu-lo-fo ve diğerleri Tanrı dağlarının güney doğusuna gelerek Turfan'ı ele geçirdiler. Böylece bu civarda Kanglı boyları da görülmeye başlandı. Zaten bu bölge 3-4. yüzyıllar boyunca kronolojik olarak Kanglı ve Juan Juan, Töles ve Batı Gök- Türklerin yerleşim yeri olmuştu (Baykuzu, 2015, s. 66).

⁶ Juan Juan hükümdarı Tou-lun, Çin'deki Wei devletine sefer yapmak istediğinde Kanglı liderlerinden A-fu-chih-lo ona bu akının anlamsız olduğunu söyledi ise de Tou-lun dinlemedi. Bundan sonra A- fu-chih-lo kendisine bağlı olanlarla birlikte batıya gitti ve burada bağımsızlığını ilan etti (Taşağıl, 2015, s. 112).

Zira 487 yılında Turfan'da kurulan Fu-lo-fu Kao-ch'e (Kanglı) Devleti, Çin'deki Wei Devletiyle ticari ilişkiler tesis etmek istediklerinde, onlara gönderdikleri elçi Soğd kökenli bir tüccardı. Vaissiere'nin belirttiği üzere; Kao-ch'e ler tarafından gönderilen elçi Yüe-chu'nun ismi transkribe edildiğinde, onun Soğd kökenli olduğu anlaşıyordu ve ismi Wat, "küçük fırtına" anlamlarına gelmekteydi (Vaissiere, 2005, s. 205). Esasen bu kişi bir "tüccar-elçi idi". Kao-ch'e kabilelerinin Kağanı, Wei sarayıyla işbirliği içerisinde olmayı amaçlayarak, ortak düşmanları olan ve bozkırın bu bölgesini domine eden Juan Juan'lara karşı, "hu tüccarlarının" hizmetlerini kullanmaktaydılar (Vaissiere, 2005, s. 205). Esasen Soğdlular, Taklamakan Çölü'nün her iki tarafında ticaret yapmışlar ve bu nedenle hareket halinde iseler de zamanla bir kısmı Turfan'da yerleşmişti (Hansen, 1999, s. 69). Böylece 5. yüzyılın sonlarında Turfan bölgesinde Soğdların hem ticari hem de siyasi açıdan görünür olduğunu ve zamanla daha etkin bir konuma yükseldiğini düşünmek mümkündür.

Yine bu dönemde Kao-ch'e'ler, başka bir Türk topluluğu olan Eftalitler tarafından yenilgiye uğratıldı ve Kao-ch'ang, kısa bir süre onların kontrolü altına girdi (Enoki, 1959, s.26). Fakat anlaşılan Kao-ch'e'lerin Turfan bölgesindeki etkinlikleri de bir süre daha devam etti.

500 yıllarına gelindiğinde Kao-ch'ang halkı, başlarındaki görevliyi indirerek kendi seçtikleri Ch'ü ailesinden birini başa getirerek, ertesi yıl Bağımsız Kao-ch'ang Devletini kurdular (502-640) (Baykuzu, 2015, s. 62). Bağımsız Kao-ch'ang Devleti kurulduğunda, burada yaşayan ve köken olarak Ch'ü-shih devletine (Che-shih) dayanan insanlar, sayıca az duruma düşmüştü. Artık Turfan, geniş miktarda yabancı yerleşimci ile dolu idi (Hansen, 1999, s. 65). Çinliler daha çok merkezi bölgelerdeki politik istikrarsızlıktan kaçarak buraya gelmişlerdi. Bölgeye gelenler arasında büyük ölçüde Soğdlu göçmenler de vardı. Bunlar özellikle Semerkant ve çevresindeki yerlerden gelmişlerdi (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 282-283). Onlar, topluluklarını vaha boyunca yerleştirdiler ve kazancı takip ettiler. Yine Turfan'da bağımsız Kao-ch'ang Devleti kurulmadan önce, buradaki Hint kültürüne ait nitelikler de büyük ölçüde son bulmuştu (Hansen, 1999, s. 71). Dolayısıyla Turfan'da Soğdların ve Soğd yerleşimcilerin etkisi özellikle 500 yılından sonra arttı (Hansen, 1998, s. 3).

Gök-Türk Döneminde Kao-ch'ang ve Tüccar Soğdlar

Bölge üzerinde konargöçerlerin ve özellikle Türk topluluklarının etkinliği her zaman göze çarpmaktaydı. Tarihsel olarak Kao-ch'ang de çok zengin ve gelişmiş bir yer olduğundan sürekli olarak konargöçer toplulukların hâkimiyetleri altına girmişti (Shimazaki, 1974, s. 108) Zira burası, büyük ticaret yollarının üzerinden geçtiği bir ziraat ve ticaret merkeziydi. Geçmişte Turfan Kralı bir "tüccar kentinin kralı olduğundan kendi iç politikasına değil; Çinliler ile Hunlar arasında bir denge siyasetine değer vermişti (Ögel, 2015, s. 19). Hunlar, Yen-ch'i (Karaşar) bölgesinde "T'ung-p'u-tu-wei" adında bir yönetim organizasyonu kurmuş ve bu suretle batıdaki ülkeleri vergilendiriyordu (Shimazaki, 1969, s. 70). Moğolistan'daki Juan- Juan'lar ve Cungarya'daki Türk kabilesi Kao-ch'e'ler de Kao-ch'ang'de bir süre hâkim olduktan sonra bu sefer Gök-Türkler bölgeye hâkim oldular (Shimazaki, 1974, s. 108). Gök-Türkler, geçmişte Hunların yaptığı gibi Turfan'ın eski konumuna dokunmamış ve burayı kendi kralı ile baş başa bırakarak, ondan yararlanmaya dikkat etmişlerdi (Ögel, 2015, s. 19)⁷. Gök-Türk çağında Turfan, özellikle göçebelerin buğday gibi zirai ihtiyaçlarını ve giyim talebini karşılıyordu (Gumilev, 2004, s. 197-198). Soğdlar ise, Çin'e doğru yaptıkları ticari yayılımın artmasına bağlı olarak, Turfan sahasını bir geçiş güzergâhı ve zamanla da bir üs olarak kullanmaktaydılar.

İpek yolu ticaretiyle ilgili olarak Kao-ch'ang, Tanrı Dağlarının güney ayağındaki anayol üzerinde konumlanmıştı. Dolayısıyla Soğdlu tüccarlar daima burada kalabalık halde bulunurlardı. Bunların pek çoğu Çin'e diğer kısmı da Merkezi Asya'ya yolculuk yaparlardı (Shimazaki, 1974, s. 108). Ticaret nedeniyle Turfan, pek çok yabancıyı kendisine çekmekteydi. Soğdlular Turfan bölgesinde dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyılda yerleşmeye devam ettiler (Hansen, 2012, s. 98). Kao-ch'ang'ın Gök-Türk hâkimiyeti altına girmesi, 6. yüzyılın sonlarına doğru olmuştu. Önce Batı Türkistan sahasında yaşayan Soğdların bütün şehir krallıkları Tardu'nun hâkimiyetine girmiş ve 591 yılında da Doğu Türkistan'ın en kuvvetli şehir devleti olan Kao-ch'ang (Turfan) Krallığı ele geçirilmişti. Soğdlu tüccarların Turfan'dan geçtiklerinde vergi verdikleri bilinmekteydi (Taşağıl, 2015, s. 148). Türkler bölgeyi ele geçince, Kao-ch'ang (Turfan) krallığında çeşitli fonksiyonları yerine getirmek konusunda kendilerini sorumlu hissettiler. Bu fonksiyonlar; nezaret, yolların güvenliği ve ticaretin vergilendirmesi gibi konulardı (Vaissiere, 2005, s. 208-209). Diğer Türk toplulukları da Turfan bölgesiyle ilgili benzer uygulamalara sahip oldular.

7. yüzyılın başlarında Gök-Türkler (Batı Türkleri), başka bir Türk konargöçer topluluğu olan Tiele kabilelerinin büyük bir isyanıyla karşı karşıya kaldı. Kao-ch'ang Krallığı ve kralı için zor zamanlardı. Muhtemelen Kral, Batı Gök-Türkleri tarafına meyilli idi fakat Çin'deki Sui Hanedanlığı ile de iyi geçinmek zorunda kalmıştı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17-18). 7. yüzyılın ilk çeyreğinde bir süre, Tiele (Töles) boylarına vassal olarak bağlanan Kao-ch'ang kralı Po-ya'nın yanında Tiele boylarından biri, vezir olarak bulunurdu. Soğdlu tüccarlar buralardan geçtiklerinde artık Tiele'lere (Töles) vergi veriyorlardı (Taşağıl, 2003, s. 87). Çin kaynağı Sui shu da 83, Ko-ch'ang'ın, Tiele'ler tarafından kontrol edilmesine işaret etmektedir. Zira Tiele'ler, Sui periyodunun son zamanlarında bu bölgeyi kontrol altına almışlardı: "Ti-

⁷ 502 yılında kendi hanedanlığını kuran Ch'ü ailesi, 9 nesil boyunca ve yaklaşık 140 yıl Turfan alanını yönetti (Guangda ve Xinjiang, 1998, s.17).

ele'ler daima Koa-ch'ang'da önemli bir şef görevlendirmiş ve bu şahıs Shang Hu veya Sogdlu tüccarlardan vergi gelirleri almıştır..." (Shimazaki, 1974, s. 108). Burada bahsedilen önemli şef, Tudun olmalıdır. Bu görev, Türkler arasındaki en önemli idari görevlerden biridir. Bu Tudunlar, Tiele kontrolü altındaki yabancı topraklarda, yerel kralları kontrol ve vergi gelirlerini teftiş konusunda görevlendirilmişlerdi (Shimazaki, 1974, s. 108). Bu dönemde Turfan bölgesinin özellikle ticari ve zirai gelişimine bağlı olarak, Soğdlu tüccarları ve yerleşimcileri çekmeye devam ettiğini değerlendirmek mümkündür.

Turfan'da Tang İdaresi ve Soğdlara Dair Kayıtlar

Çin, Turfan vahasının uzun tarihi boyunca bir dönem hariç olmak üzere burayı direkt olarak yönetmemiştir. Bu ise, 640 yılında Tang imparatorluğu ordusunun vahayı ele geçirip 803 yılında kontrolü kaybettiği zamana kadar olan dönemdir. Bu dönemde Çinlilerin bakış açısıyla Turfan, Tang İmparatorluğu'nun en uzaktaki ileri karakollarından biri olmuştur (Hansen, 1998, s. 2)⁸.

Bölgede Çin hâkimiyetinin başlaması, yine bir ölçüde İpek Yolu siyasetiyle bağlantılıydı. Zira 632 yılına gelinceye kadar Turfan bölgesi İpek Yolu ticaretinden oldukça önemli kazançlar elde etmişti. Karaşar şehri ise Turfan'ın batısında ve Kuzey İpek Yolu rotası üzerinde bulunmaktaydı. Karaşar kralı, Turfan'ı yok saymak ve bu ticaretten elde ettiği kazancı engellemek için, İpek Yolu ticaretinin güney yolunun gelişmesi ve Lob-nor Gölü'nün batısından geçen rotanın canlanması için girişimlerde bulundu. Bunun için Tang imparatoru Tai-tsung'a bazı elçiler ve hediyeler gönderdi. Onun bu girişiminin Turfan tarafından duyulması üzerine, 632 yılında Turfan kralı Karaşar'a saldırdı. 638 yılında bu yağma seferini tekrarladı, üstelik bu sefer müttefikleri olan Batı Türkleri de yanlarındaydı. Karaşar kralı, durumu Tang imparatoru Tai-tsung'a şikâyet etti (Bielenstein, 2005, s. 299). Kao-ch'ang kralı Ch'ü Wen -t'ai, Tang tarafından potansiyel bir tehdit olarak görülmekte idi. Kral, Batı Türkleri ile ittifak yapmak niyetinde idi fakat Tang kuvvetleri 640 yılında burada üstünlüklerini kurdular. Böylece Kao-ch'ang şehri ve çevresindeki altı idari yönetim birimi Tang Hanedanlığının eline geçti (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17-18).

640 yılında Çin buranın yönetimini üzerine aldı, "Hsi Vilayeti" ve "Hsi-chou" denen bir yönetim komutanlığı kurdu (Shimazaki, 1974, s. 99). Hsi-chou yönetimi, kendi içerisinde beş küçük idari bölüme ayrıldı. Tang Hanedanlığı burada bütünüyle kontrolü eline almak istiyordu. Kurumsal olarak; hane halkının kayıt altına alınması, vergi sisteminin uygulanması ve zorunlu çalışma sisteminin kurulması gibi hususlar planlanmıştı. Ayrıca buradaki askeri kuruluşlarda garnizonların asker ihtiyacı, keşif orduları, dış garnizonlar, gözetleme kuleleri, iletişimi sağlayan ve mümkün kılan posta sistemi, uzun mesafelerdeki atlı ulaşımı, resmi olarak pasaportların kontrolü ve seyahat izinleri gibi işlevler bu yönetim tarafından yürütülmekte idi (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 19). Burası, "Batı bölgeleri" ile ilgili meselelerde üs olacaktı. Yine bu tarihte Turfan'da eşit alan sistemi uygulamaya sokuldu. Bu sistem bütün imparatorlukta etkin biçimde uygulanmaktaydı. Bu sistemde hane halkına dair üçer yıllık kayıtların güncellenmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Aynı hanede yaşayanların bilgileri ve vergi yükümlülükleri de bu sistemin içinde idi. Bu kayıtlarda gençler, yaşlılar, özürlüler ve kadınlar da vardı. 640 yılındaki Turfan kayıtlarına göre; burada 37,700 kişi ve 8000 hane yaşamaktaydı. Bir asır sonra ise hane sayısı 11,647'ye ulaşmıştı (Hansen, 2012, s. 91)⁹. Bu sayede o dönemde Turfan bölgesinde yaşayan ve diğer faaliyetler yanında ticaretle de uğraşan Soğdlar hakkında resmi kayıtlara ulaşılabilir. Onlara dair seyahat izinleri, vergi işleri gibi dokümanlar da bulunmaktadır.

Tang Hanedanlığının Batı bölgeleriyle ilgili yüksek askeri ve idari kuruluşu olan "An-hsi koruyucu valiliği" 649 yılında Kuça'ya transfer edildi. Yine de Hsi-chou yönetim bölgesi Turfan'da kalmaya devam etti. Tang Hanedanlığı bölgedeki tüm operasyonları buradan yönettiler (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 19). 670 yılında Doğu Türkistan Tibetlilerin kontrolü altına girdi fakat Tibetliler 692 yılında İmparatoriçe Wu tarafından gönderilen orduya yenildiler ve An-hsi askeri valiliği yeniden tesis edildi (Bielenstein, 2005, s. 312)¹⁰. Bu tarihi süreç boyunca yaşanan, 651 yılında Sasani Devletinin Araplar tarafından yıkılması ve 712 yılında Semerkant'ın Arapların eline geçmesi gibi hadiseler Turfan bölgesine yapılan Soğd göçlerinin artması konusunda etkili olmuştur (Hansen, 2012, s. 98).

⁸ Tang döneminde de tıpkı Han döneminde olduğu gibi Doğu Türkistan'ın kent kralları Çin sarayına rehin göndermişlerdir. Fakat bu durum Doğu Türkistan'ın, Çin'in kültürel etkisi altında kaldığı gibi bir anlam taşımaz (Bielenstein, 2005, s. 313).

⁹ 640 yılında Tang ordusu, Kao-ch'ang ordusunu yenmiş ve vahayı ele geçirmişti. Onuncu ve son Kao-ch'ang kralı Ch'ü Wen-tai idi (620-640). Bu şahıs Hsüan- Tsang'a ev sahipliği yapmıştır (Hansen, 2012, s. 91).

¹⁰ 789-790 kışında Tibetliler müttefikleri Karluklarla birlikte ve beyaz kıyafetliler ile (pai-fu T'u-cueh) Tang hamiliğindeki Pe-i-ting'i (Beşbalık) ele geçirdiler (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 19-20). Sonuç olarak Çin ileri uçtaki topraklarını yani Doğu Türkistan'ı kaybetti (Ecsedy, 2004, s.96). Böylece 640'dan 793'e kadar Tang Hanedanlığının Hsi-chou idari bölgesinin yönetimi altında bulunan Turfan, 803 yılından itibaren Orhun Uyğur Kağanlığı tarafından yönetilmiş ve 886 yılından sonra da Uyğur Hoço Krallığının merkezi olmuştur (886-1283) (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 16). Daha sonra farklı hanedanlıklar vahayı yönetmişler ve 1750 yılında vaha yeniden Çin'in direkt kontrolü altına girmiştir (Hansen, 1998, s. 2).

Turfan'da Yaşayan Soğdların Tanımlanması

Gerek Turfan'daki Kao-ch'ang Krallığı döneminde gerekse Tang yönetimi altında iken, bölgede yaşayan Soğdlular ticaret dışındaki alanlarda da aktif oldular ve burada aile isimleri ile kimliklendirildiler. Çinliler Soğdluları genel olarak “dokuz mücevherli soyadı” olarak tanımlarlardı (Hansen, 2012, s. 98). Bunlar; Kang, An, Cao, Shi, Mi, He, Huo Xun, Wu De ve Shi idi (Okay, 2021, s.84). Fakat pek çok Soğdluyu yedi soy isimden birine adapte ettiler. Bunlar ait oldukları şehirler ile ilişkilendirildi. Örneğin: Kang, Semerkant'tan gelenlere, An; Buhara, Cao; Kabudhan, He; Kuşaniye'den gelenlere, Mi; Zerefsan Nehrinin güney doğusundan gelenlere verilmekteydi. Shi; Keş'den gelenlere, (burası günümüzde Şehrisebz diye bilinir) ve Shi, Şaş'dan (Taşkent) gelenlere verilmekteydi (Hansen, 2012, s. 98).

Çin'de yaşayan Soğdluların yedi tane soyadı bilinse de bu konu ile ilgili çeşitli sıkıntılar mevcuttu. Örneğin, bahse konu isimler arasında sadece “Mi” soyadının özellikle Soğdlular tarafından kullanıldığı düşünülürken, diğer soy isimleri Han Çinlileri ya da diğer etnik gruplar tarafından da kullanılmaktaydı (Skaff, 2003, s. 479). Bu da soy isimlerinin kesin bir tanımlama yapmağa yetmeyeceği anlamına gelir. Konuyla ilgili ikinci zorluk ise anavatan dışında yaşayan yani diasporaya mensup Soğdların, farklı kentlerde başka Soğdlarla veya farklı etnik gruplara mensup insanlarla yaptıkları evliliklerle ilgilidir. Sonuç olarak Soğd diasporasında doğan Soğdlular geçmiş nesil olarak iki veya daha fazla Soğd kentiyle bağlantılı olabilir ya da Soğdlu olmayan yani Sogdiana'dan gelmeyen atalara da sahip olabilir. Yine sadece anne tarafından Sogdiana'ya bağlı olanlar için bu bağlılığını görünür kılan bir tanım da olmayabilirdi. Üstelik yabancılarla evlilik ve Soğd olmayan bir toplumun içerisinde yaşamak, kaçınılmaz olarak kültürel değişimlere de neden olacaktı. Bu nedenle Soğd diasporasının etnik kimliği ve gelenekleri muhtemelen statik ve değişmez değildi ve en azından bir kısmı yerel kültür içerisinde asimile oluyordu (Skaff, 2003, s. 479). Zira Tarım havzası ve çevresi, halkların, yaşam biçimlerinin, dil ve kültürlerin yoğun biçimde karıştığı bir yer olarak tanımlanmaktadır (Uhlir, 2000, s. 228). Bu nedenle kimlik, etnik tarif ve sınırlamalar konusunda bu yedi soy isimden çıkarak yapılan tariflerin zorluğuna rağmen, yine de bu soy isimlere sahip olanların Soğd kökenine sahip olmaları yüksek ihtimal olarak kabul edilmelidir (Skaff, 2003, s. 479).

Turfan Bölgesindeki Soğd Kolonileri ve Çok Kültürlülük

Tarihi olarak Turfan, karışık bir nüfusa sahipti. Çin'den gelenler ve Sogdiana'dan gelenler de burada büyük topluluklar oluşturmuşlardı (Hansen, 2012, s. 80-83). Çinlilerin bakış açısıyla Turfan, İmparatorluğun uzak batıdaki sınırında iken, İranlılar açısından ise büyük oranda Soğdlu yerleşimcilerin yaşam sahası olmuştu (Hansen, 1999, s. 69). Böylece Doğu Türkistan'daki Soğdlular kendi kültürleriyle, bölgedeki yerleşik kültür arasında aracı rolünü oynayabildiler. Bu suretle 7- 8. yüzyılda Sui ve Tang Hanedanlığı ile Batı bölgeleri arasında kuvvetli bir bağ oluşturdular (Skaff, 2003, s. 513).

Bu dönemi anlatan Çin kaynaklarına göre Turfan: “Kılık kıyafet ve takılarında erkekler, Hu adetlerini takip eder; kadınların (kıyafetleri) Çin'dekilere benzer. Yazıları da Çin'le aynıdır, ayrıca Hu yazısını da kullanırlar. Konfüçyüs klasiklerinin okutulduğu, eğitim ve öğretim (yapılan) okullar kurulmuştur. Ancak (onlar) bu (kitapları) kendi dillerinde okurlar. Vergiyi gümüş parayla hesaplayıp yollarlar. Yoksullar vergilerini keten kumaşla öder. Arada fark olsa da gelenek görenekleri, ceza kanunları, düğün (ve) cenazeleri Çin'e benzer” (Kırılın, 2015, s. 34-36).

640 yılında Tang hanedanlığı ordusu Turfan'ı ele geçirdiğinde buradaki pek çok Soğdlu farklı işlerle meşguldü (Hansen, 2012, s. 21). Soğdlular, buranın yerel hayatının her alanında vardılar. Tüccar ve çiftçiliğin dışında; bakırcı ustası, boyacı, deri işçisi, demir ustası olmuşlardı (Hansen, 1998, s. 3).

Turfan'daki Tüccar Soğdların Etkinliği ve Ticaret Modelleri

Turfan'da yerli kültüre yani Chü-shih insanına ait unsur yaşamaya devam ediyordu fakat yabancı kültüre ait unsurlar da geliyordu. Bu insanların en aktif olanları Soğdlulardı. Soğdlar, Turfan'da Merkezi Asya'da ve Çin'de, önde gelen tüccarlar ve müzakereciler- elçiler olarak bilinirlerdi. Farklı türlerde ürünlerin ticaretini yapıyorlar ve çok uluslu ticaretin Kao-ch'ang'da yani Turfan'da gelişmesine yardım ediyorlardı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 18-19). Burada diğer vaha kentlerinde olduğu gibi Soğd diasporası yani yerleşimleri oluşmuştu. Bunlar esas olarak ticaret, ziraat ve el sanatları üretimiyle meşguldüler. Sogdianalı tüccarlar, diasporaya mevcut insanlarla iletişim halinde idiler ve kasaba kasaba Doğu Türkistan içerisinde seyahat ederek mal alıyor ve satıyorlardı (Skaff, 2003, s. 476).

Tang egemenliği altına girinceye kadar da, bağımsız Turfan Kao- ch'ang Krallığının en önemli ticari partnerleri Semerkant ve çevresindekiler olmuştu (Hansen, 2012, s. 94-95). 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilen bir Turfan bölgesi dokümanında bölgedeki tüccarların nitelikleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu belgenin kesin tarihi bilinmemekle birlikte 640 yılında Turfan bölgesinin Tang'lar tarafından ele geçirilmesinden hemen önceki bir dönemi yani 7. yüzyılın başlarını yansıtır olmalıdır (Skaff, 2003, s. 501-502). 600 yılı dolaylarındaki Kao-ch'ang kayıtları, İpek Yolu üzerinde Soğdların baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kayıtlarda mal alıp satan 45 kişinin adı geçmektedir ve bunların 41 tanesi Soğdludur (Hansen, 2012, s. 99). Bu oran toplam tüccarlar arasında yüzde 82'yi

oluşturmaktadırlar. Bu doküman, İpek Yolu üzerindeki şehirlerde yapılan uzun menzilli ticaretin resmini çektiği gibi, 7. yüzyılın başlarında İpek Yolu ticaretindeki Soğdlu hâkimiyetini de göstermektedir. Yine bu kayıtlara göre; Turfan bölgesinde ticaretle uğraşan tüccarlar arasında Soyadı An olan Soğdlular 6 kişidir ve yüzde 12 oranındadır. Soyadı Cao olan Soğdlu tüccar 7 kişidir ve yüzde 14'ü oluşturur. Soyadı He olan Soğdlular 8 kişidir ve oranı yüzde 16'dır. Soyadı Shi olan 1 Soğdlu ise yüzde ikiyi oluşturmaktadır. Soyadı K'ang olan 19 tüccar ise yüzde 38 oranındadır (Skaff, 2003, s. 501-502). Böylece Turfan vahasında bulunan dokümanlardan da anlaşıldığına göre; bölgedeki tüccarlar köken olarak özellikle Semerkant'tan ve çevresinden gelmektedir. Soy isimleri K'ang olan insanlar, vahadaki başlıca tüccarlardır. Bu durum şaşırtıcı değildir çünkü İslam öncesi dönemde, Sogdiana'daki en önemli ticaret merkezi Semerkant idi. Bu konuda Fergana vadisi, Buhara ve Şaş da, Semerkant'a rakipdiler (Frye, 1993, s. 73).

Soğdlu tüccarlar 7. ve 8. yüzyılda Doğu Türkistan'da baskındılar. Bazıları kısa mesafelerde çalışmasına rağmen bir kısmı da uzun mesafelerde çalışmaktaydı. Soğdlar, değerli malzemeleri uzun mesafeler boyunca taşıırken, buğday ya da koyun gibi mamulleri ise çok uzun mesafede değil, üretim alanlarının yakınlarında ticarete sokmaktaydılar. Bu tüccarlar, bir organizasyonun parçası olmaktan çok şahsi faaliyetlerde bulunmayı tercih etmişlerdi. Fakat bu bağımsız seyyar satıcılar, politik ya da siyasi istikrarsızlık durumlarında büyük kervanların içine dâhil de olabiliyorlardı (Skaff, 2003, s. 509-513). Turfan'da bulunan dokümanlar tüccarların aktivite ve organizasyonları hakkında da bazı ipuçları vermektedirler. Buna göre bazı tüccarlar sabit bir mekânda ikamet etmekteydiler. Bazı tüccarlar ise Tang İmparatorluğu içerisinde herhangi bir yerde seyyar olarak ticaret yapıyorlardı. Kimisi de daimi olarak Tang şehirlerinde ikamet etmekteydiler. Örneğin Turfan'daki Chonghua nahiyesinde yaşayan Shi Randian bir Tang vatandaşı idi ve Turfan'da yaşamaktaydı. Kendisi yüksek bir Tang askeri rütbesinin sahibiydi. Bu durum onun önemli bir askeri hizmet verdiğini ve Tang toplumu ile bütünleştiğini göstermesi bakımından da anlamlıdır. Yabancı olarak kabul edilen fakat geçici olarak Tang şehirlerinde ikamet eden tüccarlar da mevcuttu (Skaff, 2003, s. 505-506).

Bazı tüccarlar Sogdiana ve Çin arasındaki uzun mesafenin tamamını ya da en azından bunun büyük bir bölümünü kat ediyorlardı. Bunlar Turfan bölgesinden geçerken ticaret izni almak ve başkent Chang-an'a gitmek istiyorlardı. Bu bize bahsedilen mesafenin 3500 kilometreden fazla olduğunu göstermektedir. Örneğin, Cao Bısua ve Cao Guoyi isimli tüccarlar, Tang başkentinde geçici süre kaldıkları için daha sonra Kuça'ya hatta Sogdiana'ya kadar gitmekteydiler. Diğer bir tüccar grubu başkentte ikamet etmekteydi. Cao Yanyan ve Li Shaojin, Kuça'ya geri dönüyordu. Onların çevresi Chang-an ve Doğu Türkistan ile sınırlıydı ve bu mesafede yaklaşık 2500 kilometre demektir. Orta ölçekli mesafedeki tüccarlara örnek olarak Turfan'da bulunan Shi Randian'ı gösterebiliriz (Shi Randian 730 yılında Kansu ve Doğu Türkistan'da operasyon yürütmekteydi) Onun ticaret izninden öğrendiğimize göre Kuça'dan Tarım bölgesine geliyor ve Kansu'nun kuzey batısındaki Guazhou da ticaret yapıyordu. Onun kat ettiği mesafe 1000 km'den fazla idi. Diğer tüccarlar 200 km civarındaki kısa mesafe ticareti yapmaktaydılar. Bunlardan biri olan Shih Jisi, Luntai (Urumçi) den aldığı 200 koyun ve 6 ineği muhtemelen Turfan'da satacaktı. K'ang Dazhi de bu tip tüccarlardandı (Skaff, 2003, s. 507-508). Anlaşılan Turfan bölgesi İpek Yolu ticareti konusunda önemli bir istasyon olmuştur. Uzun yolculukların yapılması ve ticaretin gelişmesi için bir üs haline gelmişti.

Turfan'da Soğdlu Diaspora ve Garantörler

Turfan bölgesi Tang yönetimi altına girdikten sonra hem arazi yönetimi-vergi sisteminde hem de ticari konularda bir takım değişimler yaşanmış ve yeni kurallar gelmişti.

Zira Çin'de seyahat ederken Soğdluların ve diğer yabancıların, Çin makamlarının verdiği izin belgelerini alması zorunluydu. Çin'de ticari gerekçelerle konaklama ve seyahat "guosuo" ve "gongyan" denilen iki tür seyahat izniyle kontrol edilirdi. Birincisi, satıcıların Tang Hanedanlığı boyunca yolculuklarına izin veren bir tür pasaporttu. İkinci ise, belli varış noktaları arasında geçerli idi ve kullanımı sınırlı süreli yolculuklarla belirlenmişti (Kuzakçı, 2022, s. 54). Kervan ticareti konusundaki bu belgelerin birinde; 648 yılında Beşbalıklı Mi Xunzhi isminde bir tüccar, Çin makamlarından ticaret izni istemişti. 31 yaşındaki Mi Xunzhi, biri 15 yaşında bir erkek ve diğeri 12 yaşında bir kız olmak üzere toplam iki köle, bir deve ve 15 koyun ile Turfan'daki pazara gitmek istediğini bildirmişti (Kuzakçı, 2022, s. 186).

Yolculuk veya seyahat izni tarihi 685 olan başka bir belgede, Sogdianalı ve Baktriyalı bir grubun, kendileri için tercüme yapacak yardımcıları ve Tang vatandaşı olan 5 kişinin garantisine ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktaydı. Bu garantörler Doğu Türkistan'daki farklı Tang şehirlerinden ve bahsedilen 5 garantörün 4 tanesi Soğd kökenli isimlere sahipti. Büyük olasılıkla bu garantörler de tüccardı ve birbirlerini ticari aktiviteleri nedeniyle tanıyorlar ve şehirde bir izin söz konusu olduğunda toplanıyorlardı. Bu da uzun mesafe tüccarlarının bölgede yaşayanlarla yani garantörlerle iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Ticaret diasporasının yerleşikleri, kendi soydaşlarının yerel yönetimlerle olan işlerinde onlara yardımcı oluyorlardı. Bu nedenle bölgedeki Soğdlu yerleşiklerin, bu tüccarlara konaklama ve ihtiyaçlarını giderme konusunda yardımcı oldukları düşünülebilir. Anlaşılan diasporadaki Soğdlarla iletişime geçmek, tüccarlar için değeri kaybolmaz bir anlam taşıyordu (Skaff, 2003, s. 509). Doğu Türkistan'da bulunan Tumsuk dokümanları (658 yılından sonra Tarım Basın bölgesi Tang hâkimiyetine girmişti ve dokümanlar da bu dönemden sonrasına ait olmalıdır) Çince etkisi barındıran yabancı bir dildedir ve muhtemelen Toharca'dır. Burada Tum. II ve IV,

Soğdlar (Sudani) garanti veren, garantör arasında zikredilir. Turfan bölgesinde Tang dönemine ait dokümanlarda da Soğdlular bu şekilde adlandırılırlardı. Soğdlar, sık sık “garanti edenler”, “garanti hizmeti verenler” arasında bulunmuşlardır (Xinjiang, 2005, s. 125). Bu da onların ticari hayattaki etkinliklerini göstermektedir.

Soğdlar, kendi soydaşları için yalnızca garantörlük hizmeti vermiyorlardı. Turfan’da oturmeyan Soğdlular için, burada oturanlar tarafından kurulan konaklama sistemi ve tercümanlık hizmetleri, onlara Çinli vatandaşlar ve yerleşikler karşısında uygun bir ortam da hazırlıyordu. Bütün altyapı, buraya ticaret için gelen tüccarların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tesis edilmişti. Resmi kurumlarla yapılacak işlemler, seyahat belgeleri vb. işlerle ilgilenirken onlara kalacak yer de sağlanıyordu (Skaff, 2003, s. 492). Zira bazı tüccarlar yaşadığı coğrafyaya uyum sağlamışken, bazıları seyyar tüccar olarak kalmaya devam etmiş ve asla Çince öğrenmemişlerdi. Bunlar yaptıkları faaliyetlerde tercümanlara güvenmek zorundaydılar (Skaff, 2003, s. 505-506).

Böylece Doğu Türkistan’ın vaha kentlerindeki Soğd kolonileri, geniş Avrasya ticari ağının tam merkezinde ve en önemli yerinde durmakta idi. Onlar tüccarlar için ev üssü hizmeti veriyor, ara istasyon oluyor ve onlar için yeni nesil tüccarları yetiştiriyorlardı. Örneğin Turfan’da bulunan Anle köyü bunlardan biriydi. Buradaki Soğdluların nerdeyse yarısı daha 15 yaşına gelmeden burayı terk etmişti ve muhtemelen pek çoğu seyyar tüccarların arasına katılmıştı (Skaff, 2003, s. 513). MS. 707 yılında, “Anle” köyünde hükümetin yaptığı nüfus sayımına göre, buradaki 23 haneden 19’nun Soğdlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Soğdianalılarının Turfan vahasında ve muhtemelen Çin’in başka yerlerinde kurduğu bazı köy ve kasabaları olduğunu göstermektedir (Kuzakçı, 2022, s. 55). Böylece geleneksel pratikleri baki kalmakla beraber Soğdlular şehir ve kasabalarda bütünleşerek bir “açık diaspora”, toplumun daha geniş çerçevesine dayanan bir birliktelik ve örgüt olmuşlardı. İki tarafı da idare ederek yerel yönetimler ve halk ile Soğdlu tüccarlar arasında aracılık rolünü üstlenmişlerdi. Pek çok Soğdlu tüccar, belki de Doğu Türkistan’da doğmuş veya buraya gelerek yerleşen bu diasporanın, aracı yani tercüme konusundaki yardımları ya da garantörlüğü olmadan ticari operasyonlar yürütemeyeceklerdi (Skaff, 2003, s. 513).

Turfan ve Çevresinde Soğd Etkinliği: Budist Hacı Hsüan- Tsang ve Soğdlular

7 ve 8. yüzyılda Soğdlu tüccarlar, İpek Yolu rotaları üzerinde ve özellikle Doğu Türkistan ticari hayatında baskındılar. Bu durum, o dönemin önemli figürlerinden biri olan Çinli Budist Hacı Hsüan-Tsang ile Soğdların yollarının kesişmesine neden olmuştu. Bahse konu Budist rahip 629-630 yılında Çin’den başlayan yolculuğunda Turfan üzerinden Hindistan’a varacak ve daha sonra yurduna geri dönecektir¹¹.

Esasen Budist rahip, Chang-an’dan yola çıkarak ve batıya doğru seyahat ederek Brahmanların Krallığında yani Hindistan’daki yasaları araştırmak istiyordu. Fakat Tang imparatoru Tai-tsung (MS. 627-650) hali hazırda Batıya doğru yayılma politikası ile meşguldü. Çin gücü ve otoritesini Tarım Basın bölgesinde ve ötesinde yaymayı arzulamasına rağmen, Batı halklarına karşı gözden uzak olma politikası sınırlarda titizlikle uygulanıyordu. Ülkenin yönetimi yeniydi ve hiç kimse yabancı ülkeleri ziyaret etmek için izin alamazdı (Stein, 1919, s. 269).

Hsüan -Tsang da 630 yılında Çin’den Hindistan’a doğru yola çıktığında, Tang hükümeti onun istediği seyahat belgesini reddetmişti. Zira o sırada Çinliler, Türklerle savaş halindeydiler (Xinru, 2010, s. 90). Fakat Hsüan-Tsang gitmek zorunda olduğundan Liang-chou’dan gizlice ayrıldı ve Kua-chou’ya gitti (Stein, 1919, s. 269). Böylece Hsüan-Tsang’ın yolculuğunun ilk ayağı Liang-chou yani modern Wuwei’de (Kansu eyaletinde) başlamıştı. Wuwei, Tang imparatorluğunun batı sınır bölgesindeydi. Burada kervana katılan herhangi biri, Batıya doğru yapacağı yolculuğa başlayabilirdi. Burası oldukça önemli bir yerdi çünkü farklı memleketlerden olan yabancı tüccarlar-rahipler buraya sık sık gelir ve giderlerdi (Hansen, 2012, s. 83-85). Üstelik bu dönemde; Hintli, Soğdlu veya Çinli tüccarlar, sıklıkla hacılara ve vaizlere yolculuklarında eşlik ederlerdi. İpek Yolu boyunca aynı tesisleri kullanırlar ve benzer biçimde manastırlara bağışlarda bulunurlardı (Xinru, 2010, s. 90). Açık bir rota olmadığı için Hsüan-Tsang bir de rehber kiralamıştı. Bu kişinin ismi Shi Pantuo idi ve onu Hami’ye kadar götürecekti. Rehberin soy ismi olan “Shi”, onun köken olarak Keş bölgesinden yani Şehrisebz’den geldiğini göstermektedir. (Semerkant’ın güneyindeki bir bölgeden). Pantuo, isminin Çince transkripsiyonudur ve esas karşılığı Vandak’dır. Genel olarak kullanılan Soğdca bir isim olup, “hizmetçi” “köle” “tanrının kölesi” anlamına gelmektedir. Vandak, genç bir rahiple, daha yaşlı bir Soğdlu’yu Hsüan- Tsang’a tanıtmıştır.

¹¹ Budist Hacı Hsüan- Tsang’ın yolculuğu hakkında bilgiler, onun müridi olan Hu’li’nin (615-675) kayıtlarından öğrenilmektedir. Hsüan- Tsang, Hindistan’dan Çin’e döndüğünde yolculuğunun ayrıntılarını Hu’li’ye 649 yılında yazdırmıştır (Hansen, 2012, s. 85). Hsüan-Tsang, Chang-an’dan yola çıkmıştı. Liang-chou ve Kua-chou’yu geçip, tek başına çölü aştıktan sonra Hami’ye geldi. Hami’den sonra Beşbalık şehrine gitmek niyetindeydi. Fakat Kao-ch’ang Kralının daveti, hacıyı güzergâh değiştirmek zorunda bıraktı. Kao-ch’ang Kralı onu yanında tutmak istiyordu. Hsüan-Tsang’, zorla alıkonulması durumunda ölüm orucu tutacağını söyledi ve fakat geri dönerken yanında üç yıl kalacağı konusunda söz verdi. Yalnız bunu yerine getiremedi çünkü Kao-ch’ang 640’ta Çin tarafından ele geçirilmiş, Hsüan-Tsang da 644-645’den önce dönmemişti (Chavannes, 2007, s. 252-256). Doğu Gök-Türk devleti 630 yılında yıkılınca Kao-ch’ang kralı Ch’ü Wen-t’ai hemen Çin sarayına geldi. Eşi Yü-wen-shih, Tang hanedanı ailesi ile yakınlık kurmak istedi ve kendisine Ch’ang-te prenses unvanı verildi (Taşağıl, 1999, s. 79).

Bu Soğdlu, o ana kadar on beş kez Hami'yi ziyaret etmişti (Hansen, 2012, s. 85-86)¹². Bu durum o dönem Doğu Türkistan üzerinden gerçekleşecek yolculuklarda Soğdların rehberliğini ve bölgedeki etkinliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşılan Soğdlar özellikle ticari yolculuklar nedeniyle İpek Yolu rotaları üzerinde etkindiler ve bölge hakkında yeterince bilgi sahibiydiler.

Hsüan-Tsang 644 yılında gerçekleştirdiği, Hindistan'dan Çin'e doğru olan dönüş yolculuğunu ise Güney rotası üzerinden yapmış ve bu sırada yolu üzerinde bulunan Hotan'da da bir süre kalmıştır. Bu esnada Tang imparatoruna bir mesaj göndermiştir. Bu raporun detayında "Saygıyla, ben size Ma Xuanzhi'yi gönderiyorum, kendisi Kao-ch'ang'li, meslekten olmayan biri (rahip değil anlamında), ticaret kervanı şirketi var sizi erken bilgilendirmek için bir not gönderiyorum (varışımı bilgilendirmek için) demiştir. Cien biyografisi Ma hakkında ek bilgi verir ve onun çok genç birisi olduğunu söyler. Zira eski Çin geleneklerine göre mektubu taşıyan kişiden bahsetmek gerekmektedir. Bu nedenle Ma Xuanzhi den bahsedilmiştir. Ma Xuanzhi ismi mucizevi biçimde Turfan'daki Astana kazılarında resmi kayıtlar arasında bulunmuştur. Bu kayıtlarda onun ismi hayvan derisi vermek suretiyle vergisini ödeyen hane halkları arasında geçer (Wang, 2010, s. 375). Yine Turfan bölgesinde bulunan 648 yılına ait kervan ticareti geçiş izni niteliğinde sayılabilecek belgelerin birinde Beşbalıklı Mi Xunzhi isminde birinin Çin makamlarından ticaret izni istediği görülmektedir. O zaman 31 yaşında olan Mi Xunzhi; yanındaki ürünlerle birlikte pazara gitmek istediğini bildirmiştir (Kuzakçı, 2022, s. 186). Bu izni istediğinde Mi Xunzhi muhtemelen Beşbalık yöresinden Turfan'a gidiyordu (Skaff, 2003, s. 507-508)¹³. Buradaki Mi soy ismi genellikle Soğd kökenli kimselerin tanımı için kullanılmıştır ve Turfan'da ticaretle uğraşan bu kişinin Soğdlu olduğu anlaşılabılır. Sonuç itibarıyla 7. yüzyılda Çin'den başlayan ve batıya doğru, Hindistan'a yapılacak yolculuklarda ve geri dönüşlerde kullanılan rehberler arasında tüccar Soğdların olması makul görünmektedir. Zira bu dönemde Soğdların, özellikle Turfan gibi kentlerde çok aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Budist Hacılar, İpek Yolu Ticareti ve Soğdlar

Soğdların, Budist Rahibe yardımı ve rehberlik hizmetleri, İpek Yolu ticaretinin bu rotalarda neden olduğu iktisadi ve kültürel gelişmelerle ilgili olmalıdır. Zira bu yollarda ticaretin gelişmesiyle birlikte Budizm de güçlenmişti ve ilişkiler karşılıklıydı.

Budizm'in yayılmasıyla birlikte ipek, Budist ritüellerin en önemli dinsel ve kıymetli eşyası haline gelmişti. Bu nedenle Çinliler için Hindistan'a taşınan önemli emtia, mallardan biri ipek oldu (Xinru, 1995, s. 30). Böylece Budist Hacıların yapmış oldukları yolculuklar dini anlamı dışında yanlarında taşıdıkları ipekli kıyafetler nedeniyle, ticari açıdan da değerli ve anlamlı hale geldi.

Kuşan zamanlarından beri (MÖ. 1- MS. 3. yüzyıl) Budist rahipler ve Hacılar, Hindistan'ı ziyaret ettiklerinde yanlarında ipek tekstiller taşırlardı. Genellikle ipek, bu kimselere bağış yoluyla gelirdi. Hacılar da bunları yolculukları boyunca konaklama hizmeti ve sunulan diğer imkânlar için manastırlara bağışlardı. Manastırlar ise bu ipekleri, para olarak kullanmaktaydı (Xinru, 2010, s. 90). Sui ve Tang Hanedanlıkları zamanında Budizm'in Çin'de büyüyen zenginleşmesi ile birlikte, Çin ve Hindistan arasındaki ilişkiler daha da gelişti ve sıklaştı. Çinli Budist hacılar ve Hindistanlı öğretmenler gönüllü veya gönülsüz olarak yanlarında ipek taşıdılar veya ipek işlemlerinin aracısı oldular. Ünlü Çinli Hacı Hsüan-Tsang da bu türden ziyaretlerinden birini Merkezi Asya devleti Kao-ch'ang'de (Turfan'da) gerçekleştirmişti. Zira Kao-ch'ang Kralı, Budizm'in büyük koruyucusu idi (Xinru, 1995, s. 30). Rahip Hsüan-Tsang'ın ateşli bir hayranı olan Kral, elinden gelen bütün gayretle bu genç rahibin kendi krallığında kalmasını istemişti. Fakat rahip, Hindistan'a gitme ve Budist yazıları bulma konusundaki ısrarını ortaya koyunca Kral da isteğinden vazgeçmiş ve ona lojistik destek sağlamıştı (Wang, 2010, s. 364). Rotası üzerindeki yirmi dört krala vermesi için mektuplar hazırlayıp ona verdi. Ayrıca Hsüan-Tsang'a ipek, otuz at, bir sürü hazine de vermişti (Xinru, 1995, s. 30).

Böylece Hsüan-Tsang örneğinde olduğu gibi, Hacılar ipek ticaretini artırdılar. Çünkü bunlar ellerindeki ipek ürünleri manastırlara bağışlamalarına rağmen, manastırlar bunları satarak pazara sokuyorlardı. Budist altyapı ve tesisler, özellikle zayıf yönetimlerin ve güvensiz koşulların olduğu zamanlarda İpek Yolu'nda ticareti devam ettirdiler (Xinru, 2010, s. 85). Zira Budist manastırlar, cenaze işleriyle ilgili oldukları için ölen kimselere ait ipekli ürünlerden ve bağışlardan da çokça elde ediyor ve bunları da pazar yerlerinde satarak ihtiyaçları olan fona kavuşuyorlardı. Budistlerin bu dini aktiviteleri, hükümetin sıkı takip ettiği ipek tekelleşmesi konusunda bir yarık oluşturmaktaydı fakat bu durum İpek Yolu üzerinde ticaretin devamlılığını sağlaması bakımından önemliydi (Xinru, 2010, s. 90). Dolayısıyla bu dönemde Budist rahiplerin Doğu Türkistan'da yaptığı yolculuklara Soğdların rehber, tercüman ya da yardımcı olarak dâhil olmaları ipek ticaretiyle de ilgiliydi.

¹² O dönem Budist rahiplerden bahseden çalışmalar, Soğd rahibi olarak tanımladıkları Shih P'an-t'o adında birinin 7. yüzyılda Dunhuang yakınlarındaki Kua- chou'da bulunan Buda mabedine geldiği bilgisini vermektedirler (Walter, 2006, s. 58). Kua chou, Hsüan-Tsang'ın yolculuğundaki ikinci noktadır. Dolayısıyla bahsedilen bu rahibin, Hsüan-Tsang'ın rehberi olması ihtimal dâhilindedir. Rahibin İpek Yolu üzerindeki kuzey rotasını kullandığı bilinmektedir.

¹³ Dolayısıyla Budist rahibin bahsettiği kişinin Mi Xunzhi olması mümkündür. Zira Hsüan-Tsang 644 yılındaki mektubunda onun genç yaşına vurgu yapmış ve Turfan'lı bir tüccar olduğunu söylemiştir.

Turfan'da Yapılan Ticaret ve Paralar

Ticari Ürünlerin ve Sasani Gümüş Paralarının Kullanılması

Turfan bölgesinin Tang hâkimiyetine girmesinden önce ve girdiği dönemde, burada bulunan Soğdlu tüccarların ipek, pamuk, tahıl gibi farklı ürünleri para olarak kullandığı bilinmektedir. Fakat bölgede en çok kullanılan dövizin Sasani gümüş paraları olduğu değerlendirilebilir.

Turfan'a gelen Soğdlar, ticarete kullanmak için yanlarında Sasani gümüş paralarını getirmişlerdir (Hansen, 1999, s. 71). Sadece Turfan'da değil, Merkezi Asya'da; Harezm, Buhara, Semerkant, Kaşgar, Kuça ve diğer şehirlerde Sasanilerin gümüş paralarının ticaret ve iş ilişkileri için kullanıldığı bilinmektedir (Frye, 1993, s. 73). 4. yüzyıla ait Sasani gümüş paraları, Kao- ch'ang şehrinde bulunmuştur (Hansen, 2012, s. 94-95). 5 ve 6. yüzyılda da bu paraların kullanımı devam etmiştir. Eftalitlere ve Harezmliilere ait olan veya yerel Sogdiana kökenli olan düşük ayardaki gümüş paralar da Merkezi Asya'da bilinmesine rağmen yaygın değildiler. Turfan'ın yerel halkı, Sasanilerin gümüş paralarına daha çok değer vermektedir (Frye, 1993, s. 74). 6. yüzyılın sonlarında Merkezi Asya'nın büyük bir bölümü Türklerin hâkimiyeti altına girdiğinde Sasanilerin gümüş paraları hala kullanılmaktaydı (Hansen, 1999, s. 70). Bununla ilgili olarak Turfan vahasında yapılan kazılarda 639 yılına ait olduğu anlaşılan, bir köle kız satışıyla ilgili Soğdca sözleşme bulunmuştur. Köle kız satışının Sasani gümüş paralarıyla yapıldığı anlaşılmaktadır (Frye, 1993, s. 73-74). Bölgede Sasani gümüş paralarının kullanımı 640 yılında Kao-ch'ang'ın, Tang egemenliğine girmesinden sonra da devam etmiştir. Tang Hanedanlığının kullandığı bakır paraların ise 680 yılına kadar bu bölgede kullanılmadığı anlaşılmaktadır (Hansen, 2012, s. 95-97).

Yine Kao-ch'ang' (Turfan), Tang yönetimi altına girdikten sonra ahaliden toplanan vergiler; araziden elde edilen çeşitli ürünler, şarap, yakıt ve farklı türlerde ipektan olmakla birlikte bir kısmı da gümüş para olarak alınabiliyordu (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 118). Turfan hakkındaki Çin kaynakları da; vergiyi gümüş parayla hesaplayıp yolladıklarını, yoksulların vergilerini ise keten kumaşla ödediklerini belirtmektedirler (Kırilen, 2015, s. 34-36). Soğdlu tüccarlar, bu iki verginin her ikisini de ödemekteydiler. Tüccarlar ve yerleşikler dışında Turfan'daki din pratikleri uygulayıcıları da vergi vermek zorundaydı. Bazen bu vergiler haciz yoluyla olsa da alınırdı. Bu da Kao-ch'ang krallığında vergi konusunda güçlü bir otoritenin varlığını göstermektedir (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 118).

Turfan'daki Soğdların Zirai Üretimi ve Diğer İktisadi Faaliyetleri

Turfan dokümanlarının da gösterdiği gibi, Soğdlar bakımından uzun mesafe ticareti en çok tercih edilen iktisadi aktiviteydi. Yine burada zirai faaliyetler dışında bronz işçiliği, demir işçiliği, deri işçiliği, veterinerlik, sanatçı, ressam ve otel hizmetlerinde de faaliyet gösterdikleri bilinmektedir (Skaff, 2003, s. 492). Ayrıca ipek üretimi de MS. 5. yüzyılda Turfan vahasına ve Hotan'a girmişti (Tezcan, 2014, s. 97). Dolayısıyla artık Çin, 5. ve 6. altıncı yüzyılda ipek tekstilleri üreten tek üretici değildi. Yabancı yapımı ipek tekstil ürünleri pek çok egzotik ürünle birlikte Çin'e de ihraç edildi. Bunların pek az bir kısmı İpek Yolu üzerindeki Turfan vahasında bulunan mezarlarda hala yaşamaktadır (Xinru, 2010, s. 80). Muhtemelen bölgedeki Soğdlar da ticari veya zirai nitelikteki bu faaliyetlerin bir parçasıydılar. Yine Turfan'da yaşayan Soğdların gerçekleştirdikleri iktisadi faaliyetler arasında pamuk üretiminin de olması mümkündür.

Esasen pamuk üretimi ve yetiştiriciliği ile ilgili bilgiler daha çok Hindistan ile ilişkilidir. Bu nedenle pamuk ve pamuktan yapılmış kıyafetler Sanskritçeden kaynaklanan ismiyle Pai-tieh olarak bilinirdi. Pamuk parçalar ve pamuk kıyafetler ilk olarak, (Sonraki Han Hanedanlığı zamanında) İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunan Hotan'ın doğusundaki Niya sitesi yakınlarında bulunmuştur (Dale, 2009, s. 82). Zira Soğdlu veya Hintli tüccarlar Merkezi Asya'nın doğusunda ticari koloniler kurarken, Hintliler özellikle İpek Yolu'nun güney kolunda bulunan Yarkent, Hotan gibi bölümlerinde etkin iken idiler. Soğdlar ise daha çok Kuça ve Turfan gibi kuzey rotasında aktif bulunmaktaydı (Frye, 1998, s. 156). Yine de kuzey rotası boyunca; Kuça, Yenki (Karaşar) ve Kao-ch'ang (Turfan) gibi kentler, Çin ve Hindistan arasındaki ticari ve kültürel alışverişe aracılık etti (Lalitha, 1991, s. 896). Turfan'da pamuk ticareti ve üretiminin varlığı bu nedenle anlamlıdır. Pamuk, buraya ait sözleşmelerde ilk defa MS. 477 yılında geçmektedir (Hansen ve Xinjiang, 2013, s. 285). Yine buradaki pamuk üretim faaliyetleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

MS. 6. yüzyılda, Kao-ch'ang'ın, (Turfan) pai-tieh veya Çince mien-hua kıyafeti ürettiği bilinmektedir. Pamuk kıyafet üretimi Liang Hanedanlığı tarihinde anlatılmaktadır; (502-556) "*Kao-ch'ang devleti, pek çok miktarda ve çeşitte özel ota sahiptir ve bunlar kozaya benzemektedir [...] Bu otların ürünleri pai-tieh tohumu diye adlandırılır. Bu devletteki halk bu lifleri giyim kıyafeti materyali olarak kullanır, bunlar çok yumuşak ve beyaz görünür. Pek çok kıyafet ve diğer malların değişimi konusunda kullanılır*" (Dale, 2009, s. 82). Turfan bölgesinde pamuk yetiştiriciliği ve pamuktan kıyafetler üretimi yapanlar arasında Soğdlar da olmalıdır.

Zira Turfan bölgesinde Sasanilerin gümüş paralarının kullanımının zirveye çıktığı dönem 7. yüzyıldır. Bu dönem aynı zamanda iki yeni tip tekstilin de ortaya çıktığı zamana denk gelir. Angela Yunyui Sheng'in teorisine göre; bunlar Turfan'da oturan Soğdlar tarafından önerilmiş olmalıdır. Çünkü bu tekstiller pek çok açıdan Sasani ve Çin tekstillerinden farklıdır. Turfan'da yerleşik olarak yaşayan Soğdlar, çalışma alanları için bir merkeze ihtiyaç duymuşlar ve ustaları

kiralayarak onlardan gerekli bilgileri ve teknikleri elde ederek onu geliştirmiş ve yeni tekstiller ortaya çıkarmış olmalıdırlar (Hansen, 1999, s. 70-71). Geçmişte Çin, ipek ve ipekli kıyafetler için nasıl bir merkez olmuşsa, anlaşılan pamuk üretiminin merkezi olan Hindistan ve Hintlilerle gerçekleşen ticari temaslar da Turfan bölgesi için 6-8 yüzyıllar boyunca devam etmişti. Bu durum ise İpek Yolu ticaretiyle ilişkiliydi.

Tang Hanedanlığının hâkimiyeti zamanında da Turfan yani Kao-ch'ang Krallığı, İpek Yolu üzerinde önemli bir ticari rota olarak, Çin ile Hindistan ve Batı Asya arasında bağlantı sağlıyordu (Skaff, 2003, s. 476). Batıdan gelen malların yüzde ellisinden fazlası Turfan bölgesinde satılıyor ve vergilendiriliyordu. Bunların da çoğu İran veya yakın doğuya nazaran Hindistan'dan geliyordu (Frye, 1993, s. 75). Turfan bölgesinde 7. yüzyıla ait bulunan kayıtlarda bazı tüccarların isimleri Zhu olarak geçer. Bu muhtemelen Hintli tüccarın (tianzhu), Çince ismiydi (Dale, 2009, s. 86-87). Dolayısıyla Turfan bölgesi Hindistan'la olan bu iktisadi bağ nedeniyle de pamuk üretimi konusunda gelişmiş konumda olmalıdır. Bölgede zirai faaliyetler dışında çeşitli zanaat dallarında çalışan Soğdların varlığı, pamuk ve pamuktan tekstil ürünleri konusunda etkin olabileceklerini düşündürmektedir.

Kao-ch'ang ve Dini Hayatta Soğdlar

Turfan Bölgesinde Budizm

İlk ve Orta Çağ'ın erken dönemleri boyunca, İpek Yolu rotaları üzerinde bulunan kentlerde çeşitli dinlerin gelişme gösterdiği bilinmektedir. Turfan bölgesinde özellikle miladi asırlardan itibaren yaşam şansı bulmuş dinlerden biri de Budizm idi.

3 ve 4. yüzyıllara gelindiğinde Turfan'da Budizm çok yaygın bir din haline gelmişti (Ögel, 2015, s. 407). Öyle ki 4. yüzyılda Turfan'ın yerel yöneticisi Budizm'i himaye ediyordu. Onun 382 yılında Çin'e bir Budist rahip gönderdiğini biliyoruz (Hansen, 1998, s. 3). Ayrıca Çin'i bölen savaşlardan kaçan insanlar batıya doğru giderek 3. ve 4. yüzyıllarda Turfan'a yerleştiler (Hansen, 1999, s. 65). Yine 5. yüzyılda Kansu bölgesinden kaçarak buraya gelen ünlü Chü-ch'ü ailesi, burada "Büyük Liang Krallığını" kurmuş ve bölgedeki Budizm'i güçlendirmişlerdi. Almanların 1902, 1903 yıllarındaki keşifleri sırasında bulunan ve Chü-ch'ü An-chou tarafından yaptırılan başkentteki Budist Manastırı ve onun ünlü stel'inde: "Büyük Chü-ch'ü An-chou, Liang'ın Kralı, onun hayırseverliği ve erdemi sayesinde manastırı inşa etmiştir" denmekteydi (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17). Onların Turfan bölgesindeki hâkimiyetlerinin ve kendilerinin Budizm'e olan bağlılığının göstergesi, adak olarak yapılan bu stel'deki yazılardı. Japon bilgin Omura Seigai yapım tarihini MS. 445 yılı olarak belirlemiştir (Soper, 1958, s. 143). Yine 5. yüzyılda, Turfan'ın yerel Kralları, manastırları Budist metinleri çoğaltmaları için finanse etmişlerdir. Böylece Turfan, Çinli ve Sanskrit gelenekleriyle tanıdık dindar çevrelerin dini yaşam sahası haline gelmiştir (Hansen, 1999, s. 65).

Turfan'da hâkim olan Ch'ü ailesi de muhtemelen Çinli değildi (502-640) Bu dönemde Liang-chou'daki ve Çin merkezindeki Budist metinler Kao-ch'ang'a girmişti. Sanskrit tekstler Pothi formatındaydı (kâğıtlar palmiye yaprakları biçiminde idi) ve devam eden bir giriş vardı. Eş zamanlı olarak burada Taoist inançlar da yayılmıştı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 17-18)¹⁴. 6 ve 7. yüzyıllarda, Turfan bölgesinde çok sayıda manastır, isimlerini çok değişik nedenlerle almaktaydı. Bunların büyük bölümü isimlerini, yapan ailenin adından almaktaydı. Örneğin "Li si", "Qu si" gibi. Aile adı bazen kraliyet ailesini de içlerine alan genellikle zengin bir klanı işaret ederdi (Wang, 2010, s. 374).

7. yüzyılda ünlü Çinli Hacı Hsüan- Tsang da Hindistan yolculuğu esnasında Kao-ch'ang'de (Turfan) durmuştu. Kao-ch'ang Kralı, Budizm'in büyük koruyucusu idi (Xinru, 1995, s. 30)¹⁵. Bu dönemde Turfan da Budizm iyice yerleşmişti ve Turfan kökenli Budist rahipler, Budizm tarihindeki yerlerini alıyorlardı. Rahip Zanning (919-1001) tarafından 996 yılında bitirilen "Song Gaoseng Zhuan" (Ünlü Rahiplerin Yaşamı) adlı eserde; Shi Xunajue isminde bir Budist rahipten bahsedilmektedir. Zanning'in biyografisine göre; o, zamanının en iyi Budist çevirmenlerinden biriydi ve Hsüan- Tsang'ın müridi olarak efendisine çok yakındı. Bu rahip Kao-ch'ang Krallığının yerlilerindendi ve belirtildiğine göre; soyunda bir parça Batı topraklarından karışım vardı (Wang, 2010, s. 364). Bununla ilgili olarak Soğdlar, geçmişte çok dil bilme ve dini metinleri çeviri konusundaki yetenekleriyle de bilinirlerdi. Özellikle 5. yüzyıldan sonra Turfan bölgesinde Soğd kökenli kimselerin varlığı ve Turfan hayatının her alanında aktif oldukları bilinmektedir. Bu yüzden Soğdların en azından bir kısmının Budizm'e eğilim gösterebileceğini varsaymak mümkündür.

¹⁴ Kao-ch'ang Buda Mağaraları bugünkü Turfan şehrinin Shan-shan ile Toksun kasabaları arasında, eski İpek Yolu'nun önemli kesişme noktalarından birindedir. Burada bulunan eserlerin en erkeni 3. yüzyıla ait Budist el yazmalarıdır. 5-7 yüzyılda ise önce Kuzey Liang Hun devletinin buraya yerleşmesi ve sonrasında Kao-ch'ang Devleti döneminde bölge Budizm açısından zenginleşmiştir. 9. yüzyılda bölgeye gelen Uygurların zamanla Manihaizm dininden Budizm'e geçmesiyle burası Doğu Türkistan önemli Budist merkezlerinden biri olmuştur (Baykuzu, 2015, s. 65).

¹⁵ Kralın kendinden önce gelen öncülleri gibi dindar bir Budist olduğunu anlıyoruz. Ch'ü Wen-tai hakkındaki raporlar onun; rahibi, daha önce Chang-an'dan gelen ve krallıkta faaliyetlerde bulunan diğer rahiplerin lideri gibi gördüğünü anlatırlar (Wang, 2010, s. 364).

Turfan Bölgesinde Zerdüştlük

Bölgede Budizm'in gücü ve etkinliği bilinmekteydi fakat Turfan bölgesinde yaşayan Soğdlar, burada büyük ölçüde kendi eski inanışlarını uyguluyorlardı. Böylece İran dinleri içerisinde bulunan Mazdeizm veya Zerdüştlük, Turfan çöküntüsü içinde yaşamaktaydı (Guangda ve Xinjiang, 1998, s. 18-19). Yine de burada Mazdeizm veya Zerdüştlükle ilgili bir tapınak bulunmamıştır. Zang Guangda; Soğdların bazı festival günlerinde koyun ve öküz kurban etmeleri hakkındaki kayıtları esas alarak, bunun açıkça bir Budist gelenek olmadığını değerlendirmekte ve Mazdeizmle ilgili olacağını düşünmektedir. "Kurban sunma" işlemi, bağımsız Kao-ch'ang krallığında bulunan bir kurban kurulu tarafından gerçekleştirilmektedir. Ona göre bu uygulama Mazdeist tanrıları için yapılmaktaydı. Bu tanrılar, en yüce Tanrı olan Ahura Mazda ve rüzgârın (Hava) Tanrısı idi (Hansen, 1999, s. 71). Zerdüştlükte büyük Zoroastrian tanrıları için hayvan kurban etme âdetinin yanında, ağaçlara, kayalara ve dağ tanrılarına, rüzgâr tanrısına da kurban sunulmaktaydı (Hansen, 2012, s. 98). Batı ülkeleri ve Tanrılara kurban sunma ile ilgili olarak Çin kaynağı Sui shu'da: "Hsi-yü-chuan, Tsao-kuo (Ura-tepe) *"Oranın tanrısının ismi Te-hsi'dir. Batı denizinin doğusundaki tüm milletler ona tapınır. [...] Ona tapınırlar; günlük olarak beş deve, on at ve yüz koyun sunarlar. Bu kadar çok eti bin insan yese bile tüketemez."* denmektedir (Shiratori, 1930, s. 36). Shiratori'ye göre; bu tapınım şekli de Budizm'le ilgili olamaz çünkü burada da hayvan kurban sunmak uygulaması vardır. Bu tanrının, Batı Bölgesi yerlilerinin (İranlıların), taptığı Tanrı Testar olması gerekir (Shiratori, 1930, s. 36). Dolayısıyla İranlılarda tanrılar için kurban sunma uygulamasının yaygın olduğu söylenebilir.

Hansen; Turfan'da yaşayan Soğdların, zamanla ölü gömme geleneklerinde, Çin geleneklerini takip etmeye başladığını değerlendirmektedir. Çünkü Zerdüştlere göre ölü beden, temiz dünyayı kirlettiği için ceset vahşi hayvanlara veya yırtıcılara bırakılmakta, temiz kemikler ise "ossasirum" içinde gömülmektedir. Fakat Turfan'da az sayıda ossasirum bulunmuştur ve bu durum Çin etkisiyle açıklanabilir (Hansen, 2012, s. 98).

Sonuç

Tarihte Soğdlar, ticari kabiliyetleri ve buna bağlı olarak özellikle İpek Yolu rotaları üzerindeki etkinlikleri ile bilinmektedirler. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Turfan sahası, Çin'e varacak olan veya Çin'den çıkmayı planlayan tüccarlar, keşişler veya askeri güçler için temel bir güzergâh ve konaklama noktası konumunda olmuştur. Yine bu bölge sulama imkânları ve toprağının verimli olması nedeniyle zirai faaliyetler için de son derece uygundur. Anlaşılan Sogdiana bölgesinde yaşayan ve son derece yetenekli tüccarlar olan Soğdların, doğuya doğru yani Çin'e yapacakları ticari yolculukların bir bölümü Turfan üzerinden gerçekleşmekteydi. Çin'in giriş kapısı konumunda bulunan Kansu bölgesinde, özellikle miladi 3-4. yüzyılda gelişmeye başlayan Soğd ticari kolonileri, Dunhuang ve doğusundaki bölgelerde tesis edilmişti. Fakat MS. 4. yüzyılda Çin'de yaşanan gelişmeler, yani Çin başkentlerinin Hunlar tarafından ele geçirmesiyle birlikte yaşanan göç hareketlerinin bir bölümü Turfan sahasına doğru olmuştu. Özellikle 4-5. yüzyılda Turfan bölgesinde artan Soğdlu nüfus ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak Sogdiana bölgesinden gerçekleşen göç hareketleri 6-7. yüzyıllarda da devam etmiş, böylece Turfan sahasının en etkili tacir topluluğu Soğdlar olmuşlardır. Soğdların Turfan sahasında köy ya da köyler kurduğu, burada yerleşerek ziraatla ve tekstil faaliyetleriyle uğraştığı, çeşitli zanaat dalları ve hayvancılık dâhil farklı meslek alanlarında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Hun ve Gök-Türk devletleri döneminde Türk kağanlıklarının bir parçası olan Turfan bölgesi, iktisadi gelişimine devam etmiş ve buradaki ticaret özellikle Gök-Türk çağında son derece gelişmiştir. Bu dönemde Doğu Türkistan üzerinden yapılan dini veya ticari yolculuklarda sıklıkla Soğdların rehberlik hizmeti verdiği anlaşılmaktadır. Budist rahip Hsüan-Tsang'ın da Soğdları kullanması bu manada anlamlıdır. Bölgenin 640 yılında Tang hâkimiyetine geçmesinden sonra da Soğdların, bölgedeki etkinliklerini sürdürmeğe devam ettiği anlaşılmaktadır. Onların Turfan'daki varlıkları ve faaliyetleri belgelere yansımıştır. Bu dönemde Turfandaki Soğdların, Sogdiana'daki kişilerle iletişimi kesmediği ve onlar için ticari garantörlük, tercümanlık dışında konaklama hizmetleri gibi lojistik destekler de sağladıkları görülmektedir. Bu yönüyle Turfan bölgesinin, özellikle 9. yüzyıl sonuna kadar İpek Yolu ticareti ve Soğdlar açısından Doğu Türkistan bölgesindeki en önemli üslerden biri konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Barthold, V.V. (1966). Sogd, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 10, 736-737.
- Baykuzu, T.D. (2007). V. Yüzyılda Hunlar ve Budizm, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (34), 193-214.
- Baykuzu, T.D. (2015). Turfan'dan Kaşgar'a İpek Yolu Üzerindeki Vaha Şehirleri, Taşağıl, A. (Ed.). *İpek Yolu*, (s. 59-85) içinde. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- Bielenstein, H. (2005). *Diplomacy and Trade in The Chinese World 589-1276*, Leiden: Brill Academic.
- Chavannes, E. (2007). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev.: M. Koç), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Dale, Stephen F. (2009). Silk Road, Cotton Road or indo-Chinese trade in Pre-European times, *Modern Asian Studies*, 43(1), 79-88.

- De la Vaissiere, E. (2005). *Sogdian Traders*, Trans. James Ward, Ed. Denis Sinor- Nicola Di Cosmo, Handbook of Oriental Studies-Section Eight Central Asia, Brill Leiden-Boston.
- Eberhard, W. (1967). *Settlement and Social Change in Asia*, Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Ecsedy, I. (2004). Contacts and conflicts of the peoples of early Tibet and imperial China, *The Tibet Journal*, (29), 93-100.
- Enoki, K. (1955). Sogdiana and The Hsiung-nu, *Central Asiatic Journal*, (1), 43-62.
- Enoki, K. (1959). On the nationality of the Ephthalits, *Toyo Bunko*, (18), 1-58.
- Frye, R. N. (1944). Sughd and the Sogdians: A comparison of archeological discoveries with Arabic sources, *Journal of the American Oriental Society*, (63), 14-16.
- Frye, R. N. (1993). Sasanian –Central Asian trade relations, *Bulletin of the Asia Institute*, (7), 73-77.
- Frye, R. N. (1998). *Heritage of Central Asia, From Antiquity to the Turkish Expansion*, Ed. Bernard Lewis – Heath W. Lowry, Princeton: Markus Wieners Publishers,
- Gömeç, S. (2011). *Köktürk Tarihi*, Ankara: Berkan Yayınevi.
- Guangda, Z., & Xinjiang R. (1998). A Concise of the Turfan Oasis and Its Exploration, *Asia Major*, 11(2), 13-36.
- Gumilev, L. N. (2004). *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hansen, V. (1998). Turfan as a Silk Road community, *Asia Major*, 11(2), 1-11.
- Hansen, V. (1999). The Silk Road project reuniting Turfan's scattered treasures, *Bibliographie de Sinologie*, Nouvelle serie, 17, 63-73.
- Hansen, V. (2012). *Silk Road*, New york: Oxford University Press.
- Hansen, V., & Xinjiang R. (2013). How the Residents of Turfan used textiles as money 273-796 ce, *Journal of the Royal Asiatic Society*, (2), 281-305.
- Harmatta, J. (1979). Sogdian Sources For The History of Pre Islamic Central Asia. Harmatta, J. (Ed.). *Prolegomena To The Sources On The History of Pre-Islamic Central Asia*, (pp. 153-165). Budapest: Akademiai Kiado.
- Helfen, O. M. (1945). The Yüeh-Chih problem re-examined, *Journal of The American Oriental Society*, (65), 71-81.
- Henning, W.B., (1948). The date of the Sogdian ancient letters, *Bulletin of Scholl of Oriental and African Studies*, 12(4), 601-615.
- Kırilen, G. (2015). *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Kuzakçı, B. (2022). *Soğd Türk İlişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Lalitha, V. (1991). The Silk Route, *Proceeding of the Indian History Congress*, 52, 894-900.
- Mori, M. (1984). Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri, *Belleten*, XLVII, (185), 339-351.
- Okay, B. (2021). *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, C.2*. Ankara: TTK Yayınları.
- Puri, B. N. (1979). Central Asia and its People's Role in Ancient Indian History, Harmatta, J. (Ed.). *Prolegomena, To The Sources on The History of Pre-Islamic Central Asia*, (pp. 181-186). Budapest: Akademiai Kiado.
- Shimazaki, A. (1969). Ku-shih and the Anterior and Posterior Kingdoms of Kü-shih, *Toyo Bunko*, (27), 27-81.
- Shimazaki, A. (1974). On Pei-ting (Bisbaliq) and K'o-han Fu-t'u-ch'eng, *Toyo Bunko*, (32), 99-117,
- Shiratori, K. (1930). On the territory of the Hsiung-nu Prince Hsiu-t'u Wang and his metal statues for heaven-worship, *Toyo Bunko*, (1), 1-77.
- Skaff, J.K. (2003). The Sogdian trade diaspora in east Turkestan during the seventh and eighth centuries, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, 46(4), 475-524.
- Soper, A.C. (1958). Northern Liang and northern Wei in Kansu, *Artibus Asiae*, 21(2), 131-164.
- Stein, A. (1933). Note on a map of The Turfan Basin, *The Geographical Journal*, 82(3), 236-246.
- Stein, A. (1919). The desert crossing of Hsüan –Tsang, 630 A.D., *The Geographical Journal*, 54(5), 265-277.
- Taşagıl, A. (1999). *Gök-Türkler*, C.2. Ankara: TTK Yayınları.
- Taşagıl, A. (2003). *Gök-Türkler*, C.1. Ankara: TTK Yayınları.
- Taşagıl, A. (2009). Soğd, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, 348-349.
- Taşagıl, A. (2015). *Kök-Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran güzergâhı ve İpek Yolu ticaretine İran engellemesi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 96-123.
- Uhlig, H. (2000). *İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*. İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Xinjiang, R. (2005). The name of so-called "Tumshuqese" language, *Bulletin of the Asia Institute*, 19, 119-127.
- Xinjiang, R. (2013). *Eighteen Lectures on Dunhuang*, Leiden: Brill.
- Xinru, L. (1995). Silks and religions in Eurasia, C.A.D. 600-120, *Journal of World History*, 6(1), 25-48.
- Xinru, L. (2010). *The Silk Road in World History*, Oxford: Oxford University Press.

- Wang, D. (2010). Xuanzang's helpers from Turfan: Some notes on mediaval Chinese manuscripts, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 63(3), 363-378.
- Walter, M. N. (2006). *Sogdians and Buddhism*, Victor H, (Ed.). *Sino-Platonic Papers*, (s.1-89) içinde. University of Pennsylvania.

Psikolojide Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarının SömürGESİZLEŞTİRİCİLİK Açısından Tarihi Bir Değerlendirmesi

A Historical Evaluation of Gender Studies in Psychology from a Decolonial Perspective

Doğa GÜL¹ Nihan ALBAYRAK AYDEMİR^{2*}

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

²*Dr. Öğr. Üye., Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

***Sorumlu yazar/ Corresponding author:**
nihan.albayrakaydemir@bogazici.edu.tr,
Başvuru/Submitted: 20.08.2024
Kabul/Accepted: 26.03.2025

Atıf/Cite as:
Gül, D. & Albayrak Aydemir, N. (2025). Psikolojide toplumsal cinsiyet çalışmalarının sömürGESİZLEŞTİRİCİLİK açısından tarihi bir değerlendirilmesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 287-298.

Öz

Amaç: Bu makale, psikolojide toplumsal cinsiyet çalışmalarının tarihsel olarak kapsamlı bir incelemesini sunarak, bu kavram üzerindeki sömürGESİ etkilerin varlığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Bu amaç doğrultusunda, psikoloji alanındaki toplumsal cinsiyet çalışmalarında geliştirilmiş olan kuramsal yaklaşımların sömürGESİZLEŞTİRİCİ bir incelemesi yapılmıştır. İlk olarak, toplumsal cinsiyete dair biyolojik ve sosyal inşacı bakış açıları içeren geleneksel yaklaşımlar ele alınmış ve bu yaklaşımların, özellikle sömürGESİ önyargılar ve farklı deneyimlerin dışlanması açısından sınırlılıkları tartışılmıştır. Ardından feminist, kesişimsel ve sömürGESİZLEŞTİRİCİ bakış açıları olmak üzere üç eleştirel yaklaşım incelenerek, bu yaklaşımların toplumsal cinsiyetin daha kapsayıcı bir şekilde anlaşılmasına sunduğu katkılar ele alınmıştır. Feminist bakış açısının geleneksel erkek odaklı görüşleri eleştirmesi, kesişimsel bakış açısının birbiriyle kesişen sosyal kimliklerin karmaşıklığını ele alması ve sömürGESİZLEŞTİRİCİ bakış açısının Batı merkezci bulguların evrenselliğini sorgulayarak yerli ve çoğunluk dünyasını temel alan bakış açılarının gerekliliğini vurgulaması üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, eleştirel bakış açıları arasındaki farklılıklar da vurgulanmıştır.

Bulgular: Eleştirel yaklaşımlar sayesinde, toplumsal cinsiyet ile ilgili günümüz psikolojik araştırmalarında birtakım ilerlemeler görülmesine rağmen, sömürGESİ etkilerin halen varlığını sürdürdüğü ve bu konuda daha fazla gelişmeye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, araştırmaların çeşitli örneklem gruplarını ve araştırmacıları içerecek şekilde genişletilmesi, çalışmalarda epistemolojik önyargıların giderilmesi ve kuramsal ve metodolojik yaklaşımlara çoğunluk dünyasının bakış açılarının entegre edilmesi önerilmektedir. Bunun, hem toplumsal cinsiyet çalışmalarında bilimsel ilerleme açısından hem de toplumsal cinsiyet meselelerine yönelik geliştirilen çözümler açısından önemli olduğu, mesleki tercihler örneği üzerinden gösterilmektedir.

Sonuç: Sonuç olarak, psikolojik araştırmalarda toplumsal cinsiyete ilişkin, farklılıklara daha duyarlı ve yerel olarak daha geçerli bir anlayışa ulaşmak için sömürGESİZLEŞTİRİLMİYE duyulan ihtiyacın devam ettiği vurgulanmıştır.

Özgünlük: Bu çalışma, toplumsal cinsiyet kavramının psikolojik açıdan ele alınmasına dair kapsamlı bir inceleme sunarak, Batı merkezli yaklaşımların sınırlılıklarını eleştirel bir şekilde ortaya koymakta ve sömürGESİZLEŞTİRİCİ bakış açısının gerekliliğini vurgulamaktadır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları örneği üzerinden geleneksel ve eleştirel yaklaşımları bir arada değerlendirerek, farklı yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyması ve sömürGESİZLEŞTİRME yolunda kavramsal ilerlemenin nasıl sağlanabileceğini göstermesiyle literatüre önemli ve özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kültürel psikoloji, politik psikoloji, sömürGELEŞTİRME, sömürGESİZLEŞTİRME, toplumsal cinsiyet.

Abstract

Aim: This article aims to provide a comprehensive historical review of gender studies in psychology while uncovering the presence of colonial influences on this concept.

Method: To achieve this goal, a decolonial analysis of theoretical approaches developed in gender studies within psychology was conducted. First, traditional perspectives, including biological and social constructionist views on gender, were examined, and their limitations, particularly in terms of colonial biases and the exclusion of diverse experiences, were discussed. Subsequently, three critical perspectives, namely feminist, intersectional, and decolonial perspectives, were analysed to explore their contributions to a more inclusive understanding of gender. The feminist perspective's critique of traditionally male-centred views, the intersectional perspective's emphasis on the complexity of overlapping social identities, and the decolonial perspective's challenge to the universality of Western-centric findings while highlighting the necessity of Indigenous and Global South perspectives were emphasised. Additionally, differences among these critical perspectives were highlighted.

Results: Despite some progress in contemporary psychological research on gender, colonial influences persist, demonstrating the ongoing need for further advancements. In this context, it is recommended that research be expanded to include diverse sample groups and researchers, epistemological biases be addressed, and theoretical and methodological approaches integrate perspectives from the Global South. This is not only crucial for scientific progress in gender studies but also essential for developing solutions to gender-related issues, as exemplified in the context of career choices.

Conclusion: The study underscores the continued need for decoloniality to achieve a more contextually valid and nuanced understanding of gender in psychological research.

Originality: This study offers a comprehensive examination of the psychological conceptualisation of gender by critically addressing the limitations of Western-centric approaches and emphasising the necessity of a decolonial perspective. By evaluating traditional and critical approaches together, it highlights the strengths and weaknesses of different perspectives and demonstrates how conceptual progress toward decoloniality can be achieved, providing a significant and original contribution to the literature.

Key Words: Cultural psychology, political psychology, coloniality, decoloniality, gender

Giriş

Bilimsel bir disiplin olarak psikoloji, sömürgeleştirici geçmişi ve bugünüyle yakın zamanlarda yüzleşmeye başladı (Coultras ve diğerleri, 2023, s. 12; Decolonial Psychology Editorial Collective, 2021, s. 6; Readsura Decolonial Editorial Collective, 2022a, s. 259; 2022b, s. 8). Bu makalede, sömürgeleştirmenin psikolojide süregelen anlayışları halen nasıl şekillendirmeye devam ettiğini anlamak için, toplumsal cinsiyete dair geliştirilen psikolojik anlayışları tarihsel bir çerçevede irdelemeyi amaçlamaktayız. Sömürgeleştiriciliğin ne ifade ettiğini anlamak için, önce *sömürgecilik* ve *sömürgeleştirme* (ya da *sömürgeleştiricilik*) kavramlarının ne anlama geldiğini netleştirmek ve iki kavram arasındaki farkı anlamak önem taşımaktadır. *Sömürgecilik* (*colonization*), toprak hakimiyeti aracılığıyla bir milletin başka millet üzerinde politik ve ekonomik hakimiyet kurmasını içeren tarihi bir dönemi ifade ederken; *sömürgeleştirme* ya da *sömürgeleştiricilik* (*coloniality*) ise, sömürgeci yönetimden çok sonra toplumu şekillendiren ve sömürgeciliğe dayalı güç dinamiğini koruyan yapı, kurum ve kültürel normların devamlılığını simgelemektedir (Mignolo ve Walsh, 2018, s. 16). Buna göre, *sömürgeleştiricilik* (*decoloniality*) de sömürgeciliğe dayalı güç dinamiğini koruyan bu yapı, kurum ve kültürel normlardan kurtulmak anlamına gelmektedir.

Bilimsel bilgi üretimi, sömürgeleştirici etkilerin görüldüğü alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Bhatia ve Priya, 2021, s. 2). Sömürgeleştiricilik, psikoloji disiplini içerisinde birçok farklı şekilde kendini gösterebilmektedir. Örneğin, kayda değer sayıda çalışma birçok psikolojik ve davranışsal bulgunun dünyanın sadece düşük bir yüzdesine genellenebilir olduğunu göstermiştir (Arnett, 2016, s. 604; Henrich ve diğerleri, 2010, s. 82; Kryss ve diğerleri, 2024, s. 253; Lin ve Li, 2023, s. 369-372; Rad ve diğerleri, 2018, s. 11403). Benzer bir şekilde, ötekileştirilmiş kişilerin deneyimleri sıklıkla psikoloji araştırmalarının dışında bırakılmış (Settles ve diğerleri, 2021, s. 505) ya da bu kişilerin verileri kültürlerinin dışındaki araştırmacılar tarafından ayıklanarak yanlış yorumlanmış ya da amacı dışında kötüye kullanılmıştır (Readsura Decolonial Editorial Collective, 2022a, s. 261). Buna karşın, psikoloji alanındaki bulguların evrensel olduğuna dair kısıtlı sayıda kanıtı rağmen, bu bulgulara uymayan grupları norm dışı veya patolojik olarak addetme eğilimi devam etmiştir (Adams ve diğerleri, 2015, s. 218). Çoğunluk dünyası¹ nüfuslarının bu şekilde göz ardı edilmesi ve bu nüfusların özelliklerinin kötüye kullanılması psikoloji alanında süregelen sömürgeleştirici anlayışların varlığına işaret etmektedir.

Bugüne kadar gücün, varoluşun ve zihnin sömürgeleştirilmesi olmak üzere sömürgeleştiriciliğin çeşitli boyutları sıklıkla çalışılmıştır (Adams ve diğerleri, 2015, s. 222; Adams ve diğerleri, 2017, s. 532; Bhatia, 2020, s. 389; Maldonado-Torres, 2017, s. 433). Daha az ilgi görse de toplumsal cinsiyetin sömürgeleştirilmesi de kimi yazarlar

¹ “Çoğunluk dünyası”, “majority world” kavramının Türkçe’ye uyarlanmış halidir. Bu kavram, genellikle “gelişmekte olan” veya “az gelişmiş” olarak tanımlanan ülkelerin, aslında dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturduğunu vurgulamak için kullanılır (Alam, 2008, s. 89). Böylece, Batı merkezci bir bakış açısından “üçüncü dünya” veya “gelişmekte olan ülkeler” olarak adlandırılan coğrafyalar yerine, bu ülkelerin dünya nüfusunundaki ağırlıklarını ifade eder. Makale boyunca terimi kullanmamızın sebebi, daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir bakış açısı sunmaktır.

tarafından incelenen önemli bir konu olmuştur (Bharj ve Adams, 2023, s. 181; Kurtiş ve Adams, 2015, s. 50; Ormond ve diğerleri, 2024, s. 170). Temel olarak *toplumsal cinsiyetin sömürgeleştirilmesi*, toplumsal cinsiyetin sömürgeciliği sürekli kılan şekillerde, Batı ve beyaz² merkezci sistemlere dayalı olarak yorumlanması ve deneyimlenmesini ifade etmektedir (Lugones, 2007, s. 198). Bu anlamda, toplumsal cinsiyetin psikolojide nasıl inşa edildiğini inceleyerek sömürgeciliğin bireylerin deneyimlerini nasıl etkilediğini anlamak büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede, psikoloji disipliniinde toplumsal cinsiyeti anlamaya yönelik geliştirilmiş hem geleneksel hem eleştirel yaklaşımları tarihsel bir çerçevede ve sömürsüzleştirici bir gözle incelemeyi amaçlıyoruz. İlk olarak, biyolojik ve sosyal inşacı bakış açıları geleneksel yaklaşımlar altında ele alarak, bu yaklaşımların sömürgeci etkileri nasıl devam ettirdiğini tartışacağız. Sonrasında, feminist, kesişimsel ve sömürsüzleştirici bakış açıları olmak üzere eleştirel yaklaşımları inceleyerek, bu yaklaşımların sömürsüzleştirmeye katkılarını değerlendirecek ve eksik kaldıkları noktaları vurgulayacağız. Son olarak ise, bu tarihsel incelemeyi kullanarak bir kavram olarak toplumsal cinsiyetin psikoloji disipliniinde yerel olarak daha geçerli ve farklılıklara daha duyarlı bir kavram haline getirilmesi için neler yapılabileceğine dair önerilerde bulunacağız. Geleneksel ve eleştirel sınıflandırmamızın tam anlamıyla kronolojik olmadığını, onun yerine bu yaklaşımları kavramsal ve gelişmekte olan niteliklerine göre ayırdığımızı da belirtmeliyiz.

Geleneksel Yaklaşımlar: Biyolojik ve Sosyal İnşacı Bakış Açıları

İlk dönem çalışmalarında psikologlar, toplumdaki cinsiyet farklarının biyolojik farklara dayandığını ve toplumsal yapılar tarafından devam ettirildiğini öne sürmüşlerdir (Miles, 1935, s. 683-797; Shields, 1975, s. 739; Unger, 1979, s. 1085). Bir başka deyişle, cinsiyetin tamamen biyolojik cinsiyetten oluştuğu düşünülmüştür. Buna bağlı olarak, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında (1885-1935) (toplumsal) cinsiyet çalışmalarındaki başlıca eğilimler şunlar olmuştur: (1) kızlar ve oğlanlarda gelişim ve gelişimsel basamaklarda yaygın olan davranışlar, (2) farklı kültürlerde evlilik ve cinsellik, (3) (aykırı) cinsel davranışlar, (4) cinsel güdünün psikanalitik yorumları (Miles, 1935, s. 686). Belirli çalışma konuları ise bilişsel beceri, gelişim ve sosyal davranışta cinsiyet farkları olmuş ve saldırganlık hariç bu alanlardaki değişkenlerin çoğunda, kadınlar ve erkekler arasında benzerlikler bulunmuştur (Hyde, 2005, s. 590; Maccoby ve Jacklin, 1974, s. 169; McKenna ve Kessler, 1977, s. 124). Buna karşın, bazı araştırmacılar erkekler ve kadınların performansla dair yargılar ve girişkenlik gerektiren yardımlaşma gibi temel özelliklerde farklılaştığı tezini sürdürmeye devam etmiştir (Deaux, 1976, s. 23-80). Bu yaklaşım, geleneksel toplumsal cinsiyet çalışmalarında egemen olan “erkeklerin Mars’tan ve kadınların Venüs’ten” (Gray, 1992, s. 5) olduğu düşüncesi gibi özcu ideolojileri yansıtarak cinsiyeti biyolojik cinsiyete indirgemek için kullanılmıştır. Ancak, cinsiyet farkları üzerine yapılan sonraki çalışmalar ve deneysel kanıt eksikliği bu tarz ideolojilerin çürütülmesine yardımcı olmuştur (Linn ve Hyde, 1989, s. 24-26; Hyde ve diğerleri, 2008, s. 495). Sonuç olarak, cinsiyet farklılıklarına odaklanan bu yaklaşım, bir meta-analiz aracılığıyla incelenerek, cinsiyetler arasında psikolojik kavramlar açısından tamamen aynı olmasa da büyük ölçüde bir benzerlik olduğu gösterilmiştir (Hyde, 2005, s. 582-586). Günümüzde ise bu bulgu, cinsiyetlerin kalıpyargısal olarak sürekli karşılaştırılıp farklılaştırılmalarına rağmen düşünülenden daha benzer olduklarını öne süren *cinsiyet benzerlikleri hipotezi* olarak bilinmektedir (Hyde, 2005, s. 590; 2014, s. 375).

Yetmişlere damgasını vuran ikinci dalga feminizmin etkisiyle kadınlar ve erkekler eş kabiliyette görülmeye ve cinsiyet rollerinin dağılımı da kalıpyargılar ve önyargılar üzerinden değerlendirilmeye başlanmıştır (Baxandall ve Gordon, 2002, s. 4). Bununla birlikte, psikoloji disiplini de bu tartışmaları çalışma kapsamı içerisine almış ve cinsiyeti bir sosyal kategori (Deaux, 1984, s. 3), toplumsal inşa (Unger, 1979, s. 1085) ve bir mercecek/lens (Bem, 1993, s. 2) olarak ele almaya başlamıştır. Cinsiyeti biyolojiye indirgeyen ya da biyoloji üzerine inşa eden önceki çalışmaların aksine bu yaklaşım, cinsiyeti kültürel tanımlar ile sürekli yeniden oluşturulup pekiştirilen bir süreç olarak ele almış ve *cinsiyet inşa etmek* olarak adlandırılan sosyal inşacı bir bakış açısını sahiplenmiştir (Bohan, 1993, s. 6; Shields, 2002, s. 12; West ve Zimmerman, 1987, s. 125). Bu bağlamda çalışılan belirli konular ise cinsiyet kalıpyargıları, kadınlar ve erkeklerin performans değerlendirmesi ve toplumsal cinsiyete yönelik tutumları içermiştir. Rosenkratz ve diğerleri (1968, s. 293), erkeksi özellikleri agresif, bağımsız ve rekabetçi olarak saptarken, kadınsı özellikleri ise kibar, başkalarının duygularının farkında ve düşünceli olarak saptamıştır ve bunlar da toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını (diğer bir deyişle, toplumda kadınları ve erkekleri tanımlayan yaygın nitelikleri) oluşturmuştur. Bu bulgular, erkekleri etkin ve kadınları pasif ve kolektif olarak yansıtan başka toplumsal cinsiyet kalıpyargı bulgularıyla benzerlik göstermiştir (Fiske ve diğerleri, 2002, s. 898; Kite ve diğerleri, 2008, s. 4; Rudman ve Glick, 2008, s. 81; Sakallı-Uğurlu ve diğerleri, 2018, s. 309). Öte yandan, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına dair yapılan çalışmalar derinlikten yoksun olmaları ve iki toplumsal cinsiyet kategorisine de uyum sağlayamayan toplumsal cinsiyet alt kategorilerini göz ardı etmeleri sebebiyle eleştirilmiştir (Green ve diğerleri, 2005, s. 430). Dolayısıyla, sonraki çalışmalarda ev hanımı gibi mesleklere ve lezbiyen kadın gibi

² Makale boyunca, etnik köken belirten “beyaz” kelimesindeki b harfinin küçük yazılırken “Siyah” kelimesindeki “S” harfinin büyük yazılması kasıtlı bir uygulamadır. Bunu yaparak, Siyahları marjinalleştiren güç sistemlerinin varlığını tanıdığımızı göstermeyi, bu marjinalleştirmeye dil aracılığıyla karşı koymayı ve baskın güç dinamiklerini ve sistematik eşitsizlikleri vurgulamayı ve sınırlamayı amaçladık (Appiah, 2020; Coultas, 2022, s. 4; Price, 2019; Tharps, 2014).

cinsel yönelime dayanan alt sınıflandırmalar geliştirilmiş ve kullanılmıştır (Carpenter ve Trentham, 1998, s. 455; Rudman ve Glick, 2008, s. 100).

Bunlara rağmen, geleneksel yaklaşımlarda toplumsal cinsiyetin çalışma biçimlerine yönelik önemli sorunlar olmuştur. İlk olarak, toplumsal cinsiyet psikolojisi ve kadınlar ve erkekler arasındaki farklar erkeklerin baskın olduğu bir çalışma alanı olmuştur (Miles, 1935, s. 685). Dahası, diğer psikolojik kavramlar gibi toplumsal cinsiyet de yoğun bir şekilde *WEIRD*³ (Batılı, Eğitilmiş, Sanayileşmiş, Zengin, Demokratik; Henrich ve diğerleri, 2010, s. 61) örneklerle çalışılmış ve tıpkı etnik çalışmalarda genellikle Siyah erkeklerin katılımcı olarak kullanılması gibi toplumsal cinsiyet ve kadınlarla ilgili çalışmalarda genellikle beyaz kadınlar katılımcı olarak kullanılmıştır (Reid, 1993, s. 134). Bunun sonucunda, Batı norm ve uygulamalarının doğuştan üstün olduğuna dair inançlar gibi sömürgeleştirici ideolojiler, toplumsal cinsiyet araştırmalarında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin, *WEIRD* örneklerin etnik kökenleri ve ülkeleri yayınların başlıklarında belirtilmemiş ve *WEIRD* kadınlar hakkındaki sonuçlar tüm kadınları yansıtmıyormuş gibi sunulmuşken; bu tip uygulamalar, *WEIRD* olmayan (diğer bir deyişle, norm dışı olan) örnekler için tam tersi yönde gerçekleşmiştir (Bhatia, 2017, s. 254; Cheon ve diğerleri, 2020, s. 7). Son olarak, psikolojinin bilimsel, ölçülebilir, nesnel ve kişisel olmayan bir çaba olarak idealleştirilmesi ve psikolojik araştırmalarda deneysel çalışmalara ve değişkenlerin kontrol edilebilirliğine önem verilmesi, toplumsal cinsiyet dahil bireysel değişkenlerin ihmal edilmesine sebep olmuştur (Biernat ve Deaux, 2012, s. 476). Bu, psikolojideki toplumsal cinsiyet çalışmalarında sömürgeleştirici (diğer bir deyişle, beyaz ve Batı norm ve değerlerini ayrıcalıklı kılan), etnik merkezci (diğer bir deyişle, kendi kültürünü üstün gören) ve erkek egemen (diğer bir deyişle, erkek bakış açılarını ve deneyimlerini önceleyen) uygulamaları daha da pekiştirmiştir (Abo-Zena, 2022, s. 301; Bhatia, 2002, s. 377; Diaz-Loving, 1999, s. 443; Enriquez, 1993, s. 452). Bu gibi uygulamalar da, örneklem evreninin tüm üyelerinin tek bir kişi olarak ortalamasının alınabileceği varsayımıyla, katılımcıların deneyimlerini karmaşık ve dinamik kılan benzersiz yönlerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır (McManus ve diğerleri, 2023, s. 1).

Nihayetinde, deneysel yöntemlerin psikoloji disiplininde baskın hale gelmesi demografik değişkenlerin aksine sadece denetlenebilen değişkenlerin araştırmalarda ön plana çıkmasına sebep olmuş ve bu paradigma değişimi psikologları kişisel farklılıklarla daha az ilgilenir hale getirmiştir (Biernat ve Deaux, 2012, s. 476). Zamanla toplumsal cinsiyete olan ilgi daha da kaybolmuş ve onun yerine, psikologlar atıf teorisi ya da tutarlılık teorisi gibi kapsamlı teoriler geliştirmeye odaklanarak toplumsal cinsiyet ve etnik köken gibi demografik özellikleri önemsiz bularak göz ardı etmişlerdir. Toplumsal cinsiyet çalışmaya devam edenler ise grupları homojen olarak ele almaya devam etmiş ve beyaz kadınları tüm kadınların normu olarak algılamak suretiyle gruplardaki baskın tipleri grupların normu olarak ele almışlardır (Crenshaw, 1991, s. 1271). Bunun sonucunda, toplumsal cinsiyet ve özellikle kadın çalışılırken, etnik köken, sınıf ve din gibi başka demografik özelliklerden bahsedilmemesi ve genellikle bu örneklem gruplarının araştırmalara dahil edilmeyişi toplumsal cinsiyet psikolojisini *WEIRD* heteroseksüel kadınların psikolojisi haline getirmek ve *diğer* kadınları psikolojide görünmez kılmak suretiyle kadınların psikoloji disiplindeki sömürgeleştirici sınıflandırmasını korumuştur (Purdie-Vaughns ve Eibach, 2008, s. 378; Sesko ve Biernat, 2010, s. 359-360). Toplumsal cinsiyete yönelik iki geleneksel yaklaşım (biyolojik ve sosyal) arasında, toplumsal cinsiyete dayalı farklara dair açıklamalarında belirgin farklar olsa da iki yaklaşımın da belirleyici özelliği kadın ve erkekleri birbirlerinden neyin farklılaştırdığını anlamaya çalışmaları ve var olan statükoyu toplumsal cinsiyet norm ve rollerini sorgulayacak şekilde sınınamaları olmuştur. Bu durum da psikoloji alanında toplumsal cinsiyete yönelik eleştirel yaklaşımların yükselişine yol açmıştır.

Eleştirel Yaklaşımlar: Feminist, Kesişimsel ve Sömürgeleştirici Bakış Açıları

Toplumsal cinsiyet ile ilgili psikoloji çalışmaları, psikolojik süreçleri çoğunlukla erkeklerde incelemelerine rağmen bulgularını evrensel olarak doğal ve yansız sunmaları gibi sebeplerle erkek merkezci olmakla eleştirilmiştir (Bem, 1993, s. 41; Gilligan, 1982, s. 6; Hegarty ve diğerleri, 2013, s. 30). Bu gibi durumlar da psikolojide toplumsal cinsiyete yönelik eleştirel yaklaşımların kuruluşuna önayak olmuştur. Bu yaklaşımlardan ilki, kadınların deneyimlerine odaklanarak onların erkek merkezci psikolojik süreçlerden sapmalarını kendilerine özgü *bilme yolları* olarak gören feminist bakış açısidir (Belenky ve diğerleri, 1986, s. 3 ; Gilligan, 1982, s. xi). Kadın özgürlüğü amacıyla hareket eden feminist bakış açısı, “kişisel olan politiktir” görüşünü temel alarak psikolojik süreçlerin siyasileştirilmesini savunmuştur. Aynı zamanda, psikolojide geleneksel olarak kullanılan kontrollü deneyler yerine, odak grupları ve söylem analizi gibi nitel yöntemler ve katılımcı eylem araştırması gibi alternatif yöntemler önermiştir (Maracek, 2017, s. 1). Nitel ve eleştirel yöntemlere yöneliş, kadınların kendi oluş ve biliş biçimlerini nasıl algıladığını ve dile getirdiğini daha iyi kavramayı sağlamıştır. Böylelikle, feminist bakış açısı disiplinde toplumsal cinsiyete yönelik özcü, erkek merkezci ve

³ *WEIRD*, “Western, Educated, Industrialised, Rich, Democratic” (Batılı, Eğitilmiş, Endüstrileşmiş, Zengin, Demokratik) kelimelerinin baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Psikoloji ve genel olarak sosyal bilimlerde, araştırma örneklemelerinin çoğunlukla Batı toplumlarının normlarına ve değerlerine dayandığı belirtmek amacıyla bu kısaltma kullanılır (Henrich ve diğerleri, 2010). Makale boyunca bu kısaltmayı olduğu gibi kullanmamızın sebebi, kavramın literatürde yaygın olarak bu şekilde tanınması ve bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır.

genelleyici yaklaşımlara meydan okuyarak psikolojide kadınların psikolojik süreçlerinin anlaşılması için kritik bir rol oynamıştır.

Yine de, geleneksel yaklaşımlara benzer olarak feminist bakış açısı kadınların ve deneyimlerinin çeşitliliğini göz ardı ettiği ve çoğunlukla *beyaz kadınlar tarafından beyaz kadınlar için* bir uğraş olduğu için eleştirilmiştir ve sınırlı odağı sebebiyle, örtülü sömürgeleştirme suçlamalarına maruz kalmıştır (Kurtiş ve Adams, 2015, s. 395; Macleod ve diğerleri, 2020, s. 288). Çoğunluk dünyasından kadınların Batılı kadınlar tarafından kurtarılmaya muhtaç edilgen mağdurlar olarak yansıtılması ve bu yansımanın ülkelerinde Batılı askeri müdahaleler dahil olmak üzere türlü türlü müdahaleleri haklı kılmak için kullanılması, bu yaklaşımın sömürgeleştirici tabiatını gözler önüne sermiştir (Mohanty, 1991, s. 338; Spivak, 1999, s. 93; Stabile ve Kumar, 2005, s. 766). Örneğin, Afganistan'daki kadınların haklarını kazanmasını sağlamak için yürütülen askeri destekli liberal girişimler buradaki topluluklar tarafından tepki ve dirençle karşılanmıştır (Ashraf ve Kennedy-Pipe, 2022, s. 2). Dahası, bu bakış açısı WEIRD kadınların kültürel üstünlüklerine odaklanarak devamlı olarak maruz kaldıkları cinsiyetçiliği fark etmelerini engellemiştir (Grabe, 2013, s. 428). Dolayısıyla, feminist bakış açısı sömürgeleştirici unsurlar barındırdığı için kadının özgürleşmesi hedefinin çok gerisinde kalmış ve hem WEIRD kadınların hem çoğunluk dünyası kadınlarının ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamıştır (Mohanty, 1988, s. 337).

Feminist psikolojiye yönelik eleştirilere cevap olarak psikoloji alanında kesişimsel bakış açısı (kesişimsellik) benimsenmeye başlamıştır. Bir bakış açısı olarak kesişimsellik, sosyal kimliklerin birbirlerine bağlı olduğunu ve karşılıklı olarak etkilendiklerini vurgulamıştır (McCall, 2005, s. 1771). Ayrıca, psikolojide toplumsal cinsiyeti homojen bir kategori gibi ele alma eğilimine karşı çıkarak kapsamlı bir şekilde anlamak için bireylerin sosyal konum ve kesişen kimliklerini hesaba katmak gerektiğini savunmuştur (Collins, 1990, s. 18; 2000, s. 248). Etnik köken, cinsel yönelim ve sosyoekonomik düzey gibi diğer toplumsal kategorilerin bireysel düzeyde toplumsal cinsiyetle ilişkili olduğunun üzerinde durarak, çeşitli güç ve baskı sistemlerindeki ortak noktaları ortaya koymuştur (Collins, 1990, s. 253; Crenshaw, 1991, s. 1246). Sonuç olarak ise, toplumsal cinsiyetin çok daha ayrıntılı bir incelemesini sağlamak için feminist bakış açısı da kimliğin kesişen farklı boyutlarının biricik deneyim ve mücadeleleri ortaya çıkardığını keşfederek kesişimselliği benimsemiştir. Dolayısıyla kesişimsellik, feminist bakış açısının *kadın* kategorisindeki çeşitliliği tanımasına ve aynı anda farklı şekillerde gerçekleşen baskılara değinme ihtiyacına cevap vermesine yardımcı olmuştur. Bu anlamda kesişimsellik, toplumsal kimlikler arasındaki girişik etkileşimlere ışık tutup baskının çok yüzlü doğasına değinmek üzere bir çerçeve sunarak feminist bakış açısının toplumsal cinsiyete dair basit ve tekdüze görüşlerine meydan okuyarak feminist bakış açısını derinden etkilemiştir.

Bununla birlikte, psikolojide kesişimsellik çoğunlukla politik kesişimsellikten ziyade kategorik kesişimsellik olarak uygulanmıştır (Cole, 2008, s. 444). Bu yüzden, kesişimsel bakış açısını benimseyen çoğu araştırma, Siyah ve beyaz kadınları karşılaştırarak etnik kökenin toplumsal cinsiyet deneyimi üzerinde etkisini incelemek gibi katılımcıları farklı kimliksel konumlarına göre sınıflandırıp bir kimliğin bir başkasını nasıl etkilediğini inceleyen araştırmalar yapmışlardır (Hurtado, 1989, s. 833). Kategorik kesişimsellik, birey düzeyindeki etkileşimlere odaklanmış ancak güç sistemlerinin bireylerin baskı karşısındaki deneyimlerini nasıl devam ettirdiğini ele almada yetersiz kalmıştır, ki bu da politik kesişimselliğin odak noktası olmuştur (Cole, 2008, s. 444). Başka bir deyişle, kategorik kesişimsellik, toplumsal konumları anlamlı ve birbirine göreli kılan sistemik güç dinamiklerini göz ardı etme eğiliminde olmuş, bu yüzden de odağını kimlik ve öznellik sınırlamıştır. Dolayısıyla, kategorik kesişimsellik yaklaşımı, sömürgeci etkileri ele almadığı ve çoğunluk dünyasındaki kadınların deneyimlerini göz ardı ettiği için eleştirilmiştir (Kurtiş ve Adams, 2015, s. 395). Buna karşın, politik kesişimsellik, baskı altındaki gruplar içindeki çeşitliliği dikkate almış ve farklı baskı sistemlerinin nasıl kesiştiğini incelemiştir (Rogers ve Lott, 1997, s. 506). Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet kategorisi içindeki Siyah, Müslüman veya lezbiyen kadınlar gibi alt grupları anlamak için daha uygun bir yol sunmuş ve çeşitli baskı sistemlerinin nasıl kesiştiğini ortaya çıkararak psikolojik araştırmalar için daha anlamlı bir analiz fırsatı oluşturmuştur (Cole, 2008, s. 445).

Psikoloji alanındaki sömürgeleştiricilikle mücadeleye ve yerli⁴ bakış açılarının psikoloji araştırmalarına dahil edilmesine artan talebe dayanarak sömürsüzleştirici bakış açısı kayda değer bir ivme kazanmıştır. Sömürsüzleştirici bakış açısı, geleneksel psikolojik anlayışlara meydan okuyup çoğunluk dünyasından kavrayışları kullanarak sömürgeleştirici var olma ve bilme şekillerini yıkmayı amaçlamıştır. Adams ve diğerleri (2017, s. 534-537), bu amaca yönelik üç ana taktik önermiştir: (1) yerli direniş; yerel bilgilerden beslenerek yerel gerçekliklere uygun bir psikolojinin geliştirilmesi; (2) eşlikçilik; küresel uzmanların yerel topluluklarla ortak olarak çoğunluk dünyasında toplumsal adaleti desteklemesi; (3) doğallıktan çıkarma; yerel bilgileri kullanarak psikolojideki baskın, sömürgeleştirici bakış açılarını meydan okunması. Bunlara ek olarak, Kurtiş ve Adams (2017, s. 537) dördüncü bir taktik eklemiştir: (4) doğallaştırma;

⁴ “Yerli” (Indigenous) kelimesi, bir coğrafi ve politik bölgede aslen yaşayan, sonradan oraya göç etmemiş topluluklardan bahsetmek için kullanılır (Cambridge, t.y.). “Yerli bakış açıları” (Indigenous perspectives) ise bu toplulukların tarih, kimlik ve bulundukları coğrafi bölgelerle olan ilişkilerine dayanarak geliştirdikleri dünya görüşü, inanç ve kültürel anlayışları temsil etmektedir (Cardinal, 2001).

bir yerelleştirme şekli olarak, daha öncesinde WEIRD örneklemden saptığı için ötekileştirilmiş çoğunluk dünyası deneyimlerinin doğallaştırılarak anlayışa dahil edilmesi.

Sömürgesizleştirme süreci, WEIRD deneyimlerinin evrensel normlar olduğu ve dünyanın geri kalanına genellenebileceği düşüncesine meydan okumayı (Kurtiş ve Adams, 2015, s. 389), yerel araştırmacılarla birlikte topluluklarını daha doğru bir şekilde yansıtan veya ele alan yerli bilgilerle öne çıkarmayı (Adams ve diğerleri, 2015, s. 223) ve niteliksel yöntemler aracılığıyla yerli psikolojik anlayışları geliştirmek üzere çoğunluk dünyasındaki kadınlara ses verilmesini (Bhatia, 2019, s. 107; McNamara ve Naepi, 2018, s. 1; San Juan, 2006, s. 47) içermektedir. Toplumsal cinsiyet üzerine yapılan psikolojik araştırmalarda sömürgecilğe yönelik çalışmalar sınırlı kalmasına rağmen, ulus ötesi feminist psikoloji (Kurtiş ve Adams, 2017, s. 404) ve sömürgesizleştirici feminist psikoloji (Macleod ve diğerleri, 2020, s. 289) gibi son yıllarda ortaya çıkan yaklaşımlar, sosyal adalet hedeflerinin psikoloji disiplinine entegre edilmesine dair artan ilgi ve çabayı göstermiştir. Bu tür yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet özgürlüğünün evrensel olarak elde edilmediğini ve hatta WEIRD dünyada dahi kadınların halen günlük olarak cinsiyetçiliğe maruz kaldığını vurgulamıştır (Grabe, 2013, s. 412).

Feminist, kesişimsel ve sömürgesizleştirici bakış açılarını içeren eleştirel yaklaşımlar, geleneksel yaklaşımların sınırlamalarına meydan okumak ve bunların ötesine geçmek gibi ortak amaçlarda birleşmişlerdir. Bu eleştirel yaklaşımlar, önceki bakış açılarının özcü ve indirgemeci eğilimlerini reddetmiş, onun yerine toplumsal cinsiyetin daha ayrıntılı ve bağlamla temellendirilmiş bir kavrayışını savunmuşlardır. Feminist bakış açısı, kadınların yaşanmış deneyimlerine odaklanarak ve farklı sesleri kayda almak için nitel yöntemler kullanarak geleneksel araştırmaların erkek merkezci yanlılığını eleştirmiştir. Kesişimsel bakış açısı, birden fazla toplumsal kimliğin etkileşimini vurgulayarak çeşitli baskı sistemlerinin kesişimini göz önünde bulunduran daha karmaşık bir anlayış sunmuştur. Sömürgesizleştirici bakış açısı ise WEIRD örneklemlere dayalı bulguların evrensel uygulanabilirliğini sorgulayarak ve yerli ve çoğunluk dünyası bakış açılarının bilgi üretimine dahil edilmesini savunarak bu eleştiriye daha da ileriye götürmüştür. Toplumsal cinsiyeti ya durağan biyolojik farklar olarak ya da yüzeysel toplumsal inşa olarak gören geleneksel yaklaşımların aksine, eleştirel yaklaşımlar toplumsal cinsiyet deneyiminin dinamik ve çok yüzü doğasını vurgulamış ve psikolojide toplumsal cinsiyete dair daha kapsayıcı ve temsil edici bir anlayışın geliştirilmesi için birlikte çaba göstermişlerdir.

Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımlarının Önemi ve Olası Sonuçları

Toplumsal cinsiyete yönelik yaklaşımlar, zaman içerisinde değişmiş ve bu değişimler sonucunda, birtakım gelişmeler olmasının yanı sıra yaklaşımlar arası bazı gerilimler de ortaya çıkmıştır. Bu gerilimler, hem teorik olarak ilerleme sağlamış hem de pratik olarak gerçek hayattaki toplumsal cinsiyet meseleleri üzerinde birçok sonuç doğurmuştur. Bunu daha iyi gösterebilmek için, farklı toplumsal cinsiyet yaklaşımları arasındaki gerilimleri ve bunların gerçek hayattaki yansımalarını kadın ve erkeklerin mesleki tercihleri üzerinden değerlendireceğiz. Geleneksel yaklaşımdaki biyolojik bakış açısına göre; kadınların öğretmenlik gibi bakım odaklı meslekleri erkeklerin ise mühendislik gibi teknik beceriler gerektiren meslekleri seçmesi, kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıklardan kaynaklanır. Buna göre, genetik olarak kadınların empati ve merhamet gösterme becerileri daha çok gelişmişken, erkeklerin ise analitik düşünme ve sorun çözme becerileri daha çok gelişmiştir. Bu genetik yatkınlığın sonucu olarak, kadınlar ve erkekler meslek tercihlerinde doğal olarak ayrılmaktadırlar. Dolayısıyla, biyolojik bakış açısının yaygın olduğu toplumlarda, kadınlar ve erkeklerin mesleki tercihlerinde farklı alanlara yönelmeleri doğanın bir işleyişi olarak algılanabilmektedir. Geleneksel yaklaşımdaki sosyal inşacı bakış açısı ise tam olarak bu noktada biyolojik bakış açısı ile çatışmaktadır. Zira, bu bakış açısına göre; kadınlar ve erkeklerin meslek tercihleri genetik yatkınlıklarının bir sonucu değil, toplumlar içerisinde oluşturulan geleneksel rol beklentilerinin bir sonucudur. Dolayısıyla kadınlardan fiziksel ve duygusal bakıcı, erkeklerden ise sağlayıcı ve koruyucu olmasının beklendiği toplumlarda, çocuklar bu ayrıma göre yetiştirilebilmektedir. Oyuncak olarak kız çocuklarına bakım becerilerini geliştirmesi bebek ya da mutfak malzemeleri alınırken, erkek çocuklarına ise motor becerilerini geliştirmesi için lego ya da motosiklet alınması bunun bir örneğidir. Sonuç olarak ise, kadınların öğretmenlik ya da hemşirelik gibi meslekleri seçerken, erkeklerin mühendislik ya da polislik gibi meslekleri tercih etmesi doğal karşılanabilmektedir.

Eleştirel yaklaşımların geleneksel yaklaşımlar ile en temel çatışması, geleneksel yaklaşımların cinsiyet farklılıklarını sadece açıklamaya çalışması ve bu farklılıkların sebeplerini sorgulama ya da değiştirme girişimlerinde bulunmaması olmuştur. Geleneksel yaklaşımların aksine eleştirel yaklaşımlar, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklarının sebebinin ne olduğunu tanımlamaktan ziyade, bu farklılıkların ortadan kalkabilmesi için neler yapılabileceğine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan feminist bakış açısı, kadınlar ve erkekler arasındaki mesleki tercih farklılıklarının bir temsil ve model alma problemi olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, kadınların hemşirelik mesleğini, erkeklerin ise mühendislik mesleğini daha çok tercih ettiği bir toplumda hemşirelerin çoğu kadın, mühendislerin ise çoğu erkektir; çünkü kadın ve erkekler meslek tercihlerini, kendilerine benzeyen ve baktıklarında rol model olarak algılayabilecekleri kişileri o meslek gruplarında görmektedirler. Dolayısıyla, bu problemi çözmenin yolu, farklı meslek gruplarında farklı cinsiyet temsillerinin ve rol modellerinin arttırılmasıdır. Bu yüzden, erkek hemşirelerin

sayısının artması, erkekler için hemşirelik mesleğini seçebileceklerini ve bu meslekte başarılı olabileceklerini işaret ederken; kadın mühendislerin sayısının artması da kadınların mühendislik mesleğini tercih etmesini aynı şekilde arttırabilir. Bu şekilde, toplumsal beklentiler sonucu kadınlar teknik becerilerini, erkekler ise duygusal becerilerini baskılamak zorunda kalmazlar. Feminist bakış açısının benimsendiği bir toplum ya da toplulukta, öncelikli olarak temsiliyet ve rol model meselesi ele alınabilmekte, özellikle kadınların toplumsal cinsiyet beklentileri dolayısıyla az olarak temsil edildiği bilim ve mühendislik gibi alanlarda sayısını arttırmaya yönelik çalışmalar yapılabilmektedir.

Eleştirel yaklaşımlardan bir diğeri olan kesişimsel bakış açısı, feminist bakış açısıyla amaç noktasında benzerlik gösterse de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kadın-erkek ikiliği dışına çıkarmasıyla farklılık göstermektedir. Kesişimsel bakış açısına göre, toplumsal cinsiyet konuları ele alınırken sosyo-ekonomik sınıf, din, eğitim ve etnik köken gibi diğer sosyal kategoriler de göz önünde bulundurulmalıdır, çünkü bunlar iç içe geçmiş ve birbirlerinden bağımsız değildir. Dolayısıyla, temsiliyet ve rol model problemini ele alırken, hedef alınan cinsiyet grubunun farklı özellikleri de önem taşımaktadır. Örneğin, kadın mühendis sayısını arttırmak için mühendislik fakültesi tanıtım broşürlerine İstanbul'daki bakımlı, beyaz tenli ve sarışın bir metropol kadınının fotoğrafını koymak, yalnızca tek tip bir kadının temsiliyetini arttırabilir. Bu yüzden, tanıtım broşürlerinde kadınlar arasındaki çeşitli kimlikleri işaret eden ten rengi, tekerlekli sandalye, başörtüsü, vb. farklı öğelerin de bulunduğu kadın fotoğrafları kullanmak, daha geniş bir hedef kitlesine ulaşmayı sağlayabilir.

Sonuncu eleştirel yaklaşım olarak sunduğumuz sömürgeleştirici bakış açısı, feminist ve kesişimsel bakış açılarını bir adım ileri götürerek toplumsal cinsiyet meselelerine daha geniş bir yelpazeden, bir adalet ve özgürleşme meselesi olarak bakarak bu meselelerin tarihsel süreçler, güç dinamikleri ve politik bağlamlardan bağımsız olarak ele alınamayacağını savunmaktadır. Bu yüzden, Batı merkezli ve beyaz-merkezci olarak geliştirilen teorilerin evrensel geçerliliğini sorgulayarak, toplumsal cinsiyetin sömürgeleştirilmiş bakış açılarından arındırılıp yerel bakış açılarının anlayışlarına göre inşa edilmesini savunmaktadır. Örneğin, sömürgeleştirilmiş bir toplumda üniversite eğitimleri Batı merkezli bir model üzerine inşa edildiği için, bireylerin meslek tercihleri bundan etkilenebilir. Dolayısıyla, sömürgeleştirilmiş zihniyetin tipik kadın ya da erkek tanımına uymayan ve kendisini yeterince “Batılı” görmeyen bireyler, üniversiteye gitmemeyi tercih edebilir ya da üniversiteye gittiklerinde kendilerini oraya ait hissetmeyebilirler. Ayrıca, sömürgeleşmenin bir sonucu olarak, üniversite eğitimi toplum tarafından “medenileşmenin” bir yolu olarak görülebilir, ki bu da yerel bilgi sistemlerinin ve “başka” varoluş biçimlerinin marjinalize edilmesine sebep olabilir. Feminist bakış açısının toplumsal cinsiyet meselelerini kadın-erkek çerçevesinde ve evrensel bir şekilde ele almasının aksine, sömürgeleştirici bakış açısı yerelliğin önemini ön plana çıkarmıştır. Buna göre, sömürgeleştirici bakış açısıyla hareket eden bir toplum ya da toplulukta, kadınların mühendislik gibi teknik alanlara olan ilgi ve tercihlerini arttırmak için bu meslek gruplarının yerel bilgi ve anlayışlardaki karşılıkları bulunarak eğitim içeriklerine dahil edilmeleri faydalı olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet yaklaşımlarının kadın ve erkeklerin mesleki tercihleri üzerindeki yansımalarını göstermek için verdiğimiz bu örnek, toplumsal cinsiyet özgürleşmesini sağlamak yolunda yaklaşımların yöntemler üzerindeki birebir etkisine dikkat çekerek, farklı toplumsal cinsiyet yaklaşımlarını benimsemenin yalnızca bilimsel değil, toplumsal olarak da önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede, biyolojik ve sosyal inşacı bakış açıları olmak üzere toplumsal cinsiyete yönelik geleneksel yaklaşımlar ve feminist, kesişimsel ve sömürgeleştirici bakış açıları olmak üzere toplumsal cinsiyete yönelik eleştirel yaklaşımların kapsamlı bir tarihi genel bakışı sunulmuş ve bunlar, sömürgeleştirme açısından eleştirilmişlerdir. Genel olarak, toplumsal cinsiyete dair yaklaşımlar zaman içerisinde gözle görülür bir şekilde gelişmiştir. *Cinsiyet* kavramı büyük ölçüde *toplumsal cinsiyet* kavramı ile değiştirilmiş (Haig, 2004, s. 96), sosyal inşacı bakış açısı yaygınlaşmış (Gergen, 1985, s. 266) ve muhtemel bir sömürgeleştirici psikolojiye dair tartışmalar ortaya çıkmıştır (Kurtiş ve Adams, 2017, s. 404; Macleod ve diğerleri, 2020, s. 289). Bu ilerlemelere rağmen, toplumsal cinsiyet yaklaşımları kendilerini sömürgeleştirici etkilerden tümüyle kurtaramamıştır. Bu etkiler, ağırlıklı olarak beyaz katılımcıların araştırmalar için seçilmesi, küçük ve temsili olmayan örneklemelere dayalı bulguların evrenselleştirilmesi ve çoğunluk dünyası kadınlarının Batılı müdahalelere muhtaç pasif mağdurlar olarak yansıtılması gibi pratiklerde kendilerini göstermeye devam etmektedir. Dahası, psikoloji alanı toplumsal cinsiyet yelpazesi altında esasen kadın çalışmalarına odaklanmaktadır ki bu uygulama hem erkekler gibi ayrıcalıklı grupları hem de ikili cinsiyet sistemi dışında olan ve trans cinsiyetli kişiler gibi toplumsal cinsiyet azınlıklarını nadiren mercek altına almaya sebep olmaktadır (Ansara ve Hegarty, 2012, s. 147; Hyde ve diğerleri, 2019, s. 191). Bu kısıtlanmış dikkat, çeşitli toplumsal cinsiyet deneyimlerinin yok sayılmasını devam ettirmekte ve var olan güç dinamiklerini pekiştirmektedir. Bu sebeple, psikoloji alanında toplumsal cinsiyet çalışan kişilere sömürgecilikle yüzleşmek için hala çok iş düştüğü görülmektedir.

Böyleşi kısıtlayıcı görüşler ve bu görüşlerin etkilerini aşabilmek için psikoloji kökleşmiş yanlışlıklara meydan okuyan ve toplumsal cinsiyet anlayışının kapsamını evrensel bağlama genişleten sömürgeleştirici bakış açılarını bünyesine dahil ederek gelişmeye devam edebilir. Bu gelişim, erkek merkezilik (Hegarty ve diğerleri, 2013, s. 30), heteronormatiflik (Hammack ve diğerleri, 2011, s. 228) ve doğuştan gelen cinsiyet normatifiği (Ansara ve Hegarty,

2012, s. 147) gibi çeşitli epistemolojik önyargılarla yüzleşmeyi gerekli kılmaktadır. Bu önyargıları dile getirerek, psikoloji disiplini toplumsal cinsiyetin daha kapsamlı ve doğru anlaşılmasını sağlayabilir. Psikoloji araştırmaları ve uygulamalarında daha kapsayıcı ve eleştirel bilince sahip bir toplumsal cinsiyet yaklaşımı için ise birkaç temel eylem gerekmektedir. Öncelikle, araştırmaları çeşitli kitleleri dahil edecek şekilde genişletmek kritik önem taşımaktadır. Bu, yalnızca farklı etnik köken, kültür ve sosyoekonomik düzeylerden katılımcılar dahil etmek değil, aynı zamanda farklı deneyim ve bakış açılarının anlamlı bir şekilde sunulması ve değer görmesi anlamına da gelmektedir. Bu tür bir yaklaşım tarihi bir eğilim olan genellikle WEIRD kitlesine odaklanmaya karşı çıkmaktadır. İkinci olarak, psikoloji kuram ve uygulamalarının altında yatan kültürel varsayımları eleştirel bir gözle incelemek büyük önem arz etmektedir. Bu, tarihsel olarak disiplini şekillendiren normatif yapıların sorgulanması ve çözümlenmesini kapsamaktadır. Örneğin, erkek merkezci önyargıyla yüzleşmek erkek odaklı bakış açılarının toplumsal cinsiyet kavramını nasıl etkilediğini tanımayı ve daha dengeli temsiller için çalışmayı gerektirmektedir. Son olarak, Batılı olmayan görüşlerin ve bilgi sistemlerinin psikoloji alanındaki toplumsal cinsiyet çalışmalarına yaptığı katkıları tanımak ve onlara değer vermek son derece önemlidir ve bu, yerli araştırma yöntemlerinin dahil edildiği, psikoloji kuramlarının uygunsuz şekillerde farklı kültürel bağlamlara genellenmediği kültürlerarası araştırma iş birlikleri aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

Psikolojinin daha kapsayıcı ve sömürgeleştirici bir toplumsal cinsiyet kavrayışına doğru aldığı yol devam etmektedir. Sömürgeleştirici bakış açısını benimseyerek ve epistemolojik önyargılara meydan okuyarak, psikoloji bir disiplin olarak toplumsal cinsiyete dair farklılıklara daha duyarlı ve yerel olarak geçerli bir anlayış geliştirebilir. Bu dönüştürücü yaklaşım, sadece psikoloji araştırma ve uygulamalarını zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda alandaki toplumsal adalet ve eşitliğin öne çıkmasına da yardımcı olur. Ayrıca, toplumsal cinsiyet incelemesi üzerinden psikoloji disiplinine getirdiğimiz bu eleştiriler, psikolojide sömürgeleştirici bakış açılarıyla çalışılan diğer konular için de geçerlidir ve disiplinin genel metodolojisini, etik ilkelerini ve araştırma yaklaşımlarını yeniden değerlendirmeye davet etmektedir.

Kaynakça

- Abo-Zena, M. M., Jones, K. & Mattis, J. (2022). Dismantling the master's house: decolonizing "Rigor" in psychological scholarship. *Journal of Social Issues*, 78(2), 298-319. doi: 10.1111/josi.12519
- Adams, G., Dobles, I., Gómez, L. H., Kurtiş, T. & Molina, L. E. (2015). Decolonizing psychological science: introduction to the special thematic section. *Journal of Social and Political Psychology*, 3(1), 213-238. doi: 10.5964/jsp.p.v3i1.564
- Adams, G., Gómez Ordóñez, L., Kurtiş, T., Molina, L. E. & Dobles, I. (2017). Notes on decolonizing psychology: from one special issue to another. *South African Journal of Psychology*, 47(4), 531-541. doi: 10.1177/0081246317738173
- Alam, S. (2008). Majority world: challenging the West's rhetoric of democracy. *Amerasia Journal*, 34(1), 88-98. doi: 10.17953/amer.34.1.13176027k4q614v5
- Ansara, Y. G. & Hegarty, P. (2012). Cisgenderism in psychology: pathologising and misgendering children from 1999 to 2008. *Psychology & Sexuality*, 3(2), 137-160. doi: 10.1080/19419899.2011.576696
- Appiah, K. A. (2020). The case for capitalizing the B in Black. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/06/time-to-capitalize-black-and-white/613159/>
- Arnett, J. J. (2016). The neglected 95%: why American psychology needs to become less American. *American Psychologist*, 63(7), 602-614. doi: 10.1037/0003-066x.63.7.602
- Ashraf, A. & Kennedy-Pipe, C. (2022). Woman, war, and the politics of emancipation in Afghanistan. *LSE Public Policy Review*, 2(3). doi: 10.31389/lseppr.58
- Baxandall, R. & Gordon, L. (2002). Second-wave feminism. N. A. Hewitt (Ed.), *A Companion to American Women's History*, (s. 414-432) içinde. Malden: Blackwell. Erişim adresi: doi: 10.1002/9780470998595.ch24
- Belenky, M. F., Clinchy, B. M., Goldberger, N. R. & Tarule, J. M. (1986). *Women's ways of knowing: the development of self, voice, and mind*. New York, NY: Basic Books. (Basılı kitap)
- Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality*. New Haven: Yale University Press. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1nq86n>
- Bharj, N. & Adams, G. (2023). Dismantling the master's house with the mistress' tools? The intersection between feminism and psychology as a site for decolonization. E. L. Zurbriggen ve R. Capdevila (Ed.), *The Palgrave Handbook of Power, Gender, and Psychology* (s. 173-189) içinde. Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-031-41531-9
- Bhatia, S. (2002). Orientalism in Euro-American and Indian psychology: historical representations of "natives" in colonial and postcolonial contexts. *History of Psychology*, 5(4), 376-398. doi: 10.1037/1093-4510.5.4.376
- Bhatia, S. (2017) *Decolonizing psychology: globalization, social justice, and Indian youth identities*. Oxford: Oxford University Press. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2017-43743-000>

- Bhatia, S. (2019). Searching for justice in an unequal world: reframing indigenous psychology as a cultural and political project. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 39(2), 107-114. doi: 10.1037/teo0000109
- Bhatia, S. (2020). Decolonizing psychology: power, citizenship and identity. *Psychoanalysis, Self and Context*, 15(3), 257-266. doi: 10.1080/24720038.2020.1772266
- Bhatia, S. & Priya, K. R. (2021). Coloniality and psychology: from silencing to re-centering marginalized voices in postcolonial times. *Review of General Psychology*, 25(4), 422-436. doi: 10.1177/10892680211046507
- Biernat, M. & Deaux, K. (2012). A history of social psychological research on gender. A. W. Kruglanski ve W. Stroebe (Ed.), *The Handbook of the History of Social Psychology* (s. 475-497) içinde. New York, NY: Psychology Press. doi: 10.4324/9780203808498
- Bohan, J. S. (1993). Regarding gender: essentialism, constructionism, and feminist psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 17(1), 5-21. doi: 10.1111/j.1471-6402.1993.tb00673.x
- Cardinal, L. (2001). What is an Indigenous perspective? *Canadian Journal of Native Education*, 25(2), 180-182. Erişim adresi: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/what-is-indigenous-perspective/docview/230307307/se-2>
- Carpenter, S. & Trentham, S. (1998). Subtypes of women and men: a new taxonomy and an exploratory categorical analysis. *Journal of Social Behavior & Personality*, 13(4), 679-696. doi: 10.1023/A:1014871929854
- Cheon, B. K., Melani, I. & Hong, Y. (2020). How USA-centric is psychology? An archival study of implicit assumptions of generalizability of findings to human nature based on origins of study samples. *Social Psychological and Personality Science*, 11(7), 928-937. doi: 10.1177/1948550620927269
- Cole, E. R. (2008). Coalitions as a model for intersectionality: from practice to theory. *Sex Roles*, 59(5), 443-453. doi: 10.1007/s11199-008-9419-1
- Collins, P. H. (1990). *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* (1. Baskı). Boston: Unwin Hyman. (Basılı kitap)
- Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and the politics of empowerment* (2. Baskı). New York, NY: Routledge. doi: 10.4324/9780203900055
- Coultas, C. (2022). Accounting for colonial complicities through *refusals* in researching agency across borders. *Journal of Social Issues*, 78(2), 413-433. doi: 10.1111/josi.12473
- Coultas, C., Reddy, G. & Lukate, J. (2023). Towards a social psychology of precarity. *British Journal of Social Psychology*, 62, 1-20. doi: 10.1111/bjso.12618
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. doi: 10.2307/1229039
- Deaux, K. (1976). *The behavior of women and men*. Monterey, CA: Brooks/Cole. (Basılı kitap)
- Deaux, K. (1984). From individual differences to social categories: analysis of a decade's research on gender. *American Psychologist*, 39(2), 105-116. doi: 10.1037/0003-066X.39.2.105
- Decolonial Psychology Editorial Collective (2021). General psychology otherwise: a decolonial articulation. *Review of General Psychology*, 25(4), 339-353. doi: 10.1177/10892680211048177
- Díaz-Loving, R. (1999). The indigenisation of psychology: birth of a new science or rekindling of an old one? *Applied Psychology: An International Review*, 48(4), 433-449. doi: 10.1080/026999499377402
- Enriquez, V. G. (1993). Developing a Filipino psychology. U. Kim ve J. W. Berry (Ed.), *Indigenous Psychologies: Research and Experience in Cultural Context* (s. 152-169) içinde. Newbury Park: Sage Publications. (Basılı kitap)
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902. doi:10.1037/0022-3514.82.6.878
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266-275. doi: 10.1037/0003-066X.40.3.266
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: psychological theory and women's development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. doi: 10.2307/j.ctvj2wr9
- Grabe, S. (2013). Psychological cliterodectomy: body objectification as a human rights violation. M. K. Ryan ve N. R. Branscombe (Ed.), *The Sage Handbook of Gender and Psychology* (s. 412-428) içinde. Los Angeles, CA: Sage Publications. Erişim adresi: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/the-sage-handbook-of-gender-and-psychology/book236859>
- Gray, J. (1992). *Men are from Mars, women are from Venus: a practical guide for improving communication and getting what you want in your relationships*. New York, NY: Harper Collins. (Basılı kitap)
- Green, R. J., Ashmore, R. D. & Manzi, R., Jr. (2005). The structure of gender type perception: testing the elaboration, encapsulation, and evaluation framework. *Social Cognition*, 23(5), 429-464. doi: 10.1521/soco.2005.23.5.429
- Haig, D. (2004). The inexorable rise of gender and the decline of sex: social change in academic titles, 1945-2001. *Archives of Sexual Behavior*, 33(2), 87-96. doi: 10.1023/B:ASEB.0000014323.56281.0d

- Hammack, P. L., Mayers, L. & Windell, E. P. (2011). Narrative, psychology and the politics of sexual identity in the United States: from 'sickness' to 'species' to 'subject.' *Psychology & Sexuality*, 4(3), 219-243. doi:10.1080/19419899.2011.621131
- Hegarty, P., Parslow, O., Ansara, Y. G. & Quick, F. (2013). Androcentrism: changing the landscape without leveling the playing field? M. K. Ryan ve N. R. Branscombe (Ed.), *The Sage Handbook of Gender and Psychology* (s. 29-44) içinde. Los Angeles, CA: Sage Publications. Erişim adresi: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/the-sage-handbook-of-gender-and-psychology/book236859>
- Henrich J., Heine S. J. & Norenzayan A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61-83. doi: 10.1017/S0140525X0999152X
- Hurtado, A. (1989). Relating to privilege: seduction and rejection in the subordination of White women and women of Color. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 14(4), 833-855. doi: 10.1086/494546
- Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60(6), 581-592. doi: 10.1037/0003-066X.60.6.581
- Hyde, J. S. (2014). Gender similarities and differences. *Annual Review of Psychology*, 65, 373-398. doi: 10.1146/annurev-psych-010213-115057
- Hyde, J. S., Bigler, R. S., Joel, D., Tate, C. C. & van Anders, S. M. (2019). The future of sex and gender in psychology: five challenges to the gender binary. *The American Psychologist*, 74(2), 171-193. doi: 10.1037/amp0000307
- Hyde, J. S., Lindberg, S. M., Linn, M. C., Ellis, A. B. & Williams, C. C. (2008). Gender similarities characterize math performance. *Science*, 321(5888), 494-495. doi: 10.1126/science.1160364
- Indigenous (t.y.). Cambridge Dictionary (1. Baskı). Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indigenous>
- Keith, K. D. (2019). Ethnocentrism: seeing the world from where we stand. K. D. Keith (Ed.), *Cross-Cultural Psychology: Contemporary Themes and Perspectives* (2. Baskı, s. 23-38) içinde. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. doi: 10.1002/9781119519348
- Kite, M. E., Deaux, K. & Haines, E. L. (2008). Gender stereotypes. F. L. Denmark ve M. A. Paludi (Ed.), *Psychology of Women: A Handbook of Issues and Theories* (2. Baskı, s. 205-236) içinde. Westport, CON: Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2008-00157-000>
- Krys, K., de Almeida, I., Wasil, A. & Vignoles, V. L. (2025). WEIRD–Confucian comparisons: ongoing cultural biases in psychology's evidence base and some recommendations for improving global representation. *American Psychologist*, 80(2), 247–263. doi: 10.1037/amp0001298
- Kurtiş, T. & Adams, G. (2015). Decolonizing liberation: toward a transnational feminist psychology. *Journal of Social and Political Psychology*, 3(1), 388-413. doi: 10.5964/jspp.v3i1.326
- Kurtiş T. & Adams G. (2017). Decolonial intersectionality: implications for theory, research, and pedagogy. K. A. Case (Ed.), *Intersectional Pedagogy: Complicating Identity and Social Justice* (s. 46-59) içinde. New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315672793
- Lin, Z. & Li, N. (2023). Global diversity of authors, editors, and journal ownership across subdisciplines of psychology: current state and policy implications. *Perspectives on Psychological Science*, 18(2), 358-377. doi: 10.1177/17456916221091831
- Linn, M. C. & Hyde, J. S. (1989). Gender, mathematics, and science. *Educational Researcher*, 18(8), 17-27. doi: 10.2307/1176462
- Lugones, M. (2007). Heterosexualism and the colonial/modern gender system. *Hypatia*, 22(1), 186-219. doi: 10.1111/j.1527-2001.2007.tb01156.x
- Maccoby, E. E. & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Redwood City, NJ: Stanford University Press. (Basılı kitap)
- Macleod, C. I., Bhatia, S. & Liu, W. (2020). Feminisms and decolonising psychology: possibilities and challenges. *Feminism & Psychology*, 30(3), 287-305. doi: 10.1177/0959353520932810
- Maldonado-Torres, N. (2017). Frantz Fanon and the decolonial turn in psychology: from modern/colonial methods to the decolonial attitude. *South African Journal of Psychology*, 47(4), 432-441. doi: 10.1177/0081246317737918
- Marecek, J. (2017). Feminist psychology. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, 1-3. doi: 10.1002/9781118430873.est0124
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1771-1800. doi: 10.1086/426800
- McKenna, W. & Kessler, S. J. (1977). Experimental design as a source of sex bias in social psychology. *Sex Roles*, 3(2), 117-128. doi: 10.1007/BF00288663
- McManus, R. M., Young, L. & Sweetman, J. (2023). Psychology is a property of persons, not averages or distributions: confronting the group-to-person generalizability problem in experimental psychology. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 6(3), 1-23. doi: 10.1177/25152459231186615

- McNamara, R. A. & Naepi, S. (2018). Decolonizing community psychology by supporting Indigenous knowledge, projects, and students: lessons from Aotearoa New Zealand and Canada. *American Journal of Community Psychology*, 62(3-4), 340-349. doi: 10.1002/ajcp.12296
- Mignolo, W. D. & Walsh, C. E. (2018). *On decoloniality: concepts, analytics, praxis*. Durham: Duke University Press. doi: 10.1215/9780822371779
- Miles, C. C. (1935). Sex in social psychology. C. Murchison (Ed.), *A Handbook of Social Psychology* (s. 683-797) içinde. Worcester, MA: Clark University Press. (Basılı kitap)
- Mohanty, C. T. (1988). Under Western eyes: feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30(1), 61-88. doi: 10.1057/fr.1988.42
- Mohanty, C. T. (1991). Under Western eyes: feminist scholarship and colonial discourses. Mohanty, C., Russo, A. ve Torres, L. (Ed.), *Third World Women and The Politics of Feminism* (s. 51-80) içinde. Bloomington, IN: Indiana University Press. (Basılı kitap)
- Ormond, A., Segalo, P., Torre, M. E. & Fine, M. (2024). Decolonizing in a transnational feminist commons perched precariously between the academy and movements for justice. L. Comas-Díaz, H. Y. Adames ve N. Y. Chavez-Dueñas (Ed.), *Decolonial Psychology: Toward Anticolonial Theories, Research, Training, and Practice* (s. 169-201) içinde. Washington, D.C.: American Psychological Association. doi: 10.1037/0000376-008
- Price, A. (2019). Spell it with a capital "B." *Erişim adresi*: <https://insightcced.medium.com/spell-it-with-a-capital-b-9eab112d759a#:~:text=In%20an%201878%20editorial%20entitled,of%20inferiority%E2%80%9D%20on%20Black%20people>
- Purdie-Vaughns, V. & Eibach, R. P. (2008). Intersectional invisibility: the distinctive advantages and disadvantages of multiple subordinate-group identities. *Sex Roles: A Journal of Research*, 59(5-6), 377-391. doi: 10.1007/s11199-008-9424-4
- Rad, M. S., Martingano, A. J. & Ginges, J. (2018). Toward a psychology of *Homo sapiens*: Making psychological science more representative of the human population. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(45), 11401-11405. doi: 10.1073/pnas.1721165115
- Readsura Decolonial Editorial Collective (rastgele sırayla: Adams, G., Ratele, K., Suffla, S. & Reddy, G.) (2022a). Psychology as a site for decolonial analysis. *Journal of Social Issues*, 78(2), 255-277. doi: 10.1111/josi.12524
- Readsura Decolonial Editorial Collective (rastgele sırayla: Adams, G., Ratele, K., Suffla, S. & Reddy, G.) (2022b). Decoloniality as a social issue for psychological study. *Journal of Social Issues*, 78(1), 7-26. doi: 10.1111/josi.12502
- Reid, P. T. (1993). Poor women in psychological research: shut up and shut out. *Psychology of Women Quarterly*, 17(2), 133-150. doi: 10.1111/j.1471-6402.1993.tb00440.x
- Rogers, M. F. & Lott, P. B. (1997). Backlash, the matrix of domination, and log cabin republicans. *The Sociological Quarterly*, 38(3), 497-512. doi: 10.1111/j.1533-8525.1997.tb00489.x
- Rosenkrantz, P., Vogel, S., Bee, H., Broverman, I. & Broverman, D. M. (1968). Sex-role stereotypes and self-concepts in college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 32(3), 287-295. doi: 10.1037/h0025909
- Rudman, L. A. & Glick, P. (2008). *The social psychology of gender: how power and intimacy shape gender relations (1. Baskı)*. New York: Guilford Press. (Basılı kitap)
- Sakallı-Uğurlu, N., Türkoğlu, B. & Kuzlak, A. (2018). How are women and men perceived? Structure of gender stereotypes in contemporary Turkey. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 6(13), 309-336. doi: 10.7816/nesne-06-13-04
- San Juan, E. (2006). Toward a decolonizing Indigenous psychology in the Philippines: introducing Sikolohiyang Pilipino *Journal for Cultural Research*, 10(1), 47-67. doi: 10.1080/14797580500422018
- Schneider, D. J. (2004). *The psychology of stereotyping*. New York: Guilford Press. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2004-95080-000>
- Settles, I.H., Jones, M.K., Buchanan, N.T. & Dotson, K. (2021) Epistemic exclusion: scholar(ly) devaluation that marginalizes faculty of color. *Journal of Diversity in Higher Education*, 14(4), 493-507. doi: 10.1037/dhe0000174
- Shields, S. (1975). Functionalism, Darwinism, and the psychology of women. *American Psychologist*, 30(7), 739-754. doi: 10.1037/h0076948
- Shields, S. A. (2002). *Speaking from the heart: gender and the social meaning of emotion*. Cambridge: Cambridge University Press. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2002-17355-000>
- Sesko, A. K. & Biernat, M. (2010). Prototypes of race and gender: the invisibility of Black women. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(2), 356-360. doi: 10.1016/j.jesp.2009.10.016
- Spivak, G. C. (1999). *A critique of postcolonial reason: toward a history of the vanishing present*. Cambridge, MA: Harvard University Press. doi: 10.2307/j.ctvjsf541
- Stabile, C. A. & Kumar, D. (2005). Unveiling imperialism: media, gender and the war on Afghanistan. *Media, Culture & Society*, 27(5), 765-782. doi: 10.1177/0163443705055734
- Tharps, L. (2014). I refuse to remain in the lower case. *Erişim adresi*: <https://myamericanmeltingpot.com/2014/06/02/i-refuse-to-remain-in-the-lower-case/>

- Unger, R. K. (1979). Toward a redefinition of sex and gender. *American Psychologist*, 34(11), 1085-1094. doi: 10.1037/0003-066X.34.11.1085
- West, C. ve Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151. doi: 10.1177/0891243287001002002

Nitel Verilerin Analizinde Kavram Bunalımı: Teorik Bir Çözümleme

Concept Crisis in Analyzing Qualitative Data: A Theoretical Analysis

İdil DAYANAN UĞUR^{1*}

Ahmet SAYLIK²

^{1*} Öğretmen, İl Milli Eğitim
Müdürlüğü, Şırnak, Türkiye

² Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Eğitim Yönetimi Anabilim
Dalı, Siirt, Türkiye

***Sorumlu yazar/
Corresponding author:**
idildayanan1@gmail.com

Başvuru/Submitted: 04.05.2024
Kabul/Accepted: 19.04.2025

Atıf/Cite as:
Dayanan Uğur, İ. & Saylık, A.
(2025). Nitel verilerin analizinde
kavram bunalımı: Teorik bir
çözümleme, Çankırı Karatekin
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 16(1), 299-316.

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, nitel veri analizinde sıklıkla kullanılan nitel içerik analizi ile tematik analize ilişkin benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak alanyazındaki kavram karmaşasına dikkat çekmek, bu kavram karmaşasını çözümlemek ve nitel araştırmacılara destek olacak bir kaynak oluşturmaktır.

Yöntem: Nitel araştırma yöntemi ile modellenen bu çalışmada, dokümantasyon veri toplama yaklaşımı ile nitel veri analizine ilişkin temel kaynaklar incelenmiş, literatürde yer alan nitel araştırmaların veri çözümleme teknikleri karşılaştırılarak çıkarımlarda bulunulmuş ve elde edilen bilgiler derleme çalışması olarak sunulmuştur.

Bulgular: Alanyazındaki nitel araştırmalar incelendiğinde, elde edilen nitel verilerin içerik analizi ile çözümlendiği ancak her nitel veri çözümlemesinde kullanılan içerik analizi tekniğinin tematik, betimsel veya metin analizi şeklinde nitelendirilmediği; bu ayrımın sınırlarının belirsizleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca çözümlemeler esnasında benimsenmesi gereken, analizlerin hangi temel varsayıma göre (tümevarımsal-tümdengelsel) şekillendiği vurgusu oldukça sınırlıdır.

Sonuç: İçerik analizinin kullanımı, araştırmacı ve yapılan araştırmanın özelliğine göre farklılaşmaktadır. Alan araştırmacılarının veri çözümlemede içerik analizini; tematik analiz, betimsel analiz veya metin analizi şeklinde nitelemeleri bu analiz türlerinin bağımsız birer çözümleme tekniği olarak kullanılabileceklerini göstermektedir.

Özgünlük: Nitel veri çözümlemelerinde içerik analizinin tümevarımsal ve tümdengelsel olmak üzere temelde iki yönlü kullanımı söz konusudur. İçerik çözümleme sürecinin oluşturulan kodlar sisteminden tema ve kategorilere ulaşmayı içermesi tümevarımsal; araştırmanın mevcut teori veya çerçevelere dayalı kategoriler ve temalar geliştirmeyi içermesi ise tümdengelsel olarak nitelendirilir. Varılan bu sonuç araştırmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Nitel veri analizi, veri çözümlemesi, içerik analizi, tematik analiz.

Abstract

Aim: This study aims to elucidate the similarities and differences between two commonly used qualitative data analysis methods, namely content analysis and thematic analysis, to address the conceptual confusion in the literature and provide a resource to support qualitative researchers.

Method: In this research modeled with the qualitative research method, the basic sources regarding the documentation data collection approach and qualitative data analysis were examined, inferences were made by comparing the data analysis techniques of the qualitative studies in the literature, and the obtained information was presented as a compilation study.

Results: Examination of qualitative research in the literature reveals that while qualitative data are often analyzed using content analysis, the specific technique employed in each qualitative data analysis is not consistently labeled as thematic, descriptive, or textual analysis, leading to blurred distinctions. Additionally, there is limited emphasis on the fundamental assumption (inductive-deductive) underlying the analysis process.

Conclusion: The usage of content analysis varies depending on the researcher and the nature of the study. The diverse classifications of content analysis by field researchers indicate that these analysis types can be utilized as independent analytical techniques.

Originality: In qualitative data analysis, content analysis is essentially used in two ways: inductive and deductive. The process of content analysis, which involves moving from generated codes to themes and categories, is considered inductive, while developing categories and themes based on existing theories or frameworks is regarded as deductive. This finding demonstrates the originality of the research.

Key Words: Qualitative data analysis, data interpretation, content analysis, thematic analysis.

Giriş

Nitel araştırmalar, toplumsal olguların anlam boyutunu derinlemesine incelemeyi amaçlayan esnek ve yoruma açık araştırma desenleri sunar. Bu esneklik, özellikle veri analiz süreci söz konusu olduğunda araştırmacıya yaratıcı bir alan tanısa da, aynı zamanda yöntemsel tutarlılık ve kavramsal açıklık gerektirir. Nitel içerik analizi ve tematik analiz, bu sürecin yapılandırılmasında sıklıkla başvurulan iki temel çözümleme yaklaşımı olarak öne çıkmakta; ancak her iki yöntemin kuramsal temelleri, uygulama biçimleri ve analiz aşamaları bağlamında sıklıkla birbirine karıştığı görülmektedir.

Özellikle kodlama, tema oluşturma ve yorumlama gibi analiz süreçlerinin aşamalarında, içerik analizi mi yoksa tematik analiz mi uygulandığına dair netlik çoğu zaman sağlanamamakta; bu durum, araştırmanın epistemolojik tutarlılığına zarar verebilmektedir. Örneğin kodlama sürecinin veri temelli mi (tümevarımsal) yoksa kuram temelli mi (tumdengelimsel) gerçekleştirildiği açıkça belirtilmediğinde, ortaya çıkan temaların hangi kuramsal zemin üzerinde yükseldiği anlaşılamamaktadır. Benzer şekilde, temaların oluşturulma süreci veya yorumların nasıl temellendirildiği, çoğu çalışmada yalnızca betimleyici bir düzeyde kalmakta ve analiz sürecinin altında yatan yöntembilimsel yönelim yeterince ortaya konulamamaktadır. Bu durum, araştırmanın yalnızca teknik değil, aynı zamanda kuramsal gücünü de zayıflatmaktadır.

Bu çalışmanın kuramsal temeli, yorumlayıcı paradigma çerçevesinde şekillenmektedir. Yorumlayıcı yaklaşım, toplumsal gerçekliğin sabit ve nesnel bir yapıya sahip olmadığı; aksine, bireylerin deneyimleri, söylemleri ve bağlamsal etkileşimleriyle inşa edildiği varsayımına dayanır (Schwandt, 1994, s. 118-137). Bu doğrultuda, nitel veri çözümlemesi sürecinde ortaya çıkan anlamların, araştırmacının yorumu ve bağlamsal okumaları ile şekillendiği kabul edilir. Bu nedenle analiz sürecindeki açıklık, tutarlılık ve kuramsal yönelimin net bir biçimde ortaya konulması, yorumlayıcı yaklaşımın bilimsel güvenilirliği açısından ayrı bir önem taşır (Denzin ve Lincoln, 2005).

Yorumsamacı bakış açısı ile ele alınan nitel araştırma yaklaşımını değerli kılan, katılımcıların dünyasına dahil olarak aslında var olan ama henüz keşfedilmemiş problemleri su yüzüne çıkarmak veya konu edinilen problem durumunu derinlemesine inceleyerek, anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Dolayısıyla nitel yaklaşımların araştırmacılara, araştırma yöntemi çeşitliliği, problem durumunu doğrudan kaynağına ulaşarak derinlemesine araştırma ve anlaşılır kılma olanağı sunması, araştırmacıların nitel araştırma yöntemlerine olan ilgisini gün geçtikçe arttırmaktadır. Nitel araştırmalara artan ilgi ile birlikte yaklaşımın, nitel verilerin çözülmesi özelinde kullanılan özgü kavramları birbirleri yerine veya yine felsefi bağlamından kopuk olarak kullanılmaktadır. Bu durum ise nitel verilerin çözümlemesinde kullanılan içerik analizi, tematik analiz, betimsel analiz ve metin analizine ilişkin kavramların sınırlarının belirginliğini azaltmaktadır. Örneğin alanyazında yapılan araştırmalarda metodolojik kurgu sunulurken içerik analizi hem bir yöntem hem de bir çözümleme tekniği olarak kullanılabilir. Ancak içerik analizinin bir çözümleme tekniği olarak sunulmasının temelinde tümevarımsal; tematik analiz gerçekleştirilirken ise temelinde tumdengelimsel anlayış ile verilerin çözülmesine ilişkin gereklilik arka planda kalmaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, nitel veri analizinde yaygın olarak kullanılan içerik analizi, tematik analiz, betimsel analiz ve metin analizi gibi yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farkları çözümleyerek, analiz süreçlerinde karşılaşılan kavramsal ve yöntemsel karmaşıklıklara dikkat çekmektir. Literatürde yer alan temel kaynaklar ve nitel araştırma örnekleri üzerinden gerçekleştirilen incelemeler yoluyla, kodlamadan yoruma uzanan sürecin hangi yöntemsel yaklaşıma (tümevarımsal/tumdengelimsel) dayandığı ve bu yaklaşımların analiz sürecine nasıl yansıdığı tartışmaya

açılmıştır. Böylece, nitel çözümleme sürecinde kavramsal açıklık ve yöntemsel tutarlılık sağlanmasına katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Toplumsal Olguların Anlamlandırılması: Epistemolojik Çerçeveler ve Yöntemsel Yaklaşımlar

Toplumlar ve toplumları oluşturan insanlar arasındaki ilişkiler, kendi bağlamında, ele alınan olgunun yapısı ile uyumlu araştırma soruları aracılığıyla öze ulaşma çabası içerisindedir. Bu ilişkiler aynı zamanda, gerçekçi bir yaklaşımı daha karmaşık hale getiren ancak anlaşılmasını da imkansız kılmayan benzersiz özelliklere ve çelişiklere sahiptir. Dünyamızda konuşulan diller, uygulanan kararlar, yaşanan çatışmalar ve uygulanan hiyerarşiler gibi sosyal olgular, insanlar tarafından yorumlanıp şekillenir ve insan faaliyetleri üzerinde güçlü etkiler gösterirler (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s. 2). Bunun yanı sıra kültürel ve psikolojik boyutları da bulunan insanların karmaşık yapılarını anlamaya yönelik salt tanımlayıcı araştırma yaklaşımları ile boyutların ayrı ayrı ve kendi bağlamlarından kopuk olarak ele alınıp açıklanmaya çalışılması, olguların anlamlandırılması noktasında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çok boyutlu yapılara ilişkin, olguları anlamaya ve açıklamaya çalışmak için bütüncül bir yaklaşım ve yorumlayıcı bir bakış açısı gerekmektedir. Nitekim kendilerini sağduyulu gerçekçiler olarak niteleyen Mark, Henry ve Julnes (1998), araştırma yaklaşımlarından tanımlayıcı ve yorumlayıcı perspektiflerin epistemolojik olarak çok farklılaşmadıklarını savunurlar. Ayrıca bu iki yaklaşımın hem sınırlılıklarının hem de faydalarının olduğunu ve bunların birbirlerini destekleyici nitelikte olan olgulardan anlam çıkarma teknikleri olduklarını ifade ederler.

Sosyal bilimlerde araştırma paradigmalarına ilişkin çeşitlilik ve bu konuda ortak bir kabulün olmadığına ilişkin süregelen epistemolojik bir tartışma söz konusudur (Feyerabend, 1975; Flyvbjerg, 2001; Habermas, 1968; Kuhn, 1962; Lakatos, 1978). Dolayısıyla sosyal bilim araştırmacılarının olguları açıklarken benimsedikleri epistemolojik çerçevelerin farklılaştığını ve bu farklılıkların metodolojik yaklaşımlara da yansıdığını ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda araştırma paradigmalarının doğasına ilişkin üç temel görüş tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1: Sosyal Bilimler Araştırma Paradigmaları

Paradigma Türü	Tanımı	Temsilcileri
Pre-paradigmatik Yaklaşım,	Bilimsel araştırmaların ortak ilke ve standartlar etrafında birleştirilmesi gerektiğini savunur. Bu görüş, sosyal bilimlerin henüz oturmuş, genel kabul gören bir paradigması olmadığını ve disiplinin bir tür “ön-paradigma” aşamasında olduğunu ileri sürer.	Thomas Kuhn (2021/1962) – Bilimsel devrimler ve paradigma değişimleri teorisi. Auguste Comte (1830/1998) – Sosyal bilimlerin doğa bilimleri gibi gelişmesi gerektiği savı.
Post-paradigmatik yaklaşım	Modernlik nosyonunu benimseyerek, sosyal bilimlerin artık belli başlı paradigmalar çerçevesinde şekillendiğini savunur. Bu görüş, sosyal bilimlerin belirli kurallar ve çerçeveler içinde ilerlediğini, dolayısıyla paradigmatik bir yapılanmaya sahip olduğunu iddia eder.	Imre Lakatos (2014/1978) – Araştırma programları metodolojisi. Talcott Parsons (1951) – Yapısal işlevselcilik ve sistem teorisi
Non-paradigmatik yaklaşım	Sosyal dünyanın çok yönlü yapısını vurgulayarak, belirli bir paradigma ya da hegemonik bir anlayışın mümkün olmadığını ileri sürer. Bu perspektife göre sosyal bilimlerin kesin standartlarla sınırlandırılmayacak kadar dinamik ve çeşitlidir.	Paul Feyerabend (1975) – Bilimsel anarşizm ve metodolojik çoğulculuk. Jürgen Habermas (1968) – Bilgi ve ilgi teorisi, sosyal bilimlerde eleştirel çoğulculuk.

Tablo 1 incelendiğinde sosyal bilimlerde çoklu paradigmaların bir arada var olduğu ve bu paradigmaların ya birbirleriyle rekabet ettiği ya da birbirlerini görmezden geldiği (Lakatos, 1978), bu durumun, bilimsel bilgi üretiminde epistemolojik çatışmalara ve metodolojik çeşitliliğe yol açtığı ileri sürülebilir.

Bilimsel araştırma metodolojisine ilişkin savunulan farklı perspektifler fenomenlerin anlamına ilişkin yaklaşımları da farklılaştırmıştır. Bu farklılıkların üç temel üzerine yapılandırıldığı söylenebilir. Bunlar, dünyanın gerçeklik ve nesnellikine dair varlığın neliğini sorgulayan ontoloji; dünyanın bilinmesi, anlamlandırılması, bu bilgi ve anlamlandırmanın nasıl şekillendiğini konu alan bilgi (episteme) felsefesi olarak epistemoloji; bilgiyi elde etme araçlarını konu edinen yöntembilim olarak da metodolojidir (Corbetta, 2003, s. 12).

Porta ve Keating (2019, s. 42), bu bilimsel araştırmaların ontolojik ve epistemolojik temellerine ilişkin yaklaşımları tanımlayabilmek amacıyla, bu anlayışları pozitivistizmden hümanizme doğru bir tablo (tayf) ile sunmaktadır. Sosyal bilimlerde ontoloji ve epistemolojinin temel yaklaşımlar tarafından tanımlamaları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Sosyal Bilimlerde Kaç Ontoloji ve Epistemoloji var?

	Pozitivist	Post-pozitivist	Yorumcu	Hümanistik
Ontolojik konular				
Sosyal gerçeklik gerçekten var mıdır?	Nesnel gerçeklik	Nesnel eleştirel gerçeklik	Özde bağlantılı olan nesnel ve öznel gerçeklik	Öznel gerçeklik: Ruh bilimi
Gerçeklik bilinebilir mi?	Evet ve yakalaması kolaydır	Evet ama yakalaması kolay değildir	Bir şekilde ama insan öznelliğinden ayrı olarak değil	Hayır, insan öznelliğine odaklanır.
Epistemolojik konular				
Uzman ile nesnesi arasındaki ilişki	Düalizm: uzman ve nesne iki ayrı şeydir; tümevarımsal prosedürler kabul görür	Bilgi uzmanın etkisi altındadır; tümdengelimsel prosedürler kabul görür	Öznel bilgiyi anlamayı hedefler	Nesnel bilgi mümkün değildir
Bilgi biçimleri	Doğal yasalar (Nedenler)	Olasılıkçı yasa	Bağlamsal bilgi	Empatiye dayalı bilgi

Kaynak: Porta ve Keating, 2019, s. 42.

Corbetta'ya göre (2003, s. 14) pozitivist, post- pozitivist ve yorumsamacı perspektiflerden ontolojide gerçeklik, farklı nosyonlar ile karşılık bulmaktadır: *Pozitivist anlayış* ontolojiyi nahif gerçekçilik olarak niteler. Bu anlayışa göre gerçek ve bilinebilir olan bir nesne gibi algılanan toplumsal gerçekliktir. *Post-pozitivist anlayış* ise ontolojinin odağını "eleştirel gerçekçilik olarak niteler ve gerçekliğin sosyal gerçeklik olduğunu ancak bunun belli sınırlar içerisinde bilinebileceğini savunmaktadır. *Yorumsamacı* anlayış ise ontolojiyi "yapılandırmacılık" ve "görelilik" yani çoklu gerçeklikler ile ilişkilendirmektedir. Başka bir deyişle yapılandırmacılık, bilinebilir dünyanın, bireyler tarafından atfedilen anlamların dünyası olduğunu vurgularken; görelilik, inşa edilmiş gerçekliklerin, bireyler, gruplar ve kültürler arasında biçim ve içerik bakımından farklılık gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu noktada dikkat çekilen unsur, bilimsel araştırmalarda araştırmanın, "fenomeni veya olguyu gerçek dünyada anlaşılır kılanın ne olduğu" sorusunun yanıtını bulma çabasıdır. Ayrıca, sosyal bilimlerde varlık ve bilgi temelini sorgulamanın yanı sıra soruların hangi metodoloji ile açıklanabileceğinin sorgulanması da bir gereksinimdir. Bu ihtiyaç doğrultusunda ise sosyal bilimlerde pozitivist ve yorumsamacı anlayışı temele alan iki metodoloji ön plana çıkmaktadır.

Nitel araştırma yaklaşımları, "algıların ve olayların doğal ortamlarda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak nitelendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 47). Dolayısıyla nitel araştırmacı çalışmanın amacını, amaç doğrultusundaki uygulamalarını ve hedef kitlesini bilmeden çalışma içindeki yöntemlerin uygunluğunu veya elde edilen bulguların niteliğini yargılayamaz (Patton, 2018, s. 10).

Nitel araştırmayı tercih etmek için pek çok neden vardır ancak belki de bunların en önemlisi, bilinenin ötesine geçerek katılımcıların dünyasına girmek, dünyayı onların gözünden görmek ve bunu yaparken de bilime katkı sağlayacak keşifler yapmaktır (Corbin ve Strauss, 2015). Dolayısıyla nitel araştırmalar, değerli bir sorgulama paradigmasıdır ve bu yaklaşımın etrafını saran karmaşıklıktan arınmak, faydalı çıkarımlarda bulunmak için titiz bir metodoloji gerektirmektedir (Prooudfoot, 2022). Patton (2018) konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

"Orta çağ simyacıları bütün metalleri altına çevirmeyi amaçlıyordu. Modern simya ise ham veriyi çağımızın geçerli akçesi olan bilgiye dönüştürmeyi amaçlar. Az bulunurluk, değeri artırır. İyi bir nitel analiz az bulunduğu ve zor olduğundan değerlidir" (s. 432).

Nitel araştırma yöntemlerinde yeni uygulamalar ve etkili araştırmacılar, çeşitli bakış açıları deneyimleri ile derinlemesine keşfederek ortaya çıkmaya devam etmektedir (Patton, 2018, s. 202). Bu keşif onlarca farklı yolla gerçekleştirilebilmektedir. Söz konusu nitel araştırma türlerinin hepsini tek bir kaynakta açıklamak ise neredeyse imkansızdır. Ancak nitel araştırma türlerinin bazı ortak özelliklerini ifade etmek mümkündür. Örneğin; nitel araştırmalar, bir alan veya sosyal hayatın bir kesimiyle uzun süreli ve yoğun etkileşimli bir süreci içerir; araştırmacı veri toplarken olabildiğince titiz ve empatik bir tutuma sahip olmalıdır; veri toplama araçları olabildiğince yapılandırılmamış olmalı hatta nitel bir araştırmadaki en önemli ölçme aracı, araştırmacının kendisi olmalıdır (Miles ve Huberman, 2021, s. 5-7). Ayrıca araştırma metodolojisi, nitel bir çalışmayı karakterize eden çeşitli kodları, temaları ve bakış açılarını "temelden" tümevarımsal olarak yapılandırmayı gerektirir. Yapılandırmacı retorikte de araştırmayı tartışırken kişisel bir dil kullanımı, bağlama hitap etmektedir (Creswell, 2017, s. 8). Araştırmaya katılan bireylerin deneyimlerinin anlamlandırılması ve açıklanması, nitel araştırmalarda önem arz eden konulardan bir diğeridir. Nitekim insan davranışlarını anlayabilmek, bütüncül ve esnek bir araştırma yaklaşımı ile mümkün olabilmektedir. Böyle bir bakış açısı, disiplinler arası bir etkileşimin doğmasına da ön ayak olmaktadır. Bu bağlamda insan davranışını farklı perspektiflerden

ele alan antropoloji, felsefe, psikoloji, sosyoloji, dilbilim gibi çeşitli disiplinler, nitel araştırmalara yöntem bilim açısından da katkı sağlamaktadırlar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 41).

Nitel araştırmacılar, araştırmalara yön veren inanış ve teorileri anlamının önemine vurgu yapmaktadırlar. Örneğin Creswell' e göre (2016, s. 107; 2021, s. 15) farkında olarak veya olmayarak gerçekleştirilen araştırmalara, araştırmacının felsefi bakış açısı yansımaktadır. Gerçekleştirilen araştırmanın adımları da araştırmanın bağlamı ve felsefi yansımaları ile şekillenmektedir. Genellikle araştırmalara rehberlik eden felsefi varsayımlar, teorilerin seçiminde de belirgin bir biçimde rol oynamaktadır. Ayrıca raporlama aşamasında da bunların sergilenmesi beklenmektedir. Merriam' a göre (2018) bu bakış açıları birbirlerinden esnek biçimde ayrılmaktadır. Diğer bir deyişle, eleştirel etnografya ve postyapısalcı feminist teorinin de desteklediği gibi kesişimler, esas olarak araştırmalarda yer alabilmektedir.

Merriam (2018, s. 11), nitel araştırmalara ilişkin felsefi bakış açılarını aşağıda verilen Tablo 3'teki gibi özetlemektedir.

Tablo 3: Epistemolojik Bakış Açıları

	<i>Pozitivist/ Postpozitivist</i>	<i>Yorumsamacı / Yapılandırmacı</i>	<i>Eleştirel</i>	<i>Postmodern / Postyapısalcı</i>
<i>Amaç</i>	Yordama Kontrol Genelleme	Betimleme Anlama Yorumlama	Değişim Özgürleştirme Güçlendirme	Yapı Bozumu Sorunsallaştırma Soru sorma Engelleme
<i>Tür</i>	Deneysel Anket Yarı deneysel	Fenomenoloji Etnografi Yorumsama Örtük kuram/Gömülü Teori Naturalistik/ Nitel	Neo-Marksist Feminist Katılımcı Eylem araştırması Eleştirel ırk kuramı Eleştirel etnografi	Postkolonyal Postyapısalcı Postmodern Eşcinsellik
<i>Gerçeklik</i>	Nesnel Dışsal Bilinen ancak tespit edilememiş	Çoklu gerçeklik Bağlam temelli	Politik, sosyal, kültürel bağlamlarda yer alan birden fazla gerçeklik	Sorular, gerçekliğin bulunduğu bir yerin olduğunu varsaymaktadır; "gerçekten orada mıdır?

Kaynak: Merriam, 2018, s. 11.

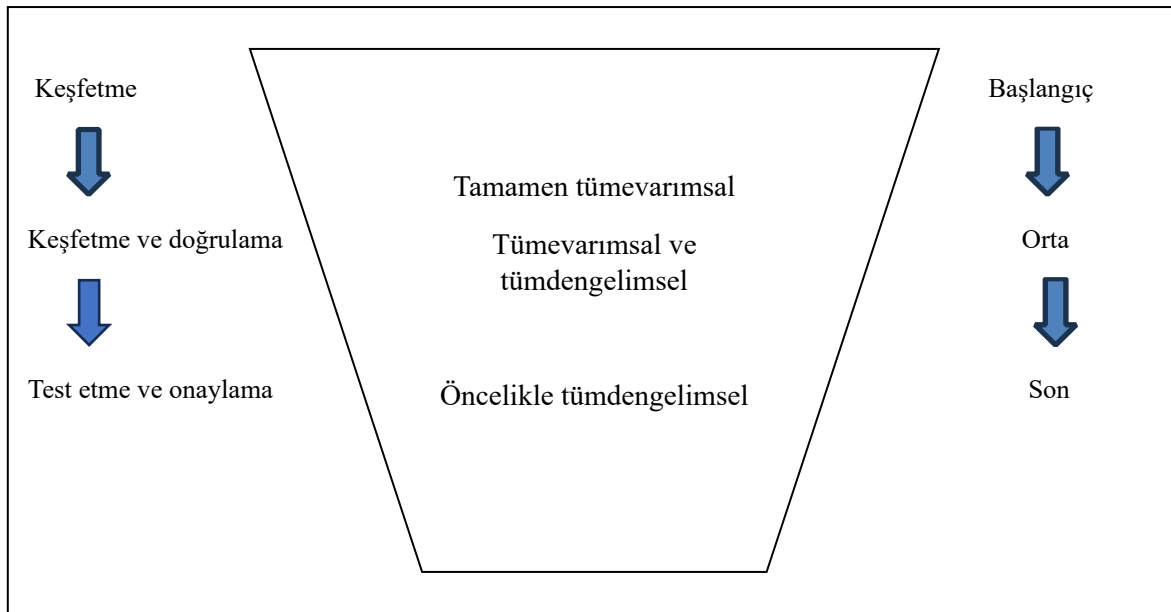
Nitel araştırmalar, tasarım kalitesi ve yorumlama titizliğinden oluşan bütünleştirici çıkarıma ulaşma ve aktarılabilirlik çerçevesini içermektedir. İlk bileşen, veri kalitesi, tasarım ve veri analizi prosedürlerini ele almaktadır. İkinci bileşen, bir çalışmadan elde edilen bulgular temelinde çıkarımlarda bulunma sürecini ele almaktadır. Nitel araştırma tasarlama süreci ise sorgulama sırasında ortaya çıkar. Ancak genellikle bilimsel araştırma modelini takip eder (Tedlie ve Tashakkori, 2008). Nitel sorgulama, araştırmacının dünya görüşü bağlamında duruşunun ve bir araştırma konusunun teorik merceğinin odağında yer alan, geniş varsayımlarla başlar (Creswell, 2021, s. 25).

Nitel araştırmalarda, aranan olgunun farkındalığı için araştırmacının nitel veri ve bulguların nasıl bir şey olduğunu bilmesi gerekmektedir. Verilerin niteliğini değerlendirmek için de ölçütlerin bilinmesi önem arz etmektedir. Nitel veri analizi için gerekli olan veriler de genellikle saha çalışmaları ile elde edilmekle birlikte elde edilen nitel bulgular tek başlarına veya nicel bulgular ile sunulabilmektedir. Son olarak nitel verinin niteliği, büyük oranda araştırmacının yöntem bilimsel becerisine, duyarlılığına ve dürüstlüğüne dayanmaktadır (Patton, 2018, s. 4-5). Nihayetinde gerçekliğin doğal bağlamında ele alınması, deneyimlenen anlam dünyasına müdahale etmeksizin ulaşılması bakımından naturalist bir yaklaşıma sahip olan nitel araştırmalar, çeşitli tür, yöntem ve teknikler ile ele alınabilmektedir. Bu anlamda odağa alınması gereken faktör, onlarca farklı nitel araştırma türünün analizine ilişkin ortak bir uygulama yaklaşımının veya ilkel bütünün var olup olmadığının sorgulanmasıdır (Miles ve Huberman, 2021, s. 5).

Nitel Araştırmalarda Veri Analizi

Nitel araştırma yaklaşımlarında, araştırmacılara sunulan çeşitli türlerde metodoloji ve yöntem bulunmaktadır. Bu çeşitliliğe ilişkin, konu edinilen çalışma bağlamında, "en iyi" olanı seçmenin zor olduğuna dair inanç, yeni araştırmacılar açısından nitel veri analizinin gizemli ve anlaşılması güç bir süreç olduğu algısını oluşturmaktadır. Ayrıca nitel araştırmanın sağlam bir analitik gelenek temelini olması, standart bir uygulamasının olmaması, nitel verilerin analizinin de nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin açık bir reçete sunmamaktadır. Dolayısıyla nitel araştırmalarda esas olan, araştırmaların belirlenen amaçlarına ve ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş ve her araştırmacının benzersiz analitik merceği ve filtresiyle yorumlanmış özgün araştırma tasarımları oluşturmaktır (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s. 2). Dolayısı ile nitel bir araştırma deseninin seçimi, belli bir dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu görüş ise araştırmacının örnekleme seçme, verileri toplama ve analiz etme biçimine göre, araştırmanın geçerlik, güvenirlik ve etik konularına yaklaşım tarzına göre biçimlenmektedir (Creswell, 2017, s. 5; Merriam, 2018, s. 9).

Braun ve Clarke' a göre (2019) nitel veri analizi, eldeki veri setinin tamamının, analiz edilen verilerden kodlanmış içeriklerin ve üretilen verilerin analizi arasında doğrusal olmayan bir şekilde hareket etmeyi gerektirir. Yazma işlemi, istatistiksel analizlerde olduğu gibi sadece süreç sonunda gerçekleşen bir durum değil, analiz sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yüzden yazma işlemi, ilk aşamada fikirlerin veya olası kodlama şemalarının oluşturulmasıyla başlamalı ve baştan sona tüm kodlama/analiz süreç boyunca devam etmelidir. Benzer şekilde Merriam da (2018, s. 161) nitel araştırmalarda veri analizinin, veri toplama aşaması ile eş zamanlı gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Böylece veri analizi, diğer aşamalar ile bütünleşmiş olur. Nitel veri analizindeki bu anlayış ise onu diğer pozitivist anlayışlardan ayıran bir özelliktir. Nitel veri analizinin, ilk veri setlerinin toplanmasıyla başladığını savunan araştırmacılar Corbin ve Strauss da (2015) ilk analizden elde edilen kavramların sonraki verilerin toplanmasına rehberlik edeceğini; toplanan her veriyi bir analiz sürecinin izlediğini vurgulamaktadır. Analizin takip ettiği bu veri toplama süreci, araştırmacı tarafından anlamlı, bütünleşik ve bir yoğun bir teori ortaya çıkarana kadar devam eder. Nitel veri analizinin mantığını Merriam (2018, s. 176), Şekil 1' deki gibi açıklamaktadır:

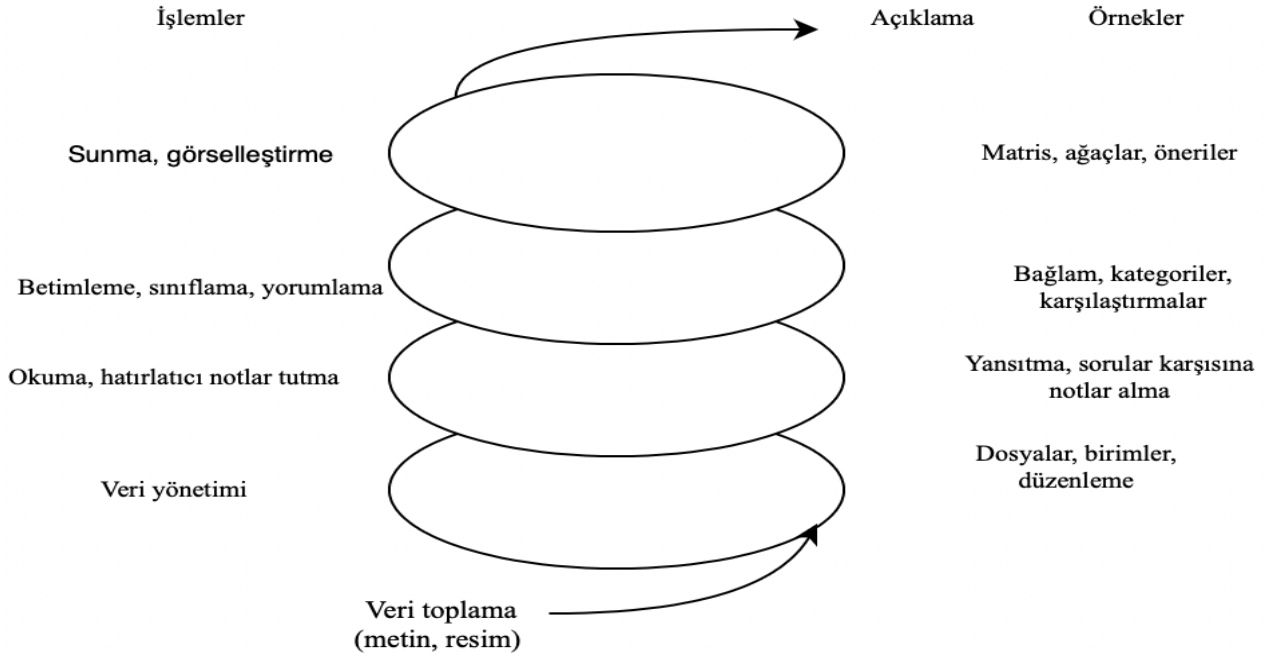
Şekil 1: Veri Analizinin Mantığı

Kaynak: Merriam, 2018, s.176.

Şekil 1' de görüldüğü üzere, nitel veri analizinde, verilerden temaların oluşturulması sürecinde tümevarımsal bir yaklaşım sergilenmektedir. Temalardan kategoriler veya teoriler oluşturulmaya başlandıkça tümevarımsal ve tümdengelimsel bir döngü izlenmektedir. Son olarak sisteme veri girişi son bulduğunda ise araştırmanın duruşu tümdengelimseldir (Merriam, 2018, s.176). Öte yandan bazı nitel araştırmalar tümdengelimsel bir yaklaşım ile belirlenirken bazıları doğrudan gözlemlerden gelişen tümevarımsal analizlere uygun biçimde açık uçlu yapılandırılabilir. Ayrıca nicel yaklaşımlarda genellikle tümdengelimsel yaklaşım; nitel araştırmalarda ise büyük oranda tümevarımsal yaklaşım ile hareket edilebilirken gerçekleştirilen bir araştırma, bağlamına göre her iki yaklaşımdan da parçalar içerebilir. Yani, bir araştırmada önemli noktaların keşfi için tümevarımsal yaklaşım ile başlayıp keşfedilen bulguların teyidi veya genellenmesi için tümdengelimsel yaklaşımdan faydalanılır. Sonrasında ise ilişkili

hipotezlerin veya ölçülmemiş faktörlerin incelenmesi amacıyla tekrar tümevarımsal analize dönülebilir (Patton, 2018, s. 57).

Creswell (2021, s. 186), nitel verilerin analizine ilişkin süreci bir sarmal ile açıklamaktadır. Şekil 2'de Creswell' in veri analiz sarmalı verilmiştir.

Şekil 2: Veri Analiz Sarmalı

Kaynak: Creswell, 2021, s. 186.

Creswell' e (2021, s. 185) göre nitel araştırmacı, analiz sürecinde doğrusal bir yol izlemez. Sarmal içerisine veri toplama ile girer, süreci oluşturan her bir öğeye döngü halinde dokunur ve sarmaldan bir açıklama veya anlatı ile çıkar.

Nitel veri analizi, Miles ve Huberman (2021, s. 5-7) tarafından sosyal olgular arasında, bu olguları birleştiren düzenliliklere ve ardışıklılıklara dayalı temellendirilebilir ve durağan ilişkileri açığa çıkarmaya yönelik veri çözümleme tekniği olarak tanımlanmaktadır. Yaklaşımlarını "aşkın gerçeklik" olarak adlandıran Miles ve Huberman'ın (2021) çözümlemeleri üç bileşenden oluşmaktadır. Bu üç bileşen kısaca şöyle açıklanmaktadır (Miles ve Huberman, 2021, s. 10-12):

Veri yoğunlaştırma (Veri azaltma) veri analizinin ilk adımıdır. Yazılı alan notları, görüşme dokümanları, belgeler ve diğer deneysel çalışmaların tümünde görünen; verileri seçme, odaklama, basitleştirme, soyutlama ve/veya dönüştürme sürecini ifade eder. Verilerin yoğunlaştırılarak güçlendirilmesine vurgu yapılır. Öte yandan Saldana esere yazdığı önsözde (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s. 3), terim olarak veri azaltmadan uzak durulması gerektiğini savunur çünkü bu terimin, süreçte bazı verilerin zayıflatıldığı veya kaybedildiği anlamını taşıdığını ifade eder.

Veri sunumu. Analiz faaliyetinin ikinci temel adımıdır. Genel olarak, eyleme izin veren organize, sıkıştırılmış ve görsel sunum araçları ile ekrana yansıtılmış bir bilgi derlemesidir. Günlük yaşamda, benzin göstergelerinden gazetelere, sosyal medya durum güncellemelerine kadar çeşitli görüntüler bu sürece örnek verilebilir. Elde edilen verilerin matris veya başka bir görselleştirme aracı ile sunumu temalar arasındaki ilişkiyi gösteren verilerden elde edilen bulguları anlamlandırmaya yarar. Elde edilen bulgular çalışmanın itici gücü gibi davranır ve çalışma sürecinde daha fazla analiz yapılmasının harekete geçirilmesini sağlar.

Sonuç çıkarma/doğrulama. Analiz faaliyetinin üçüncü temel adımı, sonuç çıkarma ve doğrulamadır. Nitel araştırmacı verileri analiz eder, veri toplamının başlangıcından itibaren kalıpları, açıklamaları, nedensel süreçleri ve önermeleri not ederek elde edilen bulguların ne anlama geldiğini yorumlar. Alanında uzman olan araştırmacı, sonuca ulaşma sürecinde; açıklığını ve şüphesizliğini koruyarak bu sonuçları basite indirger, ilk ortaya çıkması düşünülen sonuç başlangıçta belirsizdir. Sonra giderek daha açık bir hale gelir. Sonuç itibarıyla alan notlarının büyüklük boyutuna bağlı olarak, veri toplama süreci bitene kadar "nihai" sonuçlar ortaya çıkmayabilir. Bu model "veri azaltma (güncel kavram ile yoğunlaştırma), sunum ve sonuç çıkarma olarak üç bileşenden; kodlama, not alma ve öneri geliştirme olarak üç işlemten" oluşur. Bu yaklaşım kuram oluşturma temel taşlarını oluşturmaktadır (Punch, 2011, s. 196).

Nitel araştırmalarda verilere, "ortaya çıkan temalar" şeklinde ifadeler olarak da rastlanabilmektedir. Taylor ve Ussher, (2011) bu yöndeki ifade ve tanımlamaları, iki gerekçe ile eleştirmektedirler: ilki araştırma sürecini pasif bir

süreç gibi nitelmesi, ikincisi ise süreç içerisinde araştırmacının kurduğu tema ve örüntüleri hem oluşturma hem de araştırmayı, hedef kitleye sunma noktasında oynadıkları aktif rolü göz ardı etmesidir. Verilerin ortaya çıkışı ve anlamlandırılması, bu anlamlar arasındaki ilişkinin açıklanması, araştırmacının zihinsel süreçleri ile ilgilidir. Dolayısıyla, yöntemi ne olursa olsun herhangi bir veri, aslında araştırmacı tarafından üretilendir. Bu açıdan, "verileri topladığımız" fikri biraz yanıltıcı olmaktadır. Veriler, kaldırımdaki pek çok çöp torbası gibi dışarıda toplanmayı beklemeyiz. Başlangıç olarak, araştırmacı tarafından fark edilmeleri ve araştırmanın amaçları doğrultusunda veri olarak ele alınmaları gerekir. Verilerin toplanması, her zaman verilerin seçilmesini içerir ve veri toplama ve transkripsiyon teknikleri (notlar, bantlar, kayıtlar vb.) araştırma amaçları doğrultusunda nihai olarak neyin veri oluşturduğunu etkileyecektir (Dey, 1993, s. 98).

İçerik Analizi ve Alt Türlerinin Karşılaştırılması

Veri analizi, veriyi anlamlandırma sürecidir. Diğer bir deyişle verinin anlamını dışa aktarma sürecidir. Bu süreç, insanların söyledikleri ile araştırmacının gördüklerini ve okuduklarını birleştirme, indirgeme ve yorumlamayı kapsar (Merriam, 2018, s. 167). Dolayısıyla nitel araştırmacı araştırmaya, ilk olarak ele aldığı fenomene ilişkin soru sormakla başlar. Bu konuyla ilgili bir araştırma problemi veya sorunu tanımladıktan sonra bazı açık uçlu araştırma sorusu sorar, sorulara aldığı yanıtlar araştırma verilerini oluşturur. Elde ettiği verilerden kodlar, temalar, kategoriler veya daha bütünsel kümeler oluşturur. Araştırmacı, sınıfladığı verileri anlamlandırarak bir nitel veri analiz sürecini gerçekleştirmiş olur (Creswell, 2021, s. 183). Bu doğrultuda analiz yöntemleri oluşturma veya başka araştırmacıların oluşturmuş olduğu yöntemlerden faydalanma deneyiminin, verimli bir araştırma yaklaşımı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla nitel araştırma yaklaşımını benimseyen araştırmacılar için öncelikli amaç, belirli analiz yöntemlerinin titizlikle uygulanması değil; basit, pratik ve etkili analiz yöntemlerinin oluşturulması, test edilmesi ve gözden geçirilmesidir (Miles, Huberman ve Saldana, 2014, s. 2).

Bu anlamda, nitel verilerin analizinde sıklıkla başvuru ve çoğu zaman birbiri yerine kullanılan nitel içerik analizi, tematik analiz, betimsel analiz ve metin analizine ilişkin temel fark ve benzerlikleri ortaya koyma, gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı kapsamında yer almaktadır.

İçerik Analizi

İçerik analizine ilişkin literatürde çeşitli tanımlar yer almaktadır. Bunlardan Krippendorff' un (2004) yaptığı tanım, bağlam ve içerik arasındaki ilişkiye vurgu yaptığından oldukça önemlidir. Bu bağlam; örgütsel, sosyal ve kültürel kavramları da kapsayacak biçimde ele alınan dokümanın amacını nitelermektedir. Dolayısıyla bu tanım, içerik analizinin asıl odağının geçerlilik ve güvenilirlik olduğunu vurgulamaktadır. İçerik analizinin, ölçüm birimlerinin iletişim üzerine olması, verilen mesajların çeşitliliği ve sıklığı belli bir konuşma kalıbı veya sözcük grubunun kaç defa kullanıldığı üzerine yoğunlaştığını savunur. Dolayısıyla içerik analizi tarama araştırmasının, doküman araştırmasındaki karşılığı olarak algılanabilir (Balcı, 2022, s. 230; Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 274-276).

İçerik analizi, tümevarımcı analiz (çözümleyici tümevarım) olarak da nitelendirilir. Nitel araştırmacıların bir kısmı tarafından içerik analizinin, kuram oluşturma sürecinde birtakım önermelere ulaşılmasını sağladığı ifade edilir (Balcı, 2022, s. 230; Punch, 2011, s.198; Yıldırım ve Şimşek, 2013, 259). Popper' a (2022, s. 84) göre "...bir olayın nedenini açıklamak, onu betimleyen bir önermeyi 'yasalardan ve sınır koşullarından' tümdengelimle türetmektir. Dolayısıyla, ancak birlikte tam olarak 'neden açıklamayı' veren iki farklı önerme karşımıza çıkar: 1- evrensel önermeler- varsayımlar- doğa yasaları, 2-özel önermeler- sadece söz konusu durum için geçerli önermeler- sınır koşulları. Özel önerme, tüm evrensel önermelerden sınır koşullarının yardımıyla tümdengelimsel yöntemlerle türetilebilir". Bu doğrultuda, önerme seçiminin, tümdengelimsel bir anlayışla ele alınmasına karşın, önermelere ulaşmak için yapılan analizlerin, verilerden temalar elde edilme sürecinde ise tümevarımsal bir anlayış benimsendiği söylenebilir. Ancak Merriam (2018, s. 167), nitel analizlerin öncelikli olarak "tümevarımsal ve karşılaştırmalı" olduğunu savunur. Bu anlamda nitel veri analizlerini öncelikli olarak kuram oluşturmak için geliştirilen yollardan biri olarak gören araştırmacılar fikir olarak ayrışmaktadır.

Nitel veri çözümleme türlerinden biri olan içerik analizinin temel amacı Balcı'ya (2022) göre, sözel olmayan dokümanları sayısal verilere dönüştürmektir. Elde edilen sonuçlar genelde frekans ve yüzde tablolarına dönüştürülerek yorumlanır. Dolayısıyla içerik analizinin, doküman analizinde sıklıkla kullanılan nicel bir yöntem olduğu ifade edilir (Robson ve McCartan, 2022, s. 423). Özetle, içerik analiz süreci genel olarak verilerin kodlanması ile başlar. Ortaya çıkan kodlar (kavramlar) ve bu kodlar arasındaki ilişkiler (temalar), verilerin altında yatan olguyu ya da kuramı açıklamada kullanılan temel taşlar olarak görev yapar (Punch, 2011, s.194). Bu noktada "neler tema olarak kabul edilir?" sorusuna cevap aranır. Braun ve Clarke (2019) ise tema kavramını aşağıdaki şekilde açıklamaktadırlar:

"Bir tema, verilerin içerisinde araştırma sorusuyla ilgili önemli bir noktayı açıklar ve araştırma sorusuna dair örüntü oluşturan cevapları veya anlamları temsil eder. Kodlama açısından ele alınması gereken önemli bir soru ise neyin bir örüntü/tema olarak sayılabileceği ya da temanın "büyüklüğünün" ne kadar olacağıdır. Bu, hem her bir veri

öğesi içinde kapladığı alanla hem de tüm veri setindeki tekrarlanma sıklığıyla alakalı bir konudur. Dolayısıyla, temanın ne olduğuna karar vermek için araştırmacının bilişsel değerlendirme becerisini kullanması gerekir” (s. 878).

Temaların oluşturulmasına ilişkin başka bir görüş ise zıtlıklar üzerinden yol alınmasıdır. Nitekim bazı araştırmalarda ele alınan olgular, karşıtlıklar içermektedir. Bu karşıtlıklar, Hegel' in senteze ulaşmak için tez-antitez diyalektiğini gerektirebilir. Bu durum, felsefede düşünürlerin düşünme süreçleri içerisinde gerçekleşirken, nitel araştırmalarda bu gibi karşıtlık içeren temalar alan çalışmalarından temel alır ve alan çalışmalarında ortaya çıkarlar (Patton, 2018, s. 9).

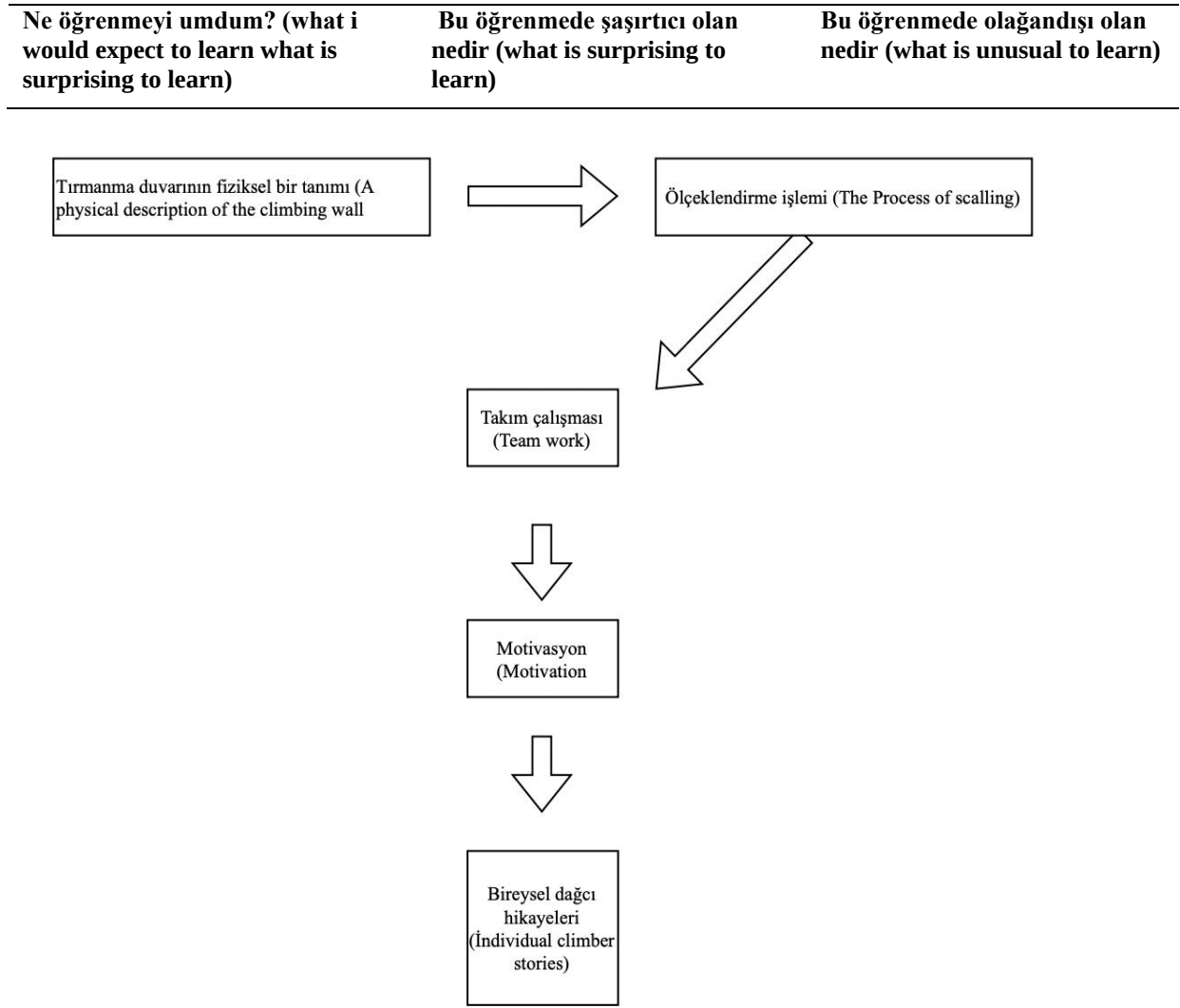
Creswell' e göre (2016, s. 337) temalar oluşturmak, nitel araştırmacının baştan sona okuduğu birçok sayfalık metinle geniş çapta başlayan bir süreçtir. Bir sonraki adım, metni bölümlere ayırmaktır. Bir metin veri tabanından ilk geçişte, genellikle bilgi paragrafları gibi büyük veri "parçaları" ile çalıştığını; bu şekilde, analiz sürecinde çok sayıda kod yerine daha az sayıda kod oluşturma süreci olan "yalın kodlama" ile meşgul olduğunu ifade eder. Tüm metin verilerini (birkaç sayfadan oluşan küçük bir veri tabanı veya binlerce sayfadan oluşan büyük bir veri tabanı) yaklaşık 30 ila 50 kod halinde kodlamaya çalıştıktan sonra, çakışan ve gereksiz kodları arar ve sayıyı varsayımsal olarak 20 koda indirmeye başladığını söyler. Bu 20 kod, daha sonra, nitel raporun bulgular bölümünde ana başlıklar haline gelen yaklaşık beş ila yedi temaya indirgenir.

Yapılan bir nitel araştırmada çok fazla alan notunun olması durumunda da bu notların araştırma probleminin özünü yansıtabilecek az sayıda temaya indirgenmesi için sarf edilen çaba, neredeyse tüm nitel analiz süreçlerinin ortak yönü olarak ifade edilir. Dolayısıyla burada önemli olan unsurun, araştırmacının elde ettiği iç görülerin (sezgisel kavrayışlar) sayısı değil, kalitesi olduğu savunulur (Patton, 2018, s. 7).

İçerik analizinde verilerin yorumlanması ve dolayısıyla büyük resmi görmemizi sağlayacak olan bir diğer unsur ise verilerin sunumu yani görselleştirilmesidir. Miles ve Huberman'ın (2021) da vurguladığı üzere, yapılan çalışmalardan elde edilen verilerin görselleştirilmesi hem araştırmacının bu veriler arasındaki ilişki ve detayları farklı açılardan görmesine hem de bu verileri sağlıklı bir şekilde yorumlamasına katkıda bulunabilir. Bu görselleştirme araçlarından biri olan haritalama (kartografi) ise alan araştırmacıları tarafından yukarıda açıklanan gerekçelerle sıklıkla kodlardan temaların oluşturulmasında veya bu temaların açıklanmasında kullanılmaktadır.

Kartografi (Haritalama). Mekansal ilişkileri daha iyi görebilmek ve diğer veri analiz sonuçlarını desteklemek amacıyla (Neuman, 2022, s. 845) kullanılabildiği gibi örüntü kodlarının analizinde de kullanılabilmektedir. Kod haritası çıkarmak, araştırmacıyı temaya götüren bileşen kodları düzenlemek için yararlı olacaktır. Haritalama, araştırmacının kavramsal çerçevesine farklı bir bakış açısı getirir. Dolayısı ile temalar arasındaki ilişkiye farklı açılardan bakabilmeyi sağlar. Araştırmacı tarafından manuel olarak oluşturulabileceği gibi yazılım programları ile de oluşturulabilir. Kavramlar arasındaki ilişkilerin incelenmesini kolaylaştırır. Ayrıca ilişki gücü, değeri ve yön tayin etme becerisine ilişkin yargılara varmayı da olanaklı kılar (Miles ve Huberman, 2021, s. 71).

Nitel veri analizi sürecindeki aşamalar açıklanırken genellikle karmaşık ve çok aşamalı durumlara atıfta bulunulur. Ancak gerçek durumlar genellikle birey çevresinde şekillenir. Dolayısıyla bireyin zihinsel işlevini resmeden gösterimlere ihtiyaç vardır. Bireylerin zihinsel işlevleri her zaman hiyerarşik değildir, bu yapıyı şematize edebilmek için de bilişsel haritalardan faydalanılabilir (Miles ve Huberman, 2021, s. 72). Benzer şekilde Creswell' de (2016, s. 349) iyi bir niteliksel stratejinin, çalışılan fenomen hakkında genel bir hikaye anlatmak için temaların birbiriyle nasıl ilişkili olabileceğini düşünmek olduğunu ve bu amaç doğrultusunda bazen bir kavram haritası geliştirildiğini ifade eder. Bu kavram haritası, temaları, bulgularda raporlamak için mantıksal bir akış halinde sıralanır. Creswell' in (2016) çalışmasından alınan Şekil 3'teki gösterim, temalar halinde düzenlenmiş çeşitli kod türlerini içeren bir kavramsal haritaya örnek olarak gösterilebilir.

Şekil 3: Temalar halinde düzenlenmiş çeşitli kod türleri

Kaynak: Creswell, 2016, s. 349.

Sonuç olarak, sosyal bilimlerde haritalama, kavram haritaları ve matrisler oluşturma, farklı açılardan verileri anlamlandırmada, yorumlamada, tema ve kategoriler arasındaki ilişkiye yönelik sonuç çıkarmada etkili araçlar olarak kullanılabilmektedir.

Tematik Analiz

Tematik analiz, bazı araştırmacılar tarafından kuram oluşturma gibi başat analiz yöntemleri içerisinde gerçekleştirilen bir işlem olarak veya farklı yöntemlerin geliştirilmesinde kullanılabilecek bir araç (Boyatzis, 1998, s.vi) olarak nitelendirilirken; bazı araştırmacılar tarafından da nitel veri analizleri için başat bir analiz yöntemi olması gerektiği (Braun ve Clarke, 2019) ileri sürülmektedir. Diğer yandan tematik analiz, özgül kuramsal bir temele sahip olması ve araştırmacılara karmaşık olsa da çok sayıda ve bolca detay içeren veri zenginliği sunması açısından esnek ve kullanışlı bir araştırma aracı olarak da sunulmaktadır (Braun ve Clarke, 2019; Robson ve McCartan, 2022, s.570). Benzer şekilde Boyatzis de (1998) tematik analizi, verilerdeki örüntüleri (temaları) belirleme, analiz etme ve raporlama için kullanılan bir yöntem olarak tanımlar; veri setlerinin detaylı boyutlarda düzenlenmesine ve derinlemesine betimlenmesine ve bunların da ötesinde araştırma konusunun çok boyutlu olarak anlamlandırılmasına katkı sağladığını vurgular.

Braun ve Clarke'a (2019) göre analizlerin büyük bir çoğunluğu tematik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Ancak bu analizler, bazı araştırmalarda söylem analizi, içerik analizi gibi başka isimler ile de adlandırılmakta veya herhangi bir analiz yöntemi ile açık bir şekilde nitelendirilmemektedir. Yine bazı kaynaklarda

tematik analiz "meta-sentez" olarak da lanse edilmektedir (Polat ve Ay, 2016, s. 58). Genel anlamda meta-sentez, “belirli ilke ve ölçütler ile daha önceki çalışmaların nitel bulgularını ya da sonuçlarını karşılaştırarak yeniden yorum yapmaya imkan sunan bir çalışma” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer, 2018). Bu bağlamda, nitel araştırmacılar için veri analizine başlama sürecinde çıkış noktasının belirlenmesi, hangi analiz tekniğinin hangi amaçlar doğrultusunda kullanılacağına karar verilmesi; araştırma sonuçlarının hem değerlendirilmesi hem de alan yazındaki diğer araştırmalar ile karşılaştırılması veya bütünleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, araştırmada kullanılan analiz tekniğinin, sürecinin ve uygulandığının açıkça belirtilmesi gerekmektedir (Braun ve Clarke, 2019).

Nitel araştırma yaklaşımını henüz benimsemiş alan araştırmacıları, sürece genellikle ele alınacak olguyu seçmekle başlar. Tematik analiz gerçekleştirilirken araştırmacı kendi temalarını oluşturabileceği gibi alanyazında mevcut tema sınıflandırmalarından da faydalanabilir. Bir sonraki aşamada araştırmacı tarafından içerik oluşturulur; uygun kodlama veya gruplandırma teknikleri kullanılarak içeriğin nasıl analiz edileceği tasarlanır. Analizin bu aşamasında araştırmacı dilerse yine alan yazında benzer araştırmalardan oluşturulmuş kod sistemlerini de zamandan tasarruf etmek amacıyla kullanmayı tercih edebilir. Bu bağlamda araştırmacının benzer çalışmalar ile karşılaştırmalar yapılabilmesi adına içerik analizine ilişkin oluşturulan kodlar ile standart kodlama kategorilerini kullanması avantaj sağlayabilir. Araştırma hedefleri aracılığı ile belirtilen değişkenleri anlamlandıran içerik kategorilerini tanımlamak gerektiğinden, araştırmacı, çalışması alana teorik açıdan katkı sağlayacaksa araştırmasına uygun bir içerik analiz sözlüğü bulabilmeli veya bu sözlüğü kendisi oluşturmalıdır (Marshall ve Rossman, 2016). Tematik analiz, başat nitel veri analizlerine göre (söylem analizi, temellendirilmiş kuram vb.) jenerik (ön sunum) olarak sunulmaktadır (Robson ve McCartan, 2022, s. 569). Bundan dolayı, bu yöntemle ilişkin araştırmacıların dikkat etmesi gereken beş önemli detay Braun ve Clarke (2019) tarafından aşağıdaki gibi vurgulanmaktadır:

1. Tematik analiz, elde edilen verilerde yer alan bazı temaların bir araya getirilerek oluşturulduğu bir içeriği temsil etmez. Bundan öte bir veri içeriği çözümlemelerini nitelime özelliği taşımaktadır.
2. Veri elde etmede kullanılan soruları tema olarak kabul etmek, veri setini bu örüntüden hareketle tanımlamak veya alınan cevaplardan bir anlam örüntüsü elde etmeye çalışmak bir çözümleme girişimi olarak nitelendirilemez.
3. Tematik analizde işlevsiz, binişik, anlamlı olmayan ve tutarsız temaların oluşturulması araştırmanın niteliğini ve inandırıcılığını azaltacaktır. Bu bağlamda oluşturulan temaların bütün boyutlarıyla başat olgu etrafında bütünleşik bir yapı oluşturması gerekir.
4. Elde edilen veriler ile yapılan çözümlemelerin örtüşmesi gerekir. Aksi takdirde temeli olmayan çözümlemeler, veriler ile desteklenmemiş olur veya veri içeriklerinin farklı metotlar ile analiz edilmesi gereği ortaya çıkar.
5. Ele alınan kuram ile yapılan çözümlemenin tutarlı olması gerekir. Dolayısıyla nitelikli bir tematik analizin gerçekleştirilmesi araştırmacının verileri, kuramsal bir temel ile yorumlamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde, tematik analize, belli kelime grupları veya kavramlardan daha kapsamlı bir anlam yüklendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tematik analizin sahip olduğu bu geniş yelpaze sayesinde hem alanda yeni olan nitel araştırmacılar için uygulanması kolay bir teknik hem de var olan kuramların tamamlayıcısı niteliğinde bir veri çözümleme yöntemi olarak kullanılabilir (Robson ve McCartan, 2022, s. 571). Braun ve Clarke’ a göre (2019) tematik analizin analiz birimi, genellikle içerik analizinde yapıldığı gibi bir sözcük veya ifadeden daha fazlası olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse; Ando, Cousing ve Young (2014), bir tematik analiz için gerekli olan örneklem büyüklüğünü tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, 12 MS hastası ile görüşme yapmışlardır ve elde ettikleri verilerinden kodlar oluşturmuşlardır. İlk sete iletişimi daha güçlü olan katılımcılar dahil edilmiştir. Bu durumun kod çizelgesinin geliştirilmesinde bir etkisinin olup olmadığını incelemek için ilk ve son altı transkript kodlarını, oluşturma oranları açısından karşılaştırmışlardır. Çalışmanın devamında ilk transkript setinin son gruba kıyasla kişi başına daha düşük kod oluşum oranı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle araştırmacılar tarafından, üst düzey kavramların araştırıldığı tematik analizde kodlar oluşturmak için 12 görüşmenin yeterli olacağı ifade edilir. Daha sonraki görüşmelerde gözlemlenen kod kullanım oranları, araştırmacının anlatımlarına ve görüşme becerilerine yönelik gelişiminin yansımaları da olabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca böyle bir yargı, veri doygunluğu için gerekli olan örneklem büyüklüğü hakkındaki diğer argümanlarla da karşıt niteliktedir.

İçerik analizinde tematik yakınlığın nasıl hesaplanacağına ilişkin anlayış bağlamında, iki tema arasındaki yakınlık, meta temaların varlığına işaret edebilir. Meta temalar anlamlarını, iki veya daha fazla başka temanın sistematik olarak bir arada bulunması yoluyla kazanan temalardır. Nitel araştırmacılar içerik analizinin bu nitel ve nicel tekniklerini birleştirerek bu gizli metin kalıplarını ortaya çıkarma potansiyellerine sahiptirler (Armbröst, 2017, s. 1).

Sonuç olarak tematik analiz, özellikle alandaki yeni nitel araştırmacılar tarafından öğrenilip uygulanması kolay olan, gerçekleştirilmesi planlanan çalışmaya göre yöntem veya analiz şekli olarak kullanılabilir. Esnek bir yapıya

sahip olması, herhangi bir kuramdan bağımsız ele alınan konu için sadece betimleyici veya açıklayıcı olarak da kullanılmasını sağlamaktadır. Ancak bütün nitel veri analizlerinde olduğu gibi nihai sonuca ulaşıldığına ilişkin içgörünün ancak araştırmacı tarafından oluşturulabileceği (Robson ve McCartan, 2022) savunulabilir.

Betimsel Analiz

Nitel analiz çeşitlerinden olan betimsel analiz, içerik analizinin kapsamında, verilerden elde edilen temaların yorumlanmasında kullanılmaktadır (Günbayı, 2019). Betimsel analizde olguya bütüncül yaklaşmak ve bu olguyu bütüncül perspektif ile betimlemek esastır. Alan çalışması esnasında gözlenen veya görüşme esnasında söylenenlerin bütününe anlaşılmada bireyin sosyal veya bulunduğu kurumun çevresel bağlamının tanımlanıp yorumlanması bu anlamda önem taşımaktadır. Nitekim bütüncül yaklaşım, karmaşık bir sistem olarak bütünü anlaşılmamasının, parçaların toplamından daha büyük bir anlam taşıdığını varsayar. Bu durumda nitel analiz yapan araştırmacının da amacı esasında *gestaltı* bulmak olarak nitelendirilir (Patton, 2018, s. 59).

Betimsel analize ilişkin, alan araştırmalarında sıklıkla başvuru olan yöntemlerinden biri olmalarının yanı sıra kullanımında dikkat edilmesi gereken bir diğer detay, katılımcı görüşlerinin, araştırmacının zihin süzgecinden geçerken çok az bir betimsel düzenleme ile sunulması gereğidir. Doğası gereği, eylemleri, kendi doğal oluşum süreçleri içerisinde aktarmak olan betimsel analizde araştırmacı, elde ettiği verileri katılımcıların aktardığı biçimde sunmadığı takdirde, sunulan olgu betimlemeden öte salt yorumlama halini alabilir (Garfinkle, 1967). Bu durumu Wolcott (2009), şu ifadeler ile açıklar:

"Pek çok tedbirsiz gözlemciyi şaşırtan durum, eşit derecede can sıkıcı bir sorun da gözlemlenen ve çıkarımda bulunulan davranış arasındaki ince ama kritik ayrımdır. İşte, görüşme verilerinin, gözlerimizle gözlemlediklerimizi bildirmekten daha az sorun teşkil ettiği bir örnek. İnsanların söyledikleri aynen söyledikleri gibi aktarılabilir. Bu, onu mutlaka doğru yapmaz, ancak kelimelerin kendileri belirtildiği gibi yazıya dökülebilir ve rapor edilebilir (çekim, vücut dili vb. incelikleri olmadan). Aksine, gördüğümüz şey, gördüğümüz gibi yorumlanma eğilimindedir. Gözlemlenen davranışı tanımlamayı kastetsek de eylem ve niyeti bakanın gözüyle renklendirerek, çıkarımsal davranışı raporlamaya çok kolay bir şekilde sızarsınız" (s. 28).

Betimsel analizde "ne" sorusuna yanıt bulmak mümkün iken "neden" ve "nasıl" sorularını yanıtlamak olanaklı olmayabilir. Bunun yanı sıra betimsel analizin kullanımına ilişkin temel adımlardan söz etmek mümkündür. Bunlar; analiz için bir çerçeve oluşturma, oluşturulan tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, veriler doğrultusunda bulguların tanımlanması ve son olarak bulguların yorumlanması olmak üzere dört ana aşamadan oluşur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256). Bu tekniğe göre veriler, önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanır. Araştırma sorularının çıktılarını doğrultusunda veriler düzenlenebileceği gibi gözlem ve görüşme süreçlerinde kullanılan sorular veya boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Betimsel analizin amacı, elde edilen bulguları betimleyip düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 256). Betimsel analizde bulgulara ulaşmak için betimsel istatistiklerden de faydalanılmaktadır. Ayrıca betimsel analiz, belirli bir zaman diliminde, belirli bir alandaki çalışmaların sınıflandırılmasında da kullanılabilir (Dinçer, 2018).

Wolcott'a göre (2009) betimleme, nitel araştırmanın dayandığı temeli sağlar. Araştırmacı, kavramsallaştırma veya teorileştirme konusunda yetkin düzeye ulaşana dek betimleyici açıklama, önemli katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla bir araştırmada betimleyici temel ne kadar sağlamsa, çalışmalardan nasıl anlam çıkardığımıza dair değişen vurgular veya raporlamada zamanın ve dönemin getirdiği geçici moda ve heveslere karşı araştırmanın hayatta kalma ve kadim bir çalışma olma olasılığı o kadar yüksektir.

Nitel Metin Analizi

Nitel araştırmalarda metin analizi, belge kaynaklı veri zenginliği açısından önem arz eder. Metin analizi, genellikle siyasi süreçler hakkında bilgi edinme açısından sıklıkla tercih edilen, doküman ağırlıklı veri kaynaklarına sahiptir. Bu zengin veri kaynağından faydalanmak için ise tümdengelimsel bir yaklaşım ile içerik analizi kullanılmaktadır. Metin analizinde, araştırmayı yürüten araştırmacı, kendi yönelimini açığa vurma, verileri öznel bir biçimde kendi lehine yorumlama potansiyeline sahiptir. Metin halindeki veriler araştırmacı tarafından, araştırma problemi ve amacı doğrultusunda istenilen düzeye ulaşıncaya kadar analiz edilebilir ve ele alınan konu ile ilgili bilgi sağlar (Klüver, 2009, s 536).

Metin analizinde temel olarak dört tema işlenir. Bunlardan *ilk tema*, belgenin sosyal üretimine odaklanır. Belge niteliğindeki bütün kaynaklar, insan davranışları aracılığıyla oluşturulur. *İkinci tema*, sosyal örgütlenme kavramını açıklar. *Üçüncü tema*, doğru veya yanlışları da içerecek biçimde, anlam açısından metnin daha "doğrudan" çözümlemesi ile ilgilidir. *Dördüncü tema* ise farklı kuramsal bakış açılarının, farklı disiplinlerin metin ve belge çözümlemesine rahatlıkla uygulanabilmesidir (Punch, 2011, s. 220).

Alanyazın incelendiğinde metin analizinin, söylem analizi kapsamında da yer aldığı sıklıkla ifade edilmektedir (Foucault, 1972; Marshall ve Rossman, 2016; Mills, 2004). Söylem ise, sosyal ilişkileri kuran ve sürdüren, sınırlı,

kontrollü ve kurallara dayalı bir bilgi inşa süreci olarak yorumlanır (Foucault, 1972; Mills, 2004). Konuşmanın her yerde bulunması, onu, analiz için oldukça üretken kılmaktadır. Bu anlamda konuşma analizi söylem analizi, eleştirel söylem analizi, mikroetnografi ve bu tür içindeki diğer çeşitlilikler için bir odak noktası olmaktadır. Dolayısıyla konu edinilen araştırmaların odak noktası, belirli konuşma olaylarının gerçekleştirilme şekilleri, kimliğin oluşturulma ve yeniden üretilme süreci veya sosyal kimlik özelliklerinin iletişimsel davranışların ortaya çıkma biçimleri tarafından şekillenmektedir (Marshall ve Rosman, 2016). Taylan (2011), söylem analizinin konusuna ilişkin sürecin, iletişim sürecinde var olan veya görülmeyen metin, söylem ve dil olduğunu vurgular. Dolayısıyla, metinler yorumlanırken sosyokültürel bağlamları etkileşimsel boyutu göz önünde bulundurulur. Ayrıca, metinlerin bulundukları bu bağlamların güç/iktidar ve ideoloji çerçevesinde eleştirel bir okumaya tabi tutulduğu da savunulabilir.

Söylem analizinin sosyal yapılardan beslenme bağlamında metin analizi ile benzerlik göstermesinden hareketle, yaşamları ve algıları şekillendirdiği için “söylem”e (konuşma ve metin) odaklanma, geçen birkaç yıl içinde nitel metodolojiler üzerinde somut bir etkiye sahip olmuştur. Dolayısıyla eleştirel söylem analizi çatısı altında, farklı ontolojik ve epistemolojik varsayımlara dayanan stratejiler belirlemek mümkündür (Marshall ve Rosman, 2016). Söylem terimi, çok çeşitli şekillerde yorumlanmakta ve kullanılmaktadır (Mills, 2004). Kavramın yorumları ve analiz yaklaşımları arasında var olan önemli farklılıklara rağmen, eleştirel söylem analistleri, baskın söylemleri ve ideolojiyi ortaya çıkarma ve bunlarla yüzleşme sorumluluğunu üstlenmektedirler. Genel olarak, eleştirel söylem analistleri, siyasi açılardan; bazen marksist-materyalist varsayımları bazen de postmodern/postyapısallara ilişkin görüşlere ilişkin metinleri analiz etmek suretiyle birleştirirler (Mills, 2004). Metin analizini örneklemek amacıyla aşağıda, Klüver’in 2009 yılında gerçekleştirdiği çalışmasından kısa bir kesit Tablo 4’te sunulmaktadır:

Tablo 4: El Kodlaması ile Sınıflandırma Şeması

Genel Kategori	Çevresel Kontrol	
	Yanlı	Muhalif
Azaltma hedefi	Pozitif	Negatif
Ölçü uygunluğu	Pozitif	Negatif
Minibüslerin dahil edilmesi	Pozitif	Negatif
Araba reklamcılığına ilişkin uygulama kodu	Pozitif	Negatif
Ortalama alım	Negatif	Pozitif
Kredilendirme	Negatif	Pozitif

Kaynak: Klüver 2009, s. 541.

Tablo 4’te, sınıflandırma şemasından faydalanılarak elde edilen politik tahminler resmedilmektedir. Diğer içerik analiz türleri ile karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla da tahminler iki kutupta ele alınmış ve veriler bu bağlamda yorumlanmıştır. Metin analizine ilişkin belirtilebilecek üç temel noktayı vurgulamak mümkündür. Bunlardan ilki, veri elde edilmesi açısından geniş bir yelpazeye sahiptir ve genellikle farklı disiplinler tarafından uygulanabilme imkanı sunmaktadır. İkincisi, kapsamı daha geniş olan söylem analizi çerçevesinde genellikle politik disiplinler tarafından ele alınmakta ve veri çözümlemesi bu doğrultuda gerçekleştirilebilmektedir. Son olarak yazılı veya sözlü metinlerin arka planında veya satır aralarındaki mesajları anlamaya yönelik bir çözümlemeye odaklandığından, metin analizlerinde semantik bir yaklaşım benimsenmektedir.

Tartışma

Nitel yaklaşımların benimsendiği çalışmalarda ele alınan konular, oldukça farklı yöntem, teknik ve stratejiler ile gerçekleştirilebilmektedir. Veri çözümleme çeşitliliğinin fazla olması ise yapılan araştırmalarda, araştırmacılara birden fazla veri çözümleme olanağı sunmaktadır. Bu çözümleme türlerinden, alan yazında sıkça başvurulana, içerik analizidir. Nitekim Merriam (2018, s. 195), içerik analizini, diğer analiz türlerini de kapsayan bir çözümleme türü olarak ifade etmektedir. Yani aslında yapılan bütün çözümlemeler birer içerik analizidir. Ancak alan yazında içerik analizine ve kullanımına ilişkin bir belirsizliğin kendini hissettirdiği yönündeki algı, içerik analizi tekniklerine ilişkin benzerlik ve farklılıklarının yanı sıra kullanım alanlarının da hangi kapsamda değerlendirildiğini ele almayı gerektirmektedir. Böyle bir çalışma ise, literatürde karşılaşılan tematik analiz, betimsel analiz ve metin analizini, içerik analizi çatısı altında değerlendirebilmeyi ve veri analizlerinin tımdengelsel bir yaklaşım ile mi yoksa tümevarımsal bir yaklaşım ile mi gerçekleştirildiğini, gerekçesi ile birlikte açıklamayı mümkün kılmaktadır.

Patton’ a (2018) göre nitel veri analizindeki çeşitliliği ve süreçleri tanımlayan net bir ifade veya üzerinde karar kılınmış kesin bir terim yoktur. Örneğin içerik analizi, bazen metnin, tekrar eden kelimeler veya temaları açısından incelenmesini ifade ederken, daha genel olarak geniş veri hacmine sahip materyallerin temel tutarlılıkları ve anlamlarını

belirlemeye yönelik herhangi bir nitel veri indirgeme ve anlamlandırma çabasına yönelik girişimleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Patton, 2018, s. 453). Bu bağlamda, içerik analizinin yalnızca bir analiz yöntemi değil, aynı zamanda farklı analiz türlerini kapsayan geniş bir çerçeve sunduğu söylenebilir. Dolayısıyla nitel veri analizi yapmak olabildiğince uzun bir süre bu karmaşıklık ve belirsizlik ile birlikte yaşama, uzlaşma ve anlamayı netleştirip derinleştirecek biçimde elde edilen sonuçların, hitap edilen kitleye ulaştırılmasını içermektedir. Analizleri "doğru" yapmanın ise önceden tahmin edilemeyecek "titiz, güvenilir merak uyandırıcı ve inanılabilirliği yüksek analizler yapmak" gibi temel unsurları bulunmaktadır (Miles ve Huberman, 2021, s. 309).

Alan yazında içerik analizi, diğer analiz türlerine göre daha kapsamlı ve karmaşık bir analiz türü olmakla beraber ontolojik ve epistemolojik temeller ile de açıklanmaktadır. Verilerden tema ve kategori oluşturma aşaması tümevarımsal bir yaklaşım gerektirmektedir. Metin, belge, doküman, görsel veya işitsel veriler gibi birçok veri türü, içerik analizi ile analiz edilebilmektedir. Elde edilen veriler, sayısal ifadelerle dönüştürülebilmekte ve yüzde/frekans olarak ifade edilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 274-276). Dolayısıyla içerik analizi, verilerin açıklanmasından ziyade tanımlanması noktasında fayda sağlayabilmektedir. İçerik analizine ilişkin bir başka görüş de Dinçer (2018) tarafından ortaya konmaktadır. Dinçer (2018), içerik analizi (yöntem ana çatısı olarak) yaklaşımlarının çeşitlendirildiği durumların varlığını vurgulamakla beraber bu tür farklı ifadelerle içerik analizinin farklı boyutlarının türetilmesinin, özellikle araştırmacı ve okuyucuları kavram yanılgısına düşürebileceği gerekçesi ile eleştirmektedir. Ancak, nitel yaklaşımların benimsendiği çalışmalarda hem kullanılan metodun hem de çözümleme tekniğinin farklılaşması, araştırmanın doğası gereği olağandır. Dolayısıyla, araştırmacıların belli kalıplara bağlı kalmamaları, belirledikleri çalışma yöntemlerine göre hareket etmeleri önem arz etmektedir (Dinçer, 2018). Bu noktadan hareketle, bağlama özgü üretilen çözümleme tekniklerinin bir sentezini sunmak mümkündür.

Tematik analiz, realist bir anlayışla ele alınabileceği gibi yapılandırmacı bir anlayış ile de kullanılabilir (Braun ve Clark, 2019). Oluşturulan temaların yorumlanmasını gerektirdiğinden tematik analizde semantik bir yaklaşım da benimsenebilmektedir. Bu analiz türünde, oluşturulan temaların sayısal veriye dönüştürülmesi gerekmez. Uygulanması kolay bir çözümleme yöntemi olduğundan alanda yeni olan nitel araştırmacılar tarafından tercih edilebilmektedir. Tematik analiz, betimleyici ya da açıklayıcı olmak zorunda değildir, kuramsal özgünlüğe sahiptir. Dolayısıyla herhangi bir kuramın tamamlayıcısı olarak da veri çözümlemelerinde de kullanılabilir. Tematik analiz ile benzerlik gösteren ve bazı çalışmalarda tematik analiz yerine kullanılan "meta-sentez" çalışmalarına ilişkin Polat ve Ay (2016), bu kavramların geçmişten günümüze adlandırılma noktasında değişkenlik göstermesinden kaynaklı, alan araştırmacıları tarafından farklı biçimlerde yorumlandığını savunmaktadırlar. Ancak Robson ve McCartan' ın (2022) tematik kodlama analizi uygulama adımları, Polat ve Ay'ın (2016), meta sentez uygulama adımları ile benzerlik göstermektedir. Bu durum tematik analizin literatürde meta sentez kavramını karşılayabileceğini göstermektedir. Betimsel analizde ise odak, toplanan sözlü veya yazılı verilerin olabildiğince katılımcının kendi ifadeleri ile sunulmasını ve araştırmacının en az müdahalesiyle rapor edilmesini sağlamaktır. Betimsel analiz, bir olgunun, bir metin parçasına atıfta bulunmasını sağlar. Oluşturulan temaların katılımcı tarafından sınırlı yorumlanmasını sağlar. Böylece elde edilen verilerden bir anlatıya ulaşılması beklenir. Betimsel analizi, literatürde en sık kullanılan içerik analiz türlerinden biri olarak nitelendirmek de mümkündür. Ayrıca nitel araştırmalarda genel olarak olguyu bütün olarak ele alma anlayışı, betimsel analiz için de önemli bir faktördür. Çünkü araştırmacının gözlem veya görüşme esnasında katılımcıyı bağlamından ayrı değerlendirmesi, bahsi geçen anlatının yapılandırılmasını eksik kılacaktır. Jung ve Livitin (2002) tarafından gerçekleştirilen, simülasyonun dil öğrenmedeki aracı rolünü betimsel analiz yolu ile ele alınan çalışma bu anlamda örnek teşkil etmektedir. Çalışmada, araştırmacılar tarafından kurgulanan bir mahkeme salonu ile salonda görevli öğretmen ve öğrencilere roller açıklandıktan sonra, sürecin doğaçlama olarak ilerlediği ifade edilmektedir. Araştırmacıların, süreç içerisinde bu kurgu kapsamsındaki hazırlıkları, simülasyonun kendisi, öğrencilerin kurguya verdikleri tepkiler ve buna ilişkin algılara yönelik bilgileri kaydettikleri; simülasyondan sonra katılımcılara dağıtılan anket sonrasında elde edilen sonuçların tartışıldığı ve çalışmanın, araştırmacıların beklediği yönde kazanımlarla sonuçlandığı ifade edilmektedir.

Sözel veya yazılı metinlere odaklanılmayı gerekli kılan analiz tekniği, metin analizi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Metin analizi, geniş disiplinler tarafından çeşitli metinlerin çözümlemesinde kullanılmakla beraber söylem analizi kapsamında ve genellikle politik metinlerin yorumlanmasında kullanılan bir teknik olarak tercih edilmektedir. Metinlerde açık bir biçimde yer almayan, metnin arka planında bulunan mesajları okumak amaçlandığından semantik bir perspektife sahiptir. Bu bağlamda metin analizlerinde nihai bir sonuca ulaşmak çoğu zaman söz konusu değildir. Çünkü mesaj, nitel araştırmacının kendi zihin süzgecinden geçmekte ve kendi yorumuyla sunulmaktadır. Temeline inildiğinde ise metin ve söylem analizlerindeki çözümleme anlayışının, bütünü ayrıştırarak kodlar ve temalar elde etme eğiliminde olması, araştırmacının satır aralarını okuma ve detayları keşfetme amacı, tümdengelimsel varsayımların işe koşulmasını ve çözümlemenin bu yönde gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Sonuç

Yapılan araştırma kapsamında incelenen literatür dikkate alınarak, içerik analizi ve alt türlerine ilişkin genel bir bakış açısı sunulmaktadır. Nitekim Günbayı (2019) içerik analizini, “tema ve betimsel analizin bir sonraki aşaması ve bütünlüyicisi” şeklinde nitelendirilmektedir. Bu bağlamda nitel bir araştırmanın verileri analiz edilirken öncelikle tema analizi gerçekleştirilerek çalışmanın tema, alt tema ve kategorileri oluşturulmaktadır. Daha sonra oluşturulan temalar, alt temalar ve kategoriler betimsel analize tabi tutularak yorumlanmaktadır. Son olarak ise daha kapsamlı ve karmaşık olan içerik analizi gerçekleştirilmektedir. Yıldırım ve Şimşek’ e (2013, s. 255) göre ise içerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine çözümlenmesini gerektiren; bu doğrultuda süreç içerisinde beliren tema ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanıyan bir çözümleme tekniğidir. Alan araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen nitel çalışmalar incelendiğinde de nitel verilerin genellikle içerik analizine tabi tutularak çözümlendiği görülmektedir. Ancak yapılan çözümlemeler tanımlanırken bazen içerik analizi olarak adlandırılmakta ve veri çözümlemesi bu başlık altında detaylandırılmaktadır (Aktaş ve Uzuner-Yurt, 2015; Aydın-Günbatır ve Tabar, 2019; Aydoğdu, 2019). Çoğu araştırmacı tarafından ise araştırma konusunun kapsamına göre içerik analizi; tematik analiz (Ando, Cousins ve Young, 2014; Bağ ve Çalık, 2017; Corry, Ianacone ve Stella, 2014; Karadağ, 2009), betimsel içerik analizi (Jung ve Livitin, 2002; Kahyaoğlu, 2016; Maden, 2020; Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021) veya metin analizi (Şeref, 2020) olarak özelleştirilerek sunulmaktadır. Bu durumun, nitel araştırmacıların tutumları, özgünlükleri ve yaptıkları araştırmalarda keşfetmeyi umdukları veriler veya bu verilerin yorumlanıp anlamlandırılması ile ilişkili olduğu savunulabilir. İçerik analizinin kullanımı, araştırmacı ve yapılan araştırmanın özelliğine göre değişkenlik göstermektedir. Alan araştırmacılarının gerçekleştirdikleri çalışmalarda, ele aldıkları olgu bağlamında, dünya görüşlerinin şekillendirdiği yargıları ile veri çözümleme aşamasında içerik analizini; tematik analiz, betimsel analiz veya metin analizi şeklinde nitelermeleri; bu analiz türlerinin kendi başlarına bağımsız birer çözümleme yöntemi olarak da kullanılabileceklerini güçlü bir biçimde göstermektedir. Ancak genel anlamda bir ayırıma işaret etmek de gerekir. İçerik analizi tümevarımsal bir metot gerektirir. Tematik analiz ise tümdengelimsel bir yaklaşıma daha uygundur. Tümevarımsal içerik analizi, herhangi bir önyargılı fikir veya mevcut teorik çerçeve olmaksızın, verilerin kendisine dayalı olarak kategoriler ve temalar geliştirmeyi içerir. Araştırmacılar içeriği analiz eder, kalıpları belirler ve verilerden ortaya çıkan kategorileri ve temaları geliştirir. Bu yaklaşım, analiz edilen materyalden yeni kavrayışların ve teorilerin üretilmesine izin vererek onu tümevarımsal bir süreç haline getirir. Öte yandan, tümdengelimsel içerik analizi, tematik analizdir ve mevcut teorilere, çerçevelere veya araştırma sorularına dayalı olarak kategoriler ve temalar geliştirmeyi içerir. Araştırmacı, önceden tanımlanmış bir dizi kategori veya tema ile başlar ve bunları analiz edilen içeriğe uygular. Bu yaklaşım, mevcut teoriler ve hipotezler tarafından yönlendirilir ve içeriği inceleyerek bunları test etmeyi veya doğrulamayı amaçlar.

Sonuç olarak nitel veri analizinde içerik analizi ve tematik analiz sıklıkla birbiriyle örtüşen ancak farklı yöntemsel temellere dayanan yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerik analizi, verilerin sistematik olarak kategorilere ayrılarak anlamlandırılmasını sağlayan bir çerçeve sunarken, tematik analiz daha çok verideki örüntüleri ve anlam katmanlarını keşfetmeye odaklanmaktadır. Ancak alanyazında bu iki analiz türü arasındaki sınırların belirsizleştiği ve kavram karmaşasına neden olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, içerik analizinin hem tümevarımsal hem de tümdengelimsel yaklaşımla yürütülebileceğini ortaya koymaktadır. Tümevarımsal içerik analizi, verilerden doğrudan tema ve kategori üretimine dayanırken, tümdengelimsel içerik analizi önceden belirlenen teorik çerçeveler doğrultusunda veriyi yapılandırmaktadır. Tematik analiz ise daha çok içerik analizinin bir alt biçimi olarak değerlendirilmeli ve genellikle oluşturulan temaların daha derin anlamlarını ortaya çıkarmaya yönelik bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Araştırmacıların veri çözümleme süreçlerinde kullandıkları yöntemleri açık ve tutarlı bir şekilde tanımlamaları, nitel veri analizinde karşılaşılan kavramsal belirsizlikleri gidermeye katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, içerik analizinin kapsamı ve yöntemsel çeşitliliği dikkate alınarak, nitel araştırmalarda veri çözümleme sürecinin hangi yaklaşım çerçevesinde ele alındığının açıkça belirtilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, E. & Uzuner Yurt, S. (2015). Türkçe eğitimi alanındaki makale özetlerine yönelik bir içerik analizi. *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 10(7), 73-96. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8121>
- Ando, H., Cousins, R. & Young, C. (2014). Achieving saturation in thematic analysis: Development and refinement of a codebook. *Comprehensive Psychology*. <https://doi.org/10.2466/03.CP.3.4>
- Armborst, A. (2017). Thematic proximity in content analysis. *Sage Open*, 7(2), 1-11. <https://doi.org/10.1177/2158244017707797>

- Aydoğdu, H. (2019). *Mobil öğrenme ile ilgili araştırmaların eğilimleri: Bir içerik analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Bağ, H. & Çalık, M. (2017). İlköğretim düzeyinde yapılan argümantasyon çalışmalarına yönelik tematik içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 42(190), 281-303. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.6845>
- Balcı, A. (2022). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem Teknik ve İlkeler* (10. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Sage Publication.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. (S. N. Şad, N. Özer- A. Atli, Çev.). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 873-898. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c.2s.17m>
- Comte, A. (1830/1998). *The Positive Philosophy of Auguste Comte* (F. Ferré, Ed.). Transaction Publishers.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research: Theory, Methods and Techniques*. London: Sage Publication.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Corry, M., Ianacone, R. & Stella, J. (2014). Understanding online teacher best practices: A thematic analysis to improve learning. *E-Learning and Digital Media*, 11(6), 593-607. <https://doi.org/10.2304/elea.2014.11.6.593>
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry Research Design: Choosing among Five Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2016). *30 Essential Skills for the Qualitative Researcher*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (3. Baskı). (S.B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Creswell, J.W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2005). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge Publications.
- Dinçer, S. (2018). Content analysis in scientific research: Meta-analysis, meta-synthesis, and descriptive content analysis. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 7(1), 176-190. <https://doi.org/10.14686/buefad.363159>
- Feyerabend, P. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. New York: Verso.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon.
- Garfinkel, H. (1997). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Günbatar, S. A. & Tabar, V. (2019). Türkiye’de gerçekleştirilen STEM araştırmalarının içerik analizi. *Van Yüzcü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1054-1083. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyu.2019.153>
- Günbayı, İ. (2019). Nitel araştırmada veri analizi: Tema analizi, betimsel analiz, içerik analizi ve analitik genelleme. Retrieved from: <https://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html> [Güncelleme Tarihi: 03.02.2020; Erişim Tarihi: 14.01.2023].
- Habermas, J. (2017). *Bilgi ve İlgil. İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal eser 1968’de yayımlanmıştır.)*
- Jung, C. S. & Levitin, H. (2002). Using a simulation in an ESL classroom: A descriptive analysis. *Simulation & Gaming*, 33(3), 367-375. <https://doi.org/10.1177/104687810203300311>
- Kahyaoğlu, M. (2016). Türkiye’de çevre eğitimi üzerine yapılan araştırmalar: Bir içerik analizi çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(34), 50-60. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/marucog/issue/24661/260862>
- Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 75-87. Retrieved From: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59508/855693>

- Kluver, H. (2009). Measuring interest group influence using quantitative text analysis. *European Union Politics*, 10(4), 535-549. <https://doi.org/10.1177/1465116509346782>
- Krippendorff, K. (2004). Reliability in content analysis: Some common misconceptions and recommendations. *Human Communication Research*, 30(3), 411-433. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2004.tb00738.x>
- Kuhn, T. S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (N. Kuyaş, Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık. (Orijinal eser 1962'de yayımlanmıştır.)
- Lakatos, I. (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. Ankara: Fol Kitap. (Orijinal eser 1978'de yayımlanmıştır.)
- Mark, M. M., Henry, G. T. & Julnes, G. (1998). A realist theory of evaluation practice. *New Directions for Evaluation*, 1998(78), 3-32. <https://doi.org/10.1002/ev.1098>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2021). *Nitel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Miles, M. B., Huberman, A. M. & Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publication.
- Mills, S. (2004). *Discourse*. London: Routledge.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* (8. Baskı). (Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Parsons, T. (1991). *The Social System*. London: Routledge.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (2. Baskı). (Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, S. & Ay, O. (2016). Meta-sentez: Kavramsal bir çözümleme. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 52-64. Retrieved From: <https://dergipark.org.tr/en/pub/enad/issue/32040/354541>
- Popper, K. (2022). *Bilimsel Araştırmaların Mantığı*. (İ. Aka-İ. Turan, Çev.). Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Porta, D. D. & Keating, M. (2019). *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif* (2. Baskı). (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Proudfoot, K. (2023). Inductive/deductive hybrid thematic analysis in mixed methods research. *Journal of Mixed Methods Research*, 17(3), 308-326 <https://doi.org/10.1177/15586898221126816>.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (2. Baskı). (D. Bayrak, H. B. Arslan-Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Robson, C & McCartan, K. (2022). *Gerçek Dünya Araştırması* (3. Baskı). (Ş. Çinkır-N. Demirkasımoğlu, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Schwandt, T. A. (1994). Constructivist, interpretivist approaches to human inquiry. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 118-137). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Şeref, İ. (2020). Etkinliklere dayalı ontolojik metin analizi yönteminin yedinci sınıf öğrencilerinin şiir çözümleme başarılarına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(1), 267-285. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.3555>
- Taylan, H. H. (2011). Sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi ve söylem analizinin karşılaştırılması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 1(2), 63-76. <http://busbed.bingol.edu.tr/en/download/article-file/433565>
- Taylor, G. W. & Ussher, J. M. (2001). Making sense of S&M: A discourse analytic account. *Sexualities*, 4(3), 293-314. <https://doi.org/10.1177/136346001004003002>
- Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2008). *Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences*. Los Angeles: Sage Publications.
- Turgut, S (2021). *Ankara üniversitesi eğitim bilimleri fakültesi dergisindeki eğitimin sosyal, tarihi ve felsefi temelleri ile ilgili makalelerin içerik analizi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Ültay, E., Akyurt, H. & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Wolcott, H. F. (2009). *Writing up Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Yıldırım A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tartı, Nevzat. 2016. Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları. 215 S. (Tr.)

Tartı, Nevzat. 2016. Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü. 2nd Edition. Ankara: Otto Publishing. 215 Pages. (Tr.)

Arif Gezer^{1*}

^{1*} Dr. Öğr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Çankırı, Türkiye.

*Sorumlu yazar/
Corresponding author:
arifgezer@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 25.01.2024
Kabul/Accepted: 05.11.2024

Atıf/Cite as:
Gezer, A. (2025). Tartı, Nevzat. 2016. Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü. 2. Baskı, Ankara: Otto Yayınları. 215 S. (Tr.), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(1), 317-320.

Öz

Amaç: Nevzat Tartı'nın 2016 yılında yayınlamış olduğu Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü başlıklı çalışması, güncel hadis literatürü içerisinde önemli bir eser niteliğindedir. Biz bu çalışmamızda, eserin bizce olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirilerek, literatüre katkı sağlamayı amaçladık.

Yöntem: Yedi bölümden oluşan söz konusu eserin her bir bölümü, öncelikle kendi içerisinde, sonra bölümlerin birbiriyle ve kitabın bütünü ile bağlantısı, literatürdeki benzer çalışmalar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Bulgular: Eserin giriş kısmında, Hadis usulünün durumu ve nasıl olması gerektiği tartışılmış, ardından birinci bölümde, hadis ilimleri artarda sıralanmıştır. İkinci bölümde hadislerin senet ve metin tenkidi konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde hadis çeşitleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde hadis tespit ve tedvin süreci kaleme alınmıştır. Beşinci bölümde hadislerin tedvini konusu ve hadis kitap türleri anlatılmış ve altıncı bölümde hadis kitaplarının derecelerinden bahsedilmiştir. Yedinci bölümde ise hadislerin anlaşılması ve uygulanması konusuyla beraber, hadis ilimleri ve usulü bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Eserin içinde konuların özeti olacak şekilde çeşitli tablolara yer verilmiş ve sonuna bazı dizinler de eklenmiştir. Bazı bölüm başlıkları ile o bölümlerdeki bazı tâli başlıkların uyumsuzluğu tenkit noktalarından biri olmuştur. Ayrıca, bazı konuların fazla uzatılması ve diğer bazı konuların ise bize göre yeterince ele alınmamış olması da tenkit ettiğimiz hususlar içinde yer almıştır.

Sonuç: Bu kitap, hem hadis usulünü hem diğer hadis ilimlerini muhtasar olarak birleştiren, 215 sayfalık başarılı bir çalışmadır. Günümüz Türkçesiyle yazılmış olup, sade ve net bir uslûba sahiptir. Bu sebeplerden dolayı bizce, ilahiyat öğrencileri başta olmak üzere, Hadis İlimleriyle ilgilenen herkesin elinin altında bulunması gereken, çok pratik ve kullanışlı bir "Hadis El Kitabı" olarak kabul edilebilir. Bununla beraber, bizim bu makalemizde dile getirdiğimiz tenkitlerin dikkate alınarak bir daha gözden geçirilmesi, bu eseri daha değerli hale getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis İlimleri, Hadis Usulü, Nevzat Tartı, Kritik.

Abstract

Aim: The book *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü* (Concise Hadith Sciences and Methodology), published by Nevzat Tartı in 2016, is a significant work within contemporary hadith literature. In this study, we aim to evaluate the strengths and weaknesses of the book and contribute to the academic literature.

Method: The book, which consists of seven chapters, has been examined in two ways: first, each chapter has been analyzed independently, and second, the relationship between the chapters and the overall structure of the book has been evaluated in comparison with similar works in the field.

Findings: In the introduction, the author discusses the current state of hadith methodology and how it should ideally be. The first chapter presents an overview of hadith sciences. The second chapter addresses the critique of hadith chains (isnād) and texts (matn). The third chapter introduces different classifications of hadiths. The fourth chapter covers the process of hadith documentation and compilation. The fifth chapter discusses the codification of hadiths and the types of hadith books, while the sixth chapter examines the ranking of hadith collections. Finally, in the seventh chapter, the understanding and application of hadiths are discussed, providing a holistic approach to hadith sciences and methodology. The book includes various tables summarizing key topics and also features indexes at the end. However, one of the critical points we identified is the inconsistency between some chapter titles and their subheadings. Additionally, some topics are excessively detailed, while others, in our opinion, are not explored sufficiently, which has also been noted as a point of critique.

Results: This book is a successful 215-page work that combines both hadith methodology and other hadith sciences in a concise manner. It is written in today's Turkish and has a simple and clear style. For these reasons, in our opinion, it can be considered as a very practical and useful 'Hadith Handbook' that everyone interested in Hadith Sciences, especially theology students, should have at hand. Nevertheless, a revision by taking into account the criticisms we have expressed in this article would make this book even more valuable.

Key Words: Hadith, Hadith Sciences, Hadith Methodology, Nevzat Tartı, Critique.

Kitabın Değerlendirilmesi ve Kritiği

Nevzat Tartı'nın 2016 yılında yayınlamış olduğu, *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü* isimli kitabı, bir giriş ile 7 bölümden oluşmaktadır. Kitapta kullanılan terimler ile kişi ve eser adlarının telaffuzlarında hata yapılmaması için transkripsiyon sisteminin kullanılması ve kullanılan transkripsiyon alfabesinin, eserin başında verilmiş olması, yazarın ilmi hassasiyetini yansıtan güzel bir yaklaşım olarak dikkatleri çekmektedir. Her bir bölüm *İleri Düzey Okumalar* başlıklı bir konu ile bitirilmektedir. Kitapta çeşitli tablolar yer alamakta ve sonunda da bazı dizinler ve bir de sözlük bulunmaktadır.

Yazar Tartı, *Giriş* kısmında, Hadis Usulünün nasıl olması gerektiğini tartışmakta, onun tarihte kalmış bir bilim olduğunu, gözlem ve deneye dayanan bilimler gibi olmadığını söylemekte ve ardından Hadis ilminin görevinin, hadislerin tespit edilmesinin yanı sıra, onların doğru anlaşılmasını da sağlamak olduğunu açıklamaktadır. Bunlar bizce de doğru tespitlerdir. Ayrıca, giriş kısmında dile getirilen “*hadis okuyacak her bir bireyin hadis ilminin yanı sıra, hadis usulünü de bilmesi gerektiği*” ifadesi, çok yerinde bir uyarı mahiyetindedir.

Kitabın *Hadis İlmî ve Hadis Kavramı* adını taşıyan 21 sayfalık birinci bölümünde Tartı, Hadis İlminin alt dallarından 15 tanesini, hiçbir açıklama yapmadan sadece isim olarak sırlamaktadır. Bunların bir kısmını daha sonra yedinci bölümde tanıtmaktadır. Orada tanıtmadığı ilim dallarını burada yani birinci bölümde birkaç cümle ile de olsa tanıtsaydı ve diğerleri için de yedinci bölümdeki yerlerine atıfta bulunsaydı bizce daha güzel olurdu. Bu bölümdeki *Tarih ve Kaynaklar* adını verdiği bir alt başlıkta, 10 tane Hadis Usulü kaynağı kronolojik açıdan sıralanarak, her biri kısaca tanıtılmakta fakat bu başlıktaki *Tarih* kelimesinin altı doldurulmamaktadır. Bu haliyle bu başlığın şöyle olması bizce daha mantıklı görünmektedir: *Hadis Usul Kaynakları*. Ayrıca 1. Bölümün adı *Hadis ve Hadis İlimleri* olsaydı bizce daha isabetli olurdu.

Hadisin Tespit ve Tenkidi adını taşıyan 2. bölüm, hadisin Sened ve Metin bakımından tenkidini, çeşitli alt başlıklarla işlemektedir. Fakat bu bölümdeki “*Hadis Tenkidinin Tenkidi: Nakdu'l-Hadiste İzafiyet*” başlıklı konu bizce, muhteva yönüyle lisans seviyesinin çok üstünde tutulmuş ve kitabın isminde de yer verilen *muhtasar* olma özelliğine aykırı olarak 4 sayfa kadar uzatılmıştır (s. 66-70). Bu kısım, daha önceki zamanlarda bizim dikkat çekmemiz sonucu olsa gerek, ilk baskıya göre biraz kısaltılmış olsa bile, bu son haliyle de uzundur ve bizce lisans öğrencisi seviyesinin üstündedir. Diğer yandan bizim anladığımız kadarıyla, bu bölüm başlığındaki *Hadisin Tespiti* ifadesinden kasıt, bir metnin, tenkit edilerek Hz. Peygamber'e ait olup olmadığının tespiti. Yani o metnin hadis olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu nedenle başlık doğru görünmekle birlikte, bölümün girişinde bu şekilde bir açıklama yapılarak bu bakış açısının vurgulanması yerinde olurdu.

Hadisin Türleri adlı 3. bölümde 30'dan fazla hadis çeşidi, muhtelif gruplandırmalar altında hadis ıstılahları mantığıyla tanıtılmıştır. Bölümlerin sonunda *İleri Okumalar* başlığı altında tavsiye edilen bazı kitaplar, diğer bölümlerde de tekrar edilmemeliydi. Ayrıca, bu bölümün adı, *Hadisin Türleri* yerine *Hadis Çeşitleri* olmalıydı. Çünkü *tür* kelimesi daha çok, türeyen varlıklar için kullanılır.

Kitabın 4. bölümü, *Hadisin Oluşum ve Rivayet Süreci* başlığını taşıyor. Bu bölümde Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren hadisin tespit ve tedvin dönemlerini ihtiva edecek şekilde hadis tarihi anlatılıyor. Fakat bu bölüm, bizce kitabın 2. bölümü olmalıydı. Çünkü *Hadisin Ravilerini İnceleme ve İsnadın Başlaması* (s.110), *Hadislerin Rivayet Şekli* (s. 111-3) başlıklarında olduğu gibi bazı konular bu bölümde işleniyor. Hâlbuki bu konuların tenkidleri, mesela *Sened Tenkidi* (s. 47-60), *Metin Tenkidi ve Kriterleri* (s. 60-66), 2. bölümde işlenmişti. Yani bazı konular henüz işlenmeden, onların tenkidi ile ilgili meseleler daha önce anlatılmış oldu.

5. bölüm, *Hadislerin Kitaplarda Tasnifi* başlığını taşımaktadır. Bizce bu bölümün ve bundan sonra gelecek *Tasnif Sonrası Hadis Çalışmaları* başlıklı 6. Bölümün, *Hadisin Oluşum ve Rivayet Süreci* adlı 4. Bölümle birleştirilmesi ve bu 3 bölümün ortak başlığının da *Hadis Tarihi* ya da *Hadisin Tarihi Serüveni* olarak değiştirilmesi daha uygun olurdu. Bu şekilde kitap, 7 bölümden değil de 5 bölümden oluşurdu. Yine 5. bölümde, *Ala'l-Ebvab* ve *Ala'r-Rical* tasnif sistemine göre kitaplar tanıtılmaktadır. Ardından, *Hadis Kitaplarının Dereceleri* ile *Tasnif Döneminde Rihle* konuları işlenmektedir. Fakat Hadis İlminde çok önemli bir yeri olan rihle (hadis için yolculuk) olaylarının *Tasnif Dönemine* hasr edilmesi bir önceki tedvin döneminde yapılan *Hadis Rihlelerinin* göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir.

6. bölümde, *Tasnif Sonrası Hadis Çalışmaları* şeklindeki genel başlık ile doğrudan alakası olmayan bazı alt başlıklar vardır. *Hadis Okuma Metodu*, *Daru'l-Hadisler*, *Şia'da Hadis*, *Batıda Hadis Çalışmaları*, *Türkiye'de Hadis Çalışmaları*... gibi alt başlıkların, bölüm başlığıyla doğrudan alakası olmadığı aşikardır. Bölüm başlığıyla ilgili konular, toplam 9 sayfadan ibaret (s.147-155) iken, bizce alakası olmayan diğer konular 17 sayfaya ulaşmaktadır (s. 156-172).

Eserin 7. bölümü, *Hadisin Anlaşılması ve Uygulanması* şeklinde, çok yerinde ve güzel düşünülmüş bir başlığa sahiptir. Bu güzel ve önemli bölümün ilk kısmında, *Garibu'l-Hadis*, *Müşkilü'l-Hadis*, *İhtilafu'l-Hadis*, *Fıkhu'l-Hadis*, *Vürud Sebepleri* gibi önemli başlıklar işlenmiştir. Ama ikinci kısmında sadece, *Hadisin Uygulanması* başlıklı bir konu vardır ve burada, *Bağlayıcılık Açısından Sünnetin Taksimatı* meselesi işlenmiştir. Yani başlık ile muhtevası birbirine uygun olmamıştır.

Esere, bu sahadaki diğer kitapların çoğundan farklı olarak, *Sözlük* kısmının eklenmesi ve burada 150'ye yakın hadis ıstılahının kısaca açıklanması, yerinde ve güzel bir düşünce olarak görülmelidir.

Tablolar başlığıyla 3 tablo verilmiştir (s.209-210). Bu tür çalışmalarda bazı bilgilerin tablolara dönüştürülmesi, göze daha çok hitap ettiği ve dikkat çektiği için, çok doğru ve yerinde bir uygulamadır. Fakat bu tablolar için, keşke daha çok ve daha teferruatlı olsalardı demekten kendimizi alamıyoruz. Mesela, Hadis Kitapları tablosunda, *Hadis Metin Kitaplarının* yanı sıra *Hadis Usul Kitaplarına* da yer verilebilirdi. Ya da Hadis Usul kitapları da ayrıca tablolaştırılabilirdi.

Kitabın sonuna *dizin* eklenmesi, eserden daha hızlı ve daha kolay istifade edilmesini sağlamak adına çok yerinde olmuştur.

Sonuç

Kritiğini yaptığımız bu kitap, hem hadis usulünü hem diğer hadis ilimlerini muhtasar olarak birleştirmiş 215 sayfalık bir çalışmadır. Tartı'nın, bu çalışmada Hadis Usulü, Hadis Tarihi, Hadis İstılahları ve Hadis Edebiyatı gibi alanları meczetmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu haliyle, çok kısa olmadığı gibi çok geniş de değildir.

Yöntem açısından yazarın metodu, konusunun mahiyeti gereği, genel olarak derleme ve discriptive (tanıtma/betimleme/vasfetme) olmakla beraber, kendine ait tahliller ve analizler de mevcuttur. Değişik ve dağınık bazı bilgilerin *Tablolara* dönüştürülmüş ve değerlendirilmiş olması, yazarın analiz gücünü de yansıtmaktadır.

Dil ve üslup olarak, günümüz Türkçesiyle yazılmış, anlaşılır ve sade bir ifade tarzına sahiptir. İstılahî ibarelerin dışında, konuların anlatılması ve işlenmesi esnasında Osmanlıca veya Arapça kelimelerin ağırlığı söz konusu değildir. İlim ehlinin ve öğrencilerinin dışında normal vatandaşın da istifade edebileceği açık ve net bir üsluba sahiptir.

Bu makalemizde belirttiğimiz hususların, sonraki baskılarda dikkate alınması, bu eseri daha da güzelleştirecektir. Sonuç olarak bizce bu eser, hadis ilimlerinin hemen her konusundan kısaca ve yeterince bahseden, ilahiyat öğrencileri başta olmak üzere hadisle ilgilenen herkesin elinin altında ya da masasının üstünde bulunması gereken, çok kullanışlı bir *Hadis El Kitabı* mahiyetindedir. Ayrıca, İlahiyat veya İslami İlimler Fakültelerinin *Hadis Usulü* ve *Hadis Tarihi* derslerinde yardımcı kitap olarak istifade edilebilecek, *efradını cami agharını mani*, faydalı bir kitaptır.

Kaynakça

Tartı, N. (2016). *Muhtasar Hadis İlimleri ve Usulü*. Ankara: Otto Yayınları.

Teşekkür

Kitabın yazarı Nevzat Tartı Bey Hocamıza teşekkür ve tebriklerimizi sunarız.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallarına uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

